

USA 250

Amerika magyar szemmel

Szerkesztette

Csizmazia Gábor – Glant Tibor

USA 250

USA 250

Amerika magyar szemmel

Szerkesztette

Csizmazia Gábor – Glant Tibor

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

BUDAPEST, 2026

Szerkesztő
Csizmazia Gábor
Glant Tibor

Szerzők		
Borbély Boglárka	Lénárt András	Szathmári Judit
Czene-Jóó Máté	Lévai Csaba	Tokai László
Csizmazia Gábor	Magyarics Tamás	Tóth Zsófia Anna
Demkó Attila	Peterecz Zoltán	Vajda Zoltán
Glant Tibor	Pintér Károly	Vőő Gabriella
Hegyi Pál	Sári B. László	
Kökény Andrea	Stumpf István	
Szakmai lektorok		
Lévai Csaba	Peterecz Zoltán	Tóth Zsófia Anna
Glant Tibor	Stumpf István	Pintér Károly
Magyarics Tamás	Tárnok Balázs	

Kiadja a Nemzeti Közszoelgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor
Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Vida Krisztina
Olvasószerkesztő: György László
Korrektor: Bujdosó Hajnalka, Csinta Áron
Tördelőszerkesztő: Körösi László

DOI: https://doi.org/10.36250/01320_00
ISBN 978-963-653-303-8 (nyomtatott)
ISBN 978-963-653-304-5 (elektronikus PDF) | ISBN 978-963-653-305-2 (ePub)

© A szerkesztők, 2026
© A szerzők, 2026
© Kiadó, 2026
Minden jog védve.

TARTALOM

AMERIKAI TÖRTÉNELEM

VAJDA ZOLTÁN

Érzelmek, függetlenség, nemzet: az Egyesült Államok mint
politikai szeretetközösség a történelemben 11

KÖKÉNY ANDREA

A szabadság birodalma. A telepesszabadság szerepe
az Egyesült Államok területi gyarapodásában 31

LÉVAI CSABA

Az afroamerikaiak helyzetének változásai 55

KÜLPOLITIKA

MAGYARICS TAMÁS

Unilateralista hagyomány és gyakorlat az amerikai külpolitikában 77

CSIZMAZIA GÁBOR

Amerikai külpolitikai irányzatok: liberális, konzervatív
és progresszív internacionalizmus 95

DEMKÓ ATTILA

Az Egyesült Államok Ukrajna-politikája, különös
tekintettel az orosz–ukrán háborúra 121

AMERIKAI–MAGYAR KAPCSOLATOK

GLANT TIBOR

- A kétoldalú amerikai–magyar diplomáciai kapcsolatok
kiépítése, 1919–1925 149

PETERECZ ZOLTÁN

- Magyarországi amerikai követek memoárjai:
miről árulkodnak a hivatalos önéletrajzok? 171

ALKOTMÁNY

CZENE-JOÓ MÁTÉ

- Fék, ellensúly nélkül: az Egyesült Államok
Kongresszusának kihívásai és kilátásai 197

TOKAI LÁSZLÓ

- Rendeleti Köztársaság: a mélyállamtól az egységes
végrehajtó hatalomig 219

STUMPF ISTVÁN – BORBÉLY BOGLÁRKA

- Még mindig „szent tehén”? Az Amerikai Legfelsőbb
Bíróság hatalma és politikai szerepe 2025-ben 247

IRODALOM ÉS KULTÚRA

SZATHMÁRI JUDIT

- Egyszer volt, hol (nem) van: az Amerikai Egyesült Államok
elmúlt 250 éve őslakos szemszögből 273

SÁRI B. LÁSZLÓ

- A múlt perspektívái: a hidegháború emlékezete a kortárs
amerikai prózában 291

VÖÖ GABRIELLA

- Az amerikai irodalom magyar tantervekben: kánonok,
kihívások, új történetek 311

POPULÁRIS KULTÚRA

PINTÉR KÁROLY

- Az űr a legvégső határ, avagy az Egyesült Államok
az amerikai science fiction tükrében 335

HEGYI PÁL

- Country kontra dzsessz: az önteremtés versengő hagyományai 359

HOLLYWOOD

LÉNÁRT ANDRÁS

- A film hatalma – Hollywood mint soft power 387

TÓTH ZSÓFIA ANNA

- A Walt Disney Company fennállásának 100 éve dióhéjban 409

A szerzőkről

433

AMERIKAI TÖRTÉNELEM

ÉRZELMEK, FÜGGETLENSÉG, NEMZET:
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK MINT POLITIKAI
SZERETETKÖZÖSSÉG A TÖRTÉNELEMBEN¹

J. D. Vance, az Amerikai Egyesült Államok alelnöke 2025. január 30-án egy, a *Fox News*nak adott interjújában és egy későbbi X-bejegyzésében fontos kijelentést tett,² amely rövid időre intenzív figyelmet kapott – nem pusztán az országos, hanem a nemzetközi nyilvánosságban is, a Ferenc pápa reakcióját is kiváltva.³ Az alelnök az *ordo amoris* korai keresztény kultúra időszakában született elvével azonosította nézeteinek alapját, amikor amerikai politikai vezetőként arról beszélt, hogy a mások iránt érzett együttérzés (*compassion*) a családban kezdődik, majd pedig a „közösség” és a nemzet irányába terjed. Ezt később kibővítette az „erkölcsi kötelesség” (*moral duties*) kifejezéssel. Vagyis a hozzánk közelebb állók iránt erősebb az elkötelezettségünk, szeretetünk, együttérzésünk, mint a tőlünk távolabb levők iránt. Ennek következtében az amerikaiakat és általában az embereket a családjukhoz és a nemzetükhöz szorosabb szálak kötik, mint például egy, a nemzet határain kívül létező idegenhez. Az utóbbi inkább a „szélsőbaloldali” gondolkodást jellemzi – tette hozzá. Tágabb kontextusba helyezve pedig az „America First” (Amerika az első) gondolatának a vezérelvével hozta összefüggésbe az együttérzés hierarchikus rendjét.⁴

A kijelentés által kiváltott visszhang is mutatja, hogy egyrészt olyan gondolatról van szó, amely – érdekes módon – az esztétörténeti hagyomány ismeretéről árulkodik aktuálpolitikai kontextusban. Másrészt viszont arra az igényre is rámutat, hogy a modern kori politikai jelenségek magyarázatát történeti gyökerű elvek segítségével próbáljuk alátámasztani. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy ez a kísérlet nem egyedi, és hogy jelentős történelmi

¹ A tanulmány szakmai lektora Lévai Csaba.

² Fox News 2025; VANCE 2025.

³ Associated Press 2025; MCKEOWN 2025; CLEMENTS 2025.

⁴ VANCE 2025; Fox News 2025.

előzményei vannak, amennyiben már az amerikai nemzet születésekor is kimutatható annak a diskurzusnak az erőteljes jelenléte, amely, jóllehet szekularizált formában, de rendkívüli jelenőséget tulajdonított a szeretet jelenségének a nemzetállami szerveződésben, és így nagyobb jelentőségű kulturális mozzanatként a nemzetfelfogás és -építés alapvető elveként tételezte azt. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ez utóbbi nem az alelnök által azonosított premodern, hanem inkább a felvilágosodás korához köthető változatként jelenik meg a sztenderd amerikai hagyományban, amely tény ismeretéről ő nem tesz tanúbizonyságot. Ugyanakkor az alelnök a felvilágosodás korabeli *common sense* (józan ész) kifejezésre is hivatkozott nagy visszhangot kiváltó kijelentése kapcsán, ami már közelebb visz bennünket a szeretet amerikai politikai hagyományához.⁵

Jelen tanulmányban azt vizsgálom, milyen szerepet töltött be a szeretet fogalma – mint politikaelméleti tényező – az amerikai nemzet létrejöttében, valamint hogy a későbbiek során miként alakult át és változott meg a szerepe az amerikai történelemben. A szeretet hierarchikus rendje mennyiben tekinthető az amerikai politikai gondolkodás sajátjának a nemzeti identitással összefüggésben? Mint látni fogjuk, a szeretet nyelve és a nemzeti identitás kapcsolata különböző korszakokban más-más irányultságot mutat: míg a korai időszakban az államok és a szövetségi kormányzat relációjában jelenik meg, addig a vizsgált korszak végére a nemzet és az azon kívüli világ viszonya kerül a középpontba a domináns szeretetdiskurzusban. Mindennek pedig a nemzet egységéről, illetve nemzetközi szerepvállalásáról megjelenő víziókra nézvést is komoly következménye volt.

A nemzeti identitás és szeretetközösség kapcsolatának vizsgálata a szakirodalomban rendszerint különböző korszakokra koncentrál, illetve nem vizsgálja az amerikai kivételesség összefüggését a nemzetet jellemző heterogenitás, különösképpen a nemzet mint kulturális közösség viszonylatában.⁶ Ezért a lenti elemzés hiánypótló és remélhetőleg további kutatásokra is inspirál majd: az alapító időszak szeretetdiskurzusának tárgyalása után a 19. századi változásokat veszem sorra, majd a 20. század elejének egyik meghatározó szövege feldolgozása után az USA nemzetközi szerepének elemzésével

⁵ VANCE 2025.

⁶ KNOTT 2009; ONUF 2000; BURSTEIN 1999; BURSTEIN 2001.

zárom a gondolatmenetet, a 21. század elejéig bezárólag. A tág időkeret miatt a főbb csomópontok kiemelésével igyekszem majd megvilágítani a kardinálisnak ítélt változásokat, és, ami remélhetőleg még nyilvánvalóbb lesz a lenti elemzésből, azon dinamika jelenlétét, amely a szeretet nyelvén, illetve annak hiányán keresztül jellemezte az amerikai nemzeti diskurzust az ország történelme során.

A történészek mindig is óvatosan viszonyultak az amerikai nemzet, illetve nemzettudat kialakulásához. A John Murrin történész által megfogalmazott, sokáig meghatározó nézet szerint a nacionalizmus meglehetősen gyenge foka jellemezte a független köztársaságot a kezdeti időszakban: az 1787. évi amerikai alkotmány is pusztán új politikai keretet biztosított, ami ugyanakkor nem jelentette egy erős, organikus nemzettudat meglétét.⁷ Mi több az amerikai polgárháború (1861–1865) is azt mutatta, hogy eladdig nem létezett egységes amerikai nemzettudat. Az északi államok például sajátos nemzettudatot alakítottak ki, amelyből kiírták a rabszolgatartó Délt, és ez a partikuláris nemzetfelfogás vált aztán meghatározóvá a háború befejezésével.⁸

A korábbi véleményeket, amelyek szerint az Amerikai Egyesült Államok nemzeti fejlődése alapvetően eltért a többi modern államétól, és valójában meglehetősen gyenge nemzetiközösség-tudatot épített a korai időszakban, sőt egészen a polgárháborúig inkább a fragmentáltság jellemezte politikai szempontból is, az újabb kutatási eredmények cáfolják.⁹ Az állam erőteljes jelenléte a területi terjeszkedés és más népek alávetése során, illetve a nemzetépítésben tagadhatatlan, így az amerikai nem különbözött igazán más nemzetállamok fejlődési pályájától. Mindezek során ugyanakkor kitüntetett szerep jutott a rassz és a társadalmi nem kategóriáihoz tartozó különféle elképzeléseknek.¹⁰

Ugyanakkor fontos szempont, hogy a szeretet fogalma volt az, amely a művelt fehér férfi elit nemzeti diskurzusában kitüntetett szerepet játszott a nemzeti közösséget egyben tartó tényezőként. Még a nemzet megkonstruált, tehát ideologikus eredetét megfogalmazó Benedict Anderson is

⁷ MURRIN 1987.

⁸ GRANT 2000.

⁹ ZELNIK 2021: 10.

¹⁰ ZELNIK 2021: 11, 12.

rámutatott arra, hogy a különféle ideológiai eljárások révén elképzelt nemzet a homogenizáló törekvések eredményeként egy „szuverenitáson” alapuló politikai közösség, úgynevezett „horizontális bajtársiasság” illúziójaként jelenik meg.¹¹ Ez egyrészt racionális jelenség, másrészt érzelmi jellegű mozzanat is egyben, amit más kutatók is felismertek már.

Az érzelmek történetének kutatása az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb hangsúlyt kap a történettudományban, s azt vizsgálja, hogy egy adott történelmi korszakban miként viszonyultak a kortársak a különféle érzelmekhez, miként határozták meg, és miként használták fel azokat az egyes interakcióikban.¹² Különösen izgalmas terület ez azért is, mert a 18. századra – amely sokak számára elsősorban a felvilágosodás és a racionalitás eszméire építő társadalmi programok révén lehet ismerős – nem feltétlenül gondolunk úgy, mint amelyben különös hangsúlyt kaptak volna a racionalitástól különböző emberi diszpozíciók. Pedig még a francia forradalom viszonylatában is jelentősnek bizonyult az érzelmekre hivatkozás.¹³

Ez nem meglepő, ugyanis a 18. század közepe-vége a nyugat-európai kultúrkörben az érzékenység és a szentimentalizmus szellemi irányzatához kapcsolódó eszmék és értékek korszakának is tekinthető, amely alapjaiban kérdőjelezte meg az ész uralmán alapuló társadalmi, kulturális és politikai rendet. Ezek az irányzatok a ráció mellett az érzelmek fontosságát hirdették, vagyis az emberek közötti kapcsolatok elsődlegességét, az önérdeken nyugvó társadalmi és kulturális rezsim helyett a szimpátia, az együttérzés és a szeretet fontosságát képviselték.¹⁴

Az érzékenység filozófiája a szeretetet és a szimpátiát tekintette annak az erőnek, amely összetartja a társadalmat, és egyenesen arányos annak fejlettségével, ám ennek következményeit is hangsúlyozta. A kor vezető amerikai gondolkodói úgy vélték, minél civilizáltabb, fejlettebb egy társadalom, annál erősebbek a benne meglévő, szimpátián alapuló kötelékek. Ennek megfelelően az általuk elmaradottnak ítélt népeket – például az indiánokat – vagy akár a saját társadalmukban élő, de alávetett helyzetű csoportokat

¹¹ ANDERSON 1991: 15, 16.

¹² STEARNS–STEARNS 1985; BURSTEIN 2024; LUKÁCS–TÓTH 2019.

¹³ BALÁZS 2024.

¹⁴ TODD 1986; FIERING 1976; HOWARD 1999.

sem tartották alkalmasnak arra, hogy kialakítsák az érzékenységnak azt a szintjét, amely a közép- és felső osztályokat jellemezte a fejlett nyugati társadalmakban. Thomas Jefferson például kétségbe vonta az Amerikában rabszolgaságban élő feketék szeretetre való képességét, és e tekintetben az indián férfiakról is negatív volt a véleménye.¹⁵

Az amerikai forradalom és függetlenségi háború időszakát (1775–1783) általában a felvilágosodás nézetrendszerével kapcsolja össze a történettudomány, hiszen e korszak főszereplői a patriarchátus és a monarchikus hagyomány ellenében az egyéni szabadságjogokra és a népszuverenitásra épülő önkormányzatiság eszméjét hirdették, az ezekre épülő új politikai rend megvalósítását tűzték ki célul. Ugyanakkor a forradalom feltételeinek kialakulását lehetővé tevő tényezők közé tartozott az érzékenységet kifejező kulturális gyakorlatok sora, így a szimpátia élményét elősegítő baráti körök vagy az átalakuló házassági viszonyok, amelyek a levelezések, felolvasások, társasági események révén erősítették a társiaság (*sociability*) élményét. A szentimentális interakciók nyomán következtek be olyan kulturális változások a gyarmatokon, amelyek a hierarchikus társadalmi értékek, a zsarnokság és a konvenciók hatalmának elutasítása irányába mozdították a korabeli gondolkodást. Mindez pedig nagyban hozzájárult a forradalom feltételeinek létrejöttéhez.¹⁶

Ily módon a nemzeti közösségre jellemző, azt összetartó érzelmi kötelékek már a gyarmatok társadalmában is kimutathatók – elsősorban a művelt fehér középosztály és felsőbb osztályok körében. Ugyanakkor ezek nemzeti szintre emelése és koherens ideológiába rendeződése a forradalom idején ment végbe, és legplasztikusabb megfogalmazása az amerikai függetlenségi nyilatkozathoz köthető, pontosabban annak nyers változatához, amelyet Thomas Jefferson készített a függetlenségi mozgalom politikai szerveként működő második Kontinentális Kongresszus bizottsága részére.¹⁷

A történeti kutatás már kimutatta, hogy a szöveg jeffersoni változata a gyarmatokat olyan közösségként tételezi, amelyet a szeretet érzelmi kötelékei tartanak össze, illetve már nem kapcsolnak a brit birodalom

¹⁵ KNOTT 2009: 8–9; VAJDA 2017: 105–136.

¹⁶ FLIEGELMAN 1982; KNOTT 2009: 20, 112, 113, 122–123, 151.

¹⁷ JEFFERSON 1984: 19–24.

többi alattvalójához. Vagyis már a nemzetállam születésének pillanata előtt, azaz a politikai közösség létrejöttét megelőzően megszületik az a nemzeti közösség Jefferson víziójában, amely legitimálja az előbbit.¹⁸

Ily módon tehát Jefferson felfogásában a nemzetállam, a politikai nemzet létrejöttének alapfeltétele egy új érzelmi kohézió létrejötte a gyarmatok lakói között. Ez egyben a függetlenség feltétele is, amennyiben a szeretet kötelékei már nem kapcsolják őket „brit testvéreikhez”, ahogy a doku-mentum fogalmaz. Ez válik a nemzeti összetartozás alapjává, és lehetővé teszi, hogy egymást nem ismerő személyek is a nemzeti közösség részének képzelhessék magukat.¹⁹

Ebben a tekintetben az amerikai forradalom mint nemzeti mozgalom egyértelműen illeszkedett az általános modellhez, amennyiben a nacionalizmus mint ideológia keretein belül – Anthony D. Smith szerint – a „nép” mobilizálását tűzte ki célul a „nemzeti érdek” nevében. A „nemzeti szolidaritás és testvériség szellemiségét” igyekszik a nemzet tagjai számára megidézni annak érdekében, hogy a „társadalmi egység” eszményét erősítse köreikben.²⁰ Ez a – függetlenségi nyilatkozatban is kimutatható – törekvés ráadásul már az államok szintjén is relevánsnak tekinthető.

Mindezek a mozzanatok – Smith szavaival élve – a „kulturális nacionalizmus” jellemzői, előkészítik a „politikai nacionalizmust”, amely már nem pusztán a nemzet karakterével vagy kapcsolódó „szimbólumaival” szolgálta a nemzeti közösség létrejöttét. Ugyanakkor a nemzet tagjait egyenlően megillető jogokat, illetve a nemzeti közösség szuverenitását hangsúlyozó politikai nacionalizmusnak is hasonló szervezőereje volt.²¹ Az amerikai függetlenség, a Nagy-Britanniától való elszakadás tehát ennek megvalósítását célozta.

Ugyanakkor a dokumentumban a homogén nemzeti közösség koncepciójával kapcsolatos, általánosan megfigyelhető elemként jelenik meg az annak határaitra vonatkozó gondolatmenet. Eric Hobsbawm történész a nacionalizmusok természetével kapcsolatban tett egyik megállapítása,

¹⁸ WILLS 1979; COVIELLO 2002; COVIELLO 2005: 166.

¹⁹ COVIELLO 2009: 166.

²⁰ SMITH 1991: 91.

²¹ SMITH 1991: 94.

hogy azok egyik válfaja, az „etnikus nacionalizmus” a nép közös eredetét és a rokonsági kötelékeket hangsúlyozza, amelyek a nemzetet összetartó kötelékként szolgálnak. Ugyanakkor ez teszi lehetővé mások „kizárását” is ebből a közösségből.²² Ez pedig jelen esetben az érzékenységi kategóriája segítségével történik.

Hasonló logikát figyelhetünk meg a függetlenségi nyilatkozat jeffersoni változatában: a szöveg az etnikai köteléket a brit alattvalók között tételezi, amely közösségnek a fekete rabszolgák nem részei; ők egy másik nép, akiket a brit korona akarataból hurcoltak a gyarmatokra. Ugyanígy kívül esnek a gyarmatok etnikai közösségén a „kegyetlen vademberek”, azaz az indiánok, akik hadat viselnek a fehér lakosság ellen.²³ Az utóbbiak esetében az elkülönülést és a szembenállást a szeretet hiánya is kifejezi, ami a választóvonal meglétét jelenti az amerikai nemzethez való viszonylatban.

A szeretet fogalmára is építő nemzeti diskurzus a politikai keretek kialakulása során is megőrizte jelentőségét, és többször kapott helyet a nemzet állapotáról folytatott vitákban és jelent meg fontos érvrendszerként különböző korszakokban. Jóllehet Zelnik, mint fentebb láttuk, hangsúlyozta az amerikai nacionalizmus erőteljes, faji alapú jellegét a gyarmati időktől kezdve, hiba volna egységes nemzeti közösségként kezelni az általa vizionált fehér férfiak politikai közösségét, és eltekinteni az őket jellemző különbségektől, amelyek a más rasszokkal és a nőkkel szembeni elkülönüléssel párhuzamosan léteztek, és komoly következményekkel jártak a nemzeti történelem szempontjából.

Az amerikai politikai struktúra reformjával kapcsolatos polémiaiak során is előtérbe került a szeretet és a lojalitás kérdése, mégpedig az államokhoz, illetve a szövetségi kormányzathoz kapcsolódó lojalitás kérdésén keresztül. Azt is mondhatnánk, hogy bár a politikai nacionalizmus keretei és intézményei megszilárdultak a korai időszakban – főként a nemzeti közösségből kizárt csoportok irányában –, a kulturális nacionalizmussal összefüggő érzelmi tényezők időről időre felbukkantak a 18. és a 19. század politikai diskurzusában, rámutatva az ilyen jellegű közösségi határvonalak dinamikusan változó mivoltára.

²² HOBBSAWM 2002: 63.

²³ JEFFERSON 1984: 21; ONUF 1998.

Eklatáns példa erre az 1787. évi alkotmány ratifikációs vitája, amelyben az érzelmekek is helyet kaptak, mindkét vitázó fél oldalán. Az 1787 nyarán és őszén folytatott polémiák szülte dokumentum föderatív politikai berendezkedést hozott létre az államok viszonylatában, megerősítve a központi kormányzat szerepét, több hatalmi jogosítványt rendelve hozzá az előbbiekkel szemben. A változások jóváhagyását célzó ratifikációs vita a dokumentum egyes államok saját hatáskörben való elfogadását jelentette, és mind az új alkotmány ellenzői, mind pedig annak támogatói az érzelmekek jelentőségét is hangsúlyozták a megfontolandó tényezők sorában.

A New York állam ratifikációs vitájában részt vevő, az alkotmányt kritizáló antiföderalisták alapvetően amellet érveltek, hogy az új politikai rendszer felszámolja az államok összes politikai hatalmát, és azt a központi kormányzathoz rendelve megszünteti az egyéni szabadságjogokat. Mindezt pedig azért gondolták problematikusnak, mert úgy vélték, az Unió tagállamai összességükben megfelelően tudják képviselni a sokféle politikai érdeket, míg az új központi kormányzat nem lesz képes figyelembe venni a kulturális sokféleségét. Más szóval: nem tudja leképezni a kulturális diverzitásból fakadó politikai nézetkülönbségeket. Cato írói álnéven egy New York állambeli antiföderalista szerző fogalmazta meg ezt a problémát, amikor arról írt, hogy olyan jelentős különbségek mutatkoznak az Unión belül az állampolgárok életmódja, értékrendje és politikai nézetei között, hogy azok szétfeszítenék az egységes központi kormányzat kereteit.²⁴

Példának a rabszolgatartó déli államok és a szabad munkaerőn alapuló északi államok közötti fundamentális különbségekre hivatkozott. Az előbbieket a kedvező éghajlati viszonyok miatt az jellemzi, hogy viszonylag kevés munka befektetésével meg tudnak élni, az általuk előállított áruk révén „hamar meggazdagodnak”, arisztokratikus jellemvonásokat (mint például a luxusfogyasztás) alakítanak ki. Ilyen körülmények között a rabszolgaság intézménye, amely a szabadság hiányán alapul, elfogadott, a déli kultúra részét képezi. Emellett pedig a déliek kevésbé tartják fontos értéknek a szabadságot. Ráadásul „nem a saját munkájukból szerzik a vagyonukat”, és nem tudják, hogyan „gazdálkodjanak a megtakarításaikkal”.²⁵

²⁴ CORNELL 1999; STORING 1981: I. 1–76, II. 110.

²⁵ STORING 1981: II. 112.

Az északi államokban ezzel szemben a „szabadság”, a „függetlenség”, az „egyenlőség” vagy a „takarékoság” olyan jellegzetességek, amelyek természetesen fakadnak az „éghajlatból” és a „talajból”. Ilyen különbségek mellett nem valószínű, hogy a déli államok lakosai ugyanolyan érzékenyen viszonyulnak a másik régió értékrendjéhez, mint azok, akik ott élnek, hiszen ez utóbbiakat hasonló „szokások” és „vagyon helyzet” jellemzi, amelyek hatására hasonló értékrendet tudnak a magukénak.²⁶

Ez viszont, mutat rá Cato, nem specifikusan az Egyesült Államokra jellemző, hanem általános érvényű szabályszerűség. Ugyanis az embereket egységbe szervező kötelékek ereje a távolság növekedésével arányosan csökken: a legerősebbek a családon belül, majd fokozatosan gyengülnek, ahogy az állam, a nemzet vagy az emberiség szintjére érünk. A „szeretet” (*affection*) és a „kötődés” (*attachment*) tehát ebben az irányban gyengül az emberek között.²⁷

Mindezen tényezők tehát az ellen szólnak Cato szerint, hogy az amerikai nemzet homogén politikai egységként képes lenne fennmaradni egy szorosabb, föderatív berendezkedésben. A helyi szokások és értékrendszer a közelség és a hasonlóság erejétől fogva a centrifugális tendenciákat erősíti az Unióban. Okfejtése egyik következtetése, hogy a különbségek nem teszik lehetővé egy szorosabb politikai közösség kialakítását, amit az új alkotmány lenne hivatott megvalósítani.

Cato tehát az Unió szintén elképzelt kulturális nemzeti létét vonta kétségbe a szeretet korabeli felfogása alapján. Ő és a hozzá hasonlóan gondolkodó antiföderalisták valójában egy, az *ordo amoris* fogalmánál régebbi, ám egyben újabb hagyományba illeszkedő, az Unióra specifikusan érvényes nézeteiket fogalmazták meg. Az antik görög *oikeiōsis* tézise az *oikost*, azaz a háztartást állította a szeretet rendszerének középpontjába, és az attól való távolság függvényében állapította meg annak hatótávolságát.²⁸ A tézis a 18. századi skót felvilágosodás révén kapott korszerű értelmet, amikor David Hume, Lord Kames (Henry Home), de leginkább Adam Smith jóvoltából – elsősorban a korban nagyra tartott newtoni fizika rendszeréhez

²⁶ STORING 1981: II. 112.

²⁷ STORING 1981: II. 112.

²⁸ FORMAN-BARZILAI 2010: 153.

illeszkedve – kidolgozták „az emberi kapcsolatok gravitáció modelljét” (*the gravitational model of human relations*) – az amerikai történész, John Saillant kifejezésével élve.²⁹ Miként a tömegvonzás a távolsággal fordítottan arányos, úgy a szeretet, szimpátia és általánosan a társadalmi kötelékek is gyengülnek a távolság növekedésével.

Ezt az elméletet az alkotmányt támogató föderalisták is elfogadták. Alexander Hamilton például a 17. számú Föderalistában elfogadta a politikai ellenfelek fentebb hivatkozott nézetét a szeretet koncentrikus körökön alapuló rendjével kapcsolatban:

„Köztudomású, hogy az emberi szeretet rendszerint annál kevésbé intenzív, minél távolabbi vagy területileg minél szétszórta a tárgya. Így aztán az ember jobban ragaszkodik a családjához, mint a szomszédaihoz, a szomszédaihoz jobban, mint a nagyobb közösséghez; minden állam népe tehát inkább lenne elfogult a helyi kormányzat, mint az unió kormányzatának javára, kivéve, ha az utóbbi a maga sokkal eredményesebb működésével semmissé tenné az említett alapelvet.”³⁰

Mindazonáltal itt Hamilton a lokális szeretet hatása meghaladásának lehetőségéről is beszél: bár elismeri annak erejét, felveti, hogy az államok lakosainak a saját államukhoz fűződő erősebb szeretete és lojalitása miként fordítható át a szövetségi kormányzat iránti szeretetté, hiszen ez lenne a célja az új, föderatív rendszernek. Enélkül ugyanis az nem működhet eredményesen. Valójában lehetséges a szeretet generálása az állampolgároktól távol lévő szövetségi kormányzat iránt – fejti ki Hamilton a 27. számú Föderalistában, amennyiben megpróbál közel kerülni hozzájuk:

„[M]inél jobban összeolvadnak a központi hatalom intézkedései a mindennapos kormányzati gyakorlattal, minél inkább hozzászoknak a polgárok, hogy a politikai élet hétköznapi történései során találkoznak a kormánnyal, minél jobban megbarátkozik vele a szem és a szív, minél jobban összekapcsolódik azokkal a dolgokkal, amelyek a legérzékenyebb húrokat érintik

²⁹ SAILLANT 1993: 5.

³⁰ HAMILTON–MADISON–JAY 1998: 141.

és az emberi lélek legaktívabb rugóit hozzák mozgásba, annál valószínűbb, hogy a kormányzat kivívja a közösség tiszteletét és szeretetét.”³¹

Más szóval, az utóbbiak részéről megteremthető a szeretet a központi kormányzat és az állampolgárok közötti távolság áthidalásával.

A fentiek alapján tehát az alapító atyák tisztában voltak az Unió egységét politikai eszközökkel megteremteni célzó 1787. évi alkotmányozó reform nehézségeivel, illetve azok kezelésének módozatával. Amikor a politikai szeretet nyelvét használták, elsősorban a népnek a szövetségi kormányzathoz fűződő viszonyát vizsgálták. Ugyanakkor a föderalisták számára létezett egy másik használata is ennek az idiómának, amely által a függetlenségi nyilatkozatban megfogalmazott nemzetképre építve, azt továbbfejlesztve a szeretet kötelékeinek a nemzeti közösséget összetartó erejét fogalmazták meg, és tették az egységes nemzet víziójának részévé.

John Jay a 2. számú Föderalistában egy olyan nemzet képét festette le, amely tökéletesen egybevág a nemzetalkotás fentebb hivatkozott tankönyvi modelljével. Okfejtése alapján a közös eredet, kultúra és történelmi tapasztalat együttes eredményeképpen az amerikai nemzet olyannyira egységesnek tekintendő, hogy kizárólag egy szuverén politikai entitás lenne számára megfelelő keret. Más szóval, a már meglévő nemzet karakteréhez kell igazítani a politikai kereteket, megszüntetve a különálló tizenhárom tagállam szuverenitását és egyesítve azt az amerikai népben. Jay megfogalmazásában:

„Úgy tetszik, hogy ez az ország és ez a nép egymásnak teremtdött, és mintha a Gondviselés is úgy akarná, hogy a lehető legerőteljesebb kötelékkel egybefűzött testvéri közösségnek ez az oly igen neki való öröksége soha nem osztodjék fel egymásra gyanakvó, egymástól elzárkózó és idegen szuverenitásokra.”³²

³¹ HAMILTON–MADISON–JAY 1998: 207–208. A *Föderalista iratok* a New York állam ratifikációs vitája részeként publikált, az alkotmány elfogadása mellett érvelő azon 85 esszé gyűjteményét jelöli, amelyek 1787 októbere és 1788 áprilisa között jelentek meg New York állambeli újságokban. Publius álnéven Alexander Hamilton, James Madison és John Jay voltak az esszék szerzői.

³² HAMILTON–MADISON–JAY 1998: 45.

Jay eszmefuttatása szerint tehát egy már létező egységes nemzet, amelyet a testvéri közösség szálai kötnek össze, leginkább egy egységes szuverén politikai keretben tud létezni. Számára a kulturális és a politikai nemzet határai egybeestek – mégpedig a föderatív szinten.

Az alkotmány ratifikációs vitájában tehát a szeretet és a lojalitás kérdése elsősorban a szövetségi kormányzat és az egyes államok, valamint az amerikai nép viszonylatában vált relevánssá a domináns politikai közbeszédben. A 19. század beköszöntével ugyanakkor megváltozott a jellege.

Fentebb láttuk, hogy a függetlenséget megelőzően az érzékenység kultúrája inkább osztály- és faji alapon szervezte az azt művelő közösségeket, amelyeknek nők is tagjai lehettek. Azonban a függetlenséggel, a politikai nemzet megteremtésével az utóbbiak nem lettek tagjai ennek az új típusú nemzeti közösségnek. A szentimentális politikai nemzeti közösségből még a nők is kiszorultak, amennyiben a politikai jogaik hiányát azzal támasztották alá, hogy a nyilvános térből való kizárásuk feltétele a kulturális és politikai rend megőrzésének. A női test elfedése a férfi tekintet előtt, illetve a nyilvánosságban történő megszólalásuk korlátozása feltétele volt az „érzelmi egyensúly” fenntartásának a férfiakat privilegizáló nyilvános téren alapuló társadalmi rendben.³³

Ugyanakkor az amerikai gondolkodásban és kultúrában a 19. század elejére bekövetkező változás a szeretet nyelvének kapcsán a szentimentális nemzetfelfogás kiterjesztését jelentette a nemzet határain kívül eső területekre és kultúrákra. Andrew Burstein történész mutatta ki, hogy az átalakulás lényege a szentimentális demokrácia eszményének kialakulása, amely paradox módon olvasztotta össze az érzékenység kultúráját az agresszív, maskulin hatalmon alapuló területi terjeszkedés ideológiájával. Vagyis az amerikai kivételesség eszméjére építve a jóindulatú, mások számára is követhető politikai és kulturális modell promócióját kezdték el az amerikaiak, amely a 20. század végéig megmaradt. Az elnyomást kiküszöbölő politikai rendszer ígérete más népek számára is az új paradigma alapjává vált.³⁴

Ezt a gondolatot fogalmazta meg például 1823-ban Daniel Webster, a korszak egyik meghatározó politikusa, aki az amerikai nemzet

³³ BURSTEIN 2001: 623.

³⁴ BURSTEIN 1999: xviii–xx, 299, 308, 315, 318, 323.

magyságát hangoztatta. A „köztársasági intézményei” sikerét, a „jólétet”, amelyet az amerikaiak milliói élveznek, és a szabadságot is. Ugyanakkor ez a siker más nemzetek számára is lehetőséget jelentett, hogy csatlakozzanak ehhez a vállalkozáshoz, és az „Egyesült Államokra a testvériség érzésével tekintsenek”.³⁵

A fenti tendenciák a polgárháborút követően felerősödtek, ám a század végére új perspektívában jelentek meg: a bevándorlás vált központi kérdéssé. A bevándorlók arányainak kérdése már a kezdeti időszakban fontos témaként jelentkezett a nemzeti identitásukról gondolkodó amerikaiak számára: bár jelentőségét többen hangsúlyozták a népesség gyarapodása szempontjából, az amerikai nemzet karakterének megváltozásától tartva aggodalmuknak adtak hangot annak mértékével kapcsolatban. Thomas Jefferson például már korábban is attól tartott, hogy a túl nagy számú európai bevándorló, mivel monarchikus politikai kultúrából érkezik, meglehetősen különbözik az amerikai republikánus értékeket valló állampolgároktól, és mindez a politikai rendszer lassú erodálásához fog vezetni. Ezért a bevándorlás korlátozását tartotta célszerűnek.³⁶

Ez a veszély tehát az eltérő politikai kultúrájú nemzetek irányából fenyeget értelmzésük szerint, és az amerikai nemzet jellegének megváltozásához vezet a kulturális azonosságon alapuló nemzeti kötelékek meggyengülésével. A századfordulóra az olvasztótégely-metafora némileg enyhített ezen a képzetén, amennyiben a több milliónyi új bevándorló asszimilálódása volt az elvárás. Azonban az első világháború elejére világossá vált, hogy a különböző nemzetekhez tartozó, újonnan érkezett első generációs amerikaiak megőrizték kötődésüket az anyaországhoz, annak kultúrájához, és ennek megfelelően fejezték ki lojalitásukat a háborús felek iránt.³⁷

Randolph Bourne amerikai publicista volt az, aki erőteljes láttelepet adott az asszimilációt elutasító, nem angolszász eredetű etnikumok helyzetéről a 20. század elején, amely értékelésben a szeretet eszménye is helyet kapott. Bourne számára az etnikai és kulturális diverzitás érték volt, ezért beszélt az Egyesült Államokról mint az „idegen kultúrák [...]”

³⁵ Idézi BURSTEIN 1999: 286.

³⁶ BURSTEIN 1999: 160.

³⁷ GLEASON 1964.

kozmetopolita föderációjáról”. Ennek az alapja ezeknek a kultúráknak a „békés együttélése”.³⁸ Ezt Bourne burkoltan szembeállította az európai nemzetekre jellemző, a domináns kultúra kisebbségi kultúrával szemben gyakorolt elnyomó hatásával.³⁹

Bourne egy képzeletbeli amerikai egyetem vízióját is az olvasó elé tárta, ahol a különféle etnikumok által képviselt kultúrák és azok értékei eljuthatnak az angolszász diákokhoz, akik ezáltal szellemileg gazdagodhatnak. Európai kultúrákról beszél: német, osztrák, zsidó, skandináv, olasz, francia, orosz vonatkozásban. Így egy olyan „szellem” alakulhat ki, amelynek eredménye egy „intellektuális nemzetközösség” lehet, amely „intellektuális szimpátiát” is jelent egyben. Ugyanúgy „érez”, ahogy a többi kultúra. A haszna pedig mindennek az, érvel Bourne, hogy „[a]z ilyen szimpátia egyesíteni fog, nem pedig megosztani”. Ugyanis „célja nem a felháborodás, hanem a megértés”.⁴⁰ Az asszimiláció helyett tehát a különféle etnikai kultúrák megőrzése lehetne a cél Amerikában Bourne szerint, és így válhat az amerikai nép az első „nemzetközi nemzet”, amely biztosítja ezen kultúrák egyenjogú létezését. Így válhat Amerika nemzet helyett „transznacionális” országgá.⁴¹

Vagyis Bourne 1916-ban – az első világháború idején – vázolt látomásában az egymással háborúzó (még az USA 1917. évi hadba lépése előtt vagyunk), szuverén nemzeteket leképező etnikai kultúrák az Egyesült Államokban a kölcsönös szimpátia talaján építkezve képesek biztosítani a nemzeti kohéziót és az elnyomás nélküli együttélést. Bourne modellje ezért szakít a jeffersoni hagyománnyal, benne ugyanis a szeretet határait elmosó konstrukciót találunk, amely ugyanakkor – mint láttuk – nem idegen a föderalisták államfelfogásától sem. Míg utóbbi ugyanis a politikai nemzetre vonatkozik, Bourne a nemzetre mint etnikai kultúrák szerveződésére tekint, nem pedig egyének közösségére.

Bourne még egy izolacionista Egyesült Államok képét vázolta fel, amely nagyban támaszkodott az érzékenység hagyományára. Ugyanez az elképzelés a 21. század elejére egy megváltozott geopolitikai helyzetben, ahol az ország

³⁸ BOURNE 1916: 93.

³⁹ BOURNE 1916: 89.

⁴⁰ BOURNE 1916: 94.

⁴¹ BOURNE 1916: 95, 96.

a hidegháború utáni egyedüli szuperhatalomként már más szerepet játszott. Az Egyesült Államok az első és a második világháború után a nemzetközi politikai és gazdasági rend kialakulásának meghatározó szereplőjeként jelent meg. Ugyanakkor ebben a kontextusban is szerepet kapott a szeretet – igaz, indirekt módon, és a nemzetközi kapcsolatok terén.

Jonathan Monten átfogó elemzésben mutat rá arra, hogy az amerikai külpolitika két irányultsága – az izolacionizmus és a nemzetközi szerepvállalás – valójában ugyanazt a célt, az amerikai demokrácia terjesztését szolgálja, csak eltérő módon.⁴² Az egyik a példaadás révén tartja kivitelezhetőnek ezt a szándékot, míg a másik az aktív beavatkozás révén. Ezeknek az alternatíváknak az alkalmazhatósága pedig a mindenkori hatalmi kondíciók függvénye volt. Az utóbbi változat esetében a megfelelő erőforrások megléte teszi lehetővé a katonai vagy/és gazdasági jellegű eljárásokat külföldi államok demokratizálódása érdekében.⁴³

Az alapítók még a morális példa paradigmáját vallották. Ennek erejével szerették volna terjeszteni a „liberális-demokratikus” politikai modellt, amelyet a nemzet politikai kultúrájával azonosítottak. Úgy vélték, a köztársasági eszme és kísérlet sikerét veszélyezteti az erős államhatalom, illetve az annak külföldi szerepvállalását támogató politika, amely a belső demokratikus rendet is fenyegeti.⁴⁴

Ezt a paradigmát a 20. század második felétől kezdve kiszorította az aktivizmus elve, amely a külpolitikában a demokratikus értékeken alapuló rendszer terjesztésének lehetőségét látta. Jó példa erre a George W. Bush amerikai elnök (2000–2008) adminisztrációja által képviselt, elsősorban Irakkal és Afganisztánnal kapcsolatban követett politika. Ennek alkalmazásával remélték erősíteni a nemzeti „érdek” és „biztonság” védelmét a 2001. évi terrortámadások nyomán.⁴⁵

Ennek az aktivizmusnak az egyik pillére az a feltételezés volt, miszerint az amerikaiak által alkalmazott hatalom kivételes és „jóindulatú”, jó szándékú más nemzetek irányában, azok javát akarja a demokrácia

⁴² MONTEN 2005.

⁴³ MONTEN 2005: 123, 115.

⁴⁴ MONTEN 2005: 129, 131.

⁴⁵ MONTEN 2005: 141.

terjesztésével.⁴⁶ Ennek következménye ugyanakkor egyrészt a „nemzeti érdekek” összemosása a „nemzetközi érdekekkel”, valamint az erő korlátlan használatának legitimálása a demokrácia terjesztése érdekében, a hatalommal való visszaélés veszélyének felvetése nélkül.⁴⁷ Ezt a két problémát vetették a Bush-adminisztráció szemére annak kritikusai, akik az alapítók által képviselt, fentebb vázolt, a példamutatáson alapuló demokratizálás hagyományához való visszatérést szorgalmazták. Ugyanis erővel nem hozható létre egyik napról a másikra demokratikus berendezkedés, csakis kis lépésekben történhet ez meg, nem pedig külső kényszer hatására. Konzervatív, az aktivizmust elutasító álláspont volt tehát az övék.⁴⁸

Mindazonáltal – vonhatjuk le a jelen írás konklúziójaként – valójában mindkét változat tartalmazza az emberiség egységének gondolatát. Ez ugyanis lehetővé teszi a demokratikus nemzettudat kivétítését a nemzetközi színtérre. Egyneműsítő folyamatról van szó – akár a példamutatás, akár a beavatkozás paradigmáját nézzük. Amit Bourne az Egyesült Államok határain belül a heterogenitás és a kölcsönös szimpátia modelljével remélt megvalósítani és példaként állítani a többi nemzet számára, azt az amerikai aktivizmus a határokon átnyúló demokratizálással remélte elérni, azaz egymáshoz hasonló demokratikus nemzetek közösségként.

Mindazonáltal már a korai időszakban is léteztek olyan hangok, amelyek rámutattak arra a nehézségre, amely az amerikai nemzettől különböző nemzetek demokratizálódási képességét illette. Mint fentebb láttuk, Jefferson a bevándorlás korlátozásával kívánta biztosítani a republikánus népesség megfelelő összetételét Amerikában. Más nemzetekkel kapcsolatban pedig szintén megfogalmazott hasonló fenntartásokat, és voltak más korabeli politikusok is, akik hasonlóképpen gondolkodtak az egyes népekről.⁴⁹

Amint láttuk a függetlenségi nyilatkozat kapcsán, a szeretet végét jelentő határvonal meghúzása jelentette az új nemzet születését a jeffersoni vízióban. Bourne modelljében viszont az amerikai etnikumok közötti határok megőrzésével az azokon átnyúló kötelékek tartják össze a nemzetet, valójában

⁴⁶ MONTEN 2005: 146.

⁴⁷ MONTEN 2005: 147.

⁴⁸ MONTEN 2005: 154.

⁴⁹ VAJDA 2018; VAJDA 2007.

ugyanúgy példamutatásként szolgálva az egyébként kisebbségeket elnyomó többi nemzet felé is. Amennyiben tehát az amerikai politikai hagyományban nemcsak a hierarchikus változat, hanem annak alternatívái is jelen voltak, a szeretet nyelvén keresztül egyként a külső világ alakítása révén remélték annak megőrzését.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDERSON, Benedict (1991): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Associated Press (2025): What is ‘ordo amoris?’ Vice President Vance J. D. invokes this medieval Catholic concept. *APNews*, 2025. február 6. Online: <https://apnews.com/article/jd-vance-catholic-theology-migration-e868af574fb2e742c6ed3d756c569769>
- BALÁZS Péter (2024): „Tiszteljétek az észet, ám inkább a szívetekre hallgassatok!” A francia forradalom érzelmetörténeti perspektívából. *Aetas*, 39(1), 119–140. Online: <https://doi.org/10.14232/aetas.2024.1.119-140>
- BOURNE, Randolph (1916): Trans-National America. *Atlantic Monthly*, 118(7), 86–97.
- BURSTEIN, Andrew (1999): *Sentimental Democracy: The Evolution of America’s Romantic Self-Image*. New York: Hill and Wang.
- BURSTEIN, Andrew (2001): The Political Character of Sympathy. *Journal of the Early Republic*, 21(4), 601–632. Online: <https://doi.org/10.2307/3125148>
- BURSTEIN, Andrew (2024): *Longing for Connection: Entangled Memories and Emotional Loss in Early America*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- CLEMENTS, Richard (2025): First, Love Locally: Vance J. D. and ‘Ordo Amoris’. *Word on Fire*, 2025. február 11. Online: <https://www.wordonfire.org/articles/first-love-locally-jd-vance-and-ordo-amoris/>
- CORNELL, Saul (1999): *The Other Founders. Anti-Federalism and the Dissenting Tradition in America, 1788–1828*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- COVIELLO, Peter (2002): Agonizing Affection: Affect and Nation in Early America. *Early American Literature*, 37(3), 439–468. Online: <https://doi.org/10.1353/eal.2002.0025>
- COVIELLO, Peter (2005): *Intimacy in America: Dreams of Affiliation in Antebellum Literature*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- FIERING, Norman S. (1976): Irresistible Compassion: An Aspect of Eighteenth-Century Sympathy and Humanitarianism”. *Journal of the History of Ideas*, 37(2), 195–218.
- FLIEGELMAN, Jay (1982): *Prodigals and Pilgrims: The American Revolution against Patriarchal Authority, 1750–1800*. Cambridge: Cambridge University Press.

- FORMAN-BARZILAI, Fonna (2010): *Adam Smith and the Circles of Sympathy: Cosmopolitanism and Moral Theory*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511676352>
- Fox News [@FoxNews] (2025): Vance J. D.: President Trump is looking after American citizens. *YouTUBE*, 2025. január 30. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=o-98PoolWZxE&t=274s>
- GLEASON, Philip (1964): The Melting Pot: Symbol of Fusion or Confusion? *American Quarterly*, 16(1), 20–46. Online: <https://doi.org/10.2307/2710825>
- GRANT, Susan-Mary (2000): *North over South: Northern Nationalism and American Identity in the Antebellum Era*. Lawrence: University Press of Kansas.
- HAMILTON, Alexander – MADISON, James – JAY, John (1998) [1788]: *A föderalista: értekezések az amerikai alkotmányról*. Ford. Balabán Péter. Budapest: Európa.
- HOBBSBAWM, Eric J. (2002): *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HOWARD, June (1999): What is Sentimentality? *American Literary History*, 11(1), 63–81. Online: <https://doi.org/10.1093/alh/11.1.63>
- JEFFERSON, Thomas (1984): *Writings*. New York: Library of America.
- KNOTT, Sarah (2009): *Sensibility and the American Revolution*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- LUKÁCS ANIKÓ – TÓTH ÁRPÁD szerk. (2019): *Az érzelmek története*. Budapest: Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület.
- MCKEOWN, Jonah (2025): Pope Francis, Vance Clash Over ‘Ordo Amoris’. *National Catholic Register*, 2025. február 13. Online: <https://www.ncregister.com/cna/pope-francis-vance-clash-over-ordo-amoris>
- MONTEN, Jonathan (2005): The Roots of the Bush Doctrine: Power, Nationalism, and Democracy Promotion in U.S. Strategy. *International Security*, 29(4), 112–156. Online: <https://doi.org/10.1162/isec.2005.29.4.112>
- MURRIN, John M. (1987): A Roof without Walls: The Dilemma of American National Identity. In BEEMAN, Richard – BOTEIN, Stephen – CARTER, Edward C. (szerk): *Beyond Confederation: Origins of the Constitution and American National Identity*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 333–348.
- ONU, Peter S. (1998): “To Declare Them a Free and Independant People”: Race, Slavery, and National Identity in Jefferson’s Thought. *Journal of the Early Republic*, 18(1), 1–46. Online: <https://doi.org/10.2307/3124731>
- ONU, Peter S. (2000): *Jefferson’s Empire: The Language of American Nationhood*. Charlottesville: University Press of Virginia.
- SAILLANT, John (1993): *Black, White, and ‘The Charitable Blessed’: Race and Philanthropy in the American Early Republic*. Indianapolis: Indiana University Center on Philanthropy.
- SMITH, Anthony D. (1991): *National Identity*. Reno – Las Vegas – London: University of Nevada Press.

- STEARNS, Peter N. – STEARNS, Carol Z. (1985): Emotionology: Clarifying the History of Emotions and Emotional Standards. *The American Historical Review*, 90(4), 813–836. Online: <https://doi.org/10.2307/1858841>
- STORING, Herbert J. szerk. (1981): *The Complete Antifederalist*. Chicago: The University of Chicago Press.
- TODD, Janet (1986): *Sensibility: An Introduction*. London: Routledge.
- VAJDA, Zoltán (2007): Thomas Jefferson on the Character of an Unfree People: The Case of Spanish America. *American Nineteenth Century History*, 8(3), 273–292. Online: <https://doi.org/10.1080/14664650701505133>
- VAJDA Zoltán (2017): *A szeretet köztársasága: a szentimentalizmus hatása az Amerikai Egyesült Államok korai időszakának politikai gondolkodásában*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- VAJDA Zoltán (2018): „Mexikó számunkra a tiltott gyümölcs”. John C. Calhoun, a mexikói háború és a korlátozott expanzió ideológiájának természetrajza. *Világtörténet*, 40(1), 45–66.
- VANCE, J. D. [@JDVance] (2025): Just google “ordo amoris.” X, 2025. január 30. Online: <https://x.com/JDVance/status/1885073046400012538>
- WILLS, Garry (1979): *Inventing America: Jefferson's Declaration of Independence*. New York: Random House.
- ZELNIK, Eran (2021): Self-Evident Walls: Reckoning with Recent Histories of Race and Nation. *Journal of the Early Republic*, 41(1), 1–38. Online: <https://doi.org/10.1353/jer.2021.0000>

A SZABADSÁG BIRODALMA.
A TELEPESSZABADSÁG SZEREPE AZ EGYESÜLT
ÁLLAMOK TERÜLETI GYARAPODÁSÁBAN¹

„Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtetett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen Jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az Élethez és a Szabadsághoz, valamint a jog a Boldogságra való törekvésre. Ezeknek a jogoknak a biztosítására az Emberek Kormányzatokat létesítenek, amelyeknek törvényes hatalma a kormányzattak beleegyezésén nyugszik.”²

Az amerikai függetlenségi nyilatkozat elvi bevezetője az ember természetes jogairól és arról, hogyan jön létre, és hogyan működik a kormányzat, jól ismert. Azt mondhatjuk, hogy a társadalmi szerződés és az alulról építkező civil társadalom az észak-amerikai angol gyarmatokon már legtöbbjük alapításától kezdve jelen volt a gyakorlatban, és a függetlenség elismerését követően létrehozott alkotmány és politikai berendezkedés további lehetőségeket adott erre az azóta eltelt két és fél évszázad folyamán is. A 19. századi nyugati terjeszkedést és az Amerikai Egyesült Államok későbbi területi gyarapodását ugyanakkor sajátos kettősség jellemezte, és jellemzi ma is, amelynek gyökerei szintén a fiatal köztársaság megszületéséhez és bizonyos értelemben a függetlenségi nyilatkozat szerzőjéhez, Thomas Jeffersonhoz köthetők. 1809-ben James Madisonnak írt levelében a következőképpen fogalmazott: „A szabadság olyan birodalmát kell létrehoznunk, amelyet a teremtés óta nem látott a világ, és meg vagyok arról győződve, hogy egyetlen alkotmány sem készült eddig, amely olyan lehetőségeket adna a kiterjedt birodalom és az önkormányzat számára, mint a miénk.”³

¹ A tanulmány szakmai lektora Lévai Csaba.

² BÓDY–URBÁN 2001: 112; COMMAGER 1973: 100.

³ LOONEY 2004: 170.

Jefferson úgy gondolta, *a szabadság birodalmának* létrehozásával az Egyesült Államok úgy tudja növelni területét és befolyását, hogy megmarad az önkormányzatiságra és az egyéni szabadságjogok kiterjesztésére alapozott kormányzat. Ezt a nézetét már a függetlenségi háború alatt, 1780-ban is megfogalmazta. „[B]ékekötés esetén az amerikai unió gátat kell szabjon a brit Tartomány, Kanada veszélyes terjeszkedésének, és hozzá kell adnunk a Szabadság Birodalmához egy kiterjedt és termékeny Vidéket, melynek révén a veszélyes ellenségeket értékes barátokká változtathatjuk.”⁴

Bizonyos értelemben ez a kettősség – a republikánus és demokratikus intézmények kiterjesztése és a már más népek és/vagy országok által birtokolt területek megszerzése – jellemezte az Amerikai Egyesült Államok történetét a korai időktől napjainkig. Az elv képviselői között Thomas Jeffersonon kívül ott találjuk többek között James Monroe, Andrew Jackson és James K. Polk elnököket, később Theodore Roosevel, Woodrow Wilson, Franklin Delano Roosevelt és Harry S. Truman politikáját, valamint Ronald Reagant és George W. Busht is. Ez a kettősség jelenik meg Donald Trump érvelésében is, amikor Kanada, Grönland vagy éppen a Panama-csatorna megszerzéséről és Amerika naggyá tételéről beszél.

Jelen írás a területelmi korlátok miatt nem vállalkozik arra, hogy a gyarmati kortól napjainkig részletesen elemezze *a szabadság birodalma* (ki)építésének minden egyes időszakát. A hangsúly a független állam megalakulását követő terjeszkedés vizsgálatára kerül, és a 19. századi területgyarapodás jellegzetességeit és következményeit helyezi középpontba, amelyek nyomán a volt gyarmatból gyarmattartó nagyhatalom lett.

*

Amikor Nagy-Britannia 1783. szeptember 3-án a párizsi békében elismerte az Amerikai Egyesült Államok függetlenségét, az új állam határait északon Kanada, keleten az Atlanti-óceán, délen az Új-Spanyolországhoz tartozó Florida, nyugaton pedig a Mississippi folyó jelentette. Ezt megelőzően, 1763-ban III. György angol király (1760–1820) proklamációja megtiltotta

⁴ BOYD 1951: 238. (Az idézetben nagy kezdőbetűvel írt szavak az eredeti szövegben fordulnak így elő, ezt a fordításban is megtartottam.)

az Appalache-hegységtől nyugatra történő letelepedést, és bár voltak, akik ezt a tiltást nem vették figyelembe, nagyobb számban csak a békekötést követően indult meg az átköltözés a hegységen túli területekre. A korábbi angol gyarmatokon élők számára így a *nyugat* eleinte az Appalache és a Mississippi folyó közötti területet jelentette.

A 19. század első felében az Egyesült Államok vásárlás, szerződés és háború révén fokozatosan kiterjesztette fennhatóságát a ma ismert kontinentális területére.⁵ Így ahhoz képest, hogy 1763-ban az Appalache-hegység, 1783-ban pedig a Mississippi folyó volt a nyugati határa, hetven évvel később, 1853-ban az USA területe már az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig terjedt. Ez óriási változást idézett elő az amerikai kontinens geopolitikai viszonyaiban, és nagymértékben befolyásolta az amerikaiak, illetve az amerikai kormányzat önmagáról alkotott képét és a világban elfoglalt helyét is.

Az amerikai kontinens északi részének 1763/1783 és 1853 közötti birtokbavétele együtt járt az ott élő őslakos indiánok és más lakosok földjének megszerzésével, területükről történő kiszorításával, elűldözésével, vagy beolvasztásával, és az odaérkezők letelepedésével. Ez a kontinentális terjeszkedés eredményezte az *első birodalom* létrejöttét. 1823-ban megfogalmazták a Monroe-elvet, amelynek értelmében az Egyesült Államok igyekezett kiszorítani az európai hatalmakat az amerikai kontinens északi, középső és déli részéről, hogy helyettük saját befolyását érvényesítse.

A terjeszkedés ideológiai alapjaként és igazolásaként az első puritán gyarmatok alapításához visszavezethető gondolat, az amerikai küldetéstudatba vetett hit szolgált, és az a már Jefferson által is megfogalmazott cél, hogy az Egyesült Államok minél nagyobb területre terjessze ki a demokratikus és republikánus intézményeket. Maga a *manifest destiny* kifejezés, amely az Egyesült Államok *sorsától rendelt küldetésére* utalt, az 1846–1848-as amerikai–mexikói háború kitörése előtt néhány hónappal, 1845 nyarán született.⁶ A szókapcsolatot valószínűleg a *United States Magazine and Democratic Review* egyik cikkében használták először, amely az amerikai terjeszkedés

⁵ Az Egyesült Államok területi terjeszkedésének diplomáciájáról lásd MAGYARICS 2014: 60–82.

⁶ Az amerikai kivételességről és a küldetéstudatról lásd PETERECZ 2016 és FRANK 2007: 7–12.

mellett érvelt. Minthogy a lap szerkesztője – John L. O’Sullivan – Andrew Jackson és James K. Polk elnökök expanziós politikájának lelkes híve volt, a történészek sokáig úgy gondolták, ő alkotta a kifejezést. A 19. század egyik legkalandosabb életű nőalakjáról 2001-ben megjelent munkájában azonban Linda S. Hudson megállapította, hogy az esszét Jane McManus Cazneau írta.⁷ A népszerű újságíró nő cikkével a terjeszkedés és Texas annektálásának jogosságát kívánta bizonyítani, amikor a mára már jól ismert gondolatot megfogalmazta: „[Egyetlen nemzet sem korlátozhatja] nagyságunkat [...]] és [gátolhatja meg] *sorstól rendelt küldetésünk* teljesítését, hogy a Gondviselés által az évente sokszorozódó millióink szabad fejlődése számára nekünk adott kontinenst benépesítsük. [...]]”⁸

A Mexikó ellen vívott háború (1846–1848) nyomán az Egyesült Államok elérte kontinentális határait, és a 19. század közepén megkezdődött tengeren túli terjeszkedése, amely a polgárháborút (1861–1865) és Alaszka 1867-es megvásárlását, valamint a Midway-szigetek megszerzését (1898) követően új lendületet vett. Ehhez hozzájárult a második ipari forradalom révén kibontakozó gazdasági növekedés, a transzkontinentális vasútvonalak megépülése, az új nyersanyaglelőhelyek feltárása és a nemzeti piac kibővülése. A 19–20. század fordulóján pedig – az 1898-as kubai függetlenségi háborúba történt beavatkozás nyomán – az Egyesült Államok befolyást szerzett a Karib-térségben és a csendes-óceáni szigetvilágban (Midway, Hawaii, Guam, Szamoa, Fülöp-szigetek, Puerto Rico), valamint a Panama-csatorna régiójában.⁹

Fontos megjegyezni, hogy ez a *második birodalom* az első folytatásának volt tekinthető, azonban nagyon ritkán járt együtt jelentős amerikai lakosság megtelepedésével a megszerzett területeken. Sőt, sokszor az ellenkezője

⁷ HUDSON 2001. Hudson – számítógép segítségével – összevetette O’Sullivan és Jane Cazneau írásait, és az általuk választott témakörök, illetve érvelésük logikája alapján, valamint stílusuk és nyelvtani hibáik összehasonlítása nyomán vonta le azt a következtetést, hogy a cikket minden bizonnyal Jane Cazneau írta.

⁸ Annexation 1845: 5. A Gondviselés, vagyis az Isten által elrendelt küldetés gondolata az első puritán gyarmatok alapításához vezethető vissza, és máig meghatározza az amerikaiág lényegét. Erről részletesebben lásd MERK 1963.

⁹ URBÁN 1981: 255.

történt: ezekről a területekről költöztek át a lakosok az Egyesült Államokba. Ez a második, tengeren túli birodalom gyarmatokból és protektorátusoknak nevezett területekből állt, és közülük csupán Alaszka és Hawaii kapott állami státuszt – hosszú idő elteltével, 1959-ben.

Ha arra keressük a választ, miért volt ilyen sikeres az Egyesült Államok területi gyarapodása már a független állam megszületésétől kezdve, azt mondhatjuk, hogy a 19. század folyamán az amerikai kormányzat diplomáciai tevékenysége és katonai sikerei mellett a nyugati földek megszerzésében és benépesítésében elsődleges szerep jutott a telepeseeknek, akik sokszor még azelőtt megjelentek az egyes területeken, mielőtt azok az Egyesült Államok birtokába kerültek volna. Ezért, míg a kormányzat nem terjesztette ki hatalmát az adott régióra, gyakran maguk szervezték meg közösségeiket. Ez a sajátosság már a gyarmati időkben megfigyelhető volt. A spanyol és francia gyarmati modelltől eltérően, amelyben az állam kulcsszerepet játszott a gyarmatok létrehozásában és működésében, az észak-amerikai angol gyarmatokon a telepesszabadság és az önkormányzatiság elvének érvényesítése a korai időktől kezdve meghatározó volt. Ehhez nagymértékben hozzájárult az angol fejlődés azon sajátossága, hogy nem jött létre abszolútizmus, illetve csak nagyon csökevényes formában és nagyon rövid ideig, és már a kora újkorban jellemzővé vált, hogy helyi szinten a tisztségviselőket – például a sheriffeket és a békebírókat – az egyes települések lakói maguk választották és maguk is fizették, így azok nem függtek a központi kormányzattól.¹⁰ A 16–17. században kibontakozó korai kapitalista fejlődés, Anglia gazdasági megerősödése, a vállalkozó réteg kialakulása megteremtette a feltételeket a bekapcsolódásra a világgiacba és az Európán kívüli terjeszkedésre.

Észak-Amerika területén az első állandó angol település 1607-ben, Virginiában jött létre. Jamestown alapítását a kalandvágy és a gazdasági lehetőségek kiaknázása motiválta. A Virginia Társaság tagjai I. Jakabtól (1603–1625) kapták szabadalomlevelüket.¹¹ Kezdetben sok nehézséget

¹⁰ ANDERSON 1989: 145–184.

¹¹ COMMAGER 1973: 8–10. 1606-ban két Virginia Társaság jött létre, az egyik Londonban, a másik Plymouthban. Az alapítólevélben I. Jakab által nekik adományozott területek részben átfedtek egymást, de végül a plymouthi Társaság nem hozott létre gyarmatot Észak-Amerikában.

kellett leküzdeniük (élelmszerhiány, járványok, hideg telek), és rászorultak a helyi őslakos indiánok segítségére, illetve az angol kormányzat támogatására is. A gyarmat hatékonyabb működése érdekében 1619-től kezdve képviselőket választottak, akiken keresztül maguk dönthettek közösségük dolgairól. Az úgynevezett Polgárok Házának létrehozásáról szóló forrás nem maradt fenn, de a képviseleti elvet megerősítő, 1621-es dokumentum már igen. Ebben az angol kormányzat és a kereskedő társaság vezetősége a következő célokat fogalmazta meg.

„Tudatjuk, hogy [...] olyan kormányzati formát kívánunk létrehozni, mely a legnagyobb mértékben szolgálja az emberek javát és kényelmét, és mely által mindennemű igazságtalanságnak, sérelemnek és elnyomásnak elejét vehetjük. [...] Ezért úgy véltük helyesnek, hogy elrendelünk és létrehozunk olyan Legfelsőbb Tanácsokat, melyek nem csak segédkeznek a mindenkori kormányzónak az igazságszolgáltatásban és más e hivatalhoz tartozó kötelezettségek végrehajtásában, de egyúttal [...] gondoskodnak az időről időre támadó nehézségek orvoslásáról és elősegítik a mondott gyarmat gyarapodását, erősödését, szilárdságát és virágzását.”¹²

Ugyanezeket az elveket fogalmazták meg azok a telepesek is, akik 1620-ban értek partot a mai Massachusetts területén.

„Polgári politikai testületbe tömörülünk jobb irányításunk és fennmaradásunk végett [...] és a fentiek folyományaként olyan igazságos és mindenkire érvényes törvényeket, rendeleteket, alkotmányokat és hivatalokat hozunk, alkotunk és fogalmazunk meg [...], amelyeket a legalkalmasabbnak és legmegfelelőbbnek tartunk a gyarmati közjó érdekében.”¹³

A Mayflower-szerződést elkészítő Zarándok Atyák vallási okokból hagyták el Angliát, és kezdetben Németalföldön éltek, hogy a protestáns vallást szabadon gyakorolhassák. Amikor azonban azt kezdték érezni, hogy ott egy másik nép és közösség szokásaihoz, nyelvéhez, kultúrájához kell alkalmazkodniuk,

¹² BÓDY–URBÁN 2001: 53–54; COMMAGER 1973: 13–14.

¹³ BÓDY–URBÁN 2001: 55; COMMAGER 1973: 15–16.

úgy döntöttek, saját kolóniát alapítanak az Újvilágban. Ezért visszatértek Angliába, szabadsalomlevelet kértek I. Jakab királytól, majd hajóra szálltak. Tájékozódási hibák miatt azonban nem az eredetileg megjelölt helyen értek partot, hanem attól délebbre, egy kis öbölben, amelyet a Tőkehal fokának neveztek el. Mielőtt partra léptek, megfogalmazták közösségük működésének alapelveit, és tulajdonképpen egy társadalmi szerződést kötöttek egymással, amely a későbbiekben is meghatározta az általuk alapított város, New Plymouth életét.

Az észak-amerikai kontinensen létrejött tizenhárom angol gyarmat alapítása szempontjából három csoportba sorolható: kereskedő társaságok által létrehozott (például Virginia és Massachusetts), magántulajdonba adott birtok (például Maryland, New York, New Jersey, Pennsylvania, Észak- és Dél-Karolina) és koronagyarmat (Georgia). Az alapítólevél minden gyarmat esetében meghatározta azokat a kereteket, amelyek között működnie kellett, de a telepesek legtöbb esetben a helyi viszonyokhoz alkalmazkodtak, és a közösség összetételétől függően saját szabályozást is kialakítottak. Ennek egyik módja a Mayflower-szerződéshez hasonló megállapodás volt. Connecticut alapszabályzata például a következőképpen fogalmazott:

„Hol emberek gyűlnek egybe, ott [...] tisztességes kormányzatot kell létrehozni, ami az emberek ügyes-bajos dolgait minden időben el tudja rendezni és intézni. [...] Ezért magunkat ezennel a köz államaként, vagyis államközösségként egyesítjük és kapcsoljuk össze [...], hogy polgári ügyeink is az itt megalkotandó törvények, rendeletek és dekrétumok által legyenek irányítva.”¹⁴

Az is előfordult, hogy bár a kereskedő társaság központja Londonban működött, a szabadsalomlevelet a telepesek magukkal vitték Amerikába, és ott a körülményekhez igazodva helyben módosították – ez történt a Massachusetts-öböl Társaság esetében, amely Boston 1630-as megalapításában játszott szerepet.¹⁵

¹⁴ BÓDY–URBÁN 2001: 58.

¹⁵ BÓDY–URBÁN 2001: 56–58; COMMAGER 1973: 16–18.

Az Új-Angliának nevezett északkeleti területen létrejövő puritán gyarmatok alapítói főleg vallási ellentétek miatt hagyták el otthonukat, és bizonyos tekintetben a kálvini egyház szervezetében is jelen lévő önkormányzatiság elvét terjesztették ki közösségeik politikai kereteinek kidolgozásakor. A puritán gyarmatokon eleinte azok rendelkeztek választójoggal, akik az egyházközösségnek is tagjai voltak. Amikor azonban a lakosok száma növekedni kezdett, és más vallású és más etnikumú telepesek is érkeztek, átalakították a rendszert, és a választójog alapja a földtulajdon lett. Egy-egy kereskedő társaság vagy az adott gyarmat tulajdonosa vagy a korona befolyást gyakorolt ugyan a település működésére, de a kormányzó mellett minden esetben működött egy- vagy kétkamarás választott testület is.¹⁶

A gyarmati jogállás azt jelentette, hogy gazdaságilag és politikailag is függték az angol parlament szabályozó törvényeitől, ugyanakkor a helyi ügyekről helyben döntöttek. A korona részéről megvalósuló úgynevezett „üdvös elhanyagolás” politikájában a hétéves háború hozott fordulatot. Az 1763-ban megkötött párizsi béke nyomán Nagy-Britannia birtokába került Kanada, így az első Brit Birodalom elérte legnagyobb kiterjedését. A háború miatt felhalmozódott adósságok törlesztése, a megnövekedett terület igazgatásának és védelmének megszervezése az adóterhek növelését vonta maga után. Az 1765-ben elfogadott Bélyegtörvénnyel szemben azonban már tiltakozásukat fejezték ki a gyarmatok lakosai, arra hivatkozva, hogy ezekhez nem járultak hozzá, márpedig „képviselet nélkül nincs adózás”. Az állásfoglalás az úgynevezett Bélyegtörvény Kongresszuson született meg, amelyen a koronagyarmatként létrejött Georgia kivételével az összes kolónia képviselői részt vettek.¹⁷

A politikai csatározások végül az I., majd a II. Kontinentális Kongresszus összehívásához vezettek. Utóbbin a képviselők 1776. július 4-én kinyilvánították a gyarmatok függetlenségét. Az elszakadás legfőbb okaként arra

¹⁶ A magántulajdonosi gyarmatokon a kormányzó mellett volt egy általa vagy a gyarmat tulajdonosa által kinevezett Tanács is. Ez az új-angliai, önkormányzattal rendelkező gyarmatokon nem volt jellemző. Érdeemes megjegyezni, hogy az ott kialakult modell Alexis de Tocqueville is részletesen bemutatta *A demokrácia Amerikában* című művében, és követendő példaként állította az európaiak elé. TOCQUEVILLE 1983.

¹⁷ BÓDY–URBÁN 2001: 97–98.

hivatkoztak, hogy a brit kormány megsértette az ember természetes jogait, és megszegte a társadalmi szerződést. Márpedig

„ezeknek a jogoknak a biztosítására az emberek kormányzatokat létesítenek, amelyeknek törvényes hatalma a kormányzottak beleegyezésén nyugszik. Ha bármikor, bármely kormányforma alkalmatlanná válik e célok megvalósítására, a nép joga, hogy az ilyen kormányzatot megváltoztassa vagy eltörölje, és új kormányzatot létesítsen, olyan elvekre alapítva és hatalmát olyan módon szervezve, amely jobban védi biztonságát, és jobban elősegíti boldogulását.”¹⁸

A politikai állásfoglalások idején az amerikai gyarmatok lakóinak már fel kellett venniük a harcot a brit hadsereggel, és európai segítségre is szükségük volt ahhoz, hogy ügyüket sikerre vigyék, és függetlenségüket elismertessék. Erre az 1783-as párizsi békében került sor.¹⁹

1787-ben készült el az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya, amely 1789-ben, kilenc állam ratifikálását követően lépett életbe. Legfontosabb elve az önkormányzatiság és a hatalmi ágak szétválasztása volt. Ezt szövetségi szinten, az egyes államokban és az egyes településeken is érvényesítették, és kialakult az úgynevezett *fékek és ellensúlyok* rendszere, ami azt jelentette, hogy a három hatalmi ág egymástól elkülönült, ugyanakkor egymást ellenőrizte is.²⁰

Ezeket az elveket akkor is érvényesítették, amikor az eredeti tizenhárom gyarmatból létrejövő tizenhárom államon kívül a békeszerződésben megkapott további területek betagozása megtörtént az Egyesült Államokba. Az Appalache-hegység és a Mississippi folyó közötti területről az úgynevezett Északnyugati- és Délnyugati Szervezési Szabályzat rendelkezett 1787-ben és 1790-ben. A területszervezésnek három fázisát határozták meg. Az első fázisban még teljes mértékben az amerikai szövetségi kongresszus irányítása alatt állt egy adott vidék, s elnevezése körzet vagy kerület volt (*district*). Amikor egy körzet nagykorú férfi lakossága elérte az ötezer főt, jogosulttá váltak saját törvényhozó testület választására, és szavazati joggal nem rendelkező képviselőt küldhettek a szövetségi kongresszusba.

¹⁸ BÓDY-URBÁN 2001: 112; COMMAGER 1973: 100.

¹⁹ KÖKÉNY 1993.

²⁰ BÓDY-URBÁN 2001: 479–495.

Ebből, az úgynevezett territórium (*territory*) státusból akkor válhatott állammá (*state*) egy terület, ha szabad lakosainak száma elérte a hatvanezret. Erről az Északnyugati Szervezési Szabályzat a következőképpen rendelkezett: „az ilyen állam képviselői által befogadtatik az Egyesült Államok Kongresszusába, bármely tekintetben az eredeti államokkal egyenrangúan, és szabadságában áll majd állandó alkotmányt és államkormányzatot kialakítania.”²¹ Ennek megfelelően a csatlakozást követően minden állam elkészítette saját alkotmányát, a szövetségi alkotmányban megfogalmazott elvekkel és szabályozásokkal összhangban, ugyanakkor az adott területen élők érdekeinek figyelembevételével.²²

Az 1783-ban megalakult Amerikai Egyesült Államok területe 2,3 millió négyzetkilométer volt. A nemzetközi helyzet változásának köszönhetően a fiatal állam ezt hamarosan kétszeresére növelhette. A francia forradalom nyomán kibontakozó napóleoni háborúk alatt ugyanis Franciaország arra kényszerült, hogy a Mississippi folyó nyugati vízgyűjtő medencéjét eladja az amerikai kormánynak. Jefferson elnök megbízottai eredetileg New Orleans és Nyugat-Florida megvásárlására tettek ajánlatot 1802-ben. Mivel viszonylag kevés francia telepes élt a vidéken, így igazgatása és védelme nehézségeket okozott. Napóleon (és az amerikai kormányzat is) attól tartott, hogy Nagy-Britannia Kanada segítségével megszerezheti a területet. Ráadásul Bonaparte Napóleonnak – a háborús költségek fedezésére – pénzre volt szüksége, ezért az amerikai küldöttségnek 15 millió dollárért felajánlotta egész Louisianát, amelynek területe 2,1 millió négyzetkilométer volt. A vásárlásról szóló szerződést 1803. április 30-án írták alá.²³

Az Egyesült Államok területi gyarapodása példa nélkülinek számított. Óriási lehetőség nyílt a gazdasági fejlődés és a mezőgazdasági területek kiterjesztése előtt. Az amerikaiak New Orleans megszerzésével biztosították a kijáratot a Mexikói-öbölre, és immár senki sem korlátozhatta kereskedelmüket a Mississippi folyón. Franciaország végleg kiszorult az amerikai

²¹ BÖDY–URBÁN 2001: 133–134.

²² A megalakuló Egyesült Államokban a szövetségi állam és az egyes államok viszonyáról, valamint a terjeszkedés és a republikánus intézmények és értékek fenntartásával kapcsolatos dilemmákról lásd VAJDA 2007.

²³ COMMAGER 1973: 190–191.

kontinensről, ami alapvetően átalakította a geopolitikai viszonyokat, és az Egyesült Államok nagyhatalmi ambícióinak megerősödését eredményezte, egyben kiindulópontként szolgált a távolabbi nyugati területek felderítésére és feltérképezésére, egészen a Csendes-óceánig. Erre hamarosan sor került. 1804 és 1806 között Thomas Jefferson megbízásából Meriwether Lewis és William Clark expedíciót vezetett Louisiana területének felderítésére. Útjuk során eljutottak a Csendes-óceánig, ami később jogalaként szolgált az Oregon vidék megszerzésére.

Louisiana megvásárlása ugyanakkor számos kérdést és alkotmányos dilemmát is felvetett. Ellenzői azzal érveltek, hogy az alkotmány nem tartalmazta fel a szövetségi kormányzatot idegen területek megszerzésére, ráadásul a területen csekély volt az amerikai népesség. Igaz, nem volt túl nagy a francia és a spanyol sem, de ők más nyelvet beszéltek, más vallásúak voltak, más jogrend alatt éltek, és őket a területcseréről nem kérdezte meg senki. A megállapodás támogatói ugyanakkor arra hivatkoztak, hogy az egyezmény garanciákat ad addigi helyzetük fenntartására. A szerződés értelmében

„az átadott terület lakosait be kell illeszteni az Egyesült Államok Uniójába és amint lehetséges, a Szövetségi Alkotmány elveivel összhangban be kell őket fogadni, hogy élvezhessék az Egyesült Államok polgárainak járó jogokat, előnyöket és immunitásokat, és mindeközben meg kell tartani és meg kell védeni őket szabadságuk, tulajdonuk és az általuk gyakorolt vallás szabad élvezetében”.²⁴

Heves vitákat követően az amerikai kongresszus 1803 októberében ratifikálta a megállapodást. A megszerzett terület territóriumstátuszba került, majd legnépesebb és stratégiailag legfontosabb részén, New Orleans központtal 1812-ben létrejött Louisiana állam.²⁵

A 19. század első harmadában nem csupán Franciaország, de a napóleoni háborúk miatt meggyengült Spanyolország helyzete is megrendült az amerikai kontinensen. Közép- és Dél-Amerikában ekkor bontakoztak ki a spanyol gyarmati uralom elleni függetlenségi mozgalmak, és ekkor szakadt

²⁴ Idézi MEINIG 1993: 14.

²⁵ MEINIG 1993: 9–11, 17–18.

el Florida is. A területre egyre több amerikai telepes költözött át az Egyesült Államok déli határvidékéről, akik 1809-ben már Nyugat-Florida lakosságának 90 százalékát alkották. A spanyol kormány gyengeségét és a hatalmi vákuumot kihasználva az amerikai telepesek 1810. szeptember 23-án elfoglalták Baton Rouge erődjét, három nappal később pedig létrehozták „a szabad és független” Nyugat-Floridai Köztársaságot. A függetlenségi nyilatkozatot két nappal később elküldték az amerikai elnöknek, James Madisonnak, azzal a kéréssel, hogy a kormányzat terjessze ki fennhatóságát a területre. Az amerikai elnök 1810. október 27-én Nyugat-Floridát az Egyesült Államokhoz tartozónak nyilvánította. Az annexiót azzal indokolta, hogy a terület a Louisiana-vásárlás részét képezte. Ezután csapatokat vezényelt a térségbe, akik először a Pearl, majd a Perdido folyóig elfoglalták Nyugat-Floridát.²⁶ A lázongások áttejedtek Kelet-Floridára is. A feszültség növekedéséhez hozzájárultak a határvidéki indiánok betörései az Egyesült Államok területére, amelyekre válaszként Andrew Jackson vezetésével amerikai csapatok hatoltak be Kelet-Floridába, és elfoglalták St. Marks és Pensacola erődjét. A helyzetet kihasználva az amerikai kormány tárgyalásokat kezdeményezett Spanyolországgal Florida egészének átadásáról. Az amerikai külügyminiszter, John Quincy Adams és a Washingtonba delegált spanyol követ, Luis de Onís 1819. február 22-én írta alá az úgynevezett transzkontinentális egyezményt, amelynek értelmében Spanyolország ötmillió dollárért átadta a területet az Egyesült Államoknak, azzal a feltétellel, hogy az amerikai kormány megígérte, lemond az akkor még spanyol uralom alatt lévő Texasra támasztott igényéről, amelyet korábban a Louisiana-vásárlás részének tekintett.²⁷

Ahogy azonban az a nyugati terjeszkedés során többször is előfordult, az amerikai telepesek nem mindig kértek engedélyt egy-egy terület birtokbavételekor az adott vidék kormányzatától. Ez történt Texasban is. Igaz, az első jelentős amerikai telepecsoport vezetője, Stephen F. Austin 1821-ben

²⁶ NUGENT 2009: 105–110. Nyugat-Florida megszerzése kapcsán fogalmazták meg a Madison-doktrínát vagy transzferellenes elvet. Eszerint: az európai hatalmak nem adhatják át egymásnak birtokaikat Amerikában, még államközi egyezmény révén sem, vagyis a hanyatló spanyol birodalom birtokait nem foglalhatják el más európai államok, mivel az Egyesült Államoknak fontos érdekei fűződnek a területekhez.

²⁷ COMMAGER 1973: 223–224; WEBER 1982: 12; MEINIG 1993: 72–73.

még engedélyt kapott az éppen függetlenné vált Mexikó kormányától, hogy háromszáz családot telepítsen le Texasban,²⁸ később azonban egyre többen költöztek át engedély nélkül is.

Ehhez hozzájárult, hogy 1824-ben Mexikó amerikai mintára szövetségi köztársaság lett, a következő évben pedig kongresszusa liberális bevándorlási törvényt fogadott el, és megnyitotta a független állam északkeleti határvidékét a telepesek előtt. Egy felnőtt férfi közel kétezer hektár földet vehetett birtokba, szinte ingyen, ami jelentős vonzerő volt.²⁹ A tartomány népessége másfél évtized alatt két és fél ezerről negyvenezerre, a mexikóiak (*tejanók*) és az amerikaiak aránya pedig 1 : 3-ról 1 : 10-re nőtt.³⁰ A mexikói kormányt lekötötték a függetlenség kivívását követő belső problémák, ezért nem tudott kellő figyelmet fordítani a határvidékre. A helyi kormányzat gyengesége, a nyelvi, vallási és kulturális különbségek sokszor konfliktushoz vezettek. Ennek ellenére, főleg Austinnak köszönhetően, az amerikai telepek mindaddig együttműködtek a mexikói kormánnyal, amíg az biztosította számukra a földszerzés lehetőségét, de igazán nem szólt bele dolgaikba.

Amikor azonban 1835-ben a mexikói elnök, Antonio López de Santa Anna centralista fordulatot hajtott végre, és Texast is szorosabb ellenőrzés fenyegette, a lakosok – amerikaiak és liberális *tejanók* egyaránt –, úgy döntöttek, szembeszállnak politikájával. November elején a tartomány tizenkét városából ötvenöt küldött gyűlt össze San Felipe de Austinban, akik egy ideiglenes kormány felállításáról döntöttek. Ezután kiadtak egy nyilatkozatot, amely az amerikai függetlenségi nyilatkozat érvelésére emlékeztetett. Megállapították, hogy a centralisták „felbontották a Társadalmi Szerződést, amely Texas és a Mexikói Konföderáció többi tagja között létezett”. Elítélték Santa Anna „zsarnoki” rendszerét, és az ember „természetes jogaira” hivatkozva kijelentették, hogy a texasiak meg fogják védeni szabadságjogaikat és az 1824-es alkotmányt.³¹

Eközben Santa Anna közel hatezer katonát vezényelt a tartomány ellen. Miután a mexikói sereg átlépte a Rio Grande folyót, a texasi küldöttgyűlés

²⁸ BARKER 1924: 435; CANTRELL 1999: 94.

²⁹ WALLACE-VIGNESS 1963: 48; WALLACE-VIGNESS 1963: 48–50.

³⁰ WEBER 1982: 162.

³¹ WALLACE-VIGNESS 1963: 91.

tagjai 1836. március 2-án kinyilvánították függetlenségüket.³² Állásfoglalásuk párhuzamot vont az amerikai gyarmatok elszakadásával. Az elvi bevezetőben a texasiak is az ember elidegeníthetetlen jogaira, a társadalmi szerződésre és az ellenállás jogosságára helyezték a hangsúlyt. Ezután felsorolták a mexikói kormánytól elszenvedett sérelmeket, majd levonták a következtetést:

„Az öfenntartás szüksége ezért most örökös politikai különválásunkat nyilvánítatja ki velünk. Ezért mi, Texas népének [...] képviselői [...] ezennel elhatározzuk és kijelentjük, hogy örökre megszüntetjük politikai kapcsolatainkat a mexikói néppel, és hogy Texas népe mostantól szabad, szuverén és független köztársaságot alkot [...]”.³³

A texasiak több alkalommal megütköztek a mexikói sereggel, és 1836. április 21-én a San Jacinto folyó melletti csatában döntő vereséget mértek Santa Anna katonáira.³⁴ A mexikói elnök fogságba esett, és a velascoi szerződésben elismerte Texas függetlenségét. Ezt azonban szabadulása után érvénytelennek nyilvánította, és a mexikói kongresszus sem fogadta el.³⁵

A háború alatt még több amerikai érkezett a területre, ezért a texasiak ismét felvételüket kérték az Egyesült Államokba. Az amerikai kongresszus azonban, bár 1837. március 3-án elismerte Texas függetlenségét, négy hónappal később elutasította az annexióra vonatkozó kérelmét. Ennek a legfőbb oka az lehetett, hogy ekkoriban már egyre élesebbé vált az ellentét az északi és a déli államok között, és az északiak ellenezték a rabszolgotartó területek kiterjesztését. Ebben a helyzetben a texasiaknak újra kellett gondolniuk helyzetüket, és újra kellett fogalmazniuk, kik ők, és hová tartoznak. Mivel az Egyesült Államokból történt elköltözés miatt a telepesek számára problémássá vált az „amerikai” elnevezés, főleg miután Texas szuverén állam lett, így az eredet tekintetében szélesebb értelmezést kellett találniuk. Ezért visszanyúltak angolszász gyökereikhez. Az angolszász megjelölés már kifejezte a Mexikótól való elszakadást, ugyanakkor nem utalt arra,

³² WALLACE-VIGNESS 1963: 98–99.

³³ BÓDY-URBÁN 2001: 169.

³⁴ FEHRENBACH 1968: 229–233.

³⁵ WALLACE-VIGNESS 1963: 117–118; FEHRENBACH 1968: 241.

mintha Texas az Egyesült Államok függeléke vagy valamiféle másolata lett volna. A telepesek úgy érezhették, önálló angolszász köztársaságként Texas egyenrangú lehet az Egyesült Államokkal, és az önkormányzatiság terén meglévő képességeik is angolszász mivoltukból erednek. Ezt 1837-ben Francis Moore, Jr., a Houstonban megjelenő *Telegraph and Texas Register* szerkesztője a következőképpen fogalmazta meg:

„Az angolszászok és felvilágosult leszármazottaik szelleme olyan, hogy ha még le is rombolnák az Egyesült Államok és Nagy-Britannia törvényeit, a társadalom igényeihez alkalmazkodva valamiféle közjogi rendszer azonnal életre kelne, és a közvélemény ezt törvényerőre is emelné.”³⁶

A szuverén állam létrejötte azonban nem eredményezett stabilitást. A Texasi Köztársaság számos problémával, sorozatos gazdasági válságokkal küzdött, és állandó fenyegetést jelentett számára, hogy Mexikó megpróbálja visszafoglalni, ezért újra és újra felmerült a csatlakozás kérdése az Egyesült Államokhoz. Ahhoz azonban, hogy Texas helyzetében változás következzen be, változásra volt szükség az amerikai belpolitikában és a nemzetközi helyzetben is. Az egyik változás a kontinens északnyugati részén, Oregon vidékén történt.

A 19. század első felében az Oregon elnevezés jóval nagyobb területet jelölt, mint a mai Oregon állam.³⁷ A területre eredetileg igényt formált Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország és Spanyolország is. A franciák 1763-ban, a hétéves háború végén elvesztették jogalapjukat, a spanyolok és az oroszok pedig különböző szerződésekben lemondtak róla.³⁸ 1818-ban megállapodást kötött Nagy-Britannia és az Egyesült Államok is, és a Sziklás-hegységtől a Csendes-óceánig terjedő vidék a két ország közös

³⁶ *Telegraph and Texas Register* 1837.

³⁷ Határa északon az Oroszországhoz tartozó Alaszka (északi szélesség 54°40'), délen a spanyol-mexikói Kalifornia (42. szélességi kör) volt, keleten a Sziklás-hegység, nyugaton pedig a Csendes-óceán, vagyis a mai Oregon, Washington és Idaho államot, valamint Montana és Wyoming, illetve a kanadai Brit Columbia provincia egy részét foglalta magában.

³⁸ PLETCHER 1973: 103; LA FEBER 1989: 76–78.

birtokába került. A szerződés mindkét fél állampolgárai számára engedélyezte a kereskedelmet és a letelepedést a közös igazgatás alatt lévő területen.³⁹

A brit jelenlét a térségben főként a Hudson-öböl Társasághoz volt köthető, amely 1821-ben kizárólagos jogot szerzett a prémkereskedelemre.⁴⁰ Így az 1820-as években az Oregon vidék *de facto* brit kormányzás alatt állt. Ez azonban a kereskedőállomásokra és az erődökre korlátozódott, és azokra a kis településekre, amelyek körülöttük kialakultak. Ezek a mezőgazdasági kolóniák azonban a Társaság által létrehozott telepek voltak inkább, nem szervezen fejlődő közösségek. Az alulról építkező közösségek kialakítása így itt is az amerikai telepesek révén történt.

Az első szekérkaraván 1842 tavaszán indult útnak Missouriból az úgynevezett Oregon-ösvényen több mint száz telepessel. Annak ellenére, hogy a Hudson-öböl Társaság ellenezte az amerikaiak bevándorlását, helyi megbízottja, John McLoughlin segítséget nyújtott nekik. Számos kisebb csoportot követően 1843-ban tömeges bevándorlás kezdődött a területre: több mint ezer telepes érkezett, a következő évben további ezerötszáz, 1845-ben pedig háromezer.⁴¹ Általában húsz-huszonöt szekér indult egyszerre útnak, de előfordult, hogy akár ötven-hatvan is. A szekérkaravánok legtöbbjét részletes szabályok alapján szervezték meg, ami meghatározta a vezetők kiválasztásának szempontjait és az úton haladók viselkedési normáit. Azt mondhatjuk, hogy a szekérkaravánok tagjai is egyfajta szerződést kötöttek egymással indulás előtt, és az út folyamán magukat kormányozták. Minden expedíciónak volt egy kapitánya, aki teljes körű felelősséggel tartozott, és egy kalauza, aki mutatta az utat, és tárgyalt az őslakosokkal.⁴²

³⁹ Az amerikaiak 1792-től formáltak igényt Oregon vidékére, amikor Robert Gray, egy bostoni prémkereskedő hajó kapitánya felfedezte a Columbia folyó torkolatát. Az angolok Francis Drake Föld körüli útjáig vezették vissza jelenlétüket, amelyet a 18. század végén James Cook és George Vancouver felfedezőútjai is felelevenítettek. Lewis és Clark – a Louisiana-vásárlást követő – expedíciója azonban további jogalapként szolgált az USA számára, és megerősítette az amerikai igényt az oregoni régió egészére. LA FEBER 1989: 75; MEINIG 1993: 74–75.

⁴⁰ BUMSTED 1992: 202–203.

⁴¹ CLARK 1981: 162, 178; LA FEBER 1989: 70, 105.

⁴² DODDS 1986: 70.

Ha nem jól látták el feladatukat, leváltották őket, és más vezetőket választottak. A több mint háromezer kilométer hosszú Oregon-ösvényen általában öt-hat hónap alatt értek az USA közép-nyugati területeiről a Csendes-óceán partvidékére. A résztvevők sokszor rokoni kapcsolatban álltak egymással vagy egy városból indultak, de mások is csatlakozhattak, ha a szabályokat elfogadták. Az út során ezek a kötelékek megmaradtak, ami az újonnan birtokba vett területeken létrejövő közösségek fontos szervező- és összetartó erejét jelentette.⁴³

Az amerikai bevándorlók települései fokozatosan túlnőttek a Hudson-öböl Társaság kereskedőállomásain, és hamarosan az amerikai szuverenitás kiterjesztését kezdték követelni Oregon vidékének egészére. Mivel ekkor a szövetségi kormány még kevés figyelmet fordított rájuk, a korábbi telepes közösségek mintájára saját kormányt hoztak létre. 1843. július 5-én elfogadtak egy alkotmányt „a kölcsönös védelem céljából, valamint hogy biztosítsuk a köztünk lévő békét és a fejlődést [...] egészen addig, amíg az Amerikai Egyesült Államok ki nem terjeszti fölénk hatalmát”.⁴⁴ Ez az úgynevezett Organikus törvény már az ideiglenes kormány megszületését jelentette. A Hudson-öböl Társaságot is meghívták a kormányba, de McLoughlin ezt nem fogadta el.⁴⁵

Az alkotmány rendelkezett a földszerzés feltételeiről is. Házaspárok 640 *acre*-t, vagyis 260 hektár földet igényelhettek ingyen, az egyedülállók pedig 320 *acre*-t, vagyis 130 hektárt, ami jelentős vonzerő volt. Amikor a telepesek száma tovább nőtt a területen, az amerikai kormány sem hagyhatta figyelmen kívül a távoli oregoni *köztársaságot*. Az 1844-es elnökválasztási kampányban James K. Polk egyszerre szólított fel Texas annexiójára és az amerikai igény Oregonra történő kiterjesztésére. A Demokrata Párt jelöltjeként az expanszió és az Egyesült Államok kontinentális hatalommá válása mellett foglalt állást, ami ilyen formában támogatásra talált az északi és a déli államok körében is. Ellenfele Henry Clay, a korszak egyik legtekintélyesebb whig

⁴³ DODDS 1986: 74–75.

⁴⁴ BROWN 1892: 163.

⁴⁵ CLARK 1981: 158–159; DODDS 1986: 91.

politikusa volt. Ellenezte Texas bekebelezését, így a déliek elpártoltak tőle, és a választást Polk nyerte.⁴⁶

A terjeszkedés szélsőséges híveivel szemben, akik északon egészen az 54°40' szélességi körig szerették volna kitolni az Egyesült Államok határát, Polk hajlott a kompromisszumra. 1845 júliusában felhatalmazta James Buchanan külügyminisztert, hogy kezdjen tárgyalásokat Nagy-Britanniával arról, hogy Oregon vidékét osszák fel, és a 49. szélességi kör mentén húzzák meg a két ország közötti határt a Sziklás-hegységtől a Csendes-óceánig. Hosszú vitákat követően a britek elfogadták az ajánlatot, de országukhoz tartozónak nyilvánították a Vancouver-szigetet és garanciát kértek a hajózási jogaikra a Columbia folyón. Az egyezményt végül ezzel a kiegészítéssel írták alá 1846. június 15-én.⁴⁷ A megállapodás nyomán több mint 742 000 négyzetkilométer került az Egyesült Államok birtokába. Az ország így ismét olyan mértékű geopolitikai győzelmet könyvelhetett el, amelyet tényleges jelenléte nem támasztott alá, hisz ekkoriban mindössze hatezer amerikai élt a régióban. Az amerikai siker magyarázata az Oregon területén élő brit és amerikai lakosság közötti eltérés lehetett. Míg az előbbi közösségeket egy kereskedelmi társaság hozta létre, és tartotta fenn, az utóbbiak spontán népmozgás, telepesátköltözés eredményeként alakultak ki. Az előbbi egymástól nagy távolságra lévő kereskedő állomások hálózata volt, amelyek

⁴⁶ Már az Egyesült Államok megalakulásakor és az alkotmány elkészítésekor két fő politikai csoportosulás jött létre. A szövetségi kormányzat nagyobb befolyását, egy nemzeti bank létrehozását és a protekcionista gazdaságpolitikát támogató *föderalisták*, akikre az 1830-as évektől a *whig* elnevezést használták, és az állam szerepét minimalizálni kívánó, laza szövetséget, szabad kereskedelmet támogató *antiföderalisták*, akikből 1828-ban létrejött a Demokrata Párt. Az 1844-es elnökválasztáson a népi szavazatokat tekintve Polk kis többséget tudott csak szerezni (50% és 48% volt az arány), de az elektori szavazatok közül 170-et, míg Clay csak 105-öt kapott. HAHNER 2006: 102–103; CLARK 1981: 182–183; BORNEMAN 2009: 125–128.

⁴⁷ COMMAGER 1973: 311–312; CLARK 1981: 187–188; PLETCHER 1973: 413–414. A Hudson-öböl Társaság 1848-ban kivonult Oregonból, és központját a Brit Columbia területén lévő Fort Victoriába tette át. Az USA 650 000 dollárt fizetett a Társaságnak kárpótlásként az Egyesült Államok területén maradó tulajdonáért és épületeiért. PLETCHER 1973: 588.

állományát fizetett alkalmazottak alkották, az utóbbiak a bevándorló telepések szervesen fejlődő közösségei.

Ehhez hasonló folyamat játszódott le Texasban és a délnyugati határvidéken is. Az 1836-os függetlenségi háborút követően jelentősen megnőtt az amerikai bevándorlók száma a Texasi Köztársaság területén. Miután az 1844-es elnökválasztási kampányban James K. Polk Oregon és Texas egyidejű felvétele és az északi és déli területek közötti egyensúly fenntartása mellett érvelt, 1845 elején az amerikai Kongresszus két háza, attól is félve, hogy a terület Nagy-Britannia befolyása alá kerül, közös határozatot hozott Texas annexiójáról, amely 28. államként csatlakozott az Unióhoz.⁴⁸

Mexikó sem Texas függetlenségét, sem az Egyesült Államokba történő felvételét nem ismerte el, ami 1846 áprilisában háborúhoz vezetett. A két ország gazdasági és katonai ereje nem volt egymáshoz mérhető, az amerikai csapatok még Mexikóvárost is elfoglalták.⁴⁹ Az 1848. február 2-án megkötött Guadalupe Hidalgó-i békében Mexikónak nem csupán Texasról kellett lemondania, hanem arról a területről is, amely ma Kalifornia és Új-Mexikó államot, valamint Nevada, Utah, Arizona és Colorado nagy részét alkotja.⁵⁰ A háború következtében 2,4 millió négyzetkilométer került az Egyesült Államok birtokába, így területe két év alatt hatvannégy százalékkal nőtt meg. Az Oregon-szerződés révén északon, a Mexikó elleni háborút követően pedig délen és nyugaton is elérte mai határát.⁵¹ A 19. század közepére jelentős elmozdulás történt a kontinens erőviszonyaiban. A geopolitikai viszonyok átalakulásához pedig nagymértékben hozzájárult az amerikai telepések nyugatra költözése és a telepepszabadság kiterjesztése.⁵²

⁴⁸ COMMAGER 1973: 306–307.

⁴⁹ FEHRENBACH 1968: 270–272; PLETCHER 1973: 533–534.

⁵⁰ ISRAEL 1967: 733–751; KÖKÉNY 2001. Az amerikai–mexikói háború eseményeiről, megítéléséről, a terjeszkedés mértékével és egész Mexikó esetleges megszerzésével kapcsolatos vitákról lásd KÖKÉNY 2018; VAJDA 2018.

⁵¹ A mexikói–amerikai határ 1853-ban, az úgynevezett Gadsden-vásárlás révén vált véglegessé, amikor a Rio Grande mentén 76 800 négyzetkilométer került az USA birtokába. ISRAEL 1967: 753–758; KÖKÉNY 2001: 27–29.

⁵² Az elvándorlás okai között fontos megemlíteni az 1819-es és az 1837-es gazdasági válságot az Egyesült Államokban, amelyek miatt ezek kényszerültek elhagyni otthonukat.

A 19. század második felében zajlott le az Egyesült Államok nyugati területeinek telepések általi benépesítése. Ezt nagyban elősegítette a demográfiai növekedés, amelynek természetesen a szaporodás mellett fontos forrása volt a bevándorlás. A folyamatot valamelyest megakasztotta az 1861–1865 között lezajlott polgárháború, de a nyugatra költözés nem állt meg. Sőt, 1864-ben új állam jött létre (Nevada), előtte 1862-ben elfogadták a telepestörvényt (*Homestead Act*), amelynek értelmében minden családfő, aki öt évig élt egy területen, és azt művelés alá vonta, 160 acre, azaz 64 hektár földhöz juthatott.⁵³ További lendületet adott az első transzkontinentális vasútvonal megépülése 1869-ben, amely a kontinens középső részét (Omaha, Nebraska) kötötte össze a Csendes-óceán partvidékével (Sacramento, California), és bekapcsolta a régiót a nemzeti piacba.

Az amerikai telepések nyugatra költözése nem „üres” területekre történt. Már a gyarmati időszakban, az első telepések kapcsolatba kerültek az őslakos indiánokkal. A legtöbb esetben segítséget kaptak tőlük a letelepedést követő években, de egy idő után kiszorították őket addigi lakóhelyükről, és sok esetben fegyveres konfliktusra is sor került. Részben ezt próbálta megakadályozni az 1763-as királyi proklamáció, amikor megtiltotta az Appalache-hegységen túli terjeszkedést, és megkísérelte fenntartani a területet az őslakosok számára. Egy ilyen elkülönített terület kialakítása felvetődött akkor is, amikor a Louisiana-vásárlás során megszerzett területről vitáztak az amerikai Kongresszusban. Többen úgy vélték, hogy a Mississippi nyugati vízgyűjtő medencéjét fenn kellene tartani a már ott élő törzsek és azon őslakos indiánok számára, akiket a Mississippitől keletre lévő földekről a fehér telepések kiszorítanak. Az óriási területet végül megnyitották a bevándorlás előtt, sőt, néhány évtizeddel később az Andrew Jackson elnöksége alatt elfogadott Indiánelköltöztetési törvény (*Indian Removal Act*, 1830) miatt újabb indián népcsoportok érkeztek a vidékre. A törvény értelmében a Mississippi keleti oldaláról a nyugatira költöztették át az úgynevezett öt civilizált törzset (cserokik, csaktók, csikaszők, szemínok és krikek), amelyek a „civilizált” jelzőt onnan kapták, hogy szervezett társadalomban, letelepült életmódot éltek, és főként földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak.

⁵³ BÖDY–URBÁN 2001: 190–191.

A cserokik saját írásrendszert és írott alkotmányt is létrehoztak. Amikor a Mississippi nyugati oldalán lévő, többségében nomád életmódot folytató törzsekkel kapcsolatba kerültek, jelentős mértékben átalakították az életüket, és egy ideig a telepesek előfutáiraiként ők szervezték meg és át a helyi közösségeket. Ennek következtében egyes törzsek egyes csoportjai meg is erősödtek, ugyanakkor az átköltözés és az új terület körülményeihez való alkalmazkodás során nagy veszteségeket szenvedtek.⁵⁴ Ez a folyamat folytatódott, sőt felerősödött a polgárháború után, és egyre több fegyveres konfliktus alakult ki a fehérek és az őslakos indiánok között, ami a törzsek elkülönítéséhez, a rezervátumok megszervezéséhez, majd az 1870-es és 1880-as évek indiánháborúihoz vezetett.

A 19. század utolsó harmadára nemcsak az őslakos indiánok és a telepesek viszonya alakult át, de jelentősen megváltozott az Egyesült Államok lakosságának etnikai összetétele is. Míg korábban a többség Nyugat-Európából érkezett, a polgárháború utáni időszakban már főként Dél- és Kelet-Európából és Ázsiából. Bármely országból érkeztek és bármilyen kultúrához tartoztak és bárhol is telepedtek le, helyi szinten és a szövetségi kormányzathoz való viszonyukban is az amerikai politikai keretekbe kellett beilleszkedniük. Az 1890-es népszámlálás adatai szerint már nem lehetett megállapítani a határvonalat a betelepített és a még – a fehérek szempontjából – lakatlan területek között. A nyugati területek benépesítésével egy korszak bizonyos értelemben lezárult, de az intézményi keretek és az újrakezdet lehetősége megmaradt. A terjeszkedés, a birodalomépítés pedig új, transzkontinentális szakaszába lépett. E folyamat bemutatása azonban már egy következő tanulmány tárgya.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDERSON, Perry (1989): *Az abszolutista állam*. Budapest: Gondolat.
 Annexation (1845). *United States Magazine and Democratic Review*, 1845. július–augusztus, 5–10.
 BARKER, Eugene C. szerk. (1924): *The Austin Papers. I.* Washington: Government Printing Office.

⁵⁴ HABRAN–KÖKÉNY 2024.

- BÓDY Pál – URBÁN Aladár szerk. (2001): *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez, 1620–1980*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- BORNEMAN, Walter R. (2009): *Polk: The Man Who Transformed the Presidency and America*. New York: Random House.
- BOYD, Julian P. szerk. (1951): *The Papers of Thomas Jefferson*. Vol. 4. 1 October 1780–24 February 1781. Princeton: Princeton University Press, 233–238.
- BROWN, James H. (1892): *Political History of Oregon, Provisional Government. Treaties, Conventions, and Diplomatic Correspondence on the Boundary Question; Historical Introduction of the Explorations on the Pacific Coast; History of the Provisional Government from Year to Year, with Election Returns and Official Reports; History of the Cayuse War, with Original Documents*. I. Portland: Press of the Lewis and Dryden Printing Co.
- BUMSTED, J. M. (1992): *The Peoples of Canada. A Pre-Confederation History*. Toronto: Oxford University Press.
- CANTRELL, Gregg (1999): *Stephen F. Austin, Empresario of Texas*. New Haven – London: Yale University Press.
- CLARK, Malcolm, Jr. (1981): *Eden Seekers. The Settlement of Oregon, 1818–1862*. Boston: Houghton Mifflin.
- COMMAGER, Henry Steele szerk. (1973): *Documents of American History*. Vol. I. (To 1898). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall Inc.
- DODDS, Gordon B. (1986): *The American Northwest: A History of Oregon and Washington*. Arlington Heights, IL: The Forum Press Inc.
- FEHRENBACH, Theodore Reed (1968): *Lone Star. A History of Texas and the Texans*. New York: Collier Books.
- FRANK Tibor szerk. (2007): *Gyarmatokból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről*. Budapest: Gondolat.
- HABRAN, Augustin – KÖKÉNY, Andrea (2024): The West in Construction: Texas and Indian Territory at the Vanguard of American Imperial Expansion. *Revue Française d'Études Américaines*, (179), 77–97. Online: <https://doi.org/10.3917/rfea.179.0077>
- HAHNER Péter (2006): *Az Egyesült Államok elnökei*. Budapest: Maecenas.
- HUDSON, Linda S. (2001): *Mistress of Manifest Destiny: A Biography of Jane McManus Storm Cazneau, 1807–1878*. Austin: Texas State Historical Association.
- ISRAEL Fred L. szerk. (1967): *Major Peace Treaties of Modern History, 1648–1967*. II. New York: Chelsea House Publishers.
- KÖKÉNY Andrea szerk. (1993): *Békeszerződés Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között (1783. szeptember 3.)*. Szeged: JATE Press.
- KÖKÉNY Andrea szerk. (2001): *Békeszerződés az Egyesült Államok és Mexikó között (1848)*. Szeged: JATE Press.
- KÖKÉNY Andrea (2018): Az 1846–1848-as amerikai–mexikói háború és megítélése. *Világtörténet*, 40(1), 23–43.

- LA FEBER, Walter (1989): *The American Age: United States Foreign Policy at Home and Abroad since 1750*. New York – London: W. W. Norton.
- LOONEY, J. Jefferson szerk. (2004): *The Papers of Thomas Jefferson. Retirement Series. Vol. 1. 4 March 1809 to 15 November 1809*. Princeton: Princeton University Press.
- MAGYARICS Tamás (2014): *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- MEINIG, Donald William (1993): *The Shaping of America. A Geographical Perspective on 500 Years of History. Vol. 2. Continental America, 1800–1867*. New Haven – London: Yale University Press.
- MERK, Frederick (1963): *Manifest Destiny and Mission in American History. A Reinterpretation*. New York: Knopf.
- NUGENT, Walter (2009): *Habits of Empire. A History of American Expansion*. New York: Vintage Books.
- PETERECZ Zoltán (2016): *A kivételes Amerika. Az amerikai kivételesség történelmi bemutatása*. Budapest: Gondolat.
- PLETCHER, David M. (1973): *The Diplomacy of Annexation. Texas, Oregon, and the Mexican War*. Columbia: Missouri University Press.
- Telegraph and Texas Register* (1837) Texas: San Felipe de Austin, June 20.
- TOCQUEVILLE, Alexis de (1983): *A demokrácia Amerikában*. Ford. Frémer Jusstina, Martonyi Éva, Miklós Livia, Nagy Géza, Schulteis Gyula, Sziójyártó László. Budapest: Gondolat.
- URBÁN Aladár szerk. (1981): *Dokumentumok az Egyesült Államok történetéhez, 1774–1918*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- VAJDA Zoltán (2007): Terjeszkedés, föderalizmus és nemzeti identitás az Egyesült Államok korai történetében (1783–1803). In FRANK Tibor (szerk.): *Gyarmatokból impérium: magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről*. Budapest: Gondolat, 13–29.
- VAJDA Zoltán (2018): „Mexikó számunkra a tiltott gyümölcs”. John C. Calhoun, a mexikói háború és a korlátozott expanzió ideológiájának természetrajza. *Világtörténet*, 40(1), 45–66.
- WALLACE, Ernest – VIGNESS, David M. szerk. (1963): *Documents of Texas History*. Austin: Steck.
- WEBER, David J. (1982): *The Mexican Frontier, 1821–1846. The American Southwest under Mexico*. Albuquerque: University of New Mexico Press.

AZ AFROAMERIKAIAK HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSAI¹

Jelen tudásunk szerint az első fekete rabszolgák 1619-ben érkeztek a Chesapeake-öböl körzetébe, ahol az 1640-es évekig jogi helyzetüket nagy fokú bizonytalanság jellemezte. A következő húsz évben kezdtek megszületni az első olyan jogi szabályozások, amelyek már hátrányosan különböztették meg őket a hasonló vétségeket elkövető fehérektől.² Ez a folyamat akkor vett még nagyobb lendületet, amikor a 17. század végétől a dohánytermesztő gazdaságok munkaerejében a rabszolgák kezdték átvenni a vezető szerepet a fehér szerződéses szolgáktól.³ 1664-ben például Marylandben megtiltották a két csoport közötti házasságot, Virginiában pedig 1669-ben az a szabályozás is bekerült a törvénykönyvbe, hogy amennyiben egy rabszolga ellenáll a gazdájának vagy más, őt a gazdája utasítására megfegyelmező személynek, s a megfegyelmezés a rabszolga halálához vezetne, azt ne tekintsék bűnténynek, az elkövetőt pedig ne vonják felelősségre.⁴

Az első átfogó rabszolgatörvénykönyv 1705-ben született meg Virginiában, amely aztán a többi gyarmat számára is mintaként szolgált. Ebben az ingatlanokra vonatkozó általános rendelkezéseket érvényesítették a rabszolgákra, akik nem bírhattak tulajdonnal, nem köthettek jogilag érvényes házasságot, és természetesen politikai jogokkal sem rendelkezhetek.⁵

Ugyanakkor a rabszolgatörvények a gazdák számára előírták például, hogy rabszolgáikat „megfelelő” szállással és étellelmezőssel lássák el, és bánjanak megfelelően velük. Büntetésük nem lehetett szigorúbb annál, mint amit

¹ A tanulmány szakmai lektora Glant Tibor.

² LÉVAI 2020: 265–268, 290–298; BERLIN 1998: 29–46; BREEN–INNES 1980.

³ LÉVAI 2020: 282–290, 311–313.

⁴ LÉVAI 2020: 314–316; JORDAN 1968: 273; FRIEDMAN 1985: 86.

⁵ LÉVAI 2020: 316–317; FRIEDMAN 1985: 86–87; GHACHEM 2003: 820–821; URBÁN 2024: 33–44.

„az adott helyzet” megkövetelt, amit persze sokféle módon lehetett értelmezni, a rabszolgák pedig nem tanúskodhattak fehérek ellen a bíróságokon.⁶

Az afroamerikai rabszolgák értékes vagyontárgyaknak számítottak, s így a gazdáknak is érdekükben állt „állaguk megóvása”, hiszen akkor hatékonyabban és hosszabb ideig használhatták őket, amit különféle eszközökkel támogatni is igyekeztek. A jobb teljesítményt használati tárgyak vagy pénz adományozásával próbálták meg ösztönözni. A rabszolgák jogilag érvényes házasságot nem köthettek ugyan, a gazdák mégis igyekeztek elősegíteni rabszolgáik párválasztását, mivel a megszülető gyermekek a törvények szerint az anya gazdájának a rabszolgái lettek, s így ők ingyen tudtak rabszolga-utánpótláshoz jutni. A rabszolgák éttrendjét is úgy állították össze, hogy tartalmazza a nehéz munkavégzéshez szükséges tápanyagmennyiséget, még ha nem is volt nagyon változatos.⁷

A gazdák rabszolgáik jótékony *pater familias*aként tekintettek magukra, akiknek atyai kötelessége, hogy gondoskodjanak tágabb értelemben vett családjuk jólétéről és boldogságáról, ugyanakkor szinte korlátlan hatalommal rendelkeznek „családtagjaik” felett.⁸ E szemléletmódnak és az amerikai forradalom hatásának köszönhetően a 18. század közepétől a rabszolgák életkörülményeiben jelentős javulás történt. A függetlenség ügyét támogató sok rabszolgatartóra (például Thomas Jefferson, George Washington, James Madison) is hatással volt az emberek természetes jogaira vonatkozó felvilágosult felfogás, illetve a függetlenségi háború következtében – főleg Virginiában és Marylandben – kibontakozott gazdasági nehézségek miatt többen úgy látták, hogy a rabszolgatartó gazdálkodás fokozatosan el fog halni. Jelentősen megnőtt például a felszabadítások száma, s először jött létre jelentősebb szabad fekete népesség.⁹

A rabszolgák számának emelkedése a rabszolgafelkelések lehetőségét is megnövelte. Virginiában 1723-ban fogadták el azt a törvényt, amely az összeesküvésekben részt vevő rabszolgákra a halálbüntetés kiszabását írta elő.

⁶ FRIEDMAN 1985: 86–87; URBÁN 2024: 37–44.

⁷ LÉVAI 2001: 5–9.

⁸ KOLCHIN 1993: 59–62, 111–135; LÉVAI 2001: 5–9.

⁹ LÉVAI 2001; LÉVAI 2018: 122–130; LÉVAI 2019: 521–540; LÉVAI 2024: 5–28; KOLCHIN 1993: 63–92.

A hamisan tanúskodó rabszolgákat fülüknél fogva kiszégezték, megkorbácsolták, majd fülüket levágták. A törvény a rabszolgák felszabadítását is megtiltotta, kivéve azokat, akik a gyarmat kormányzata számára hajtottak végre valamilyen szolgálatot.¹⁰

Részben az amerikai forradalom hatására csökkent a rabszolgák megbüntetésének brutalitása, s a déli törvényhozók arra kezdtek törekedni, hogy a rabszolgák együttműködését közvetettebb eszközökkel biztosítsák. Egy 1782-ben Virginiában elfogadott törvény például engedélyezte a rabszolgák egyéni felszabadítását, amit 1806-ban úgy módosítottak, hogy a felszabadított rabszolgának egy éven belül el kellett hagynia az állam területét.¹¹

A rabszolgák ellenállásának számos formája alakult ki. Ennek skálája a munkalassítástól a nyílt lázadásig terjedt. A rabszolgák arra törekedtek, hogy minél kevesebb erőfeszítéssel hajtsák végre a kötelező feladataikat, s hogy minél nagyobb autonómiára tudjanak szert tenni a rabszolgatartó rendszer keretei között. Tudatosan lassabban dolgoztak, „elveszítették” vagy megrongálták szerszámaikat. Az ellenállás „magasabb fokozatát” jelentette a velük rosszul bánó felügyelők vagy gazdák megmérgezése. Hasonló, erőszakosabb ellenállási formát jelentett a szándékos gyűjtogatás. Gazdasági épületek vagy a lábon álló termés felgyújtásával a rabszolgák jelentős károkat tudtak okozni a rabszolgatartóknak.¹²

A gyarmati korban a legnagyobb rabszolgafelkelés az úgynevezett Stono-lázadás volt, amelyik 1739 szeptemberében bontakozott ki Dél-Karolinában. Ebben mintegy száz rabszolga vett részt, és közvetlenül az eseményeknek harminc fehér és negyvennégy afroamerikai áldozata volt.¹³ Az 1800. évi úgynevezett Gabriel-féle összeesküvés célja Virginia kormányzójának foglyul ejtése, az állam fővárosa, Richmond felgyújtása, majd a rabszolgák nyugatra szökése volt. A megmozdulást még kirobbanása előtt leleplezték, vagyis annak ténylegesen egyetlen fehér áldozata sem volt. Ennek ellenére a megmozdulás huszonhat vezető személyiségét halálra

¹⁰ FRIEDMAN 1985: 86–87.

¹¹ KOLCHIN 1993: 80–85; DUNN 1983: 80–82; JORDAN 1968: 551–569.

¹² LÉVAI 2020: 437–446; KOLCHIN 1993: 155–166.

¹³ LÉVAI 2020: 446–459; OLWELL 1998: 22–27.

ítélték, és felakasztották.¹⁴ Hasonló menetrend szerint zajlott az 1822 júliusában Dél-Karolinában kibontakozott úgynevezett Denmark Vesey-féle összeesküvés. Ennek célja az állam fővárosa, Charleston elfoglalása és a rabszolgatartók kivégzése volt; ezt követően a felkelők Haitiba menekültek volna, amely volt rabszolgák vezetése alatt 1804 óta független államként létezett. Ezt az összeesküvést is leleplezték, a hatóságok több mint száz afroamerikait vettek őrizetbe, akik közül harmincöt személyt halálra ítélték, és kivégeztek.¹⁵ Az úgynevezett Nat Turner-féle felkelés 1831 augusztusában robbant ki a virginiai Southampton megyében. A felkelésben körülbelül hatvan rabszolga vett részt, akik ötvenhét fehér embert öltek meg, akik közül negyvenhat nő és gyerek volt. A harcoknak körülbelül húsz afroamerikai esett áldozatul, és körülbelül százat öltek meg az események utáni bosszú során. A felkelést követő perekben mintegy negyven rabszolgát ítélték halálra, és végezték ki.¹⁶

A rabszolgatartó rendszer az amerikai polgárháború (1861–1865) következtében szűnt meg az Egyesült Államokban. Abraham Lincoln elnök 1863. január 1-jén érvénybe lépett *Felszabadítási nyilatkozata* szabadnak nyilvánította a „lázadó” államok területén élő rabszolgákat. Ennek hatálya nem vonatkozott azokra a rabszolgatartó határállamokra (Delaware, Kentucky, Maryland, Missouri), amelyek nem léptek ki az Unióból, a Virginiából 1863-ban kivált Nyugat-Virginiára, valamint a „lázadó” államok északiak által már megszállt területeire. A rabszolgák a rabszolgatartók kárpótlása nélkül nyerték el szabadságukat. Lincoln az Unió elsőrendű hadicéljához, a déli lázadók legyőzéséhez szükséges háborús eljárásnak minősítette a nyilatkozatot, az érintett területeken élő rabszolgákat pedig arra szólította fel, hogy maradjanak a helyükön, és dolgozzanak tovább, ahogyan ezt eddig is tették. A rabszolgatartás teljes felszámolását az Egyesült Államokban csak a tagállamok által 1865. december 6-ára ratifikált 13. alkotmánykiegészítés valósította meg.¹⁷

¹⁴ SIDBURY 1997

¹⁵ JOHNSON 2001: 915–976.

¹⁶ KAYE 2007: 705–720; KOLCHIN 1993: 155–160.

¹⁷ MCPHERSON 2003: 557–563, 706–713, 838–842.

A tagállamok által 1868. június 9-ére ratifikált 14. alkotmánykiegészítés kimondta, hogy a felszabadult rabszolgák is az Egyesült Államok állampolgárainak minősülnek, és megilletik őket az ezzel együtt járó jogok. Az alkotmánykiegészítés azt is kimondta, hogy „egyetlen állam sem alkothat vagy hajthat végre olyan törvényt, amelyik csorbítja az Egyesült Államok állampolgárainak kiváltságait vagy mentességeit”.¹⁸ A tagállamok által 1870. február 3-ára ratifikált 15. alkotmánykiegészítés azt deklarálta, hogy „az Egyesült Államok állampolgárainak választójogát sem az Egyesült Államok, sem az egyes államok nem vonhatják el és nem csorbíthatják faj, szín vagy a megelőző szolgálói állapot miatt”.¹⁹

1865-ben létrehozták *A menekültek, a felszabadítottak és az elhanyagolt földek hivatalát*, amelynek feladata az volt, hogy élelemmel, szállással és orvosi segítséggel lássa el a volt rabszolgákat, hogy ellenőrizze a munkaszerződéseiket, illetve hogy oktatásban részesítse őket. A hivatal támogatásával több mint négyezer iskola jött létre, 1877-ben pedig már több mint 600 000 afroamerikai tanuló iratkozott be a volt rabszolgatartó államok területén az elemi iskolákba, 1866 és 1869 között hét fekete főiskola (*college*), illetve az első afroamerikai oktatását célul tűző egyetem (Howard University) is létrejött.²⁰

A volt rabszolgák túlnyomó többsége sem földdel, sem pedig tőkével nem rendelkezett, vagyis csak földbérllőkké válhattak. Az afroamerikaiak vonatkozásában ennek leggyakoribb formája a részesművelés (*sharecropping*) volt, amikor a fehér földbirtokos egy kis házat, egy öszvért, vetőmagot és a műveléshez szükséges alapvető szerszámokat is biztosított a bérllő számára, bérleti díjként pedig a termés egy részét – általában a felét is – megkapta. A terményzálogrendszerben (*crop-lien system*) egy helyi boltos vagy kiskereskedő biztosította a hitelt és a szükséges eszközöket a földbérllő számára, aki ezért cserébe elzálogosította nála annak a termésnek egy részét vagy egészét, amely a bérleti díj terményben való megadása után neki megmaradt.²¹

¹⁸ JANDA–BERRY–GOLDMAN 1996: 458; FONER 1988: 251–261.

¹⁹ JANDA–BERRY–GOLDMAN 1996: 459; FONER 1988: 446–449, 505–506, 586–587.

²⁰ FONER 1988: 153–170, 397–398.

²¹ FONER 1988: 102–110, 173–174, 404–409.

Az említettek, monopolhelyzetüket kihasználva, a hitelek magas kamattal, a szükséges eszközöket pedig magas áron bocsátották a bérlők rendelkezésére, arról már nem is beszélve, hogy a termény értékesítését is ők tartották a kezükben. Mindez az afroamerikai bérlők eladósodásához vezetett, ami az adott helyhez kötötte őket, és erősen korlátozta társadalmi mobilitásukat.²²

A déli régió gazdasági fejlettsége jelentősen alatta maradt az országos átlagnak, az afroamerikaiak pedig e hátrányos helyzetű régió még hátrányosabb helyzetben lévő társadalmi csoportját alkották. 1900-ban az Egyesült Államok 8 833 994 fős afroamerikai népességének körülbelül 90%-a még mindig a volt rabszolgatartó államokban élt, amelyek népességének körülbelül harmadát képviselték.²³ 1900-ban a déli államokban élő afroamerikaiak mintegy 44%-a írástudatlan volt. Az írástudatlanok aránya Oregonban volt a legalacsonyabb (4,6%), míg az országos átlag 10,7% volt.²⁴

Az északi fehér közvélemény többsége elfogadta vagy helyeselte a rabszolgatartás megszüntetését, de arról sokan továbbra sem voltak meggyőződve, hogy az afroamerikaiak biológiai szempontból egyenrangúak lennének a fehérekkel, s hogy politikai jogokkal kellene rendelkezniük. Az úgynevezett rekonstrukciós korszak (1865–1877) heves politikai vitái alapján sok északi politikai vezető is arra a következtetésre jutott, hogy a Délen élő volt rabszolgák helyzetének rendezését a déli (fehér) politikusokra kell hagyni.²⁵

A szövetségi alkotmány nem tiltotta választási adó kivetését, amellyel jelentős számú fekete szavazót tudtak kizárni, de azoknak a rendelkezéseknek is hasonló hatása lett, amelyek írni-olvasni tudáshoz vagy bizonyos alkotmányismerethez kötötték a választójog gyakorlását, hiszen ezeknek a feltételeknek a kevésbé iskolázott vagy írástudatlan afroamerikaiak kevésbé tudtak megfelelni. E módszerekkel azonban bizonyos számú fehér állampolgárt is kirekesztettek a választójoggal rendelkezők közül. Ennek kiküszöbölése érdekében Louisiana állam 1898-ban elfogadta az úgynevezett „nagyapapa-klauzulát”, amely szerint csak azok élhettek választójoggal,

²² JONES 1983: 262–265.

²³ *Twelfth Census Of The United States*... 1901.

²⁴ LAMON 1983: 76–90; MARGO 1987: 661–666.

²⁵ FONER 1988: 564–601.

akiknek már a nagyapja is rendelkezett azzal. Mivel az 19. század végén élő afroamerikaiak nagyszülei döntő többségükben rabszolgák voltak, nemcsak az akkor élő feketéket rekesztették ki a választópolgárok köréből, hanem azt is garantálták, hogy majd az ő unokáik se élhessenek ezzel az alapvető állampolgári joggal. Louisiana államban 1896-ban még 130 344 regisztrált afroamerikai szavazót tartottak nyilván, a számuk azonban négy éven belül 5320 főre zuhant, s ezt a „megoldást” további öt déli államban (Oklahoma, Alabama, Georgia, Észak-Karolina, Virginia) is törvénybe iktatták.²⁶

A 19. század végére már nyolc déli államban írták elő, hogy a vasúti szerelvényekben külön szakaszokba kell ülniük a fehér, illetve a fekete utasoknak. Erre az adott lehetőséget, hogy a Legfelsőbb Bíróság több ítéletében is olyan módon értelmezte a 14. alkotmánykiegészítést, hogy elválasztotta egymástól a lakosok tagállami, illetve szövetségi szintű állampolgárságát, az utóbbiba pedig kizárólag az állampolgároknak azt a jogát sorolta be, hogy szabadon utazhatnak egyik tagállamból egy másikba, illetve hogy szabadon használhatják az Egyesült Államok hajózható vízi útvonalait, s csak ezek védelmét utalta a szövetségi kormányzat hatáskörébe. Ezzel a déli államok lényegében szabad kezet kaptak a tagállami szintű állampolgári jogok szabályozására. Ezt erősítette meg a Legfelsőbb Bíróságnak az az 1896-ban hozott döntése, amelyik kimondta, hogy a vasúti közlekedésben a szegregáció nem minősül alkotmányellenesnek abban az esetben, ha a tárgyat képező mindkét csoport számára ugyanazon körülmények meglétét biztosítják. A szegregációs gyakorlatot ezt követően az élet szinte minden területére kiterjesztették a színházaktól és a szállodáktól kezdve a kórházakon és a városi tömegközlekedés eszközein keresztül a temetkezésig és a lakóhelyi szegregációig.²⁷

A 19. század utolsó évtizedeiben az Egyesült Államokban széleskörűen elterjedt a lincselés gyakorlata. A csúcspontot az 1890-es évek jelentették, amikor 1875 lincselésre derült fény az országban: az esetek 82%-át a déli államokban követték el, s ez az arány a következő évtizedben 92%-ra emelkedett. Az említett két évtizedben a Délen megvalósult lincselések 67,8%-ának, illetve 88,6%-ának voltak afroamerikaiak az áldozatai.²⁸

²⁶ NORTON et al. 1994: 524–525; JONES 1983: 267–270; URBÁN 2022: 550–562.

²⁷ NORTON et al. 1994: 524–525; JONES 1983: 267–270.

²⁸ NORTON et al. 1994: 524; JONES 1983: 269.

Az első világháború kitörése után drasztikusan visszaesett a bevándorlók száma, majd a fehér munkaerő egy részét behívták a hadseregbe. Mindez munkaalkalmakat és új lehetőségeket teremtett az afroamerikaiak számára, akik tömegével kezdték elhagyni a déli államokat.²⁹

1910-ben az afroamerikaiak 90%-a még a volt rabszolgatartó államokban élt, ugyanakkor országosan 25%-uk már városokban lakott.³⁰ 1910 és 1940 között viszont körülbelül 1,6 millió afroamerikai költözött a Délről az északkeleti és a közép-nyugati régió ipari központjaiba. 1910 és 1920 között Cleveland fekete népessége 100, Detroité 600, Chicagóé pedig 150%-kal lett nagyobb, s a növekedés legnagyobb része az 1916 és 1919 közötti évekre esett, amikor mintegy fél millió afroamerikai döntött úgy, hogy északra költözik.³¹

Az északra vándorló feketék anyagi helyzete javult, mivel ott a bérek kétszer vagy még többször magasabbak voltak, mint a Délen. A szegregációs gyakorlat az északi államokban is széleskörűen elterjedt volt, s ezért Északon sokan veszélyes jelenséggént tekintettek „a négerek inváziójára”, ami néha súlyos faji zavargások kialakulásához vezetett. 1917 júliusában például az Illinois állambeli East St. Louis egyik hadiüzemében heves összecsapások alakultak ki a régebbi fehér, illetve az újonnan érkezett fekete munkások között, és ennek során negyven afroamerikai és kilenc fehér vesztette életét.³² Ezek az új feszültségek a felszabaduló rabszolgák megfélemlítése céljából 1865-ben Délen alapított, majd az 1870-es évekre lehanyatlott Ku-Klux-Klan újjáéledéséhez is nagyban hozzájárultak, amely ekkor már az egész országban széleskörűen elterjedté vált.³³

1930-ban az afroamerikaiak mintegy háromnegyede még mindig a volt rabszolgatartó államokban élt.³⁴ Az 1930-as években kibontakozó nagy gazdasági világválság az északi ipart is erőteljesen sújtotta. Ugyanakkor a déli mezőgazdaság gépesítése sok afroamerikaiat késztetett arra, hogy elhagyja déli szülőföldjét, amit a második világháború kirobbanásával

²⁹ NORTON et al. 1994: 704–705.

³⁰ NORTON et al. 1994: 572.

³¹ NORTON et al. 1994: 704–705.

³² NORTON et al. 1994: 705.

³³ JONES 1983: 439–440; NORTON et al. 1994: 736–737.

³⁴ NORTON et al. 1994: 775.

az újból nekilendülő gazdasági növekedés is ösztönzött. Az 1940-es években újabb 1,4 millió afroamerikai vándorolt a déli államokból Északra és a nyugati területekre. A jórészt rurális környezetből érkezett afroamerikaiaknak egyszerre kellett alkalmazkodniuk az urbánus környezethez és az ipari munkavégzéshez, illetve szembesülniük az Északon is érvényesülő faji diszkriminációval. A jobb munkaalkalmakért folytatott küzdelemben a fehér és a fekete munkások egymás versenytársai voltak, ami újból súlyos konfliktusokhoz vezetett. Ezek közül a legjelentősebbek a detroiti zavargások voltak 1943 júniusban, amelyeknek huszonöt fekete és kilenc fehér halálos áldozata volt.³⁵

Délen az afroamerikaiak többségének helyzete összességében nemigen javult az 1920-as, 1930-as években. 1930-ban az afroamerikaiak születéskor várható átlagos élettartama 47 év volt, tíz évvel volt alacsonyabb a fehér népességénél. A lincselés gyakorlata is folytatódott. 1929-ben hét afroamerikait lincseltek meg, 1930-ban húszat, 1933-ban pedig már huszonnégyet.³⁶

Országos szinten a munkanélküliségi ráta 1933-ban 25% volt, ami 12,8 millió embert jelentett. Az afroamerikaiak szakképzettségi szintje elmaradt a fehérekétől, az északi munkadók pedig hamarabb küldték el és nehezebben vették fel őket. A gazdasági válság mélypontján, 1932–1933-ban az afroamerikaiak munkanélküliségi rátája 50%, vagyis az országos átlagnál jóval magasabb volt. Tizenhárom északi ipari nagyvárosban az afroamerikaiak munkanélküliségi rátája 1931-ben 52% volt. Ugyanez az adat a fehér alkalmazottak vonatkozásában nem sokkal haladta meg a 30%-ot (31,7%).³⁷

Azok az afroamerikaiak, akiknek megmaradt a választójoga, hagyományosan a Republikánus Pártra, a rabszolga-felszabadítás pártjára szavaztak, azért is, mert a déli fehérek többsége a Demokrata Párt támogatója volt, s a feketék a déli államokban uralmon lévő fehér demokrata kormányzatoktól sem sok jóra számíthattak. Északon viszont nem voltak érvényben a feketék választójogát olyan módon korlátozó törvények, mint Délen, s ezért Franklin D. Rooseveltnak bizonyos gesztusokat tett a fekete választók megnyerése érdekében. Afroamerikai vezetőket fogadott a Fehér

³⁵ NORTON et al. 1994: 775, 836–838; JONES 1983: 467–468.

³⁶ NORTON et al. 1994: 775.

³⁷ NORTON et al. 1994: 775–777; JONES 1983: 467–468.

Házban, és létrehozott egy fekete „agytrösztöt” is, az úgynevezett „Fekete kabinetet”, amely az afroamerikaiak sajátos társadalmi problémáit ismerő szakemberekből állt. A feketék életére azonban legnagyobb hatással a New Deal program szociálpolitikai intézkedései voltak.³⁸

Ugyanakkor a New Deal bizonyos intézkedései hátrányosan érintették az afroamerikaiakat. A szövetségi garantált minimálbért először bevezető, 1938-ban elfogadott A méltányos fizetésről szóló törvény hatályát például nem terjesztették ki egy sor olyan szakmára (pincér, szakács, egészségügyi segédszemélyzet, takarító, mezőgazdasági segédmunkások, háziszolgák), amelyekben az afroamerikaiak országos számarányukhoz képest jóval nagyobb mértékben voltak képviselve.³⁹

A Demokrata Pártot tartósan a hatalomba emelő úgynevezett New Deal koalíciónak (szakszervezetek, ipari munkásság, vallási, etnikai és faji kisebbségek, progresszív értelmiségiek) a déli fehér szavazók is fontos alkotóelemei voltak, akik számára a Roosevelts-kormányzat intézkedései nagy segítséget jelentettek. Ezért az elnök nem kívánta magát elkötelezni az afroamerikaiak választójogát korlátozó déli szabályozások eltörlése mellett. A New Deal az afroamerikaiak többsége összességében pozitív fejleményként élte meg, hiszen egyes intézkedései valóban javítottak a helyzetükön. Ezért aztán 1940-ben a fekete szavazók jelentős többsége (72,6%) Rooseveltre voksolt az elnökválasztáson.⁴⁰

A gazdaság háborús fellendülése idején sok afroamerikai úgy érezte, hogy nem megfelelő mértékben részesednek a javuló körülmények jótéteményeiből. 1941 márciusára egy tiltakozó menetet hirdettek, amelynek végállomása Washington volt. A kényes bel- és külpolitikai helyzetben a Roosevelts-kormányzat mindenáron el kívánta kerülni a feszültségek további eszkalációját, ezért az elnök kiadta a 8802-es számú elnöki rendeletet, amely megtiltotta a diszkrimináció alkalmazását a hadiipari üzemekben és a szövetségi kormányzat hatálya alá tartozó munkahelyeken, illetve létrehozta a *Méltányos Foglalkoztatási Bizottságot*.⁴¹

³⁸ NORTON et al. 1994: 775–778; JONES 1983: 468.

³⁹ NORTON et al. 1994: 777–778.

⁴⁰ NORTON et al. 1994: 777–778.

⁴¹ NORTON et al. 1994: 778.

A második világháború folyamán 700 000 fő körül volt a hadseregben szolgáló afroamerikaiak legmagasabb száma, s a haditengerészet és a parti őrség, illetve a tengerészgyalogság kötelékében további 187 000 fekete harcolt. A háborús helyzet olyan katonai beosztásokat és területeket is megnyitott a feketék számára, amelyek korábban el voltak zárva tőlük. 1940-ben kinevezték az első afroamerikai brigádtábornokot, és a tengerészgyalogság elit egységei is megnyíltak előttük. A fehér és a fekete katonák azonban továbbra is szegregált egységekben szolgáltak és a faji alapon történő megkülönböztetés gyakorlata továbbra is széleskörűen fennmaradt a fegyveres erőknél.⁴²

A megnyíló lehetőségek és a diszkrimináció fennmaradása együttesen eredményezte az afroamerikaiak politikai aktivitásának megnövekedését. A még 1909-ben alapított afroamerikai szervezet, *A Színesbőrű Emberek Haladását Támogató Szövetség* (NAACP) taglétszáma 1940 és 1946 között 50 000 főről 450 000 főre emelkedett.⁴³

Az 1930-as években az afroamerikaiak jelentős többsége a Demokrata Párt támogatójává vált, azonban az 1940-es évek elején sokan elfordultak attól. Az 1945-ben az elnöki székbe kerülő Harry S. Truman ezért pártpolitikai okokból, illetve azért, mert méltányolni kívánta az afroamerikaiak győzelemhez való hozzájárulását, bizonyos lépéseket tett a feketék polgárjogi egyenlőségének biztosítására. 1946 februárjában elnöki rendelettel létrehozta *Az Elnök Polgárjogi Bizottságát*, amely ajánlásokat fogalmazott meg a feketék polgárjogainak biztosítására vonatkozóan. A dokumentum többek között az afroamerikaiak egyenlő választójogát biztosító törvények elfogadását, a foglalkoztatási diszkrimináció megszüntetését és azt ajánlotta, hogy hozzanak létre egy folyamatosan működő polgárjogi bizottságot, az Igazságügyi Minisztériumon belül pedig egy ezzel foglalkozó külön osztályt. Truman 1948-ban két elnöki rendelettel megszüntette a faji alapú diszkriminációt a szövetségi kormányhoz tartozó intézményekben, illetve a fegyveres erőknél.⁴⁴

Az NAACP által az 1930-as években Thurgood Marshall – a Legfelsőbb Bíróság 1967-ben kinevezett első afroamerikai bírója – vezetésével létrehozott

⁴² NORTON et al. 1994: 835.

⁴³ NORTON et al. 1994: 836.

⁴⁴ NORTON et al. 1994: 859–861.

Jogvédelmi Alap pereket indított a feketék politikai jogfosztását és a diszkriminációs gyakorlatot korábban szentesítő Legfelsőbb Bírósági döntésekkel kapcsolatos ügyekben. A tudományok fejlődésével és az egyetemi hallgatók számának növekedésével egyre tarthatatlanabbá vált a szegregált oktatás. 1947-ben a Legfelsőbb Bíróság alkotmányellenesnek nyilvánította a szegregáció alkalmazását a tagállamok közötti buszközlekedésben, egy év múlva pedig azt mondta ki, hogy az alkotmány 14. kiegészítését sértik a fehér ingatlantulajdonosok azon megegyezései, hogy afroamerikai vásárlóknak nem adják el ingatlanjaikat.⁴⁵

A fehér lakosság feketékkel kapcsolatos attitűdjében is jelentős változások következtek be. Az afroamerikaiak háborús szerepvállalása sok fehér polgár elismerését váltotta ki, de ekkorra már egy olyan erős fekete középosztály is kialakult, amely felsőfokú végzettséggel rendelkező értelmiségiekből, tisztii rendfokozatokat elért háborús veteránokból, szakmunkásokból, szakszervezeti vezetőkből és vállalkozókból állt, akiknek gondolkodásmódja és az általuk alkalmazott politikai aktivitási formák ismerősebbek voltak a fehér középosztály tagjai számára. Egyre több fehér polgárban fogalmazódott meg a gondolat, hogy az Egyesült Államok demokratikus politikai és társadalmi rendszere addig nem válhat teljessé, amíg nem történik meg az afroamerikaiak egyenjogúsítása.⁴⁶

A hidegháború is az afroamerikaiakat segítette. A szovjet propaganda nem hagyta ki azt a lehetőséget, amelyet a „szabad világ” vezetőjeként fellépő Egyesült Államokban az afroamerikaiak faji alapú jogfosztottsága kínált. Ennek felszámolásával e kritikák méregfogát is ki lehetett húzni. De a gyarmati függésből ekkoriban felszabaduló afrikai és ázsiai népeket is eredményesebben lehetett meggyőzni arról, hogy ne fogadják el a Szovjetunió támogatását, amikor azt egy olyan ország kérte, amelyben megszüntették az afrikai származású állampolgárok hátrányos megkülönböztetését.⁴⁷

Az elnöki széket 1953-ban elfoglaló Dwight D. Eisenhower befejezte a szegregáció felszámolását a fegyveres erőknél és folytatta azt a Columbia körzet vonatkozásában, a további lépések tekintetében azonban

⁴⁵ NORTON et al. 1994: 861–862.

⁴⁶ NORTON et al. 1994: 859–862.

⁴⁷ NORTON et al. 1994: 861–862.

a fokozatosság és az önkéntesség elvét kívánta érvényesíteni. 1954-ben az NAACP jogászainak sikerült történelmi győzelmet aratniuk a több állam hasonló ügyeit egyesítő *Brown kontra Topeka Oktatási Bizottság* elnevezésű perben, amelyben a Legfelsőbb Bíróság egyhangú határozata kimondta, hogy „a közoktatás területén az »elkülönített, de egyenlő« doktrínának nincs helye. Az elkülönített oktatási létesítmények inherens módon egyenlőtlenek”, mivel a megkülönböztetett tanulóknak „az alacsonyabbrendűség érzését” alakítják ki, és megfosztják őket attól az egyenlő védelemtől, amelyet a 14. alkotmánykiegészítés garantált.⁴⁸

A Mély Délen a helyi hatóságok igyekeztek ellehetetleníteni a helyi polgárjogi aktivistákat, és a hidegháború légkörében azzal vádolták őket, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom ötödik hadoszlopaként valódi céljuk az Egyesült Államok belső meggyengítése. A Ku-Klux-Klan újabb fellendülést élt meg a déli államokban, ahol állami pénzügyi támogatásban kezdték részesíteni azon fehér tanulókat, akik azért mentek magániskolákba, hogy ne kelljen integrált intézményekbe járniuk.⁴⁹

Eisenhower elnök nem támogatta, hogy a szövetségi kormányzat közvetlenül részt vegyen a szegregáció felszámolásában, mivel nem kívánta elidegeníteni a Republikánus Párttól azokat a déli fehér szavazókat, akik Truman politikája miatt elveszítették bizalmukat a demokratákban.⁵⁰

1957 szeptemberében Arkansas állam fővárosa, Little Rock központi középiskolájában az állam kormányzója az állam Nemzeti Gárdáját vezényelte ki a fekete tanulók belépésének megakadályozása érdekében. Egy szövetségi bíró ítéletének hatására kénytelen volt visszavonni a csapatokat, ám amikor az afroamerikai tanulók megpróbáltak bemenni az iskolába, több száz felindult fehér tüntető várta őket. Erre az elnök szövetségi irányítás alá vonta Arkansas Nemzeti Gárdáját, és a csapatok a teljes tanévben biztosították a fekete tanulók belépését.⁵¹

Még 1955-ben történt, hogy Rosa Parks az alabamai Birminghamben egy helyi buszjáraton a fehér utasok számára fenntartott helyre ült le, és

⁴⁸ A Legfelsőbb Bíróság véleményét idézi NORTON et al. 1994: 874–875; KLUGER 1977.

⁴⁹ NORTON et al. 1994: 874–875.

⁵⁰ NORTON et al. 1994: 875.

⁵¹ NORTON et al. 1994: 875–876; BRANCH 1988: 222–224, 656–657.

onnan felszólításra sem volt hajlandó felállni, amiért letartóztatták. A helyi afroamerikai vezetők a busztársaság bojkottjára szólítottak fel, vezetőjükke pedig egy helyi lelkipásztort, ifjabb Martin Luther Kinget választották. King az erőszakmentes ellenállás és nyomásgyakorlás politikája mellett kötelezte el magát, amelyben Jézus és a kereszténység tanítására támaszkodott, de nagy hatást gyakorolt rá a 19. századi gondolkodó, David Thoreau polgári engedetlenségre vonatkozó elmélete és az indiai függetlenségi mozgalom vezetője, Mahátma Gandhi politikai gyakorlata is. A birminghami buszbojkott idején fehér aktivisták bombát robbantottak King háza előtt, akit 1957-ben a polgárjogi küzdelem koordinálása érdekében létrehozott *Déli Keresztény Vezetői Konferencia* vezetőjévé választottak. A buszbojkott hatékonynak bizonyult, sikerét pedig az tette teljessé, hogy 1956-ban a Legfelsőbb Bíróság alkotmányellenesnek ítélte Alabama állam szegregációs törvényeit. A következő évben a Kongresszus a szegregációs gyakorlat és a diszkrimináció kivizsgálása érdekében létrehozta *Az Egyesült Államok Polgárjogi Bizottsága* elnevezésű szövetségi szervet.⁵²

Az erőszakmentes polgárjogi fellépés másik hatékony eszköze az úgynevezett *sit-in* mozgalom volt. Ennek első lépésére 1960 februárjában került sor, amikor négy fiatal fekete főiskolai hallgató az észak-karolinai Greensboróban beült egy áruház kávézójába, amely a fehér vásárlók számára volt fenntartva. King tiszteletes 1960 októberében Atlantában személyesen is részt vett a *sit-in* mozgalomban. Letartóztatták, és börtönbüntetésre ítélték, ahol az egészségtelen körülmények miatt megbetegedett. A közben kibontakozott elnökválasztási kampányban az afroamerikai választók megnyerésére törekvő demokrata elnökjelölt, John F. Kennedy szenátor elérte, hogy óvadék ellenében szabadon engedjék. Ennek is volt köszönhető, hogy a novemberi elnökválasztáson az afroamerikai választók 68%-a Kennedyre szavazott, ami jelentős szerepet játszott a győzelmében, mivel az Egyesült Államok össznépszerűsége vonatkozásában ez az adat 50,1% volt.⁵³

Sok afroamerikai azt várta, hogy Kennedy elnöksége áttörést jelenthet az afroamerikaiak jogfosztottságának felszámolása tekintetében. A déli fehér szavazók azonban továbbra is a Demokrata Párt fontos bázisát jelentették,

⁵² NORTON et al. 1994: 876–877; BRANCH 1988: 143–168, 143–205, 250–252.

⁵³ NORTON et al. 1994: 877; BRANCH 1988: 354–378.

s jelentős részük elpártolt volna Kennedytől, amennyiben egyértelműen elköteleződött volna a polgárjogi mozgalom fő követeléseinek teljesítése mellett. Figyelmeztető jel volt, hogy az 1960-as elnökkválasztáson Harry F. Byrd független virginiai szenátornak sikerült elnyernie Mississippi és Alabama állam 15 elektorának támogatását. Kennedy csak 1962 végén adta ki azt az elnöki rendeletet, amely megtiltotta a szegregáció alkalmazását azon lakások lakhatása esetében, amelyeket a szövetségi kormány finanszírozott. Ugyanakkor öt, a szegregáció fenntartása mellett elkötelezett szövetségi bírót nevezett ki a mély déli államokban.⁵⁴

A polgárjogi küzdelem sajátos eszközei voltak a „szabadságutazások”, amelyek az államok közötti közlekedés vonatkozásában a szegregáció megszüntetését előíró rendelkezések betartásának ellenőrzését célozták. Minthogy sem a déli állami kormányzatok, sem pedig a szövetségi hatóságok védelmére nem számíthattak, a résztvevőket súlyos inzultusok és erőszakos támadások érték a déli fehér aktivisták részéről. Az iskolai deszegregáció közben zajló folyamatát is súlyos konfliktusok övezték. Mindez végül mégis arra készítette Kennedy elnököt, hogy erőteljesebben álljon ki az afroamerikaiak egyenlő jogainak biztosítása mellett. 1962-ben arra adott utasítást, hogy szövetségi rendőrbírók biztosítsák, hogy a University of Mississippi első afroamerikai hallgatója megkezdhesse a tanulmányait. A 160 szövetségi rendőrbíró megsebesülésével és két halálos áldozattal járó zavargásokra válaszul az elnök 5000 szövetségi katonát vezényelt az egyetem campusára, így biztosítva az intézmény deszegregációjának végrehajtását.⁵⁵

Kennedy elnök 1963 júniusában kezdeményezte egy olyan törvény elfogadását, amely minden közintézményben törvényellenesnek nyilvánította volna a szegregációt. Ennek tudatában került sor a polgárjogi mozgalom legnagyobb tömegrendezvényére, amikor 1963. augusztus 28-án több mint 250 000 demonstráló gyűlt össze a washingtoni Lincoln emlékműnél, ahol King tiszteletes elmondta híres, arra az álmára vonatkozó beszédét, hogy négy kisgyermeké majd egy szegregáció és diszkrimináció nélküli Egyesült Államokban nőhet fel.

⁵⁴ NORTON et al. 1994: 878–879, 990–991.

⁵⁵ NORTON et al. 1994: 990–991; BRANCH 1988: 433–442; 647–672.

A politikai erőszak legkirívóbb esete az volt, amikor szeptemberben fehér terroristák felrobbantották az alabamai Birmingham egyik afroamerikai baptista templomát, ahol éppen gyerekeknek tartottak vasárnapi iskolát. Négy fekete kislány halt meg, két hónap múlva pedig Kennedy elnök is merénylet áldozata lett. Az amerikai polgárok mindezt a televízióban saját szemükkal is láthatták, s ez sok olyan fehér amerikait is meggyőzött az afroamerikaiak jogfosztottságának tarthatatlanságáról, akiket korábban nem nagyon érintett vagy érdekelt ez a kérdés.⁵⁶

Az új elnök, Lyndon B. Johnson elkötelezte magát, hogy nem csupán a feketék egyenjogúsítását, hanem Franklin Rooseveltt és Truman jóléti programját is keresztülviszi és befejezi. Ennek megvalósítását az is elősegítette, hogy az elnök texasi, déli fehér demokrata politikus volt, aki jó kapcsolatokkal rendelkezett az ottani fehér demokrata „politikai gépezetekkel”, de a Kongresszussal is, amelyben 1937 óta szolgált különféle minőségekben.⁵⁷

A déli fehér képviselők és szenátorok eljárásjogi vitákkal, illetve a vita mesterséges elhúzásával igyekeztek hátráltatni a polgárjogi törvényjavaslat elfogadását. 1964. július 2-ára lett meg mindkét ház hozzájárulása, a törvényt pedig Johnson elnök néhány órán belül alá is írta. Mivel a jogszabályt a déli demokrata jelentős része nem támogatta, elfogadásához az ellenzéki republikánus kongresszusi tagok egy részének igenlő szavazatára is szükség volt. A törvény törvényellenesnek nyilvánította a faji, vallási, nemi és nemzeti hovartartozás, valamint a borszín alapján történő diszkriminációt, valamint a szegregációt az olyan közterületeken, mint például a színházak, az éttermek, a szállodák, az uszodák, a könyvtárak és a közoktatási intézmények, s mindezt a foglalkoztatás vonatkozásában is érvényesítette. A törvény arra is felhatalmazást adott a szövetségi kormányzatnak, hogy visszatartsa a szövetségi anyagi forrásokat azoktól a közhivataloktól, amelyek faji alapú megkülönböztetést alkalmaznak, a főállamügyészt pedig a választójog biztosításához és az iskolai deszegregáció végrehajtásához szükséges jogosítványokkal ruházta fel. Nem csoda, hogy az 1964-es elnökválasztáson

⁵⁶ NORTON et al. 1994: 991–992; BRANCH 1988: 846–887.

⁵⁷ NORTON et al. 1994: 992–993.

a fekete választópolgárok 94%-a támogatta az elsöprő győzelmet arató Johnstont, míg ugyanez az arány a fehér népesség esetében 59% volt.⁵⁸

További fontos lépést jelentett a Kongresszus által 1965-ben elfogadott *Választójogi törvény*, amely felhatalmazta a főállamügyészt, hogy felügyelje a választók regisztrálását az olyan övezetekben, ahol a valamelyik kisebbségi csoporthoz tartozó választókorú szavazóknak kevesebb mint a felét regisztrálták. 1960-ban a déli államokban a választásra jogosult fekete szavazóknak mindössze a 29%-a volt regisztrálva, de az arány 1969-re kétharmad körülire emelkedett. Mississippi államban 1964-ben a jogosult afroamerikai szavazóknak mindössze a 7%-a volt regisztrálva, viszont ez az arány öt év múlva már a 60%-ot is megközelítette.⁵⁹

Johnson elnök az úgynevezett „szegénység elleni háborút” is megindította, amelynek az iskoláztatásra, a lakhatásra, az egészségbiztosításra és a környezetvédelemre vonatkozó intézkedései az afroamerikaiak helyzetét is javították, mivel az 1960-as évtized elején a fekete családok több mint fele érintett volt, de az arány 1970-re 33,5%-ra csökkent. A szegénységben élők aránya az Egyesült Államok össznépességére vonatkozóan 1962-ben 25% volt, és 1973-ra 11%-ra esett vissza.⁶⁰

A *Polgárjogi*, illetve a *Választójogi törvény*, a polgárháború után elfogadott három alkotmánykiegészítéshez hasonlóan, nem tudta teljesen semmissé tenni a rabszolgatartó rendszer politikai és társadalmi örökségét az Egyesült Államokban. Az utóbbiakhoz hasonlóan mégis megteremtették a javulás lehetőségét. 1970 és 1990 között nem csökkent lényegesen a szegénységi küszöb alatt élő afroamerikaiak aránya (33,5%, 31,9%), amely 2001-re 22,7%-ra esett vissza. 2011-re megint 27,6%-ra emelkedett, viszont 2023-ra 17,4%-ra csökkent. Az országos adatok is hasonló tendenciát mutattak, csak jóval alacsonyabb szinten. 1970-ben az Egyesült Államok össznépességének 12,6%-a élt a szegénységi küszöb alatt, s ez a szám 1990-re 13,5%-ra, 2010-re pedig 15,1%-ra nőtt, viszont 2023-ra 11,1%-ra csökkent. Amennyiben pedig a hispán származásúak nélkül számított fehér népesség adatait vesszük számba, az látszik, hogy 1974 és 2010 között, ingadozásokkal ugyan, de körükben is nőtt a szegények

⁵⁸ NORTON et al. 1994: 993–994.

⁵⁹ NORTON et al. 1994: 994–995.

⁶⁰ NORTON et al. 1994: 995–998.

aránya (7,7%, 9,9%), ám korántsem olyan mértékben, mint a feketék között. 2023-ra viszont 7,7%-ra esett vissza; ez az afroamerikaiaknál nagyjából 10%-kal alacsonyabb szintet jelent.⁶¹ Az afroamerikaiak hosszú utat tettek meg 1619 óta, arról azonban még 2026-ban sem lehet beszélni, hogy teljesen meg tudtak volna szabadulni a rabszolgotartás keserves örökségétől.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BERLIN, Ira (1998): *Many Thousands Gone. The First Two Centuries of Slavery in North America*. Cambridge: Harvard University Press. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctv2jfvxcv>
- BRANCH, Taylor (1988): *Parting the Waters. America in the King Years 1954–63*. New York: Simon & Schuster.
- BREEN, Timothy H. – INNES, Stephen (1980): „Myne Owne Ground”. *Race and Freedom on Virginia’s Eastern Shore, 1640–1676*. New York: Oxford University Press.
- DUNN, Richard S. (1983): Black Society in the Chesapeake, 1776–1810. In BERLIN, Ira – HOFFMAN, Ronald (szerk.): *Slavery and Freedom in the Age of the American Revolution*. Charlottesville: The University Press of Virginia.
- FONER, Eric (1988): *Reconstruction. America’s Unfinished Revolution, 1863–1877*. New York: Harper and Row.
- FRIEDMAN, Lawrence M. (1985): *A History of American Law*. New York: Simon & Schuster.
- GHACHEM, Malik W. (2003): The Slave’s Two Bodies. The Life of an American Legal Fiction. *The William and Mary Quarterly*, 60(4), 809–842. Online: <https://doi.org/10.2307/3491700>
- JANDA, Kenneth – BERRY, Jeffrey M. – GOLDMAN, Jerry (1996): *Az amerikai demokrácia*. Ford. Csobán Eszter. Budapest: Osiris.
- JOHNSON, Michael P. (2001): Denmark Vesey and His Co-Conspirators. *The William and Mary Quarterly*, 58(4), 915–976. Online: <https://doi.org/10.2307/2674506>
- JONES, Maldwyn A. (1983): *The Limits of Liberty. American History 1670–1980*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- JORDAN, Winthrop D. (1968): *White Over Black. American Attitudes Toward the Negro, 1550–1812*. New York: W. W. Norton.
- KAYE, Anthony E. (2007): Neighborhoods and Nat Turner. The Making of a Slave Rebel and the Unmaking of a Slave Rebellion. *Journal of the Early Republic*, 27(4), 705–720. Online: <https://doi.org/10.1353/jer.2007.0076>
- KLUGER, Richard (1977): *Simple Justice. The History of Brown v. Board of Education and Black America’s Struggle for Equality*. New York: Vintage Books.

⁶¹ SHRIDER 2024.

- KOLCHIN, Peter (1993): *American Slavery, 1619–1877*. New York: Hill and Wang.
- LAMON, Lester C. (1983): Black Public Education in the South, 1861–1920: By Whom, for Whom, and Under Whose Control? *Journal of Thought*, 18(3), 76–90.
- LÉVAI Csaba (2001): „Reszketek hazámért, ha arra gondolok, hogy Isten igazságos”. Thomas Jefferson és a rabszolgaság problémája. *Aetas*, 16(1), 5–26.
- LÉVAI Csaba (2018): Forradalom – háború – rabszolgaság. Az amerikai forradalom hatása George Washington rabszolgasággal kapcsolatos felfogására. *Aetas*, 33(1), 122–130.
- LÉVAI Csaba (2019): George Washington mint rabszolgatartó. *Századok*, 153(3), 521–540.
- LÉVAI Csaba (2020): *Förtelmes kereskedelem. A rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartó rendszerek kialakulása a kora újkori Észak-Amerikában*. Budapest: L'Harmattan.
- LÉVAI Csaba (2024): James Madison, a rabszolgaság kérdése és a képviselőlet jellegéről folytatott vita az 1787. évi alkotmányozó konvención. *Aetas*, 39(1), 5–28. Online: <https://doi.org/10.14232/aetas.2024.1.5-28>
- MARGO, Robert A. (1987): Accounting for Racial Differences in School Attendance in the American South, 1900: The Role of Separate-but-Equal. *The Review of Economics and Statistics*, 69(4), 661–666. Online: <https://doi.org/10.2307/1935961>
- MCPHERSON, James (2003): *Battle Cry of Freedom. The Civil War Era*. Oxford: Oxford University Press.
- NORTON, Mary Beth et al. (1994): *A People and A Nation. A History of the United States*. Boston: Houghton Mifflin.
- OLWELL, Robert (1998): *Masters, Slaves, and Subjects. The Culture of Power in the South Carolina Low Country, 1740–1790*. Ithaca–London: Cornell University Press.
- SHRIDER, Emily A. (2024): *Poverty in the United States: 2023*. Washington D.C.: U.S. Government Publishing Office. Online: <https://www2.census.gov/library/publications/2024/demo/p60-283.pdf>
- SIDBURY, James (1997): *Ploughshares into Swords. Race, Rebellion, and Identity in Gabriel's Virginia, 1730–1810*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Twelfth Census Of The United States, Taken In The Year 1900. Census Reports. Vol. I. Population, Part 1* (1901). Washington D.C.: United States Census Office. Online: <https://www2.census.gov/library/publications/decennial/1900/volume-1/volume-1-p3.pdf>
- URBÁN Kristóf (2022): A nagypapa-klauzula Oklahomában, a Guinn kontra Egyesült Államok ügy elemzése. *Jogi tanulmányok*, (1), 550–562. Online: <https://doi.org/10.56966/2022.38.urban>
- URBÁN Kristóf (2024): Az afroamerikaiak jogi megítélésének rövid története az első rabszolgák megjelenésétől a polgárháborúig. *Jogelméleti Szemle*, 25(1), 33–57. Online: <https://doi.org/10.59558/jesz.2024.1.33>

KÜLPOLITIKA

UNILATERALISTA HAGYOMÁNY
ÉS GYAKORLAT AZ AMERIKAI
KÜLPOLITIKÁBAN¹

A Fjodor M. Dosztojevszkijnek tulajdonított mondás szerint az orosz realista irodalomban „mindnyájan Gogol köpönyegéből bújtunk elő”. Az Egyesült Államok történetére alkalmazott parafrázis úgy hangzik, hogy a 20. század eleje óta az amerikai külpolitika „Woodrow Wilson köpönyegéből bújt elő”; azaz az őt követő amerikai elnökök a liberális internacionalizmus elveit, így, többek közt, a multilateralizmust (s annak intézményeit), valamint a nemzetközi jog mindenkire vonatkozó szabályait követték. Ezt a hagyományos felfogást azonban ki lehet egészíteni azzal: *ha és amikor az érdekeik így követelték*. Abban a pillanatban, amikor jelentősebb ellentét alakult ki az elvek és az érdekek között, a mindenkori amerikai elnök (az Egyesült Államok) minden további nélkül átlépett az előbbieken az utóbbiak egyoldalú érvényesítése érdekében. Ahogy Stephen M. Walt fogalmazott: „A nemzetközi politika küzdősport, és még a nagyhatalmaknak is engedniük kell a politikai elveikből a biztonságuk és a gazdasági jólétük érdekében.”² A dosztojevszkiji metaforát továbbgondolva akár azt is leszögezhetjük, hogy „a liberális internacionalizmus köpenye” eltakarta, és eltakarja a Woodrow Wilson elnök (1913–1921) által bírált nagyhatalmi, erőegyensúlyi, érdekalapú amerikai kül- és biztonságpolitikai valóságot. Sőt, még azt is megkockáztathatjuk, hogy Wilson az egyik legjobb példa arra, hogy az általa hangoztatott idealista elvek és az általa gyakorolt külpolitika sem volt mindig átfedésben (az angol *understatement*-tel élve). Még ha a legjobb szándékot is tételjezzük fel, az Egyesült Államok soha nem volt abban a helyzetben, hogy a világra erőltesse az elveit – az 1945-öt követő időszakban globálisnak mondott hegemoniája is többnyire „félvilági” volt, hiszen a világ legnagyobb területű országa (a Szovjetunió, majd Oroszország), a világ legnépesebb állama (Kína) és

¹ A tanulmány szakmai lektora Glant Tibor.

² WALT 2011.

a világ legnépesebb demokráciája (India) soha nem tartoztak Amerika érdekszférájába, nem is szólva több tucatnyi kisebb országról. Azaz még ha a szövetségi rendszerén belül törekedhetett is a liberális internacionalista elvek érvényesítésére, a világ többi részével szemben hagyományos erőegyensúlyi/nagyhatalmi politikát kellett folytatnia.

Mivel az ellenérdekelt nagyhatalmak folyamatosan gátolták az Egyesült Államok nemzetközi törekvéseit, kétoldalú kapcsolatokban, regionális keretben és a multilaterális intézményekben Washington ismételt arra kényszerült, hogy a liberális internacionalista elvekkel szemben egyoldalú lépéseket tegyen. A valóság az, hogy saját szövetségi rendszerén belül is alkalmanként ehhez a megközelítéshez folyamodott: így többek közt a szuezi válság idején Nagy-Britanniával szemben, vagy egyes nyugat-európai szövetségesei ellenkezése dacára döntött a neutronbombákkal ellátott rakéták telepítése mellett az 1970-es években (igaz, ezt a döntését később visszavonta). Hasonlóképpen egyoldalúnak minősíthető az úgynevezett másodlagos büntetővámok használata a szövetségeseikkel és nem szövetségeseikkel szemben. Példaként szolgálhatnak a Reagan-adminisztráció vonatkozó intézkedései a Szovjetuniót és Nyugat-Európát összekötő gázvezetékkel kapcsolatban, amelyet az elnök legszorosabb partnere, Margaret Thatcher brit miniszterelnök is élesen bírált, de a Kubára vonatkozó 1996-os Helms–Burton-törvény is idesorolható.

Az Oroszországi Föderációt Nyugat-Európával (gyakorlatilag Németországgal) közvetlenül összekötő gázvezeték(ek) (*Nord Stream 1* és *Nord Stream 2*) építése, illetve működtetése szálla volt az amerikaiak szemében: azok léte ugyanis lehetővé tette (volna) az európaiak egy részének az Egyesült Államoktól függetlenebb energiaellátását és az energiabiztonságot. Nem illettek bele Washington Oroszország elleni nagystratégiájába: Európa leválasztása az orosz fosszilis energiahordozókról (*de-linking*) és átállítása más energiahordozók, köztük az amerikai cseppfolyósított gáz (LNG) nagyarányú használatára.

A „nagy háborút” követően a wilsoni multilateralizmus és a nemzetközi jog uralmának legfőbb letétművelete a Nemzetek Szövetsége (vagyis a Népszövetség) lett volna. A szervezet azonban teljes kudarcot vallott a nemzetközi konfliktusok kezelésében, így például a japánok Kína elleni

támadásakor, 1931-ben. Megjegyzendő, hogy az Egyesült Államok soha nem lépett be a Népszövetségbe, részben azért, mert a szerződés belpolitikai ellenfelei kifogásolták Amerika esetleges multilaterális kötelezettségeit. Utódja, az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) sem sokkal hatékonyabb: a Biztonsági Tanácsban az öt állandó tagot megillető vétőjog miatt a lényeges kérdésekben gyakorlatilag állandó patthelyzet van. Nem véletlen, hogy az USA-ban egyre nagyobb székszisszel figyelik az ENSZ működését, és hogy egyre gyakoribbá vált a szervezet megkerülése a Clinton-adminisztráció nyugat-balkáni beavatkozásától kezdve az Irak elleni háborún keresztül az Irán elleni katonai csapásokig. Ez a tendencia akkor erősödött fel, amikor a neokonzervatívok kerültek kormányzati pozíciókba a 21. század elején. Egyik prominens képviselőjük, Charles Krauthammer még az 1990-es évek elején megfogalmazta a nemzetközi szervezetekkel kapcsolatos általános véleményüket: „Az Egyesült Nemzetek Szervezete semmit sem tud garantálni/biztosítani. Kizárólag formális értelemben létezik”; valójában az ENSZ egyfajta vitafórummá degradálódott.³ A neokonzervatívokkal (Richard Cheney, Paul Wolfowitz, Richard Perle, Douglas Feith stb.) körülvett George W. Bush a *Le Monde Diplomatique* híradása szerint egy beszélgetés során állítólag feltette a költői kérdést: „Azon töröm a fejemet, vajon az ENSZ nélkülözhetetlen a 21. században?”⁴ A gyakorlatban a Bush-adminisztráció (2001–2009) átlépett az ENSZ-en; egyoldalúan újraértelmezte az erő alkalmazását a nemzetközi életben (preventív akciók), hasonlóképpen a harmadik országok szuverenitását, valamint a nemzetközi jogot, beleértve a hadifoglyokra vonatkozó III. genfi egyezményt. Meg kell jegyezni, hogy ezen unilateralista lépések közül a demokrata Obama-adminisztráció (2009–2017) többet is átvett. Más, liberális szemlélettel létrehozott nemzetközi szervezetek, köztük a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) és az Egészségügyi Világszervezet (WHO), vagy képtelenek ténylegesen betartatni a nemzetközi szabályokat, vagy erősen politikai indíttatásból egyfajta „világkormányzati szervezetté” próbálnak válni – nem is szólva az olyan erősen átideologizált szakmai szervezetről, mint például az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO).

³ KRAUTHAMMER 1990: 25.

⁴ BORSI-KÁLMÁN 2025: 64.

A párizsi klímaegyezmény megkérdőjelezhető politikai és gazdasági háttére vagy a Nemzetközi Büntetőbírósággal kapcsolatos (részben megalapozott) amerikai szkepszis eredményeként Washington kilépett, vagy be sem lépett ezekbe a multilaterális szervezetekbe, fenntartva a jogot, hogy az ezen szervezetek joghatósága alá tartozó ügyekről egymaga dönthesse. Ami a Világkereskedelmi Szervezetet illeti, Donald J. Trump (2017–2021 és 2025–) a multilaterális keretek helyett a kétoldalú kereskedelmi megállapodásokat vagy a regionális (például az Európai Unióval köthető) megállapodásokat részesíti előnyben, mert ezekben a relációkban jobban tudja érvényesíteni az USA erőfölényét.⁵ Ez az erőfölény részben a belső piacok nagyságából is adódik. Miközben az amerikai 29 billió dolláros GDP 70 százalékát – azaz 20 billió dollárt – a fogyasztás teszi ki, a vonatkozó adatok Kína esetében 19 billió dollár és 40 százalék (8 billió dollár), az EU esetében pedig 19 billió dolláros GDP mellett 52 százalékos (10 billió dollár) a fogyasztás mértéke.

A nemzetközi szervezetekre való időnkénti hivatkozás (retorikai fordulatként) belpolitikai célokat is szolgál: az amerikai közvélemény jelentős része ugyanis idegenkedik az egyoldalú amerikai cselekvéstől, de elfogadja azt, ha a „nemzetközi közösség” tagjaival együtt történik, még úgy is, ha a „nemzetközi közösség” teljesen elhanyagolható vagy formális szerepet játszik. Ennek egyik legjobb példája a vietnámi háború, amelyet az Egyesült Államok az európai szövetségesei nélkül vívott. A háború idején Lyndon B. Johnson mindössze azt kérte Harold Wilson brit miniszterelnöktől, hogy „[...] néhány katona brit egyenruhában [...] nagy lélektani hatást gyakorolna és politikai jelentőséggel bírna”, Robert McNamara amerikai védelmi miniszter pedig egy ízben kijelentette, hogy egymilliárd dollárt fizetne egy brit zászlóaljáért, mégpedig – ahogy Max Hastings megjegyzi – „ő ritkán viccelt”.⁶ „Miért a tettetés? Mert az amerikai közvélemény jelentős részének kétségei vannak az egyoldalú amerikai cselekvés legitimitásáról, de kész elfogadni a »világ közösségével« együttesen végrehajtott akcióit.”⁷ Az 1949. április 4-én a washingtoni szerződéssel létrehozott Észak-atlanti Szerződés Szervezete klasszikus esete a *primus inter pares* intézményi struktúrának.

⁵ MEAD 2025.

⁶ HASTINGS 2018: 199.

⁷ KRAUTHAMMER 1990: 25–26.

Hivatalosan a szerződő felek egyenjogúak, ám a valóságban a tagállamok az Egyesült Államok biztonsági ernyője alatt állnak. Ennek megfelelően a végső stratégiai kérdésekben az amerikai fővárosban születik döntés. Így többek közt új tagállamok felvételénél a legfontosabb szervezet az amerikai Szenátus, amelynek kétharmados többséggel kell jóváhagynia a csatlakozást. Abban az esetben pedig, ha a tagállamokon belül nem alakul ki egyetértés, az amerikai kormányzat – az Egyesült Államoknak leginkább elkötelezett tagok félig-meddig jelképes részvétele mellett – erősen egyoldalú döntést hoz. Az Irak ellen 2003-ban – meglehetősen kétséges indokokkal – indított háborút diplomáciai szempontból elsősorban az új kelet- és közép-európai szövetségesek támogatták a „Nyolcak levele” és a „Vilnusi Csoport” levele révén (lásd Donald Rumsfeld akkori védelmi miniszter megjegyzését a „régi Európáról” és az „új Európáról”),⁸ de a 2021-es afganisztáni kivonulást sem előzte meg széles körű konzultáció a hivatalosan NATO-akcióban részt vevő szövetségesekkel. Az 1990-es évekbeli nyugat-balkáni – névlegesen közös – NATO-beavatkozás rossz tapasztalataira való tekintettel az amerikaiak az afganisztáni hadműveletek során, noha a NATO történetében először léptették hivatalosan életbe a kölcsönös segítségnyújtást előíró 5. cikkelyt, a „thanks but no thanks” elve alapján gyakorlatilag egyoldalú döntéseket hoztak. Az udvarias elutasítás okai között megemlíthetjük a bizottságok „vezette” hadviselés nehézségeit. Más szavakkal: az állandó egyeztetés a szövetségesekkel számos esetben megkötötte a gyakorlatilag az amerikai erőkre korlátozódó hadműveletek hatékonyságát.

Másodszor, az amerikai haderő unilaterális bevetésének talán legfőbb oka az úgynevezett képességszakadék volt. Az évtizedek során az európai NATO-szövetségesek egy-két kivételtől (Franciaországtól és Nagy-Britanniától) eltekintve szinte kizárólagosan az amerikai elrettentő erőre támaszkodtak a saját biztonságukat illetően, és konzekvensen kevesebbet költöttek a haderejük fejlesztésére, mint kellett volna. Az úgynevezett tehermegosztási vita szinte kezdettől végigkísérte a szervezet történetét. Mike Mansfield szenátor már 1971-ben azt javasolta, hogy az Európában állomásozó amerikai csapatok létszámát felezzék meg, és az európaiak

⁸ BAKER 2003.

vállaljanak nagyobb szerepet a saját védelmükben (jóllehet a Szenátus végül 61 : 36 arányban elvetette az elképzelést). Az ismételten amerikai követelések a nagyobb tehervállalást illetően a 2010-es években erősödtek fel: Robert Gates védelmi miniszter egyfajta búcsúüzenetként 2011. június 10-én felhívta a figyelmet többek közt arra, hogy „[a] Nemzetközi Biztonsági Közreműködő Erő (ISAF, Afganisztánban) a felszínre hozott számos hiányosságot a NATO-ban – például a katonai képességekben és a politikai akaratban”.⁹ Így az Egyesült Államok „alapértelmezésénél fogva” (*by default*) egyoldalú döntéseket volt kénytelen hozni, és egyoldalúan cselekedni a NATO égisze alatt. Ez történt végül az amerikai erők afganisztáni kivonásánál is: a demokrata Biden-adminisztráció a szövetségesekkel való minden különösebb egyeztetés nélkül hajtotta végre az akciót 2021 nyarán. Walter Russell Mead Donald J. Trumpgal kapcsolatban leszögezi, de *mutatis mutandis* általánosságban az amerikai republikánus és demokrata kormányokra is egyaránt sokszor jellemző, hogy abban a hitben élnek, „[...] hogy a hagyományos szövetségeseinknek az Egyesült Államokkal szembeni gazdasági és stratégiai függősége velünk való szövetségben tartja őket akkor is, ha nem nagyon értenek egyet azzal, amit csinálunk”.¹⁰ Felmerülhet a gyanú, hogy Washington nem helyezett igazán nagy nyomást az európai szövetségesekre a védelmi kiadások növelése érdekében, még azt követően sem, hogy azok gazdaságilag megerősödtek, mert így megmaradhatott az Egyesült Államoktól való biztonságpolitikai függés, annak minden további politikai, diplomáciai, gazdasági következményével egyetemben. A NATO-ban a képességszakadékokat tovább tágitják a politikai különbségek. Nyilvánosan elsősorban a franciák hozzák időnként szóba a „stratégiai autonómiát” Charles de Gaulle-tól Emmanuel Macronig; igaz, a kívánság a retorika szintjén maradt a mai napig. Tágabb értelemben azonban mélyebb filozófiai ellentétek nehezítik a súrlódásmentes együttműködést. Ezekre hívta fel a figyelmet az immár klasszikussá vált, noha némileg leegyszerűsítő kagani magyarázat, amely szerint az Egyesült Államok alapvetően a „hobbesi”, azaz realista alapon szemléli a világot, miközben az európaiak a katonai gyengeségükből adódóan a „kanti” elvek szerint; más szavakkal,

⁹ GATES 2011.

¹⁰ MEAD 2025.

a nemzetközi jog uralmában és a multilaterális intézmények erejében hisznek.¹¹ Donald J. Trump ezeket az európai elveket is megkérdőjelezi, amikor a multilaterális keretek helyett – az Egyesült Államoknak eleve erőfölényt biztosító – kétoldalú vagy legalábbis regionális megállapodásokra törekszik.

Az unilateralizmust természetesen több tényező teszi lehetővé egy ország számára; az Egyesült Államok geopolitikai és geostratégiai helyzete önmagában is ennek kedvez. Ami talán ennél is fontosabb, hogy a lehetséges vetélytársakéhoz viszonyítva egyedülálló a stratégiai mozgástere: északon és délen két gyenge szomszédja van, míg keleten és nyugaton a két óceán védőpajza segíti. Ez utóbbi gyakorlatilag az 1950-es évekig létezett: a Szputnyik pályára állításával ekkor nyílt ki a „sebezhetőségi ablak”.

A nyugati féltekén egyoldalúan bejelentett igény a „szuverén hatalmi” státuszra gyakorlatilag mind a mai napig létezik. Az 1820-as évek elején az Egyesült Államok és Nagy-Britannia egyaránt meg akarta akadályozni az európai nagyhatalmakat, hogy befolyást szerezzenek a spanyol uralom alól egymás után függetlenedő latin-amerikai országok fölött. George Canning brit külügyminiszter (1822–1827) egy közös nyilatkozatot javasolt az amerikaiaknak, ám James Monroe elnök (1817–1825) és John Quincy Adams külügyminiszter (1817–1825) célszerűbbnek látott egy egyoldalú deklarációt, amely *minden* új európai gyarmatosítási törekvést ellenzett a nyugati féltekén. A Monroe-doktrína (1823) eredetileg – és annak kiegészítései, alakváltozásai (így a Polk-doktrína vagy a Rooseveltt-kiegészítés) – az ország „hátsó udvarának” tekintett térségben „szuverén hatalomként” definiálta az Egyesült Államokat. Az elvet nemzetközileg hivatalosan soha nem fogadták el, a kor nagyhatalmai inkább hallgatólagosan tudomásul vették a geopolitikai realitást. A kivételes földrajzi adottságokhoz a potenciális vetélytársak első és második világháború utáni meggyengülése aktívan hozzájárult. A brit és a francia birodalom eltűnt, s mára két olyan regionális középhatalom maradt a helyükön, amelyek, végső elemzésben, stratégiailag alárendeltek az Egyesült Államoknak. Hasonló a helyzet a mai Németországgal, a két világháború legnagyobb vesztesével. A Szovjetunió geopolitikai szempontból megerősödve fejezte be a háborút 1945-ben, de soha nem tudott az Egyesült

¹¹ KAGAN 2002.

Államokkal versengeni a hatalom teljes spektrumában; leegyszerűsítve, egydimenziós hatalom maradt globális katonai potenciállal, de gyenge gazdasági alapokkal. Japán a korábbi európai nagyhatalmakhoz hasonlóan Washington „junior” partnerévé vált, Kínát pedig a doktriner kommunizmus fogta vissza egészen a századfordulóig. Leegyszerűsítve: az amerikai vezetőknél 1945 után először elsősorban a Szovjetunióra, másodsorban Kínára, majd 1991 után fordítva, mindenekelőtt Kínára, másodsorban Oroszországra kell(ett) tekintettel lenniük; a többiek vagy stratégiai függő helyzetben voltak (vannak) Washingtontól, vagy pedig globális szinten elhanyagolható a befolyásuk. Persze az „egyedül nem megy” elve is érvényes: katonai, politikai és gazdasági szövetségek feltétlenül szükségesek az Egyesült Államok domináns szerepéhez, amelyek fenntartásához és működtetéséhez pedig előfeltétel az amerikai hegemonia „szolgáltató” jellege. Azaz semmiképpen sem beszélhetünk teljes mértékű unilateralizmusról; az ilyen jellegű politika a szövetségesek legalább hallgatólagos támogatását igényli. Samuel P. Huntington a hidegháború utáni évtizedet uni-multipoláris korszaknak nevezi, amelyben a kulcsfontosságú nemzetközi ügyek kezeléséhez elengedhetetlen az egyetlen szuperhatalom (az Egyesült Államok), de mindig valamilyen kombinációban más jelentősebb államokkal; a szuperhatalom egyoldalú/unilaterális döntési képessége inkább más államok törekvéseinek megakadályozásában rejlik.¹² Ebben a szűkített értelemben vizsgálendő Madeleine K. Albright „nélkülözhetetlen nemzet” tétele. E koncepció burkoltan magában hordozza az egyes amerikai politikai körökre jellemző hübriszt, amely szerint más államok „nélkülözhetők”. Nyilvánvaló, hogy a földrésnyi Egyesült Államok történelmi léptékben is egyedülálló belső erőforrásai is, a természeti kincsektől a gazdaság páratlan szervezésén át a stabil politikai és társadalmi állapotokig (1865 után), feltétlenül szükségessé voltak a hatékony külföldi érdekérvényesítéshez. E tényezők részletes tárgyalására azonban terjedelmi korlátok miatt most nem kerül sor.

Az Egyesült Államok globális primátusának egyik fontos eleme a többi ország számára nyújtott „szolgáltatások” rendszere. Egyértelmű, hogy a vele szövetségben lévő, biztonságukat elsősorban Washingtonnak köszönhetően

¹² HUNTINGTON 1999.

fenntartó államokkal szemben a mozgástere nagyobb; más szavakkal: közöttük, végső soron, a valóságban aszimmetrikus kapcsolat létezik. Az Amerika által nyújtott „szolgáltatások” azonban nem korlátozódnak a szövetségesekre. Woodrow Wilson tizennégy pontjából a második a hajózás teljes szabadságát követeli „a felségvizeken kívül eső tengereken, békében és háborúban egyaránt, kivéve, ha a tengereket nemzetközi szerződések végrehajtására irányuló nemzetközi akció révén teljesen vagy részben lezárnák”.¹³ Mind ezt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a globális közös terek nyitva tartása a nemzetközi rend egyik alapvető eleme. Az az ország pedig, amelyik ezt biztosítja, az Egyesült Államok, még pontosabban: annak haditengerészete és légierije. Az olyan „szűk keresztmetszetek” (*choke points*) nyitva tartása a nemzetközi kereskedelem előtt, mint például a Hormuzi-szoros vagy a Malaka-szoros, Európától kezdve a Közel-Keleten át az ázsiai országokig bezárólag mindenki számára létfontosságú. Egyértelmű, hogy ez a „szolgáltatás” az Egyesült Államok tárgyalási pozícióit javítja másokkal szemben. Robert Zoellick 2005-ben – a Világbank elnökeként, majd később is – arról beszélt, hogy Kína „vonakodó részvényes” a nemzetközi rend fenntartásában.¹⁴ Ennek megfelelően az Egyesült Államok kénytelen egyedül ellátni ezt a feladatot, ami egyrészt lényeges eleme az amerikai globális hegemoniának, s így hajlandó is ennek megfizetni az árát, másrészt viszont partnerek híján egyoldalú lépéseket tehet bizonyos határokon belül. Robert O. Keohane és Joseph S. Nye, Jr. az amerikai unilateralizmust potenciálisan lehetővé tévő tényezők közé sorolja azt, hogy az Egyesült Államok gazdasági-kereskedelmi téren kevésbé sebezhető, mint a többi nagyhatalom vagy regionális tömörülés. „Más országok az óriási amerikai piac vásárlóerejére és az amerikai katonai erőre támaszkodnak. Ezek az előnyök lehetővé teszik Washington számára, hogy az erő pozíciójából tárgyaljon a partnereivel.” Továbbá: „Ami az aszimmetrikus kölcsönös függőséget és hatalmat illeti, az Egyesült Államok előnyös tárgyalási pozícióban van mind a hét legfontosabb kereskedelmi partnerével szemben.”¹⁵ Többek közt ez a helyzet magyarázza

¹³ *President Wilson's Message to Congress...* [é. n.].

¹⁴ MCCALLUM 2011.

¹⁵ KEOHANE–NYE 2025.

a Trump-adminisztráció agresszív és esetenként egyoldalú kereskedelem- és vámpolitikáját: a partnerek esetében az ár-érték arány többnyire Washington számára kedvezőbb, noha ez nem vonatkozik minden egyes kategóriára (iparcikkek, mezőgazdasági termékek, nyersanyagok, szolgáltatások stb.).

Egy Anton Csehovnak tulajdonított mondás szerint: „Ha a színmű első felvonásában megjelenik egy puska, akkor annak a darab végéig el is kell sülnie.” A nemzetközi kapcsolatok dramaturgiájában az ütőképes haderő birtokában lévő állam hajlamos ezt az előnyt ki is aknázni; vagyis az uni-lateralista megközelítés egyik lehetséges vonzereje az Egyesült Államok vitathatatlan és óriási katonai erőfölénye, s azon belül is az úgynevezett expedíciós képessége. A „Csehov puskája” elv gyakorlati alkalmazásának egyik, immár klasszikus megfogalmazása Madeleine K. Albright külügyminiszter (1997–2001) nevéhez fűződik, aki a katonai erő nyugat-balkáni bevetésétől ódzkodó Colin Powell, a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának elnöke részére egy vita kapcsán megjegyezte: „Miért van ez a nagyszerű haderőnk, amelyről állandóan beszél, ha nem használhatjuk azt?”¹⁶ Végül a Clinton-adminisztráció, névlegesen a NATO keretén belül, katonai erőt használt Szerbia ellen a nyugat-balkáni konfliktusban – nemzetközi jogi felhatalmazás nélkül. Az ENSZ Biztonsági Tanács megfelelő határozatát az amerikai vezetés a „humanitárius beavatkozás” nagyon tágan, rugalmasan és – mindenekelőtt – egyoldalúan értelmezhető elvével helyettesítette. Az Albright által említett „nagyszerű haderő” valóban egyedülálló, globális erőketelési képességet jelent. Az Egyesült Államok éves katonai költségvetése nagyobb, mint az utána következő tíz országé együttvéve, de ami még jobban alátámasztja Amerika katonai fölényét a nemzetbiztonsági stratégiákban ismételten megjelölt két legveszélyesebb vetélytársával szemben, az az egész világot behálózó szövetségi rendszere és katonai létesítményeinek száma. Érdemes azonban felhívni a figyelmet, hogy a mennyiségi és sok esetben a minőségi fölény nem transzferálható közvetlenül egyértelmű dominanciára egy tényleges fegyveres konfliktusban. Ezt jelzi az is, hogy az amerikai katonai tervezés a Clinton-adminisztráció (1993–2001) hivatalos doktrínájától (két hadszíntéren egyidejűleg megvívott háború)

¹⁶ POWELL–PERSICO 1995: 576.

a 21. században egy rugalmasabb, kevésbé ambiciózus katonai nagysztratégia irányába mozdult el. Ahogy A. Wess Mitchell megfogalmazta: „Az Egyesült Államok immár nem rendelkezik olyan katonai erővel, amely képes lenne az összes ellenfelével egyidejűleg harcolni és legyőzni őket.”¹⁷

1. táblázat. A 15 legnagyobb katonai költségvetéssel rendelkező ország

Ország	Katonai költségvetés, 2025 (milliárd USA-dollár)
Amerikai Egyesült Államok	962
Kínai Népköztársaság	246
Oroszországi Föderáció	150
Németországi Szövetségi Köztársaság	109
Egyesült Királyság	81
Indiai Köztársaság	79
Szaúd-arábiai Királyság	78
Japán	55
Ukrajna	54
Francia Köztársaság	47
Koreai Köztársaság	45
Olasz Köztársaság	44
Izrael Állam	37
Lengyel Köztársaság	35
Ausztrál Államszövetség	34

Forrás: RAO 2025

Ugyanakkor ki kell térni az unilateralista szemlélet politikai és társadalmi indítékaira. Az amerikai kivételesség és kiválasztottság eszméje (mítosza) inherensen azt is jelenti, hogy az Egyesült Államok erkölcsileg magasabb szinten áll, mint a többi ország.¹⁸ Ebből következően nem kell hogy kösse őt az erkölcsi szempontból alacsonyabb rendűek véleménye. Noha ezt az elképzelést az amerikai politikai vezetők többsége magáénak vallotta, az úgynevezett realista vonulat is jelentős szerepet kapott az Egyesült

¹⁷ MITCHELL 2025.

¹⁸ Ennek kritikáját lásd például: MEARSHEIMER 2018: 1–14; BACEVICH 2002: 7–31.

Államok történetében. A teljesség igénye nélkül idesorolható Theodore Roosevelt (1901–1919), Richard M. Nixon (1969–1974) és Donald J. Trump (2017–2021, 2025–), vagy az utóbbi által időnként példaként említett William McKinley (1897–1901) az elnökök közül, míg a politikai élet (hivatalosan, de nem intellektuálisan) „másodvonalából” Henry A. Kissinger vagy Brent Scowcroft. Theodore Roosevelt még Woodrow Wilson politikai ellenfeleként elvetette az olyan liberális elképzeléseket a nemzetközi élet szervező elveiként, mint például a multilaterális lefegyverzés és a kollektív biztonság. Számára az irányadó a *raison d'état* klasszikus megfogalmazója és gyakorlója, Richelieu bíboros volt, aki kijelentette: „Az államügyeket illetően az, akié a hatalom, gyakran azé a jog is, és aki gyenge, csak nehezen tud nem helytelennek tűnni a világ közvéleményének többsége előtt.”¹⁹ Ennek a gondolatnak egy másik aspektusa a szelektivitás; vagyis az Egyesült Államoknak magának kell eldöntenie, hogy egy adott helyzetben milyen politikát követ, s nem pedig egy nemzetközi szervezetnek, amelyben a többségnek esetleg más érdekei vannak. A kérdés másik oldala, hogy Amerikának adott esetben ott is be kellene avatkoznia (akár fegyveresen is), ahol nem forognak kockán (lét)fontosságú érdekei. Az első világháború után a Nemzetek Szövetségének tagságát többek közt hasonló érvekkel utasította el a Republikánus Párt jó része, köztük olyan kongresszusi vezetők, mint Henry Cabot Lodge, Sr., William E. Borah vagy Hiram Johnson, az úgynevezett 18 kibékíthetetlen hangadói (három demokrata párti szenátor is közéjük tartozott). Az alapvető elv az Egyesült Államok cselekvési szabadságának megőrzése volt minden külső ellenőrzés nélkül. Az ő politikai örökösük volt az a hét szenátor, mindenekelőtt Robert A. Taft, akik elleneztek az Egyesült Államok belépését az Egyesült Nemzetek Szervezetébe a második világháború végén. Washington cselekvési szabadsága a hidegháború során ideológiai kérdéssé is vált: kétpárti egyetértés alakult ki, bár elsősorban a republikánusok képviseltek kezdetben – többek közt vallási alapon is, így John Foster Dulles külügyminiszter (1953–1959) – intranzigens álláspontot azt illetően, hogy bármilyen szinten együttműködjenek ateista, kommunista országokkal, mindenekelőtt az oroszokkal és a kínaiakkal.

¹⁹ FERGUSON 2017: 41.

Az amerikai ideológiai-vallási-erkölcsi kivételességi tudat egyik leágazása a vélt vagy valós amerikai értékek azonosítása az egyetemes jóval, illetve a haladással. Nem elsősorban olyan univerzális jogokról van szó, mint például a szabadság vagy az emberi méltóság tisztelete, hanem a normatív elvárásokról. Ez az amerikai történelmi, politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális minták követésének – jobb esetben – elvárását jelenti, vagy – rosszabb esetben – azok átvételének egyoldalú rákényszerítését sok esetben teljesen más hagyományokra épülő társadalmakra. Ez utóbbi közvetlen vagy közvetett politikai nyomásgyakorlás útján történik, vagy akár fegyveres erő alkalmazásával. Az előbbi „célországok” körébe beletartoznak az Egyesült Államok szövetségesei is, amelyek bár politikai partnerek, nem szándékoznak annak minden társadalmi vagy kulturális mintáját átvenni; pontosabban: elutasítják a 21. század eleji szélsőséges, úgynevezett *woke* „kultúra” erőltetését. Az utóbbi „célországait” a 21. század elején a tágabb értelemben vett Közel-Keleten találta meg az Egyesült Államok, s itt több helyütt is kísérletet tett az erőszakos „demokráciaexportra”.

Az amerikai Külügyminisztérium a sokszor erősen torzító és célzatos, de mindenképpen unilateralizmusra emlékeztető, *Country Reports on Human Rights Practices* címmel²⁰ publikált jelentéseiben a világ összes országát minősíti saját ideológiai szempontjai alapján. Ez a gyakorlat egyfajta tanár-diák típusú alá-fölé rendeltségi viszonyra emlékeztet.

KONKLÚZIÓ

Az unilateralizmus problematikája alapvetően arra a kérdésre fut ki, hogy az Egyesült Államok valóban kivételes nemzet-e: képes volt-e úgy megváltoztatni a nemzetközi élet „játékszabályait”, hogy közben a gyakorlatban is érvényesítse a saját kivételességét alátámasztó elveket. Az Egyesült Államok kül- és biztonságpolitikai gyakorlata azt látszik alátámasztani, hogy ezen elvek érvényre juttatása szelektíven történt. Ennek egyik leglátványosabb akadálya a liberális nemzetközi rend sarokkövének tekintett multilaterális

²⁰ Ezeket lásd: <https://www.state.gov/reports-bureau-of-democracy-human-rights-and-labor/country-reports-on-human-rights-practices/>

intézmények alapvető kudarca. A Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) eleve működésképtelen volt: egyrészt a nagyhatalmak közül nem mindegyik lépett be a szervezetbe; az állandó távollévő az Egyesült Államok volt, míg Németország, Japán és a Szovjetunió időszakosan volt tag, hasonlóképpen Dél-Amerika legnagyobb állama, Brazília is. A másik fő ok a megfelelő kényszerítő mechanizmus hiánya volt a határozatok végrehajtására. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) az első hiányosságot kiküszöbölte, de a másodikat gyakorlatilag nem: a Biztonsági Tanács az öt állandó tag vétőjoga miatt gyakorlatilag működésképtelen a lényeges globális, regionális, de akár lokális kérdésekben is. Emiatt Washington több alkalommal arra kényszerült, hogy megkerülje a nemzetközi szervezetet akár olyan alapvető kérdésekben is, mint például az erő alkalmazása a nemzetközi kapcsolatokban vagy az államok szuverenitásának tiszteletben tartása.

Egy másik alapvető ok, amely az Egyesült Államokat alkalmanként az unilateralista magatartás felé tereli, az a tény, hogy Amerika globális hatalom, globális érdekekkel, amelyek *per definitionem* sokszor ütköznek más nagyhatalmakéval, sőt a szövetségi hálózatan belüli államokéival is, még az angolszász államokat tömörítő legbelső szövetségi körön belül is. Ennek legújabb példája az amerikai globális vámpolitika és az amerikai–kanadai kétoldalú kereskedelmi viták. A kérdéses ügyek sora hosszan folytatható: így az ENSZ-tagdíjak kérdése, az egyoldalú vagy csak kevesek által támogatott amerikai szankciók egyes országokkal szemben, a globális felmelegedéssel kapcsolatos amerikai álláspont (elsősorban a republikánus adminisztrációk alatt), a taposóaknak tiltásának elutasítása vagy az USA távolmaradása a Nemzetközi Büntetőbíróságtól. Ez a helyzet „magányos szuperhatalommá” teszi, és – egy japán diplomata megjegyzése szerint – a korábbi évek liberális internacionalizmusát „globális unilateralizmus” váltotta fel. Vagy ahogy egy brit diplomata megfogalmazta: „Az ember kizárólag az Egyesült Államokban hall arról, hogy a világ Amerika vezetésére vágyik. Mindenhol máshol csak az amerikai arroganciáról és unilateralizmusról lehet olvasni.”²¹ Még ha némileg szélsőségesen fogalmazták is meg ezen véleményeket, igazságtartalmuk maga kevéssé vitatható. Richard Haass mellett érvelt a múlt század utolsó

²¹ HUNTINGTON 1999: 42.

éveiben, hogy az Egyesült Államoknak vállalnia kell a „globális serif” szerepét *ad hoc* koalíciókkal vagy az erőfeszítéseit támogató nemzetközi szereplőkkel, ha lehet – ha nem, akkor egyedül.²² Az unilaterális döntésekben azonban bennük rejlik az is, hogy nem csupán a szövetségi rendszeren kívüliek ellenreakcióit válthatják ki, hanem az azon belüliekéit is. Ez történt az Irak elleni háborúnál 2003-ban, amikor az Egyesült Államok egyrészt nem volt képes megszerezni az ENSZ Biztonsági Tanácsának jóváhagyását az erő alkalmazására, másrészt olyan fontos európai szövetségesei elleneztek nyilvánosan a hadműveletet, mint Franciaország és Németország (ironikus módon Oroszországgal együtt). Általános szabályként leszögezhető, hogy egy rendszerszintű unilateralizmus egyre szélesebb körű ellenállást/ellenreakciókat válthat ki; végső soron, ahogy Kori Schake állapítja meg Donald J. Trump unilateralizmusáról, egy ellenséges nemzetközi környezet alakulhat ki az Egyesült Államokkal szemben.²³

Geir Lundestad elhíresült megállapítása szerint az Egyesült Államok „meghívásos birodalmat” (*empire by invitation*) alakított ki a második világháború után.²⁴ E meghatározást parafrázálva: az Egyesült Államok egyfajta „meghívásos unilateralizmust” gyakorolt az utóbbi évtizedekben, kiváltképpen a Szovjetunió felbomlását követő időszakban. A nemzetközi szervezetek működésképtelensége a globális és regionális biztonsági, illetve politikai kérdésekben a korábbiaknál is nyilvánvalóbbá vált. Ugyanakkor a hidegháború után számban, erőben, szervezettségben (nagy részben a kommunikációs forradalomnak köszönhetően) megerősödött transznacionális terrorista-csoportok és bűnözők (*supra state actors*) esetében az alapján vesztfáliai fogantatású nemzetközi intézmények nem tudnak megfelelően eljárni – azaz számos esetben az egyes államoknak maguknak kell fellépniük a nemzetbiztonságukat veszélyeztető elemekkel szemben. Az európai és a csendes-óceáni szövetségeseivel – kiváltképpen Japánnal és Dél-Koreával – szemben mindig is aszimmetrikus volt Washington kapcsolata, a Szovjetunió bukásával pedig a korábbiánál is kevesebb figyelmet fordított a szövetségesek és nem szövetségesek „szívének és lelkének” (*hearts and minds*) megnyerésére.

²² HAASS 1998.

²³ SCHAKE 2025.

²⁴ LUNDESTAD 1986.

A legfőbb szövetségesek Európában kénytelenek voltak tudomásul venni globális befolyásuk relatív csökkenését. A kemény hatalmi eszközök, vagyis a *hard power* terén a képességszakadék tágult az európaiak által kivett „békeosztalékkal” (*peace dividend*), s ennek következményeként egyre kevésbé tudtak érdemi hatást gyakorolni az amerikai döntéshozatalra. A „fékek és ellensúlyok” rendszere meggyengült, amit az egymást követő amerikai adminisztrációk változó mértékben ki is használtak.

Az Egyesült Államok előtt álló nagysztratégiai kérdés az, hogy az amerikai (nyugati) globális hegemonia/primátus ellen szerveződő formális és informális szövetségek (Sanghaji Együttműködés Szervezete, BRICS+ stb.) jelentette fenyegetést milyen módon próbálja ellensúlyozni. A „go it alone” megközelítés kockázatos lehet, ám a tágabb értelemben vett nyugati szövetségesek számára – Winston Churchill közismert mondanását parafrázálva – minden más, Washington globális primátusától eltérő világrend rosszabb lehetőségeket kínál. A kilátások nem egyértelműen biztatók: a liberális világrend alapjai megrendültek, így Washington kénytelen kül- és biztonságpolitikáját egy hagyományos, a nagyhatalmi erőegyensúlyon alapuló helyzethez igazítani. Mindezt pont akkor kell megtennie, amikor az amerikai/nyugati értékek – amelyek e rend egyik legfőbb pillérei voltak – súlyos válságba kerültek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BACEVICH, Andrew J. (2002): *American Empire. The Realities and Consequences of U.S. Diplomacy*. Cambridge, MA – London: Harvard University Press.
- BAKER, Mark (2003): U.S.: Rumsfeld's 'Old' And 'New' Europe Touches On Uneasy Divide. *RadioFreeEurope/RadioLiberty*, 2003. január 24. Online: <https://www.rferl.org/a/1102012.html>
- BORSI-KÁLMÁN Béla (2025): *Lendületben. Négy írás a geopolitika tárgyköréből*. Budapest: L'Harmattan.
- FERGUSON, Niall (2017): Donald Trump's World Order. *The American Interest*, 12(4), 37–47.
- GATES, Robert (2011): Text of Speech by Robert Gates on the Future of NATO. *Atlantic Council*, 2011. június 10. Online: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/netsource/text-of-speech-by-robert-gates-on-the-future-of-nato>

- HAASS, Richard (1998): *The Reluctant Sheriff. The United States After the Cold War*. New York: Council on Foreign Relations Press.
- HASTINGS, Max (2018): *Vietnam. An Epic Tragedy 1945–1975*. London: William Collins.
- HUNTINGTON, Samuel P. (1999): The Lonely Superpower. *Foreign Affairs*, 78(2), 35–49. Online: <https://doi.org/10.2307/20049207>
- KAGAN, Robert (2002): Power and Weakness. *Policy Review*, (113). Online: https://campusweb.franklinpierce.edu/ICS/icsfs/2_19r36o.pdf?target=90096719-76a1-4a55-8oco-de16b2954ad5
- KEOHANE, Robert O. – NYE, Joseph S., Jr. (2025): The End of the Long American Century. *Foreign Affairs*, 2025. június 2. Online: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/end-long-american-century-trump-keohane-nye>
- KRAUTHAMMER, Charles (1990): The Unipolar Moment. *Foreign Affairs*, 70(1), 23–33. Online: <https://doi.org/10.2307/20044692>
- LUNDESTAD, Geir (1986): Empire by Invitation? The United States and Western Europe 1945–1952. *Journal of Peace Research*, 23(3), 263–277.
- MCCALLUM, Will (2011): Robert Zoellick: China 'Reluctant Stakeholder' in World Economic Woes. *Asia Society*, 2011. augusztus 14. Online: <https://asiasociety.org/australia/robert-zoellick-china-reluctant-stakeholder-world-economic-woes>
- MEAD, Walter Russell (2025): Trump's Trade Deal Triumphs. *The Wall Street Journal*, 2025. július 28. Online: <https://www.wsj.com/opinion/trumps-trade-deal-triumphs-a55f3213>
- MEARSHEIMER, John J. (2018): *The Great Delusion. Liberal Dreams and International Realities*. New Haven – London: Yale University Press.
- MITCHELL, A. Wess (2025): The Return of Great-Power Diplomacy. *Foreign Affairs*, 2025. április 22. Online: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/return-great-power-diplomacy-strategy-wess-mitchell>
- POWELL, Colin – PERSICO, Joseph E. (1995): *My American Journey*. New York: Random House.
- President Wilson's Message to Congress. January 8, 1918; Records of the United States Senate; Record Group 46; Records of the United States Senate; National Archives* [é. n.]. Online: <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-woodrow-wilsons-14-points>
- RAO, Pallavi (2025): Ranked: Top 15 Countries by Military Budgets in 2025. *Visual Capitalist*, 2025. június 27. Online: [https://www.visualcapitalist.com/ranked-top-15-countries-by-military-budgets-in-2025/#:~:text=The%20U.S.%20military%20budget%20in,place%20China%20\(%2424246%20billion](https://www.visualcapitalist.com/ranked-top-15-countries-by-military-budgets-in-2025/#:~:text=The%20U.S.%20military%20budget%20in,place%20China%20(%2424246%20billion)
- SCHAKE, Kori (2025): Dispensable Nation. America in the Post-American World. *Foreign Affairs*, 2025. június 24. Online: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/dispensable-nation-schake>
- WALT, Stephen M. (2011): The Myth of American Exceptionalism. *Foreign Policy*, 2011. október 11. Online: <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/the-myth-of-american-exceptionalism/>

AMERIKAI KÜLPOLITIKAI IRÁNYZATOK:
LIBERÁLIS, KONZERVATÍV ÉS PROGRESSÍV
INTERNACIONALIZMUS¹

BEVEZETÉS

Az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájának elemzése és értelmezése ambivalens kihívás. Egyfelől a nemzetközi politikai összefüggéseket, helyzetértékeléseket és döntéshozatali logikákat leíró elméletek jelentős részben az amerikai külpolitikai gyakorlat megfigyelésére támaszkodnak. A nemzetközi kapcsolatok főbb elméleteinek tézisei az akadémiai szférán túl a szakpolitikai és közéleti diskurzusokban is fellelhetők, mivel az utóbbiak gyakran hivatkoznak a legismertebb irányzatok valamelyikére: az önérdek mentén hatalomért és biztonságért versengő államok anarchikus (realista), a nemzetközi gazdasági-kereskedelmi, ideológiai és intézményi kötődések békésebb (liberális), valamint a transznacionális közösségeket képező kulturális és társadalmi értékek mentén formálódó (konstruktivista) világképre. Másfelől e világképek sokszor elégtelennek bizonyulnak a valóság megértéséhez, hiszen zárt rendszereket alkotnak, amelyek a nemzetközi politikai gyakorlatban ritkán érvényesülnek maradéktalanul. Mi több az amerikai külpolitikáról szóló vitákban gyakran lehet találkozni az eredeti fogalmak leegyszerűsített, hiányos vagy épp kiforgatott változataival.²

Mindennek fényében érthető, hogy az amerikai külpolitikát az érdekek és az értékek egyaránt jellemzik, illetve találó kifejezés, hogy története egyszerre „mítosz és valóság”.³ Az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájában az egyik leggyakrabban visszatérő kettősség (mítosz és valóság) a nemzetközi politikában proaktív (internacionalista) és a külvilágtól elzárkózó

¹ A tanulmány szakmai lektora Magyarics Tamás.

² SNYDER 2004: 54–61.

³ Lásd MAGYARICS 2014.

(izolacionista) gondolatok versenye. Washington világpolitikai befolyása okán az előbbiek dominanciája evidensnek tűnhet, holott az utóbbiak is rendszeresen megmutatkoznak.⁴ A fentebb említett fogalmi bonyodalmak tükrében érdemes megvizsgálni, hogy mit is jelent korunk „amerikai internacionalizmusa”. Ennek megfelelően az alábbiakban egyrészt bemutatjuk a liberális internacionalizmus, valamint konzervatív és progresszív variánsának elméleti téziseit, másrészt az elmúlt évek amerikai kormányzatainak kiemelt külpolitikai gyakorlatát. Bár a főáramlatnak tekintett liberális irányzat alternatívái is aktív külpolitikát hirdetnek, eltérő logikájuk miatt az izolacionizmus vádját vonják magukra, így a külvilág számára fokozottan indokolt e változó megközelítések vizsgálata és megértése.

AZ AMERIKAI INTERNACIONALIZMUS FŐBB TÍPUSAI

A közkeletű vélekedés szerint az Amerikai Egyesült Államok eredetileg a külvilággal (különösen Európával) szemben politikai és katonai izolacionizmust vallott, a második világháborútól azonban az internacionalizmus uralja az amerikai külpolitikai diskurzust.⁵ Mindazonáltal az „internacionalizmus” volt előbb: a kifejezés a 19. századi nemzetközi békemozgalomhoz és munkástársulatokhoz volt köthető, és nem az elszigeteltség, hanem az európai hatalmi politika ellenében fogant. Az „izolacionizmus” kifejezés a második világégést megelőző években terjedt el, és a totalitárius diktatúrák felemelkedésére reflektált, éles kritikát hordozva a nemzetközi együttműködésben és békében reménykedő internacionalizmussal szemben. Amerikában a világháborús részvétel körüli viták során alakult ki a ma ismert izolacionista-internacionalista diskurzus, az utóbbi győzelme pedig a semlegesség elvetését, majd a globális vezető szerep (hatalmi politizálás) felvételét eredményezte. Mivel ez szintén nagy vitát generált, a diskurzust nagyban meghatározó Henry Luce újságíró bevezette a sajátos „amerikai

⁴ Lásd KRAUTHAMMER 1985.

⁵ CROTHERS 2011: 22–23.

internacionalizmus” gondolatát,⁶ utat nyitva az aktív amerikai külpolitika árnyaltabb értelmezéseinek.

Liberális internacionalizmus

A második világháború végétől az amerikai internacionalizmus főáramlatát a liberális irányzat jelentette. Kidolgozottság és forma tekintetében a liberális internacionalizmus rendelkezik a legnagyobb hagyománnyal, gyökerei jóval e tértnyerés előtti időkre nyúlnak vissza. Általános alapelvei európai eredetűek, rögzítésük Immanuel Kant nevéhez köthető: az 1795-ben megírt *Az örök béke* című munkája kifejtette, hogy a kor viszonyai között liberálisnak nevezhető köztársasági modellt követve az országoknak egy nemzetközi föderációt kell alkotniuk,⁷ ami határokon átívelő szabad mozgást és kereskedelmi kapcsolatokat tesz lehetővé. A liberális internacionalizmus elsődleges amerikai képviselője Woodrow Wilson volt, aki egy, a kanti modellre emlékeztető víziót próbált vinni az első világháború lezárásába. Koncepciója 14 pontból állt, amelyek közül kiemelendő a fegyverzetkorlátozás, a demokratikus politikai berendezkedés és a nemzetközi kereskedelem szabadságának szorgalmazása. E „wilsoni triád” kiegészült a globális békét és stabilitást biztosítani hivatott Nemzetek Szövetségének ötletével,⁸ ami már a kezdetektől élénk vitákat szült. Ez utóbbiak árnyékában Woodrow Wilson személye és internacionalizmusa mindmáig egy meghatározó, de egyúttal ellentmondásos téma az amerikai külpolitikai gondolkodásban. Wilson a Nemzetek Szövetsége alapokmányának ratifikációs vitájában vereséget szenvedett, és ennek eredményeképp az Amerikai Egyesült Államok nem csatlakozott az amerikai kezdeményezésből létrejött szervezethez. Ugyanakkor a wilsonizmus továbbra is hivatkozási pontot, sőt külön hagyományt⁹ jelent az amerikai internacionalizmusról folytatott szakértői és közéleti diskurzusban. Mindez jó és rossz értelemben egyaránt

⁶ WERTHEIM 2024: 56–75, 80.

⁷ KANT 1971: 56–63.

⁸ MANDELBAUM 2002: 24.

⁹ MEAD 2002.

igaz, ugyanis Wilson gondolatainak időtállósága ma sem egyértelmű: elvileg a második világháború után megalapozott, majd a hidegháborút követően kibővített nemzetközi rend wilsoni alapelveket követ, ám részleteiben inkább egy realista jegyekkel tűzdelt vadhajtásnak tűnik, különösen az amerikai részvétel érdekvezérelt logikáját és hegemon hatalmi természetét illetően.¹⁰

A napjainkban liberális internacionalizmusként ismert irányzat a kanti (és részben wilsoni) tézisek alapján szorgalmazza a demokratikus rendszerek és normák, az államokat tömörítő nemzetközi intézmények, valamint a határokon átívelő szabadkereskedelem támogatását. Ezek képezik a liberális nemzetközi rend pillérjeit, amelyek együttesen és kölcsönösen erősítik a nemzetközi békét és egymást.¹¹ Mindennek jegyében a liberális internacionalizmus egyik sajátossága a politikai szabadságba vetett bizalom: egyrészt az irányzat követői optimisták a „történelem végét” illetően, közel egyetemesnek tekintve a liberális demokrácia és a szabadversenyos kapitalizmus iránti igényt az emberiségben.¹² Másrészt meggyőződésük, hogy a liberális demokráciák elvi és pragmatikus megfontolásokból sem fogékonyak az egymással folytatott háborúra, tehát a „demokratikus béke”¹³ körének bővítése kifejezetten célszerű. Mindemellett a liberális internacionalizmus újabb irányzatainak követői a nemzetközi szabadkereskedelem mellett a szélesebb gazdasági és transznacionális kapcsolatok révén jelentkező „komplex interdependenciák” jelentőségét is kiemelik,¹⁴ rávilágítva a kölcsönös sebezhetőségek és sérülékenységek összekötő szerepére. A modern liberális internacionalizmus főbb teoretikusai (például G. John Ikenberry és Daniel Deudney) a rend működése kapcsán kiemelik még a gazdasági kapcsolatokból eredő abszolút (kölcsönösen kedvező) előnyszerzés logikáját, a biztonsági viszontkapcsolás szintén kölcsönös előnyeit, illetve a széles körben (de kiváltképp a gazdasági és politikai elitekben) kialakuló közös polgári identitás kötelékét. Végül a rend stabilitása (és az amerikai szerepvállalás) szempontjából elengedhetetlen egy hegemon hatalom által

¹⁰ KNOCK 2009: 26, 46–50.

¹¹ RUSSET–ONEAL 2001: 35.

¹² FUKUYAMA 1989: 4.

¹³ DOYLE 1983: 209–217.

¹⁴ NYE 1988: 237.

képzett biztonsági garancia, amely ugyanakkor politikai értelemben legitim, vagyis nemzetközi intézményeken és szabályokon keresztül (a kisebb szereplők bevonásával) érvényesül.¹⁵

A liberális internacionalizmus és nemzetközi rend szakirodalmának méretével csak a válságukról szóló anyagok mennyisége versenyez. A liberális teoretikusok közül egyesek már a hidegháború alatt figyelmeztettek, hogy a pillérek stabilitását könnyen megrengetheti egy átfogó nemzetközi gazdasági válság, és hogy a katonai és pénzügyi hegemon szerepét vállaló hatalom is csak addig tudja alátámasztani a rendet, amíg ennek előnyeit a hátszágban nem övezik kétségek.¹⁶ A 2008-as pénzügyi-gazdasági recesszió (és a 2020-as koronavírus-járvány, illetve annak gazdasági utóhatása) megkérdőjelezte a liberális nemzetközi rend és az abban betöltött amerikai szerep fenntarthatóságát. A válság beálltát a liberális teoretikusok is elismerték, miközben sokan ok-okozati vitákba keveredtek. Ez utóbbiak lényegében arról szólnak, hogy amikor az Amerikai Egyesült Államok érvényesíti hegemon hatalmát egy-egy politikailag kényes nemzetközi ügy eldöntésében, akkor ezzel vajon félreértelmezi (önzően kihasználja), finomhangolja (új helyzeteknek megfelelően fejleszti) vagy megszegi (lényegében lebontja) a szabályokat és végső soron a rend egészét. Ennek megfelelően az amerikai liberális internacionalizmus külföldön és otthon egyaránt nyomás alatt van: egyfelől a szövetségesek, partnerek és kihívók továbbra is elvárják Washingtontól, hogy hegemoniájával liberális elvek szerint éljen, és ezzel tartsa kiszámítható pályán saját külpolitikai mozgását. Másfelől ez utóbbi az amerikai közéletben feszült vitákat generál, különösen annak tükrében, hogy a hegemon szerep milyen politikai, pénzügyi, katonai költségekkel jár, és hogy ez utóbbiak diplomáciai árukapcsolását (vagyis a többi országgal szemben előnyös pozíciókra váltását) a liberális modell nem mindig teszi lehetővé.

¹⁵ DEUDNEY–IKENBERRY 1999: 181.

¹⁶ DOYLE 1983: 233.

Konzervatív internacionalizmus

Paradox módon az amerikai konzervatív internacionalizmus gyökerei abban a konzervatív nacionalizmusban leledzenek, amely bizonyos értelemben az amerikai politikai kultúrán belül is belső ellentmondásokkal küzd. Az amerikai konzervativizmus egyes tézisei (például a helyi politikai és társadalmi hagyományok védelme) visszavezethetők az Óvilágban fogant konzervatív alapvetésekre, amelyek legfőbb képviselője Edmund Burke és az 1790-ben publikált *Töprengések a francia forradalomról* című írása volt. Az amerikai konzervatívok belső feszültsége abból ered, hogy egy olyan ország politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális értékeit védelmezik, amely forradalomból és a klasszikus liberális értékek megvallásából született. Ez a külpolitikára is igaz: egy politikai és kereskedelmi szempontból szabadabb nemzetközi környezet a konzervatívok szemében is az Amerikai Egyesült Államok érdekeit szolgálja. Tartózkodásuk inkább a nemzeti szuverenitás védelmének igényéből és a katonai erő nagyobb szerepéből ered, így közösségüket jellemzően realista, keményvonalas, nacionalista, illetve beavatkozásellenes csoportok alkotják.¹⁷ E megosztottság ellenére elmondható, hogy a konzervatív külpolitikai gondolkodás sokáig domináns irányzatként létezett az amerikai történelemben: a politikai és katonai szövetségektől való tartózkodás, illetve a kereskedelmi kapcsolatok bővítése már George Washington elnök 1796-ban tett búcsúbeszédében, valamint Thomas Jefferson elnök 1801-es beiktatási beszédében is rögzített iránymutatás volt, de hasonlóan fontos alapelv az 1823-ban közzétett és az európai nagyhatalmi politikát az Újvilágból kiszorítani hivatott Monroe-doktrína, valamint az 1899-ben a kínai kikötőkhöz való nemzetközi hozzáférést hirdető nyitott kapuk elve. A 20. század elején Woodrow Wilson liberális internacionalizmusa válaszul elé állította a konzervatívokat, akik a beavatkozásellenes, a keményvonalas és unilaterális, valamint az internacionalista táborokra bomlottak. Közülük a második világháború után az internacionalisták játszottak vezető szerepet az amerikai konzervatív külpolitika formálásában, amelyben a szovjet kommunista fenyegetés okán a keményvonalas és unilaterális táborra

¹⁷ DUECK 2010: 24–31.

tudtak támaszkodni. A hidegháború végével e szövetség ismét törékennyé vált, ami különösen a 2003-as iraki háború árnyékában volt látható.¹⁸

Gazdag előtörténete ellenére az amerikai konzervatív internacionalizmus mint kidolgozott és koherens külpolitikai irányzat viszonylag újnak mondható. Magát a kifejezést ugyan többen is használják (például Paul D. Miller és Kori Schake),¹⁹ leginkább átfogó kidolgozása azonban Henry R. Nau nevéhez köthető, aki a koncepcióról először 2008-ban értekezett,²⁰ monográfiát pedig 2013-ban közölt róla. E konzervatív külpolitikai irányzat nem a liberális párjának teljes tagadását, csupán az utóbbi logikájának és módszereinek újragondolását hirdeti.²¹ A külpolitikai logikát illetően a konzervatív internacionalizmus is hitet tesz a politikai és kereskedelmi szabadság mellett, ugyanakkor a demokrácia terjedésének támogatását nem egy egyetemes küldetesként, hanem egy földrajzi és kulturális feltételekhez kötött érdekként értelmezi. A módszerek tekintetében szkeptikus a nemzetközi szervezetekkel szemben, ellenben kiemelt szerepet szán az olyan nemzeti diplomáciának, amely mindvégig fegyveres erőre támaszkodik.²² Mindebből adódóan a konzervatív internacionalizmus nem osztja liberális párjának optimizmusát a „történelem végét” illetően, hiszen konzervatív olvasatban a gazdasági-kereskedelmi liberalizáció és innováció nem vezet szükségszerűen politikai liberalizációhoz, ahogy megfelelő kulturális környezet hiányában ez utóbbi sem tudja garantálni a békét és a stabilitást. Végül fontos megemlíteni, hogy a konzervatív internacionalizmus a külpolitikai célok meghatározásában inkább a szélesebb társadalmi legitimitást, semmint az intellektuális elit támogatását keresi, mivel a szabadság terjesztése és a nemzetközi konfliktusokban való részvétel csupán a háterszág többségének bizalma esetén lehet fenntartható.²³

Tulajdonképpen a fenntarthatóság kérdése teszi a konzervatív internacionalizmust a liberális főáramlattal szemben egyszerre életképes

¹⁸ DUECK 2020: 4–17, 31–36.

¹⁹ Lásd MILLER 2016; SCHAKE 2024.

²⁰ NAU 2008: 6.

²¹ NAU 2013: 23–24.

²² NAU 2018: 23–24.

²³ NAU 2008: 10–11.

és életképtelen alternatívának. A liberális internacionalisták olyan ambiciózus célokkal terhelik az amerikai hegemon hatalmi képességeket, hogy az utóbbiak gyakran elégtelennek vagy költségesnek bizonyulnak,²⁴ míg a konzervatívok visszafogott és céltudatos agendája reálisabban teljesíthető lehet. Ugyanakkor e kimért hozzáállás más jellegű korlátokkal jár. Egyrészt a konzervatív internacionalizmus programjának következetessége még nem garancia arra, hogy élvezzi a republikánusok és szövetségeseik átfogó és szilárd támogatását: az amerikai jobboldal külpolitikai szempontból ma (is) megosztott, ugyanis hiányzik az a közös ellenség, amely a hidegháborúhoz hasonlóan tartós egységbe kovácsolná a nemzetbiztonságot hangsúlyozó keményvonalasokat, a szabadkereskedelmet szorgalmazó piaci-liberalizálókat, valamint a társadalmi rendet védő tradícionális-tákat. Ezzel szemben teret nyert a nacionalista és populista elitellenesség, amely korábbi konzervatív attitűdök tagadásával járt, és így identitászavart okozott.²⁵ Másrészt a konzervatív internacionalizmus jegyében tett lépések mind otthon, mind külföldön félreérthetők: az irányzat egyes tézisei jól tükrözik az amerikai konzervatív külpolitikai gondolkodásban hagyományosan fellelhető nacionalista és realista benyomásokat, ám ez utóbbiak érvényesülése óhatatlanul magával hozza az izolacionizmus vádját – függetlenül attól, hogy az megalapozott vagy sem. A félreértések lehetősége külföldön még nagyobb, ugyanis az amerikai konzervatív külpolitika aktív nemzetközi fellépés esetén is a szövetségesek és partnerek kritikájával szembesül: a nemzetközi szervezetekkel szembeni szkepszis, illetve a felfegyverzett diplomácia alkalmazása sokakban a 2000-es évek neokonzervatív külpolitikájának emlékét keltik, holott a konzervatív internacionalizmus éppen ez utóbbi vereségének árnyékában fogant.

Progresszív internacionalizmus

A progresszív internacionalizmus történeti háttérét is egy alapvető kettősség jellemzi. Bár egy, a gyakorlatban kevésbé kipróbált irányzatról van szó,

²⁴ DUECK 2003: 1–2.

²⁵ CONTINETTI 2022: 408–412.

gyökerei régebbre nyúlnak vissza, hiszen már maga az „internacionalizmus” kifejezés is leginkább a Nemzetközi Munkásszövetséggel és a marxista mozgalommal volt társítható a 19. század második felében.²⁶ Az amerikai progresszív mozgalom az ekkor kibontakozó iparosodás és városiasodás társadalmi, gazdasági és politikai következményeire reagált, fellépve a korrupció ellen, illetve a közlekedési, közüzemi és munkakörülmények szabályozása mellett. Bár mindennek jegyében a mozgalom képviselői leginkább hazai kérdésekkel foglalkoztak, többük külpolitikai elképzelésekkel is rendelkezett. Az utóbbiak közül kiemelendő a beavatkozásellenes külpolitika, amely az 1898-as spanyol–amerikai háború, majd az első világháború alatt okozott törésvonalakat a politikai baloldalon. A birodalom- és beavatkozásellenes progresszív irányvonal legfőbb képviselője az egyébként a demokrácia-exportot is támogató William Jennings Bryan volt, aki Woodrow Wilson első elnöksége alatt külügyminiszterként szolgált, ám végül lemondott, tiltakozásképp az ellen, hogy Wilson fokozatosan távolodott a semlegesség és a békés közvetítés álláspontjától.²⁷ Részben e szakításból ered a progresszív internacionalizmus furcsa ambivalenciája: az amerikai politikában a „progresszív” szó jelentése majdnem kakofóniába fullad, ugyanis ideológiai tartalma folyamatosan változott. Alapvetően a politikai baloldalon belüli nem forradalmi irányzatnak tekinthető, legújabban pedig a „liberális” és a „szocialista” kifejezések közé esik. Az utóbbi két pólus közötti feszültség részben a Bryan–Wilson-törésből, részben pedig abból fakad, hogy a második világháború alatt az amerikai progresszív politikusok közül többen az antifasizmus jegyében szoros kapcsolatot áptak a kommunistákkal. A hidegháború beköszöntével ez utóbbi politikai értelemben halálosnak bizonyult, mégpedig olyannyira, hogy végül a Progresszív Párt végét is jelentette. Nyomdokába a gyakran radikálisnak nevezett „új baloldal” lépett, amely zászlójára tűzte a háborúellenes diáktüntetések, a polgárjogi mozgalom, a feminizmus, az ellenkultúra, valamint a nukleáris leszerelés ügyét. Végül e kérdések többségében a Demokrata Párt konszolidálta helyzetét, így a magukat progresszívnek tekintő politikai erők leginkább az 1970-es

²⁶ DAWLEY 2003: 15.

²⁷ BLOODWORTH 2009: 495–497.

évektől meghatározó neoliberális gazdaságpolitika ellenében határozzák meg magukat.²⁸

A hidegháború egyik hagyatéka, hogy a baloldali külpolitikai gondolkodás az akadémiai világ berkein belül rekedt, így bár napjainkban számos teoretikusa van (például Michael Walzer és Aziz Rana),²⁹ és bizonyos témákra (például a globalizáció, a háború, az egyenlőtlenségek és a klímaváltozás elleni fellépésre) külön figyelmet fordít, valójában nincs kiforrott doktrínája.³⁰ Hasonlóképp elmondható, hogy a külpolitikacsínálás terén a progresszív internacionalizmus képviselői sem rendelkeznek számottevő tapasztalattal, mindazonáltal az irányzat főbb téziseinek együttes olvasata a liberális internacionalizmus lehetséges alternatíváját képezi. Az amerikai progresszív külpolitikai gondolkodás egyik kiemelt kutatója Van Jackson, aki a mai progresszív internacionalizmus sajátosságainak jellemzésekor a liberális és a progresszív vonal közötti hasonlóságokat éppúgy kiemeli, mint a különbségeket. Ennek fényében kijelenthető, hogy (a konzervatív alternatívához hasonlóan) itt is inkább a liberális külpolitika áthangolásáról van szó. A progresszív internacionalizmus a liberális kanti modell minden céljával és elemével egyetért: helyesli a demokráciák nemzetközi gazdasági és intézményi együttműködését, valamint az ezek támogatását célzó aktív amerikai külpolitikát. Ugyanakkor a liberális nemzetközi rend mechanizmusait több szempontból kontraproduktívnak tekinti: egyrészt a politikai együttműködés lehetőségét inkább csak a liberális demokráciák kormányzatainak kínálná, nem tolerálva az autoriternek vagy akár illiberálisnak tekintett vezetők intézkedéseit. Másrészt a nemzetközi intézmények közül nagyobb szerepet adna azoknak, amelyek a nemzetközi gazdasági egyenlőtlenségeket orvosolnák, illetve ez utóbbi végett növelné bennük a hátrányosabb helyzetű országok politikai súlyát. Harmadrészt visszafogná az amerikai katonai erő méretét, és az elrettentés helyett a bizalomépítő diplomáciára támaszkodna.³¹ Mindez azt jelenti, hogy a progresszív külpolitika a nemzetközi béke garanciáját nem a közvetlen és intenzív

²⁸ JACKSON 2024: 40–44, 47–57.

²⁹ Lásd WALZER 2018; RANA 2022.

³⁰ ETTINGER 2020: 26–28.

³¹ JACKSON 2018: 179–183.

biztonsági problémák (például a geopolitikai rivalizálás aktualitásai), hanem a mögöttük meghúzódó egyéb kihívások (például gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek, korrupció és kleptokrácia, valamint autoriter és militarista attitűdök) kezelésében látja, amelyre különböző nagystratégiák léteznek.³²

A baloldali, illetve progresszív internacionalizmus amerikai képviselői is elismerik eme irányzatok belső ellentmondásait, illetve kockázatait. Bár az izolacionizmus vádja egyiket sem érheti, valójában a célkeresztjükben lévő témák jellegéből adódóan kódolva van bennük a hazai és nemzetközi szféra különválasztásának lehetősége. Elvileg ez utóbbit a szóban forgó kihívások egyetemes jellegére hivatkozva tagadják,³³ ugyanakkor nem világos, hogy egyazon gazdasági-társadalmi agenda végrehajtása esetén azonos morális megítélés alá esne-e az amerikai kormányzat és annak valamely külföldi kihívója, ugyanis a hidegháborús tapasztalat alapján az ilyen nemzetközi fejlemények megvitatása az amerikai baloldal részéről inkább elmaradt. A másik ellentmondás ahhoz a gazdasági és nemzetbiztonsági elitekkel szembeni baloldali és progresszív gyanakváshoz köthető, amely elméleti szinten egy következetes tézis ugyan, ám gyakorlati szempontból megfosztja a döntéshozókat egy hatásos eszköz- és kapcsolatrendszerrel.³⁴ Megfordítva a dolgot: bizonyos alapvető feladatok (például a külföldi korrump elitek pénzügyi szankcionálása) kifejezetten fokozott nemzetbiztonsági képességeket igényel. Ennél súlyosabb probléma azonban, hogy a különböző progresszív nagystratégiák eltérő módokon ugyan, de szinte mind egy olyan visszafogottságot várnak az Amerikai Egyesült Államok nemzetközi hatalmi szerepét és fellépését illetően, amely könnyen felbátoríthatja a regionális kihívókat és autoriter hatalmakat, teret engedve revizionista, illetve birodalmi ambíciók érvényesítésének.³⁵

³² JACKSON 2022: 554–559.

³³ ETTINGER 2020: 29.

³⁴ RANA 2022: 15–19.

³⁵ JACKSON 2022: 574–575.

AZ AMERIKAI INTERNACIONALIZMUS
A GYAKORLATBAN

Bár egyes szakértők a liberális nemzetközi rend válságának forrásait már a hidegháborút követő bővítés éveire visszavezetik, a liberális internacionalizmus az ezredforduló után szembesült jelentős belső és külső kihívásokkal, amelyek az elmúlt két évtized politikai, biztonsági és gazdasági fejleményei révén meghatározták az amerikai külpolitika agendáját. Ezzel párhuzamosan az egyes kormányzatok politikai irányultságának megfelelően a liberális, konzervatív és progresszív internacionalizmus koncepcióinak védjegyei is megmutatkoztak.

Liberális lendületvesztés és válság

A posztbipoláris korszak amerikai külpolitikáját a liberális irányvonal dominanciája jellemezte. George H. W. Bush elnök alapvetően egy megfontolt realista volt, amit talán legjobban az szemléltet, hogy a Bush-adminisztráció milyen gyorsan túllépett az 1989-es kínai diáklázadás leverésén, realista okokból,³⁶ és bár az utolsó hidegháborús elnök személyétől még a vízió gondolata is távol állt, a demokrácia és a szabadkereskedelem térnyerését ő is szorgalmazta.³⁷ Sőt, a liberális (wilsoni) nemzetközi válságkezelés máig egyetlen tankönyvszerű példájára az ő elnöksége alatt került sor (amikor az Egyesült Nemzetek Szervezetének illetékes tagállamai szabadon és egyértelműen megegyeztek a Kuvaitot ért iraki agresszió elleni fegyveres beavatkozásról, amely aztán a mandátumnak megfelelően és sikeresen teljesült). Az 1990-es években a liberális rend és a globalizáció nagy lendületet vett: William J. Clinton külpolitikája a „bővítés” jelszavát követte, amikor a nyugati integrációs struktúrák kiterjesztését szorgalmazta mind a biztonság, mind a gazdaság terén. A fordulatot a 2000-es évek biztonságpolitikai fejleményei hozták: az eredetileg egy realizmus felé hajló, „sajátosan amerikai internacionalizmust” hirdető George W. Bush elnök a 2001. szeptember 11-i

³⁶ Lásd BUSH–SCOWCROFT 1998: 86–111.

³⁷ MCCRISKEN 2003: 131–135.

terrortámadások árnyékában a terror elleni globális háborúra vállalkozott,³⁸ amelynek agendáját nagyban befolyásolták neokonzervatív elképzelések. Ennek megfelelően a háború két hadszínterén (Irakban és Afganisztánban) az amerikai célok demokráciaexportot is felöleltek, miközben Washington unilateralizmusa (főleg Irakban) a legfontosabb nemzetközi szervezetek (ENSZ, NATO) egységét is megtörte. Az előbbiek kudarcot, az utóbbiak legitimációs válságot hoztak. Mindemellett a katonai vállalkozások súlyos anyagi költségekkel is jártak, e terhet pedig tovább fokozta a 2008-as pénzügyi-gazdasági visszaesés, ami az amerikai elnökválasztási kampányt is felforgatta. Sőt, a 2010-es évekre az amerikai hatalom olyan politikai, társadalmi, gazdasági és nemzetközi biztonsági problémákkal nézett szembe, hogy újra hódítani kezdett „Amerika hanyatlásának” gondolata.³⁹

Barack H. Obama elnöksége már a liberális nemzetközi rend válságtünetei közepette bontakozott ki, jóllehet külpolitikája még a liberális internacionalizmus logikáját követte. Az elnök egy sor globális biztonsági fenyegetést és kihívást helyezett előtérbe (többek közt a nukleáris fegyverek elterjedését és a klímaváltozást), az ezekből fakadó „közös érdekek” miatt pedig nemzetközi együttműködést remélt. Ebben az olvasatban a BRICS-országok mint felemelkedő hatalmak helye a globális kormányzásban volt, és az előbbiek nagyobb befolyása és felelőssége csak modernizált nemzetközi szervezeteken keresztül érvényesülhetett.⁴⁰ Mindazonáltal az amerikai külpolitika egyre jobban szembesült revizionista kísérletekkel: már a Bush-elnökség végén sor került az orosz–grúz háborúra, és bár Obama elnök az amerikai–orosz kapcsolatok újraindítását szorgalmazta, a *reset* kezdeményezés pár éven belül elakadt, Washington és Moszkva viszonya pedig hűvösebb lett, különösen Ukrajna területi integritásának 2014-es orosz megsértése után. Az Ázsia felé fordulást célzó *pivot/rebalance* politikája sem hozott maradandó sikereket, különösen a Peking és Washington között kiéleződő gazdasági viták árnyékában. Közben az amerikai külpolitika liberális irányultsága a katonai erőre helyezett kisebb hangsúlyban volt tetten érhető: Obama elnök nemcsak az iraki és afganisztáni kivonulást szerette volna elérni (noha elnöksége alatt

³⁸ MCCORMICK 2010: 2.

³⁹ DANIELS 2014: 135.

⁴⁰ The White House 2010: 3–8, 40–46.

csupán az előbbit sikerült megvalósítani), hanem megpróbálta korlátozni a további amerikai katonai szerepvállalásokat is. E tekintetben elnökségének mérlege (főleg az afganisztáni csapatnövelés és a nagyszámú amerikai dróncsapások miatt) vegyesnek mondható, ám a szándék oly mértékben érződött (főleg a líbiai és a szíriai beavatkozás kérdésében), hogy külpolitikája a liberális szférába tartozó jeffersoni és wilsoni hagyományok egyvelegeként is értelmezhető.⁴¹ Az Obama-elnökség a nemzetközi kereskedelem tekintetében is vegyesen zárt: egyfelől proaktívan támogatta a csendes-óceáni és a transzatlanti szabadkereskedelmi megállapodások megkötését, másfelől csak az előbbit sikerült elérnie, míg az utóbbi az amerikai–európai érdekelentéteket (és bizonyos értékkülönbségeket) tette nyilvánvalóvá, miközben az elnök a WTO fellebbezési testületének feltöltését is akadályozta. A 2016-os választáson a győzelemre leginkább esélyes elnökjelöltek közül már nemcsak a republikánus, hanem a demokrata oldal képviselői sem lelkesedtek az újabb szabadkereskedelmi megállapodásokért.

A liberális internacionalizmus főbb tézisei a 2010-es évek első felében vegyes társadalmi fogadtatásban részesültek. A Pew Research Center 2011-es felmérése szerint az amerikaiak 58%-a gondolta úgy, hogy az országnak inkább a hazai problémákkal kell foglalkoznia, és csak 33% akart aktív amerikai szerepet a világban. Ugyanakkor 53% helyeselte Washington szövetségeseinek figyelembevételét, míg 36% szorgalmazta, hogy az ország a saját érdekeit kövesse, az ENSZ-ről kialakult kép pedig 52% szemében volt kedvező, 32% szerint pedig nem. A demokráciát (a közel-keleti kormányzatok kontextusában) csupán 37% tartotta fontosnak, szemben a stabilitással, amelyet 52% helyezett előtérbe. A szabadkereskedelemről 48% vélte, hogy kedvez az országnak, míg 41% szerint nem. Bár e vélemények a megkérdezettekkel társított politikai ideológiák mentén többnyire kismértékben változtak, éles különbségek mutatkoztak az inkább republikánusok felé húzó „elégedetlenek” és „nehezebb sorsban élő demokraták” részéről (különösen az Amerikai Egyesült Államok globális szerepvállalása és a szabadkereskedelem kérdésében).⁴² A szabadkereskedelem összetett megítélése a Pew Research Center 2015-ös felmérésében is tetten érhető volt:

⁴¹ SINGH 2012: 64–65.

⁴² Pew Research Center 2011.

míg a megkérdezettek 68%-a az ország számára kedvezőnek tekintette a nemzetközi kereskedelmet, a többség szerint a kereskedelmi megállapodások sem a munkahelyek bővülésének, sem a bérek emelkedésének nem tesznek jót, és ennek megfelelően a kereskedelmi ügyek a prioritások listájának legájára kerültek. Mindezzel párhuzamosan a politikai megosztottság a kemény hatalom alkalmazásának kérdésében is megmutatkozott: az orosz–ukrán háború második évében a demokraták 47%-ával szemben a republikánusok 69%-a volt nyitott arra, hogy az Amerikai Egyesült Államok katonai erővel is megvédje NATO-szövetségeseit egy orosz támadás esetén, vagy hogy a NATO fegyverszállításokkal támogassa Ukrajnát (amit a republikánusok 60%-a szorgalmazott, a demokraták 39%-ával szemben). Közben az amerikai társadalomban általában stabil, de gyengülő tendenciát mutatott a NATO támogatottságának mértéke: ez összhangban volt a nagyobb NATO-tagok esetében mért tendenciákkal, ám hozzájuk képest a legalacsonyabb értéket mutatta (2009–2015 között 53%-ról 49%-ra csökkenve).⁴³

Konzervatív fordulat nacionalista-populista elemekkel

A liberális külpolitika válsága Donald J. Trump 2016-os elnökválasztási győzelmével vált tagadhatatlanná. A sokak számára váratlan és szoros választási eredmény tükrében valójában nem konzervatív diadal, hanem liberális összeomlás történt, ugyanis Hillary R. Clinton demokrata jelöltnek előbb Bernie Sanders progresszív koalícióját is maga mögé kellett utasítania, ami a pártvezetés közreműködése miatt az utóbbi tábor elitellenességét is fokozta a későbbi években. Közben a trumpi győzelem a republikánus táborban is törést hozott, különösen a külpolitika terén: a volt üzletember az amerikai kül- és biztonságpolitika alapvető téziseit, lényegében a kanti modell mindhárom pillérjét megkérdőjelezte,⁴⁴ amivel a konzervatív erőtérren belül is számos bírálatot magára rántott. Sőt, Donald J. Trump politikai ellenálló képessége révén számos, főleg jacksoni hagyományhoz köthető nézete láthatóan teret nyert az amerikai konzervatív külpolitikai gondolkodásban, amely

⁴³ STOKES 2016.

⁴⁴ WRIGHT 2016.

ezáltal az internacionalista, a realista és a nacionalista-populista táborok terepasztalává vált. Mindez további bizonytalanságot hozott, hiszen e táborok befolyásért vívott versenye gyakran változó részeredményeket hozott az egyes külpolitikai kérdésekben, amely fejlemények a külvilág szemében két leegyszerűsítő magyarázattal értelmezhetők. Egyrészt az elnök nem pusztán pragmatista, hanem egyenesen tranzakcionalista, vagyis külpolitikáját eseti alkuk alakítják. Másrészt a trumpi külpolitika leírásában már-már sztenderdnek számít az „izolacionista” jelző, különösen mivel az „America First” mottó a köztudatban az 1940-ben a második világháborúba való belépés megakadályozását célzó America First Bizottság nevére vezethető vissza (jóllehet, külpolitikai kontextusban a kifejezést már Woodrow Wilson is alkalmazta az első világháborúba való belépést megelőzően). Ez utóbbi magyarázat következetlen annak fényében, hogy az amerikai hegemoniát ért kihívások időszakában Washington kifejezetten aktív külpolitikát folytat. A tranzakcionalista magyarázat már inkább következetes, ám részletesebb elemzésre szintén alkalmatlan, hiszen minden alkut különböző érdekek vezérelnek, amely utóbbiak valamilyen logika mentén rendezhetők. Létezik egy olyan olvasat, amely a trumpi külpolitikában (legalábbis az első elnöki ciklus esetén) a konzervatív internacionalizmus ismérveit azonosítja.

Donald J. Trump elnöksége konzervatív értelmezést kínált a liberális nemzetközi rend válságához. Egyrészt az egyes BRICS-országokban (kiváltképp a Kínai Népköztársaságban és az Oroszországi Föderációban) nem „felemelkedő hatalmakat”, hanem „revizionista erőket” látott,⁴⁵ ami fontos fordulat volt az amerikai külpolitikában: Washington már a publikus kül- és biztonságpolitikai dokumentumokban is a geopolitika visszatéréséről beszélt (noha a háttérben zajló szakpolitikai diskurzusokból a geopolitikai megfontolások soha nem tűntek el). Másrészt a hatalmi verseny ténye felerősítette a nemzetközi szervezetekkel szembeni konzervatív szkepszt: a különböző fórumok (például az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa vagy az Egészségügyi Világszervezet) ellenében megfogalmazott trumpi kritika alapját nemcsak az amerikai nemzeti szuverenitás megőrzésének, hanem az amerikai hatalmi pozíció aláásására irányuló revizionista törekvések kivédésének

⁴⁵ The White House 2017: 25–27.

igénye képezte. Más szóval a nemzetközi szervezetek korrumpálódtak, és már nem szolgálták az amerikai érdekeket. A második Trump-elnökségre készülve Marco Rubio külügyminiszter-jelölt a szenátusi meghallgatásán ezt úgy összegezte: „A hosszú hidegháború végének diadalérzéséből egy kétpárti konszenzus bontakozott ki, [...] miszerint elérkeztünk a történelem végéhez. [...] Ez nem csupán egy ábránd volt. Most már tudjuk, hogy veszélyes téveszme volt.”⁴⁶ Rubio ezzel a nemzetközi szabadkereskedelmi gyakorlatra is utalt, amelynek részeként a Trump-elnökség az első ciklusban főleg a Kínai Népköztársaság és bizonyos termékek (például acél és alumínium), a második ciklusban pedig az összes kereskedelmi partner vonatkozásában védő- és büntetővámokat alkalmazott. Washington célja az árukereskedelmi és beruházási kapcsolatok dinamikáinak, végső soron egy új nemzetközi kereskedelmi rendnek a kialakítása volt.⁴⁷ Az utóbbit új kereskedelmi alkuk hivatottak szentesíteni, amelyek közül az első ciklusban egyedül az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodást váltó USMCA-megállapodást ratifikálta a Szenátus, és így voltaképp ez volt az Amerikai Egyesült Államok első 250 évének utolsó klasszikus értelemben vett, átfogó szabadkereskedelmi szerződése. A protekcionista jegyekkel tűzdelt új amerikai hozzáállás korántsem volt népszerű a külvilág és a nemzetközi szakértők szemében, így a gyakran változó mértékű vámtarifákkal való fenyegetések meggyőző erejét nem a vonzerő, hanem a kiszámíthatatlanság és a politikai elrettentés adta. Az utóbbit Washington a hagyományos katonai erők és biztonsági kapcsolatok szférájában még látványosabban alkalmazta. Az amerikai kemény hatalom a diplomácia szinte állandó kísérője lett, ami egy furcsa ellentmondást is szült: Donald J. Trump úgy használt példátlanul konfrontatív, helyenként agresszív retorikát, hogy közben egyetlen háborút sem indított. Tartózkodva az iraki és afganisztáni tapasztalatok megismétlésének veszélyétől, Washington a furkósbotot inkább korlátozott katonai csapások és regionális szövetségesek felfegyverzésének formájában alkalmazta. Összességében az Amerikai Egyesült Államok nem fordított hátat a világnak, csupán drasztikusan módosította külpolitikai eszköztárát és módszereit egy számára kedvezőbb nemzetközi rend alakítása érdekében.

⁴⁶ United States Congress 2025: 9.

⁴⁷ GREER 2025.

Az amerikai társadalom a 2010-es évek végére a liberális internacionalizmus főbb téziseit nemcsak árnyaltan, hanem fokozott politikai megosztottság szerint értékelte. A Pew Research Center 2018-as felmérése szerint az amerikaiak továbbra is az olyan témákat tekintették külpolitikai prioritásnak, mint például a terrorizmus, illetve a tömegpusztító fegyverek elterjedése elleni fellépés (amelyeket rendre a republikánusok 84%-a, illetve 64%-a, míg a demokraták 61%-a, illetve 68%-a helyeselt). Közben az olyan témák, mint például a demokrácia külföldi támogatása, a lista aljára csúszott, ráadásul kétpárti konszenzus szerint (a republikánusok mindössze 11%-a és a demokraták 22%-a látta ezt külpolitikai prioritásként). Mindazonáltal a politikai megosztottság egy sor más témában látványosabbá vált: a szövetségesekkel való kapcsolat javítását a demokraták 70%-a szorgalmazta, szemben a republikánusok 44%-ával, míg az amerikai katonai fölény megőrzését a republikánusok 70%-a helyeselte, de ugyanez csak a demokraták 34%-ára volt igaz. Az ENSZ támogatását a demokraták 47%-a, a republikánusoknak pedig csak a 28%-a kezelte prioritásként, míg a világrend működtetési költségeinek más országokra hárítását a republikánusok 56%-a, a demokratáknak pedig csak a 26%-a szorgalmazta.⁴⁸ A Pew Research Center egy másik, 2021-es felmérése tovább igazolta e megosztottságokat. A szövetségesekkel való kapcsolatok javításának szorgalmazása a demokrata oldalon 63%-ra csökkent, a republikánus térfélen maradt 44%. A katonai fölény megőrzése iránt a republikánusok 68%-a volt fogékony, a demokraták esetében ez tovább csökkent 30%-ra. Az ENSZ iránti támogatás mint külpolitikai prioritás mértéke a demokraták körében 39%-ra, a republikánusok körében 19%-ra esett, míg a világrend működtetési költségi áthárításának támogatása a republikánus oldalon 57%-ra, demokrata oldalon pedig 30%-ra erősödött.⁴⁹

Progresszív térnyerés a külpolitikában és a társadalomban

Ahogy Donald J. Trump 2016-os (majd 2024-es) választási győzelme új helyzetet teremtett az amerikai jobbkonzervatív oldalon, úgy Joseph R. Biden

⁴⁸ Pew Research Center 2018.

⁴⁹ MORDECAI–FAGAN 2021.

2020-as elnökválasztási győzelme is változásról tanúskodott a balliberális oldalon. A korábbi szenátor és alelnök alapvetően biztonsági elnökjelölt hírében állt, ugyanis kormányzati tapasztalatai és politikai állásfoglalásai tekintetében a demokrata térfélen ő képviselte leginkább a mérsékelt vonalat. Ugyanakkor Hillary R. Clintonhoz hasonlóan neki is számolnia kellett Bernie Sanders progresszív irányvonalával, amelyet ezúttal csak úgy sikerült háttérbe szorítani, hogy annak néhány programeleme átszívárgott a kormányzati politikába. Ez utóbbi azért sem tűnt rendkívüli fejleménynek, mert ahogy a Republikánus Párt jobbra, úgy a Demokrata Párt balra tolódott az egyes szakpolitikai kérdésekben az abortusztól kezdve az adóztatáson át a bevándorlásig bezárólag, így a mérsékelt és a progresszív csoportok és jelöltek világképe között érdemi különbség már nincs.⁵⁰ A külpolitikai gondolkodás esetében összetettebb a helyzet, ugyanis a két tábor között már vannak érdemi nézeteltérések, és mivel a demokrata ágon a külpolitikai értelmiségi elit többségében inkább a liberális internacionalista vonalhoz tartozik, a progresszív internacionalizmus tézisei kisebb képviselőhöz jutottak a Biden-elnökségben, ellentétben a korábbi Obama-csapattal, akiknek tagjai újrafelvételt nyertek az amerikai szövetségi kormányzatba.⁵¹ Mindazonáltal a progresszív gondolatok így is utat találhattak az amerikai külpolitikai döntéshozatal forrásaihoz. Egyrészt a bideni mandátum sok tekintetben a trumpi hagyaték felszámolásáról szólt, vagyis fennállt a lehetősége annak, hogy a (kül)politikai inga egy konzervatív/realista/nacionalista pontról egy progresszív/liberális/globalista pontra lendüljön. Másrészt viszont a liberális nemzetközi rend válsága a liberális külpolitikai gondolkodás egyes képviselőit is arra készítette, hogy a Trump-elnökség által célba vett tabukat ők is új megvilágításba helyezték. Jelzésértékű volt Jake Sullivan nemzetbiztonsági főtanácsadó azon felismerése, miszerint az amerikai középosztályt valóban cserbenhagyta a globalizáció,⁵² ugyanis az érintett embereket a 2016-os kampányban Hillary R. Clinton még szálnalmasnak nevezte, amiért csalódottságukban Donald J. Trump mögé sorakoztak.

⁵⁰ WRIGHT 2020.

⁵¹ CARDEN 2022.

⁵² SULLIVAN 2018: 15.

A Biden-elnökség jól szemléltette azt az általános igazságot, miszerint az egyes kormányváltások a változás és a folytonosság egyvelegét hozzák az amerikai kormányzatba. Joseph R. Biden a nemzetközi rend és biztonság kapcsán hasonló problémákat azonosított, mint elődje, jöllehet más megoldási javaslatokkal és súlypontokkal, amelyek részben progresszív nézeteket tükröztek. Egyrészt a geopolitika és a nagyhatalmi verseny jelentőségével egyetértett, ám az utóbbi helyett a hangsúlyt az alternatív politikai rendszerek versenyére helyezte: a nemzetközi politika főbb erőközpontjai nem pusztán a realista elméletek szerint versenyeznek érdekeik, hanem az idealista elméletek szerint bizonyos értékek védelméért. Ennek megfelelően a Biden-elnökség az elsődleges stratégiai kihívásként a revizionista külpolitikát autoriter kormányzatokon keresztül folytató hatalmak fellépését azonosította, amely nemcsak katonai agresszió, politikai beavatkozás, valamint technológiai és gazdasági nyomásgyakorlás formájában történik, hanem egy illiberális nemzetközi rend építését is szolgálja.⁵³ Másrészt Washington azt is világossá tette, hogy „az Egyesült Államok nem tud viszatérni a szokásos kerékvágáshoz, és a régi rendet nem lehet egyszerűen újjáépíteni”.⁵⁴ Megpróbálta szorosabban összezárni a liberális demokráciákat: ennek keretében került sor a Demokrácia Csúcsok tartására, illetve az úgynevezett *friend-shoring*, vagyis a globális termelési és kereskedelmi láncoknak a politikai értelemben is megbízhatóbb szövetségeseiken és partnereken keresztül történő átszervezési kísérletére. Ezzel párhuzamosan a Biden-elnökség kiemelt figyelmet fordított a korrupció témájára, amelyet az orosz és kínai befolyásszerzési gyakorlattal is összefüggésbe hozott,⁵⁵ jöllehet a Biden-elnökség (és egyben az Amerikai Egyesült Államok) első korrupcióellenes stratégiája csak helyenként utalt az autoriter rendszerek kihívására.⁵⁶ A gazdaság- és kereskedelempolitikában is érződtek a progresszív vonások: a klímapolitikai célokkal összhangban a Biden-elnökség támogatta a zöldátállást szorgalmazó, de egyúttal a szövetségi kormányzat adóbehajtási képességeit is javító, a hazai gyártást pedig protekcionista

⁵³ The White House 2022: 8.

⁵⁴ The White House 2021a: 8.

⁵⁵ BRANDS 2021.

⁵⁶ The White House 2021b: 7.

elemekkel védő „inflációcsökkentésről szóló törvényt”, továbbá szorgalmazta az OECD keretében fogant globális minimumadó külföldi ratifikációit. Mindemellett Washington folytatta a koronavírus-járvány előtti globalizációs trendek átértékelését: a Biden-csapat szemében a globalizáció amerikai veszteségeinek támogatása a demokrácia nemzetközi támogatását is háttérbe szorította.⁵⁷ A bideni kereskedelempolitika a „középosztályra hangolt külpolitika” keretében működött, ezért átfogó, vámok leépítését célzó megállapodások kötése helyett inkább a környezeti és munkavédelmi érdekek védelmére fókuszált, távlati célja pedig egy „új washingtoni konszenzus” szerint működő „új nemzetközi gazdasági rend” létesítése volt.⁵⁸ Közben a Biden-elnökség az amerikai kemény hatalmat is progresszív logika mentén alkalmazta, ami az orosz–ukrán háború példáján érződött: egyfelől a katonai erőmutatás lehetősége oly mértékben kikerült a diplomácia mögül, hogy a kritikusok szerint az a politikai elrettentés rovására ment,⁵⁹ másfelől Ukrajna 2022-es orosz invázióját követően Washington példátlan, átfogó és tartós szankciókat vetett ki Moszkvára, miközben egyszerre rendületlenül és kimérten adott fegyvert Kijevnek.

A Biden-elnökség végére az amerikai társadalom külpolitikai prioritásai nem sokat változtak. A Pew Research Center 2024-es felmérése alapján továbbra is a terrorizmus és a tömegpusztító fegyverek elterjedése elleni fellépés volt a lista élén (kiegészülve az országba áramló illegális kábítószer elleni fellépéssel), a korábbiakhoz hasonló mértékű republikánus (83%-os és 59%-os) és demokrata (67% és 59%-os) támogatással. Közben a republikánusok 14%-a és a demokraták 23%-a kezelte prioritásként a demokrácia nemzetközi támogatását, amely ezzel a rangsor utolsó helyére szorult. A szövetségesek, pontosabban a NATO megerősítését a demokraták tekintik fontosabbnak (37%-kal), a republikánusok kevésbé (19%-kal), míg az amerikai katonai fölény megtartása sokkal népszerűbb a republikánusok körében (68%-kal), mint a demokraták körében (41%-kal). Az ENSZ megerősítésének elfogadottsága érdemben nem változott, sem a hangsúly, sem a megosztottság tekintetében: a demokraták 40%-a, míg a republikánusok

⁵⁷ BURNS–GREENFIELD 2020: 103.

⁵⁸ The White House 2023.

⁵⁹ WARD–GEDEON 2022.

20%-a tekintette ezt fontosnak. A világrend működtetési költségeinek más országokra hárítása népszerűbb maradt a republikánusok körében, ahol ezt 54% szorgalmazta, szemben a demokraták 33%-ával.⁶⁰ Miközben 2021–2024 között nem volt látható érdemi változás, hosszabb távon egy témában fordulat mutatkozott: Ukrajna támogatása 2016-ban még inkább a republikánusok körében volt népszerű – a NATO-n keresztül történő fegyverszállításokat a republikánusok 60%-a szorgalmazta, szemben a demokraták 39%-ával, ahogy a kelet-európai ország nyugati gazdasági támogatása is a republikánusok körében volt népszerű (69%-kal, szemben a demokraták 60%-ával).⁶¹ A Pew Research Center 2024-es felmérése ennek szöges ellentettjéről tanúskodott: Ukrajna támogatását a demokraták 37%-a, míg a republikánusok csupán 12%-a tekintette prioritásnak, ami nemcsak az amerikai társadalom érdeklődése, hanem politikai megosztottsága szempontjából is beszédes.⁶²

KONKLÚZIÓ

Az Amerikai Egyesült Államok és a világ kapcsolatában ma is felfedezhető az izolacionista-internacionalista tendenciák versenye, jóllehet ez inkább percepció kérdése. Washington továbbra is rendkívül aktív külpolitikát folytat, a sajátosan „amerikai internacionalizmus” azonban korántsem egységes: különböző típusai alapvetően a liberális, a realista és a konstruktivista világképek mentén képeznek alternatívákat. Az elmúlt évtizedben az amerikai kormányzatok gondolkodása és fellépése a nemzetközi térben a liberális, a konzervatív és a progresszív internacionalizmus főbb téziseinek alkalmazásáról tanúskodott. Az ideológiai jelzők átpolitizáltságot sugallhatnak, ami részben helytálló: a külpolitika az amerikai közéletben zajló viták szerves részét képezi, az egyes kormányzatok gyakorlata pedig jól reflektált a különböző választói világnézetekre. Egyrészt kimutatható a liberális irányzattal társított álláspontok gyengülő hazai támogatottsága,

⁶⁰ POUSHTER–CLANCY 2024.

⁶¹ Pew Research Center 2016.

⁶² POUSHTER–CLANCY 2024.

másrészt az alternatív irányzatok térnyerése a külpolitikában is láthatóvá teszi a társadalom politikai-ideológiai polarizációját.

Ennek megfelelően az elmúlt évtizedben egymást váltó elnökségek gyökeres fordulatokat hoztak az amerikai külpolitikába. Washington olyan fontos ügyekben változtatta álláspontját, mint a nemzetközi szervezetekkel kiépített viszony, a transzatlanti szövetség és biztonság támogatása, a kereskedelmi együttműködések fejlesztése, valamint általában az amerikai fellépés logikája és jellege. A változó külpolitika emellett felveti az amerikai belpolitikában jellemző koalícióépítés kérdését is: a republikánus és demokrata erőterek különböző világnézetekkel rendelkező táboroknak adnak átmeneti otthont, így a liberális, konzervatív és progresszív internacionalista külpolitikában számolni lehet a rendre globalista, nacionalista és populista gondolatokkal is. Amennyiben az ezek háttérben meghúzódó érdek- és értékszövetségek csupán eseti és törékeny koalíciók, úgy az amerikai külpolitika kiszámíthatóságát is bizonytalanság övezi. A folytonosságot a geopolitikai realitások jelentik, amelyek a kiújuló hatalmi verseny korszakában az Amerikai Egyesült Államok számára világpolitikai aktivitást és így az amerikai internacionalizmus folyamatos megújulását garantálják.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BLOODWORTH, Jeff (2009): From Progressive to Liberal Internationalism: Carl Albert, Helen Douglas, and the Making of a Postwar Consensus. *The Journal of The Historical Society*, 9(4), 493–514. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5923.2009.00285.x>
- BRANDS, Hal (2021): The Emerging Biden Doctrine. *Foreign Affairs*, 2021. június 29. Online: https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-06-29/emerging-biden-doctrine?check_logged_in=1
- BURNS, William J. – THOMAS-GEENFIELD, Linda (2020): The Transformation of Diplomacy. *Foreign Affairs*, 99(6), 100–111.
- BUSH, George – SCOWCROFT, Brent (1998): *A World Transformed*. New York: Knopf.
- CARDEN, James (2022): The Company Men Behind Biden's Foreign Policy 'Blob'. *Asia Times*, 2022. május 3. Online: <https://asiatimes.com/2022/05/the-company-men-behind-bidens-foreign-policy-blob/>
- CONTINETTI, Matthew (2022): *The Right. The Hundred Year War for American Conservatism*. New York: Basic Books.

- CROTHERS, Lane (2011): The Cultural Roots of Isolationism and Internationalism in American Foreign Policy. *Journal of Transatlantic Studies*, 9(1), 21–34. Online: <https://doi.org/10.1080/14794012.2011.550774>
- DANIELS, Michael (2014): American “Declinism”: A Review of Recent Literature. *Parameters*, 44(4), 135–140. Online: <https://doi.org/10.55540/0031-1723.2976>
- DAWLEY, Alan (2003): *Changing the World. American Progressives in War and Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- DEUDNEY, Daniel – IKENBERRY, G. John (1999): The Nature and Sources of Liberal International Order. *Review of International Studies*, 25(2), 179–196. Online: <https://doi.org/10.1017/S0260210599001795>
- DOYLE, Michael W. (1983): Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs. *Philosophy & Public Affairs*, 12(3), 205–235. Online: <http://www.jstor.org/stable/2265298>
- DUECK, Colin (2003): Hegemony on the Cheap. Liberal Internationalism from Wilson to Bush. *World Policy Journal*, 20(4), 1–11. Online: <https://www.jstor.org/stable/40209884>
- DUECK, Colin (2010): *Hard Line. The Republican Party and U.S. Foreign Policy since World War II*. Princeton: Princeton University Press. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctt7tc91>
- DUECK, Colin (2020): *Age of Iron. On Conservative Nationalism*. New York: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/os0/9780190079369.001.0001>
- ETTINGER, Aaron (2020): Is There an Emerging Left-wing Foreign Policy in the United States? *International Journal*, 75(1), 24–48. Online: <https://doi.org/10.1177/0020702020914>
- FUKUYAMA, Francis (1989): The End of History? *The National Interest*, (16), 3–18. Online: <https://www.jstor.org/stable/24027184>
- GREER, Jamieson (2025): Trump’s Trade Representative: Why We Remade the Global Order. *The New York Times*, 2025. augusztus 7. Online: <https://www.nytimes.com/2025/08/07/opinion/trump-trade-tariffs.html>
- JACKSON, Van (2018): Wagering on a Progressive Versus Liberal Theory of National Security. *Texas National Security Review*, 2(1), 178–183.
- JACKSON, Van (2022): Left of Liberal Internationalism: Grand Strategies within Progressive Foreign Policy Thought. *Security Studies*, 31(4), 553–592. Online: <https://doi.org/10.1080/09636412.2022.2132874>
- JACKSON, Van (2024): *Grand Strategies of the Left. The Foreign Policy of Progressive World-making*. New York: Cambridge University Press.
- KANT, Immanuel (1971): *Az örök béke*. Bukarest: Kriterion.
- KNOCK, Thomas J. (2009): “Playing for a Hundred Years Hence”. In IKENBERRY, G. John et al.: *The Crisis of American Foreign Policy. Wilsonianism in the Twenty-first Century*. Princeton: Princeton University Press, 25–52.
- KRAUTHAMMER, Charles (1985): Isolationism, Left and Right. *The New Republic*, 192(10), 18–25.
- MAGYARICS Tamás (2014): *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: érdekek és értékek*. Budapest: Antall József Tudásközpont.

- MANDELBAUM, Michael (2002): *The Ideas That Conquered the World. Peace, Democracy, and Free Markets in the Twenty-first Century*. New York: Public Affairs.
- MCCORMICK, James M. (2010): *American Foreign Policy and Process*. Boston: Wadsworth.
- MCCRISKEN, Trevor B. (2003): *American Exceptionalism and the Legacy of Vietnam: US Foreign Policy since 1974*. New York: Palgrave Macmillan.
- MILLER, Paul D. (2016): *American Power & Liberal Order. A Conservative Internationalist Grand Strategy*. Washington D.C.: Georgetown University Press.
- MEAD, Walter Russell (2002): *Special Providence. American Foreign Policy and How It Changed the World*. New York: Routledge.
- MORDECAI, Mara – FAGAN, Moira (2021): Americans' Views of Key Foreign Policy Goals Depend on Their Attitudes Toward International Cooperation. *Pew Research Service*, 2021. április 23. Online: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2021/04/23/americans-views-of-key-foreign-policy-goals-depend-on-their-attitudes-toward-international-cooperation/>
- NAU, Henry R. (2008): Conservative Internationalism. *Policy Review*, (150), 3–44.
- NAU, Henry R. (2013): *Conservative Internationalism. Armed Diplomacy under Jefferson, Polk, Truman, and Reagan*. Princeton: Princeton University Press. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctvc77cnp>
- NAU, Henry R. (2018): Why “Conservative,” Not Liberal, Internationalism? *Orbis*, 62(1), 22–29. Online: <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2017.11.008>
- NYE, Joseph S. Jr. (1988): Neorealism and Neoliberalism. *World Politics*, 40(2), 235–251.
- Pew Research Center (2011): Beyond Red vs. Blue: The Political Typology. *Pew Research Center*, 2011. május 4. Online: <https://www.pewresearch.org/politics/2011/05/04/section-9-foreign-policy-and-national-security/>
- Pew Research Center (2018): Conflicting Partisan Priorities for U.S. Foreign Policy. *Pew Research Center*, 2018. november 29. Online: <https://www.pewresearch.org/politics/2018/11/29/conflicting-partisan-priorities-for-u-s-foreign-policy/>
- POUSHTER, Jacob – CLANCY, Laura (2024): What Are Americans' Top Foreign Policy Priorities? *Pew Research Center*, 2024. április 23. Online: <https://www.pewresearch.org/global/2024/04/23/what-are-americans-top-foreign-policy-priorities/>
- RANA, Aziz (2022): Left Internationalism in the Heart of Empire. *Dissent*, 69(3), 12–26. Online: <https://doi.org/10.1353/dss.2022.0061>
- RUSSET, Bruce – ONEAL, John R. (2001): *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations*. New York: W.W. Norton.
- SCHAKE, Kori (2024): The Case for Conservative Internationalism. *Foreign Affairs*, 103(1), 77–86.
- SINGH, Robert (2012): *Barack Obama's Post-American Foreign Policy. The Limits of Engagement*. New York: Bloomsbury Academic. Online: <https://doi.org/10.5040/9781780931111>
- SNYDER, Jack (2004): One World, Rival Theories. *Foreign Policy*, (145), 52–62.

- STOKES, Bruce (2016): 2016 Election: American Foreign and Economic Policy Views Presentation. *Pew Research Service*, 2016. január 15. Online: <https://www.pewresearch.org/global/2016/01/15/2016-election-american-foreign-and-economic-policy-views-presentation/>
- SULLIVAN, Jake (2018): The World After Trump. How the System Can Endure. *Foreign Affairs*, 97(2), 10–19.
- The White House (2010): *National Security Strategy*. Washington D.C.: The White House.
- The White House (2017): *National Security Strategy of the United States of America*. Washington D.C.: The White House.
- The White House (2021a): *Interim National Security Strategic Guidance*. Washington D.C.: The White House.
- The White House (2021b): *United States Strategy on Countering Corruption*. Washington D.C.: The White House.
- The White House (2022): *National Security Strategy*. Washington D.C.: The White House.
- The White House (2023): Remarks by National Security Advisor Jake Sullivan on Renewing American Economic Leadership at the Brookings Institution. *The White House*, 2023. április 27. Online: <https://bidenwhitehouse.archives.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/04/27/remarks-by-national-security-advisor-jake-sullivan-on-renewing-american-economic-leadership-at-the-brookings-institution/>
- United States Congress (2025): *The Nomination of Hon. Marco Rubio to be U.S. Secretary of States. Hearing before the Committee on Foreign Relations, United States Senate*. Washington D.C.: U.S. Government Publishing Office.
- WALZER, Michael (2018): *A Foreign Policy of the Left*. New Haven: Yale University Press.
- WARD, Alexander – GEDEON, Joseph (2022): What Biden Means by ‘Sanctions Never Deter’. *Político*, 2022. március 25. Online: <https://www.politico.com/newsletters/national-security-daily/2022/03/25/what-biden-means-by-sanctions-never-deter-00020602>
- WERTHEIM, Stephen (2024): Internationalism/Isolationism: Concepts of American Global Power. In BRESSNER, Daniel – BRENES, Michael (szerk.): *Rethinking U.S. World Power*. Cham: Springer Nature Switzerland, 49–88.
- WRIGHT, Thomas (2016): The 2016 Presidential Campaign and the Crisis of US Foreign Policy. *Lowy Institute for International Policy*, 2016. október 7. Online: <https://www.lowyinstitute.org/publications/2016-presidential-campaign-crisis-us-foreign-policy>
- WRIGHT, Thomas (2020): The Real Progressive–Centrist Divide on Foreign Policy. *The Atlantic*, 2020. február 18. <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/02/progressive-centrist-divide/606646/>

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK UKRAJNA-
POLITIKÁJA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
AZ OROSZ–UKRÁN HÁBORÚRA¹

BEVEZETÉS

2025-ben lett 34 éves a független Ukrajna, azaz amerikai „Ukrajna-politikáról” értelemszerűen csak az 1991–2025 közötti időszakra vonatkozóan beszélhetünk. Ez nem jelenti azt, hogy ne lennének előzményei, de ezek vizsgálata túlmutat e tanulmány keretein. A fenti időszak alatt – a jelenlegi második Trump-kabinetet is beleértve – hét amerikai elnöki adminisztráció próbálta kezelni az ukrán függetlenség első napjaitól felmerülő kihívásokat, érvényesíteni az amerikai érdekeket és egyben manőverezni az amerikai külpolitikát ukrán esetben (is) sokszor meghatározó lobbicsoportok között.

Az Amerikai Egyesült Államok Ukrajna-politikája természetesen nem légüres térben zajlott. Ott volt abban egy harmadik, megkerülhetetlen szereplő, Oroszország. Ez különösen igaz a 2014-ben kirobbant és 2022-ben teljes körűvé vált orosz–ukrán háború fényében. A tanulmány az amerikai Ukrajna-politika teljes, 1991-et követő időszakát áttekinti, de terjedelmi okokból csak a legfontosabb kérdésekre fókuszál.

A KEZDETEK:

A GEORGE H. W. BUSH-ADMINISZTRÁCIÓ
ÉS UKRAJNA (1989–1993)

„Az amerikaiak nem támogatják azokat, akik függetlenséget keresnek azért, hogy egy távoli zsarnokságot helyi despotizmussal váltsanak fel. Nem támogatják azokat, akik etnikai gyűlöletből öngyilkos nacionalizmust terjesztenek” – George H. W. Bush²

¹ A tanulmány szakmai lektora Magyarics Tamás.

² CARTER 2018.

Az Egyesült Államok a Szovjetunió 1991-re már jól látható bomlási folyamatban egyszerre látott lehetőséget és veszélyt. Miután Moszkva 1990-ben elvesztette közép-európai és balkáni befolyási övezetét, már látszott a lehetőség a további szovjet/orosz gyengülésre a balti államok, Ukrajna és a kaukázusi köztársaságok esetleges függetlenedésével. Ám fennállt annak a veszélye is, hogy a függetlenségi törekvések konfliktusokhoz, akár véres háborúkhoz vezethetnek. Az örmény–azeri gerillaháború már 1988 óta tartott, és nem nagyon volt olyan szovjet tagköztársaság, amelyben ne élt volna jelentős kisebbségi közösség, és/vagy ne lett volna határvitája valamelyik szomszédjával. De hatott az amerikai gondolkodásra az 1991 nyarán kibontakozó jugoszláviai háború is.³ Az is szerepet játszott, hogy Mihail Gorbacsov személyében az USA egy megbízható tárgyalópartnerre talált a nagy globális geopolitikai kérdésekben.⁴

A fent idézett, „Chicken Kiev” néven elhíresült, 1991. augusztus 1-jén Kijevben elmondott Bush-beszéd az amerikai aggodalmat tükrözte, hogy mi történhet akkor, ha a Szovjetunió szétesik, balkanizálódik. Bush elnök arra intette Ukrainát, hogy kerülje el az „öngyilkos nacionalizmust”, és maradjon a megreformált szovjet keretek között – ezzel próbálva megakadályozni a függetlenség kikiáltását.⁵ Az 1991. augusztus 19-i moszkvai puccs azonban hiábavalóvá tett minden kísérletet a Szovjetunió fenntartására, Ukrajna augusztus 24-én kikiáltotta a függetlenségét. Washington erre közvetlenül nem reagált, de szeptember 5-én James Baker külügyminiszter kiemelte, hogy a jövő szempontjából fontos a nemzeti kisebbségek védelme, és hogy a határok csak a nemzetközi alapelvek betartásával változtathatók meg. Az USA tehát sokáig nem állt az ukrán függetlenségi törekvés mögé, és utalt arra, hogy nem bánná, ha Moszkva visszavonná a nukleáris fegyvereket a tagköztársaságokból.⁶

Az 1991. december 1-jei ukrán függetlenségi népszavazást Washington már melegen üdvözölte. Néhány nappal később amerikai–ukrán tárgyalások zajlottak le Kijevben a kétoldalú kapcsolatok jövőjéről. A gazdasági és

³ PLOKHY–SAROTTE 2019.

⁴ HARAN 1995

⁵ *Remarks to the Supreme Soviet...* [é. n.].

⁶ HARAN 1995.

emberi jogi vetületeken túl már kirajzolódott a következő évek legfontosabb kérdése: mi legyen az Ukrajnában maradt szovjet nukleáris arzenállal? A hónap közepén James Baker is az országba látogatott, hogy megerősítse az amerikai elvárásokat.⁷ Az Egyesült Államok végül 1991. december 25-én, három héttel Magyarország, Lengyelország és Kanada után adta meg a diplomáciai elismerést a független Ukrajnának.

A Bush-adminisztráció utolsó – és az ukrán függetlenség első – éve jelentős részben a nukleáris fegyverek kérdéséről szólt a kétoldalú kapcsolatokban. 1992. június 23-án Bush levelet intézett az ukrán elnökhöz, Leonyid Kravcsukhoz, amelyben hangsúlyozta a nukleárisfegyverzet-csökkentés fontosságát, cserébe segítséget ajánlva Ukrajna integrációjához a nemzetközi szervezetekbe, illetve az ukrán hadsereg fejlesztéséhez.⁸ Miután Bush elvesztette az 1992 őszi elnökválasztást, a nukleáris kérdés megoldása a Clinton-adminisztrációra maradt.

A CLINTON-ADMINISZTRÁCIÓ ÉS UKRAJNA (1993–2001)

„Személyesen is érintett vagyok, mert én vettem rá őket [Ukrajnát], hogy adják fel nukleáris fegyvereiket. És egyikük sem hiszi, hogy Oroszország megkísérelte volna ezt a lépést, ha Ukrajna még mindig rendelkezett volna [nukleáris] fegyverekkel” – William Jefferson Clinton⁹

Ukrajna a Szovjetunió széthullása után papíron a világ harmadik legnagyobb nukleáris hatalma volt, 1700 robbanófejjel, ami több volt, mint a következő három hatalom, Kína, az Egyesült Királyság és Franciaország készlete összesen. A globális biztonság szempontjából is alapvető kérdés volt, hogy mi lesz ezzel az arzenállal. Oroszország 1992 folyamán megállapodott Kazahsztánnal és Belarusszal a két függetlenné vált köztársaság területén maradt nukleáris fegyverek átadásáról. Ukrajna viszont biztonsági garanciát akart, illetve 2 milliárd dolláros anyagi kompenzációt az USA által ajánlott 175 millió

⁷ POPADIUK 2023.

⁸ *Letter from US President G. H. W. Bush...* [é. n.].

⁹ WOLFGANG 2023.

dollár helyett.¹⁰ A Clinton-adminisztráció számára a legfontosabb feladat a vitás kérdés gyors és békés rendezése volt a két ország között, úgy, hogy Oroszország megkapja a robbanófejeket, de Ukrajna garanciát kap biztonságára és területi integritására.¹¹

Az amerikai nyomásgyakorlás feszültté tette a kétoldalú viszonyt, mert az USA minden más kétoldalú ügyet a kérdés megoldásának függvényében kezelte, sőt a gazdasági segítség felfüggesztésével fenyegette Ukrainát, amennyiben nem történik előrelépés.¹² Az áttörés 1993 nyarán következett be, amikor létrejött az első háromoldalú egyeztetés Moszkva, Kijev és Washington között. 1994. január 14-én Jelcin, Kravcsuk és Clinton elnök megállapodott a robbanófejek átadásáról, az anyagi kompenzációról, illetve a silók és egyéb infrastruktúra-elemek felszámolásáról. A záróakkord az 1994. december 5-i budapesti Jelcin–Clinton–Kucsma-találkozó volt, amelynek eredményeként létrejött az Ukrajna számára nem kötelező biztonsági ígérvényeket adó orosz–brit–amerikai *budapesti memorandum*. 1996. június 1-jéig Ukrajna átadta a területén lévő utolsó nukleáris robbanófejeket Oroszországnak megsemmisítésre, az utolsó START I-hez kapcsolódó stratégiai nukleáris hordozóeszközt, egy SS–24 rakétasilót pedig 2001-ben semmisítették meg.¹³

A Clinton-adminisztráció figyelmet fordított arra is, hogy Ukrajna ne támogassa a nukleáris proliferációt a polgári területen sem. 1990 után Irán Oroszországgal együttműködve indította újra atomerőmű-projektjét Busehrben. Mivel az utolsó elkészült szovjet atomerőműblokk a zaporizzsjai atomerőmű 6. blokkja volt, az oroszok bevonták a munkába az ukránokat. Az ukrán Turboatomnak kellett volna szállítania a turbinát, de az Egyesült Államok külügyminiszterének, Madeleine Albrightnak az 1998. március 6-i kijevi látogatása után lemondták a megállapodást.¹⁴ A Clinton-adminisztráció tehát elérte legfontosabb céljait Ukrajnával kapcsolatban a nukleáris területen. Az amerikai elnök 2000. júniusi kijevi látogatása pozitív hangulatban

¹⁰ FREELAND 1993.

¹¹ PIFER 2011.

¹² FREELAND 1993.

¹³ PIFER 2011.

¹⁴ TYLER 2000.

zajlott, Clinton dicsérte Kucsma elnöki tevékenységét, és hangsúlyozta, hogy a nyugati integráció kapui nyitottak Ukrajna számára. Kiemelte, hogy

„Ukrajna rendelkezik mindazzal, ami a globális információs korszakban a sikerhez szükséges: erős egyetemekkel, képzett társadalommal és olyan partnerekkel, akik hajlandók kiállni mellette. Most már csak annyit kell tennie, hogy tartsa az irányt és gyorsítson. Nyissa meg a gazdaságot, erősítse a jogállamiságot, támogassa a civil társadalmat, védje a sajtószabadságot, törje meg a korrupció szorítását!”¹⁵

A látogatás után nem sokkal azonban több ügy zavarta meg az amerikai–ukrán kapcsolatokat. A jelentősebb és vélhetően az elhidegülés fő oka a „Kolcsuga-ügy” volt. Az amerikai vád szerint 2000-ben maga az ukrán elnök hagyta jóvá a Kolcsuga típusú passzív felderítő rendszerek szállítását Iraknak, amelyek segíthettek volna az Irak légtérét ellenőrző amerikai gépek követésében. Ukrajna nem adhatott el fegyvert az ENSZ-embargó alatt álló Iraknak, ezért az ügylet nemcsak az amerikai erőket veszélyeztette, hanem illegális is volt. Ezek után Kucsma elnököt a NATO-ban látványosan nem fogadták, és az ukrán külképviselet körül is megfagyott a levegő.

A Kolcsuga-ügy hatását a „Kucsma-ügy” is erősítette. Az ukrán elnök egy volt testőre számos, titokban felvett beszélgetést hozott nyilvánosságra, s ezek közül az egyik köthető volt Giorgi Gongadze ismert újságíró 2000. szeptemberi eltűnéséhez. Gongadze a független ukrán internetes újságnak, az *Ukrajinszka Pravda*-nak dolgozott és a kormányzathoz kötődő korrupciós ügyeket tárt fel. A kiszivárogtatott beszélgetésekben voltak arra utaló jelek, hogy Kucsma elnök érintett lehet az újságíró halálában. Perdöntő bizonyíték nem volt, az ukrán elnök pedig tagadta a vádat,¹⁶ de az ügy nagy hullámokat keltett a nemzetközi sajtóban és a kétoldalú kapcsolatokban is. Gongadze özvegye és két gyermeke 2001-ben politikai menedékjogot kapott az Egyesült Államokban, akárcsak a testőr, Mykola Melnicsenko. Az USA 2002-ben – már a Bush-adminisztráció alatt – Ukrajnának szánt

¹⁵ The White House 2000.

¹⁶ LEVIN 2001.

segélyeket is felfüggesztett az ügy miatt, ám ez végül egy epizód maradt az ukrán–amerikai kapcsolatokban.

A NARANCSOS FORRADALOM
ÉS A MEGHÍVÁS A NATO-BA –
A GEORGE W. BUSH-ADMINISZTRÁCIÓ (2001–2009)

„Bármely választásnak [Ukrajnában], [...] mentesnek kell lennie minden külföldi befolyástól.”¹⁷

„Jusczenko elnök volt az első államfő, akit a beiktatási beszédem után felhívtam. Elmondtam neki, hogy a narancsos forradalom erőteljes példa, a demokrácia példája az emberek számára szerte a világon” – George W. Bush¹⁸

2001 után évekig a „terrorizmus elleni” háború, elsősorban az iraki háború volt meghatározó az amerikai külpolitika szempontjából. Washington egyértelműen jelezte, hogy azok az országok, amelyek támogatják az Egyesült Államok vezette – világszerte széles körben ellenzett – beavatkozást, különösen, ha csapatokat is ajánlanak, számíthatnak arra, hogy egyéb kérdésekben figyelembe veszik az érdekeiket. Ukrajna megértette az üzenetet, és igyekezett kihasználni az alkalmat a megromlott kapcsolatok újjáépítésére. A Kucsma-adminisztráció még korábban, 2002-ben jelezte, hogy az ország csatlakozni akar a NATO-hoz, 2003-ban pedig az amerikai fél elfogadta a politikai támogatást és a katonai erő felajánlását, bár a kapcsolatok nem álltak teljesen helyre. 2003. március 18-án, két nappal Irak megtámadása előtt Kucsma a 19. Nukleáris, Biológiai és Vegyvédelmi Zászlóaljat Kuvaitba küldte, hivatkozva a tömegpusztító fegyverek civil lakosság elleni bevetésének kockázatára. A zászlóalj később részt vett Irak megszállásában, akkor a harmadik legnagyobb kontingenst adva. A Viktor Jusczenko vezette ukrán ellenzék tartott attól, hogy Kucsma gesztusát az USA azzal fogja meghálálni, hogy tartózkodik az emberi jogok ukrainai megsértésének és a sajtószabadság korlátozásának nyilvános bírálásától. Jusczenko maga egyébként nem támogatta az ukrán erők telepítését, sőt azok

¹⁷ PAUL 2004.

¹⁸ The White House 2008.

visszavonását szorgalmazta.¹⁹ Már elnöki ciklusa alatt, 2006-ban jelentősen csökkentette is az ukrán szerepvállalást, majd az 2008 végén befejeződött.²⁰

A 2004-es ukrán elnökválasztásra adott amerikai reakció nem igazolta az ukrán ellenzék félelmeit. Amikor 2,8 millió szavazatot hamisítottak meg Viktor Janukovics javára Viktor Juscsenkóval szemben, az USA egyértelműen a tiltakozók oldalára állt, nem az orosz–amerikai kapcsolatok szemüvegén át közelítve meg a kérdést. George W. Bush adminisztrációjában sokkal erősebb hangja volt annak a sokszor neokonzervatívnak nevezett vonalnak, amely már édesapja adminisztrációjában is szerepet kapott. Az Egyesült Államok az 1990-es évek elejeinél jóval ideologikusabb politikát folytatott, amelynek fontos részét képezte a liberális demokrácia terjesztése a világban, a 2004-es narancsos forradalom Kijevben pedig erre lehetőséget is adott. De hiba lenne egy politikai csoportosulásra szűkíteni az amerikai politika változásának okait. Az ukrán diaszpórának ugyanis jelentős szerepe volt a kérdés legmagasabb szintre emelésében az amerikai politikában. Juscsenko amerikai felépítésében kulcsszerepet játszott felesége is, az ukrán–amerikai Katerina Juscsenko.²¹

Viktor Juscsenko támogatásában a neokonzervatív mozgalomhoz közel álló American Enterprise Institute, a részben az amerikai kormányzat által finanszírozott Freedom House és más szervezetek szintén részt vettek. A Majdanon a szervezőket az amerikai ukrán diaszpóra lobbistái is segítették, köztük a Freedom House volt elnöke.²² Juscsenko támogatói közül tehát többen is voltak, akik kiváló amerikai kormányzati kapcsolatokkal rendelkeztek. A politikai lobbitevékenység sikeres volt abban, hogy amerikai kormányzati pénzek is utat találjanak az ellenzéki jelölthöz. A neokonzervatívokkal szemben kritikus amerikai politikus, Ron Paul 2004. december 7-én, tehát még a narancsos forradalom eseménysora alatt a Kongresszus elé tárta az amerikai támogatás módzatait.²³ A fentiek természetesen nem azt jelentik, hogy ne lett volna durva orosz beavatkozás a 2004-es ukrán elnökválasztásba,

¹⁹ KARATNYCKY 2005.

²⁰ FOLIENTE 2008.

²¹ RACHKEVYCH 2010.

²² CLYNE 2004.

²³ PAUL 2004.

csupán azt, hogy amerikai is volt. Az, hogy az események kibontakozása előtt mennyire volt része legfelsőbb szinten a hivatalos amerikai kormányzati politikának Jusczenko közvetlen támogatása, kérdés, de az nem, hogy Washington gyorsan a Nyugat-Ukrajnában támogatott és Ukrajna nyugati integrációját szorgalmazó jelölt mögé állt. 2005 januárjában az újraválasztott George W. Bush első telefonhívását Viktor Jusczenkóhoz intézte, 60 millió dolláros segítséget, illetve kereskedelmi könnyítéseket ígérve.²⁴

Az amerikai támogatásnak volt egy másik olvasata is: az, hogy a cél túlmutat Ukrajnán. Ahogy az eseményekben közvetlenül is részt vevő Adrian Karatnycky írta a *Foreign Affairs*-ban, „a narancsos forradalom 17 napja alatt a fehéroroszok, kazahok, de orosz civil aktivisták is eljöttek Kijevbe, hogy tanuljanak az ukrán tiltakozóktól. Január közepén, amikor az orosz nyugdíjasok fellázadtak a juttatásaik csökkentése ellen, a moszkvai újságok azt találgatták, hogy Oroszország »narancssárgává« válhat.”²⁵ Moszkvában nehezen érthették félre ezt az üzenetet, amely, ha nem is az amerikai kormányzaté volt, de befolyásos köröktől eredt.

2004–2005 fordulója tehát mindenképpen jelentős változást hozott az USA Ukrajna-politikájában: Kijevet immár nem rendelték alá a Moszkvával való jó viszony fenntartásának, sőt, egyes, az amerikai kormányhoz közel álló körök hasonló politikai változás támogatását vizionálták Oroszország és más volt szovjet köztársaságok esetében. Ez persze sohasem lett hivatalosan kimondott külpolitikai cél, de az új, határozottabb amerikai politikának kulcseleme volt Ukrajna transzatlanti integrációjának – első sorban a NATO-tagság – előmozdítása. A NATO-tagság lehetősége már korábban, a Clinton-adminisztráció idején felmerült, 1993-ban egyértelműen az agendán volt,²⁶ de a „Jelcin-kapcsolat” fontossága és gyakorlati okok miatt az első bővítési kör csak Magyarországra, Lengyelországra és Csehországra terjedt ki, és a második, jóval nagyobb – és orosz szempontból érzékenyebb – körből is kimaradt Ukrajna.

²⁴ American Enterprise Institute 2005.

²⁵ KARATNYCKY 2005.

²⁶ *Your October 6 Lunch Meeting...* [é. n.].

Bár szakértői és politikai körökben is voltak ellenzői, a folyamat kétpárti támogatást élvezett. Ahogy Irak esetében is, a Demokrata Párt fővonala beállt a republikánusok mellé. 2007 februárjában kétpárti konszenzussal a Kongresszus mindkét háza elfogadta a „NATO Freedom Consolidation Act”-et öt ország, köztük Ukrajna NATO-felvételének támogatásáról.²⁷

Az egyre határozottabb moszkvai figyelmeztetéseket figyelmen kívül hagyták. Ezen figyelmeztetések közé tartozik Vlagyimir Putyin 2007. február 10-i müncheni beszéde, amelyre a Fehér Ház „meglepetéssel és csalódottsággal” reagált. Robert Gates amerikai védelmi miniszter még müncheni reakciójában a kooperáció fontosságára helyezte a hangsúlyt, de mondatai azt tükrözték, amit az amerikai külpolitika cselekedetei a következő évben: Moszkva ellenérzése mélységének nagy fokú alábecsülését.²⁸

Ma is kérdés, hogy mennyire volt tisztában a Bush-adminisztráció az ukrán és georgiai NATO-tagság felvetésének veszélyével. Ehhez érdekes adalék az USA oroszországi nagykövete, William Burns (aki később a CIA vezetője lett) 2008. február 1-jei távirata. A nagykövet két hónappal a bukaresti csúcs előtt figyelmeztetett, hogy Oroszország vezetői Georgia és Ukrajna NATO-tagságának lehetőségét súlyos fenyegetésnek tekintik biztonságukra nézve. A NATO bővítése, különösen Ukrajna felé, továbbra is „érzelmi és neuralgikus” kérdés Oroszország számára, de stratégiai és politikai megfontolások is alapvetően erős ellenállást mutatnak az ország NATO-tagságával szemben. Ezek közé tartoznak azok a félelmek, hogy a kérdés potenciálisan kettészakíthatja Ukrajnát, és ez erőszakhoz, vagy akár, egyesek szerint, polgárháborúhoz vezethet, ami arra kényszerítené Oroszországot, hogy döntsön a beavatkozásról.²⁹

George W. Bush és az adminisztráció neokonzervatív tagjai vélhetően úgy gondolták, hogy Moszkva ellenállása verbális marad, ahogy a korábbi NATO-bővítési körök esetében, és Oroszország tétlenül fogja nézni Ukrajna és Georgia belépését a szövetségbe. George W. Bush a bukaresti csúcs

²⁷ United States Congress 2007.

²⁸ ROBERTS–CHAMBERS 2007.

²⁹ WikiLeaks 2008.

elé időzített kijeji látogatásán kijelentette, hogy „határozottan támogatja Ukrajna NATO-ba való belépési törekvéseit, és figyelmeztetett, hogy nem fogja engedni, hogy Oroszország vétőt emeljen a tagsági kérelem ellen”.³⁰ A Demokrata Párt prominensei, köztük Hillary Clinton is határozottan kiállt Ukrajna NATO-tagsága mellett.³¹

Az azonnali meghívást nem adminisztráción belüli vagy belpolitikai vita akadályozta meg végül. A NATO kibővítése Ukrajnára és Georgiára több európai tagállamban sem talált őszinte támogatásra, annak nyilvánosan elsősorban Németország és Franciaország állt ellen, de Hollandia, Norvégia és Spanyolország is az ellenzők között volt. Bukarestben a német külügyminiszter határozottan kijelentette, hogy nem szabad Oroszországot provokálni Ukrajna és Georgia meghívásával.³² Angela Merkel volt német kancellár ma is úgy gondolja, hogy az ukrajnai háború hamarabb kezdődött volna, ha akkor Németország nem kényszerít ki egy gyengébb nyelvezetet a bukaresti NATO-csúcson 2008 áprilisában.³³ Ez eldönthetetlen, és az sem kizárt, hogy a bukaresti kompromisszum a lehető legrosszabb lehetőség lett Ukrajna és Georgia számára. Kiderült, hogy a NATO megosztott a kérdésben, de a NATO a jövőre vonatkozó ígérete Oroszország számára már elég provokációt jelentett. 2008. decemberben sem Ukrajna, sem Georgia nem kapta meg a Tagsági Akcióterv meghívást, azt már a Bush-adminisztráció sem szorgalmazta a korábbihoz hasonló erővel.³⁴ Ez nem légtüres térben történt, hiszen az első válságot már 2008 nyara meghozta az orosz–georgiai háborúval, amikor kiderült, hogy az USA nem fog védelmet adni közeli partnerének.³⁵ Ukrajna tekintetében a krízist viszont már az Obama-adminisztrációnak kellett kezelnie.

³⁰ HARDING 2008.

³¹ CLINTON 2008.

³² ROMPRES 2008.

³³ ADLER 2024.

³⁴ DOMBEY 2008.

³⁵ RICE 2017: 615.

AZ OROSZ „RESET”-TŐL A HÁBORÚIG –
AZ OBAMA-ADMINISZTRÁCIÓ (2009–2017)

„Oroszország a történelem rossz oldalán van.”³⁶

„Ukrajna jövőjéről szabadon és saját magának kell döntenie.”³⁷

„Ismételten felszólítom Oroszországot, hogy vessen véget a Krím-félsziget megszállásának és annektálási kísérletének, szüntesse be a kelet-ukrajnai szeparatisták támogatását, és teljesítse a minszki megállapodás szerinti kötelezettségvállalásait.” – Barack Obama³⁸

Barack Obama, akárcsak republikánus vetélytársa, John McCain, támogatta Ukrajna NATO-csatlakozását a 2008-as választási kampány során. De megválasztása után az Obama-adminisztráció számára nem Ukrajna, de nem is Oroszország lett a prioritás, hanem Ázsia. Obama le akarta zárni a rosszul sikerült iraki és a rossz felé haladó afganisztáni háborút, és el akarta kerülni a hasonló stratégiai hibákat. George H. W. Bush, és nem közvetlen elődje, George W. Bush útját akarta követni.³⁹ Ukrajna NATO-tagságának erőltetése Oroszországgal és több európai szövetséges ellenében pedig kockázatos döntés lett volna. A neokonzervatívok és a liberális interventionisták, illetve az ukrán NATO-tagság diaszpóragyökerű és hadiipari támogatói nem szorultak ki az amerikai külpolitikából, de véleményük évekre háttérbe szorult, Szíria kérdésétől Oroszországig és az ukrán problémáig. Sőt, az Obama-adminisztráció megpróbálkozott az orosz kapcsolatok újraindításával, a „reset”-tel.

A reset 2009-től egészen 2013-ig tartott, de az ukrán–amerikai kapcsolatot nem csak ez gyengítette. 2010 elején Viktor Jusczenko még a választások második fordulójába sem került be Viktor Janukoviccsal szemben. Janukovics elnökségének egyik első intézkedése volt a NATO-csatlakozási ambíció feladása. A nyugati integráció másik eleme, az EU-csatlakozás továbbra is

³⁶ LEWIS–ACKERMAN–ROBERTS 2014.

³⁷ The White House 2014b.

³⁸ BBC 2014a.

³⁹ GOLDBERG 2016.

cél maradt,⁴⁰ de az erős amerikai–ukrán kapcsolat fenntartását 2010–2014 között egyik fél sem érezte prioritásnak. Az Obama-adminisztráció passzivitása csak 2013 végén változott meg, a kijevi események kezdetével, amelyek közvetlen kiváltó oka az volt, hogy Viktor Janukovics – erőteljes orosz nyomásra – visszalépett az EU-társulási szerződéstől. Az adminisztráció nem volt egységes abban, hogyan kezeljék a krízist. Az elhíresült beszélgetés Victoria Nuland és Geoffrey Pyatt amerikai nagykövet között⁴¹ ugyanakkor megmutat egy erős csoportosulást, amely határozottan beleavatkozott a kijevi eseményekbe a tüntetők és olyan ellenzéki politikusok, mint a Nuland által miniszterelnöknek javasolt Arszenyij Jacenyuk oldalán. Ennek párja a republikánus oldalon is megvolt, John McCain is elutazott Kijevbe a Majdan tüntetőinek támogatására.⁴²

Barack Obama 2014. március 14-én Washingtonban találkozott az időközben Ukrajna miniszterelnökévé kinevezett Arszenyij Jacenyukkal. A találkozó szimbolikában és ígéretben gazdag volt, az amerikai fél kiállt Ukrajna szuverenitása és területi integritása mellett.⁴³ Miután 2014. március 18-án Oroszország annektálta a Krím-félszigetet, az Obama-adminisztráció elítélte az orosz agressziót, szankciókat vezetett be és megerősítő intézkedéseket kezdeményezett a NATO keleti szárnyának országai számára, de fegyverek átadására nem volt hajlandó.⁴⁴ Az adminisztráció nem volt egységes a kérdésben, ahogy a két nagy párt között sem volt egyetértés. Joe Biden alelnök Ukrajna védelmi célú felfegyverzését szorgalmazta, John McCain – volt republikánus elnökjelölt – pedig szélesebb körű szankciókat szorgalmazott, és az orosz agresszió kezdetétől fogva arra sürgette Obamát, hogy fegyverezze fel Ukrajnát.⁴⁵ Lindsey Graham befolyásos republikánus szenátor egyenesen Ukrajna kiárúsításával vádolta meg az Obama-adminisztrációt.⁴⁶

⁴⁰ BBC 2010.

⁴¹ BBC 2014b.

⁴² CARPENTER 2017.

⁴³ The White House 2014a.

⁴⁴ SHISHKIN–SPARSHOTT 2014.

⁴⁵ KARATNYCKY 2023.

⁴⁶ GRAHAM 2014.

Tény, hogy Barack Obama a kérdésben szembement a külpolitikai véleményformálók és lobbicsoportok többségével, de nem végiggondolt stratégia nélkül. Az úgynevezett Obama-doktrína szerint Ukrajna alapvető orosz érdek, de nem alapvető amerikai érdek, így Oroszország mindig képes lesz fenntartani az eskalációs dominanciát. Az Egyesült Államok soha nem lesz hajlandó annyi erőforrást Ukrajnára fordítani, mint Oroszország, ezért jobb, ha tárgyalásos megoldásra törekszik. Ahogy maga Obama fogalmazott a kritikákra válaszolva:

„Ha van valaki ebben a városban [Washingtonban], aki azt állítaná, hogy fontolóra vennénk a háborút Oroszországgal a Krím és Kelet-Ukrajna miatt, akkor álljon ki nyíltan, és fogalmazzon világosan! Az az elképzelés, hogy a kemény beszéd vagy az adott területhez kapcsolódó katonai akciók valahogyan befolyásolják Oroszország vagy Kína döntéshozatalát, ellentmond minden bizonyítéknak, amit az elmúlt 50 évben láttunk.”⁴⁷

Obama elutasította az Egyesült Államok vezető szerepét az orosz–ukrán háború befejezésére irányuló diplomáciai erőfeszítésekben, azt Franciaországra és Németországra hagyta. Az USA közvetlenül nem vett részt az EBESZ közvetítésével folyó tárgyalásokban, sem a sikertelen Minszk I-es, sem a háborút 2022-ig befagyasztó Minszk II-es megállapodásban. Az USA ugyanakkor folytatta a gazdasági és politikai nyomásgyakorlást Moszkvára.⁴⁸

Obama két elnöki ciklusa alatt tehát az amerikai figyelmet elvitte Ukrajnáról Líbia, Irán, az emelkedő Kína és különösen Szíria.⁴⁹ Utóda alatt Ukrajna (és Oroszország) visszakерült a figyelem középpontjába Washingtonban, de inkább belpolitikai, mint geopolitikai okokból.

⁴⁷ GOLDBERG 2016.

⁴⁸ BBC 2014a.

⁴⁹ CROWLEY 2016.

AZ ELSŐ TRUMP-ELNÖKSÉG (2017–2021)

„Miért mindig az Egyesült Államok jár rosszul?” – Donald J. Trump⁵⁰

Donald Trump elnöksége első pillanataitól központi kérdés lett Ukrajna, de elsősorban azon vád miatt, hogy a leendő adminisztráció tagjai, beleértve az elnököt is, együttműködtek Oroszországgal a 2016-os választások során Hillary Clintonnal szemben. Az Ukrajna-politika a következő négy évben nem tudott ettől a kérdéstől függetlenedni. 2017 februárjában az adminisztráció első nemzetbiztonsági tanácsadójának, Michael Flynn tábornoknak le kellett mondania az orosz nagykövettel folytatott beszélgetései miatt, illetve mások mellett nyomozás indult Trump kampányfőnöke, az Ukrajnával is kapcsolatban álló Paul Manafort ellen.⁵¹ A demokrata oldalon napvilágra került a volt alelnök Biden fiának kapcsolata a Burisma nevű ukrán céggel, amely jelentős bevételhez juttatta akkor, amikor apja az Obama-adminisztráción belül az ukrán kapcsolatokért volt felelős.⁵² Az orosz–ukrán konfliktus tehát a legközvetlenebb módon belpolitika lett, a demokraták és a republikánusok, illetve az utóbbi párton belül Donald Trump követői és a hagyományos fővonalbeli erők közötti küzdelem terepe.

Donald Trump *America First* stratégiája, amely gyakorlatilag hivatalos külpolitikai doktrína lett 2017–2020 között,⁵³ szintén hatással volt az amerikai–ukrán kapcsolatokra. Trump már a választási kampány során is szkeptikusan nyilatkozott a külföldi segélyekről, többek között az Ukrajnának nyújtott támogatásról. Az izolacionizmus jelentős politikai tényezővé lett az elhúzódó háborúk miatt a republikánusok között, csak sokáig nem talált utat a felszínre: 2016 novemberében ez Trump megválasztásával megtörtént. Donald Trump már az 1980-as évek vége óta nyíltan bírálta a túlzottan aktív amerikai külpolitikát, és azt, hogy a szövetséges országok nem vesznek részt megfelelő mértékben saját védelmükben.⁵⁴

⁵⁰ GORE–FARLEY–ROBERTSON 2019.

⁵¹ DUIGNAN 2025.

⁵² WINTER et al. 2022.

⁵³ White House 2025.

⁵⁴ LINDSAY 2024.

Hiába volt azonban az *America First* hivatalos stratégia – és ebből le lehetett volna akár vezetni egy koherens Ukrajna-stratégiát –, az adminisztráción belüli mindent átható, illetve a bénító belpolitikai küzdelem lehetetlenné tette a valódi stratégiaalkotást Ukrajnával és az orosz–ukrán konfliktussal kapcsolatban. A napi politikai haszonszerzés volt a cél inkább, nem a hosszú távú amerikai érdek. Ez mind a két oldalra igaz volt: az elhíresült 2019-es Trump–Zelenskij-telefonbeszélgetés központi eleme amerikai belpolitikai cél volt, hogy a republikánus elnök fogást tudjon találni várható kihívóján, Joe Bidenen.⁵⁵ Csakhogy a *Russiagate*, a Mueller-nyomozás is ugyanerről szólt: a belső politikai leszámolásról. Ha valami elmaradt, akkor az az amerikai nemzeti érdekek definiálása Ukrajna tekintetében. Mi a cél? Ukrajna nyugati integrációja Oroszország ellenében, minden támogatás megadása Kijev számára, hogy ellen tudjon állni az orosz nyomásnak, vagy kiegyezés Moszkvával egy ukrajnai kompromisszum árán? Trump érezhetően ez utóbbi mellett tette le a voksot, felvetve Oroszország visszavételét a G7-es csoportba. Amikor 2018-ban Donald Trump találkozott Vlagyimir Putyinnal Helsinkiben, végleg kiderült, hogy nem lehet előrelépni az orosz–ukrán konfliktus kérdésében. Ezzel szemben az adminisztráción belül is nagy volt az ellenállás, de maga a Republikánus Párt sem volt egységes. Trump álláspontját John McCain keményen és nyíltan, Lindsay Graham finomabban kritizálta.⁵⁶ A kongresszusi republikánusok többsége vonakodott közvetlenül kritizálni Trumpot, de Ukrajnának ekkor még jelentős támogatása volt köztük. 2017-ben a demokratákkal együtt jóváhagytak további szankciókat Oroszország ellen, amelyeket Trump nem támogatott.⁵⁷

Az első Trump-adminisztráció alatt tehát egy olyan helyzet alakult ki, hogy egyik oldalon Trump egy kompromisszumos megoldást akart találni az orosz–ukrán konfliktusra, a segélyek, a figyelem és az elkötelezettség csökkentését, a másik oldalon ugyanakkor az adminisztráció apparátusa és a republikánusok fővonala az elnök alapvető szándékaival ment szembe. Ezen erők eredője sokszor kiszámíthatatlan volt. Erre jó példa, hogy a *Russiagate*, a Mueller-nyomozás, a belső viták árnyékában a Trump-adminisztráció lett

⁵⁵ PIFER 2019.

⁵⁶ BBC 2018.

⁵⁷ PIFER 2019.

az első amerikai kormányzat, amely halálos fegyvereket szállított Ukrajnának. Más katonai támogatás már ment Ukrajnába Obama alatt is, de a Javelinekről szóló döntés úttörő volt 2017 végén.⁵⁸ Ugyanakkor a Trump-kormányzat volt az is, ami sokkal inkább nyitni akart Oroszország felé. Végül egyik politika sem kerekedett felül, egy belpolitikai és külpolitikai aknákkal teli helyzetet hagyva a következő adminisztrációra.

A TELJES KÖRŰ HÁBORÚ – A BIDEN-ADMINISZTRÁCIÓ (2021–2025)

„Oroszország soha nem arathat győzelmet Ukrajnában.”⁵⁹

„Ukrajnáról semmi sem dőlhet el Ukrajna nélkül.” – Joseph Biden⁶⁰

A Biden-adminisztráció elméletileg minden korábbinál jobban felkészült lehetett volna az orosz–ukrán válság kezelésére, hiszen Biden és közeli tanácsadói köre nagy külpolitikai és benne ukrajnai tapasztalattal rendelkezett. Az *America is back* politika négy év *America First* után sokak számára reménykeltő volt Ukrajnában. Ez különösen annak fényében volt fontos, hogy 2021 elejére rendkívül feszültté vált az orosz–ukrán viszony, a Zelenszkij elnök megválasztásakor még meglévő esély a kompromisszumos megoldásra gyakorlatilag szertefoszlott. Oroszország Biden beiktatása után alig egy hónappal, 2021. február 21-én hadgyakorlatot jelentett be Ukrajna határa közelében. Ezt megelőzte a Zelenszkij-kormányzat kemény fellépése orosz nyelvű és orosz propagandát is sugárzó tévécsatornákkal és Viktor Medvedcsukkal, az orosz elnökhöz közel álló üzletemberrel és politikai vezetővel szemben. A kijevei amerikai nagykövetség üdvözölte ezeket a lépéseket. Vélhetően szerepet játszott Zelenszkij döntésében az, hogy a Biden-kormányzattól nagyobb segítséget várt Oroszországgal szemben.⁶¹

Ez a segítség azonban továbbra is csak részleges volt, legalábbis az ukrán elvárásokhoz képest: kiképzés, katonai felszerelés és anyagi támogatás.

⁵⁸ LEDERMAN 2017.

⁵⁹ BBC 2023.

⁶⁰ FISCHER 2025.

⁶¹ SHUSTER 2022.

Még akkor is, amikor a Biden-kormányzat meggyőződött arról, hogy Oroszország háborút fog indítani, a segílyt továbbra is csupán 60 millió dollár értékű kézfegyverre és lőszerre korlátozta. Biden csak 2021 decemberében hagyta jóvá a vállról indítható rakétákból és egyéb halálos és nem halálos segílyekből álló 200 millió dolláros szállítmányt. A csomag 300 Javelin páncéltörő rakétát tartalmazott, amelyek januárban érkeztek meg, mindössze hetekkel azelőtt, hogy az orosz erők megkezdtek volna többfrontos támadásukat. Nehézfegyvereket az Egyesült Államok nem adott, attól tartva, hogy gyorsan orosz kézbe kerülhetnek.⁶²

Márciusra az Ukrajna közelébe telepített orosz erő több tízezerre nőtt, és a politikai feszültség sem csökkent. A Biden-adminisztráció megpróbálkozott egy bilaterális találkozóval, de a genfi tárgyalás nem hozott eredményt. Az Egyesült Államok nyitott volt bizonyos orosz stratégiai aggodalmak kezelésére, de arra nem, hogy kizárja Ukrajna NATO-tagságát, és befolyást gyakoroljon Ukrajnára az orosz nyelvvel és az orosz nyelvű sajtóval szemben tett lépéseinek felülvizsgálatára.⁶³

A háború összes fordulatának bemutatása túlmutatna e tanulmány keretein. Washington legnagyobb dilemmáját Ukrajna kapcsán továbbra is az okozta, ami 1991–1994-ben: a nukleáris fegyverek. A „Biden-dilemma” sok tekintetben az „Obama-doktrínán” alapult, azon, hogy Ukrajna sokkal fontosabb Oroszország, mint az Egyesült Államok számára, így az eskalációs dominancia hitelt érdemlően az orosz oldalon van. Amennyiben Ukrajna győzedelmeskedni látszik, nagymértékben nő annak veszélye, hogy Oroszország nukleáris fegyvert használjon. Ha azonban Kijev túl kevés segílyt kap, elveszítheti a háborút. Emiatt az amerikai politikának szűk úton kellett haladnia: hogy eleget adjon, de ne túl sokat. A kérdés először 2022 tavaszán, amikor Kijev légtérzárlatot követelt, majd különösen 2022 őszén éleződött ki, amikor Oroszország két nagy vereséget is elszenvedett.⁶⁴ A légtérzárlat közvetlen összecsapással fenyegetett volna az amerikai és az orosz légierő között, a kérésre a Biden-kormányzat határozott nemet mondott. Az orosz front összeomlása pedig azzal, hogy nukleáris fegyvereket

⁶² SHUSTER 2022.

⁶³ KARATNYCKY 2023.

⁶⁴ SHUSTER 2022.

vetnek be Ukrajnában – erre az adminisztráció 50 százalék esélyt adott 2022-ben.⁶⁵ Az év végére az oroszok stabilizálták a frontot, és ezzel a veszély elmúlt, de az amerikai döntéshozók a továbbiakban sem hagyhatták figyelmen kívül az orosz nukleáris potenciált. Vélhetően ez az egyik fő oka, hogy az Ukrajna által kért fegyverzetnek csak egy töredékét adta át az Egyesült Államok a 2023-as nyári ellenoffenzívára készülő ukrán hadseregnek. Az offenzíva részben ezért, részben az oroszok jó felkészülése miatt nem lett sikeres. A Biden-adminisztráció levette a napirendről Ukrajna NATO-csatlakozásának kérdését is – hasonló okokból.⁶⁶

Ukrajna így is a legnagyobb kedvezményezettje lett a világon az amerikai katonai és gazdasági segítségnek. 2022 márciusa és 2024 áprilisa között a Kongresszus által elfogadott öt segélycsomagban összesen 128 milliárd dollárt kapott Ukrajna, 70,6 milliárd dollár katonai, 53,8 milliárd dollár költségvetési és 3,7 milliárd dollár humanitárius támogatást. Ezenfelül 2024 decemberében Kijev 20 milliárd dollár kölcsönt is kapott, amelynek fedezete a lefoglalt orosz vagyon kamata volt.⁶⁷

A segély jelentős belpolitikai feszültséget keltett. A republikánusok Donald Trumpot támogató szárnya és szavazótáboruk jelentős része túl soknak gondolta az Ukrajnának adott segítséget, és sokkal kevésbé érzékelte Oroszországot veszélyként.⁶⁸ Ez a megosztottság ahhoz vezetett, hogy a Biden-kormányzat utolsó, 61 milliárd dolláros segélycsomagját csak több hónapnyi vita után, 2024 áprilisában sikerült elfogadni.⁶⁹

A Biden-adminisztráció utolsó hónapjai azzal teltek, hogy Trump hivatalba lépése előtt minél több katonai segítséget juttassanak el Ukrajnába, ahogy azt az elnök a 2024. szeptember 26-án megrendezett bilaterális amerikai–ukrán találkozáson bejelentette. De ezzel és bizonyos korlátozások feloldásával sem tudtak változtatni a fronthelyzeten, amely 2024 őszére

⁶⁵ MACKENZIE 2024.

⁶⁶ NATO Watch 2024.

⁶⁷ MASTERS–MERROW 2025.

⁶⁸ DOHERTY et al. 2024.

⁶⁹ ZENGERLE–COWAN 2024.

a korábbiaknál is rosszabbra fordult, megkérdőjelezve Joe Biden kijelentését, hogy „Ukrajna soha nem lesz Oroszország győzelme”.⁷⁰

DONALD TRUMP MÁSODIK ELNÖKSÉGE (2025–)

„Ha én lennék az elnök, ez a háború 24 óra alatt véget érne.” – Donald J. Trump⁷¹

„Elsősorban a saját problémáinkra kell fókuszálnunk.” – James David Vance⁷²

Miután a 2024. november 5-i elnökválasztást Donald Trump nyerte Kamala Harrisszel szemben, a bideni *America is back* politika után megint az *America First* következett. A második Trump-adminisztráció, elsősorban maga Donald Trump nem volt előzetes tapasztalatok nélkül Ukrajnát és természetesen Oroszországot illetően. De az amerikai–ukrán viszonyban ez a tapasztalat inkább nehézséget jelentett, nem előnyt. Az ukrán és az amerikai elnök közötti viszony eleve terhelt volt, amelyet tovább rontott, hogy Zelenszkij Biden szülővárosába, a pennsylvaniai Scrantonba látogatott, a város lőszergyárába, és a republikánusok úgy értelmezték, hogy ez a demokraták – az amerikai adófizetők által finanszírozott – támogatása. Zelenszkij a Fehér Házban találkozott Joe Biden elnökön túl Kamala Harris akkori alelnökkel, a demokrata elnökjelölttel is, ami szintén nehezítést keltett republikánus körökben.⁷³

Trump nagy lendülettel fogott bele a békeközvetítésbe 2025 januárjában. Egyrészt kampányígéretéhez híven Európára, illetve részben Ukrajnára hárította a háború költségeit. Másrészt Donald Trump deklarálta visszatért a korábbi adminisztrációk különböző mértékben érték- és ideológiai alapú megközelítésétől a realitásalapú megközelítéshez. Persze mindig kérdés, mi az objektív valóság. Donald Trump számára az, hogy Oroszország a nagyobb és erősebb ország, ezért előbb-utóbb győzni fog,⁷⁴ és a háború mielőbbi

⁷⁰ BBC 2023.

⁷¹ DALE 2025.

⁷² GOMEZ 2022.

⁷³ YILDIRIM 2024.

⁷⁴ LUBIN 2025.

lezárása voltaképpen Ukrajna megmentése. Ez utóbbi üzenet hangsúlyos eleme volt a 2025. február 28-i Trump–Vance–Zelenszkij-találkozónak is:

„Négy éven át az Amerikai Egyesült Államok elnöke sajtótájékoztatókon keményen beszélt Vlagyimir Putyinról, majd Putyin megszállta Ukrajnát, és az ország jelentős részét lerombolta. A békéhez és a jóléthez vezető út talán a diplomáciai pályán vezet. Kipróbáltuk Joe Biden útját, a mellkasunkat dönggettük, és úgy tettünk, mintha az Egyesült Államok elnökének szavai fontosabbak lennének, mint a tettei. Ami Amerikát felelős országgá teszi, az az, hogy diplomáciát folytat. Ezt teszi Trump elnök.”⁷⁵

Az, hogy a béke elérésén túl van-e, és ha igen, mi az amerikai stratégiai cél, arra csak forgatókönyveket lehet felállítani. Mint minden adminisztrációban, több érdekcsoport küzd saját agendája megvalósításáért. Az amerikai belpolitika és külpolitika mélyen egymásba fonódott Ukrajna kérdésében, sokkal mélyebben, mint a korábbi adminisztrációk idején. Trump számára fontos réteg az izolacionizmus, az elszigetelődés politikáját támogató szavazótábor, amely belefáradt az 1990 óta szinte folyamatosan tartó háborúba, de nem hagyhatja teljesen figyelmen kívül a hagyományos republikánus elit véleményét sem. Ha szimbolikusan egy-egy személyre szűkítjük le a táborokat, az egyik oldalon Vance alelnök van, aki már szenátorként is ellenezte a nagyobb segélynyújtást Ukrajnának, a másik oldalon pedig Lindsey Graham szenátor, aki a háború 2014-es kitörése óta Kijev határozott támogatója.

A kézirat lezárásakor⁷⁶ még nem világos, hogy az adminisztráció egy viszonylag gyors fegyverszünet, majd béke elérésére törekvő politikája sikeres lesz-e. Annyi azonban látható, hogy a Biden-adminisztráció kezét megkötő tényezők – a sajtó, az európai szövetségesek, a szavazótábor és egyes lobbicsoportok – nem vagy kevésbé kötik Donald Trumpot, azaz a lehetőség az ukrajnai háború lezárására vagy legalább egy tartós tűzszünetre sokkal inkább megvan, mint korábban.

⁷⁵ LICON 2025.

⁷⁶ 2025. november 19.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájában, geopolitikájában Ukrajna csak rövid időszakokra tudott kinőni Oroszország árnyékából, és nem valószínű, hogy ez a közeljövőben megváltozik. Ez nem értékek, hanem a két ország adottságain alapuló amerikai érdekek kérdése. Oroszország globálisan is tényező, ha nem is globális hatalom. Nagyhatalom Európában, Kelet-Ázsiában és Közép-Ázsiában, erőkitetési képességgel a Közel-Keleten és Afrikában, és az amerikaihoz mérhető nukleáris arzenállal. Ukrajna erőforrásai jóval kisebbek, és közvetlen térségén túl kevés régióra van hatással. Ukrajna biztonsága, nyugati integrációja nem központi kérdés az Egyesült Államok biztonsága szempontjából; az Oroszországgal való kapcsolat az. Míg 2008-ban Georgia kapcsán tették fel a kérdést az amerikai elnöki adminisztrációban, készek vagyunk-e Oroszországgal háborúzni, 2014-ben és 2022-ben Ukrajnával kapcsolatban. A válasz mind a három alkalommal a nem volt.

A 2004 utáni amerikai figyelem, illetve a 2008-as meghívás a NATO-ba inkább anomália, semmint szabály. Washingtonnak az 1991 óta eltelt 34 év legnagyobb részében nem Ukrajna-politikája volt, inkább az Oroszország-politika szemüvegén nézték az országot. Ez igaz a George H. W. Bush-, a Clinton- és jórészt az Obama-adminisztrációra, illetve a két Trump-adminisztrációra. A 2014-es és különösen a 2022-es orosz agresszió megemelte Ukrajnát Washington szemében, de a prioritási sorrendben nem változtatott.

Igazán koherens Ukrajna-politika már csak azért sem tudott létrejönni, mert az ukrán diaszpóra és a neokonzervatív és liberális intervencionista áramlatok – amelyek 2004-ben, 2014-ben és 2022-ben is fontos szerepet játszottak az amerikai Ukrajna-politikában – beleütköztek a háborúk sorába belefáradt amerikai szavazók tömegének akarataiba. Végso soron pedig, mint minden demokráciában, előbb-utóbb a szavazók akarata érvényesül.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ADLER, Katya (2024): Angela Merkel Defends Ties with Russia and Blocking Ukraine from Nato. *BBC News*, 2024. november 25. Online: <https://www.bbc.com/news/articles/c3e8y1qly520>
- American Enterprise Institute (2005): Remarks by President Bush and President Viktor Yushchenko of Ukraine in Press Availability. *American Enterprise Institute*, 2005. április 4. Online: <https://www.aei.org/articles/remarks-by-president-bush-and-president-viktor-yushchenko-of-ukraine-in-press-availability/>
- AVDALIANI, Emil (2022): The Russian Double – Defeat and Decline. *Center for European Policy Analysis*, 2022. október 5. Online: <https://cepa.org/article/the-russian-double-defeat-and-decline/>
- BBC (2010): Ukraine's Parliament Votes to Abandon Nato Ambitions. *BBC News*, 2010. június 3. Online: <https://www.bbc.com/news/10229626>
- BBC (2014a): Ukraine Crisis: Obama Orders Ban on Crimea Trade. *BBC News*, 2014. december 20. Online: <https://www.bbc.com/news/world-europe-30558502>
- BBC (2014b): Transcript of Leaked Nuland-Pyatt Call. *BBC News*, 2014. február 7. Online: <https://www.bbc.com/news/world-europe-26079957>
- BBC (2018): Trump Sides with Russia Against FBI at Helsinki Summit. *BBC*, 2018. július 16. Online: <https://www.bbc.com/news/world-europe-44852812>
- BBC (2023): Ukraine Will Never Be a Victory for Russia, Biden Tells Crowds. *BBC News*, 2023. február 21. Online: <https://www.bbc.com/news/live/world-64713099>
- CARPENTER, Ted Galen (2017): America's Ukraine Hypocrisy. *CATO Institute*, 2017. augusztus 6. Online: <https://www.cato.org/commentary/americas-ukraine-hypocrisy>
- CARTER, Joe (2018): 6 Quotes: George H.W. Bush on Freedom and Economic Liberty. *Acton Institute*, 2018. december 3. Online: <https://rlo.acton.org/archives/104978-6-quotes-george-h-w-bush-on-freedom-and-economic-liberty.html>
- CLINTON, Hillary (2008): Statement from Senator Hillary Clinton on Ukrainian Membership in NATO. *The American Presidency Project*, 2008. január 28. Online: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/statement-from-senator-hillary-clinton-ukrainian-membership-nato>
- CLYNE, Meghan (2004): Our Man at Ukraine's Orange Revolution. *American Enterprise Institute*, 2004. december 2. Online: <https://www.aei.org/articles/our-man-at-ukraines-orange-revolution/>
- CROWLEY, Michael (2016): Obama's Ukraine Policy in Shambles. *Politico*, 2016. február 29. Online: <https://www.politico.com/story/2016/02/obama-ukraine-russia-putin-219783>
- DALE, Daniel (2025): Fact Check: It Wasn't 'in Jest.' Here are 53 Times Trump Said He'd End Ukraine War Within 24 Hours or Before Taking Office. *CNN*, 2025. április 25. Online: <https://edition.cnn.com/2025/04/25/politics/fact-check-trump-ukraine-war>

- DOHERTY, Carroll et al. (2024): War in Ukraine: Wide Partisan Differences on U.S. Responsibility and Support. *Pew Research Center*, 2024. július 29. Online: <https://www.pewresearch.org/politics/2024/07/29/war-in-ukraine-wide-partisan-differences-on-u-s-responsibility-and-support/>
- DOMBEY, Daniel (2008): US Gives Way on Nato for Georgia and Ukraine. *Financial Times*, 2008. november 27. Online: <https://www.ft.com/content/b48201e0-bc00-11dd-80e9-0000779fd18c>
- DUIGNAN, Brian (2025): Russia Investigation. *Britannica*, 2025. szeptember 28. Online: <https://www.britannica.com/biography/Donald-Trump/Russia-investigation>
- FISCHER, Sabine (2025): Everything about Ukraine without Ukraine. *Stiftung Wissenschaft und Politik*, 2025. április 10. Online: <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2025C14/>
- FOLIENSTE, Rodney (2008): Ukrainians Complete Mission in Iraq. *U.S. Army*, 2008. december 11. Online: https://www.army.mil/article/15056/ukrainians_complete_mission_in_iraq
- FREELAND, Chrystina (1993): U.S. Shifts Policy on Ukraine. *The Washington Post*, 1993. május 10. Online: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1993/05/11/us-shifts-policy-on-ukraine/458545cb-95e0-46e4-8daa-3d446c5a9e3f/?utm>
- GOLDBERG, Jeffrey (2016): The Obama Doctrine. *The Atlantic*, 2016. április. Online: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/>
- GOMEZ, Henry J. (2022): Ukraine Dents 'America First' Thinking Deep in the Heart of Trump Country. *NBC News*, 2022. március 14. Online: <https://www.nbcnews.com/politics/politics-news/ukraine-dents-america-first-thinking-deep-heart-trump-country-rcna19441>
- GORE, D'Angelo – FARLEY, Robert – ROBERTSON, Lori (2019): Trump Repeats False Ukraine Claims. *FactCheck.org*, 2019. november 22. Online: <https://www.factcheck.org/2019/11/trump-repeats-false-ukraine-claims/?utm>
- GRAHAM, Lindsey (2014): Graham Statement on Cease-Fire Between Russia and Ukraine. *Senator Lindsey Graham*, 2014. szeptember 8. Online: <https://www.lgraham.senate.gov/public/index.cfm/press-releases?ID=6685A389-BD72-331A-4547-5F22EF2BEAD0>
- HARAN, Olexiy (1995): Disintegration of the Soviet Union and the US Position on the Independence of Ukraine. *Belfer Center for Science and International Affairs*, 1995. augusztus. Online: <https://www.belfercenter.org/publication/disintegration-soviet-union-and-us-position-independence-ukraine>
- HARDING, Luke (2008): Bush Backs Ukraine and Georgia for Nato Membership. *The Guardian*, 2008. április 1. Online: <https://www.theguardian.com/world/2008/apr/01/nato.georgia>
- KARATNYCKY, Adrian (2005): Ukraine's Orange Revolution. *Foreign Affairs*, 2005. március 1. Online: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2005-03-01/ukraines-orange-revolution>

- KARATNYCKY, Adrian (2023): The Long, Destructive Shadow of Obama's Russia Doctrine. *Foreign Policy*, 2023. július 11. Online: <https://foreignpolicy.com/2023/07/11/obama-russia-ukraine-war-putin-2014-crimea-georgia-biden/>
- LEDERMAN, Josh (2017): US Officials Say Lethal Weapons Headed to Ukraine. *PBS News*, 2017. december 23. Online: <https://www.pbs.org/newshour/politics/ap-report-u-s-officials-say-lethal-weapons-headed-to-ukraine>
- Letter from US President G. H. W. Bush to Ukrainian President L. Kravchuk (June 23, 1992) [é. n.]. Online: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/letter-us-president-g-h-w-bush-ukrainian-president-l-kravchuk>
- LEVIN, Victoria (2001): Kuchmagate: Political Crisis in Ukraine? *Carnegie Endowment for International Peace*, 2001. február 14. Online: <https://carnegieendowment.org/events/2001/02/kuchmagate-political-crisis-in-ukraine?lang=en>
- LEWIS, Paul – ACKERMAN, Spencer – ROBERTS, Dan (2014): Obama: Russia's Actions in Ukraine Put Putin on the 'Wrong Side of History'. *The Guardian*, 2014. március 3. Online: <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/03/russian-sanctions-likely-putin-ukraine-crimea>
- LICON, Adriana Gomez (2025): What Trump and Zelenskyy Said During Their Heated Argument in the Oval Office. *PBS News*, 2025. február 28. Online: <https://www.pbs.org/newshour/politics/what-trump-and-zelenskyy-said-during-their-heated-argument-in-the-oval-office>
- LINDSAY, James M. (2024): Election 2024: Are Republicans Turning Isolationist? *Council on Foreign Relations*, 2024. március 29. Online: <https://www.cfr.org/blog/election-2024-are-republicans-turning-isolationist>
- LUBIN, Rhian (2025): Trump Blames Ukraine for 'Taking on Nation 10 Times Your Size' Despite Russia Being the One that Invaded. *Independent*, 2025. augusztus 20. Online: <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/trump-ukraine-russia-putin-zelensky-fox-and-friends-b2810752.html>
- MASTERS, Jonathan – MERROW, Will (2025): Here's How Much Aid the United States Has Sent Ukraine. *Council on Foreign Relations*, 2025. július 15. Online: <https://www.cfr.org/article/how-much-us-aid-going-ukraine>
- MACKENZIE, Lachlan (2024): Six Days in October: Russia's Dirty Bomb Signaling and the Return of Nuclear Crises. *Center for Strategic & International Studies*, 2024. szeptember 3. Online: <https://www.csis.org/analysis/six-days-october-russias-dirty-bomb-signaling-and-return-nuclear-crises>
- NATO Watch (2024): President Biden Seemingly Rules Out NATO Membership for Ukraine: Is This a Major U-turn? *NATO Watch*, 2024. június 7. Online: <https://natowatch.org/newsbriefs/2024/president-biden-seemingly-rules-out-nato-membership-ukraine-major-u-turn>

- PAUL, Ron (2004): U.S. Hypocrisy in Ukraine. *Congressman Ron Paul*, 2004. december 7. Online: https://web.archive.org/web/20121212002804/http://paul.house.gov/index.php?option=com_content&task=view&id=217&Itemid=60
- PIFER, Steven (2011): The Trilateral Process: The United States, Ukraine, Russia and Nuclear Weapons. *Brookings*, 2011. május 9. Online: <https://www.brookings.edu/articles/the-trilateral-process-the-united-states-ukraine-russia-and-nuclear-weapons/>
- PIFER, Steven (2019): The Duelling US Foreign Policy Approaches to Ukraine Pose a Risk for Kyiv. *Brookings*, 2019. szeptember 30. Online: <https://www.brookings.edu/articles/the-dueling-us-foreign-policy-approaches-to-ukraine-pose-a-risk-for-kyiv/?utm>
- PLOKHY, Serhii – SAROTTE, M. E. (2019): The Shoals of Ukraine. Where American Illusions and Great-Power Politics Collide. *Foreign Affairs*, 2019. november 22. Online: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/shoals-ukraine>
- POPADIUK, Roman (2023): A Look Back: US Diplomatic Recognition of Ukraine. *Wilson Center*, 2023. december 22. Online: <https://www.wilsoncenter.org/article/look-back-us-diplomatic-recognition-ukraine>
- RACHKEVYCH, Mark (2010): Even as Private Citizen, Kateryna Yushchenko Finds Criticism Remains. *Kyiv Post*, 2010. május 6. Online: <https://archive.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/even-as-private-citizen-kateryna-yushchenko-finds-66004.html>
- Remarks to the Supreme Soviet of the Republic of the Ukraine in Kiev, *Soviet Union* [é. n.]. Online: <https://bush41library.tamu.edu/archives/public-papers/3267>
- RICE, Condoleezza (2017): *Washingtoni emlékeim*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- ROBERTS, Kristin – CHAMBERS, Madeline (2007): Gates Dismisses Putin Remarks as Blunt Spy Talk. *Reuters*, 2007. augusztus 9. Online: <https://www.reuters.com/article/world/us/gates-dismisses-putin-remarks-as-blunt-spy-talk-idUSL10537748/>
- Rompres (2008): *Russia Must Not Be Provoked by NATO Enlargement, Said the German Minister of Foreign Affairs*. Online: http://www.summitbucharest.gov.ro/en/doc_160.html
- SHISHKIN, Philip – SPARSHOTT, Jeffrey (2014): Ukraine to Get More U.S. Aid, but Not Weapons. *The Wall Street Journal*, 2014. szeptember 18. Online: <https://www.wsj.com/articles/ukraine-leader-calls-for-more-western-military-aid-1411055160>
- SHUSTER, Simon (2022): The Untold Story of the Ukraine Crisis. *Time*, 2022. február 2. Online: <https://time.com/6144109/russia-ukraine-vladimir-putin-viktor-medvedchuk/>
- The White House (2000): Remarks by the President to the People of Ukraine. *Office of the Press Secretary*, 2000. június 5. Online: <https://clintonwhitehouse5.archives.gov/WH/New/Europe-0005/speeches/20000605-1830.html?utm>
- The White House (2008): President Bush and President Yushchenko of Ukraine Exchange Luncheon Toasts. *Presidential Secretariat*, 2008. április 1. Online: <https://georgew-bush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/04/20080401-4.html>
- The White House (2014a): Remarks by President Obama and Ukraine Prime Minister Yatsenyuk after Bilateral Meeting. *Office of the Press Secretary*, 2014. március 12. Online:

<https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/03/12/remarks-president-obama-and-ukraine-prime-minister-yatsenyuk-after-bilat>

The White House (2014b): Remarks by President Obama at 25th Anniversary of Freedom Day. *Office of the Press Secretary*, 2014. június 4. Online: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/06/04/remarks-president-obama-25th-anniversary-freedom-day>

TYLER, Patrick E. (2000): Deprived Ukraine City Finds U.S. Help No Help. *The New York Times*, 2000. június 6. Online: <https://www.nytimes.com/2000/06/06/world/deprived-ukraine-city-finds-us-help-no-help.html>

United States Congress (2007): S.494 – NATO Freedom Consolidation Act of 2007. Online: <https://www.congress.gov/bill/110th-congress/senate-bill/494/summary/81>

White House (2025): *Foreign Policy*. Online: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/issues/foreign-policy/>

WikiLeaks (2008): Nyet Means Nyet: Russia's NATO Enlargement Redlines. *WikiLeaks*, 2008. február 1. Online: https://wikileaks.org/plusd/cables/o8MOSCOW265_a.html

WINTER, Tom et al. (2022): Analysis of Hunter Biden's Hard Drive Shows He, His Firm Took in About \$11 Million from 2013 to 2018, Spent It Fast. *NBC News*, 2022. május 19. Online: <https://www.nbcnews.com/politics/national-security/analysis-hunter-bidens-hard-drive-shows-firm-took-11-million-2013-2018-rcna29462>

WOLFGANG, Ben (2023): Bill Clinton Expresses 'Terrible' Regret for Pushing Ukraine to Give Up Its Nuclear Weapons. *Washington Times*, 2023. április 5. Online: https://www.washingtontimes.com/news/2023/apr/5/bill-clinton-expresses-terrible-regret-for-pushing/?utm_

YILDIRIM, Ece (2024): Trump Says Zelenskyy Insulted Him; House GOP to Probe Ukraine Leader's PA Trip. *CNBC News*, 2024. szeptember 25. Online: <https://www.cnn.com/2024/09/25/zelenskyy-insulted-him-house-gop-to-probe-ukraine-leaders-pa-trip-.html>

Your October 6 Lunch Meeting with Secretary Aspin and Mr. Lake (October 5, 1993) [é. n.]. Online: <https://web.archive.org/web/20220310190110/nsarchive.gwu.edu/document/16377-document-05-your-october-6-lunch-meeting>

ZENGERLE, Patricia – COWAN, Richard (2024): US Congress Passes Ukraine Aid After Months of Delay. *Reuters*, 2024. április 24. Online: <https://www.reuters.com/world/us/long-awaited-aid-ukraine-israel-taiwan-poised-pass-us-congress-2024-04-23/>

AMERIKAI-MAGYAR KAPCSOLATOK

Glant Tibor

A KÉTOLDALÚ AMERIKAI–MAGYAR
DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK
KIÉPÍTÉSE, 1919–1925¹

BEVEZETŐ

1919 decembere és 1925 júniusa között a legyőzött, területének és lakosságának mintegy kétharmadát elvesztő, ám nemzetállami önállóságát visszanyerő Magyarország és a győztesként a wilsoni békeelvektől visszatáncoló Egyesült Államok eljutott a diplomáciai kapcsolatok informális felvételétől egy átfogó, barátsági, konzuli és kereskedelmi megállapodás aláírásáig. Ez mindkét fél számára új helyzet volt, ugyanis az Egyesült Államok létrejöttétől (az amerikaiak szerint 1776, a diplomácia logikája szerint 1783) addig eltelt közel 140 év során Magyarország nem volt önálló állam, így a két ország hivatalos diplomáciai kapcsolatokat sem létesíthetett egymással az első világháború befejezése előtt. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy 1917 decemberében Washington hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának, ám a békét már a felbomlott dualista állam vesztesnek nyilvánított utódállamaival – Ausztriával és Magyarországgal külön-külön – kellett megkötnie. Az amerikaiak ugyan aktívan részt vettek a Párizs környéki békék megalkotásában, ám azokat a Kongresszus felsőháza, a Szenátus nem ratifikálta. Ennek következtében a hadiállapot az Egyesült Államok és Magyarország (valamint Németország és Ausztria) között még 1921 nyarán is fennállt, hiszen hivatalosan csak az 1918 novemberében megkötött fegyverszüneti megállapodások (magyar vonalon Padova és Belgrád) voltak érvényben. Azokat pedig egy 1921-ben már három éve nem is létező állam képviselői írták alá.

¹ A tanulmány szakmai lektora Peterecz Zoltán.

Eközben, 1919. december elején Budapestre érkezett – különleges megbízotti (*commissioner*) beosztásban – Ulysses Simpson Grant-Smith amerikai diplomata, aki a háború előtt Bécsben szolgált. Ekkor kezdődtek meg azok a diplomáciai egyeztetések és tárgyalások, amelyek végül az 1921-es és 1925-ös államközi szerződésekhez vezettek. Ebben az öt és fél éves időszakban három amerikai elnök (őket később felsoroljuk) és öt külügyminiszter, valamint négy magyar miniszterelnök és nem kevesebb, mint tíz külügyminiszter regnált. Ebben a tanulmányban azt tekintjük át, hogyan lettek a barátok ellenségek, majd újra barátok, kik és hogyan vezényelték le a diplomáciai kapcsolatok felvételét és beindítását, kik és milyen státuszban képviselték hazájukat a másik államban, milyen régi és új ügyek vártak megoldásra, és végül választ keresünk arra kérdésre, hogy miért volt szükség egy átfogó, államközi megállapodás aláírására, és hogy erre miért csak 1925-ben került sor.

BARÁTBÓL ELLENSÉG, MAJD ÚJRA BARÁT

Az amerikai–magyar diplomáciai kapcsolatok kiépítése kapcsán feltétlenül hangsúlyozni kell azt, hogy ez nem a nulláról indult, hanem hosszú történelmi előzményekre tekintett vissza. Az amerikai történelem alakításában a magyarok fontos szerepet játszottak a függetlenségi háborútól (Kovács Mihály) a polgárháborúban szolgált magyarokon át az amerikai tömegmédiakultúrát megformáló Pulitzer Józsefig. Kossuth amerikai útja „feltette Magyarországot a térképre” Amerikában, és a magyarok szabadságvágya, valamint a Magna Carta és az Aranybulla közti vélt vagy valós párhuzam visszatérő téma volt az amerikai tudományos életben és közbeszédben is.² Bár Magyarország nem volt önálló állam, Budapesten és Fiumében amerikai főkonzulátus működött, Magyarország pedig önállóan képviseltette magát a St. Louis-i olimpián és világkiállításon (1904), valamint az Interparlamentáris Unió munkájában is. Theodore Rooseveltnél nemcsak élénk személyes, baráti kapcsolatot ápolott gróf Apponyi Alberttel

² Wilson erről tudományos munkáiban és az 1912. évi kampányban is értekezett. A részleteket lásd GLANT 2008: 63–67.

és gróf Vay Péterrel (aki akkoriban vatikáni diplomataként szolgált), hanem 1910-ben Magyarországra is ellátogatott.³ Ezt a baráti viszonyt szakította meg a világháború, ám a háború előtt kiépült kapcsolati tőke fontos szerepet játszott a háború utáni formális és informális kapcsolatfelvétel során – ahogyan azt majd Apponyi, valamint gróf Teleki Pál és gróf Széchenyi László kapcsán látni fogjuk.

A baráti viszony már az amerikai semlegesség időszakában megromlott, hiszen Washingtonban a Monarchiát Berlin alárendelt csatlósállamának tekintették.⁴ A drámai változást az hozta el, hogy 1917 decemberében az Egyesült Államok hadat üzent Bécsnek, s így az újvilági nagyhatalom 1919 decemberéig (majd 1921 augusztusáig) ténylegesen hadban állt a Monarchiával, majd annak két vesztes utódállamával. Az Egyesült Államok története során első ízben egy hivatalos amerikai kormányzati szerv – az Inquiry néven ismert béke-előkészítő bizottság – konkrét terveket dolgozott ki egy létező európai kontinentális nagyhatalom, az Osztrák–Magyar Monarchia föderatív alapon történő átszervezésére, később feldarabolására. Ráadásul a „tudományos” és „igazságos” békét meghirdető Wilson saját szakértői mondták azt az elnöknek, hogy a javasolt határok magyar szempontból igazságtalanok és elfogadhatatlanok, így nem képezhetik tartós béke alapját.⁵

Párizsban Magyarországot legyőzött országgént kezelték, tárgyalni nem hívták, sőt a békeszerződésben Budapestnek felelősséget kellett vállalnia a háború kiobbantásáért.⁶ Erről pedig az amerikai békedelegáció nemzetközi jogi szakértői (Robert Lansing külügyminiszter és David Hunter Miller) nyilvánvalóan tudták, hogy jogilag nehezen volna indokolható, mégsem tiltakoztak (vagy a tiltakozásuknak nem maradt írásbeli nyoma az amerikai külügyi iratokban). A Tanácsköztársaság kikiáltása (1919. március 21.) tovább

³ GLANT 1997; PETERECZ 2014.

⁴ 1918-ban a Németországból frissen hazatért korábbi amerikai nagykövet, James W. Gerard memoárt adott ki *Face to Face with Kaiserism* címmel, amelyben a Monarchiáról szóló fejezet címe: *Austria-Hungary – The Kaiser’s Vassal State (Ausztria-Magyarország: A császár vazallusállama)*. GERARD 1918: 165–183.

⁵ GLANT 2020a: 27–37; az idézet helye: GLANT 2020b: 223.

⁶ Ez volt az úgynevezett *war guilt clause*. Ez a magyar békeszerződés 161. cikkelye volt. A részleteket lásd SUPPAN 2019: 24–25, 110, 151.

rontotta a helyzetet, hiszen mind Wilson, mind az amerikai és szövetséges segélyakciókat koordináló Herbert Hoover a bolsevizmus terjedésében látta a legnagyobb veszélyt az új világrend megalkotása során.⁷ Magyarország amerikai megítélése mélypontra ért, és utólag még Ausztria javára is módosították a korábban már jóváhagyott magyar határvonalakat.⁸ Ezt a hangulatot jól mutatja az amerikai külügyminiszter alábbi megjegyzése a Külügyminiszterek Tanácsának 1919. május 8-i ülésén:

„Mr. Lansing azt mondta, hogy véleménye szerint a Tanács azokkal a területekkel foglalkozik, melyek 1914-ben Ausztria–Magyarországhoz tartoztak. Korábban már megegyeztek abban, hogy ezeket a területeket fel kell osztani, hogy Ausztriát és Magyarországot külön kell választani, és hogy ezek rovására kell növelni az új államok területét. Ezeknek [ti. az utódállamoknak] a határait kell meghúzni. Így Ausztria és Magyarország határainak megvonása nem tűnik szükségesnek, hiszen azok automatikusan kialakulnak az új államok határainak kijelölésével.”⁹

1918 novemberében az Inquiry még szóvá tette, hogy az általuk javasolt (és az 1919-esnél magyar szempontból jóval kedvezőbb) határok magyar szemmel nézve igazságtalanok, ám mindez Lansinget fél évvel később már egyáltalán nem érdekelte.

1919. június 28-án aláírták a német békeszerződést, majd az elnök és az amerikai küldöttség többsége hazautazott. Wilson joggal érezhette úgy, hogy európai béketeremtő munkája véget ért, hiszen az volt a győztesek közti megállapodás, hogy a többi négy legyőzött állam békeszerződését a német mintájára alkotják és szövegezik meg. Így lett mind az öt szerződés első cikkelye a Népszövetség alapokmánya. Amikor Wilson elhajózott, az osztrák és a magyar szerződés szövege gyakorlatilag készen volt, és a bolgár szerződésen is az utolsó pontosításokat végezték a különböző szakbizottságok. Az amerikai békedelegáció élére az elnök a külügy második

⁷ LEVIN 1968; GLANT 2000.

⁸ GLANT 2020c: 507–509. A határok megvonásának történetét elsőként ORMOS 1983 és ARDAY 1990 dolgozták fel, ám ők nem elemezték az utólagos, júliusi határmódosításokat.

⁹ FRUS PPC 1943 4: 671.

emberét, Frank Lyon Polkot állította, a Habsburgok utáni Közép-Európába pedig kinevezte, és ki is küldte az új amerikai diplomáciai képviselőket: a győztes államokba követi, a legyőzött államokba különleges megbízotti rangban. Közülük utolsóként a bevezetőben már említett Grant-Smith foglalta el a posztját 1919 decemberének elején, Budapesten.¹⁰ Ekkor Wilson számára a prioritás a német békeszerződés ratifikálása volt, ezt azonban nem tudta elérni a republikánus többségű Szenátus külügyi bizottságában. Az ellenállást vezető 12 „megbékíthetetlen” republikánus szenátor ugyanis elfogadhatatlannak tartotta az első cikkelybe foglalt népszövetségi alaponmány X. (kollektív biztonsági) cikkelyét – s ezzel a többi négy párizsi békét is elutasították.¹¹

A tanácskormány bukását követően az amerikai és brit segélyszervezetek elkezdheték a magyarországi munkát is, ami nagymértékben hozzájárult a háború előtti amerikai–magyar baráti viszony újjáélesztéséhez. Az amerikaiak – a legendás Harry Hill Bandholtz tábornok révén – aktívan részt vettek a román megszállás túlkapásainak visszafogásában is. Bandholtz 1920 tavaszán távozott, a segélyszervezetek viszont 1923-ig működtek tovább amerikai kormányzati támogatással is.¹² Ez a legyőzöttek felé nyújtott amerikai baráti jobb határozta meg a diplomáciai kapcsolatépítés kereteit még 1921 első felében is, amikor a két ország formailag még mindig hadban állt egymással. Wilson szenátusi kudarca, majd a republikánusok győzelme az 1920-as elnökválasztáson világossá tette, hogy a háború lezárása az új Harding-kormány feladata lesz. Erre 1921–1922-ben került sor.

1921 tavaszán az amerikaiak intenzív tárgyalásokat folytattak Berlinnel, Béccsel és Budapesttel a háború lezárásáról és az új *modus operandi* kialakításáról. Arra azonban nem volt precedens (sem forгатatókönyv), hogy

¹⁰ A részleteket és a teljes listát lásd GLANT 2020c: 512–514.

¹¹ Az amerikai történetírás a német békeszerződés ratifikációja körüli kongresszusi vitát *treaty fight* néven tartja számon. Erről magyarul lásd SZÉKELY 2016: 122–135. A standard angol nyelvű összefoglalót lásd BAILEY 1944; BAILEY 1945.

¹² A részleteket lásd GLANT 2000; KIND-KOVÁCS 2022. Bandholtz és az amerikai vöröskeresztes missziót vezető James Pedlow kapitány is szobrot kaptak Budapesten. A tábornoké 1945 után eltűnt, de 1989 után visszaállították a Szabadság téren, a másíkról semmi biztosat nem tudunk a mai napig.

hogyan lehet lezárni egy háborút olyan országokkal, amelyek korábban önállóan nem is léteztek. Végül a Kongresszus oldotta fel a dilemmát: 1921. július 1-jén elfogadták a Knox–Porter-határozatot, amellyel egyoldalúan véget vetettek a hadiállapotnak. Ezt az elnök másnap – golfpartiját megszakítva – aláírta, s így a döntés törvényerőre emelkedett. A korábban már előkészített megállapodásokat azután augusztus 24. és 29. között alá is írták. Utolsóként, augusztus 29-én ellenjegyezték azt a legendás amerikai–magyar „különbékét”,¹³ amely a későbbi revíziós narratívák kulcsává vált. Valójában egy kétoldalú, barátsági szerződést írtak alá: így lettek a barátokból lett ellenségek újra hivatalosan is barátok. A Párizsban lezáratlanul hagyott távol-keleti kérdéseket az 1921–1922 fordulóján Washingtonban megtartott konferencián rendezték.

SZEMÉLYI KÉRDÉSEK

Az amerikai–magyar diplomáciai kapcsolatok felvételében és alakításában fontos szerepe volt a személyi kérdéseknek. Közismert, hogy a Monarchia külügyi irányításában a magyarok jelentős szerepet játszottak, és számos fontos amerikai posztot is magyar diplomata töltött be még az amerikai semlegesség időszakában is. Közülük a legismertebbek Ludwig Ernő clevelandi konzul és Pelényi János, a későbbi washingtoni követ voltak.¹⁴ Az amerikai hadüzenetet követően a Monarchia, majd később Magyarország

¹³ PASTOR 2014; GLANT 2021.

¹⁴ Ludwig 1902-ben, Kínában kezdte diplomáciai pályáját, 1910-ben vezényelték át Clevelandbe. 1915-ben magyar és angol nyelven könyvet írt *Ausztria-Magyarország és a háború* címmel, majd 1921-ben elsőként számolt be az amerikai magyarok háborús élményeiről: LUDWIG 1915a; LUDWIG 1915b; LUDWIG 1921. Pelényi diplomáciai karrierjét 1908-ban kezdte a pittsburghi konzulátuson, onnan Chicagóba, majd Clevelandbe került. 1920-ban svéd diplomáciai útlevéllal utazott, 1922-től Széchenyi László jobbkeze lett. 1930 és 1933 között Genfben szolgált, majd washingtoni követi kinevezést kapott. A háromhatalmi egyezmény aláírása után lemondott, utóda a később bemutatandó Ghika György lett. Pelényi menedékjogot kért Amerikában, és emigrációban halt meg. MNL K 106: Washingtoni Követség: 7. csomó 1920–1937, 1/b tétel: A követek személyi ügyei: Pelényi János.

érdekeit Washingtonban a svéd követség képviselte. A Wilson-kormány is támaszkodhatott olyan diplomatákra, akiknek alapos helyismerete volt. Nyilvánvalóan ezért esett Lansing külügyminiszter választása 1919 legvégén arra a Grant-Smithre, aki korábban Bécsben szolgált, majd a hadüzenetet követően átvezényelték Dániába, Maurice Egan követ mellé. Ezzel az amerikaiak tették meg az első lépést a kapcsolatok rendezése terén.

Lansing december 4-én kelt levelében bízta meg Grant-Smitht a budapesti küldetéssel, első titkári fizetéssel, de külön felhívta a figyelmét arra, hogy az új magyar kormány diplomáciai elismerése még nem történt meg amerikai részről. Arra utasította őt, hogy küldjön rendszeresen jelentéseket a magyarországi helyzetről, ne avatkozzon bele a belpolitikába, de bátorítsa azokat az erőket, amelyek egy „repräsentatív kormányzat” felállítását és megerősítését szorgalmazzák (*the firmer establishment of representative government*). A magyarok felé jeleznie kell, az amerikai kormány célja, hogy biztosítsa a békés fejlődés és gyarapodás (*orderly development and growth*) lehetőségét számukra, ám amerikai hitelt Magyarország egyelőre nem kaphat, hiszen formailag még hadban állnak, és Washington egyelőre nem ismerte el a (november 24-én hivatalba lépett) Huszár-kormányt. Ugyanakkor felhívta a figyelmét arra is, hogy mivel a kereskedelmi és kommunikációs kapcsolatokat szeptember 2-ával helyreállították, az amerikai kormánynak nincs kifogása az ellen, hogy segélyezési céllal Amerikában gyűjtsenek az óhazai magyarok számára, és hogy ezeket a segélycsomagokat célba is juttassák.¹⁵ Ebben a rendkívüli „követutasításban” ugyan nem szerepelt, de Grant-Smith feladata volt a konzuli teendők ellátása (például vízumügyek), valamint az amerikai érdekek képviselete. Ilyen széles körű megbízatással magyar diplomata egészen gróf Széchenyi László 1922. januári megérkezéséig nem rendelkezett Washingtonban.

Az 1921. augusztus 29-én aláírt barátsági szerződés véglegesítéséig a tárgyalások Grant-Smith és a mindenkori magyar külügyminiszter között folytak, és ők maguk voltak az aláírók is Budapesten.¹⁶ A szerződés ratifikálását követően Washington engedélyt adott a New York-i magyar főkonzulátus megnyitására, Clevelandben, Pittsburghben és Chicagóban pedig

¹⁵ FRUS 1919 2: 410.

¹⁶ A szerződés mindössze három cikkelyből állt. Szövegét lásd FRUS 1921 2: 255–258.

konzulátust engedélyeztek. A budapesti amerikai követséget 1921. december 26-án nyitották meg, első vezetője követi rangban Theodore Brentano chicagói bíró volt.¹⁷ A washingtoni magyar követség pedig akkor kezdhetette meg hivatalosan a munkát, amikor 1922. január 11-én gróf Széchenyi László átadta Warren G. Harding elnöknek a megbízólevelét. Brentanót 1927-ben egy igazi karrierdiplomata, Joshua Butler Wright váltotta,¹⁸ Széchenyit pedig Pelényi 1933-ban. Ebben az időszakban (a State Department 1924-es nagy átszervezése előtt és után is) Magyarország az amerikai külügy Nyugat-európai Főosztálya (West European Division) alá tartozott, amelynek vezetője ifj. William R. Castle volt 1921 és 1927 között.¹⁹

Az 1925-ös államközi szerződéssel kapcsolatos tárgyalásokat Charles Evans Hughes amerikai külügyminiszter kezdeményezte Széchenyinél 1923. július végén. Amerikai kérésre az egyeztetések Washingtonban folytak, ám Harding elnök váratlan halála (1923. augusztus), az azt követő kormányalakítás (Calvin Coolidge alelnökből lett elnök vezetésével), majd az 1924-es elnökválasztás és a bevándorlási törvény²⁰ vitája jelentős késést okozott, hiszen a Fehér Ház számára nem volt prioritás az amerikai–magyar viszony rendezése. Ezúttal Széchenyi kapott részletes követutasítást Budapesttől, és az érdemi tárgyalásokat 1924 végére le is folytatták. Az összesen 26 cikkelyből álló barátsági, kereskedelmi és konzuli egyezményt a washingtoni magyar követ és a Hughest váltó Frank B. Kellogg amerikai külügyminiszter írták

¹⁷ PETERECZ 2022.

¹⁸ PETERECZ 2025; MATHEY 2020: 160–168.

¹⁹ Castle iratai a West Branch-i Hoover Elnöki Könyvtárban kutathatók, naplója pedig a Harvardon (Houghton Library). Terjedelmes magánlevelezést folytatott a budapesti amerikai követség karrierdiplomatáival. Ez a levelezés páratlanul izgalmas betekintést nyújt az amerikai külügy és budapesti misszió munkájába. Herbert Hoover Presidential Library and Museum: William R. Castle, Jr. Papers: Country Correspondence: 8. doboz, Hungary. (A továbbiakban: HEK Castle Papers.) Az amerikai diplomata, tudós és politikus 1917 és 1919 között az amerikai vöröskeresztnél dolgozott, 1919 és 1933 között pedig az amerikai külügyben. Életrajzát lásd CASTLE 1998.

²⁰ Az amerikai törvényhozás 1921-ben és 1922-ben etnikai származás szerinti kvótákat vezetett be a bevándorlók vonatkozásában. Előbbi az 1910-es, utóbbi az 1900-as amerikai népszámlálás adataira épített. Végül az 1924-ben elfogadott Reed–Johnson-törvényben az 1890-es népszámlálási adatokat vették alapul. A részleteket lásd VENKOVITS 2025.

alá 1925. június 24-én Washingtonban.²¹ Sem a magyar, sem az amerikai külügyi iratokban nincs utalás arra, hogy az 1919 és 1925 között szolgált három amerikai elnök (Wilson, Harding és Coolidge) vagy négy magyar miniszterelnök (Huszár, Simonyi-Semadam, Teleki és Bethlen) közül bárki részt vett volna a tárgyalásokban. Ezek az egyeztetések azért folyhattak le viszonylag gyorsan, mert mindkét fél a megállapodást kereste, és mert magyar részről olyan diplomaták vettek részt a munkában (Ghika György, Pelényi János és Winter Károly: róluk később részletesen is szólunk), akik jelentős tapasztalatot szereztek már a háború előtti időszakban.

Modus operandi: régi és új ügyek

1919 decemberében Grant-Smith egy olyan Magyarországra érkezett, amely még nem dolgozta fel a vereséget, katonai megszállás alatt állt, és bő egy éve belső polgárháborútól is szenvedett.²² Utóbbit jól szemlélteti, hogy 1918 és 1921 között nem kevesebb, mint 14 kérészállam jött létre a történelmi Magyarország területén.²³ A tanácskormány bukását követően megkezdődött a magyar külügyi szolgálat megszervezése²⁴ és a felkészülés a párizsi békekonferenciára, miközben Bécsben folytak a tárgyalások az Osztrák–Magyar Monarchia közös vagyonának és külszolgálatának felosztásáról, akkori szóhasználattal a „likvidálásról”. Magyarország egyébként is romokban heverő nemzetközi megítélését tovább rontotta József főherceg hatalomátvételi kísérlete (1919. augusztus), a fehérterror és IV. Károly két visszatérési kísérlete (1921. március és október).

²¹ Az első hat cikkely a baráti kapcsolatokat, a következő hét (VII–XIII.) a kereskedelmi kérdéseket, az azt követő kilenc (XIV–XXII.) pedig a konzuli kérdéseket szabályozta. Az utolsó négy (XXIII–XXVI.) tartalmazta az általános rendelkezéseket és a ratifikációval kapcsolatos megállapodásokat. A teljes szöveget lásd FRUS 1925 2: 341–354. Maga a szerződés a ratifikáció elhúzódása miatt csak 1926. október 4-én lépett életbe.

²² HAJDU 1968; HAJDU 1969. A legfrissebb feldolgozás: HATOS 2018; HATOS 2021.

²³ Ezeket a Lendület Trianon 100 kutatócsoport önálló kötetben mutatta be: SZEGHY-GAYER – ZAHORÁN 2022.

²⁴ PRITZ 1995: 37–56; ROMSICS 2023: 423–552; TÓTH 2016: 48–75.

A Budapestre ismerősként visszatérő amerikai diplomata munkáját egy különös technikai malőr is megnehezítette. Amikor 1917 áprilisában az amerikai diplomaták elhagyták Budapestet, a hivatalos iratokat és konzuli nyomtatványokat egy Wertheim zárral ellátott, Dick típusú széfbe zárták. Ezt Grant-Smith érintetlenül meg is találta, de kinyitni nem tudta. 1920. február 17-e és május 15-e között kétségbeesetten nyomozta le a korábbi budapesti beosztottakat Párizstól Berlinen át Londonig, köztük a volt főkonzult, William R. Coffint. A kulcsot azonban sehol nem találták, így a Wertheim céggel újakat készíttetett, de a belső széfet számkombináció védte. Május 15-én, kelt Robert P. Skinner londoni főkonzulhoz intézett levelében tréfásan azt írta, hogy a „tin Lizzie” (ami eredetileg a Ford T-modell gúnyneve volt) felnyitásához előbb-utóbb kénytelen lesz „konzervnyitót” használni. Mindennapi tevékenysége során az amerikai misszió elsősorban konzuli ügyekkel foglalkozott: ki- és beutazással (vízumügyekkel) és elveszett hozzátartozók (köztük hadifoglyok) keresésével, ehhez pedig kellett (volna) a korábbi iratok és a formanyomtatványok. Grant-Smith a nyitókódot június elejéig kereste, s végül nyilvánvalóan „erőszakhoz folyamodott”, hiszen a Coffin által megadott számkombináció nem működött.²⁵ A helyzet komolyságát jól mutatja, hogy 1920. május 21. és június 23. között a hivatalosan mindössze hét főből álló misszió több mint 15 ezer látogatót fogadott.²⁶ Ilyen napi terhelés mellett szinte lehetetlen volt gyakorlatilag követi-nagyköveti feladatokat ellátni: társasági életet élni, politikai jelentéseket írni, gazdasági ügyeket rendezni.

Ráadásul Grant-Smith feladata volt áttekinteni azt a mintegy 70 államközi szerződést, amely a Monarchia és az Egyesült Államok között érvényben volt 1917-ben, és javaslatot kellett tennie arra, hogy ezek közül melyeket hosszabbítsák meg vagy tárgyalják újra Béccsel és Budapesttel. Neki kellett lefolytatnia az 1921-es barátsági szerződés politikai

²⁵ National Archives and Records Administration II (Maryland): RG 84 Records of the Foreign Posts of the Department of State, ezen belül RG 84.2 Records of Diplomatic Posts: Hungary, 1920–1935. 84. kötet. Az itt idézett iratok pontos helye: 1. köt. 1920: 125.2. Property, Equipment, Supplies. (A továbbiakban: NARA RG 84.2 Hungary.)

²⁶ NARA RG 84.2 Hungary 1. kötet, 1920: Grant-Smith 207. sz. jelentése 1920. június 24-i keltezéssel. Május 21. és 31. között 2891; június 1. és 23. között 12 346 látogatót fogadtak.

és gazdasági háttértárgyalásait, és le kellett vezényelnie a követcserét is. Ezt a nyomást az amerikai diplomata nehezen bírta, és egyre több (vélt és valós) konfliktusba keveredett a magyar kormányval. 1921 októberében Hughes külügyminiszter kénytelen volt távirati úton rákérdezni arra, hogy miért vonakodik vízumot kiadni nem amerikai zászló alatt hajózó óceánjárókra. A külügy végül elfogadta a diplomata hivatalos magyarázatát,²⁷ ám a Nyugat-európai Főosztályt vezető Castle magánlevelezése H. Dorsey Newsonnal, a követség harmadik titkárával azt mutatja, hogy Washingtonban még fél évvel később, 1922 májusában is erősen neheztek Grant-Smithre.²⁸ 1922 februárjában le is váltották: Brentano májusi megérkezéséig Eugene C. Shoecraft szolgált ügyvivőként.

Az 1921-es barátsági szerződés amerikai ratifikálása egyben a magyar kormány hivatalos amerikai diplomáciai elismerését is jelentette. 1922 januárjától, Széchenyi hivatalba lépésétől kezdve az érdemi tárgyalások nem Budapesten, hanem Washingtonban folytak. Munkáját az első naptól fogva jelentős amerikai tapasztalattal rendelkező, volt osztrák–magyar diplomaták segítették: Winter Károly, majd Ghika György²⁹ New York-i főkonzulként,

²⁷ NARA RG 84.2 Hungary 7. kötet, 1921: 863–892.3 Steamship Matters/Waterways: Hughes Grant-Smithnek, 331. sz. távirat, 1921. október 21. Hughes kénytelen volt arról tájékoztatni a budapesti megbízottat, hogy a White Star Line is amerikai tulajdonban van.

²⁸ HEK Castle Papers: Castle levele Newsonhoz, 1922. május 2-i keltezéssel. Ebből az derül ki, hogy Grant-Smithre nem a magyarok, hanem a britek tettek panaszt, és hogy az amerikai diplomata még hónapokkal később sem akarta „elengedni” az ügyet. A részleteket lásd GLANT 2012.

²⁹ Winter 1907-ben kezdte diplomáciai karrierjét francia földön, majd 1908-ban került Philadelphiába alkonzulként. 1911-től Charlestonban, 1913-tól New Yorkban volt konzul. A diplomáciai szakítás után hazatért. A háború után Brémában és Münchenben szolgált, és részt vett a Monarchia likvidálásával kapcsolatos tárgyalásokon Bécsben. 1920. július 18-án a washingtoni svéd követséghez akkreditálták azzal a megbízatással, hogy szervezze meg az új magyar konzuli hálózatot az Egyesült Államokban. Ezt követően 1927-ig New York-i főkonzul volt. Ghika 1906-ban kezdte diplomáciai karrierjét Belgrádban, csak 1922-ben küldték Amerikába. 1927-ben Wintert váltotta a New York-i főkonzuli poszton, majd Japánba küldték követnek. Onnan Pelényi lemondása után vezényelték vissza Washingtonban, ahol ő volt az utolsó magyar követ a hadüzenetig. MNL K 106: Washingtoni Követség: 57. csomó 21/NY tétel: Főkonzulok és konzulok iratai, New York A–S.

valamint Pelényi János II. osztályú követségi tanácsosként (de I. osztályú tanácsosi hatáskörrel, gyakorlatilag a követ helyetteseként). Winter és Pelényi már Széchenyi megérkezése előtt együtt dolgoztak a magyar érdekeket képviselő svéd követséggel. Pelényinek ekkor bejárása volt a State Departmentbe, és az alábbi történet jól mutatja, mennyire komolyan vették őt. A háborút amerikai részről egyoldalúan lezáró (fentebb bemutatott) Knox–Porter-határozatról szóló amerikai sajtóhírekben csak Németország és Ausztria szerepelt, Magyarország azonban nem. Ez kisebb pánikot keltett Budapesten, amit Grant–Smith már április közepén jelzett az amerikai külügynek.³⁰ Hughes 1921. július 9-i táviratában arra utasította Grant–Smitht, hogy szó szerint adja át Pelényi – kedélyeket megnyugtató – üzenetét Bánffy Miklós külügyminiszternek. Ekkor és így (tehát Pelényin keresztül, de hivatalos amerikai külügyi táviratban) üzenték meg Budapestnek, hogy az államközi szerződés előfeltétele az, hogy a magyar parlament határozatban rögzítse azt, hogy Budapest – a Knox–Porter-határozat elfogadása mellett – Washington számára is garantálja a trianoni békeszerződésben a győztes államok javára vállalt általános és jóvátételi kötelezettségeit,³¹ noha azt az amerikai Kongresszus soha nem ratifikálta. A szerződés magyar változata az aláírásokkal zárul, az amerikai változathoz azonban csatolták a trianoni szerződés vonatkozó fejezeteit (V., VI., VIII., IX., X., XI., XII. és XIV.) is. Ugyanakkor a szerződésből kihagyták a Népszövetség alapokmányát tartalmazó I., valamint az új magyar határokat tartalmazó II. fejezetet. Ez utóbbira épült az az egyébként teljesen alaptalan revizionista narratíva, miszerint Washington így jelezte, nem ért egyet a békediktátummal.

Széchenyi követi kinevezése jó választásnak bizonyult, hiszen ő maga jelentkezett külügyi szolgálatra, volt diplomáciai tapasztalata és jelentős magánvagyonra, és még 1908-ban feleségül vette az Újvilágban igen népszerű Gladys Vanderbiltet, akivel itthon telepedett le, és akit Magyarországon „az amerikai grófnéként” ismertek. 1922-ben a Massachusetts Avenue-n vettek házat, ott éltek öt lányukkal, és sokáig ott működött a követség is.³² Volt egy családi nyaralójuk a Massachusetts állambeli Williamstownban,

³⁰ FRUS 1921 2: 249.

³¹ FRUS 1921 2: 249–250.

³² ORGONA 2022: 41–85.

ahol az 1920-as években egy nagy presztízsű nyári politikai egyetem is működött. Ide hívták meg előadni 1921 augusztusában gróf Teleki Pált, és ezekből az előadásokból készült angol és magyar nyelvű kiadvány is. Kévéssé ismert tény, hogy – Széchenyi utasítására – Pelényi a Williamstown Institute of Politics minden egyes rendezvényét hivatalból látogatta, sőt 1923-ban és 1927-ben elő is adott.³³ A washingtoni magyar követ 1922-ben végiglátogatta a nagyobb magyar közösségeket, 1923-ban aktívan részt vett Apponyi harmadik amerikai útjának megszervezésében és hosszabb cikket közölt a *North American Review* című magazinban *Hungary since the Armistice* címmel. A washingtoni körökben kimondottan népszerű magyar diplomata 1926-tól mexikói és kubai követként is szolgált. Arra viszont nem találtam utalást sem a magyar, sem az amerikai külügyi iratokban, hogy a népszövetségi kölcsön megszerzésében vagy Jeremiah Smith budapesti küldetésének megszervezésében³⁴ aktívan részt vett volna.

1921 és 1925: az államközi szerződések ügye

Az 1919 és 1925 között kialakított kétoldalú amerikai–magyar diplomáciai kapcsolatok előtörténetéhez tartoztak a Monarchia és az Egyesült Államok között 1917 előtt megkötött szerződések is. Ezt a mintegy 70 megállapodást Grant-Smith és csapata szűrte meg elsőként, konkrét kérdésekben azonban a döntéseket az amerikai külügyben hozták meg. Ezeket egészítette ki az 1921-es és az 1925-ös államközi szerződés.

Az első új, államközi megállapodás természetesen a háborús helyzetet lezáró 1921-es „különbéke” volt, hiszen ez teremtette meg a magyar kormány

³³ MNL K 106: Washingtoni Követség: 5. csomó 1921–1927, 1/a tétel: A követek személyi ügyei: Széchenyi László; 7. csomó 1920–1937, 1/b tétel: A követek személyi iratai: Pelényi János. Itt megtalálható Pelényi minden egyes williamstowni útiköltség-elszámolása 1930-ig. A Teleki amerikai útjáról és az angol nyelvű kötettről szóló anyagokat, valamint Pelényi előadásainak szövegét lásd MNL K 106: Washingtoni Követség: 110. csomó 1922–1923, 72. tétel: sajtó- és propagandaügyek. Teleki amerikai útjáról és előadásairól lásd JENEY 2023; a williamstowni nyári egyetemről lásd MCALLISTER 2021.

³⁴ A népszövetségi kölcsönről és Jeremiah Smith budapesti küldetéséről lásd PETERECZ 2018.

hivatalos amerikai elismerésének lehetőségét. A közismert revizionista narratíva szerint a Kongresszus azért nem ratifikálta sem a német, sem a többi párizsi békét, mert azok nem feleltek meg a wilsoni elveknek. Az Egyesült Államoknak morális kötelessége a Párizsban elkövetett igazságtalanságok orvoslása, és ennek első lépése az, hogy a trianoni határokat nem foglalták bele a szerződésbe.³⁵ Ezzel szemben a helyzet az, hogy a szerződés csak a háborús állapot megszűnését és a trianoni béke kapcsán felvetett amerikai feltételek elfogadását tartalmazta, valamint azt, hogy a két állam megadja egymásnak a legnagyobb kereskedelmi kedvezményt (Most Favored Nation Status, röviden MFN). Ezt a szerződést Washington akkor kötötte meg Budapesttel, amikor a trianoni határok már jogerőre emelkedtek, hiszen a békeszerződést akkorra minden aláíró fél (az Egyesült Államok kivételével) már ratifikálta. Ezért nem volt arra szükség, hogy a határok kérdését megnyissák. A szerződés II. cikkelyének 3. pontja konkrétan leszögezi, hogy az Egyesült Államok semmiféle kötelezettséget nem vállal a trianoni szerződés II., III., IV. és XIII. fejezete kapcsán. Mivel a szerződés szövegében az MFN-megállapodás konkrétan nem szerepel, történészkörökben azt feltételeztük, hogy arra csak 1925-ben került sor. 1922 májusában Széchenyi is így gondolta, ám a State Department jogtanácsosa (R. Hill) már 1922. január 16-án jelezte egy belső feljegyzésben, hogy értelmezése szerint ezt a megállapodást az 1921-es megállapodás I. cikkelye tartalmazta.³⁶

1922 májusában (az 1921-es államközi egyezmény ratifikálását követően) Hughes külügyminiszter Brentano követ útján értesítette a magyar külgügyet, hogy Washington meg kívánja újítani az 1856-ban kötött kiadatási és az 1912-ben (Ausztriával és Magyarországgal külön-külön aláírt) szerzői jogi egyezményeket.³⁷ Pelényi és Széchenyi közösen jegyzett jelentésükben

³⁵ MATHEY 2020: 18, 53, 66, 98.

³⁶ NARA, Relations between the United States and Austria-Hungary and Hungary, Microfilm M 709: Political Relations, 711.64119/43. Ez egy rövid feljegyzés, amely Hill 1922. január 16-án kelt memorandumára hivatkozik a témában. Az eredeti azonosítója: 864.56/90. Az eredeti: „Favored Nation Treatment accorded by the treaty between the United States and Hungary which came into force upon exchange of ratification on Dec. 17, 1921.”

³⁷ FRUS 1922 2: 577–578.

leírták, hogy felkeresték a State Department fentebb említett jogtanácsosát, akitől azt a tájékoztatást kapták, hogy Washington csak ezt a két szerződést kívánja megújítani, a Magyarország számára kiemelten fontos konzuli egyezményről egyelőre nem akarnak tárgyalni. A jogtanácsos jelezte, hogy

„újabb konzuli konvenciónak megkötése elől nem zárkoznék el, habár célszerűbbnek tartaná, ha előbb egy »amity and commerce« [barátsági és kereskedelmi] szerződést kötnénk, amely olyké[p] volna kiegészíthető, hogy egy külön konzuli konvenciónak megkötését feleslegessé tenné.”³⁸

Ezt a State Department azonban csak egy évvel később, 1923. július végén kezdeményezte.

1923. július 27-én Castle fejléces papíron, de baráti hangvételű levélben értesítette az éppen Newportban nyaraló Széchenyt, hogy a State Department rövidesen megkeresi őt egy kész szerződéstervezettel a kétoldalú kapcsolatok fennálló kérdéseinek rendezése ügyében. A hivatalos levél másnap kelt, és maga Hughes külügyminiszter írta alá. A magyar követ nevében Pelényi a szöveget augusztus 5-én terjesztette fel Budapestnek (66/Pol.), azzal a javaslattal, hogy a tervezett szöveget minimális változtatásokkal, a lehető leggyorsabban fogadjuk el. A diplomata szerint a szerződés megteremti a jogi alapját a magyar diplomaták amerikai működésének, és két komoly előnye van. Egyfelől feltételek nélkül megadja az MFN-kedvezményt, másfelől Magyarországot egyenrangú partnerként kezeli. Mivel az amerikaiak Magyarországgal szemben már mindent elértek az 1921-es megállapodással, Pelényi szerint nem vagyunk alkupozícióban. Ezt így fogalmazta meg:

„Ezen kényszerhelyzetünk tekintetbe vételével az amerikai ajánlat még nagylelkűnek is volna mondható, ha a Magyarországnak felajánlott chablon [sic] szerződés amerikai szemekben nem volna értékes precedens általuk felmondandó érvényben levő régi szerződések új szövegezésére. Ezen motívumnak

³⁸ MNL K 106: Washingtoni Követség: 176. csomó 1923–1944, 144. tétel: Különböző tárgyú szerződések, egyezmények, ezekkel kapcsolatos levelezés: 98/Pol. jelentés, 1922. május 9. 10 oldal, Széchenyi és Pelényi kézjeggyel, a szöveget Pelényi írta.

tiszta felismerése dacára, a felajánlott szerződést elfogadhatjuk már annál is inkább, mivel, ha nálunknál szerencsésebb helyzetben levő országoknak pl. Angliának vagy Franciaországnak sikerülne nálunknál kedvezőbb feltételeket elérni, úgy ezek a legnagyobb kedvezménynél fogva, automatikusan a mi javunkra is szólnának.”

A Daruváry Géza vezette magyar külügy szeptember 21-én küldött részletes, 17 oldalas követutasítást Széchenyinek a tárgyalások tartalmára és menetére vonatkozóan.³⁹ Az egyeztetések során a magyar fél megpróbálta felpuhítani az amerikai javaslat konzuli vonatkozásait, elsősorban hagyatéki és állampolgári ügyekben, de nem járt sikerrel. A tárgyalások 1924 végéig elhúzódtak, hiszen 6 nappal Hughes jegyzékét követően a regnáló amerikai elnök, Warren G. Harding elhunyt. Az új kormány felállt, ám szinte azonnal rá kellett fordulni az 1924-es választásokra, valamint rendezni kellett a belpolitikai téren, a választás szempontjából kulcsfontosságú bevándorlási törvény ügyét is. Így amerikai részről a tárgyalásokat már az új külügyminiszter, Frank B. Kellogg zárta le. Alapvetően az amerikai tárgyalófél akarata érvényesült, és a magyarok soha nem tudták meg, hogy a Budapest számára kiemelten fontos legnagyobb kedvezmény a State Department jogtanácsosa szerint már 1921 óta élt.

1926-ban, a ratifikálást követően Budapesten még felmerült, hogy napirendre tűzzék a kettős állampolgárság kérdését: konkrétan azt, hogy el lehessen venni azok amerikai állampolgárságát, akik az Egyesült Államokon kívül telepednek le. Széchenyi ezt azonban nem is volt hajlandó a State Department elé vinni. Válaszában joggal jegyezte meg, hogy ez szembe-menne az amerikai történelmi és alkotmányos hagyományokkal, ráadásul ezt a közös külügy a háborút megelőző két évtizedben többször is felvetette, de a Fehér Ház erről nem tárgyalta.⁴⁰ A Briand–Kellogg-paktum (1928) aláírását követően, 1929 januárjában írták alá a kétoldalú amerikai–magyar

³⁹ MNL K 106: Washingtoni Követség: 176. csomó 1923–1944, 144. tétel: Különböző tárgyú szerződések, egyezmények, ezekkel kapcsolatos levelezés. Mind a négy dokumentumot lásd itt!

⁴⁰ GLANT 2008: 78–79.

választott bírósági és békéltető eljárási megállapodást. Az 1930-as években új kiadatási egyezményt kötött a két ország, és megújították az 1925-ös szerződés kereskedelmi megállapodásait: az MFN-megállapodásokat ugyanis általában 10 éves időtartamra kötötték.⁴¹

ÉRTÉKELÉS ÉS KITEKINTÉS

Az amerikai–magyar viszony a diplomáciai kapcsolatok felvételének pillanatától kezdve aszimmetrikus volt: Magyarország számára az Egyesült Államok mindig is sokkal fontosabb volt, mint fordítva. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy az amerikaiak tisztelettel bántak a magyar tárgyaló féllel, és számos jelét adták jóindulatuknak. Minden korábbi hagyománnyal szakítva ők kezdeményezték, koordinálták és finanszírozták a legyőzött országok polgári lakosságának segélyezését egészen 1923-ig. A kétoldalú kapcsolatok rendezése ügyében is Washington tette meg az első lépést 1919-ben, 1921-ben és 1923-ban is. Az amerikai külügy megszabta a kapcsolat kereteit (például a trianoni határokról vagy a kettős állampolgárságról hallani sem akartak), és kíméletlenül érvényesítette hazája érdekeit. Washington mondta meg, hogy mikor és miről tárgyalunk, s ez így volt egészen az 1941-es magyar hadüzenetig. Széchenyi és Pelényi ezt hamar megértette, és ennek szellemében jártak el minden hivatalos ügyben. Ezt amerikai részről értékelték is: Castle fentebb idézett magánlevelezésében csak elismerően szólt a két magyar diplomatáról. A tisztelet jele volt az is, hogy Magyarországot (Ausztriához hasonlóan) a Nyugat-európai Főosztályhoz rendelték. (1917 nyaráig a Monarchia ugyanis a Közel-keleti Főosztályhoz tartozott, 1945 után pedig a szovjeteknek átengedett közép-európai térség a Kelet-európai Osztályhoz.) Ezt az egyenlőtlen, de baráti kapcsolatot szakította meg a német nyomásra küldött hadüzenet, majd a hidegháború idején a magyarokra erőltetett,

⁴¹ MNL K 106: Washingtoni Követség: 176. csomó 1923–1944, 144. tétel: Különböző tárgyi szerződések, egyezmények, ezekkel kapcsolatos levelezés. Az ebben a bekezdésben idézett összes dokumentum itt található.

szovjet típusú Amerika-ellenesség és gyűlöletbeszéd.⁴² Az 1960-as évek végétől a kádári rendszer jóval udvariasabb hangot ütött meg, a kétoldalú kapcsolatokat 1969 és 1978 között „normalizálták”, ám a tényleges baráti (ugyanakkor továbbra is aszimmetrikus) viszony csak a rendszerváltást követően állt helyre.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár:

K 106. A washingtoni követség iratai.

Herbert Hoover Presidential Library and Museum:

William R. Castle, Jr. Papers: Country Correspondence: 8. doboz, Hungary.

National Archives and Records Administration II (Maryland):

RG 84 Records of the Foreign Posts of the Department of State, ezen belül:

RG 84.2 Records of Diplomatic Posts: Hungary, 1920–1935. 84 kötet.

M 709: Relations between the United States and Austria-Hungary and Hungary, Microfilm.

Forráskiadványok

FRUS: *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919–1925*. 15 kötet. Washington D.C.: US Government Printing Office, 1934–1940. Év-, kötet- és oldalszámmal.

FRUS PPC: *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference, 1919*. 13 kötet. Washington D. C.: US Government Printing Office, 1942–1947. Év-, kötet- és oldalszámmal.

GLANT Tibor szerk. (2020a): *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz: Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918. Források*. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 5. Budapest: BTK ITI.

⁴² Ennek klasszikus példája: SZEMJONOV 1953.

Szakirodalom

- ARDAY Lajos (1990): *Térkép, csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919.* Budapest: Magvető.
- BAILEY, Thomas A. (1944): *Woodrow Wilson and Lost Peace.* New York: McMillan.
- BAILEY, Thomas A. (1945): *Woodrow Wilson and the Great Betrayal.* New York: McMillan.
- CASTLE, Alfred L. (1998): *Diplomatic Realism. William R. Castle, Jr., and American Foreign Policy, 1919–1953.* Honolulu: Samuel N. and Mary Castle Foundation.
- GERARD, James Watson (1918): *Face to Face with Kaiserism.* London – New York – Toronto: Hodder and Stoughton.
- GLANT Tibor (1997): Roosevelt, Apponyi és a Habsburg Monarchia. *Századok*, 131(6), 1386–1401.
- GLANT Tibor (2000): Herbert Hoover és Magyarország, 1918–1920. In ANGI János – BARTA János (szerk.): *Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára.* Debrecen: Multiplex Média-DUP, 381–399.
- GLANT Tibor (2008): *Kettős tükörben: Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- GLANT, Tibor (2012): Ninety Years of United States-Hungarian Relations. *Eger Journal of American Studies*, (13), 163–183.
- GLANT Tibor (2020b): Az Inquiry, az amerikai béke-előkészületek, és Magyarország sorsa, 1917–1918. Bevezető tanulmány. In Glant (2020a). Lásd a forráskiadványoknál!
- GLANT Tibor (2020c): Segélyezés és politika: A kétoldalú amerikai-magyar kapcsolatok kialakítása 1919-ben. *Századok*, 154(3), 495–518.
- GLANT Tibor (2021): Az Egyesült Államok kormányának elképzelései a Magyarországgal kötendő békével kapcsolatban. In HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *1920 – Kényszerpályán. A trianoni békediktátum ratifikálása.* Budapest: Országház Könyvkiadó, 89–105.
- HAJDU Tibor (1968): *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom.* Budapest: Kossuth.
- HAJDU Tibor (1969): *A magyarországi tanácsköztársaság.* Budapest: Kossuth.
- HATOS Pál (2018): *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.* Budapest: Jaffa.
- HATOS Pál (2021): *A rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története.* Budapest: Jaffa.
- JENEY János (2023): Gróf Teleki Pál williamstowni előadásai. In BÍRÓ Csilla – NAGY Dóra (szerk.): *A Magyarágkutató Intézet évkönyve 2022.* Budapest: Magyarágkutató Intézet, 197–218.
- KIND-KOVÁCS, Friederike (2022): *Budapest's Children: Humanitarian Relief in the Aftermath of the Great War.* Bloomington: Indiana University Press.

- LEVIN, N. Gordon, Jr. (1968): *Woodrow Wilson and World Politics. American Response to War and Revoltuion*. New York: Oxford University Press.
- LUDWIG, Ernest (1915a): *Austria-Hungary and the War*. New York: J. S. Ogilvie.
- LUDWIG Ernő (1915b): *Ausztria-Magyarország és a háború*. Youngstown: Amerikai Magyar Hírlap.
- LUDWIG Ernő (1921): Az amerikai magyarság és a világháború. *Új Magyar Szemle*, 2(2), 140–153.
- MATHEY Éva (2020): *Az Egyesült Államok és a magyar revíziós törekvések a két világháború között*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- MCALLISTER, James (2021): *Wilsonian Visions. The Williamstown Institute of Politics and American Internationalism after the First World War*. Ithaca: Cornell University Press. Online: <https://doi.org/10.1515/9781501759949>
- ORGONA Angelika (2022): *Az amerikai grófné: Szapáryak és Széchenyiek emlékei/ The American Countess: Memories of the Szapáry and Széchenyi Families*. Budapest: BTK TTI – Magyar Nemzeti Múzeum.
- ORMOS Mária (1983): *Padovától Trianonig, 1918–1920*. Budapest: Kossuth.
- PASTOR, Peter (2014): The United States' Role in the Shaping of the Peace Treaty of Trianon. *The Historian*, 76(3), 550–566.
- PETERECZ Zoltán (2014): Theodore Roosevelt magyarországi látogatása: adalék a magyar-amerikai kapcsolatokhoz. *Aetas*, 29(3), 5–19.
- PETERECZ Zoltán (2018): *Jeremiah Smith és a magyar népszövetségi kölcsön, 1924–1926. Egy Jenki pénzügyi ellenőr története a Magyar Királyságban*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- PETERECZ Zoltán (2022): Theodore Brentano, az első amerikai követ Magyarországon, 1922–1927. *Külügyi Szemle*, 21(1), 243–273. Online: https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2022.1.10
- PETERECZ, Zoltán (2025): The Voice of Professional Diplomacy. Joshua Butler Wright in Hungary, 1927–1930. *Hungarian Studies*, 38(2), 173–190. Online: <https://doi.org/10.1556/044.2025.00258>
- PRITZ Pál (1995): *Magyar diplomácia a két világháború között*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- ROMSICS Gergely (2023): *Összeomlás és útkeresés, 1917–1920. A magyar külpolitikai gondolkodás útjai*. Budapest: BTK TTI.
- SUPPAN, Arnold (2019): *Imperialist Peace Order. Saint-Germain and Trianon 1919–1920*. Bécs: Austrian Academy of Sciences Press.
- SZEGHY-GAYER Veronia – ZAHORÁN Csaba szerk. (2022): *Kérészállamok. Átmeneti államalakulatok a történelmi Magyarország területén (1918–1921)*. Budapest: Ludovika. Online: https://doi.org/10.36250/01038_00

- SZÉKELY Gábor (2016): Az Egyesült Államok és a Népszövetség – elkerülhető lett volna a II. világháború? In SZÉKELY Gábor: *Gondolatok, viták világunkról – múltunkról, jelenünkről. Válogatott tanulmányok és írások*. Budapest: Volos.
- SZEMJONOV, J. N. (1953): *A fasiszta geopolitika az amerikai imperializmus szolgálatában*. Budapest: Szikra.
- TÓTH Imre (2016): *Egy polgári arisztokrata: Kánya Kálmán (1869–1945)*. Pécs–Budapest: Kronosz – Magyar Történelmi Társulat.
- VENKOVITS Balázs (2025): „Leeresztett sorompó a dollárok hazájában”: a 100 éves Johnson–Reed bevándorlási törvény és hatása a magyar kivándorlásra. *Magyar Tudomány*, 186(6), 1185–1194. Online: <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.6.19>

MAGYARORSZÁGI AMERIKAI KÖVETEK
MEMOÁRJAI: MIRŐL ÁRULKODNAK
A HIVATALOS ÖNÉLETRAJZOK?¹

A memoár- vagy emlékirat-irodalom igen régi műfaj, de különösen az elmúlt évszázadban tett szert hatalmas népszerűsége. Az emlékek tipikusan időskorban felelevenített és történetyszerűen leírt változata természetesen nem történelemként olvasandó, hanem annak színes és néha anekdotikus kiegészítéseként. Noha a memoárok és önéletrajzok között van különbség (az első pusztán emlékekre és néha rövidebb időintervallumra vonatkozik, a második részlegesen tényekre és dokumentumokra is hagyatkozik egy egész életpálya bemutatásakor), itt egybe vesszük őket, mert mindkettő azonos célt szolgál: a szerző személyes múltjának megismertetését, a saját szemüvegén át. Ugyanakkor mindkettő torzítja a múltat a személyes elfogultság és persze az idő elteltével meggyengült emlékezet miatt. Míg a professzionális történészi munka legtöbb esetben az „igazságot” tárja elénk, addig egy memoár az igazság egyéni felidézését szolgáltatja. Ebből az is következik, hogy mindkettőt érdemes és kell is olvasni, mert sokszor kiegészítik egymást.

Ez a tanulmány egy szelektív csoport hivatalos memoárjait vagy önéletrajzeit vizsgálja: a hazánkban az elmúlt közel száz év során szolgált amerikai követek és nagykövetek írásait, akik könyv formában is kiadták visszaemlékezéseiket, amelyekben a Magyarországon töltött hivatali idejükről és az itt szerzett tapasztalataikról, benyomásaikról is beszámolnak. Természetesen nem a történelmi „igazság” nyomába eredünk, sokkal inkább azt kívánjuk bemutatni, hogy egyfelől ezek a néha különböző háttérű, eltérő felkészültségű és más-más korokban idelátogató amerikai diplomaták milyen véleménnyel voltak a vendéglátóikról, és hogy van-e olyan közös szál, amely összeköti ezeket a visszaemlékezéseket. Az itt bemutatott szerzők

¹ A tanulmány szakmai lektora Glant Tibor.

sajnos nem egyforma intenzitással fókuszáltak magyarországi kiküldetésükre emlékirataikban. Volt olyan, aki ennek szentelte az egész kötetet, de mások csak egy fejezetet szántak itt eltöltött éveikre. Mivel a bemutatandó visszaemlékezések három kivételével nem jelentek meg magyarul, így még fontosabbnak érezzük a tanulmány fentebb említett céljainak egy szélesebb olvasóközönség elé tárását, mert abból a régi feltételezésből indulunk ki, hogy mások véleményéből jobban megismerhetjük magunkat.

HARRY HILL BANDHOLTZ (1919–1920) –
AN UNDIPLOMATIC DIARY²

Noha Harry Hill Bandholtz (1864–1925) szoros értelemben nem követ volt, hiszen itteni szolgálata idején az Egyesült Államok és a független Magyarország között a hivatalos diplomáciai kapcsolatfelvétel még nem történt meg, sok szempontból fontos személy volt, és a későbbi követek prototípusának tekinthető. Bandholtz az első világháború után a Szövetségek Közi Katonai Misszió amerikai tábornokaként szolgált hazánkban. A misszió a fegyverszünet rendelkezéseinek betartása és a Tanácsköztársaság bukása utáni román megszállás túlkapásainak megfékezésére érkezett, és négy főből állt: Bandholtz mellett Reginald Gorton (Nagy-Britannia), Jean César Graziani (Franciaország) és Ernesto Mombelli (Olaszország). Bandholtz augusztus 10-én érkezett meg Budapestre, és napra pontosan hat hónappal később távozott.

Bandholtz kötetbe rendezett naplói 1933-ban jelentek meg, és mint a cím is árulkodik, nem klasszikus önéletrajzról vagy memoárról van szó, hanem az említett fél év során írt naplóbejegyzésekről. A napló élő történelmi lenyomat, hiszen friss emlékeket és élményeket örökített meg, amelyeket az idő még nem homályosított el. Ugyan egy napló esetén mindig fennáll a szubjektivitás által keltett torzítás gyanúja, a frissen lejegyzett események többnyire hitelesnek tűnnek. Ettől függetlenül nem szabad a naplóra mint teljesen hiteles történelmi forrásra tekintenünk, hiszen ezek az írások első sorban „a múlt belső átéléséről szólnak” – tehát csakis egy személyes képet

² BANDHOLTZ 1933.

tárnak élénk.³ A kiszínezés, a nagyítás és a tévedés egyaránt része minden leírásnak, még a professzionális történetírásnak is, de mivel a naplókészítő magának jegyzi le a friss történeteket, nem feltételezzük, hogy ezt direkt torzítva teszi. Hiszen e tevékenység lényege a pillanatnyi történelem megőrzése, a naplóbejegyzőnek nem áll szándékában vagy érdekében saját magát becsapni.⁴ Ez a néhány szempont azért is fontos, mert részben a többi, alább bemutatott műre is igaz lesz.

Bandholtz naplóbejegyzései nemcsak a katonai misszió napi munkájáról hagytak hátra fontos történelmi lenyomatot egy amerikai tiszt szemszögéből, hanem egyedi nyelvezetükkel különleges olvasmánnyá is teszik a művet. Valóban igaz rá a „nem diplomatikus” jelző, hiszen lényegre törő, kritikus és számos esetben metsző gúnyt áraszt. Amikor az eseményekről és az azokban részt vevő személyekről ír, a szerző nem fogja vissza érzelmeit, és gyakran lekicsinylő szavakat használ, ami természetesen hozzájárult a könyv piaci sikeréhez is. Mivel a román megszálló erőkkel kapcsolatosan gyakran ír negatív tónusban, a magyar olvasók mindig is rokonszenvvel tekintettek a kötetre. Például a helyi román erők parancsnokát, Gheorge Mărdărescut egy helyen úgy jellemezte, hogy „intelligencia foka megegyezik körülbelül egy elkábult karibuéval”.⁵ Egy román diplomatáról pedig azt írta, „román követ volt Szentpéterváron, amikor a bolsevik hatalom megkezdődött és le is tartóztatták, és soha nem fogom nekik megbocsátani, hogy utána szabadon engedték”.⁶ Miután visszatért egy rövid bukaresti látogatásról, és magával hozott egy tucat sárgadinnyét, elkeseredetten tapasztalta, hogy „a román sárgadinnyék annyira voltak lédúsak, mint egy konzerv zabkása és ízük az értelen sütőtöké. Valójában minden, ami román csak gyenge kiadása a magyar megfelelőjének. Bukarest városa összehasonlítva Budapesttel olyan, mint az ebihal a szivárványos pisztráng mellett.”⁷ Nem csoda, hogy ezek a sorok nagy örömet szereztek a magyar olvasók számára.

³ GYÁNI 1997: 25.

⁴ A témáról lásd PRITZ 2017: 4–6.

⁵ BANDHOLTZ 1933: 20. (Karibu: kanadai rénszarvas.)

⁶ BANDHOLTZ 1933: 30.

⁷ BANDHOLTZ 1933: 82.

Sajnos a magyarokról általánosságban kevesebb frappáns vagy fontos megjegyzése van, így Bandholtz kötete elsősorban abban nyújt segítséget, hogy az itt töltött fél évenek történéseit segít rekonstruálni. Érdemes megemlíteni, hogy 1936-ban a magyarok hálájuk jeléül szobrot állítottak a tábornoknak, amit elsősorban a Nemzeti Múzeum román kifosztásának megakadályozása miatt érdemelt ki.⁸

NICHOLAS ROOSEVELT (1930–1933) –

*A FRONT ROW SEAT*⁹

Miután 1921 augusztusában az Egyesült Államok és Magyarország különbékét kötött – amelyre azért volt szükség, mert az USA nem volt aláírója a trianoni békeszerződésnek –, a két ország első ízben küldött követeket egymás fővárosába. A harmadik budapesti amerikai követ a politikai ki-nevezett Nicholas Roosevelt volt (1893–1982), a korábbi elnök, Theodore Roosevelt unokaöccse és részben nevelt fia. A harvardi évek után a fiatalember hamar az első világháborús diplomáciában találta magát, majd a párizsi békekonferencia alatt a Coolidge-misszióval néhány napot Magyarországon töltött. Éppen akkor tartózkodott Budapesten, amikor Károlynak átnyújtották a Vix-jegyzéket – ekkor ő is jelen volt –, majd másnap kikiáltották a Tanácsköztársaságot.¹⁰ Karrierje során számos könyvet írt, egyike ezeknek 1953 őszén megjelent önéletrajza.

A memoár címe – *A Front Row Seat* –, amelyet magyarul talán úgy lehet lefordítani, hogy *Az első sorban* vagy *Páholyból figyelve*, állítólag Archibald Coolidge-től származik, aki ezekkel a szavakkal engedte útjára Rooseveltet, amikor 1917 márciusában Európába indult, és arra utalt, hogy a fiatal amerikai közelről fog rengeteg mindent megtapasztalni.¹¹ Mivel a könyv egész addigi életére vonatkozik, így magyarországi tapasztalatai mindössze néhány rövid fejezetre korlátozódnak: 1919-es élményeit 17 oldalon, követi idejét pedig körülbelül 30 oldalon tárgyalja. Érdemes ezt összehasonlítani féléves

⁸ Erről részletesebben lásd POTÓ 2003: 90–99.

⁹ ROOSEVELT 1953.

¹⁰ Az ezekben a hónapokban írt naplóbejegyzéseit magyarul lásd ROOSEVELT 2019.

¹¹ ROOSEVELT 1953: 101.

kelet-ázsiai útjával az 1920-as évek közepén, amelynek viszont 45 oldalt szentelt. Azonban a rövid fejezetek jelentős hányada nem a magyarokról vagy követi munkájáról szól, sokkal inkább olyan epizódokat mutat be itteni tartózkodásának idejéből, amelyek érzése szerint nagyobb érdeklődésre számíthattak az Egyesült Államokban. A válságban hánykódó országban tapasztaltak helyett Rooseveltt fontosabbnak tartotta elmesélni például Douglas MacArthur tábornok rövid magyarországi látogatását 1932-ben, aki a második világháborúban és a koreai háborúban szinte nemzeti hőssé vált, vagy épp a környező országokban vezető politikusoknál tett látogatásait. Nyilván igaza volt abban, hogy a Benito Mussolinival vagy Edvard Benešsel folytatott beszélgetései jobban érdekelték olvasóit, mint a magyar ügyek az 1930-as évek elején, de ez arra is jól rávilágít, hogy mennyire szelektív módon használja a memoárirodalom a történelmi eseményeket, és azokban hogyan válogat a fontosnak vagy kevésbé hangsúlyosnak vélt epizódok között.

Amikor viszont Rooseveltt a magyarokkal foglalkozott, meglehetősen kritikusan fogalmazott. A korabeli magyar társadalmat félféudálisnak és barbárnak látta, tagjairól pedig úgy vélte, hogy „sok szempontból megtartották keleti vonásaikat: a külsőségek szeretetét, a kaszt és társadalmi helyzet megkérdőjelezhetetlen elfogadását, és kellemetlen igazságok helyetti kellemes színlelést.”¹² Dicsérte a magyar parasztok munkához és élethez való hozzáállását, de mint írta, legtöbbjük „olyan körülmények között élt, amelyek nem sokban különböztek a tizenkilencedik századi Oroszországtól”, és ez számára „természetesen a feudalizmus túlélését” jelentette.¹³ Horthyval kapcsolatosan – akit igen nagyra tartott – külön megemlítette vadászat iránti szenvedélyét és a már-már fóbíára emlékeztető bolsevik-, illetve a szovjetek iránti gyűlöletét. A követ szerint a kormányzó meg volt győződve arról, hogy a bolsevizmus „a legnagyobb fenyegetést jelentette Magyarország és a nyugati világ számára”.¹⁴ Horthy mellett mindössze két magyar előkelőséget dicsért: Teleki Pált és Apponyi Albertet. Mindkettővel viszonylag szoros kapcsolatban volt, és a két nagy műveltségű férfi nagy benyomást tett az amerikaiira, aki számos információt tőlük szerzett be

¹² ROOSEVELT 1953: 188.

¹³ ROOSEVELT 1953: 189, 190.

¹⁴ ROOSEVELT 1953: 193.

Magyarországról – mindez természetesen részrehajló ismeretekkel gazdagította Rooseveltet. Roosevelt önéletrajzának Magyarországgal kapcsolatos fejezeteiből egy olvasmányos mozaik tárul elénk, de nem kapunk igazi képet követi tevékenységének részleteiről, a szerző ráadásul elhallgatja valódi gondolatai nagy részét, amelyeket annak idején naplóiban rögzített.¹⁵

JOHN F. MONTGOMERY (1933–1941) –
*HUNGARY: THE UNWILLING SATELLITE*¹⁶

Nicholas Rooseveltet egy újabb politikai kinevezett követte, akinek viszont semmilyen diplomáciai előélete sem volt – a posztot a Demokrata Párt és Franklin D. Roosevelt kampányainak támogatása fejében kapta. John F. Montgomery (1878–1954) volt a leghosszabb ideig hazánkban követi posztot betöltő személy, Budapesten volt egészen 1941 tavaszáig, és hivatali ideje alatt megtapasztalhatta, hogy került az ország egyre közelebb a német–olasz tengelyhez. Pontosan e kivételezett helyzet miatt nagyobb figyelem vetült rá, és Frank Tibornak köszönhetően életrajza és magyarországi tevékenysége elég jól ismert.¹⁷ Montgomery kötetbe rendezett visszaemlékezése már csak azért is nagyon fontos mű, mert az egész könyvet ennek a közel nyolc évnek szenteli, részletes adalékokkal szolgálva az 1930-as évek történéseihez, illetve a világháború első szakaszának hazai eseményeihez. Ez a memoár 1947-ben, tehát viszonylag hamar megjelent, és éppen a hidegháború kezdetekor, így természetesen ez valamennyire befolyásolta a szerző hozzáállását.

A könyv címe – *A vonakodó csatlós* – sok mindent elárul arról, mi volt Montgomery véleménye Magyarország külpolitikai lépéseiről.¹⁸ Ezzel félreérthetetlenül arra utalt, hogy a Horthy Miklós vezette Magyarország csak kényszerből állt a németek mellé. Elődeihez és utódaihoz hasonlóan ő is tisztában volt azzal, hogy egy amerikai követ leginkább csak

¹⁵ Az eredeti naplók a Syracuse Egyetemen vannak; egy részük magyarul olvasható: ROOSEVELT 2019.

¹⁶ MONTGOMERY 1947.

¹⁷ FRANK 2002.

¹⁸ Furcsa, hogy a cím magyar fordításában a csatlós szó sokkal erősebb és negatívabb, mint az angol eredeti *satellite*, amely sokkal inkább befolyás alatti országot jelöl.

a megfigyelő szerepét töltheti be, akinek elsődleges feladata az amerikai érdekek képviselete és védelme, és legfeljebb közvetett módon tud hatást elérni a fogadóországban.¹⁹

Montgomery könyve sok szempontból Horthy Miklós kormányzó és rendszerének politikai felmentését sugallja. Amikor Horthy vezetői képességeit összegezte, a volt követ igen pozitívan nyilatkozott. „Nem volt ragyogó elme”, írta, de kiemelte, hogy józan eszű volt, mindemellett „erős hazafiság, becsületesség és tisztesség jellemezte. Senki sem tagadhatja hitelt érdemlően, hogy a maga hatalmának korlátai és a saját elvei szerint a legjobbat tette.”²⁰ Ehhez kapcsolódó szintén apologetikus szempont, hogy Montgomery teljesen átvette a „Magyarország a Nyugat védőbástyája” tézist, és későbbi politikai narratívát idéz, amikor úgy ír, a magyar erőfeszítéseknek „a Nyugat nagymértékben köszönheti a biztonságát, sajnos, anélkül, hogy elismerné tartozását vele szemben”.²¹ Ugyanebbe a keretbe helyezte a magyar arisztokrácia és liberális polgárság nagy részének németellenességét és angolszász orientációját, különösen a világháború alatt. Elítélte azt a nyugati hozzáállást, amiért a magyarok „nem kaptak bátorítást a demokráciáktól. Mi nem ígértünk nekik semmit – mi csak fenyegetődtünk. Ők mégis bátor szívvel és nagy politikai bölcsességgel ragaszkodtak ahhoz a hagyományhoz, hogy a Nyugat keresztény civilizációjához tartoznak.”²² Ezzel párhuzamosan kiemelte – ellentétben szinte minden más, a két világháború közt szolgált követársával –, hogy Magyarország nem volt feudális jellegű állam, és ennek egy egész fejezetet szentelt a memoárban.

Magyarország nemzetközi helyzetére gyakorlatilag a később elhíresült mozgástér-kényszerpálya modellt alkalmazta, amit úgy jellemzett, hogy az ember, ha „az éjszaka sötétjében egy tagbaszakadt rabló pisztolyt szegezve rá, »pénzt vagy életet« kiáltással tör rá, akkor megérti az olyan kis országok helyzetét, mint Magyarország.”²³

¹⁹ MONTGOMERY 1947: 116–117.

²⁰ MONTGOMERY 1993: 39.

²¹ MONTGOMERY 1993: 18.

²² MONTGOMERY 1993: 21.

²³ MONTGOMERY 1993: 87. A mozgástér-kényszerpálya téziséhez lásd RÁNKI 1984: 11–46.

Montgomery visszaemlékezéseinek egyik legmegdöbbentőbb állítása a következő: „vallási és faji kérdésekben sokkal liberálisabb volt, mint bármely más ország, amelyet jól ismerek.”²⁴ Ez a kijelentés leginkább annak fényében különös, hogy hivatali ideje alatt a magyar zsidóságot már súlyos jogfosztó törvények sújtották. Ezt a véleményt szintén a Horthy-korszak rehabilitálására irányuló törekvésként értelmezhetjük. Tény, hogy a náci Németországban tapasztalt faji alapú elnyomás nem volt jelen Magyarországon, de a zsidóellenes politika igen, hiszen nem német nyomásra szavazták meg az első két zsidótörvényt még Montgomery hivatali ideje alatt, arról nem is beszélve, hogy az 1920-as *numerus clausussal* a magyar állam már precedenst is teremtett zsidó kisebbségének hátrányos jogi megkülönböztetésére. Tehát míg Nicholas Roosevelt – néha már-már romantikus elemekkel tűzdelt – negatív leírást adott, addig John F. Montgomery a másik irányban volt elfogult, és inkább magasztalta a magyar politikai rendszert és azok irányítóit. A második világháború után mindez természetesen megváltozott, mert a következő majd fél évszázad politikáját és diplomáciáját a hidegháborús gondolkodás határozta meg.

Noha Nathaniel P. Davis (1949–1951) karrierdiplomata is kiadta Magyarországra vonatkozó visszaemlékezéseit, a kötetet nem sikerült megszerezni, így sajnos e tanulmánynak ez nem lehet része.²⁵ Annyit viszont Bognár Szabina és Péterfi András cikke – amely Davis magyarországi követi működése alatt írt naplóit vizsgálja – alapján megállapítható, hogy a szinte befagyott kapcsolatok mélypontjának volt ez az időszak, és Davis naplóbejegyzéseiből „egyértelműen kitűnik, hogy elfogadja, országa képviselőjében semmiképp nem alakítója az itteni történéseknek. Tevékenysége tulajdonképpen a diplomáciai kapcsolat fenntartására szorítkozott.”²⁶ Követi idejének legfontosabb eseménye Robert Vogeler 1951-es letartóztatása, majd elítélése, illetve az ügy diplomáciai megoldása volt.²⁷

²⁴ MONTGOMERY 1947: 90.

²⁵ DAVIS 1967.

²⁶ BOGNÁR 2014: 271.

²⁷ Erről lásd MANCHESTER 2024.

MARTIN J. HILLENBRAND (1967–1969) –

FRAGMENTS OF OUR TIME:

MEMOIRS OF A DIPLOMAT²⁸

Martin Joseph Hillenbrand (1915–2005) volt az első amerikai nagykövet a két ország között. A magyarországi követséget 1966 őszén „léptették elő” nagykövetséggé, és mivel előtte 10 éven át csak ügyvivői szinten képviselte az USA magát, ez mindenképpen jelentős diplomáciai fordulat volt, és egyértelműen a kétoldalú viszonyok jobbra fordulását jelezte. Önéletrajzát 1998-ban adták ki, amelyben egy fél fejezetet (22 oldal) szentel magyarországi nagyköveti emlékeinek és tapasztalatainak.

Az 1960-as évek végére a hidegháború legrosszabb napjai – és ezzel a magyar–amerikai diplomáciai kapcsolatok legsötétebb időszaka – már messze voltak. A két ország között ekkorra egyfajta visszafogott együttműködés alakult ki, amelyet természetesen továbbra is az ellentétes ideológiai táborokhoz való tartozás határozott meg. A magyarországi liberalizáció nyilvánvalóan tetszett Washingtonnak, és a képviseleti viszony feljavítása követségről nagykövetségre egyértelműen jelezte, hogy mindkét ország a kor politikai viszonyainak megfelelően ugyan, de azon belül a legmagasabb szinten kíván kapcsolatot tartani, mert érdekei ezt kívánják meg. Ennek ellenére nem szabad azt hinni, hogy varázsütésre baráti lett a viszony Budapest és Washington között, de a korábbi hideg, sokszor ellenséges magatartás (mint például a Vogeler-ügy) már a múlté volt. A tapasztalt Hillenbrand Magyarországra küldése is azt a célt szolgálta, hogy egy rutinos diplomata majd képes lesz jól egyengetni a két oldal esetleges feszültségeit, amelyekből azért természetesen akadt néhány, és amelyekről a nagykövet memoárjában is beszámolt.

Hillenbrand visszaemlékezéseiben az itt töltött kevesebb mint másfél év alatt a legfőbb fejtörést Mindszenty bíboros okozta, de már ez is a korábbi gondok árnyéka volt csupán. Noha a nagykövet érkezésekor erős volt abbéli félelme, hogy a diplomáciai kapcsolatok felértékelése miatt a bíboros – aki igen jól ismert volt makacsságáról – tiltakozásképpen elhagyja a Szabadság

²⁸ HILLENBRAND 1998.

téri épületet, és ezzel kalamajkát okoz, Mindszenty végül tudomásul vette a változásokat, és a vele való együttlét „mindenféle komoly dráma nélkül” zajlott, és az újdonsült nagykövet mindvégig normális viszonyt ápolt a vendégével.²⁹ Ami sokkal komolyabb esemény volt, és amire a két országon túl az egész hidegháborús világ odafigyelt, az a prágai tavasz, illetve annak eltiprása volt. A memoár jól illusztrálja, hogy Magyarországon a csehszlovák reformkísérletek az emberarcú szocializmus megteremtésére pozitív, míg azok erőskezü elfojtása negatív érzéseket váltott ki a hivatalos és a magánszférában egyaránt.³⁰ Természetesen a prágai tavasz oroszos megoldása nem segítette elő a két politikai tömb közötti közeledést, mint ahogy a vietnámi háború sem. Ez utóbbi Hillenbrand idején leginkább a nagykövetség épülete előtt megrendezett „spontán” tüntetések formájában jelentkezett, ami „a kommunista Magyarország más vonásaihoz hasonlóan a mesterséges és hamis vonalat hozta felszínre”.³¹

Hillenbrand visszaemlékezéseinek legérdekesebb része az, amikor mérleget von itteni tapasztalatairól, munkájáról és a magyarokról. Ebben megállapítja, hogy egy amerikai diplomata a kommunista kelet-európai országokban nem tud csodát tenni; el kell fogadni a realitásokat és az adott környezetben megpróbálni a lehető legjobban ápolni a kétoldalú kapcsolatokat úgy, hogy az amerikai érdekek minél kevésbé sérüljenek. A magyarországi kommunista rendszerben a marxista–leninista ideológiát kiüresedettnek találta, és úgy látta, „alapvetően egy megmerevedett hatalmi struktúra létezett, amelyen belül a vezető réteg élvezhette azokat a luxuskörülményeket és illetéktelen vagyont, amelyet a társadalom többségétől megtagadtak”.³² A legizgalmasabb rész mégis az, amikor a magyar jellemet próbálja leírni. Hillenbrand megfigyelései alapján úgy látta, a magyar „egy zavaros keveréke a túlaradó romantikának és a szomorú realizmusnak”, „érzelmes és alapvetően szomorú nép”.³³ Ezt részben a viharos múltnak, az elszigetelt nyelvnek és a kietlen pusztának tudta be, és szintén visszatükröződni látta

²⁹ HILLENBRAND 1998: 256.

³⁰ HILLENBRAND 1998: 258–260.

³¹ HILLENBRAND 1998: 262.

³² HILLENBRAND 1998: 262–263.

³³ HILLENBRAND 1998: 265.

azt a magyar zenében és irodalomban. Reflektált arra is, hogy a szocialista tömbön belül itt volt a legjobb élelmiszer-ellátás, és „Budapestet joggal ismerték mint Kelet-Európa Párizsát”, de gyorsan hozzátette, hogy nem szabad részletes összehasonlítást végezni a két főváros között.³⁴

ALFRED PUHAN (1969–1973) –
THE CARDINAL IN THE CHANCERY
*AND OTHER RECOLLECTIONS*³⁵

Martin J. Hillenbrandot egy újabb karrierdiplomata követte, aki sok szempontból hasonló viszonyok és megörökölt problémák között töltötte itt nagyköveti éveit. Alfred Puhán (1913–2005) hivatalos külügyi emberként érkezett Magyarországra Richard Nixon elnöksége alatt, és szokatlanul hosszú időt, négy esztendőt töltött Budapesten mint nagykövet. Míg Davis idején a Vogeler-ügy volt a legfontosabb, a kétoldalú kapcsolatokat érintő esemény, Puhán esetében Mindszenty József bíboros problémája volt a meghatározó, aki 1956 ősze óta élt az amerikai követség, majd nagykövetség épületében, amely hivatalosan menedékhelynek számított; végül 1971 szeptemberében távozott Ausztriába.³⁶ Puhán könyvének is csak egy része szól magyarországi tapasztalatairól – két fejezet –, és mindjárt az előszóban leszögezi, hogy könyve megírásában csak emlékeire támaszkodott, így a szöveg „kétségtől tartalmaz tévedéseket”.³⁷

A Magyarországról szóló első rövid fejezet az első közel két év benyomásait rögzíti. Noha a kezdet nehéz volt (a magyar kormány például – a kelet-európai szocialista tömb országaiból egyedülként – nem engedélyezte, hogy a Holdról visszatért amerikai űrhajósok világkörüli turnéjuk során Magyarországra látogassanak), később enyhült a légkör, és elsősorban kulturális téren (mozifilmek, zene) erősödtek a kapcsolatok. Idetartozik egy érdekes anekdota, amelyet Puhán megemlít. Egy veszprémi kirándulás alkalmával az emberek odagyűltek fehér Lincoln gépkocsija köré, és nyíltan

³⁴ HILLENBRAND 1998: 266.

³⁵ PUHAN 1990.

³⁶ Mindszentynek a követségen töltött éveiről lásd DE ÁK 2021.

³⁷ PUHAN 1990: ix.

megcsodálták a nagykövet autóját.³⁸ Ez emlékeztet a világháborúban utol-sónak itt szolgáló amerikai követ, Herbert C. Pell élményére, akinek Buick kocsiját állták körül az emberek Budapest utcáin 1941-ben, és simogatták, mint egy lovat.³⁹ Az amerikai autók szimbólumnak számítottak: az Egyesült Államok fejlett technológiáját és gazdagságát közvetítették a magyarok felé.

A második és sokkal hosszabb fejezet – amely egyébként az egész memoár leghosszabb fejezete – a Mindszenty-történet lezárásáról szól, hiszen tizenöt év ott-tartózkodás után a bíboros elhagyta az addig számára menedékhelyként funkcionáló és immár nagykövetségi épületet. A könyv címe is az, hogy *A bíboros a nagyköveti irodában és egyéb visszaemlékezések*, ami azt sugallja, hogy Puhan ezt az epizódot gondolta a legkiemelkedőbbnek szakmai múltjából. Részletesen leírja, hogyan vezetett a minden fél számára kellemetlen helyzet diplomáciai passzivitásból energikus lépésekhez, és hogy 1971 tavaszától hogyan gyorsultak fel a tárgyalások az érintett felek között: Magyarország, az Egyesült Államok, a Vatikán és természetesen Mindszenty maga, aki végig makacs volt, és sokszor megváltoztatta korábbi álláspontját, így bőven okozott fejtörést mind a nagykövetnek, mind a tárgyalásokban részt vevő különböző feleknek. Puhan úgy értékelte, hogy a bíboros 1971. szeptember 28-i távozása a nagykövetségről és Ausztriába utazása „elmozdította az utolsó és legfontosabb akadályát annak, hogy a Magyarországgal való viszonyunkat javítsuk”.⁴⁰ Természetesen ehhez kellett a két szuperhatalom közti enyhülő viszony is, illetve a magyarországi liberalizáció, de a megfigyelés ettől még helyénvaló.

Az viszont fájdalmas, hogy az utolsó két évről Puhan kevesebb, mint négy rövid oldalt írt, mintha akkor szinte semmi sem történt volna, leszámítva William P. Rogers amerikai külügyminiszter 1972-es budapesti látogatását. Emellett van néhány zavaró elírás is a szövegben. Hogy helységneveket, mint Veszprém, rosszul betűztek le, elfogadható, de Rákosi Mátyás nevét kétszer is durván elírták – és két különböző módon! Egyszer mint „Rákoczi”

³⁸ PUHAN 1990: 179.

³⁹ PETERECZ 2011: 142.

⁴⁰ PUHAN 1990: 215.

tűnik fel, tehát az egykori fejedelemmel keverte össze vagy a szerző, vagy a szöveg szerkesztője, egyszer pedig „Rákocsi” néven fut.⁴¹

A kétoldalú kapcsolatok normalizálódásában mindenképpen szerepe volt Puhannak, ami megint csak a szélesebb értelemben vett amerikai külpolitika lecsapódása volt, amikor is kifejezetten keresték a kapcsolatot a szovjet csatlósállamokkal a „fellazítás” külpolitikájának szellemében. A kisebb buktatók ellenére mind diplomáciai, mind pénzügyi területen előrelépések történtek, amelyek mintegy megágyaztak a Szent Korona hazahozatala ügyének.

PHILIP M. KAISER (1977–1980) –

JOURNEYING FAR AND WIDE.

*A POLITICAL AND DIPLOMATIC MEMOIR*⁴²

Philip M. Kaiser (1913–2007) 1977-ben politikai kinevezettként megkapta a magyarországi nagyköveti kiküldetést, és majdnem három évet töltött itt. Egy bő évtizeddel később jelent meg memoárja, amelyben csupán egy fejezetet szentel magyarországi éveinek. Ennek a két ország kapcsolata szempontjából is kiemelkedő pillanata a Szent Korona hazaérkezése volt az Egyesült Államokból.

Az 1970-es évek nagy részére a *détente*, azaz az enyhülés volt jellemző. A szovjet tömb országai gazdaságilag mind igen rogyadozó helyzetben voltak, amit az Egyesült Államok kereskedelmi nyomással is fokozni akart, mindamellett a kulturális fronton is gyengíteni próbálta a szovjet hegemoniát. Borhi László szerint az „1976–1978 közötti időszak – az előző évekkel ellentétben – a magyar–amerikai kapcsolatok *addigi legsikeresebb korszaka* lett”, amiben szerepet játszott, hogy az „amerikaiak számára a belső átalakulás mintaállama az 1970-es évek második felére Magyarország lett”.⁴³ Ebben a politikai miliőben érkezett meg Kaiser Magyarországra, és kezdte meg nagyköveti tevékenységét 1977 augusztusában. Fontos megjegyezni, hogy előtte majd tizenhat hónapon át nem volt amerikai nagykövet Budapesten, így a kétoldalú kapcsolatok szempontjából roppant fontos volt Kaiser

⁴¹ PUHAN 1990: 175, 188.

⁴² KAISER 1992.

⁴³ BORHI 2015: 340, 181. Kiemelés az eredetiben.

hivatalba lépése. Kaiser úgy érezte, hogy megérkezésekor „egy aktív és kreatív nagyköveti szolgálat lehetősége ígéretesnek tűnt”.⁴⁴

Kaiser nagykövet emlékirataiban elsősorban a Szent Korona visszaadásának körülményeiről írt.⁴⁵ Ha leszámítjuk a fejezet elején és végén olvasható történelmi összefoglalókat, akkor a Magyarországon töltött idejéről írt 26 oldalból 16 erről a témáról szól, ami szintén jelzi annak fontosságát. A koronát a második világháború legvégén menekítették ki a koronaőrök, és adták át az amerikai hadseregnek megőrzésre. Nyolc év németországi tárolás után átszállították az Egyesült Államokba, és Fort Knoxba került (ahol az amerikai aranytartalékokat is őrzik). Washington a hidegháborús feszültségek miatt egészen 1978-ig megtagadta a Szent Korona visszaszolgáltatását. Végül Jimmy Carter elnökké választásával érett meg a helyzet a tényleges lépésekre. A magyarok korábbi stratégiájukat megváltoztatva aláírták a húsz éve húzódó műszaki, tudományos, oktatási és kulturális csereegyezményt, ami kimondva-kimondatlanul előfeltétele volt a korona visszaadásának. Az amerikai fél feltételnek szabta, hogy Kádár János nem vehet részt az átadási ceremónián, míg az Egyesült Államokat Cyrus Vance külügyminiszter képviselte, tehát Carter elnök nem volt hajlandó ezért Magyarországra utazni. Ez egyértelműen jelezte, hogy az amerikai fél diktálta a feltételeket, és noha a klenódiumok átadása a normalizációs folyamat fontos lépése volt, a két ország viszonya nem vált baráttá. Az amerikaiak hangsúlyozták, hogy nem a kommunista kormányzatnak, hanem a magyar népnek adják vissza a koronázási ékszereket.⁴⁶

Kaiser emellett kitért amerikai katolikus eminenciák, majd Billy Graham baptista lelkész 1977-es látogatására, a zsidó hitközség szabad vallásgyakorlására és majdnem akadálytalan kivándorlására Izraelbe, ami mind a Magyarországon tapasztalható szabad (abb) hitélet bizonyítékaként jelent meg. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ne látta volna tisztán: Budapest továbbra is Moszkva iránymutatásait követi, és ezen a szoros függőségen a javuló magyar–amerikai viszony sem képes változtatni.

⁴⁴ KAISER 1992: 270.

⁴⁵ KAISER 1992: 270–275, 280–291.

⁴⁶ A Szent Korona kalandos történetét legrészletesebben Glant Tibor dolgozta fel. GLANT 2018.

Kasier viszonylag hosszabban számolt be Kádár Jánossal folytatott megbeszéléséről is még a korona átadása előtt. Ebből a Kádár-képből egy pragmatikus, a humort sem nélkülöző politikus arcképe rajzolódik ki, aki a reformokat kívánta megvalósítani.⁴⁷

Sajnos Kaiser nem írt a magyarokról szerzett tapasztalatairól és véleményéről. Mindössze egyetlen mondatlal foglalta össze ezzel kapcsolatos emlékeit: [F]eleségemmel élveztük a Budapestre való költözést. Azonnal megkedveltük a magyarokat, és az irányukba érzett megbecsülésünk csak nőtt hároméves ottlétünk alatt.”⁴⁸ Ettől függetlenül történelmi pillanatban volt hazánkban diplomata, és munkájával szervesen hozzájárult a két ország közti kapcsolatok erősödéséhez.

ROBIE MARCUS HOOKER PALMER (1986–1990)⁴⁹

Robie Marcus Hooker Palmer (1941–2013) személyében nem csupán egy tapasztalt karrierdiplomata érkezett Budapestre, hanem olyasvalaki is, aki behatóan ismerte a szocialista tömb belső viszonyait. Palmer megérkezése idején már egyértelműen mutatkoztak az enyhülés jelei. Mihail Gorbacsov új szemlélete, valamint a Ronald Reagannel való rendszeres párbeszéde pozitív hatást gyakorolt a szocialista tábor többi államának belpolitikai viszonyaira is. Magyarországon megjelentek a Soros György által finanszírozott különböző, szintén a rendszert puhító alapítványok, egyre több amerikai filmet mutattak be a mozik, és a cenzúra is nagyobb önmérsékletet tanúsított.

Palmer könyve tulajdonképpen módszertani útmutatóként szolgál ahhoz, miként lehet elősegíteni a demokratikus átmenetet az elnyomó rezsimekben. Hangsúlyozza, hogy ezt a feladatot nem vákuumban kell elvégezni: a hatalmon lévő diktátorokkal is dialógust kell folytatni, és megpróbálni velük különböző módon érzékeltetni, hogy nemcsak a nemzetük, de valójában ők is előnyt kovácsolhatnak egy demokratikus és békés politikai rendszerbe való átmenetből.

⁴⁷ KAISER 1992: 287–290.

⁴⁸ KAISER 1992: 275.

⁴⁹ PALMER 2003.

Palmer 1986 nyarától tartózkodott Magyarországon, és nagyköveti pozíciójához képest igen aktívan vett részt az egyre markánsabban kibontakozó ellenzék támogatásában. Nyíltan mutatkozott ellenzéki figurákkal, feltűnt jelentős tömegrendezvényeken (elmaradhatatlan csokornyakkendőjében), mint például az 1989. március 15-i ellenzéki tüntetésen, vagy Nagy Imre újratemetésén ugyanabban az évben június 16-án, és természetesen próbálta előtérbe helyezni a frissen alakult ellenzéki pártokat, például a Fideszt George H. W. Bush magyarországi látogatásakor (1989. július 11–13.). Utóbbi azért volt szimbolikus esemény, mert Bush volt az első amerikai elnök, aki hivatali idejében Magyarországra látogatott. Másrészt Palmer a pártapparátus vezetőivel folytatott eszmecsereiben, teniszmérkőzése során (a golfot ekkoriban még nem honosították újra Magyarországon), utána pedig az evés-ivások alatt próbálta keresni a közös hangot.⁵⁰ Nagykövetségként Budapesten próbálta „alkalmazni azt az alaptételt, hogy a zsarnokság tengerében egy demokratikus nagykövetség a szabadság szigete kell hogy legyen, mindamellet hogy szilárd és nem mindig finomkodó a változások előmozdítása érdekében”.⁵¹

Palmer valóban aktív volt itt töltött ideje alatt. Elvitte Grósz Károlyt egy amerikai körútra (1988. július 19–30.), amely nyomán Grósz „kezdte megérteni, hogy futóhomokon jár. A harci kedve kezdett elpárologni. Olyan kapcsolatot alakítottam ki vele, ami azt gondolom, hogy szerény, de mindazonáltal hasznos szerepet játszott a békés átmenet biztosításában, amikor megfelelő nyomást sikerült ráhelyezni.”⁵² Grósz egyébként állítólag elég borúsan látta az átmenetet. Palmerrel való egyik beszélgetése alkalmával kimutatott az irodája ablakán, és megosztotta félelmét az amerikai nagykövettel: „Arra a lámpavasra fognak fellógnak.”⁵³

Emellett számos turbulens esemény kísérte az átmenet éveit és a szocializmus hanyatlását, s mindebben Palmer nagykövet szívesen vállalt kisebb-nagyobb szerepet. Ilyen volt többek között a keletnémet turisták

⁵⁰ PALMER 2003: 103.

⁵¹ PALMER 2003: xviii.

⁵² PALMER 2003: 103.

⁵³ PALMER 2003: 104.

Ausztriába engedése, az amerikai popkultúra és fogyasztói társadalom bizonyos jelképeinek Magyarországon való elterjesztése (például az angol nyelv tanításának propagálása anyanyelvi tanárok ideutaztatásával a Békehadtesten keresztül, a McDonald's első éttermének megnyitása 1988 áprilisában, a pózolás a követség előtt Miki egér és Donald kacsa társágában, sőt, a diplomáciában szokatlan módon még a Miss Magyarország 1989-es versenyének zsűrijében is helyet kapott).⁵⁴

Magyarországon töltött bő hároméves nagyköveti tevékenységét és tapasztalatait is ennek a demokratikus tézisnek a fényében osztja meg az olvasóval, de sajnos igen keveset – mindössze néhány oldalt – olvashatunk ezekről a nyilván fontos szempontokról és lépésekről. A lényegi epizódokat csak felvázolja és egykori, Amerikában vagy Franciaországban megjelent cikkeket másol be, és ezek hivatottak elmesélni a történetet. Ezenkívül – tehát azt leszámítva, hogyan viszonyult a magyar politikai vezetéshez és az ellenzék egyes csoportjaihoz – gyakorlatilag semmit nem tudunk meg arról, mit csinált itt, mit gondolt a magyarokról, és milyen benyomásokkal távozott, noha Montgomery óta ő volt az első amerikai diplomata hazánkban, aki valóban történelmi pillanatban képviselte az Egyesült Államokat. Ennek legfényesebb bizonyítéka, hogy távozása után 10 héttel tartották Magyarországon az első nyílt és szabad választásokat, amivel a rendszerváltás érdemben is megtörtént.

DONALD M. BLINKEN (1994–1997) –
 VERA AND THE AMBASSADOR:
 SCAPE AND RETURN⁵⁵

Donald Mayer Blinken (1925–2022) politikai jelölt volt, aki abban az időszakban volt nagykövet Magyarországon, amikor a demokratikus átalakulás már nagyjából befejeződött, ahogy ezt a Blinken megbízólevelének átadását követő hónapban lezajlott parlamenti választások visszaigazolták.

⁵⁴ PALMER 2003: 142.

⁵⁵ BLINKEN–BLINKEN 2009.

Ez nem jelentette azt, hogy az ország nyugati típusú virágzó kapitalista demokráciává vált volna, és ez a Blinken házaspár számára is világos volt. Ez elsősorban gazdasági és kereskedelmi vonatkozásban jelentkezett, ugyanis a magyar életszínvonal folyamatosan romlott: magas volt a munkanélküliség és az államadósság, az infláció az egekben, a gazdaság szerkezetének elavult jellege miatt – a vállalatok nagy része még mindig állami kézben volt – nem volt versenyképes a világkereskedelemben való sikeres termeléshez. A Clinton-adminisztráció kitűzött globális célja a kereskedelmi kapcsolatokon keresztüli demokratikus bővítés volt, és Magyarországra küldött nagykövetének is ezt a tervet kellett megpróbálnia minél nagyobb mértékben támogatni.

Blinken többször is tárgyalt Horn Gyula akkori szocialista miniszterelnökkel. Elbeszélése szerint próbálta meggyőzni Hornt a magyar gazdaságszerkezet megváltoztatásának szükségességéről. A nagykövet úgy jellemezte Hornt, mint aki „nagyon érdekes és komplex” személyiség, „óvatos, személytelen és gyakorlatias, és aki nem próbált meg személyes bizalmat kiépíteni”.⁵⁶ Viszont ezt kiegészítette azzal, hogy ezen hiányosság ellenére Horn „éles elmével és nagyon gyakorlatias érzékkel” rendelkezett, amikor Magyarország érdekeinek előmozdításáról volt szó.⁵⁷ Összegzésében úgy értékelte Hornnak a részben amerikai unszolásra tett lépéseit (ennek része volt Horn 1995. júniusi amerikai útja is), hogy azok a miniszterelnök „fegyelmezett és messzire mutató kezdeményezéseinek Magyarország vezetőjeként legszebb pillanatát jelentették. Bátorságot mutatott, amikor új gazdaságpolitikát alkalmazott, ami rövid távon nélkülözést hozott a magyar embereknek, így aláásta népszerűségét és egy újraválasztás lehetőségét.”⁵⁸

A külpolitikai dimenzióban a Békepartnerség (Partnership for Peace) – amelyet hivatalosan 1994 januárjában indítottak útjára – volt a szinte mindent meghatározó kerete a kétoldalú kapcsolatoknak. A program a megváltozott kelet-európai térségben a biztonság és a stabilitás növelését szolgálta,

⁵⁶ BLINKEN–BLINKEN 2009: 205, 171.

⁵⁷ BLINKEN–BLINKEN 2009: 172.

⁵⁸ BLINKEN–BLINKEN 2009: 209.

és az 1990-es évek közepén tulajdonképpen Magyarország (Lengyelországgal és a Cseh Köztársasággal együtt) felkészítését jelentette egy esetleges NATO-tagságra, amihez meghatározott politikai és katonai előfeltételeknek kellett megfelelni. Ezek sikeres teljesítése fényében még a Blinken elutazása előtti hónapokban, 1997 nyarán megérkezett a hivatalos felkérés a csatlakozásra, amely 1999-ben meg is történt.⁵⁹ A másik fontos biztonságpolitikai kihívást a délszláv válság okozta, amely pont Blinken magyarországi szolgálata alatt érte el tetőpontját, s amelyet végül a daytoni békeszerződés zárt le 1995 decemberében. Földrajzi fekvése miatt Magyarországnak kulcsszerep jutott a katonai logisztika szempontjából (a Taszáron felállított IFOR-erők bázisa), és ez természetesen a jövőbeni NATO-tagság szempontjából is fontos volt. Nagyköveti idejének utolsó mozzanata a magyarországi népszavazás volt a NATO-hoz való csatlakozás ügyében. Ez Blinken egyik szívügye volt, sok energiát fektetett bele, és aktívan kampányolt az „igen” szavazatok mellett az utolsó hetekben is.⁶⁰ A sikeres, a NATO-csatlakozás irányába mutató külpolitikai fordulat jelentette Donald Blinken nagykövet magyarországi szolgálatának legfőbb sikerét. Blinken memoárjában számos apró és a két ország kapcsolatát illetően szinte jelentéktelennek tűnő információt osztott meg az olvasóval, mégpedig olvasmányos formában, színesen. Két, talán legfontosabb megfigyelése mintegy visszautal a két világháború közt szolgált követek észrevételeire. Egyfelől úgy találta, hogy a demokratikus átmenet éveiben „az amerikai nagykövetet tartották diplomáciai szempontból a legfontosabbnak az országban, és leszámítva a magyar köztársasági és miniszterelnököt, valószínűleg a legbefolyásosabb egyénnek az egész országban”.⁶¹ Másik meglátása fájó lehet a magyaroknak, de reális megfigyelés, miszerint a térség szakértőit leszámítva „Magyarország nem váltott ki nagy érdeklődést Washingtonban”.⁶² Érdekességgént megemlítjük, hogy fia, Antony Blinken Joe Biden külügyminisztere volt (2021–2025).

⁵⁹ A Békepartnerség történetéről lásd SIPOSNÉ 2014: 21–58.

⁶⁰ BLINKEN–BLINKEN 2009: 274–277.

⁶¹ BLINKEN–BLINKEN 2009: 89.

⁶² BLINKEN–BLINKEN 2009: 184.

ELENI TSAKOPOULOS KOUNALAKIS (2010–2013)⁶³

Eleni Tsakopoulos Kounalakis (1966–) 2010 legelejétől három és fél évet szolgált Magyarországon Barack Obama politikai kinevezettjeként. Kounalakis memoárja betekintést enged egy amerikai nagykövet napi rutinjába, amelyet sok színes, személyes történet, életképek gazdagítanak. Két kulcsfontosságú témát érint a magyar–amerikai viszonyt illetően. Elsőként azt tárgyalja, hogy Magyarország a rendszerváltást, illetve a NATO-tagság elnyerését követően is megőrizte megbízható partneri státuszát: az afganisztáni missziók kérdése például Obama elnök fő prioritása volt, s ezen a területen a magyar fél igen megbízható partnernek bizonyult. A másik, ami nagyobb hangsúlyt kap, az a 2010-es választásokon elsőprő győzelmet arató Fidesz–KDNP által elindított földcsuszamlás és az ország politikai átalakítása. Ez utóbbit a demokrata vezetésű amerikai politika nem nézte jó szemmel, és a törekény magyar demokrácia visszanyeséseként értékelte. A követi memoár alapján számtalan esetben próbáltak jelzésértékű gesztusokat vagy konkrét panaszokat megfogalmazni Magyarországon új alkotmányával és az egyes törvényekkel kapcsolatosan, de eredményeket nem értek el. Kounalakis emellett kitért a szélsőjobboldal – elsősorban a Jobbik – térnyerésére, valamint az antiszemitizmus jelenségére, amely véleménye szerint ebben az időszakban felerősödött.

Vannak azonban az amerikai külpolitikára – és emiatt a magyar–amerikai kétoldalú kapcsolatokra – vonatkozó megállapításai is, amelyeket érdemes felidézni, mert nem pillanatnyi, hanem hosszú távon érvényes igazságok. Például Magyarország és más közép-európai országok ekkor már egy ideje a NATO és az Európai Unió tagjai voltak, így kikerültek Washington fókuszából.⁶⁴ De idetartozik az is, hogy az Egyesült Államoknak globális felelőssége, kötelezettségei és feladatai vannak, és ezekre koncentrálnak, míg a helyi ügyek csak globális érdekeibe illeszkedően foglalkoztatják. Tehát amikor például Magyarország és szomszédai viszonyáról volt szó, Kounalakis mindig hangsúlyozta, hogy ezt a két félnek kell rendeznie, nem azt várni, hogy az USA majd döntőbíróként lép fel. Szintén az volt az amerikai megközelítés, hogy belügyekbe nem szólhatnak bele, mert minden országnak magának kell megtalálnia a boldoguláshoz vezető utat.

⁶³ KOUNALAKIS 2015.

⁶⁴ KOUNALAKIS 2015: 73.

A 2010-es választások kétharmados többséget biztosítottak a Fidesz–KDNP-koalíciónak, és a felhatalmazással élve az Orbán-kormány nekikezdett egy új rendszer kiépítésének, amelynek alapja az új alkotmány, vagyis az alaptörvény lett. Az amerikai nagykövet és beosztottai gyakran úgy érezték, hogy az új törvények miatt Magyarországon egyre inkább lazul a demokrácia egyik legfontosabb ismérvének tekintett alkotmányos kontrollok rendszere. Ezt súlyosbította az a megfigyelés, hogy a civil társadalom és annak a politikában játszott szerepe igen limitált volt, és csakúgy, mint a térség kormányai, gyakran az amerikaiaktól várták a megváltást ahelyett, hogy sarkukra állva harcoltak volna vélt igazukért.

Orbán Viktorral való legelső találkozásukkor – tehát még a tavaszi választások előtt – a frissen érkezett nagykövet szerint Orbán viselkedése „nem megfelelő és váratlan volt”, és meghatározta későbbi viszonyukat.⁶⁵ Kounalakis fő kifogása az volt, hogy a miniszterelnök-jelölt az udvariassági látogatást egy politikai beszéd megtartásával kötötte össze. Miután Orbán miniszterelnök lett, a kapcsolatuk is kiegyensúlyozottabbá vált, és Kounalakis felismerte, hogy Orbán „tudja, hogyan kell a hatalmat gyakorolni”.⁶⁶ A nagykövet úgy érezte, Orbán számára a magyar szabadság azt jelentette, hogy a külföldről érkező befolyásolási kísérleteket el kell hárítani.⁶⁷ Más alkalommal úgy fogalmazott, hogy a magyar miniszterelnök „nagyon okos és racionális ember, de számomra úgy tűnik, hogy tőlünk eltérő felfogása van a demokráciáról, szabadságról és még a szabadpiacról is”.⁶⁸ De ekkor is hangsúlyozta, hogy a nagy külpolitikai kérdésekben a két ország gyakorlatilag teljesen megegyező véleményen van. Ugyanakkor másutt azt írja, hogy ha „Magyarországot egy nagyon erőskezdő, kiszámíthatatlan és – a mi szempontunkból – kevésbé megbízható vezető igazgat, [...] akkor hogyan számíthatunk arra, hogy Magyarország támogatni fog minket a következő kríziskor?”⁶⁹

A magyar emberek hangulatát és világnézetét illetően Kounalakis a következő megfigyeléseket osztotta meg memoárjában. Úgy látta, hogy

⁶⁵ KOUNALAKIS 2015: 45.

⁶⁶ KOUNALAKIS 2015: 84.

⁶⁷ KOUNALAKIS 2015: 255.

⁶⁸ KOUNALAKIS 2015: 258.

⁶⁹ KOUNALAKIS 2015: 262.

„a pesszimizmus gyakorlatilag kódolva van a magyar történelemben”, és hogy ennek részbeni ellensúlyozására a politikai vezetők egy új nemzeti narratíva megteremtésén munkálkodnak.⁷⁰ Ennek központi eleme Trianon, amely a magyarokat a történelem vesztes pozíciójából az áldozatok szerepébe helyezi.⁷¹ Emellett és ennek megfelelően olyan korábbi személyeket rehabilitáltak és emeltek piedesztálra, akik nemcsak nacionalisták voltak, de sokszor egyértelműen antiszemiták is.⁷² Az antiszemitizmus kérdése már a két világháború közötti időszakra vonatkozó írásokban is visszatérő elem volt, így ezen a téren kontinuitás mutatkozik a korabeli és a jelenkori amerikai diplomáciai képviselők észlelései között.

KONKLÚZIÓ

Hogyan érdemes értékelni ezeket az amerikai diplomatamemoárokat, és abból milyen konklúziót vonhatunk le? Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy az itt szolgáló mindenkori amerikai követ, illetve nagykövet Washington utasításait hajtja végre, nem rendelkezik nagy mozgástérrel, így elsődleges feladata az amerikai érdekek védelme és a minél jobb kétoldalú kapcsolatok fenntartása. A bemutatott diplomaták – történelmi időszaktól és személyes habitustól függően – eltérően viszonyultak az országhoz, váltak a mindennapok aktív szereplőivé, illetve vélekedtek kritikusan vagy támogatóan az aktuális politikai vezetésről. Három diplomatát leszámítva Magyarország csupán egy hosszabb karrier egyik állomását jelentette, és ennek megfelelően kapott igen rövid szakaszt a megjelent memoárookban. Bár a szerzők fele-fele arányban voltak politikai kinevezettek, illetve karrierdiplomaták, ez a háttérbeli eltérés nem mutatkozott meg a memoárok jellegében, és a kétoldalú kapcsolatok alakítása szempontjából sem okozott érdemi különbségéseket. A visszaemlékezések közül számunkra azok a legérdekesebbek, amelyek lényeges információkkal gazdagítják tudásunkat, bepillantást engednek a kulisszák mögé, és mélyebb dimenzióját

⁷⁰ KOUNALAKIS 2015: 103.

⁷¹ KOUNALAKIS 2015: 115.

⁷² KOUNALAKIS 2015: 232.

mutatják a kétoldalú kapcsolatoknak. Ilyen szempontból – keletkezési idejüktől függetlenül – azokat a memoárokat tartjuk igazán hasznosnak, amelyek kitértek két fontos szempontra: a magyar nép jellemzésére és az amerikai diplomaták viszonyára a magyar vezetőkkel. Mindaz, amit Horthyról, Kádárról, Grószról, Hornról vagy Orbánról olvashatunk, mélyíti a kétoldalú kapcsolatokról alkotott képünket.

A legtöbb, itt bemutatott emlékirat közös megfigyelése, hogy Magyarországon a demokrácia vagy ingatag, vagy hiányzik, a társadalom és a politikai kultúra „keleties” jellegű, valamint jelen van az antiszemitizmus; ugyanakkor a szerzők elismerik a gazdag civilizációs örökséget, illetve azt, hogy a magyar alapvetően egy szerethető nép. Célszerű lenne megvizsgálni más, elsősorban nyugati országok ide delegált követeinek és nagyköveteinek memoárjait, valamint az azokban Magyarországról, a magyar társadalomról, illetve a politikai vezetésről rögzített észrevételeket, majd ezeket összevetni az amerikai forrásokkal. Így kaphatnánk teljesebb képet arról, hogy a tengerentúli diplomaták valóban eltérően értékelték-e a hazai viszonyokat, mint európai kollégáik, valamint kiderülne, létezik-e Magyarországnak egy sajátos és kifejezetten amerikai olvasata.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BANDHOLTZ, Harry Hill (1933): *An Undiplomatic Diary*. New York: Columbia University Press. (BANDHOLTZ, Harry Hill [1993]: *Román megszállás Magyarországon. Napló nem diplomata módra*. Ford. Baktai Erik. Budapest: Magyar Világ; BANDHOLTZ, Harry Hill [2020]: *A Bandholtz-napló. Román megszállás Magyarországon. Harry Hill Bandholtz dandártábornoknak, a magyarországi szövetséges katonai misszió amerikai tagjának feljegyzései 1919–1920 között*. Budapest: Fekete Sas.)
- BLINKEN, Vera – BLINKEN, Donald (2009): *Vera and the Ambassador. Escape and Return*. Albany: State University of New York Press.
- BOGNÁR Szabina – PÉTERFI András (2014): „Nem menthetetlen az a nép, amely így tud nevetni saját problémáin”. Nathaniel P. Davis budapesti naplója (1949–1951). *Modern Magyarország*, 3 (ksz), 270–302.
- BORHI László (2015): *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest: Osiris – MTA BTK TTI.

- DAVIS, Nathaniel P. (1967): *Few Dull Moments. A Foreign Service Career*. Philadelphia: Dunlap Print.
- DEÁK András Miklós (2021): *Mindszenty bíboros az elbeszélt történelemben*. Budapest: L'Harmattan.
- FRANK Tibor szerk. (2002): *Roosevelt követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941*. Budapest: Corvina.
- GLANT Tibor (2018): *A Szent Korona amerikai kalandja és hazatérése*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- GYÁNI Gábor (1997): A napló mint társadalomtörténeti forrás. *Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv*, (12), 25–33.
- HILLENBRAND, Martin J. (1998): *Fragments of Our Time. Memoirs of a Diplomat*. Athens, GA: University of Georgia Press.
- KAISER, Philip M. (1992): *Journeying Far and Wide. A Political and Diplomatic Memoir*. New York: Charles Scribner's Sons.
- KOUNALAKIS, Eleni Tsakopoulos (2015): *Madam Ambassador. Three Years of Diplomacy, Dinner Parties, and Democracy in Budapest*. New York: The New Press.
- MONTGOMERY, John F. (1947): *Hungary: The Unwilling Satellite*. New York: Devin-Adair Company.
- MONTGOMERY, John F. (1993): *Magyarország a vonakodó csatlós*. Budapest: Zrínyi.
- MURÁNYI MANCHESTER, Margaret (2024): *Western Corporations and Covert Operations in the Early Cold War. Re-examining the Vogeler/Sanders Case*. Abingdon: Routledge, Chapman & Hall, Incorporated.
- PALMER, Robie Marcus Hooker (2003): *Breaking the Real Axis of Evil. How to Oust the World's Last Dictators by 2025*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- PETERECZ Zoltán (2011): Herbert C. Pell és Magyarország. Az USA második világháború előtti utolsó követe Magyarországon. *Külgügyi Szemle*, 10(3), 132–148.
- PÓTÓ János (2003): *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és külpolitika*. Budapest: Osiris.
- PRITZ Pál (2017): Napló és történelem. *Múltunk*, 62(1), 4–6.
- PUHAN, Alfred (1990): *The Cardinal in the Chancery and Other Recollections*. New York: Vantage Press.
- RÁNKI György (1984): Mozgástér és kényszerpálya. A Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében (1919–1945). In LACZKÓ Miklós (szerk.): *A két világháború között Magyarországról*. Budapest: Kossuth, 11–46.
- ROOSEVELT, Nicholas (2019): *Forradalmi időkben Budapesten és Bécsben. Egy amerikai katonai-hírszerző-diplomata feljegyzései 1919 első feléből*. Ford. Peterecz Zoltán. Eger: Líceum.
- ROOSEVELT, Nicholas (1953): *A Front Row Seat*. Norman: University of Oklahoma Press.
- SÍPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára (2014): Partnerség a Békéért. In KISS Petra – SZENES Zoltán – ZSOLT Melinda (szerk.): *NATO Partnerség 2014. A szövetségi partnerségi programok múltja, jelene és jövője*. Budapest: Nemzeti Közszozlálati Egyetem, 21–58.

ALKOTMÁNY

FÉK, ELLENSÚLY NÉLKÜL:
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK KONGRESSZUSÁNAK
KIHÍVÁSAI ÉS KILÁTÁSAI¹

BEVEZETÉS

Az amerikai alkotmányos berendezkedés kortárs szakirodalmában és a közbeszédben kevés figyelem irányul a Kongresszusra. A reflektorfényt jellemzően a másik két hatalmi ág, a végrehajtói és a bírói hatalom vélt vagy valós túlterjeszkedése uralja. A vita gyakran az adminisztratív államról,² az elnöki rendeletek kiterjesztett használatáról³ vagy a Legfelsőbb Bíróság társadalomformáló döntéseiről szól,⁴ ha a Kongresszus szóba kerül, akkor leginkább a hiányosságairól esik szó.⁵ Ebben a narratívában a törvényhozás passzív, alárendelt félként jelenik meg, amelynek csupán a „kizsákmányolt” szerepe jut: a végrehajtó hatalom diktálja a jogalkotási agendát, a bíróságok pedig felülvizsgálják és értelmezik annak következményeit.

De mikor irányul a figyelmünk mégis a törvényhozásra? Ironikus módon leginkább akkor, amikor a működésében rejlő válságtendenciák a leglátványosabban mutatkoznak meg. A Kongresszus a nyilvánosságot biztosító funkciója révén kerül az érdeklődés középpontjába, például egy-egy kiemelt szenátusi meghallgatás idején – legyen szó egy legfelsőbb bírósági jelölt kinevezéséről vagy egy nagyvállalati vezető meghallgatásáról. Hasonlóképpen nagy figyelmet kap egy-egy átfogó törvényalkotási csomag vitája és elfogadása, ahol az eljárási csatározások – mint például az obstrukció (*filibuster*) alkalmazása – önmagukban is hírértékűvé válnak. A legnagyobb médiavisszhangot azonban a diszfunkcionalitás legélesebb pillanatai kapják:

¹ A tanulmány szakmai lektora Stumpf István.

² LAWSON 1994; WALDO 2006.

³ MAYER 2002; COOPER 2014.

⁴ DAHL 1957; BURNS 2009.

⁵ MANN–ORNSTEIN 2006.

a kormányzati leállások a költségvetés elfogadásának hiánya miatt vagy az adóssághatárkövetési, a teljes gazdasági rendszer stabilitását fenyegető politikai csatározások idején. A Kongresszus tehát rendre akkor kerül a figyelem középpontjába, amikor az alapvető funkcióinak ellátásában nehézségekkel küzd.

Pedig a felszín alatt az amerikai törvényhozó hatalom jelentős, mélyreható átalakuláson ment keresztül mind a szervezetét, mind a funkcióit és a működését illetően. Az egyik legfontosabb, a szakirodalom által is vizsgált tendencia az elmozdulás a hagyományos kongresszus típusú törvényalkotási modelltől – amelyet az erős, autonóm bizottságok és a pártokon átívelő koalíciók jellemeztek – a szorosabb frakciófegyelem és pártpolitikai logika dominanciájához.⁶ Ebben az új modellben a pártvezetők hatalma megnőtt, a pártfegyelem erősebbé vált, a képviselők egyre inkább a pártjuk által diktált vonalak mentén szavaznak. Ez a változás alapjaiban formálta át a jogalkotás folyamatát és a politikai kultúrát Capitol Hillen.

Az alábbiakban részletesen elemezzük az amerikai törvényhozás szervezeti felépítését és működését érintő, az elmúlt évtizedekben megmutatkozó legjelentősebb tendenciákat. Célunk, hogy a látványos válságjelenségek mögé nézve megértsük azokat a strukturális elmozdulásokat – a bizottsági rendszer eróziójától a szakértői kapacitás csökkenéséig –, amelyek a jelenlegi helyzethez vezettek. Végezetül áttekintjük azokat a kihívásokat is, amelyek a legégetőbb problémákat vetítik az amerikai törvényhozó hatalom működése elé az Egyesült Államok fennállásának 250. évfordulóján.

VÁLTOZÁSOK A TÖRVÉNYHOZÁS SZERVEZETÉBEN ÉS MŰKÖDÉSÉBEN

Az amerikai Alkotmány első cikkelye foglalkozik a Kongresszussal, a népképviselőtestület elsőfokú megválasztásával, amely – névlegesen legalábbis – az „első számú hatalmi ág”. Ahogyan az közismert, az Egyesült Államokban a szövetségi törvényhozást két ház alkotja: a népességarányos képviselőtestület

⁶ MANN–ORNSTEIN 2006.

megvalósító Képviselőház, illetve az államok egyenlő képviseletét biztosító Szenátus. Az 1950-es évek vége óta 535 szavazati joggal rendelkező tagja van a törvényhozásnak, közülük 435 képviselő és 100 szenátor. Négy hagyományos vezetői pozíciót emelhetünk ki, amelyek jelentősége az eljárási szempontok mellett az amerikai belpolitikai arénában is jelentős, ezek a képviselőházi házelnök (*Speaker*) és a kisebbségben lévő párt vezetője, illetve a Szenátusban ugyanezek megfelelői. A Kongresszus szervezetét mellettük formális bizottságok és informális képviselőcsoportok (kaukuszek) alkotják, továbbá nem feledkezhetünk meg a törvényhozás „láthatatlan” szereplőiről sem, a kisegítő szakmai és adminisztratív személyzetről.

A bizottsági munka leértékelődése

Az egyik legfontosabb tendencia, amelyről szólnunk kell, az a – korábban rendkívül meghatározó – bizottsági rendszer fokozatos kiüresedése. A törvényhozás folyamatában a 20. század második feléig a bizottságoknak karakteres szakmai tartalmuk volt: a képviselők és a szenátorok szaktudásuk és problémaérzékenységük szerint, illetve választókerületük, államuk meghatározó ágazatai alapján igyekeztek becsatlakozni a megfelelő bizottságok munkájába. A bizottságokban megvitatták az egyes előterjesztéseket, amelyeket a megfelelő albizottságok elé is tártak.

A bizottságokban az elnöki pozíciót hosszú ideig szigorúan a senioritás elve szerint töltötték be.⁷ Ez azt jelentette, hogy egy-egy bizottsági tagnak több kétéves kongresszusi cikluson keresztül, gyakran akár egy évtizeden át volt szükséges részt vennie a bizottsági munkában, mire a neve komolyan felmerülhetett az elnöki pozíció várományosai között annak megüresedése esetén. A bizottságok elnökei nagy önállóságot élveztek a napirend meghatározásában, saját hatáskörben döntöttek arról, hogy mely előterjesztésekkel mikor és kik foglalkozhatnak. A bizottságoknak emiatt a kapcsolatépítésben is kiemelt szerep jutott: a tagság állandó volt, a légkört pártvonalakat keresztülmetsző bizalom és belső törésvonal-struktúra határozta meg,

⁷ CROOK–HIBBING 1985; GOODWIN 1959.

amelynek kiismerése és az ahhoz való alkalmazkodás a kongresszusi tagok washingtoni karrierjének meghatározó eleme volt.

A törvényhozási folyamatban a bizottságok szerepe olyan erős volt, hogy a Kongresszus működésében ezt csupán „bevett eljárásrendként” (*regular order*) emlegették.⁸ Mégis, a 20. század második felében eróziónak indult, és a bizottságok jelentősége fokozatosan csökkent. Ebben a folyamatban az első mérföldkövet az 1970-es évek eljárási reformja adta, amely a bizottsági elnökök uralmának megtörését célozta. A legfontosabb lépésnek az úgynevezett „albizottsági jogok törvénye” (*Subcommittee Bill of Rights*) tekinthető, amelyet a Képviselőház demokrata frakciója fogadott el 1973-ban. A reform elvette a bizottsági elnökök teljhatalmát az albizottságok felett: az albizottságok saját költségvetést, szakmai stábot és rögzített hatásköröket kaptak, vezetőiket pedig a bizottsági tagok választották.⁹

Bár a cél a szakterületek alaposabb lehatárolása volt, a végeredmény a hatalom fragmentálódása lett. A bizottságok – mint egységes erőközpontok – meggyengültek, mivel a hatalom a számos albizottság között oszlott szét. Ez a vákuum tette lehetővé a pártvezetők, különösen a képviselőházi házelnök (*Speaker*) számára, hogy a későbbiekben átvegyék a törvényhozási agenda irányítását a szétaprózódott bizottsági rendszertől. Ezzel párhuzamosan a frakciók maguknak vindikálták a jogot, hogy szavazással döntsék el, kik tölthetik be a bizottsági elnöki posztokat, végleg megtörve a szenioritás korábban megkérdőjelezhetetlen elvét.

A hatalmi centralizáció egybeesett a mediatizáció felfokozódásával is: a képviselőházi és szenátusi kisebbségi-többségi pártcsoportvezetők közvetlen hatást gyakorolnak nem csupán a bizottsági kinevezésekre, de a plénum formális napirendjének alakítására is, így nagyobb figyelem övezi őket az újságírók részéről. A kongresszusi vezetők közül azonban kiemelkedik egy személy, aki az utolsó szöveget verte be a *regular order* koporsójába, ez pedig nem más, mint az 1990-es évek megkerülhetetlen republikánus házelnöke, Newt Gingrich. Gingrich ellentmondást nem tűrő vezetői stílusába nem fért bele a bizottságok és bizottsági elnökök önállósága: a törvényhozási agendát korábban domináló bizottságokra

⁸ CURRY–LEE 2020.

⁹ HAEBERLE 1978.

ballasztként tekintett, maradék hatalmukat a politikai lojalitás mindent felülíró logikája szerint kezdte ki, amit a bizottsági elnöki kinevezésekben érvényesített.¹⁰ A szenioritás elve ezennel megszűnt, az évtizedes várakozás és a szakmai teljesítmény helyett a Gingrich és a republikánus pártelit iránti elköteleződés számított ezután – amely tendencia demokrata párti vezetés idején is hasonló logikát követve folytatódott.

*A szenátusi eljárási tanácsadó
(Senate Parliamentarian) kitüntetett szerepe*

A Kongresszus felsőháza, a Szenátus eljárási szempontból a Képviselőházhoz képest mindig is gyengébb lábakon állt. A vezetői pozíciókat tekintve rögtön egy anomáliára lehetünk figyelmesek: a Szenátus *de jure* elnöki pozícióját az Egyesült Államok alelnöke tölti be. A gyakorlatban azonban a többségben lévő párt szenátusi vezetője (*Senate Majority Leader*) gyakorolja a *de facto* irányítást: ő határozza meg a napirendet és a törvényhozás ütemét. Az alelnök szerepe – a szavazategyenlőség feloldásának ritka esetétől eltekintve – nagyrészt ceremoniális.

Ezenfelül a Szenátusban szándékosan befoltozatlanul maradt egy eljárási hézag is, amely lehetőséget teremt törvényjavaslatok feltartóztatására. Ez nem más, mint az obstrukció egyik formája, az úgynevezett *filibuster*, vagyis a vég nélküli vita joga. Míg a Képviselőházban a vitát szigorú szabályok korlátozzák, addig a Szenátusban egyetlen szenátor vagy egy kisebbségben lévő csoport is megakadályozhatja egy törvényjavaslat szavazásra bocsátását azzal, hogy egyszerűen nem fejezi be a vitát. E taktika letöréséhez egy speciális eljárásra, a vita lezárását célzó szavazásra (*cloture*) van szükség, amelyhez a százfős testületből 60 szenátor támogató szavazata szükséges. Ez a szupertöbbségi kényszer a gyakorlatban azt jelenti, hogy a legtöbb fontos jogszabály és kinevezés elfogadásához a többségi pártnak szüksége van a kisebbségben lévők legalább néhány tagjának támogatására, ami a Szenátust

¹⁰ STRAHAN–PALAZZOLO 2004.

a Képviselőháznál egy sokkal inkább konszenzuskeresésre ösztönző, ám egyben a politikai bénultságra (*gridlock*) is hajlamosabb testületté teszi.

Mindezek mellett van egy másik figyelemre méltó tendencia, amely egyben össze is függ a Szenátust érintő egyéb eljárási kérdésekkel, ez pedig az eljárási tanácsadó (*Parliamentarian*) kitüntetett szerepe. Az eljárási tanácsadó egyedülálló szerepet tölt be a törvényhozási, meghallgatási, kinevezési procedurális szempontok intézményes szakértőjeként, aki az esetek nagy többségében a háttérben dolgozik, és a legfontosabb pillanatokban hívják csupán iránymutatásért, ekkor azonban elkerülhetetlenül kényes döntést kell hoznia.

A döntései nagy jelentőségét az adja, hogy megakaszthatja a törvényhozási többség agendáját, de legalábbis egy-egy jelentős törvényjavaslat-csomag elfogadását. Mivel a Kongresszusban a költségvetés-alkotás a Képviselőházban kezdődik (ez az úgynevezett *power of the purse* joga), kényszerűen a Szenátusban kell annak befejeződnie, azaz a végső szavazásra itt kerül sor. Képzeljük el azt a kényes helyzetet, amikor egy újonnan hivatalba lépett elnök nagy horderejű törvényalkotási programot hirdet, amelyben választási ígéreteinek központi elemeit kívánja megvalósítani, de az eljárási tanácsadó úgy határoz, hogy ennek egyes elemei túl nagy ívűek ahhoz, hogy egy javaslatcsomagban tárgyalják, így vissza kell térniük a tervezőasztalhoz.

Ez természetesen nem csupán a képzelet szüleménye, hiszen éppen ez történt 2021-ben Joe Biden *Build Back Better* elnevezésű átfogó közpolitikai programjával. A 2012 óta hivatalban lévő Elizabeth MacDonough három alkalommal is kifogással élt arra hivatkozva, hogy a bevándorlásüggyel kapcsolatos rendelkezések túlmutatnak az azokat tartalmazó javaslatcsomag várható költségvetési hatásain, ezért azoknak más elbírálás alá kell esniük, különálló törvényjavaslatként. A problémát ezekben az esetekben a szűkséges szavazati többség jelenti: míg a legtöbb javaslat megakadályozható *filibusterrel*, addig a költségvetést kiigazító eljárás (*budget reconciliation*) esetében erre nincs lehetőség. A kongresszusi logika ezért azt követeli, hogy a kényes kérdéseket a kiigazítás keretében vigyék keresztül a Szenátuson, így csupán 51 szavazatot kell összegyűjteni, és minden bizonnyal nem szükséges a kisebbségben lévő párt szenátoraival alkudozni. Az eljárási

tanácsadó 2021-ben ennek útját állta, ezzel nagy kritikának téve ki magát az amerikai baloldalon.¹¹

Számos alkalommal sor került az eljárási tanácsadó iránymutatásának felülbírálására vagy éppen tisztségéből való menesztésére is.¹²

- 1975-ben Nelson Rockefeller alelnök a Szenátus elnökeként figyelmen kívül hagyta az eljárási tanácsadó iránymutatását egy, a *filibuster* szabályairól szóló vita során.¹³
- 2001-ben Trent Lott szenátusi többségi vezető ennél is drasztikusabb eszközökhöz nyúlt: elbocsátotta Robert Dove tanácsadót. Ez azután történt, hogy Dove a Byrd-szabály¹⁴ szigorú értelmezéséhez ragaszkodva próbálta megakadályozni bizonyos kiadásnövelések beillesztését egy republikánus költségvetési javaslatba. Máig ez az egyetlen eset a Szenátus történetében, amikor egy többségi vezető elbocsátott egy eljárási tanácsadót.
- 2013-ban a Szenátus demokrata többsége felülbírált a MacDonough álláspontját. Ez az eset az úgynevezett „nukleáris opció” alkalmazása révén híresült el, miszerint a szenátusi többség a *filibuster* kikerülése érdekében lehetővé tette a kinevezések egyszerű többségi szavazással történő megerősítését – ekkor még a legfelsőbb bírósági jelöltek kivételével.
- Hasonlóképpen, 2017-ben a republikánus többség szintén abszolút többséggel módosította az eljárási szabályokat a *filibuster* elkerülése érdekében. Mitch McConnell és a republikánusok így Neil Gorsuch legfelsőbb bírósági jelölését tudták megszavazni obstrukció nélkül.

¹¹ COCHRANE–BROADWATER 2021.

¹² Részletesen lásd CHERVINSKY 2021.

¹³ ROSENBAUM 1975.

¹⁴ A Robert C. Byrd szenátorról elnevezett szabályt az 1980-as évek óta alkalmazza a Kongresszus, amely tiltja bizonyos kiadásnövelő javaslatok rögzítését a költségvetést kiigazító eljárásban.

Az earmarking eltűnése és visszatérése

Az úgynevezett *earmarking* arra szolgál, hogy a képviselők specifikus támogatásokat alkudhassanak ki választókerületük, illetve általuk üdvösnek vélt állami és szövetségi projektek számára. A költségvetés alkotása során a képviselők megjelölik a támogatni igyekezett kezdeményezéseket, majd alkudozásba kezdenek, hogy mekkora támogatási összegekért cserébe adják voksukat a büdzséjavaslat egészére. A megjelölt támogatási összeg tekintetében pedig általánosságban nem vádolhatók visszafogottsággal a képviselők: 2022-ben, az *earmark* visszatérése utáni első költségvetés-alkotás során összesen 9 milliárd dollár értékben irányítottak forrásokat lokális projektek finanszírozására.¹⁵

A kevésbé jóhiszemű értelmezések az *earmarkingot* intézményes korrupcióként írják le, míg mások ellenkezőleg, a demokrácia sava-borsaként jellemzik. A korrupcióvád a támogatások egyéni motivációit helyezi középpontba, hiszen ez a politikai túlélést szolgálja, és nem feltétlenül árulkodik a kerületért végzett átfogó képviselői munkáról, csupán egy-szeri alkuról, amely ráadásul tovább erősíti az egyébként is meghatározó inkumbenselőnyt.¹⁶ Az ellenérvek magát az alkudozás tényét emelik ki, és mint a törvényhozási munka deliberatív aspektusát mutatják be.¹⁷ Emlékeztet lehet még Harry Reid, demokrata szenátusi többségi vezető állásfoglalása az *earmarking* mellett, miszerint az eltörlése csupán gyengíti a Kongresszust, és több hatalmat ad az elnök kezébe, sőt, a képviselők és szenátorok választókerületi kezdeményezéseinek ilyen formájú támogatását *alkotmányos kötelességnek* nevezte.¹⁸

Az *earmarking* a 20. század közepén került a figyelem középpontjába. A kongresszusi munka egyik kiemelkedő mechanizmusát jelentette ebben az időszakban, és a koalíciókötések és a pártvonalakon túlnyúló szavazat-gyűjtés módját is jelentette egyben.¹⁹ A kritikus hangok azonban egyre

¹⁵ BROADWATER–COCHRANE–PARLAPIANO 2022.

¹⁶ WHITE 2015; DITCH 2023.

¹⁷ CUÉLLAR 2012.

¹⁸ WONG 2012.

¹⁹ EVANS 2011.

hangosabbak lettek az elmúlt évtizedekben, és a 2010-es évek elején hivatalosan is moratóriumot hirdettek az *earmarkingra*. A 10 éves moratórium ideje alatt nem alkalmazták, ez pedig hozzájárulhatott egyes billegő választókerületek képviselőinek vereségeihez, hiszen nem tudtak dollármilliókat „szavazatvásárlásra” fordítani az *earmarkingon* keresztül. Ez szintén nem kedvezett az ideológiailag mérsékelt képviselőknek és képviselőcsoportoknak.²⁰

Az *earmarking* 10 éves moratóriuma azonban 2021-ben lejárt. A 2020-as évtizedben tehát nem csupán a régi rendszer visszatérésének, hanem a moratóriummal kapcsolatos attitűdökkel és a levonható tanulságokkal kapcsolatos vitáknak is tanúi lehetünk. A jobboldalon úgy tűnik, hogy inkább a korrupció és a washingtoni „mocvár” erősödését látják ebben, a baloldal azonban megosztottabbnak tűnik. A demokrata és a republikánus képviselők és szenátorok *earmarkingigényei* között egy fontos, pártvonalak mentén meghúzódó különbséget is megfigyelhetünk: a demokraták hajlamosabbak számukra kedves szakpolitikai területeket előnyben részesíteni (például munkaügyi képzések, szociális háló, ingyenes konyhák finanszírozása), míg a republikánusok inkább a helyi infrastruktúra-fejlesztéseket támogatják.²¹

Annyi bizonyos, hogy az *earmarking* demokratikusságát hangsúlyozó érvelés hitelességének megőrzése érdekében mindenképpen teljes transzparencia szükséges ezen a területen. A Kongresszus tett egy lépést ebbe az irányba, 2021 óta már csak írásos indoklással igényelhető *earmarkingon* keresztül költségvetési forrás, ennek révén legalább a motivációk megismerhetők, még ha csupán felületesen is.

Kiüresedő törvényalkotás

A Kongresszus által elfogadott törvényjavaslatok tartalmát illetően arra lehetünk figyelmesek, hogy azok fókusza egyre tágabbá, összességében kevésbé specifikussá vált az idők során. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a 20. század közepe óta a beterjesztett és elfogadott törvényjavaslatok sokkal általánosabb szabályozásokat szültek, a törvényalkotás célja az átfogó

²⁰ HEDLUND 2019.

²¹ CASSELA et al. 2023.

iránymutatások kijelölése lett. A kongresszusi munka ezen jellegzetességét könnyebben megérthetjük, ha a szövetségi államszervezet ügynökségeinek szabályalkotó tevékenységével együttesen vizsgáljuk. A szövetségi kormányzat nem csupán passzív megfigyelője volt ennek a folyamatnak, hanem azt indukálta és katalizálta is, a szabályozási úrt pedig saját tartalommal töltötte be: a szakirodalomban delegálásnak nevezzük ezt a jelenséget, amely során a törvényhozó hatalmi ág jogköreit részben átengedi a végrehajtó hatalomnak.²²

Milyen hatást gyakorol mindez a kongresszusi működésre? A képviselőknek és a szenátoroknak, illetve szakmai tanácsadóiknak kevesebb időt kell fordítaniuk a szabályozások részletes kidolgozására, a társadalmi és ágazati szereplőkkel való konzultációra. Kevesebb (törvényalkotási) munka jut ezzel a bizottságoknak is, ez egybecseng a korábban tárgyalt, bizottsági munkát érintő megfigyelésekkel. A Kongresszusban így a specifikus, szakmai viták helyett a hangsúly áthelyeződik a témaköröket átfogó értékvitákra. A képviselők és a szenátorok ezzel el is távolodnak az általuk képviselni és megszólaltatni hivatott rétegektől, hiszen kevesebb közvetlen érintkezéssel és felületesebb ismeretekkel rendelkeznek ezentúl. A törvényalkotási teher csökkenésével pedig a Kongresszus több kapacitást tud fordítani a végrehajtó hatalom és ezzel a szövetségi ügynökségek ellenőrzésére.

A jogalkotás kiüresedése teret engedett az úgynevezett *adminisztratív állam* megjelenésének és megerősödésének. Az amerikai kontextusban adminisztratív államnak nevezzük a szövetségi ügynökségek kiterjesztett hatalmát, amely a demokratikus legitimációval rendelkező Kongresszustól jelentős jogköröket ad a nem választott bürokraták kezébe.²³ A tendencia az 1980-as években mérföldkőhöz érkezett. 1984-ben a Legfelsőbb Bíróság ítéletet alkotott az azóta elhíresült Chevron-ügyben: amennyiben egy szövetségi törvény tág értelmezésre ad lehetőséget, vitás kérdésekben a bíróságoknak mindig az ügynökségek *észszerű* jogértelmezésére kell hagyatkozniuk. A közelmúltban azonban jelentős változás következett be

²² A jelenség részletes vádiratáért lásd SCHOENBROD 2008.

²³ WALDO 2006.

ezen a területen, a Legfelsőbb Bíróság 2024-ben felülírta a Chevron-ítéletet, még ha meglehetősen ködösen és bizonytalanul is.²⁴

KIHÍVÁSOK

A következőkben összefoglaló jelleggel áttekintünk pár, az amerikai Kongresszus előtt álló jelentős kihívást, kezdve az „agyelszívás” kedvezőtlen hatásaitól a pártos polarizáció kongresszusi megjelenésén át a törvényhozási munka ellehetetlenüléséig. Ezek a kihívások egyben magukban is foglalják az előzőkben bemutatott tendenciákat, illetve túl is mutatnak azokon.

A kongresszusi kapacitás csökkenése

Ahogy az az előzőkben olvashattuk, a kongresszusi munka változása a szakmai jelleg helyett több teret engedett a politikai viták lefolytatásának, ezt pedig a Kongresszus szervezete és személyi állománya is tükrözte. A növekvő politikai polarizáció, a folyamatos kampányolás és a *fundraising*-tevékenységek kényszere, a washingtoni politikai légkör kiéleződése együttesen hozzájárul ahhoz, hogy a kompromisszumokra és a törvényhozási munkára összpontosító, mérsékelt politikusok korábban döntenek a visszavonulás mellett, vagy a pártjukon belüli előválasztásokon alulmaradnak a radikálisabb kihívókkal szemben.²⁵ Ez a jelenség a törvényhozás „intézményi emlékezetének” elvesztéséhez vezet, hiszen a távozókkal együtt pótolhatatlan tudás és tapasztalat is elvész a kompromisszumok megkötésének és a komplex jogszabályok megalkotásának módjáról.

A kapacitáscsökkenés nem csupán a választott tisztségviselőket érinti, hanem a törvényhozás munkáját segítő szakmai stábot is. A tapasztalt bizottsági tanácsadók és jogi szakértők egyre nagyobb számban hagyják el a közférát a jobban fizető magánszektor, kifejezetten a lobbicégek kedvéért.

²⁴ RUBIN 2025.

²⁵ THOMSEN 2017.

Ez az úgynevezett „forgóajtó-jelenség”,²⁶ amely során a kongresszusi bennfentes tudással rendelkező szakértők a privát szférában kamatoztatják politikai kapcsolataikat és eljárási ismereteiket, tovább gyengítve a Kongresszus saját szakértői bázisát. Az alacsonyabb fizetések és a kiélezett politikai környezet miatt a Kongresszus egyre nehezebben tudja megtartani és vonzani a tehetséges szakembereket, ami a törvényjavaslatok minőségének és a végrehajtó hatalom ellenőrzési hatékonyságának rovására megy.²⁷

A Kongresszusnak jelenleg kilenc független törvényhozást támogató szervezeti egysége van, ezek közül pedig hármat szükséges feltétlenül ismernünk.

- ♦ A *Congressional Research Service* (a továbbiakban CRS) általános kutatási és elemzési kapacitást biztosít a képviselők és a szenátorok számára a törvényalkotási munkában. A szolgáltatást csaknem bármilyen szakpolitikai területen, kérvényezés útján vehetik igénybe a Kongresszus tagjai és bizottságai. A CRS sokrétű tudást biztosít törvényjavaslatok kialakításához és ügynökségek működésének ellenőrzéséhez.
- ♦ A *Congressional Budget Office* (CBO) a szövetségi költségvetést és a gazdaság általános állapotát vizsgálja. Ez különösen fontos tudás, hiszen a törvényhozó hatalmi ágnál, azon belül is a Képviselőháznál van a „kassza kulcsa” (*power of the purse*), minden költségvetési javaslatnak innen kell elindulnia.
- ♦ A *Government Accountability Office* (GAO) széles körű ellenőrzést végez a szövetségi kormányzat ügynökségei felett, kifejezetten költségvetési hatékonysági szempontok szerint. A GAO monitoring- és audittevékenységet végez.

A 2010-es évek közepére a CRS és a GAO már évtizedes hanyatláson ment keresztül, humánerőforrás-kapacitásait tekintve az 1979-es szint 80 százalékán működött csupán,²⁸ és ez a tendencia az azóta eltelt évtizedben sem fordult meg. A kongresszusi dolgozók száma összességében növekedett

²⁶ SHEPHERD–YOU 2020.

²⁷ CROSSON et al. 2021.

²⁸ KOSAR et al. 2016: 4.

az 1970-es évek óta,²⁹ ez a növekedés pedig leginkább a képviselőházi és szenátusi tisztviselők alkalmazottainak számában jelenik meg, akiknek a munkaerije és tudása nem elérhető a Kongresszus egésze számára. Érdemes megjegyezni, hogy a bizottságok mellé rendelt szakértők és adminisztratív alkalmazottak száma változó képet mutat, míg a Szenátusban 10 százalékot meghaladó növekedést tapasztalhatunk, addig a Képviselőházban több mint 38 százalékkal esett vissza 1977 és 2023 között.³⁰

A felvázolt folyamatok együttes hatása drámai. A tapasztalt törvényhozók és szakértők hiánya hatalmas vákuumot teremt, amelyet külső szereplők, elsősorban lobbisták és érdekcsoportok töltenek be. Mivel a Kongresszus saját szakértői kapacitása csökken, a képviselők és a bizottságok egyre inkább külső forrásokból – vállalati lobbistáktól, agytrösztöktől – szerzik be a jogalkotáshoz szükséges információkat és szakpolitikai javaslatokat.³¹ Ez torzítja a jogalkotási folyamatot, előtérbe helyezve a jól szervezett, fizetőképes érdekcsoportok szempontjait a közérdekkel szemben.

Az intézményi emlékezet megkopása rontja a Kongresszus azon képességét, hogy a múltbeli tapasztalatokból tanuljon, és hatékonyan kezelje a hosszú távú kihívásokat. A szakértelem eróziója közvetlenül gyengíti a Kongresszus ellenőrző funkcióját. A komplex kormányzati programok és a bürokrácia működésének átlátásához mély szakmai tudásra van szükség, amelynek hiányában a felügyeleti meghallgatások és vizsgálatok felszínessé válnak, lehetővé téve a kormányzati túlkapásokat, túlterjeszkedést és felelőtlen gazdálkodást.

Polarizáció

Az amerikai politika polarizáltsága régóta áll a kutatói érdeklődés fókuszában, emellett mára közhellyé is lett a politikai kommentátorok helyzetértékeléseiben. A jelenség lényege, hogy a két nagy párt, a Demokrata és a Republikánus Párt, valamint szavazótáboraik ideológiailag egyre inkább eltávolodnak

²⁹ PETERSEN–WOLANIN 2023a; PETERSEN 2023.

³⁰ PETERSEN–WOLANIN 2023a; PETERSEN 2023.

³¹ CROSSON et al. 2020.

egymástól, miközben belsőleg egyre homogénebbé válnak. A pártos véleményszakadék tágulása a Kongresszus falain belül is látványosan manifesztrálódik, alapjaiban formálva át a törvényhozás működését.

A polarizáció egyik legközvetlenebb hatása a törvényhozás személyi összetételében érhető tetten. A választók egyre kisebb eséllyel „törik meg” a szavazatukat, azaz sokkal valószínűbb, hogy pártvonalak mentén adják le voksukat az egyszerre zajló helyi, állami és szövetségi választások során. Ennek következtében egy demokrata vagy republikánus győzelmi hullámot meglovagolva is a Kongresszusba juthatnak jelöltek, a választókerületi vagy állami ügyekre érzékenyebb versenytársaikat legyőzve.

Ez a tendencia a Kongresszus politikai közepének kiüresedéséhez vezetett. Azok a mérsékeltek, akik képesek voltak a pártvonalakon átvívelő kompromisszumokra – a múltban „Rockefeller-republikánusoknak” vagy a baloldalon az ezredforduló idején „Blue Dog demokratáknak” is nevezett képviselők –, mára szinte teljesen eltűntek.³² A „biztonságos”, azaz nem versengő választókerületekből érkező képviselőknek nem kell a másik oldal szavazóiért küzdeniük, egyedüli politikai fenyegetést számukra a saját pártjukon belüli, radikálisabb kihívó jelenti az előválasztások során. Ez mindkét pártot a politikai szélek felé sodorja, szűkítve az ideológiai átfedést közöttük. A vonatkozó felmérések azt mutatják, hogy a 20. század közepén jelentős volt a véleményegyeztetés egyedi ügyek mentén a legliberálisabb republikánusok és a legkonzervatívabb demokraták között, mára viszont ez a közös halmaz csaknem teljesen eltűnt.³³

Ennek a drámai visszaesésnek a nyomon követéséhez vessünk egy pillantást a kétpárti társelőterjesztések adataira! A 101. Kongresszus kezdete óta (1989) 30 százalékos visszaesést láthatunk 2017-ig a kétpárti előterjesztések arányát tekintve.³⁴ Az átfogóbb és szofisztikáltabb mérőszámok közé tartozik a *Bipartisan Index*, amelyet a Lugar Center és a Georgetown University McCourt School of Public Policy fejlesztett ki. Az index azt

³² A Blue Dog Coalition tagjainak létszáma a 2020-as évek közepére 10-re csökkent. A kaukusz fénykorában, húsz évvel ezelőtt több mint 60 tagot is számlált. Forrás: blue-dogdems.com

³³ MCCARTY–POOLE–ROSENTHAL 2016.

³⁴ Quorum 2017.

méri, hogy egy kongresszusi képviselő milyen gyakran terjeszt elő közösen (társelőterjesztőként) egy, az ellentétes párthoz tartozó képviselő vagy szenátor által benyújtott törvényjavaslatot. A magasabb pontszámok nagyobb mértékű kétpártiságot jeleznek. Az index szintén a kétpárti együttműködés meredek csökkenését mutatja az 1990-es évek óta. A legutóbbi törvényhozási ciklusokban az átlagpontszámok zuhantak.³⁵ Jelentősen megnőtt azoknak a képviselőknek a száma is, akik soha nem csatlakoznak pártszínezetüktől eltérő javaslatokhoz.³⁶

A közös előterjesztések mintázatának mélyebb vizsgálata feltárja, hogyan húzódtak vissza a képviselők a Capitolium pártos sarkaiba: a modern kétpárti együttműködés jelentős része nem vitatott vagy ceremonialis törvényjavaslatokra korlátozódik, mint például elismerések adományozása (például Congressional Gold Medal). Ezzel szemben az érdemi, jelentős törvényhozás területén a kétpárti közös előterjesztés egyre ritkábbá vált.³⁷ Ez azt jelenti, hogy még akkor is, amikor kétpárti együttműködést tapasztalunk, az gyakran szimbolikus, a kormányzás realitásai szempontjából csekély jelentőségű kérdésekre korlátozódik.

A kongresszusi polarizációnak és az ezzel járó pártegységkényszernek további velejárója a szélsőséges képviselők és képviselőcsoportok alkupozíciójának megerősödése. Ha kisebb az esély arra, hogy demokrata szavazatokat is gyűjtsenek egy republikánus indítvány támogatására, akkor a republikánus oldalon fontosabbá válik a frakciófegyelem, kiélezett erőviszonyok mellett ez kedvező alkualapot biztosít egyes képviselők és szenátorok számára. Az elmúlt évtizedekben, kifejezetten a Tea Party felemelkedése óta eltelt időszakban számos példát láthattunk arra, hogy a teljes kongresszusi többséget „fogva tartja” egy-egy szenátor vagy képviselőcsoport a követeléseivel.

A 2020-as évtized egyik meghatározó jelensége a Freedom Caucus megalkuvást nem tűrő képviselőházi politizálása. A Freedom Caucus korábbi

³⁵ A szerző saját számításai szerint a Bipartisan Index alapján a 113. Kongresszusban (2013–2015) a képviselőházi átlag mindössze $-0,157$ volt, míg 2023-ban ugyanez az arány már csak $-0,443$. Az alacsonyabb pontszám – a kétpárti együttműködés szempontjából – kedvezőtlenebb értéket jelent.

³⁶ SCHAFFNER 2011.

³⁷ SCHAFFNER 2011.

Tea Party-tagokból alakult 2015-ben, azóta pedig megkerülhetetlenné vált a jobboldalon, Donald Trump elnök célkitűzéseinek támogatása és a republikánus pártelit kíméletlen ostromozása révén. A kaukusz képviselői hatékonyan hasznosítják zsarolási potenciáljukat, az alakulásuk óta eltelt időszak kiélezett pártos viszonyai jó alkalmakat biztosítottak ehhez, hiszen mind a demokraták, mind a republikánusok szűk többségeket tudtak csupán elnyerni a választásokon. A Freedom Caucus leginkább szókimondó és botrányos tagjai és Kevin McCarthy házelnöki választásának feltartásával vált híressé. Marjorie Taylor Greene and Matt Gaetz gyakran kerültek a címlapokra összeesküvés-elméletek népszerűsítésével. Az ominózus 2023-as házelnöki választás során pedig 14 (!) fordulón keresztül tartottak ki McCarthy ellen, végül olyan kompromisszumot kényszerítve a házelnök-spíránusra, amely egyben a politikai karrierjének élethosszát is beárta: a kaukusztagok a kétpárti együttműködés tilalmát követelték, ezzel saját alkupozíciójukat erősítve a 4 fős képviselőházi republikánus többségben, illetve a rendkívül befolyásos képviselőházi *Committee on Rules*ban is helyet kaptak.³⁸ McCarthy azonban még 2023 őszén kénytelen volt együttműködni a demokratákkal a kormányzati leállás megakadályozása érdekében, Matt Gaetz ezért bizalmi szavazást követelt, amelyen McCarthy el is bukott.

A törvényalkotás ellehetetlenülése (gridlock)

A nemzetközi szakirodalomban *gridlockként* emlegetik az intézményes politika megakadását, működésképtelenséget közelítő állapotát.³⁹ A Kongresszus vonatkozásában ez a működésképtelenség egyértelműen a törvényhozási folyamat eredménytelenségében érhető tetten: az elmúlt évtizedekben egyre kevesebb törvényjavaslat éli túl a washingtoni útvesztőt, leggyakrabban tárgysorozatba sem kerülnek vagy a bizottsági szakaszból nem kerülnek a plénum elé. Ha mégis sikerül vitára bocsátani egy javaslatot, jó eséllyel úgy is a *filibuster* áldozatává válhat a Szenátusban. A kongresszusi munka tehát eljárási akadályok és mélyülő politikai lövészárkok áldozata.

³⁸ SOLENDER-KIGHT 2023.

³⁹ A jelenség történelméről lásd BINDER 2003.

A kongresszusi működésképtelenség valójában az eddig tárgyalt eljárási és funkcionális változások logikus következménye. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy amennyiben a törvényhozás csaknem funkcióvesztését állapíthatjuk meg, akkor miért nem vált az Egyesült Államok kormányozhatatlanná. A paradoxon feloldását a végrehajtó hatalmi ágon belül lezajlott változások vizsgálatával érhetjük el, ez azonban túlmutat jelen tanulmány keretein. A törvényhozás oldaláról tekintve azt érdemes megjegyeznünk, hogy a Kongresszus ugyan tényleg a kormányzati leállások és az odavezető költségvetés-alkotási viták eredménytelensége alkalmával kerül a reflektorfénybe, a folytonosságot éppen azok a funkciók biztosítják, amelyek már nincsenek a törvényhozás kezében, amelyeket már delegált a végrehajtás és annak ügynökségei részére.

A működésképtelenség egyben rávilágít a két ház eltérő pályáira: míg a Képviselőházban hatásos frakcióvezetői alkudozással elnyert 50 százalékos meghaladó többséggel bármilyen javaslat korlátlanul elfogadható, addig a Szenátusban a vita (és ezzel a *filibuster*) lezárásához szükséges 60 szavazat sokkal nagyobb akadályt jelent. A szövetségi államszervezet felépítése és a társadalmi realitások a 2020-as évtized meghatározó trendjei alapján nem mutatnak reményt ennek a helyzetnek a „bemeneti” oldalról, azaz az egyik párt átütő törvényhozási dominanciája útján történő feloldására, sem a konszenzuális elitstratégiák és döntéshozatali kultúra hirtelen meghonosodására.

KONKLÚZIÓ. ESÉLYEK A REFORMRA?

Az amerikai Kongresszus átalakult, és a törvényhozási munka jelentős változáson ment keresztül az elmúlt években: a klasszikus értelemben vett kongresszusi típusú törvényhozás (amelynek egyben archetípusát is jelentette) felől elmozdult a parlamentáris jelleg felé. A törvényhozásban a szakmai, technikai viták és az eseti, pártvonalakon átnyúló koalícióalkotás helyett meghatározóbbá váltak a polarizált értékviták és pártegységsvavazások. A Kongresszus emiatt kevesebb jogszabályt alkot, de azok szélesebb szakpolitikai spektrumot fednek le.

A bemutatott tendenciák és kihívások alapján a három hatalmi ág közül az intézményi erőzión leginkább a törvényhozást érinti. A Kongresszus a leginkább kitett az államszervezetben belüli „agyelszívás” jelenségének, amely veszélyezteti kulcsfontosságú alkotmányos funkcióinak a teljes körű és érdemi ellátását. A szövetségi törvényhozásba vetett bizalom a legalacsonyabb a három hatalmi ág közül, és a tendencia továbbra is csökkenő.⁴⁰ A félrekormányzott hajót pedig úgy tűnik, hogy a kapitány(ok) nem igyekeznek helyes pályára állítani: a kongresszusi vezetők egyre kevésbé rendelkeznek intézményi pozíciójukból eredő identitással, inkább a fehér házi szövetségeseiket igyekeznek kiszolgálni a törvényalkotás áramvonalasításával, vagy ellenzéki pozícióban a kormányzó oldalt frusztrálni annak megakasztásával. Hivatalukra nem tekintenek önálló erőközpontként, és magukat is a végrehajtó hatalom meghosszabbított karjaként határozzák meg.⁴¹

A Kongresszus működését érintő reformkezdeményezésként elsősorban a *filibuster* eltörlését említhetjük. A 60 fő szavazati többség igényének 51 főre redukálása gördülékenyebb döntéshozatalt eredményezne, ugyanakkor csökkentené a kétpárti kompromisszumok szükségességét, a Képviselőházhoz hasonlóan a Szenátust is színtiszta többségi elvű kamarává változtatva. A kevésbé jóhiszemű, de realista válasz erre az érvre úgy szólna, hogy a kompromisszumot igénylő döntéseket eddig sem kölcsönösen eredményes tárgyalással, hanem a rövid távú politikai győzelmeket maximalizáló alkudozással és egyéni ambíciók mentén motivált zsarolással hozták meg a Szenátusban, ennek a rendszernek a kivezetése pedig nem járna minőségi veszteséggel.⁴²

Ennél minden bizonnyal sokkal könnyebben megvalósítható a kongresszusi kapacitáscsökkenés megállítása és visszafordítása. Az elemzési és kutatási erőforrások megerősítése versenyképes bérezéssel, álláshelyek létrehozásával és némi hangsúlyeltolódással elérhető. Ez utóbbi technikai jellegű javaslatnak tűnik, azonban mégis kulcsfontosságú lehet a célok elérése érdekében: a képviselői és szenátori, illetve vezetőket támogató alkalmazottak számának (aránytalan) növelése helyett a bizottsági és pártatlan,

⁴⁰ BRENAN 2025.

⁴¹ MANN–ORNSTEIN 2006.

⁴² A vitát keretezi és kimerítően tárgyalja: BINDER–SMITH 1996.

agytörzstszerűen működő szervezetek (CRS, GAO stb.) felé szükséges billenteni az erőforrások képzeletbeli mérlegét.

A többi reformterv, mint például a kampányfinanszírozás átalakítása – és általánosságban a választásokat és a választási rendszert érintő változtatási javaslatok –, túlmutat a törvényhozáson, hiszen ezek magát az amerikai politikai rendszerben zajló döntéshozatalt és közpolitika-alkotást, illetve az elitrekrutáció átalakulását is elhoznák. A Kongresszus reformja és egy idealizált, korábban talán sosem létezett törvényhozássá változtatása a teljes politikai „ökoszisztéma” – az újrakörzetesítéstől a kampányfinanszírozáson át a média- és hírközlési szabályozásig – megváltoztatását igényli. Mindezek mellett azt is adottságként kell kezelnie egy, a Kongresszus megújításán dolgozó amerikai politikusnak, hogy a hatalmi ágak egyensúlya is elmozdult. Minden változtatás kihatással van a végrehajtó és a bírói hatalom működésére, amelyek nemcsak gondosan őrzik, hanem aktívan keresik is az alkalmat további hatáskörök elnyerésére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BINDER, Sarah A. (2003): *Stalemate. Causes and Consequences of Legislative Gridlock*. Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- BINDER, Sarah A. – SMITH, Steven S. (1996): *Politics or Principle? Filibustering in the United States Senate*. Washington D.C.: Brookings Institutions Press.
- BRENAN, Megan (2025): Democrats' Confidence in U.S. Institutions Sinks to New Low
Americans' Average Confidence Across Institutions Remains Near its Lowest Point in
46 Years of Measurement.. *Gallup*, 2025. július 17. Online: <https://news.gallup.com/poll/692633/democrats-confidence-institutions-sinks-new-low.aspx>
- BROADWATER, Luke – COCHRANE, Emily – PARLAPIANO, Alicia (2022): As Earmarks
Return to Congress, Lawmakers Rush to Steer Money Home. *The New York Times*,
2022. április 1. Online: <https://www.nytimes.com/2022/04/01/us/politics/congress-earmarks.html>
- BURNS, James MacGregor (2009): *Packing the Court. The Rise of Judicial Power and the
Coming Crisis of the Supreme Court*. New York: Penguin Books.
- CASSELLA, Chris – FAGAN, E. J. – THERIAULT, Sean M. (2023): Partisan Asymmetries
in Earmark Representation. *Political Research Quarterly*, 76(4), 1794–1804. Online:
<https://doi.org/10.1177/106591292311758>

- CHERVINSKY, Lindsay (2021): The History of Congressional Parliamentarians and Why They Matter. *Governing*, 2021. september 10. Online: <https://www.governing.com/context/the-history-of-congressional-parliamentarians-and-why-they-matter>
- COCHRANE, Emily – BROADWATER, Luke (2021): Biden Concedes Social Policy Bill Is Stalled as Immigration Plan Falters. *The New York Times*, 2021. december 16. Online: <https://www.nytimes.com/2021/12/16/us/politics/biden-immigration-build-back-better.html>
- COOPER, Philip J. (2014): *By Order of the President. The Use and Abuse of Executive Direct Action*. Lawrence: University Press of Kansas.
- CROOK, Sara Brandes – HIBBING, John R. (1985): Congressional Reform and Party Discipline: The Effects of Changes in the Seniority System on Party Loyalty in the US House of Representatives. *British Journal of Political Science*, 15(2), 207–226. Online: <https://doi.org/10.1017/S0007123400004166>
- CROSSON, Jesse M. et al. (2020): How Experienced Legislative Staff Contribute to Effective Lawmaking. In LAPIRA, Timothy M. – DRUTMAN, Lee – KOSAR, Kevin R. (szerk.): *Congress Overwhelmed. The Decline in Congressional Capacity and Prospects for Reform*. Chicago: The University of Chicago Press, 209–224.
- CROSSON, Jesse M. et al. (2021): Partisan Competition and the Decline in Legislative Capacity among Congressional Offices. *Legislative Studies Quarterly*, 46(3), 745–789. Online: <https://doi.org/10.1111/lsq.12301>
- CUÉLLAR, Mariano-Florentino (2012): Earmarking Earmarking. *Harvard Journal on Legislation*, 49(2), 249–301.
- CURRY, James M. – LEE, Frances E. (2020): What is Regular Order Worth? Partisan Lawmaking and Congressional Processes. *The Journal of Politics*, 82(2), 627–641. Online: <https://doi.org/10.1086/706893>
- DAHL, Robert A. (2006): Decision-Making in a Democracy. The Supreme Court as a National Policy-Maker. In BELLAMY, Richard (szerk.): *Constitutionalism and Democracy*. London: Routledge.
- DITCH, David (2023): Earmark Spending. Bad Fruit from Rotten Trees. *The Heritage Foundation Backgrounder*, (3741). Online: <https://www.heritage.org/sites/default/files/2023-02/BG3741.pdf>
- EVANS, Diana (2011): Pork Barrel Politics. In EDWARDS, George C. – LEE, Francis E. – SCHICKLER, Eric (szerk.): *The Oxford Handbook of the American Congress*. New York: Oxford University Press, 315–339. Online: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199559947.003.0014>
- GOODWIN, George (1959): The Seniority System in Congress. *American Political Science Review*, 53(2), 412–436. Online: <https://doi.org/10.2307/1952154>
- HAEBERLE, Steven H. (1978): The Institutionalization of the Subcommittee in the United States House of Representatives. *The Journal of Politics*, 40(4), 1054–1065. Online: <https://doi.org/10.2307/2129908>

- HEDLUND, Aaron (2019): Pork-Barrel Politics and Polarization. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 101(1), 57–68. Online: <https://doi.org/10.20955/r.101.57-68>
- KOSAR, Kevin et al. (2016): Restoring Congress as the First Branch. *R Street Policy Study*, (50). Online: <https://kevinrkosar.com/wordpress/wp-content/uploads/2023/02/Kosar-et-al-Restoring-Congress-as-the-First-Branch.pdf>
- LAPIRA, Timothy M. et al. szerk. (2020): *Congress Overwhelmed. The Decline in Congressional Capacity and Prospects for Reform*. Chicago: University of Chicago Press.
- LAWSON, Gary (1994): The Rise and Rise of the Administrative State. *Harvard Law Review*, 107(6), 1231–1254. Online: https://scholarship.law.bu.edu/faculty_scholarship/948
- MAGYARICS Tamás – MÁRTONFFY Balázs szerk. (2023): *Ütközőpályák. Magyarország mozgásterét az amerikai-kínai nagyhatalmi játszmákban*. Budapest, Ludovika.
- MAGYARICS Tamás – MÁRTONFFY Balázs – MERKOVITY Norbert szerk. (2024): *Az Amerikai Egyesült Államok politikai rendszere*. Budapest, Ludovika.
- MANN, Thomas E. – ORNSTEIN, Norman J. (2006): *The Broken Branch. How Congress Is Failing America and How to Get It Back on Track*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/oso/9780195174465.001.0001>
- MAYER, Kenneth R. (2002): *With the Stroke of a Pen. Executive Orders and Presidential Power*. Princeton: Princeton University Press.
- MCCARTY, Nolan et al. (2016): *Polarized America. The Dance of Ideology and Unequal Riches*. Cambridge: MIT Press.
- MCIVER WEATHERFORD, Jack (2005): *Törzsek a Dombon. Az Egyesült Államok Kongresszusa: rítus és valóság*. Ford. Bódis Krisztina. Budapest: Századvég.
- PETERSON, Eric R. – WOLANIN, Tyler L. (2023): Senate Staff Levels, 1977–2022. *Congress.gov*, 2023. augusztus 2. Online: <https://www.congress.gov/crs-product/R43946>
- PETERSEN, Eric R. (2023): House of Representatives Staff Levels, 1977–2023. *Congress.gov*, 2023. november 28. Online: <https://www.congress.gov/crs-product/R43947>
- Quorum (2017): Bipartisanship Down 30% Since 1989. *Quorum*, 2019. január 9. Online: <https://www.quorum.us/data-driven-insights/bipartisanship-in-congress-down-30-percent-since-1989/>
- ROSENBAUM, David E. (1975): Senate Reformers Gain With Rockefeller's Help. *The New York Times*, 1975. február 25. Online: <https://www.nytimes.com/1975/02/25/archives/senate-reformers-gain-with-rockefellers-help.html>, 73.
- RUBIN, Edward L. (2025): Chevron Was Not, and Cannot Be, Overruled: The Dullness of Loper Bright. *Duke Journal of Constitutional Law & Public Policy*, 20(1), 31–111. Online: <https://scholarship.law.duke.edu/djclpp/vol20/iss1/2>
- SCHAFFNER, Brian F. (2011): Party Polarization. In EDWARDS, George C. – LEE, Francis E. – SCHICKLER, Eric (szerk.): *The Oxford Handbook of the American Congress*. Oxford: Oxford University Press, 527–549.
- SCHOENBROD, David (2008): *Power Without Responsibility. How Congress Abuses the People through Delegation*. New Haven: Yale University Press.

- SHEPHERD, Michael E. – YOU, Hye Young (2020): Exit Strategy. Career Concerns and Revolving Doors in Congress. *American Political Science Review*, 114(1), 270–284. Online: <https://doi.org/10.1017/S0003055419000510>
- SOLENDER, Andrew – KIGHT, Stef W. (2023): GOP Hardliners Score Spots on Powerful House Rules Committee. *Axios*, 2023. január 23. Online: <https://www.axios.com/2023/01/24/house-rules-committee-roy-normal-massie>
- STRAHAN, Randall – PALAZZOLO, Daniel J. (2004): The Gingrich Effect. *Political Science Quarterly*, 119(1) 89–114. Online: <https://doi.org/10.2307/20202306>
- THOMSEN, Danielle M. (2017): *Opting Out of Congress. Partisan Polarization and the Decline of Moderate Candidates*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WALDO, Dwight (2006) [1948]: *The Administrative State. A Study of the Political Theory of American Public Administration*. Abingdon: Routledge.
- WHITE, Joseph (2015): Jimmy Carter’s and James Miller’s Revenge. The Reasons and the Consequences for Presidential and Congressional Power of Measures to Ban Congressional “Earmarks”. *Case Western Reserve Law Review*, 65(4), 1175–1199. Online: <https://scholarlycommons.law.case.edu/caselrev/vol65/iss4/12>
- WONG, Scott (2012): Reid: ‘I’m happy’ with earmarks. *Politico*, 2012. január 31. Online: <https://www.politico.com/story/2012/01/reid-im-happy-with-earmarks-072241>

RENDELETI KÖZTÁRSASÁG:
A MÉLYÁLLAMTÓL AZ EGYSÉGES
VÉGREHAJTÓ HATALOMIG ¹

„Egy olyan emberi közösségben, amely nem tartja magát elszámoltathatónak, senki sem bízhat meg.” (Thomas Paine)

„Aki megmenti a hazáját, nem szegi meg a törvényt.” (Donald Trump, Bonaparte Napóleont idézve)

„Nem tudom, hogy be kell-e tartanom az Alkotmányt.” (Donald Trump válasza a kérdésre az NBC *Találkozás a sajtóval* című programjában, 2025. május 4-én)

BEVEZETÉS

Az egységes végrehajtó hatalom elmélete alapvető alkotmányos értelmezés, amelynek messzemenő következményei vannak az amerikai kormányzásra nézve. Míg a támogatói szöveges és történelmi alapjai mellett érvelnek, a kritikusok komoly aggodalmakat fogalmaznak meg mind tudományos alapjaival, mind demokratikus következményeivel kapcsolatban. Ahogy a Legfelsőbb Bíróság továbbra is a hatalmi ágak szétválasztásának kérdéseivel küzd, az elmélet befolyása az alkotmányjogra és a közigazgatási gyakorlatra valószínűleg tovább fog növekedni, így elengedhetetlen, hogy a jogtudósok és a gyakorló jogászok megértsék mind az alapjait, mind a korlátait.

A jelenleg is zajló vita az amerikai alkotmányosság mélyebb feszültségeit tükrözi a hatékonyság és az elszámoltathatóság, az elnöki hatalom és a törvényhozási felügyelet, valamint az originalista értelmezés és az alkotmányos adaptáció között. Mivel ezek a feszültségek továbbra is fennállnak,

¹ A tanulmány szakmai lektora Stumpf István.

az egységes végrehajtó hatalom elmélete továbbra is az alkotmánytudomány és a bírói döntéshozatal központi témája marad.

KORMÁNYZÁS ELNÖKI RENDELETEKKEL

Donald Trump a 2025. január 20-i beiktatását követő fél évben több mint 200 elnöki rendeletet adott ki.² Kritikus elemzők szerint a törvényhozást megkerülő, elnöki rendeletekkel történő kormányzás az elszámoltathatóság felszámolásához vezet.

A végrehajtási rendeletek nem eredendően problematikusak, egy megfelelő végrehajtási rendeletnek csupán az elnök végrehajtó hatalmának gyakorlását kellene tükröznie. De a közelmúltban olyan területeken is kiadtak ilyen rendeleteket, ahol az elnök nem kapott felhatalmazást a cselekvésre, Trump pedig, úgy tűnik, anélkül teszi ezt, hogy azok kibocsátása átesett volna azon a folyamaton, amelyet az elnöki rendeletek számára Kennedy 11030. számú végrehajtási rendelete előír. Ez szabályozza a végrehajtási rendeletek kiadásának folyamatát, és többek között előírja, hogy miután az OMB (Office of Management and Budget) jóváhagy egy rendeletet, az az igazságügyi miniszter elé kerül, formai és jogszerűségi megfontolásra. Az igazságügyi miniszter ezt a feladatot az Igazságügyi Minisztérium Jogi Tanácsadó Irodájára delegálta, ahol a hivatásos ügyvédek felülvizsgálják a rendelet formai és jogszerűségi szempontjait.

Az elnöki rendeletek többsége ellen szövetségi bírók úgynevezett ideiglenes intézkedéseket adtak ki. Az ideiglenes intézkedésről szóló végzés célja blokkoló rendelkezés, amely megakadályozza a felek eljárési lehetőségét a bírósági jogorvoslati hatókörének aláásására. Az ideiglenes intézkedés azonban egyre inkább az érdemi döntés meghozatalának felgyorsítására szolgáló eszközzé válik, különösen a jelentős közjogi ügyekben.

Ezen országos hatályú ideiglenes intézkedések száma az 1960-as évektől (szakértők szerint 1964-ben bocsátották ki az elsőt) növekedett, de a 2000-es években felgyorsult, és különösen Trump elnöki terminusai alatt érte/éri el

² Federal Register 2025.

csúcspontját. Ezen országos hatályú ideiglenes intézkedések kiadásában elsősorban a mindenkori adminisztrációval ellentétes politikai erőt képviselő, volt elnökök által kinevezett szövetségi bírók jeleskednek, akik gátolják az éppen regnáló elnök politikai céljainak megvalósítását.

A bírói gyakorlatban meghonosodott országos hatályú ideiglenes intézkedések és időszakos korlátozó rendelkezések alkalmazhatósága azonban szakmai, majd kongresszusi vitát váltott ki, azok alkotmányossága és jogszerűsége kapcsán. A vita lényege a liberálisnak tartott legfelsőbb bírósági bíró, Elena Kagan véleménye szerint: „Egyszerűen nem lehet helyes, hogy egyetlen kerületi bíró meggátolhasson egy országos szintű szabályozást, és hagyja azt felfüggesztve azokra az évekre, amíg a rendes eljárási folyamaton keresztülmegy.”³

E bevezető után tekintsük át az USA végrehajtó hatalmára vonatkozó elméleti megközelítések történetét!

A VÉGREHAJTÓ HATALOM KONCEPTUÁLIS ALAKULÁSA

Alkotmányos megközelítés

A végrehajtó hatalom megfelelő hatókörének és belső felépítésének kérdése az amerikai alkotmányjog egyik legvitatottabb és elméletileg legbonyolultabb kérdése a köztársaság megalakulása óta.⁴ A végrehajtó hatalom doktrínájának elméleti alapjaihoz és korai fejlődésének megértéséhez röviden vázolni kell azokat az intellektuális áramlatokat, amelyek az Alkotmány ratifikációja során, valamint az azt követő 235 évben formálták mind az alkotmányszöveget, mind annak későbbi értelmezését.⁵

Az alkotmányozás időszakában a végrehajtó hatalomra vonatkozó elméleti megközelítések az ennek hatékonysága és a felelősségre vonatkozás, az energia és visszafogottság, és a népi kormányzás és a szakértői

³ Northwestern Pritzker School of Law 2022.

⁴ CALABRESI–YOO 2008.

⁵ CALABRESI 1995; YOO 2005.

adminisztráció dichotómiái közötti mélyebb filozófiai feszültségeket jelenítették meg.⁶ Ezek a feszültségek az elnöki tisztségről alkotott, egymással versengő elképzelésekben öltöttek testet, és egészen a modern korszakig meghatározók voltak az Alkotmány értelmezésében és a politikai gyakorlatban.⁷ E korai elméleti keretek megvilágítása elengedhetetlen az elnöki hatalomról és az adminisztratív hatalomról folyó kortárs viták megértéséhez.⁸

Az alkotmány atyáinak a végrehajtó hatalomhoz való hozzáállását mélyen befolyásolta a felvilágosodás politikai elmélete, különösen Montesquieu *A törvények szelleme* című műve.⁹ A hatalmi ágak szétválasztására vonatkozó montesquieu-i elképzelés nyújtotta az intellektuális alapot a végrehajtó hatalom korlátozásához, ugyanakkor elismerte annak szükségességét a hatékony kormányzáshoz.¹⁰ Ezenfelül az angol alkotmányos gyakorlat elemzése – amely az intézményi versengés útján történő hatalmi ellenőrzésre helyezte a hangsúlyt – döntően formálta az alapító atyák szemléletét arról, miként lehet a végrehajtó hatalom egyszerre energikus és korlátozott.¹¹

A hatalmi ágak megosztásának amerikai adaptációja azonban jelentősen eltért a montesquieu-i modelltől.¹² Míg a francia filozófus egy viszonylag gyenge végrehajtó hatalmat képzelt el, amely elsősorban a törvényhozás túlkapásainak ellenőrzésére szolgál, az alkotmány atyái szembesültek a gyenge végrehajtó hatalom gyakorlati kudarcaival a Konföderációs Cikkelyek alapján.¹³ Ez a tapasztalat sokakat meggyőzött arról, hogy a hatékony kormányzáshoz az európai modelleknél erőteljesebb végrehajtó hatalomra van szükség, ami olyan elméleti újításokhoz vezetett, amelyek megkülönböztették az amerikai alkotmányos rendet szellemi elődeitől.¹⁴

John Locke a polgári kormányzatról szóló második értekezése egy másik fontos elméleti keretet nyújtott, különösen a végrehajtó hatalom előjogának

⁶ ELLIS 2012; TULIS 1987.

⁷ SKOWRONEK 1997.

⁸ SHANE 2009.

⁹ MONTESQUIEU 2000.

¹⁰ VILE 1998.

¹¹ GWYN 1965.

¹² CASPER 1989.

¹³ RAKOVE 1996.

¹⁴ THACH 2007.

elemzésével.¹⁵ Locke szerint a végrehajtóknak rendelkezniük kell diszkrecionális hatalommal, hogy a közjó érdekében cselekedhessenek, még akkor is, ha nincs konkrét jogi felhatalmazásuk, különösen vészhelyzetekben vagy amikor a törvényhozás iránymutatása nem bizonyul elégségesnek.¹⁶ E koncepció visszhangra talált az alkotmányozók körében, akik felismerték, hogy a törvényhozás felsőbbrendűségének merev betartása végzetes lehet a hatékony kormányzás szempontjából.¹⁷ A locke-i kiváltságok és a jogi korlátozások közötti feszültség központi szerepet játszott a végrehajtói hatalomról szóló 19. századi vitákban.¹⁸ Locke elmélete intellektuális alapot nyújtott a kiterjedt elnöki intézkedésekhez, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy ez a hatalom a természetjog és a nép beleegyezése által korlátozott.¹⁹ Ez a kettős jelleg – széles körű mérlegelési jogkör biztosítása és egyúttal az elméleti korlátok fenntartása – tartós értelmezési kihívásokat jelentett, amikor az Egyesült Államok későbbi elnökei feszegették az alkotmányos hatalom határait.²⁰

A felhatalmazási záradék és implikációi

Az Alkotmány II. cikkelyének nyitó nyilatkozata, miszerint „a végrehajtó hatalom az Egyesült Államok elnökét illeti”, kiterjedt elméleti vitát váltott ki az elnöki hatalom terjedelméről és természetéről.²¹ Míg az I. cikkely pontosan felsorolja a jogalkotói jogosítványokat, a végrehajtó hatalomról szóló záradék általános felhatalmazást ad az elnöknek, majd ezt követően rögzíti annak konkrét feladatait, valamint hatásköreit.²² Ez a szövegszerkezet

¹⁵ LOCKE 1986.

¹⁶ LOCKE 1986.

¹⁷ FATOVIC 2009.

¹⁸ SCHLESINGER 2004.

¹⁹ LOCKE 1986.

²⁰ COX 1960.

²¹ The Constitution Of The United States And The Declaration Of Independence 2016: 6–7.

²² CALABRESI–RHODES 1992.

táplálta a végrehajtói hatalom alkotmányos alapjáról szóló, egymással versengő értelmezéseket.²³

A végrehajtói hatalom kiterjesztésének támogatói, Hamilton elméleti keretrendszerére hivatkozva, azzal érvelnek, hogy a felhatalmazási záradék teljes körű végrehajtói hatalmat biztosít, amely csak az Alkotmányban meghatározott korlátozásoknak van alávetve.²⁴ Ezen értelmezés szerint az Alkotmány az elnöknek minden végrehajtói funkció feletti hatalmat biztosít, míg a Kongresszus csak a szövegben kifejezetten ráruházott szabályozási hatáskörökkel rendelkezik. Ez az értelmezés az erős, egységes végrehajtói hatalom elméletét támasztja alá, mivel az átfogó közigazgatási ellenőrzést az elnöki funkcióhoz köti.²⁵

Az alternatív értelmezések – amelyek jobban igazodnak a törvényhozói felsőbbrendűséget hangsúlyozó republikánus elméleti hagyományokhoz – azt állítják, hogy a felhatalmazási záradék csupán az elnöki tisztséget hozza létre, anélkül, hogy meghatározta volna a végrehajtó hatalom hatókörét.²⁶ Szerintük az elnöki hatalom elsősorban a konkrét alkotmányos felhatalmazásokból és a Kongresszus által átruházott hatáskörökből származik, nem pedig a végrehajtó hatalomban rejlő immanens jogokból.²⁷ Ez az értelmezés támogatja az elnöki hatalom korlátozottabb fogalmát és a Kongresszus kiterjedtebb ellenőrzését az adminisztratív állam és funkciói felett.²⁸

A gondoskodási záradék és az adminisztratív hatalom

Az alkotmány azon követelménye, hogy az elnök „gondoskodik a törvények hűséges végrehajtásáról”, központi szerepet játszott az adminisztratív

²³ SAIKRISHNA–RAMSEY 2001.

²⁴ CALABRESI–PRAKASH 1994.

²⁵ AMAR 1996.

²⁶ LESSIG–SUNSTEIN 1994.

²⁷ LESSIG–SUNSTEIN 1994.

²⁸ STRAUSS 1984.

ellenőrzés és az elnöki végrehajtói felügyelet elméleti vitáiban.²⁹ Ez a záradék potenciálisan mind az elnöki hatalom kiterjesztő, mind pedig korlátozó értelmezését alátámasztja, attól függően, hogy a „hűséges végrehajtás” az elnöki diszkrecionális jog vagy a törvényhozói felsőbbrendűség hangsúlyozására hivatott.³⁰

A hamiltoni elméletek a gondoskodási záradékot úgy értelmezik, hogy az megerősíti az elnök felügyeleti hatalmát az összes törvény végrehajtása felett, és előírja, hogy az alárendelt tisztviselőknek cselekedeteiket az elnök utasításaihoz kell igazítaniuk.³¹ Ez az értelmezés támogatja az egységes végrehajtó hatalom elméletét, mivel egyértelmű hierarchikus kapcsolatot állapít meg az elnök és az adminisztratív szervek között. Ha az elnök alkotmányos felelősséggel tartozik a törvények hű végrehajtásáért, akkor – az érvelés szerint – rendelkeznie kell a megfelelő hatalommal az alárendelt tisztviselők ellenőrzésére.

A republikánus elméletek ezzel szemben azt hangsúlyozzák, hogy a záradék az elnök hatalmát a törvények betartásának biztosítására korlátozza, és nem terjed ki a politikai iránymutatásra.³² Ezen értelmezés szerint az elnök felügyeleti hatalma csak az illegális cselekmények megakadályozására terjed ki, a törvényes keretek közötti diszkrecionális politikai döntések ellenőrzésére nem. Ez az értelmezés támogatja a Kongresszus nagyobb ellenőrzését az adminisztratív politika felett, és az elnök korlátozottabb felügyeleti hatalmát.³³

Lincoln és a vészhelyzeti hatalom elmélet

Abraham Lincoln elnöksége a polgárháború idején a végrehajtói hatalom legjelentősebb bővítését hozta, miközben kifinomult elméleti indokokat

²⁹ The Constitution Of The United States And The Declaration Of Independence 2016: 6–7.

³⁰ CALABRESI–PRAKASH 1994.

³¹ CALABRESI–PRAKASH 1994.

³² STITH 1988.

³³ FLAHERTY 1996.

szolgáltatott a vészhelyzeti hatáskörök igazolására.³⁴ Lincoln intézkedései – köztük a katonai letartóztatások, a sajtócenzúra és a rabszolgák felszabadítása – alapvető kérdéseket vetettek fel az elnöki hatalom alkotmányos korlátairól nemzeti válsághelyzetek idején.

Lincoln elméleti kerete ötvözte Locke előjogelméletét az alkotmányos értelmezéssel, hogy igazolja a rendkívüli elnöki intézkedéseket.³⁵ Arra hivatkozott, hogy az Alkotmány megóvására vonatkozó elnöki eskü kötelezettsége feljogosítja a szükséges intézkedések meghozatalát annak megsértése esetén, még akkor is, ha azok adott esetben szembemennek konkrét alkotmányos rendelkezésekkel.³⁶ Ez elméleti alapot nyújtott a rendkívüli hatalom doktrínájához, miközben fenntartotta az alkotmányos kormányzás iránti elkötelezettséget.³⁷

Lincoln elnöksége döntő precedenseket teremtett a végrehajtói hatalom elméletének későbbi fejlődéséhez, különös tekintettel az Alkotmány szövege és a rendkívüli helyzet közötti kapcsolatra. Lincoln alkotmányértelmezése és a gyakorlati szükségesség összehangolása nagy hatással volt az elnöki hatalom elméleti megközelítésére egészen a modern korig, és intellektuális alapot nyújtott a végrehajtói hatalom kiterjesztésére irányuló igényekhez nemzeti válsághelyzetek idején.³⁸

A végrehajtó hatalom és az egységes végrehajtó hatalom doktrínájának elméleti alapjai, amelyek az alkotmányos időszakban és a 19. században alakultak ki, tükrözik az amerikai politikai gondolkodásban a hatékonyság és a felelősségre vonhatóság, az energia és a visszafogottság, a demokratikus kormányzás és az alkotmányos korlátozások közötti tartós feszültségeket.³⁹ Az ebben a formatív időszakban kialakult intellektuális keretek – Hamilton végrehajtói energia elméletétől kezdve Lincoln rendkívüli hatáskörök doktrínájáig – továbbra is alakítják az elnöki hatalomról és a közigazgatási ellenőrzésről folyó kortárs vitákat.

³⁴ RANDALL 2022.

³⁵ FARBER 2003.

³⁶ LINCOLN 1953.

³⁷ REHNQUIST 2000.

³⁸ SCHLESINGER 1973.

³⁹ PIOUS 1979.

Ezek a korai elméleti fejlemények az amerikai alkotmánytörténet egészében fennmaradó, egymással versengő paradigmákat hoztak létre.⁴⁰ A végrehajtói energiát hangsúlyozó hamiltoni elméletek és a törvényhozói felsőbbrendűséget hangsúlyozó republikánus megközelítések közötti feszültség továbbra is központi szerepet játszik a mai alkotmányértelmezésben, míg a jacksonista demokratikus elszámoltathatóságra helyezett hangsúly továbbra is elméleti alapot nyújt a kiterjedt elnöki hatalmi igényeknek.

A végrehajtói hatalom elméletének 19. századi fejlődése az alkotmányos értelmezés és a politikai gyakorlat közötti dinamikus kapcsolatot is kijelöli.⁴¹ Az elméleti keretek a gyakorlati kihívásokra reagálva alakultak ki, ugyanakkor alakították a későbbi alkotmányos fejlődést is, illusztrálva az alkotmányos szöveg és a politikai tapasztalatok közötti folyamatos interakciót az amerikai kormányzásban.

Ezen elméleti alapok megértése elengedhetetlen a végrehajtói hatalom doktrínája későbbi fejlődésének és az elnöki hatalomról folyó kortárs viták elemzéséhez,⁴² miközben rávilágítanak az amerikai politikai gondolkodásban a végrehajtói hatalom megfelelő hatályáról és szerkezetéről szóló tartós feszültségekre.⁴³

A New Deal elméleti alapjai és az ideológiai átalakulás

A New Deal szabályozási átalakulása alapvetően eltérő teoretikus feltételezéseken alapult a kormány szerepéről a gazdasági életben. Míg a 19. századi szabályozási politika azt feltételezte, hogy a kormányzati beavatkozásnak minimálisnak és kivételesnek kell lennie, a New Deal reformerei az Alan Brinkley által „monopóliumellenes liberalizmusnak” nevezett elvet fogadták el, amely szerint a versenyképes piacok megőrzése és a demokratikus intézmények védelme érdekében erőteljes kormányzati szabályozás szükséges.⁴⁴

⁴⁰ SKOWRONEK 1997.

⁴¹ ACKERMAN 2005.

⁴² KAGAN 2001.

⁴³ MASHAW 2012.

⁴⁴ BRINKLEY 1995.

Ezt az ideológiai váltást megerősítették a gazdasági válság gyakorlati következményei, de tükrözte a progresszív korszak gondolkodásának mélyebb intellektuális áramlatait is. A jogi realista gondolkodók, mint Felix Frankfurter és James Landis, azzal érveltek, hogy a komplex modern gazdasági problémákra szakértői adminisztratív megoldásokra van szükség, nem pedig a formalista jogi kategóriák merev betartására.⁴⁵ A bürokratikus hatalom szakértelemre alapuló igazolása jelentette az intellektuális alapot a New Deal időszakára jellemző szabályozási hatalom jelentős kiterjedésének.

A New Deal szabályozó állam reformja olyan intézményi és alkotmányos precedenseket teremtett, amelyek ma is alakítják az amerikai kormányzást. A szövetségi kereskedelmi hatalom tág értelmezése, a jogalkotói hatalom kiterjedt átruházása az adminisztratív szervekre, valamint az adminisztratív jogi eljárások kidolgozása mind az amerikai alkotmányos rendszer állandó jellemzőivé váltak.⁴⁶ Még a szabályozó hatalom korlátozására irányuló konzervatív törekvések, például a Reagan-kormány idején, is a New Deal alapvető keretein belül működtek, és nem kérdőjelezték meg annak alkotmányos alapjait.⁴⁷

A közigazgatási ügynökségek háború utáni bővülése

Nyomon követhető a közigazgatási ügynökségek folyamatos bővülése a második világháború utáni korszakban, azzal, hogy a New Deal idején létrehozott alapvető keret hogyan teremtette meg az alapját a még átfogóbb szabályozási programoknak. Az 1960-as évek polgárjogi korszaka, valamint az 1960-as és 1970-es évek környezetvédelmi és fogyasztóvédelmi mozgalmai a New Deal precedenseire építve új jogkategóriákat és azoknak megfelelő szabályozási kötelezettségeket hoztak létre. Ebben az időszakban jöttek létre olyan fontos közigazgatási ügynökségek, mint a Környezetvédelmi Ügynökség, a Munkahelyi Biztonsági és Egészségügyi Hivatal, valamint a Fogyasztási Cikk Biztonsági Bizottsága, amelyek mindegyike széles

⁴⁵ FRANKFURTER 1964; LANDIS 1938.

⁴⁶ SUNSTEIN 1990.

⁴⁷ FISHKIN-FORBATH 2022.

hatáskörrel rendelkezik a közcélokat szolgáló magánszereplők magatartásának szabályozása terén.

A közigazgatási ügynökségek hatáskörének bővülése fontos változásokkal járt a jogi doktrínában és az alkotmány értelmezésében. A bíróságok fokozatosan felhagytak a kormányzati hatalom korlátozó, a New Deal előtti korszakra jellemző értelmezésével, és helyette a szabályozó jogszabályok iránti tiszteletteljesebb megközelítést fogadták el. Ez a doktrinális változás lehetővé tette egyre kifinomultabb szabályozási rendszerek létrehozását, amelyek részletes közigazgatási szabályokban és végrehajtási mechanizmusokban foglalkoztak a komplex társadalmi és gazdasági problémákkal.⁴⁸

A történelmi fejlődés elméleti következményei

Ez a történelmi fejlődés mélyreható elméleti következményekkel jár a jogok természetének és a kormányzat demokratikus társadalomban betöltött megfelelő szerepének megértése szempontjából. A törvényben rögzített jogok megjelenése kihívást jelent a negatív jogokat és a korlátozott kormányzatot hangsúlyozó hagyományos liberális elméletek számára, és arra utal, hogy a valódi szabadság és egyenlőség biztosításához pozitív jogok és aktív kormányzati beavatkozás lehet szükséges. Az ebből a történelmi folyamatból kialakult szabályozó állam az egyéni szabadság és a kollektív jólét, a piaci hatékonyság és a jövedelemelosztási igazságosság, valamint a magánszféra autonómiája és a közfelelősség összeegyeztethetőségére irányuló kísérletet jelent.

Meg kell világítani azonban a modern szabályozási keretben levő feszültségeket és ellentmondásokat is. Míg a New Deal elvben megteremtette a kormányzati beavatkozás legitimitását, a szabályozás megfelelő hatályáról és módszereiről továbbra is viták folynak. A szabályozó állam folyamatos kihívásokkal szembesül azok részéről, akik szerint a kiterjedt kormányzati beavatkozás aláássa a gazdasági hatékonyságot, az egyéni szabadságot vagy a demokratikus elszámoltathatóságot. Ezek a kihívások időszakos

⁴⁸ SUNSTEIN 1990.

deregulációs és szabályozási reformokhoz vezettek, ami tükrözi az amerikai szabályozó intézmények történelmi fejlődéséből levonható tanulságokat övező vitákat.⁴⁹

EGYSÉGES VÉGREHAJTÓ HATALOM

Koncepció

Az egységes végrehajtó hatalom koncepciója a modern alkotmányjog egyik legélénkebb és legfontosabb vitájává vált, amely a hatalmi ágak szétválasztásának és a végrehajtó hatalom alapjait érinti. Az ezzel foglalkozó átfogó elemzések árnyalják mind az egységes végrehajtó hatalom elmélete támogatóinak, mind pedig kritikusainak nézeteit. Egyesek olyan kifinomult keretrendszert kínálnak a végrehajtó hatalom megértéséhez, amely meghaladni törekszik az e területet évtizedek óta uraló bináris gondolkodásmódot.

Ezen keretrendszerek központi tézise provokatív és mérsékelt egyaránt: bár az Egyesült Államok Alkotmánya bizonyos értelemben egységes végrehajtó hatalmat hoz létre, ezen elv gyakorlati következményei sokkal összetettebbek és kontextusfüggőbbek, mint azt az egységes végrehajtó hatalom erőteljes támogatói vagy kritikusai általában elismerik. Fontos annak vizsgálata, hogy mennyire sikerült összekapcsolniuk az elemzőknek az elméleti alkotmányos értelmezést a gyakorlati kormányzási kérdésekkel.⁵⁰

Antitézis

Azon szerzők, akik megkérdőjelezzik a modern alkotmányjog egyik legbefolyásosabb elméletét, az „egységes végrehajtó hatalom” doktrínáját, azzal érvelnek, hogy az általánosan elfogadott nézet, miszerint az alkotmány előírja az elnök ellenőrzését az összes végrehajtó hatalmi funkció felett, „csupán mítosz” – s mint ilyen, „a 20. század, nem pedig a 18. század alkotása”.

⁴⁹ SUNSTEIN 1990.

⁵⁰ SUNSTEIN–VERMEULE 2021.

Munkáikban szisztematikusan dekonstruálják ama állítást, miszerint az alkotmány megalkotói egy hierarchikus végrehajtó hatalmat képzeltek el, amelynek csúcán az elnök áll.⁵¹

Elméleti implikációjuk az 1980-as évek alkotmányos vitáiból fakad, amikor Reagan elnök erőfeszítései a bürokrácia feletti nagyobb ellenőrzés megteremtésére új életre keltették az elnöki hatalomról szóló tudományos és jogi vitákat. A Legfelsőbb Bíróság döntései olyan ügyekben, mint az *INS v. Chadha* és a *Bowsher v. Synar*, úgy tűnt, hogy nagyobb figyelmet szentelnek az elnöki ellenőrzésnek, ami arra ösztönözte a tudósokat, hogy még erőteljesebben érveljenek amellett, a független közigazgatási ügynökségek alkotmányosan megalapozatlanok.

Az egységes végrehajtó hatalom elméletének meghatározása

Cass Sunstein és Lawrence Lessig megkülönböztetik az egységes végrehajtó hatalom elméletének „erős” és „gyenge” változatát. Az „erős” változat, amelyet a „modern unitáriusok” képviselnek, azt állítja, hogy az elnök „teljes vagy korlátlan hatalommal rendelkezik a közigazgatási funkciók végrehajtása felett”, és hogy minden ilyen funkciót ellátó tisztviselőt az elnök saját belátása szerint eltávolíthat, vagy politikai nézeteltérések esetén az elnök visszavonhatja a kinevezését.⁵² Ez az elmélet elsősorban az Alkotmány II. cikkelyének Vesting Clause-jára („A végrehajtó hatalom az elnököt illeti”) és a Take Care Clause-ra (amely előírja, hogy az elnöknek „gondoskodnia kell a törvények hűséges végrehajtásáról”) támaszkodik.

A gyenge változat elismeri az elnök ellenőrzését a központi „végrehajtói” funkciók felett, de a Kongresszusnak – az Alkotmány II. cikkely 8. szakaszában szereplő Necessary and Proper Clause alapján – szélesebb körű hatáskört biztosít a kormány más adminisztratív funkcióinak eltérő strukturálására, az adminisztráció felépítésére és az elnök bizonyos adminisztratív funkciók feletti ellenőrzésének korlátozására.

⁵¹ LESSIG–SUNSTEIN 1994; SUNSTEIN–VERMEULE 2021.

⁵² LESSIG–SUNSTEIN 1994.

Adminisztratív függetlenség és a modern ügynökségek

Ha a Kongresszusnak jogában áll az adminisztratív jog végrehajtását az elnök közvetlen ellenőrzése nélkül strukturálni, akkor az ügynökségek függetlensége alkotmányosan megengedett, még ha ez politikailag vitatott is. Ez az érv, a fentiekben említett példához hasonlóan, közvetlenül cáfolja Scalia bíró – a *Morrison v. Olson* (1988) ügyben kifejtett különvéleményében megfogalmazott – azon állítását, miszerint a független tanácsadók és ügynökségek megsértik a hatalmi ágak szétválasztásának elvét, mert általuk csökken az elnöki ellenőrzés.

Ellenérvek és kritikák

Egyes kritikusok szerint Lessig és Sunstein alábecsülik a felhatalmazási záradék (Vesting Clause) egyértelmű jelentését, amely erőteljesen utal a hatalom átfogó biztosítására. Ha a Kongresszus teljes mértékben elszigetelhetné az adminisztrátorokat, az elnök II. cikkben foglalt hatalma üresen maradhatna.

Más originalista kritikusok szerint az első Kongresszus gyakorlatai kétértelműek. Például az egységes végrehajtó hatalom védelmezői azzal érvelnek, hogy az „1789-es döntés” vitái azt mutatják, a Kongresszus úgy értelmezte, hogy az elnök teljes körű eltávolítási jogkörrel rendelkezik, még a kincstári tisztviselők felett is.

A funkcionalista aggályokat kiemelő kritikusok arra figyelmeztettek, hogy a fenti megközelítés fragmentált végrehajtó hatalmat eredményezhet, ami aláássa a felelősségre vonhatóságot. Ha több független adminisztrátor hajtja végre a törvényt az elnök felügyelete nélkül, a felelősség diffúz lesz, s ez megnehezíti a nyilvánosság számára, hogy bárkit is felelősségre vonjon.

Párbeszéd és örökség

Sunstein és Lessig elméletét több oldalról közelítik meg, és ez befolyásolja a független ügynökségek alkotmányos státuszáról és az elnök eltávolítási jogkörének hatályáról folyó vitákat.

A kormányzás funkcionalista vagy pluralista nézetét támogató tudósok elfogadják a végrehajtó és az adminisztratív jog közötti különbségtételt. Véleményük szerint ez biztosítja a modern adminisztratív állam elvi alapját, amely szigorúan egységes modellben nem tudna működni.

Az egységes végrehajtó hatalom elméletének képviselői, mint Steven Calabresi és Christopher Yoo (később, a 2000-es években) ellenzik ezt, és az eredetiség és a funkcionalizmus alapján átfogó védelmet nyújtanak az elnöki ellenőrzésnek.

A Legfelsőbb Bíróság ezekben a kérdésekben továbbra is megosztott. A *Morrison v. Olson* (1988) ügyben megerősítették a független jogi tanácsadó elnöki eltávolítására vonatkozó korlátozásokat. Későbbi ügyekben, például a *Seila Law v. CFPB* (2020) ügyben azonban újra felmerült az egységes végrehajtó hatalom igénye, és a CFPB vezetési struktúráját megsemmisítették. Így ez a vita továbbra is él az alkotmányos doktrínában és a politikában.

Szélesebb körű elméleti hozzájárulások

Sunstein és Lessig elmélete nem absztrakt textualizmusra támaszkodik, hanem alaposan megvizsgálja a korai jogalkotási gyakorlatot, annak érdekében, hogy megérthessék az alkotmányos jelentést. Ezen túlmenően kiemelik a Kongresszus – mint demokratikusan legitim intézmény – szerepét az adminisztratív rendszer kialakításában. Az elnöki hatalom nem az elszámoltathatóság egyetlen mércéje; a Kongresszus, mint képviseleti testület, szintén biztosít egy mechanizmust, amely garantálja, hogy az adminisztráció tükrözze a közakaratot.

Modern alkalmazás

Mindazonáltal, bár Lessig és Sunstein elutasítják az erős, egységes végrehajtói elmélet történelmi alapjait, nem támogatják az elnöki hatalom teljes legyengítését. Ehelyett „átfordítási” módszertant dolgoznak ki, amely az alapító elveket a radikálisan megváltozott körülményekhez igazítja.

Azt állítják, hogy az alkotmányozók alapvető elkötelezettsége – „a frakciók kialakulásának elkerülése, a politikai elszámoltathatóság, a kormányzás bizonyos fokú centralizálása és a jogérvényesítés gyorsasága” – ma már az alapítók által eredetileg előírányozottnál erősebb elnöki ellenőrzést igényelhet a közigazgatás felett.⁵³ A New Deal utáni közigazgatási állam összetettsége és hatóköre olyan koordinációs és elszámoltathatósági problémákat vet fel, amelyekkel az alkotmányozók soha nem számoltak.

Ez az „átfordítási” megközelítés lehetővé teszi a szerzőknek, hogy funkcionális alapon támogassák az elnök erősebb ellenőrzését, miközben megőrzik az intellektuális hűséget a történelmi tényekhez. Ahogy fogalmaznak: „az erősen egységes végrehajtó hatalom mellett szóló érvek, bár egyszerű történelmi szempontból nem hihető, alkotmányos értelmezés szempontjából mégis helyesek lehetnek”.⁵⁴ Ez a keretrendszer árnyaltabb iránymutatást nyújt, mint a merev egységes végrehajtó hatalom elmélet vagy a kongresszus korlátlan hatalma az adminisztratív struktúra felett, és arra ösztönzi a tudósokat és a bírákat, hogy a hatalmi ágak szétválasztásának elemzésében komolyan foglalkozzanak mind a történelmi tényekkel, mind a funkcionális megfontolásokkal.

A MÉLYÁLLAM ÉS AZ EGYSÉGES VÉGREHAJTÓ HATALOM AZ USA 47. ELNÖKÉNEK RENDSZERÉBEN

A 2025-ös projekt

2025-ös projekt (más néven 2025-ös elnöki átmeneti projekt) egy politikai kezdeményezés, amelyet 2023 áprilisában tett közzé a Heritage Foundation,

⁵³ LESSIG–SUNSTEIN 1994.

⁵⁴ LESSIG–SUNSTEIN 1994.

és amelynek célja az Egyesült Államok szövetségi kormányának átalakítása és a végrehajtói hatalom konszolidálása átfogó közigazgatási reformok révén. A 2025-ös projekt legnagyobb kiadványa, a *Mandate For Leadership* (Vezetői mandátum) egy több mint 900 oldalas kézikönyv, amely az egységes végrehajtói elvek alapján az egész szövetségi kormányzat átszervezését írja le ügynökségenként.⁵⁵ A Heritage Foundation *Project 2025* és a tágabb MAGA-mozgalom közös diagnózist állít fel: a meggyökeresedett adminisztratív „mélyállam” akadályozza a választási elszámoltathatóságot és az alkotmányos kormányzást, és az újjáéledt „egységes végrehajtó hatalom” a szükséges gyógymód. Ebben a tanulmányban az első napon végrehajtandó személyzeti és strukturális reformok – a Schedule F újjáélesztése (a szövetségi munkavállalók közötti, a politikát befolyásoló pozíciók felelősségének visszaállításáról szóló, a korábban Trump első elnöksége alatt 13957. szám alatt kiadott, majd Biden elnök által hatálytalanított és Trump második elnöksége első napján újra kiadott elnöki rendelet),⁵⁶ az úgynevezett független ügynökségek feletti elnöki ellenőrzés szigorítása és az ügynökségek gyors átszervezése – helyreállítanák az Alkotmány II. cikkelyében foglalt ígéretet, miszerint az elnök „gondoskodik a törvények hűséges végrehajtásáról”.⁵⁷

A *Mandate for Leadership* négy fő célt vázol fel: a család helyreállítása az amerikai élet középpontjaként; az adminisztratív állam lebontása; a nemzet szuverenitásának és határainak védelme; valamint az Isten által adott egyéni jogok biztosítása. A dokumentum az egységes végrehajtói elmélet legátfogóbb kortárs alkalmazását képviseli a szövetségi kormányzásban.

A mélyállam diagnózisa

A 2025-ös projekt keretrendszere a „mélyállamot” egy demokratikus ellenőrzéstől függetlenül működő, meggyökeresedett adminisztratív apparátusként fogalmazza meg. A 2025-ös projekt a szövetségi bürokráciát „állandó politikai osztálynak” tekinti, amely kivárhatja a választott vezetőket, ezáltal

⁵⁵ Heritage Foundation 2023.

⁵⁶ Federal Register 2020.

⁵⁷ Heritage Foundation 2023.

tompítva a választók politikai döntéseit. A 2025-ös projekt rögzíti, hogy az összes szövetségi végrehajtói hatalom kizárólag az elnök személyében áll, és ennek megfelelően „a [végrehajtó hatalom] minisztériumainak és ügynökségeinek az elnök programja a fontos, nem a sajátjuk”.⁵⁸ Ez az elemzés több kulcsfontosságú problémát azonosít a jelenlegi adminisztratív struktúrával kapcsolatban.

Intézményi autonómia: A dokumentum azzal érvel, hogy a szövetségi ügynökségek olyan intézményi kultúrát és politikai preferenciákat alakítottak ki, amelyek a választási ciklusokon át fennmaradnak, és így a demokratikus elszámoltathatóságtól független kormányzási formát hoznak létre. A foglalkoztatási törvények által védett hivatásos köztisztviselők hatékonyan ellenállhatnak vagy lassíthatják azon elnöki utasításokat, amelyek ütköznek az ügynökségek preferenciáival.

Szabályozási elfogultság: A 2025-ös projekt rámutat arra, hogy a szabályozó ügynökségek gyakran szoros kapcsolatokat alakítanak ki az általuk szabályozott iparágakkal, ami olyan politikákhoz vezet, amelyek inkább szűk körű érdekeket szolgálnak, mint a szélesebb közérdeket vagy az elnöki irányvonalat.

Alkotmányos jogsértés: A független ügynökségek és a védett köztisztviselői pozíciók megsértik az egységes végrehajtó hatalom alkotmányos elvét, mivel olyan végrehajtó hatalmat hoznak létre, amely az elnöki ellenőrzésen kívül működik.

A kezdeményezés üzenete egyértelműen kimondja, hogy „a személyzet a politika”, és hogy a cél „egy összehangolt, átvilágított, képzett és felkészült konzervatívokból álló hadsereg összeállítása [...] az adminisztratív állam lebontása érdekében”. Trump elnök Agenda47⁵⁹ retorikája kiegészíti ezt a keretet, ígéretet téve a „mélyállam lebontására” és a „rosszindulatú bürokraták elbocsátására”.⁶⁰

⁵⁸ Heritage Foundation 2023.

⁵⁹ Az Agenda47 elérhető itt: <https://web.archive.org/web/20241122233842/https://www.donaldjtrump.com/agenda47>

⁶⁰ Heritage Foundation 2023.

F ütemterv és az ügynökségek strukturális ellenőrzése

A *Project 2025*/MAGA-megközelítés központi eleme a „Schedule F” újja-
élesztése és kiterjesztése. 2024 áprilisában az OPM véglegesítette azokat
a szabályokat, amelyek célja az volt, hogy megakadályozzák a karrierista
alkalmazottak tömeges áthelyezését a politikát befolyásoló kivételes
besorolásokba, de a 2025-ös végrehajtói intézkedések ezeket a védelmi
intézkedéseket visszavonták, és újra megnyitották a politikát befolyásoló
besorolásokat. A gyakorlati eredmény egy élő, folyamatos vita arról, hogy
több ezer pozíciót lehet-e átsorolni annak érdekében, hogy biztosítsák
az elnök ellenőrzését a politika végrehajtása felett (EO 13957). A Schedule
F megszüntetné a közszolgálati védelmet több ezer, politikai döntéshozatali
pozícióban lévő szövetségi alkalmazott számára, így ők az elnök belátása
szerint elbocsátható alkalmazottakká válnának.

További eleme az átalakításnak a Fehér Ház „független” közigazgatási
ügynökségek feletti felügyeletének szigorítása. A Fehér Ház kijelentette,
hogy minden ügynökség az elnöknek felelős végrehajtói hatalmat gyakorol,
és központosított felügyeletet igényel a szabályalkotási és peres pozíciók
felett – ezeket a lépéseket a 2025-ös projekt kormányzási fejezetei előre látták.
Ezek a lépések azt a régi véleményt tükrözik, hogy az elnöki irányítástól
való függetlenség alkotmányosan gyanús, ha az ügynökségek végrehajtói
funkciókat látnak el. Ez olyan személyzeti menedzsmentet jelent, amelyben
a Merit Systems Protection Board (Érdemrendszer Védelmi Testület) révén
a szövetségi állásokra vonatkozó standard tesztek visszaállítják, a felleb-
bezéseket egyszerűsítik, valamint a fizetésemeléshez kapcsolódó szigorúbb
teljesítményértékelések olyan mechanizmusokat hoznának létre, amelyekkel
az elnök nagyobb ellenőrzést gyakorolhatna a szövetségi munkaerő felett.

Az elképzelés együtt jár egy szabályozási reformmal: a keret jelentős
változásokat javasol a szabályalkotási folyamatokban, beleértve a fontosabb
szabályozások kongresszusi jóváhagyásának követelményét és a meglévő
szabályozásokra vonatkozó hatályvesztési záradékokat.

Jogi és alkotmányos érvek

A *Project 2025* elemzése ajánlásait konkrét alkotmányos érvekre alapozza, amelyek túlmutatnak az általános egységes végrehajtói elméleten. A dokumentum azzal érvel, hogy a jelenlegi adminisztratív állam több alkotmányos elvet is megsért.

Az Alkotmány II. cikkelyének megsértése: Az elnök ellenőrzésétől függetlenül működő végrehajtói funkciók létrehozásával a Kongresszus alkotmányellenesen megosztotta a végrehajtói hatalmat, megsértve a felhatalmazási záradékot.

Hatalmi ágak szétválasztása: A független ügynökségek állítólag megsértik a hatalmi ágak szétválasztását azzal, hogy egyetlen intézményen belül egyesítik a törvényhozói, végrehajtói és bírói funkciókat.

Tisztességes eljárás: A dokumentum azzal érvel, hogy a hatósági tisztviselők által végzett közigazgatási ítélezés megsérti a tisztességes eljáráshoz való jogot, mivel megtagadja a felektől a semleges bírósági felülvizsgálatot.⁶¹

Ezzel szemben a *Project 2025* és a MAGA támogatói azt állítják, hogy programjuk helyreállítja: 1. a választási elszámoltathatóságot – a választók egy elnököt dicsérhetnek vagy hibáztathatnak, nem pedig névtelen, karrierorientált tisztviselőket; 2. az alkotmányhoz való hűséget – az egységes ellenőrzés állítólag a II. cikk szövegéből és az 1789-es döntésből következik;⁶² és 3. az adminisztratív egyértelműséget – a *Chevron ügyben* hozott legfelsőbb bírósági döntés⁶³ eltűnésével jobb, ha a politikai felelősséggel rendelkező szereplők oldják meg a törvényi kétértelműségeket, mint az elszigetelt hivatalok. Elmondásuk szerint a mélyállam nem annyira összeesküvés, mint inkább strukturális eltolódás a felelősségre nem vonható hatalmi központok felé; az újjáéledt eltávolítási és felügyeleti hatáskörök helyreállítják az alkotmány atyáinak tervét.

⁶¹ PAULSEN 1994.

⁶² CURRIE 1999.

⁶³ SUNSTEIN–VERMEULE 2020.

Tudományos vita és ellenérvek

Az egységes végrehajtó hatalom elméletét jelentős tudományos kritika éri. A kritikusok azzal érvelnek, hogy az elmélet túlságosan leegyszerűsíti az Alkotmány szövegét, figyelmen kívül hagyja az I. cikk szerinti kongresszusi hatalmat, és a túlzott elnöki hatalom révén veszélyezteti a jogállamiságot. Azt állítják, hogy a független ügynökségek fontos funkciókat töltenek be a szakértelem, a politikai semlegesség és a végrehajtói hatalom ellenőrzése terén.

A történelmi elemzés azt is feltárja, hogy az alapító atyák korában a végrehajtói hatalom megértése összetett volt. Míg egyes alapítók támogatták az erős végrehajtói hatalmat, mások aggodalmukat fejezték ki a hatalom koncentrációja miatt, ami tükrözi az egységes végrehajtói elmélet mai kritikáját.

Kritikusok megjegyzik, hogy még a Legfelsőbb Bíróság 2024-es ítélkezési ülészsaka is vegyes jelzéseket adott – a *CFPB v. CFSA* ügyben a független ügynökség finanszírozási struktúráját megerősítették –, ami arra utal, hogy a Legfelsőbb Bíróság nem támogatja a függetlenség átfogó felszámolását. Arra is hivatkoznak, hogy a Schedule F szerinti tömeges átsorolás ronthatja az érdemeken alapuló közszolgálatot, protekcionizmust eredményezhet és visszatarthatja a szakmai őszinteséget. Végül, a Kongresszus továbbra is jelentős jogalkotási kapacitással rendelkezik a folyamatok korlátozásainak és biztonsági hálóinak (költségvetési előirányzatok, felügyelet és szervezeti-jogi részletek) tekintetében, ami bonyolítja az egyoldalú végrehajtói átszervezést.⁶⁴

KONKLÚZIÓ

A 2025-ös projekt az Alkotmány II. cikkelyének szilárd originalista értelmezését ötvözi egy menedzsment típusú tervvel, amelynek célja a végrehajtó hatalom elnöki iránymutatáshoz való igazítása. A Legfelsőbb Bíróság ítélkezési gyakorlata fontos szempontból kedvező – a *Seila Law*, *Collins*, *Arthrex*, *Jarkesy* és különösen a *Loper Bright* ügyek csökkentik a hatóságok

⁶⁴ American Civil Liberties Union 2025; National Federation of Federal Employees 2024; SOZAN–OLINSKY 2025.

elszigeteltségét és értelmezési autonómiáját. A politikai program tartóssága valószínűleg attól függ, hogy a személyzeti és eljárási reformok végrehajthatók-e anélkül, hogy elfogadhatatlan költségekkel járnának a közszolgálat semlegessége, a technokratikus kapacitás és a jogállamiság normái szempontjából, amelyeket még az egységes végrehajtó hatalomnak is meg kellene őriznie. Az biztos, hogy a „mélyállam” körüli harc a szlogen szintjéről a jogérvényesíthető struktúra szintjére emelkedett, és az egységes végrehajtó hatalom az elmélet szintjéről a rendszer működtetésének szintjére lépett.

Az egységes végrehajtói elv és az adminisztratív függetlenség közötti feszültség mélyebb alkotmányos kérdéseket vet fel a hatékonyság és a felelősségre vonhatóság, a szakértelem és a demokrácia, valamint az alkotmány szövege és az intézményi evolúció tekintetében. A 2025-ös projekt egy nézőpontot képvisel arra vonatkozóan, hogy ezeket a feszültségeket hogyan kellene megoldani.

EPILÓGUS

Dramai összecsapások jelezhetők mindakkor előre, amikor a republikánus elnökök a korábbi demokratikus koalíciók által létrehozott adminisztratív ügynökségekre tekintenek. Ezek a viták nem csak az egységes irányításról és a mélységről szólnak. A konzervatívok és a liberálisok közötti tartós nézeteltérések a kormányzat megfelelő határainak és az állam céljainak kérdéséről szólnak, és természetesen ideológiai és pártpolitikai szempontok játszanak kiemelkedő szerepet bennük.

Az elnökök nem igazán érdekeltek egy modern közigazgatási állam felépítésében.⁶⁵ Ők egyszerűen csak ellenőrzést akarnak, és hajlandók feláldozni a semlegességet és a szakértelmet, ha ezáltal végső soron megkapják a törvények végrehajtásának irányítását. Trump támadása az adminisztratív állam ellen úgy tűnik, mintha minden elnököt érintené azok professzionális bürokrácia kiépítésére, annak működése racionalizására és egyáltalán a hatékonyabb közigazgatási állam építésére irányuló erőfeszítéseinek elsikkadása.

⁶⁵ SKOWRONEK et al. 2021.

Természetesen, minden más tényező változatlansága mellett, az elnökök több ellenőrzést akarnak az adminisztratív állam felett. De az adminisztratív állam élén ülve, a kormány egészének teljesítményéért felelősek, és történelmi örökségükkel törődve, az elnökök – legalábbis a Trump előtti elnökök – jól működő bürokráciát is akarnak. Hűséget és szakértelmet, reagálóképességet és kompetenciát óhajtanak. A probléma az, hogy – amint azt a politikai gazdaságtan hatalmas irodalma bizonyítja – az elnökök nem tudják mindezt elérni. Az egyik elkerülhetetlenül ellentétes a másikkal. Az elnökök rendszeresen mérlegelik a kompromisszumokat és a funkcionális *trade-off-okat*. Hogy hajlandók-e előnyben részesíteni a reagálóképességet vagy a kompetenciát, az a kérdés összetettségétől, a hivatal ideológiai összetételétől, az elnök politikai programjától és számos egyéb kontextuális tényezőtől függ.

Ezzel ellentétben miért választotta Trump minden alkalommal a lojalitást, és miért nem törődik az adminisztratív állam integritásával? A válasz nem ott keresendő, hogy a korábbi kompromisszumok az elnöki ellenőrzés és az adminisztratív mélység között megromlottak, vagy hogy az egységes végrehajtó hatalom elméletének hívei végül meggyőzték az elnököt, hogy az az Alkotmány II. cikkelyének ő általi értelmezése legjobb. A válasz inkább az, hogy populista idők járnak. A populizmus térnyerése, nem pedig egy egykor marginális alkotmányértelmezési iskola kiteljesedése a lényeg itt. Végül is egy elnökről van szó, aki országos ismertségét nem annyira boszorkányos gazdasági ügyességének,⁶⁶ mint inkább *reality showmanségének* köszönheti. Jellemző momentumot ír le az elnökről szóló legfrissebb könyvében Michael Wolff, amikor azt idézi fel, hogy Trump választása szerint a munkatársai azon kérdésére, hogy milyen bírósági stratégiát válasszanak az őt fenyegető számtalan korábbi bírósági eljárásban, kijelentette, hogy a „bírósági stratégiánk ugyanaz, mint a médiastratégiánk és a médiastratégiánk ugyanaz, mint a bírósági stratégiánk”.⁶⁷ Trump tökéletesen hajlandó hivatkozni az egységes végrehajtói elméletre, amennyiben az céljainak megfelelt. Ami azonban hajtottá, az az volt, hogy meg volt győződve arról, hogy az Egyesült Államok kormánya tönkrement, manipulált és közömbös az őszinte (vagyis fehér,

⁶⁶ BUETTNER–CRAIG 2024.

⁶⁷ WOLFF 2025.

keresztény, konzervatív) amerikaiak sorsa iránt, és hogy ő, mint elnök, végre megadja az amerikai népnek azt, amit a Deep State, az úgynevezett szakértők és a korrupt washingtoni *establishment* megtagadott tőlük. Az adminisztratív államot, de a Kongresszust, a bíróságokat, a két nagy pártot és a médiát is megalázta. Az elnök saját hatalmával megígéri, hogy megvalósítja azt, amit a rendszer nem tud. Ez pedig a személyes hatalmán keresztül valósul meg, nem pedig olyan új intézmények létrehozásával, amelyek jobban reagálnak az egységes végrehajtó hatalomnál. Vannak olyanok, akik képesek úgy jellemezni Trump elnök második elnökségének kezdeti szakaszát, mint amely forradalmi változásokat indít be azzal, hogy Trump magát az államot kívánja felszámolni, hogy majd valami algoritmikus megoldással helyettesítve működtesse az Egyesült Államok politikai-gazdasági rendszerét.⁶⁸ Mindenesetre, Trump második elnöksége választ fog adni arra a kérdésre, hogy Trump törődik-e az alkotmány értelmezésével, vagy az ő politikája a személyes hatalom feltétlen érvényesítéséről szól.⁶⁹

Minthogy az Egyesült Államokban a szabadság egyéni tudatosságának legalább akkora szerepe van, mint a racionális intézményi keretrendszerének, a következő történet a dolgozat végére kívánczik. 1944-ben talán az Egyesült államok történetének egyik legjelentősebb szövetségi bírója (aki soha nem lett a Legfelsőbb Bíróság tagja) Learned Hand beszédet mondott a Central Parkban az „Én amerikai vagyok” napon, amikor több mint egymillió ember gyűlt össze, hogy megnézzze, ahogy 150 000 újonnan honosított állampolgár leteszi az állampolgári esküt. Beszédének – amely a Szabadság Szellemeként vált ismertté – elején azon tűnődött, hogy – szávaival élve – nem helyezzük-e túlzottan reményeinket az alkotmányokra, a törvényekre és a bíróságokra. „Ezek hamis remények” – mondta. „Higgyék el, ezek hamis remények. A szabadság a férfiak és nők szívében lakozik. Amikor ott meghal, sem alkotmány, sem törvény, sem bíróság nem sokat tehet érte. Amíg ott fekszik, nincs szüksége alkotmányra, törvényre, bíróságra a megmentéséhez”. „És mi ez a szabadság” – kérdezte Hand bíró –, amelynek a férfiak és a nők szívében kell lakoznia? Nem – mondta –

⁶⁸ STEINBRÜCK 2025.

⁶⁹ MCCONNELL 2022.

„a könyörtelen, a féktelen akarat. Nem az a szabadság, hogy azt tehetjük, amit akarunk. Ez a szabadság megtagadása, és egyenesen annak bukásához vezet. Egy olyan társadalom, amelyben az emberek nem ismerik el, hogy szabadságuk felett semmi sem lehet korlátot állítani, hamarosan olyan társadalommá válik, ahol a szabadság csak egy kevesek vadembereinek a tulajdona”.

Beszédét azzal zárta, mielőtt esküre vezette az egybegyűlteket, hogy szavaival egy olyan Amerika szellemét idézte meg, amely soha nem volt, sőt, amely soha nem is lesz, kivéve, ha az amerikaiak lelkiismerete és bátorsága megteremti azt.⁷⁰

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ACKERMAN, Bruce (2005): *The Failure of the Founding Fathers. Jefferson, Marshall, and the Rise of Presidential Democracy*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- AMAR, Akhil Reed (1996): Some Opinions on the Opinion Clause. *Virginia Law Review*, 82(4), 647–675. Online: <https://doi.org/10.2307/1073814>
- American Civil Liberties Union (2025): *Project 2025, Explained*. Online: <https://www.aclu.org/project-2025-explained>
- BRINKLEY, Alan (1995): *The End of Reform. New Deal Liberalism in Recession and War*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group.
- BUETTNER, Russ – CRAIG, Susanne (2024): *Lucky Loser. How Donald Trump Squandered His Father's Fortune and Created the Illusion of Success*. New York: Penguin Press.
- CALABRESI, Steven G. (1995): Some Normative Arguments for the Unitary Executive. *Arkansas Law Review*, 48, 23–104.
- CALABRESI, Steven G. – PRAKASH, Saikrishna (1994): The President's Power to Execute the Laws. *Yale Law Journal*, 104(541), 541–665. Online: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2857494>
- CALABRESI, Steven G. – RHODES Kevin H. (1992): The Structural Constitution: Unitary Executive, Plural Judiciary. *Harvard Law Review*, 105(6), 1153–1216. Online: <https://doi.org/10.2307/1341727>
- CALABRESI, Steven G. – YOO Christopher S. (2008): *The Unitary Executive: Presidential Power from Washington to Bush*. New Haven: Yale University Press.

⁷⁰ HAND 1944.

- CASPER, Gerhard (1989): An Essay in Separation of Powers: Some Early Versions and Practices. *William & Mary Law Review*, 30(2), 211–261. Online: <https://scholarship.law.wm.edu/wmlr/vol30/iss2/3>
- COX, Richard (1960): *Locke on War and Peace*. Oxford: Clarendon Press, 95–120.
- CURRIE, David P. (1999): *The Constitution in Congress The Federalist Period, 1789–1801*. Chicago: University of Chicago Press.
- ELLIS, Richard J. (2012): *The Development of the American Presidency*. New York: Routledge.
- FARBER, Daniel (2003): *Lincoln's Constitution*. Chicago: University of Chicago Press.
- FATOVIC, Clement (2009): *Outside the Law. Emergency and Executive Power*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Federal Register (2020): *Creating Schedule F in the Excepted Service*. Online: <https://www.federalregister.gov/documents/2020/10/26/2020-23780/creating-schedule-f-in-the-excepted-service>
- Federal Register (2025): *2025 Donald J. Trump Executive Orders*. Online: <https://www.federalregister.gov/presidential-documents/executive-orders/donald-trump/2025>
- FISHKIN, Joseph – FORBATH, William E. (2022): *The Anti-Oligarchy Constitution. Reconstructing the Economic Foundations of American Democracy*. Boston: Harvard University Press.
- FLAHERTY, Martin S. (1996): The Most Dangerous Branch. *Yale Law Journal*, 105(7), 1725–1839.
- FRANKFURTER, Felix (1964): *The Public and Its Government*. Boston: Beacon Press.
- GWYN, William B. (1965): *The Meaning of the Separation of Powers*. New Orleans: Tulane University Press.
- HAND, Learned (1944): The Spirit of Liberty. *Fire*. Online: <https://www.thefire.org/research-learn/spirit-liberty-speech-judge-learned-hand-1944>
- KAGAN, Elena (2001): Presidential Administration. *Harvard Law Review*, 114(8), 2245.
- LANDIS, James M. (1938): *The Administrative Process*. New Haven: Yale University Press.
- LESSIG, Lawrence – SUNSTEIN, Cass R. (1994): The President and the Administration. *Columbia Law Review*, 94(1), 15–47.
- LINCOLN, Abraham (1953): Letter to Albert G. Hodges (Apr. 4, 1864). In BASLER, Roy P. (szerk.): *The Collected Works of Abraham Lincoln*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 281–283.
- LOCKE, John (1986): *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Ford. Endreffy Zoltán. Budapest: Gondolat.
- MAGYARICS Tamás – MÁRTONFFY Balázs (2023): *Ütközőpályák. Magyarország mozgástere az amerikai-kínai nagyhatalmi játszmákban*. Budapest: Ludovika.
- MAGYARICS Tamás – MÁRTONFFY Balázs – MERKOVITY Norbert szerk. (2024): *Az Amerikai Egyesült Államok politikai rendszere*. Budapest: Ludovika.
- MASHAW, Jerry L. (2012): *Creating the Administrative Constitution. The Lost One Hundred Years of American Administrative Law*. New Haven: Yale University Press.

- MCCONNELL, Michael W. (2022): *The President Who Would Not Be King. Executive Power under the Constitution*. Princeton–Oxford: Princeton University Press.
- MONTESQUIEU (2000): *A törvények szelleméről*. Ford. Csécsy Imre, Sebestyén Pál. Budapest: Osiris – Attraktor Kft.
- National Federation of Federal Employees (2024): *Understanding Project 2025*. Online: <https://nffe.org/advocacy/issues-by-subject/p25/>
- Northwestern Pritzker School of Law [@northwesternlaw] (2022): U.S. Supreme Court Justice Elena Kagan in Conversation with Dean Hari Osofsky. *YouTube*, 2022. szeptember 16. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=9AWZcsp6wGc>
- PAULSEN, Michael Stokes (1994): The Most Dangerous Branch: Executive Power to Say What the Law Is. *Georgetown Law Journal*, 83(2), 217–265.
- PIOUS, Richard M. (1979): *The American Presidency*. New York: Basic Books.
- PRAKASH, Saikrishna – RAMSEY, Michael D. (2001): The Executive Power over Foreign Affairs. *Yale Law Journal*, 111(1), 231–356.
- RAKOVE, Jack (1996): *Original Meanings. Politics and Ideas in the Making of the Constitution*. New York: Knopf.
- RANDALL, James G. (2022): *Constitutional Problems Under Lincoln*. Hungerford: Legare Street Press.
- REHNQUIST, William (2000): *All the Laws but One: Civil Liberties in Wartime*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group.
- SCHLESINGER, Arthur M., Jr. (2004): *The Imperial Presidency*. Hammond: Mariner Books.
- SHANE, Peter (2009): *Madison's Nightmare: How Executive Power Threatens American Democracy*. Chicago: University of Chicago Press.
- SKOWRONEK, Stephen (1997): *The Politics Presidents Make. Leadership from John Adams to Bill Clinton*. Cambridge, Mass: Belknap Press.
- SKOWRONEK, Stephen et al. (2021): *Phantoms of a Beleaguered Republic. The Deep State and The Unitary Executive*. Oxford: Oxford University Press.
- SOZAN, Michael – OLINSKY, Ben (2025): *Project 2025 Would Destroy the U.S. System of Checks and Balances and Create an Imperial Presidency*. Online: <https://www.americanprogress.org/article/project-2025-would-destroy-the-u-s-system-of-checks-and-balances-and-create-an-imperial-presidency/>
- STEINBRÜCK, Peer: Zweites Deutsches Fernsehen (2025): Markus Lanz vom 2. ZDF, 2025. április 2. Online: <https://www.zdf.de/video/talk/markus-lanz-114/markus-lanz-vom-2-april-2025-100>
- STRAUSS, Peter L. (1984): The Place of Agencies in Government: Separation of Powers and the Fourth Branch. *Columbia Law Review*, 84(3), 573–669.
- STITH, Kate (1988): Congress' Power of the Purse. *Yale Law Journal*, 97, 1343–1396.
- SUNSTEIN, Cass R. (1990): *After the Rights Revolution. Reconceiving the Regulatory State*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- SUNSTEIN, Cass R. – VERMEULE, Adrian (2020): The Unitary Executive: Past, Present, Future. *The Supreme Court Review*, 83–117. Online: <https://doi.org/10.1086/714860>
- SUNSTEIN, Cass R. – VERMEULE, Adrian (2021): *Law and Leviathan: Redeeming the Administrative State*. Cambridge, MA: Belknap Press.
- THACH, Charles C., Jr. (2007): *The Creation of the Presidency, 1775–1789*. Carmel: Liberty Fund, Inc.
- The Constitution of the United States and the Declaration of Independence* (2016). Racehorse.
- The Heritage Foundation (2023): *Mandate for Leadership. The Conservative Promise. 2025 Presidential Transition Project*. Washington D.C.: The Heritage Foundation. Online: https://static.heritage.org/project2025/2025_MandateForLeadership_FULL.pdf
- TULIS, Jeffrey K. (1987): *The Rhetorical Presidency*. Princeton: Princeton University Press.
- VILE, M. J. C. (1998): *Constitutionalism and the Separation of Powers*. Carmel: Liberty Fund.
- WOLFF, Michael (2025): *All or Nothing*. London: The Bridge Street Press.
- YOO, Christopher S. et al. (2005): The Unitary Executive in the Modern Era, 1945–2004. *Iowa Law Review*, 90(2), 601–733.

Legfelsőbb bírósági döntések (SCOTUS)

- Bowsher v. Synar, 478 U.S. 714 (1986)
- Chevron U.S.A., Inc. v. NRDC, 467 U.S. 837 (1984)
- Collins v. Yellen, 594 U.S. 220 (2021)
- Consumer Financial Protection Bureau (CFPB) v. Community Financial Services Ass’n of America (CFSAA), 601 U.S. 416 (2024)
- INS (Immigration and Naturalization Service) v. Chadha 462 U.S. 919 (1983)
- Morrison v. Olson, 487 U.S. 654 (1988)
- Loper Bright Enterprises v. Raimondo, 603 U.S. 369 (2024)
- Seila Law LLC v. Consumer Financial Protection Bureau, 591 U.S. 197 (2020)
- Securities and Exchange Commission v. Jarkesy, 603 U.S. (2024)
- United States v. Arthrex, Inc., 594 U.S. (2021)

MÉG MINDIG „SZENT TEHÉN”?
AZ AMERIKAI LEGFELSŐBB BÍRÓSÁG
HATALMA ÉS POLITIKAI SZEREPE 2025-BEN¹

BEVEZETÉS

A bíróságok politikai jelentősége az elmúlt évtizedekben látványosan megnövekedett mind az európai, mind az amerikai közéletben. A törvényhozó és a végrehajtó hatalom összefonódása révén felértékelődött az alkotmányos ellensúlyt betöltő főbíróságok jelentősége. Az európai politikai elit a második világháborút követően komoly lelkiismeret-furdalást érzett a totalitárius rendszerek térhódítása miatt, ezért a háború utáni alkotmányok többsége részletesen szabályozta az alapvető jogokat, és védelmükre erős hatáskörrel rendelkező alkotmánybíróságokat hoztak létre. Ezek az intézmények nem csupán az alkotmányok őrzőivé, hanem túllépve eredeti hatásköreiken, részben a törvényhozói és végrehajtói kompetenciák birtokosává is váltak. Az ilyen bírói aktivizmus az európai jogértelmezés domináns irányzatává vált. A „bírói állam” kritikája mellett egyre hangsúlyosabbá váltak azok az értelmezések, amelyek a „jurisztokratikus állam” felemelkedéséről szólnak, a globális jurisztokrácia és egyfajta alkotmányoligarchia kialakulását vizionálták². Az elmúlt évtized tapasztalatai egyértelművé teszik, hogy az alkotmánybíráskodás nem pusztán jogtechnikai kérdés, hanem alapvetően politikai természetű is.³

Jelen tanulmány célja, hogy áttekintse az amerikai Legfelsőbb Bíróság körüli viták főbb állomásait, különös figyelemmel a 2021-es elnöki bizottsági jelentésre és a Biden-adminisztráció alatti reformelképzelésekre, valamint a második Trump-adminisztráció igazságszolgáltatás átrendezésére irányuló törekvéseire. Emellett választ keres arra is, vajon 2025-ben még mindig „szent

¹ A tanulmány szakmai lektora Tárnok Balázs.

² STONE 2000; VARGA ZS. 2015; POKOL 2017.

³ STUMPF 2020.

tehénként” kezelhető-e a Legfelsőbb Bíróság, vagy mára sokkal inkább tekinthető a polarizált politikai csatátér egyik kulcsszereplőjének.

A BÍRÓI HATALOM FELEMELKEDÉSE

Az USA alkotmányos rendje a hatalmi ágak szétválasztásának elvére épül, ennek egyik legfontosabb szerve a Legfelsőbb Bíróság (Supreme Court of the United States, továbbiakban rövidítve: SCOTUS). Az 1787-ben elfogadott Alkotmány III. cikke rendelkezik a szövetségi igazságszolgáltatási rendszer létrehozásáról, de a SCOTUS pontos szerepét és hatáskörét részleteiben nem határozza meg. A Legfelsőbb Bíróság alkotmányos súlya a *judicial review*, vagyis a bírói felülvizsgálat intézményével teljesedett ki, amelyet John Marshall főbíró fogalmazott meg 1803-ban a híres *Marbury v. Madison*⁴ ügyben. Ebben a döntésben a bírói testület megállapította, hogy a Kongresszus által elfogadott törvények érvényessége csak annyiban áll fenn, amennyiben azok összhangban állnak az Alkotmánnyal. Ezzel megszületett bírói alkotmányossági kontroll doktrínája. A bírói felülvizsgálat kimondásával az igazságszolgáltatás helyét végérvényesen meghatározta az amerikai alkotmányos rendszerben, ezzel egyrészt elutasította a Bíróság hatáskörét politikai kérdések eldöntésében, másrészt deklarálta a bíróság alkotmányértelmező szerepét.⁵ A bírói hatalom megerősödése egy intézményi öndefiníáló folyamat eredménye, amely során a Legfelsőbb Bíróság saját hatáskörét kiszélesítette és politikai jelentőségét megerősítette. E folyamat előzménye és előképe lett mindazon vitáknak, amelyek később, például a New Deal időszakában, a bírói hatalom legitimációját és alkotmányos helyét firtatták.

Roosevelt az amerikai népnek új irányvonalat ígérő, New Deal gazdaságpolitikát meghirdető kampányával a Demokrata Nemzeti Konvenció negyedik elnökjelölő szavazásán győzedelmeskedett a texasi John N. Garner

⁴ *Marbury v. Madison*, 5 U.S. (1 Cranch) 137 (1803).

⁵ BROOKHISER 2018.

házelnökkel szemben (későbbi alelnök). Beszédében⁶ előrevetítette, hogy a pártnak liberális gondolkodással, tervszerű cselekvéssel, felvilágosult nemzetközi szemléletmóddal kell a legnagyobb jót szolgálnia. A Legfelsőbb Bíróság nem támogatta az elnök New Deal programját, 1935–1936 között számos gazdasági vonatkozású törvényt semmisített meg egyhangú döntéssel.⁷ Rooseveltnél az akadékoskodó bírói testület átalakításában látott megoldást, ezért újraválasztását követően, 1937. február 5-én a Kongresszus elé terjesztette a Legfelsőbb Bíróság létszámának megemelésére vonatkozó reformjavaslatát. A létszámemelést Rooseveltnél egy átfogó, az igazságszolgáltatási rendszer korszerűsítését és hatékonyságának növelését célzó törvényjavaslatban⁸ helyezte el. E szerint a hetvenes korhatárt betöltött bírók mellé az elnök kinevezhetett volna egy-egy fiatal társbíró tízéves szolgálati időre. Az elnök jogköre legfeljebb hat bíró és szövetségi bíróságonként két bíró kinevezésére korlátozódott volna. A reformterv azonban heves ellenállásba ütközött, nem sikerült elnyerni sem a civil, sem a szakmai szervezetek támogatását, sőt, hatására megalakult a New Dealt ellenző, grandiózus ellenkampányt lefolytató nemzeti bizottság az alkotmányos kormányzás fenntartásáért (National Committee to Uphold Constitutional Government) is 1937 februárjában. Az események hatására a bírói testület hozzáállása mégis változást mutatott, és az úgynevezett fehér hétfőn (*White Monday*) már a New Deal politikát támogató döntéseket hozott. A New Deal körüli konfliktusok világossá tették, hogy a Legfelsőbb Bíróság hatásköre nem csupán jogtechnikai kérdés, hanem mély politikai és alkotmányelméleti viták tárgya is.

A roosevelti tapasztalatok szép lassan beépültek a bíróválasztás gyakorlatába. Az 1945 utáni elnökök különböző stratégiákat kezdtek követni a bíróválasztás során, esetlegesen már a bírói hely megüresedése előtt meghatározva a bírói hely várományosát, azaz azt a személyt, aki leginkább alkalmas

⁶ Rooseveltnél: „Ours must be a party of liberal thought, of planned action, of enlightened international outlook, and of the greatest good to the greatest number of our citizens.”

⁷ Például a National Industrial Recovery Act 9 : 0 arányban, az Agricultural Adjustment Act 6 : 3 arányban vagy a Municipal Bankruptcy Act 5 : 4 arányban. MOGYORÓSI 2012.

⁸ Ez az úgynevezett *court packing bill*ként is aposztrofált Judicial Procedures Reform Bill of 1937.

politikai célkitűzéseinek megvalósítására.⁹ A Warren-féle Legfelsőbb Bíróság (1953–1969) korszaka a bírói aktivizmus klasszikus időszakaként vált ismertté. A polgárjogi mozgalmak erősödésével párhuzamosan a bíróság az alapvető jogok kiterjesztése, a faji szegregáció megszüntetése¹⁰ és a választási rendszer demokratizálása¹¹ területén is aktív szerepet vállalt.¹² Az ideológiai súlypont áthelyeződése fokozatosan, Nixon, Reagan, majd George W. Bush elnökök konzervatív bírói kinevezései hatására következett be. Az 1969-ben kinevezett Warren E. Burger főbíró alatt részben konzervatívabb irányba mozdult el a testület, azonban a korábbi liberális precedenseket jellemzően nem vonták vissza. A Burger-bíróság idején született például a *Roe v. Wade*¹³ döntés is, amely az abortuszjog kérdését alapjogként ismerte el, s ezzel tovább erősítette a Legfelsőbb Bíróság aktív normateremtő szerepét. A Warren- és Burger-időszakok a bíróság politikai jelentőségének további fokozódását eredményezték. A bírói aktivizmus következtében a Legfelsőbb Bíróság a szövetségi kormányzat egyik legbefolyásosabb szereplőjévé vált, amely nemcsak jogvitákat döntött el, hanem társadalmi konfliktusok közvetlen résztvevőjévé is vált.¹⁴

Ezt a mindent elsöprő progresszív hullámot az amerikai közjogi gondolkodásban Antonin Scalia Legfelsőbb Bíróságba történő kinevezése törte meg, akinek a jelölését a szenátusi meghallgatáson 98 : 0 arányban erősítették meg. Scalia megjelenése és a liberális Brennan bíró kiválása a legfőbb bírói testület konzervatív irányba fordulását jelentette. Scalia érvelései és jogfelfogása óriási hatást gyakorolt az egész amerikai jogászságra és a közvéleményre is. Az alapjogi forradalommal és a „felvilágosult bírák” progresszív döntéseivel szembehelyezkedő Scalia következetesen ragaszkodott a textualizmushoz. Scalia az originalizmus módszertanát követve az Alkotmány és a törvények szövegének elfogadáskori jelentését tekintette értelmezése alapjának.¹⁵

⁹ ZÉTÉNYI 2004.

¹⁰ *Brown v. Board of Education of Topeka*, 347 U.S. 483 (1954).

¹¹ *Reynolds v. Sims*, 377 U.S. 533 (1964).

¹² STUMPF 2020.

¹³ *Roe v. Wade*, 410 U.S. 113 (1973).

¹⁴ SHAPIRO 1964.

¹⁵ SCALIA 1997.

Élesen bírálta azokat a törekvéseket, amelyek az Alkotmányt „élő dokumentumként” értelmezték, mivel szerinte az ilyen értelmezés a bírákat politikai döntéshozói szerepbe helyezi. Scalia felfogása szerint a bírói önkorlátozás (*judicial restraint*) és a demokratikus felelősség (*democratic accountability*) megköveteli, hogy a bírók tartózkodjanak a saját politikai vagy erkölcsi preferenciáik jogi normává emelésétől. Ehelyett, a nép által választott törvényhozók feladata a közpolitikai döntések meghozatala, míg a bíróságok feladata az Alkotmány és a törvények szövegszerű értelmezése és az eredeti jelentés alkalmazása.¹⁶ A textualista-originalista megközelítés Scalia révén az Egyesült Államok jogelméleti és közjogi diskurzusának meghatározó irányzatává vált. Bár korábban számos kritikával illették, napjainkban még a progresszív jogtudósok és bírák körében is szélesebb körű elfogadottságot nyert az eredeti jelentés vizsgálatának kérdése.¹⁷

George W. Bush kinevezésével 2005-ben John Roberts lett a Legfelsőbb Bíróság elnöke. Roberts főbíró kezdetben olyannyira konzervatív szemléletet képviselt, hogy a média a The Federalist Society konzervatív szervezethez fűződő tevékenységéről külön említést tett.¹⁸ 2018 óta azonban inkább ingadozó, liberális blokk felé húzó álláspontot képvisel egyes ügyekben.¹⁹ A Roberts-bíróság alatt, a 2008–2009-es gazdasági világválság időszakában kezdte meg két cikluson át tartó elnökségét Barack Obama. Az Obama-adminisztráció és a Legfelsőbb Bíróság kapcsolatának elemzésekor három kulcsfontosságú döntés emelhető ki, amelyek jól érzékeltetik a testület jogpolitikai irányváltását. Ezek az első Obamacare-döntés,²⁰ az azonos neműek házasságának elfogadását támogató döntés,²¹ valamint Merrick Garland főbírói jelölése. A Patient Protection and Affordable Care Act (ACA, Obamacare) elfogadása után nem sokkal több tagállam és a National Federation of Independent Business alkotmányossági kifogással élt az egyéni biztosítási kötelezettség és a Medicaid-program kiterjesztése ellen. Az ügy

¹⁶ SCALIA 1997; STUMPF 2020.

¹⁷ SÁNDOR 2022.

¹⁸ LANE 2005.

¹⁹ ROEDER 2018.

²⁰ National Federation of Independent Business v. Sebelius, 567 U.S. 519 (2012).

²¹ Obergefell v. Hodges, 576 U.S. 644 (2015).

kulcskérdése az volt, hogy a Kongresszus túllépte-e az Alkotmány I. cikkében foglalt adókivetési és kereskedelmi szabályozási jogkörét azzal, hogy bírság kiszabásával kötelezte a polgárokat biztosításkötésre, illetve, hogy jogosult-e szankcionálni azokat a tagállamokat, amelyek nem csatlakoztak a Medicaid-bővítéshez. A Legfelsőbb Bíróság a *National Federation of Independent Business v. Sebelius* ügyben²² mérföldkőnek számító döntést hozott; 5 : 4 arányban alkotmányosnak ítélte az egyéni biztosítási kötelezettséget, azzal az indokkal, hogy az bírság helyett adónak minősül. Ugyanakkor 7 : 2 arányban megállapította, hogy a Medicaid-támogatás teljes megvonása aránytalan és sérti a tagállami szuverenitást, a programhoz való csatlakozás nem lehet kötelező. A döntés politikai jelentősége kiemelkedő volt, mivel kompromisszumos jellegével elkerülte, hogy a bíróság a 2012-es elnökválasztás aktív szereplőjévé váljon, szemben a korábbi *Bush v. Gore*²³ (2000) ügyben hozott, a választásokat gyakorlatilag eldöntő testületi döntéssel. Roberts főbíró vélhetően a Bíróság politikai semlegességének megőrzése vezette. A döntés polarizáló hatását jól mutatja, hogy míg a progresszív oldal az egészségügyi hozzáférés kiterjesztését hangsúlyozta, a konzervatív és libertáriánus erők – különösen a Tea Party mozgalom²⁴ – az ACA-t a szövetségi túlhatalom szimbólumaként értelmezték.²⁵

Az *Obergefell v. Hodges* ügyben²⁶ 5 : 4 arányú döntésével a testület ki mondta, hogy az Alkotmány XIV. kiegészítése alapján az azonos neműek házassága valamennyi államban engedélyezhető és kölcsönösen elismerendő. A döntés a Hatodik Kerületi Fellebbviteli Bíróság azon határozatát bírálta felül, amely négy tagállam – Michigan, Kentucky, Ohio és Tennessee – esetében elutasította az azonos neműek házasságának elismerését. A többségi vélemény Anthony Kennedy bíró tollából született, aki liberális kollégáival

²² *National Federation of Independent Business v. Sebelius*, 567 U.S. 519 (2012)

²³ *Bush v. Gore*, 531 U.S. 98 (2000).

²⁴ Az ultrakonzervatív Tea Party mozgalom elnevezésének egyik lehetséges eredete az, hogy a „tea” szó egy rövidítés, amely a „taxed enough already”, azaz az „adóztunk már eleget” mozgalmi szlogent takarja. A név ugyanakkor utalhat az 1773-as bostoni teadélutánra is. PA ÁR 2013.

²⁵ MECKLER–MARTIN 2012.

²⁶ *Obergefell v. Hodges*, 576 U.S. 644 (2015).

együtt a Due Process Clause és az Equal Protection Clause alapján az egyéni autonómia és a méltóság védelmére hivatkozva indokolta az ítéletet. A döntés az intézményes házasság történeti fejlődését és a társadalmi változásokhoz való alkotmányos alkalmazkodást hangsúlyozta. A többségi álláspont szerint a személyes önazonosság, választás és meggyőződés szabadsága az alapvető jogok körébe tartozik. A döntés azonban jelentős ideológiai megosztottságot váltott ki a testületen belül. A konzervatív bírók – köztük John Roberts, Antonin Scalia, Clarence Thomas és Samuel Alito – különvéleményben bírálták az ítéletet. Scalia bíró különösen élesen fogalmazott, „bírói puccsnak” minősítve a döntést, amely szerinte indokolatlanul és jogi alapot nélkülözve avatkozott be egy szintizsita politikai és társadalmi kérdésbe.

Antonin Scalia főbíró 2016 februárjában bekövetkezett halála váratlanul üresedést idézett elő a testületben. A politikai tér ekkorra már átrendeződött, a 2014-es időközi választások eredményeként a republikánusok többségbe kerültek a Kongresszusban. Scalia helyének betöltésére Obama elnök a mérsékelt, konszenzusos felfogású Merrick Garland bírójelöltet terjesztette elő, akinek kinevezése a Bíróság liberális irányba történő elmozdulását eredményezte volna, az 1970-es évek óta először. A Mitch McConnell vezette republikánus szenátusi többség azonban elutasította Garland meghallgatását, mondván, hogy az elnökválasztási évben a kinevezés joga már az új elnököt illeti meg.²⁷ A Garland-ügy következtében a Legfelsőbb Bíróság politikai megosztottsága és a bírói kinevezések körüli konfliktusok tovább éleződtek, megalapozva a Trump-adminisztráció háromfős konzervatív többségét eredményező későbbi bírónominációkat.

ELSŐ TRUMP-ADMINISZTRÁCIÓ: A KONZERVATÍV TÖBBSÉG BEBETONOZÁSA

Donald J. Trump 2016-os választási kampányában két jelölti listát²⁸ is közzétett az elhunyt Scalia főbírói székének betöltése végett. A listák összeállításában kulcsfontosságú szerepet játszott az Egyesült Államokban talán

²⁷ BORBÉLY 2020.

²⁸ Trump-listák: 2016, 2017, 2017-es kiegészítése, 2020 összesített lista. 2020. szeptember 9.

a legbefolyásosabb konzervatív jogász, Leonard Leo és az 1982-ben alakult The Federalist Society, amely mára már több mint 60 ezres regisztrált tagsággal rendelkezik. A konzervatívokat és libertariánusokat tömörítő szervezet az Egyesült Államok Alkotmányának textualista és originalista értelmezését vallja, a konzervatív ideológia képviselője. Leonard Leo célja a szövetségi igazságszolgáltatás és a Legfelsőbb Bíróság abszolút konzervatív többségének megteremtése volt, aktív szerepet vállalt Roberts, Alito, Gorsuch, Kavanaugh és Barrett főbírók kinevezésében. Leonard Leo és a The Federalist Society tevékenysége rendkívül sikeresnek mondható, csak a Trump-adminisztráció alatt három főbíró és 234 szövetségi bíró kinevezését segítette. Összességében a Legfelsőbb Bíróság kilenc tagjából hat volt vagy jelenleg is tagja a társaságnak.²⁹

A 2017 januárjában kezdődő elnöki ciklus egyik első feladata volt tehát Scalia főbíró megüresedett helyének betöltése. A pozícióra Trump elnök Neil Gorsuch konzervatív bírót jelölte, akinek a neve Leonard Leo ráhatásával a választási kampány során kiadott második listára került fel.³⁰ A leendő főbíró szakmai képességeit senki sem vonta kétségbe, hiszen a jelölteket véleményező Amerikai Ügyvédi Kamara (American Bar Association) egyhangú „kiválóan alkalmas” minősítést is megszerezte.³¹ A kinevezés jóváhagyása a Trump-kormányzat első nagy politikai ütközete volt. A demokraták az obstrukció (*filibuster*) eszközének bevetésével, *de facto* kisebbségi vétóval igyekeztek a szenátusi jóváhagyást megakadályozni. A republikánusok azonban az 50 + 1 szenátori szavazatot egyszerűen tudták biztosítani.³² A feles döntéssel való jóváhagyás precedenst keletkeztetett, innentől kezdve a főbírói kinevezéseket meghatározó fősabályként kellett alkalmazni. Gorsuch 2017 áprilisában foglalta el főbírói székét.

²⁹ MONTGOMERY 2019. Az érintett bírók: Brett Kavanaugh, Neil Gorsuch, Clarence Thomas, John Roberts, Samuel Alito és Amy Coney Barrett.

³⁰ LIPTON–PETERS 2017.

³¹ American Bar Association: Standing Committee on the Federal Judiciary, Ratings of Article III and Article IV Judicial Nominees. ABA Standing Committee on the Federal Judiciary Ratings for 115th Congress, 2018.

³² Fox32Chicago 2017.

2018-ban Kennedy főbíró nyugdíjba vonulása mellett döntött, helyére Trump elnök Brett Michael Kavanaugh bírót nevezte ki. A jelölés érdekessége az, hogy az első, Trump-kampány során közzétett listákon még nem szerepelt Kavanaugh neve, viszont a 2017-es listára már felkerült. A jelölt korábban Kennedy fogalmazója volt, egyesek szerint személye erősen közrejátszott a főbíró lemondásában.³³ Kavanaugh szenátusi jóváhagyási eljárása azonban nem alakult zökkenőmentesen. Meghallgatását követően többen szexuális zaklatással vádolták, a demokrata oldal igyekezett minden eszközzel megakadályozni a kinevezését. A Gallup közvélemény-kutató mérései szerint a jelölt népszerűtlenségi rátája 42%-ra növekedett, amire 1987 óta nem volt példa a főbírói jelölések során.³⁴ A heves ellenállás indoka abban állt, hogy Kavanaugh kinevezésével Franklin D. Rooseveltnél is először kerültek többségbe a konzervatív, originalista alkotmányértelmezést követő főbírók, számuk összesen öt főre nőtt.

A 2020-as amerikai elnökválasztás kampányidőszakában Ruth Bader Ginsburg főbíró 2020. szeptember 18-án bekövetkezett halála váratlan fordulatot hozott. A republikánus és demokrata erők azonnal egymásnak feszültek az új főbíró kinevezésének kérdésében. Alkotmányos felhatalmazásával élve Trump elnök szeptember 26-án, 35 nappal a választások előtt jelentette be a mélyen katolikus hitű és konzervatív, hétgyermekes családjának Amy Coney Barrett jelölését Ginsburg megüresedett társbírói helyére. A választásokat közvetlenül megelőző jelölés nagy felháborodást váltott ki a demokraták körében, hiszen Merrick Garland kinevezését 2016-ban a republikánusok az elnökválasztás közelségére hivatkozva akadályozták meg. A liberális erők Barrett bírónő abortuszkérdésben foglalt, életpárti hozzáállásában is fenyegetést láttak. A konzervatív körök viszont a Kavanaugh kinevezésével letisztázott ideológiai erőviszonyok további megerősítését szorgalmazták. Végül október 26-án Trump elnök harmadik főbírói kinevezését is sikerre vitte, a jelölést a Szenátus 52 : 48 többséggel erősítette meg.³⁵ A scaliái textualista-originalista alkotmányértelmezést

³³ SONMEZ et al. 2018.

³⁴ JONES 2018.

³⁵ BORBÉLY 2020.

képviselő Barrett kinevezésével a Legfelsőbb Bíróság ideológiai összetételét 6 : 3 arányú konzervatív többséggel évtizedekre sikerült bebetonozni.

A BIDEN-ADMINISZTRÁCIÓ ÉS A REFORMKÍSÉRLETEK

Barrett főbíró jelölése a 2020-as novemberi elnökválasztást közvetlenül megelőzően zajlott le, amely felerősítette a Legfelsőbb Bíróság „depolitizálását” célzó, létszámemelésére irányuló demokrata reformötleteket. A kampány során azonban sem Joe Biden elnökjelölt, sem Kamala Harris alelnökjelölt nem foglalt egyértelműen állást a kezdeményezés mellett, sőt, az új ciklusra vonatkozóan potenciális bírói lista közrebocsátására sem került sor. Biden, a szenátusi Jogi Bizottság egykori elnöke, 2019 decemberében úgy nyilatkozott, hogy üresedés esetén ő olyan főbíró-t nevezne ki, aki az „élő alkotmány” doktrínáját képviseli, 2020 májusában adott kampánybeszédében pedig afroamerikai bírónőt ígért.³⁶ Az elnökválasztás kimenetele végül Bidennek kedvezett. A szövetségi választási ügyekben a Roberts-bíróság meglehetősen visszafogott álláspontot képviselt, a *Pennsylvania-ügy* esetében például Barrett főbíró tartózkodó álláspontja miatt 4 : 4 arányú szavazategyenlőség miatt a sürgősségi beadványt elutasították.³⁷ A ciklusát 2021 januárjában megkezdő Biden április 9-én kiadott elnöki rendeletével 180 napos mandátummal létrehozta a jogászprofesszorok, szakértők, nyugalmazott ügyvédek és bírók elképzeléseit tanulmányozó bizottságot (*Presidential Commission on the Supreme Court of the United States*). A Fehér Ház oldalán közzétett rendelet szerint a 36 tagú testület vizsgálata kiterjedt a Legfelsőbb Bíróság létszámának megemelésével, politikai befolyásának csökkentésével, átláthatóságának növelésével, valamint a bírák megbízatásának korlátozásával kapcsolatos javaslatok megvitatására.³⁸

³⁶ SHAPIRO 2021.

³⁷ Roberts főbíró a sürgősségi befogadás ellen szavazott. Republican Party of Pennsylvania v. Kathy Boockvar, Secretary of Pennsylvania, et al. [2020] 20–542, 1.

³⁸ The White House 2021.

Az elnöki rendelet kibocsátását követően, április 14-én a demokraták létszámemelésre vonatkozó törvényjavaslatot³⁹ terjesztették a Kongresszus elé, azonban a kezdeményezés a Szenátus kellő támogatottsága hiányában elbukott.⁴⁰ A demokraták nem adták fel a Legfelsőbb Bíróság átalakításának tervét. Az elnöki bizottságot ugyan kétpártinak definiálta a Fehér Ház, de a The Heritage Foundation számítása szerint 4 : 1 arányban a liberális túlsúly érvényesült a konzervatívokkal szemben. A konzervatívok meggyőződése, hogy az elnöki bizottság felállítására azért került sor, mert Donald Trump elnöksége alatt három legfelsőbb bírósági bírót tudott kinevezni, és ezzel 6 : 3-ra módosította a konzervatívok és a progresszívek arányát a legfőbb bírói testületben.

A bizottság számára több száz oldalas, olykor politikai szempontokat is tartalmazó véleményt készítettek a felkért professzorok, szakértők. Míg a bíróság létszámának megnövelését a demokrata érzelmű professzorok közül is többen aggályosnak tartották, a bírák megbízatási idejének 18 évre csökkentésében (*term limit*) nagyobb konszenzus mutatkozott. A bizottság végül 2021. december 7-én egyhangúan megszavazta a jelentés végleges verzióját.⁴¹

Nem sokkal később, Stephen Breyer bíró nyugdíjba vonulásának bejelentését követően Biden elnök be is váltotta ígérését Ketanji Brown Jackson kinevezésével. Ez szimbolikus jelentőségű a bírói testület történetében:⁴² Jackson az első fekete bőrű legfelsőbb bírósági bírónő. Szimbolikus szerepén túl Ketanji Brown Jackson tavaszi szenátusi meghallgatásán ismertetett bírói felfogásáról is érdemes említést tenni. Szenátusi meghallgatásán Jackson elismerte, hogy saját bírói gyakorlatában is alkalmazza az originalista értelmezést, miközben elveti az „élő alkotmány” tanát. Mindez jól mutatja, hogy mára az originalizmus az amerikai jogértelmezés egyik uralkodó módszerévé vált.⁴³ Jackson 2022. június 30-án tette le esküjét.

³⁹ Judiciary Act of 2021.

⁴⁰ GERAGHTY 2021.

⁴¹ Presidential Commission... 2021.

⁴² SÁNDOR 2022.

⁴³ SÁNDOR 2022.

2023-ban két konzervatív bíró körül is jelentős etikai kérdések kerültek a nyilvánosság fókuszába, amelyek a Legfelsőbb Bíróság legitimitásáról szóló közéleti vitát is kielezték. A ProPublica vizsgálatai nyomán napvilágot látott információk szerint Clarence Thomas bíró több alkalommal részt vett luxusutazásokon, illetve fogadott el különböző természetbeni juttatásokat Harlan Crow texasi üzletembertől.⁴⁴ Ezzel párhuzamosan Samuel Alito bíró szintén külföldi utazásokon vett részt prominens üzleti körök meghívására, ezeket pedig nem tüntette fel hivatalos vagyonynyilatkozataiban.⁴⁵ A botrányok következtében a közvélemény igénye megnőtt az átláthatóság és az elszámoltathatóság intézményes biztosítására. Mindezek hatására a Legfelsőbb Bíróság a történetében először fogadott el etikai kódexet 2023 novemberében. A *Code of Conduct for Justices of the Supreme Court of the United States* című dokumentum a testület bíraira vonatkozó alapvető magatartási normákat és elvárásokat rögzíti, különös hangsúlyt helyezve a pártatlanságra, az integritásra és a helyes bírói magatartásra. A kódex az alsóbb szintű szövetségi bírókra évtizedek óta érvényben lévő etikai szabályzatot vette alapul, amelyet a legfőbb bírói testület sajátosságai szerint alakítottak.⁴⁶ A dokumentum elfogadását számos szakértő és civil szervezet élesen kritizálta, mivel az sem szankcionáló mechanizmust, sem független vizsgálati eljárásokat nem tartalmaz, hatékonysága is megkérdőjelezhető.⁴⁷ A progresszív és konzervatív médiumok egyaránt rámutattak arra, hogy a kódex önszabályozó jellege nem képes kezelni a bizalmi válságot, különösen az utóbbi évek etikai botrányai után.⁴⁸

A Biden-adminisztráció időszakában született több olyan kiemelt jelentőségű döntés is, amelyek világosan mutatják a konzervatív többség elköteleződését az eredeti alkotmányértelmezés és a szöveghűség, valamint az adminisztratív hatalom korlátozása mellett.⁴⁹ A *Loper Bright Bright Enterprises v.*

⁴⁴ ENGELBERG–EISINGER 2023.

⁴⁵ ELLIOTT–KAPLAN–MIERJESKI 2023.

⁴⁶ Supreme Court of the United States 2023.

⁴⁷ WALDMAN 2023.

⁴⁸ HERLIHY 2023; PILKINGTON 2023.

⁴⁹ SEVERINO 2023.

Raimondo⁵⁰ ügyben a bíróság a Chevron-doktrínát korlátozta, amely eddig a szövetségi ügynökségek értelmezéseinek automatikus elfogadását szorgalmazta. A döntés értelmében a bíróságoknak a jövőben azt mérlegelnie kell, hogy az érintett ügynökség a hatáskörén belül járt-e el. Ez a döntés értelmezhető az adminisztratív állam és mélyállam korlátozásaként.⁵¹ Kritikusok szerint a döntés zavart és bizonytalanságot keltett az adminisztratív kormányzásban, mivel nehezen becsülhető előre, milyen konkrét hatása lesz az ügynökségek működésére és a jogértelmezési gyakorlatra.⁵²

A Legfelsőbb Bíróság *Students for Fair Admissions v. Harvard* (és *UNC*) ügyben⁵³ 6 : 2 arányban kimondta, hogy az egyetemi hallgatói felvételi eljárásokban alkalmazott faji kvóták sértik a XIV. alkotmánykiegészítés szerinti Equal Protection Clause-t, ezzel véget vetve az *affirmative action* (AA) évtizedes gyakorlati alkalmazásának. Roberts főbíró hangsúlyozta, hogy a felvétel elsősorban az egyéni érdemeken kell alapuljon. A liberális bírák (különösen Sotomayor és Jackson) éles ellenvéleményt fogalmaztak meg, kiemelve a faji egyenlőtlenségek továbbélését és a pozitív diszkrimináció társadalmi szerepét. A döntés hatása messzemenő, mivel precedensértékű módon korlátozza az egyetemek autonómiáját a sokszínűség előmozdításában. Hasonló jelentőségű a 303 *Creative LLC v. Elenis*⁵⁴ döntés, amelyben a Legfelsőbb Bíróság a szólás- és vallásszabadság elsőbbségét deklarálta bizonyos diszkriminációellenes szabályozásokkal szemben, kimondva, hogy az I. alkotmánykiegészítés védi azt a vállalkozót, aki vallási meggyőződése alapján elutasította egy azonos nemű pár esküvői oldalának elkészítését. A többségi véleményt Gorsuch bíró fogalmazta meg, hangsúlyozva, hogy nem kényszeríthető a vállalkozó olyan üzenet közvetítésére, amellyel nem ért egyet. Ezen döntések sorozata összességében a konzervatív értelmezési irányvonal, az originalizmus és a textualizmus további térnyerését tükrözi.

A 2023–2024-es kampányidőszak folyamán két kiemelt jelentőségű ügy is a Legfelsőbb Bíróság elé került Donald Trump jogi státuszával kapcsolatban.

⁵⁰ *Loper Bright Enterprises v. Raimondo*, 603 U.S. 369 (2024).

⁵¹ BAUDE 2024.

⁵² COGLIANESE–WALTERS 2025.

⁵³ *Students for Fair Admissions v. Harvard*, 600 U.S. 181 (2023).

⁵⁴ 303 *Creative LLC v. Elenis*, 600 U.S. 570 (2023).

Ezek kapcsolódtak a 2024-es elnökválasztási kampányhoz, de az Egyesült Államok közjogi fejlődése szempontjából is fontos precedenseket teremtettek. A viták középpontjában egyrészt a *Trump v. United States*⁵⁵ ügyben az elnöki mentelmi jog terjedelme állt, különösen arra vonatkozóan, hogy a volt elnököt megilleti-e védelem elnöki minőségében hozott döntései miatt a büntetőjogi felelősségre vonással szemben.⁵⁶ Másrészt, a *Trump v. Anderson*⁵⁷ ügyben az 2024-es elnökválasztáson való indulásának kizárhatósága is napirendre került az Alkotmány XIV. Kiegészítésének 3. szakasza alapján 2021. január 6-ai, Capitolium körüli zavargásban játszott szerepe miatt.⁵⁸ Ezekben az ügyekben a bírói testület következetesen az elnöki hatáskör védelmében lépett fel, többek között megerősítve azt az elvet, hogy a hivatalos elnöki cselekmények tekintetében széles körű immunitás érvényesül. A *Trump v. United States* ügyben a Legfelsőbb Bíróság 2024 júliusában kimondta, hogy a volt elnöknek részleges mentelmi joga van, amely magánjellegű cselekményeire nem terjed ki. A Legfelsőbb Bíróság a konkrét ügyet (a 2020-as választási eredmények befolyásolására tett kísérleteket) visszaküldte az illetékes alsóbb bíróságnak azzal, hogy az értékelje, a volt elnök mely cselekedetei minősülnek hivatalosnak, és melyek magánjellegűnek. Ezzel a bírói testület körbezártta az elnöki intézményt, miközben világos határvonalat húzott a hivatali és nem hivatali cselekmények között.⁵⁹ A *Trump v. Anderson* ügyben a Legfelsőbb Bíróság egyhangú döntésben kimondta, hogy a XIV. alkotmánykiegészítés 3. szakaszának végrehajtása kizárólag a Kongresszus hatáskörébe tartozik, az államoknak nincs joguk az elnökjelöltek kizárására.⁶⁰ A két döntés precedensértékű, mivel az elnöki hatalom határait újradefiniálta, miközben megőrizte annak intézményi stabilitását egy polarizált politikai környezetben.

⁵⁵ *Trump v. United States*, 603 U.S. 593 (2024).

⁵⁶ LIPTAK 2024.

⁵⁷ *Trump v. Anderson*, 601 U.S. 100 (2024).

⁵⁸ HOWE 2024.

⁵⁹ DELAHUNTY–YOO 2024.

⁶⁰ HOWE 2024.

A MÁSODIK TRUMP-ADMINISZTRÁCIÓ ÉS A LEGFELSŐBB BÍRÓSÁG ELŐTT ÁLLÓ ÚJ KIHÍVÁSOK

A 2024-es elnökválasztási kampány során a Legfelsőbb Bíróság visszafogott szerepet kapott.⁶¹ Donald Trump első elnöksége alatt három konzervatív bírót is kinevezett, ezzel már korábban megalapozta a 6 : 3 arányú többséget. Egyes források a 2016-os kampányhoz hasonlóan egy új bírójelölti lista összeállítását pedzegették, arra az esetre, hogy Clarence Thomas vagy Samuel Alito esetleges visszavonulása újabb kinevezéseket tenne lehetővé Trump elnök számára.⁶² Azonban Trump elnökjelölt *Agenda47* nevű hivatalos kampányprogramja inkább az elnöki hatalom kiszélesítésére fókuszált az adminisztratív állam és a „mélyállam” felszámolása érdekében. A demokrata kampány szerint az *Agenda47* számos ponton mutatott átfedést a *Project 2025*-tel, azonban Trump elnökjelöltként elhatárolódott ezen állítástól.⁶³

A The Heritage Foundation 2023 áprilisában publikálta a *Project 2025* néven a republikánus elnöki hatalomátvétel részletes programját.⁶⁴ Ennek célja szintén az adminisztratív állam és a mélyállam felszámolása a konzervatív erők egyesítésével és összehangolásával. A *Mandate for Leadership* című dokumentum átfogó koncepciót kínál az igazságszolgáltatás és a Legfelsőbb Bíróság szerepének újragondolására is. A következő konzervatív adminisztrációnak vállalnia kell az Alkotmány szellemének érvényesítését, emellett kötelessége fellépni a törvényhozás és az igazságszolgáltatás túlkapásaival szemben. A *Humphrey’s Executor v. United States*⁶⁵ döntést például olyan fordulópontként értékeli, amely túlzott függetlenséget biztosított a szövetségi ügynökségeknek a végrehajtó hatalommal szemben. Az ügyben a Legfelsőbb Bíróság egyhangúlag mondta ki, hogy az elnök

⁶¹ SHERMAN–WHITEHURST 2024.

⁶² National Review 2024.

⁶³ VIGDOR–LEVIEN 2024.

⁶⁴ Az ernyőszervezetként működő The Heritage Foundation az első, 1981-ben kiadott a *Mandate for Leadership* kiadványában Ronald Reagan számára közel 2000 javaslatot fogalmaztak meg. A mostani, immáron a kilencedik *Mandate for Leadership* kiadvány több mint 100 konzervatív szervezet javaslatait foglalja össze a 2025. évi hatalomátvétellelhez kapcsolódón.

⁶⁵ *Humphrey’s Executor v. United States*, 295 U.S. 602 (1935).

nem távolíthatja el egy független szabályozó ügynökség tagját pusztán politikai nézetkülönbség miatt, ha a kinevezést szabályozó törvény indoklási kötelezettséget ír elő. Bár a Legfelsőbb Bíróság később (például a *Seila Law v. Consumer Financial Protection Bureau* ügyben⁶⁶) több ponton is gyengítette a Humphrey's Executor precedensét, az továbbra is érvényben maradt. A *Project 2025* szerint ez a döntés sérti az Alkotmányban rögzített hatalmi ágak elválasztásának elvét, és a precedens újraértelmezése szükséges. A következő adminisztrációnak továbbá biztosítania kell az Igazságügyi Minisztérium következetesebb fellépését az olyan alapjogok, mint például a szólás- és vallásszabadság védelmében. Ehhez tanulságos példa volt a Legfelsőbb Bíróság 303 *Creative LLC v. Elenis* ügyben hozott döntése, amelyben a minisztérium a kormány azon álláspontját támogatta, miszerint az állampolgárok meggyőződésükkel ellentétes, preferált üzenetek közvetítésére kényszeríthetők. Az igazságszolgáltatásnak tehát vissza kell térnie az alapjogok, valamint a hátrányos megkülönböztetés tilalmának konzervatív értelmezéséhez. A bírói szerepfelfogás tekintetében a *Project 2025* célja, hogy az összhangban legyen a közhatalom demokratikus és jogállami küldetésével. Az igazságszolgáltatásra vonatkozó szakaszok egy olyan koncepciót vázolnak fel, amely megerősíti az állami intézményekbe vetett közbizalmat és felelősségi rendszert, valamint az alkotmányos rend helyreállítását szorgalmazza.⁶⁷ E szemléletben a Legfelsőbb Bíróság és a szövetségi igazságszolgáltatás nem a végrehajtó hatalom ellenpólusaként, hanem annak kiegyensúlyozott partnereként, az alkotmányos stabilitás letéteményeseként jelenik meg.

Az Egyesült Államok 2024. november 5-én megtartott 60. elnökválasztását Donald Trump nyerte meg 312 elektori szavazattal, szemben Kamala Harris 226 szavazatával. Az újonnan felállt adminisztráció politikai lendületét, intézményi prioritásait és törvényhozási aktivitását jól mutatja a Trump elnök hivatalba lépésétől számított első száz nap teljesítménye. Egyrészt, az első három hónapban Trump elnök máris 142 végrehajtási rendeletet írt alá,⁶⁸ messze meghaladva F. D. Rooseveltt 1933-as, első 100

⁶⁶ *Seila Law LLC v. Consumer Financial Protection Bureau*, 591 U.S. 197 (2020).

⁶⁷ The Heritage Foundation 2023.

⁶⁸ Trump elnök 2025. július 13-ig már 170 végrehajtási rendeletet írt alá. RYAN 2025.

nap alatt született 99 végrehajtási aktusát.⁶⁹ A rendeletek jelentős része a kormányzati kiadások csökkentését, az illegális bevándorlás visszaszorítását és a Biden-féle végrehajtási rendeletek visszavonását célozta. Másrészt, a második Trump-adminisztráció 2025 júliusáig már 20 sürgősségi beadványt terjesztett a Legfelsőbb Bíróság elé, ezek közül 16-ot befogadtak.⁷⁰ A *shadow docket* a Legfelsőbb Bíróság azon eszköze, amely lehetővé teszi sürgősségi ügyek gyors és formai szempontból leegyszerűsített elbírálását, rendszerint indokolás és szóbeli meghallgatás nélkül. A *shadow docket* elősegíti a végrehajtó hatalom és a bíróság közötti dinamikus együttműködést, különösen olyan helyzetekben, amelyekben gyors döntésre van szükség.⁷¹ Ezzel szemben a kritikusok a transzparencia és elszámoltathatóság hiányát róják fel,⁷² noha az alkotmányos rend elsődleges funkciója nem a procedurális perfekcionizmus, hanem a hatékony és legitim kormányzás kereteinek biztosítása – különösen, ha az értelmezés az alkotmány eredeti jelentéséhez igazodik.⁷³ A *Trump v. Casa, Inc.* ügy⁷⁴ is sürgősségi beadvánnyal indult, majd később átkerült a rendes eljárási rendbe. Ebben az ügyben a Legfelsőbb Bíróság 2025. június 27-én hozott 6 : 3 arányú döntésében kimondta, hogy a szövetségi kerületi bíróságok túllépték hatáskörüket azzal, hogy országos hatályú ideiglenes intézkedésekkel (*universal* vagy *nationwide injunctions*) akadályozták az elnöki aktusok érvényesítését. A döntés nem érintette közvetlenül a vitatott 14160. számú végrehajtási rendelet alkotmányosságát, amely a születési állampolgárság (*birthright citizenship*) korlátozására irányult nem állampolgár szülők gyermekeinek esetében, hanem kizárólag az országos hatályú ideiglenes bírósági intézkedések jogszerűségét vizsgálta. A Barrett bírónő által fogalmazott többségi vélemény értelmében a kerületi bíróságoknak a Judiciary Act of 1789 által meghatározott méltányossági keretek között kell maradniuk, és az általuk nyújtott jogorvoslat csak a kereset felperesére/felpereseire terjeszthető ki. A vélemény szerint a *complete*

⁶⁹ FAHLBERG 2025.

⁷⁰ RYAN 2025.

⁷¹ RYAN 2025.

⁷² BLACK–BANNON 2021.

⁷³ SCALIA 1997.

⁷⁴ *Trump v. CASA, Inc.*, 606 U.S. (2025).

relief (teljes jogorvoslat) fogalma nem azonos a *universal relief* (általános jogorvoslat) fogalmával. Az országos hatályú ideiglenes bírósági intézkedés (*universal injunction*) tehát kizárólag akkor megengedett, ha az elengedhetetlen a felperes(ek) teljes körű jogorvoslatának biztosításához, vagyis a bírósági jogvédelem nem terjeszthető ki automatikusan, általános érvényű jelleggel hasonló helyzetekre. A döntés jelentősége a végrehajtó hatalom alkotmányos megerősítése a bírói aktivizmussal szemben.⁷⁵

Ez a döntés szoros összefüggésben állt azokkal a konzervatív törvényhozási kezdeményezésekkel, amelyek párhuzamosan igyekeztek korlátozni a szövetségi bírói hatalom túlterjeszkedését. Az egyik ilyen törekvés a *No Rogue Rulings Act* nevű törvényjavaslat volt, amelyet a képviselőház republikánus többsége 2025. április 10-én fogadott el. A javaslat célja hasonló, megakadályozni az egyes szövetségi kerületi bírakat abban, hogy országos hatályú intézkedésekkel blokkolják a szövetségi kormányzat politikai döntéseit. A törvénytervezet a szenátusi szakaszban azonban elakadt. Ezzel párhuzamosan, a *One Big Beautiful Bill Act* (OB BB) nagyszabású törvénycsomag egyes korai változatai olyan rendelkezéseket is tartalmaztak, amelyek korlátozták volna az országos hatályú bírói intézkedések alkalmazását, illetve biztosítékkötelezettséget írtak volna elő azon felperesek számára, akik ilyen intézkedésekkel állami programok felfüggesztését kezdeményezik. Ezek a rendelkezések azonban a Byrd-szabály⁷⁶ alapján végül kikerültek az OB BB végleges szövegéből, mivel azok nem minősültek költségvetési tárgyú rendelkezéseknek.⁷⁷ Bár a jogalkotási kísérletek közvetlen normatív eredményre nem vezettek, a *Trump v. CASA* ügyben hozott döntés lényegében elérte a kívánt hatást azzal, hogy precedensértékűen korlátozta a bírói méltányossági jogkör kiterjesztését. A döntés hozzájárul a fékek és ellensúlyok rendszerének helyreállításához azzal, hogy kimondja, az egyes alsóbb szintű bíróságok nem korlátozhatják önkényesen a végrehajtó hatalom alkotmányosan kijelölt mozgásterét.⁷⁸

⁷⁵ The Heritage Foundation 2025.

⁷⁶ A Byrd-szabály (*Byrd Rule*) egy olyan szenátusi eljárási szabály, amely korlátozza, milyen rendelkezések kerülhetnek bele a költségvetési (*budget reconciliation*) törvényjavaslatokba.

⁷⁷ POPLI 2025.

⁷⁸ The Heritage Foundation 2025.

ZÁRÓ GONDOLATOK:
SZENT TEHÉN VAGY POLITIKAI CSATATÉR?

Az amerikai politikai rendszer legerősebb, ugyanakkor legkevésbé elszámoltatható intézménye a Legfelsőbb Bíróság. Népszerűsége ugyan rendre meghaladja a Kongresszusét, de az elmúlt két évtizedben a Gallup és a Pew Research Center mérései szerint is jelentősen csökkent a közbizalom mértéke, különösen a fiatal és progresszív szavazók körében. A bírókiválasztás nyílt átpolitizálódása erodálta az intézmény politikai legitimációját és társadalmi elfogadottságát.⁷⁹ Amerikában is kielezett identitásháború zajlik, amely nem hagyja érintetlenül a politikai intézményeket és a választási küzdelmeket. A Legfelsőbb Bíróság döntései mindenkire kötelezők, és olyan, a társadalmat mélyen megosztó kérdésekben mondják ki az utolsó szót, mint az abortusz engedélyezése (Dobbs),⁸⁰ a melegházasság állami elismerése (Obergefell),⁸¹ a fegyverviselés szabadsága (Bruen),⁸² a klímavédelmi szabályok betartása,⁸³ a szólásszabadság határa az egyetemeken (303 Creative),⁸⁴ vagy éppen a választások lebonyolításának törvényessége.⁸⁵ A második Trump-adminisztráció első hónapjai azt mutatják, hogy a bíróság körüli viták nem csitulnak, csupán más koordináta-rendszerbe kerülnek át. A végrehajtó hatalom kiterjesztésére és a bírói hatalom korlátozására irányuló kezdeményezések nemcsak a hatalmi ágak viszonyát, hanem a Legfelsőbb Bíróság önértelmezését is alapjaiban formálhatják át. A Legfelsőbb Bíróság már nem csupán alkotmányos ellensúly vagy értelmező fórum, hanem a politikai konfliktusok egyik legfőbb színtere. A testület jövőbeli mozgásteret attól függ, hogy sikerül-e fenntartania azt az alkotmányos egyensúlyt, amely a bírói függetlenség, a demokratikus elszámoltathatóság és a politikai hatékonyság között húzódik. Jelen állás szerint, a Legfelsőbb Bíróság nem

⁷⁹ EPSTEIN–SEGAL 2005.

⁸⁰ Dobbs v. Jackson Women's Health Organization, 597 U.S. 215 (2022).

⁸¹ Obergefell v. Hodges, 576 U.S. 644 (2015).

⁸² New York State Rifle & Pistol Association, Inc. v. Bruen, 597 U.S. (2022).

⁸³ West Virginia v. Environmental Protection Agency, 597 U.S. 697 (2022).

⁸⁴ 303 Creative LLC v. Elenis, 600 U.S. 570 (2023).

⁸⁵ Trump v. Anderson, 601 U.S. 100 (2024).

csupán szimbóluma, hanem aktív alakítója is az Egyesült Államok alkotmányos identitásának, egyszerre szent tehén és politikai csatater.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAUDE, William (2023): The 2023 Scalia Lecture: Beyond Textualism? *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 46, 1331–1351. Online: https://journals.law.harvard.edu/jlpp/wp-content/uploads/sites/90/2024/01/27_46_3-Baude.pdf
- BAUDE, William (2024): Understanding Chevron's Death. The Volokh Conspiracy. *Reasons.com*, 2024. június 28. Online: <https://reason.com/volokh/2024/06/28/understanding-chevrons-death/>
- BAUDE, William – PAULSEN, Michael (2024): The Sweep and Force of Section Three. *University of Pennsylvania Law Review*, 172(3), 605–745. Online: <https://ssrn.com/abstract=4532751>
- BECKET, Adams (2024): The Media's Coordinated Campaign to Destroy the Supreme Court. *National Review*, 2024. június 2. Online: <https://www.nationalreview.com/2024/06/the-medias-coordinated-campaign-to-destroy-the-supreme-court/>
- BLACK, Harry Isaiah – BANNON, Alicia (2021): The Supreme Court "Shadow Docket". Explained. *Brennan Center for Justice*, 2022. július 19. Online: <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/supreme-court-shadow-docket>
- BORBÉLY Boglárka (2020): Amy Coney Barrett főbíró kinevezése. *Ludovika.hu*, 2020. október 28. Online: <https://www.ludovika.hu/blogok/frontierblog/2020/10/28/amy-coney-barrett-fobiro-kinevezese/>
- BROOKHISER, Richard (2018): *John Marshall. The Man Who Made the Supreme Court*. New York: Basic Books.
- COGLIANESE, Cary – WALTERS, Daniel E. (2025): The Great Unsettling: Administrative Governance After Loper Bright. *Administrative Law Review*, 77(1), 1–63. Online: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5046620>
- DELAHUNTY, Robert J. – YOO, John (2024): The Supreme Court's Trump–Immunity Decision Was a Public Service. *National Review*, 2024. július 5. Online: <https://www.nationalreview.com/2024/07/the-supreme-courts-trump-immunity-decision-was-a-public-service/>
- DERSHOWITZ, Alan (2001): *Supreme Injustice. How the High Court Hijacked Election 2000*. Oxford: Oxford University Press.
- ENGELBERG, Stephen – EISINGER, Jesse (2023): The Origins of Our Investigation Into Clarence Thomas' Relationship With Harlan Crow. *ProPublica*, 2023. május 11. Online: <https://www.propublica.org/article/clarence-thomas-harlan-crow-investigation-origins>

- ELLIOTT, Justin – KAPLAN, Joshua – MIERJESKI, Alex (2023): Justice Samuel Alito Took Luxury Fishing Vacation with GOP Billionaire Who Later Had Cases Before the Court. *ProPublica*, 2023. június 20. Online: <https://www.propublica.org/article/samuel-alito-luxury-fishing-trip-paul-singer-scotus-supreme-court>
- EPSTEIN, Lee – SEGAL, Jeffrey A. (2005): *Advice and Consent. The Politics of Judicial Appointments*. New York: Oxford University Press.
- FOX32Chicago (2017): Republicans Go ‘Nuclear,’ Bust Through Democratic Filibuster on Gorsuch (2017). *Fox32Chicago*, 2017. április 6. Online: <https://www.fox32chicago.com/news/republicans-go-nuclear-bust-through-democratic-filibuster-on-gorsuch>
- GERAGHTY, Jim (2021): Democrats Dishonor RBG’s Wishes with Court-Packing Drive. *National Review*, 2021. április 15. Online: <https://www.nationalreview.com/the-morning-jolt/democrats-dishonor-rbgs-wishes-with-court-packing-drive/>
- HAMILTON, Alexander (1961): The Federalist No. 78. In HAMILTON, Alexander – MADISON, James – JAY, John: *The Federalist Papers*. New York: New American Library.
- HERLIHY, Brianna (2023): Schumer Blasts Supreme Court’s New Ethics Code for One ‘Glaring Omission’. *Fox News*, 2023. november 16. Online: <https://www.foxnews.com/politics/schumer-blasts-supreme-courts-new-ethics-code-one-glaring-omission>
- HOWE, Amy (2024): Supreme Court Rules States Cannot Remove Trump From Ballot for Insurrection. *SCOTUSblog*, 2024. március 4. Online: <https://www.scotusblog.com/2024/03/supreme-court-rules-states-cannot-remove-trump-from-ballot-for-insurrection/>
- JONES, Jeffrey M. (2018): Opposition to Kavanaugh Had Been Rising Before Accusation. *Gallup*, 2018. szeptember 18. Online: <https://news.gallup.com/poll/242300/opposition-kavanaugh-rising-accusation.aspx>
- LANE, Charles (2005): Roberts Listed in Federalist Society ’97–98 Directory. *The Washington Post*, 2005. július 24. Online: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2005/07/25/roberts-listed-in-federalist-society-97-98-directory/07462c8a-fi48-4b4f-97f5-b44cfc3c1333/>
- LIPTAK, Adam (2024): Supreme Court Says Trump Has Some Immunity in Election Case. *New York Times*, 2024. július 1. Online: <https://www.nytimes.com/2024/07/01/us/politics/supreme-court-trump-immunity.html>
- LIPTON, Eric – PETERS, Jeremy W. (2017): In Gorsuch, Conservative Activist Sees Test Case for Reshaping the Judiciary. *The New York Times*, 2017. március 18. Online: <https://www.nytimes.com/2017/03/18/us/politics/neil-gorsuch-supreme-court-conservatives.html>
- MECKLER, Mark – MARTIN, Jenny Beth (2012): *Tea Party Patriots. The Second American Revolution*. New York: Henry Holt and Company.
- MOGYORÓSI András (2012): Roosevelt és a Legfelsőbb Bíróság küzdelme a New Deal fölött. *Jogelméleti Szemle*, 13(3), 53–59. Online: https://www.epa.hu/05200/05288/00051/pdf/EPA05288_jogelméleti_szemle_2012_3_053-059.pdf

- MONTGOMERY, David (2019): Conquerors of the Courts. *The Washington Post*, 2019. január 2. Online: <https://www.washingtonpost.com/news/magazine/wp/2019/01/02/feature/conquerors-of-the-courts/>
- National Review (2024): Trump Needs Another Judges List. *National Review*, 2024. május 14. Online: <https://www.nationalreview.com/2024/05/trump-needs-another-judges-list/>
- PAÁR Ádám (2013): (Ellen)forradalmi mozgalom az Egyesült Államokban? A Tea Party eszmétörténeti és politikátörténeti gyökerei. *Kül-Világ*, 10(1), 20–38.
- PERRY, Rick (2010): *Fed Up! Our Fight to Save America from Washington*. New York – Boston – London: Little, Brown and Company.
- PILKINGTON, Ed (2023): US Supreme Court Announces Ethics Code Amid Pressure Over Gift Scandals. *The Guardian*, 2023. november 13. Online: <https://www.theguardian.com/law/2023/nov/13/us-supreme-court-ethics-code>
- POKOL Béla (2005): *Jogelmélet. Társadalomtudományi trilógia II.* Budapest: Századvég.
- POKOL Béla (2017): *A jurisztokratikus állam.* Budapest: Dialóg Campus.
- POPLI, Nik (2025): Why the Senate's Byrd Rule Could Mean Trouble for Trump's 'Big Beautiful Bill'. *Time*, 2025. június 26. Online: <https://time.com/7296762/big-beautiful-bill-byrd-rule/>
- ROEDER, Oliver (2018): John Roberts Has Cast A Pivotal Liberal Vote Only 5 Times. *FiveThirtyEight*, 2018. július 5. Online: <https://fivethirtyeight.com/features/john-roberts-has-cast-a-pivotal-liberal-vote-only-5-times/>
- RYAN, Briana (2025): U.S. Supreme Court Grants the Trump Administration's 16th Emergency Order. *Ballotpedia News*, 2025. július 17. Online: <https://news.ballotpedia.org/2025/07/17/u-s-supreme-court-grants-the-trump-administrations-16th-emergency-order/>
- SÁNDOR Lénárd (2022a): Veszélyes szakma ma bírónak lenni a tengerentúlon. *Ludovika Frontier blog*, 2022. június 16. Online: <https://www.ludovika.hu/blogok/frontierblog/2022/06/16/veszelyes-szakma-ma-bironak-lenni-a-tengerentulon/>
- SÁNDOR Lénárd (2022b): Mára már mindannyian „originalisták” lettünk? *Ludovika Frontier blog*, 2022. március 31. Online: <https://www.ludovika.hu/blogok/frontierblog/2022/03/31/mara-mar-mindannyian-originalistak-lettunk/>
- SCALIA, Antonin (1997): *A Matter of Interpretation. Federal Courts and the Law*. Princeton: Princeton University Press.
- SEVERINO, Carrie Campbell (2023): The Court Wraps up the Term on a High Note. *National Review*, 2023. július 1. Online: <https://www.nationalreview.com/bench-memos/the-court-wraps-up-the-term-on-a-high-note/>
- SHAPIRO, Ilya (2021): Judging Biden. *Cato Institute*, 2021. január 14. Online: <https://www.cato.org/publications/commentary/judging-biden>
- SHAPIRO, Martin (1964): *Law and Politics in the Supreme Court. New Approaches to Political Jurisprudence*. New York: The Free Press of Glencoe.

- SHERMAN, Mark – WHITEHURST, Lindsay (2024): A Supreme Court Reshaped by Trump Has a Low Profile in This Presidential Campaign. *Associated Press*, 2024. október 23. Online: <https://apnews.com/article/supreme-court-presidential-election-trump-harris-ed91fo84599dof25boof44bb71620528>
- SONMEZ, Felicia et al. (2018): Who's on President Trump's List to Replace Justice Kennedy? *The Washington Post*, 2018. június 27. Online: https://www.washingtonpost.com/politics/whos-on-president-trumps-list-to-replace-justice-kennedy/2018/06/27/7010f67a-7a36-11e8-93cc-6d3beccdd7a3_story.html
- STUMPF István (2020): *Alkotmányos hatalomgyakorlás és alkotmányos identitás*. Budapest: Gondolat.
- SZENTE Zoltán (2013): *Érvelés és értelmezés az alkotmányjogban*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- The Heritage Foundation (2023): *Project 2025. Mandate for Leadership. The Conservative Promise*. Online: https://static.heritage.org/project2025/2025_MandateForLeadership_FULL.pdf
- The Heritage Foundation (2025): *Heritage Experts Laud Supreme Court Decision Curbing Nationwide Injunction Abuse*. Online: <https://www.heritage.org/press/heritage-experts-laud-supreme-court-decision-curbing-nationwide-injunction-abuse>
- VARGA Zs. András (2015): *Eszmény vagy bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest: Századvég.
- VIGDOR, Neil – LEVIEN, Simon J. (2024): What Is Project 2025, and Why Did Trump Distance Himself from It During the Campaign? *The New York Times*, 2024. november 6. Online: <https://www.nytimes.com/2024/11/06/us/politics/trump-project-2025.html>
- WALDMAN, Michael (2023): New Supreme Court Ethics Code Is Designed to Fail. The Justices Still Want to Police Themselves. *Brennan Center for Justice*, 2023. november 14. Online: <https://www.brennancenter.org/our-work/analysis-opinion/new-supreme-court-ethics-code-designed-fail>
- ZÉTÉNYI András (2004): Az amerikai Legfelsőbb Bíróság tagjainak kinevezése. *Jogelméleti Szemle*, 5(4).

Kongresszusi és hivatalos dokumentumok

- H.R.1526 – NORRA of 2025. Online: <https://www.congress.gov/bill/119th-congress/house-bill/1526>
- H.R.1 – One Big Beautiful Bill Act. Online: <https://www.congress.gov/bill/119th-congress/house-bill/1>

- American Constitution Society (2025): *Judicial Nominations Tracker*. Online: <https://www.acslaw.org/judicial-nominations/>
- Presidential Commission on the Supreme Court of the United States (2021): *Final Report*. Washington: The White House.
- Supreme Court of the United States (2023): *Statement of the Court Regarding the Code of Conduct*. 2023. november 13. Online: https://www.supremecourt.gov/about/Code-of-Conduct-for-Justices_November_13_2023.pdf
- The White House (2021): *Executive Order on the Establishment of the Presidential Commission on the Supreme Court of the United States*. 2021. április 9. Online: <https://www.whitehouse.gov>

Legfelsőbb bírósági döntések (SCOTUS)

- 303 Creative LLC v. Elenis, 600 U.S. (2023).
- Biden v. Nebraska, 600 U.S. 477 (2023).
- Bush v. Gore, 531 U.S. 98 (2000).
- Humphrey's Executor v. United States, 295 U.S. 602 (1935).
- Loper Bright Enterprises v. Raimondo, 603 U.S. 369 (2024).
- Marbury v. Madison, 5 U.S. (1 Cranch) 137 (1803).
- National Federation of Independent Business v. Sebelius, 567 U.S. 519 (2012).
- Obergefell v. Hodges, 576 U.S. 644 (2015).
- Republican Party of Pennsylvania v. Kathy Boockvar, Secretary of Pennsylvania, et al [2020] 20–542, 1.
- Students for Fair Admissions, Inc. v. President and Fellows of Harvard College, 600 U.S. 181 (2023).
- Trump v. Casa, Inc., 606 U.S. (2025).
- Trump v. United States, 603 U.S. 593 (2024).
- Trump v. Anderson, 601 U.S. 100 (2024).

IRODALOM ÉS KULTÚRA

EGYSZER VOLT, HOL (NEM) VAN:
AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK
ELMÚLT 250 ÉVE ŐSLAKOS SZEMSZÖGBŐL¹

Jelen kötet célkitűzése, hogy a magyar olvasóközönségnek áttekintést kínáljon az USA elmúlt 250 évéről, a történelmi, kulturális és irodalmi változásokról, ezért kiemelten fontos, hogy szó essék arról a néhány millió őslakosról és kultúráikról, akikre az 1776. július 4-én aláírt függetlenségi nyilatkozat „kegyetlen indián vademberekként” utal.² A címben szereplő, némileg módosított népmesei fordulat egyrészt a történetiség, másrészt a telepes és az őslakos kultúrák eltérő időértelmezésére utal, szándék szerint, viccesen. Bevallom, nem könnyű feladat az amerikai nemzet 250. születésnapját humoros indián szavakkal ünnepelni. A kerek évforduló kapcsán a legtöbb indián szerző a telepes gyarmatosítás során elszenvedett veszteségekről, az ebből eredő történelmi és generációkon átívelő – még mindig feloldatlan – traumákról, illetve az őslakos közösségek függetlenségének máig nem egyértelmű voltáról ír. További nehézséget okozhat a nyugati és az őslakos kultúrák eltérő történelem-, fejlődés- és irodalomfogalomértelmezése. Mégis, az egyszer volt Teknős-sziget első lakói túléltek azokat a harcokat, amelyek során a sziget új nevet kapott és világhatalommá vált. Az Amerikai Egyesült Államokon belül és felül a 20. század második felében létrejött Indiánország, amely bár nem önálló politikai entitás, szellemisége biztosítja az évezredes kultúrák továbbélését.³ Nem látható ugyan, de létezése elengedhetetlen a törzsek fennmaradásához. A legújabb indián irodalmi alkotások egyre gyakrabban nyúlnak vissza azokhoz a szóbeliségben

¹ A tanulmány szakmai lektora Tóth Zsófia Anna.

² „[R]ászabadította határaink lakosságára a kegyetlen Indián Vadembereket, akiknek közismert harcmódorához tartozik mindenki kiirtása korra, nemre és körülményekre való tekintet nélkül.” *Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi Nyilatkozata* 1946.

³ Bővebben lásd SZATHMÁRI 2019.

gyökerező hagyományokhoz, amelyek még a Teknős-sziget sajátjai voltak. Így tehát az elmúlt két és fél évszázad nem a nyugati kultúrák lineáris fejlődésvonalát mutatja, sokkal inkább törzsi, spirális vagy kör alakú ívet ír le.

A fent említett történelmi veszteségek és traumák feldolgozásának egyik legelterjedtebb módja a humor, amely az ellenállás és a túlélés eszköze; segítségével láthatóvá és hallhatóvá válik az „igazi” indián, akinek alakját évszázados sztereotípiák fedték el. Eva Gruber így foglalja össze azokat a történelmileg tragikus fordulópontokat, amelyekben a nevetés a túlélés eszközeként működött: „a gyarmatosítás és annak következményei, [...] a győztesek által írt, az őslakos tapasztalatot (szándékosan) elhallgató történelem, a kereszténység és a patriarchátus intézményeinek erőszakos paradigmaváltása, kulturális imperializmus és kisajátítás, és, ami a legfontosabb: az őslakos identitás újraértelmezése.”⁴ A humor a törzsi kultúrákban gyökerezik, amelyeknek a telepes gyarmatosítás során nemcsak a hódítók fegyvereivel kellett megküzdeniük, de olyan, számukra idegen eszmékkel is, amelyek szokásaik, nyelvük, társadalmi berendezkedésük kiirtására törekedtek. A felfedezés doktrínájának (*doctrine of discovery*), vagy az amerikaiak a kontinens benépesítésére és civilizálására szóló elhívásának (*Manifest Destiny*) nevében elkövetett fizikai és kulturális népiirtás és a nyugati kultúra által terjesztett indiánkép széles körű elterjedtsége miatt az őslakos humor kevesek számára ismerős. Ereje meglepő lehet, mivel a külső szemlélő számára úgy tűnhet, hogy nemcsak az ősi, de a modern indián lét is „kevés okot ad a nevetésre”.⁵

Az 1970-es években számos, az egyes törzsek és az Egyesült Államok által kötött szerződések megszegése miatti ügy volt folyamatban a Legfelsőbb Bíróság előtt; az Amerikai Indián Mozgalom (American Indian Movement, AIM) aktivistái Alcatraz elfoglalása után is folytatták radikális figyelemfelkeltő akcióikat. Ennek a folyamatnak volt része az 1972-es „Megszegett szerződések ösvénye” (*Trail of Broken Treaties*), amelynek során a tiltakozók a nyugati partról Washingtonba vonultak a be nem tartott ígéretek és a meg nem valósult indián szuverenitás ellen felemelve szavukat.⁶ 1973-ban,

⁴ GRUBER 2008: 117.

⁵ PORTER 2005: 61.

⁶ Az esemény neve szándékosan idézi az 1830-as Cherokee könnyek ösvényét.

szintén az AIM kezdeményezésére, fegyveres konfliktus bontakozott ki a Wounded Knee-i kereskedelmi állomást elfoglaló indián aktivisták és az FBI, a Nemzeti Gárda, valamint a szövetségi rendőrbírók között. Bár az események miatt nemzetközi figyelem irányult Amerika őslakosaira és az őket ért/érő igazságtalanságokra, Deloria így fogalmazott 1976-ban, a függetlenség napja alkalmából:

„Az elkövetkező száz évre nézve az indiánok csüggedtek ugyan, de mégis optimisták. Közel 500 év alatt hosszú utat tettünk meg a fehér emberrel – [aki végre eljutott] a mitikus aranyvárosok és az örök fiatalság forrásainak gyermeki keresésétől [...] annak egyszerű felismeréséig, hogy a föld elengedhetlen az emberi létezéshez.”⁷

A nemzet születése és a felvilágosodás eszményére annyira jellemző fejlődés kapcsán Deloria egy Potawatomi kritikust idéz, aki szerint, ha az a Manhattan, amely évezredekken át nyereséges vállalkozásként működhetett őslakos tulajdonosai kezében, az 1970-es évekre viszont morális és gazdasági csődbe jutott, a sziget eladása a „lehető legjobb üzlet volt, amit csak köthettünk”.⁸ Azt már Deloria teszi hozzá, hogy a Washington és Jefferson kaliberű államférfiaktól Nixonig és Kissingerig eljutni aligha tekinthető fejlődésnek.

Vine Deloria, Jr. neve nem csak történészként, teológusként és aktivistaként ismert Indiánország határain belül és azokon túl. Hosszú pályafutása során a Standing Rock Sioux származású szerző számos műfajban igyekezett bemutatni az őslakos lét számos aspektusát; többek között a szóbeliség hagyományait és a humor erejét mint a közösség megtartásának alappilléreit. 1969-ben, az őslakos radikális mozgalmak legintenzívebb időszakában megjelent *Custer Died for Your Sins (Custer a bűneidért halt meg)* című kötetében egy egész fejezetet szentel a humornak, mivel, ahogy írja: „az ironia és a szatíra sokkal pontosabb betekintést nyújt egy közösség kollektív pszichéjébe

⁷ DELORIA 1976.

⁸ DELORIA 1976. A cikkben előforduló törzsi elnevezések nem a magyar helyesírás szabályait követik. Bár vannak széles körben ismertek, az egységesség érdekében a törzsek által használthoz jobban hasonlító angol írásmódot használok – Sz. J.

és értékrendjébe, mint sokévi kutatás”.⁹ A tanulmány alcíme *An Indian Manifesto (Indián kiáltvány)*, és mint ilyen, elsősorban olyan történelmi, politikai és társadalmi kérdésekben foglal állást, amelyek mind a militáns, mind a konzervatív indián polgárjogi mozgalom alapjait képezték. A humor fejezet is az őslakosokat ért nyilvánvaló igazságtalanságokkal szembesíti az olvasót, de nem a nyugati tudományok szabályai szerint: az ősi törzsi hagyományokat követve anekdotákon, történeteken keresztül. Az olvasás, a klasszikus, ha nem sztereotip képpel élve tábortűz körüli családi eseménynyé alakul, ahol a fiatal generáció az öregek vicces elbeszéléseit hallgatja.

1976. július 4-én, a *The New York Times* hasábjain Deloria ugyanilyen hangnemben nyilatkozott a bicentenárium kapcsán. Egy Hopi öregről mesél, aki szerint a 200. évforduló nem különösebben páratlan. Az öreg szerint a legtöbb hagyományos gyógyító ember olyan szent dobokat, pipákat és wampumokat birtokol, amelyek majdnem kétszer olyan régiek, tehát a fehér ember hosszú élet elképzelése nem igazán működik a rezervátumokban. Az idős Hopi jól emlékszik a több mint 200 éves spanyol megszállásra, de ő és számos délnyugati törzs még mindig ott él, ahol már Kr. e. több mint ezer évvel telepedtek le, míg a spanyol hódítók eltűntek. A szerződések pedig optimizmusra adhatnak okot, hiszen bár az amerikaiak a teleses gyarmatosítás során földterületeik nagy részét elvették, ők sem biztos, hogy örökéletűek lesznek.¹⁰

Az indián irodalom pontos meghatározása ma is vita tárgyát képezi. A Deloria által említett történetek a szóbeliség hagyományait idézik, és mint ilyenek, mindenképpen az irodalom körébe tartoznak. Egészen a 19. század végéig az őslakosok csupán mint szereplők jelentek meg különböző alkotásokban. Hiawatha, vagy a világszerte ismert Pocahontas, a fehér ember által alkotott indián történetek tragikus hősei voltak; a nyugati kultúra

⁹ DELORIA 1969: 157. A kötet címe egyszerre utalás az 1876. június 25–26-ai Little Big Horn-i csatára, amelyben a Sitting Bull és Crazy Horse vezette Sioux, Arapaho és Cheyenne harcosok megsemmisítő vereséget mértek Custer tábornok 7. lovasezredére, illetve a krisztusi áldozatra. Amennyiben külön nem jelzem, az idegen nyelvű idézeteket a saját fordításomban közlöm – Sz. J.

¹⁰ DELORIA 1976.

csupán barbár meséknek tartotta a teremtés- és Trickster-történeteket.¹¹ Az 1960-as évektől az indián szerzők munkáit a posztkoloniális irodalmak körébe sorolták, de ez megkérdőjelezhető, mivel a mai indián valóság sok esetben még a gyarmatosítás hatásaival küzd.¹² Tekintettel az indián népek többségének életkörülményeire és az indiánok fejlődését gátló, nem indiánok által létrehozott strukturális korlátokra, a kritikusok szerint az indiánok valójában parakolonializmus alatt élnek, és helyesebb az indián irodalmat az ellenállás irodalmának részeként tekinteni.¹³

Jack Forbes Potawatomi-Renape író az 1980-as évek végén radikális szemléletváltást követelt: a nyugati irodalomdefiníciót kiterjesztve, véleménye szerint indián irodalom minden olyan kifejezési forma – írott vagy szóbeli –, amely egy közösség adott korban megélt kulturális, történelmi, politikai vagy mindennapi tapasztalatait fejezi ki. Így idetartoznak az esszék, újságcikkek, kritikai művek, történelmi tanulmányok is, amelyek áthágják a domináns kultúra által megszabott szigorú műfaji határokat.¹⁴ Forbes tulajdonképpen ugyanúgy tekint az őslakos irodalomra, ahogyan az európai/amerikai felvilágosodás is tette. Úgy vélem, a törzsi kultúrákban idesorolhatók a vizuális alkotások is: csakúgy, mint a síksági törzsek *ledger* rajzai, vagy a tipik bölénybőr borítását díszítő vadászat- és csatajelenetek, ezek is történeteket mesélnek.¹⁵

Július 4-ét tekintve lehetetlen vállalkozás az egységes indián álláspont meghatározása, mert amikor 1776-ban az alapító dokumentum megszületett, Észak-Amerika őslakosai eltérő módon éltek meg a telepes gyarmatosítás folyamatait. A keleti part törzsei először kölcsönös együttműködést garantáló, baráti szerződéseket kötöttek az Európából kezdetben még nem tömegesen

¹¹ Trickster minden törzsi kultúra mitikus alakja, ember, de állati alakot ölt, félig isten, félig ördög, egyszerre okos és balga. Hibáiról szóló humoros népmeséken keresztül tanítja meg az embereknek a jó és rossz közötti különbséget.

¹² Gerald Vizenor „parakoloniális” irodalomként definiálja, ezzel utalva a ma is élő gyarmatosítási folyamatokra. VIZENOR 1991: 69.

¹³ PORTER 2005: 59.

¹⁴ Bővebben lásd FORBES 1987.

¹⁵ A *ledger* főként a síksági kultúrákra jellemző művészeti forma. Az amerikai hadsereg használt raktárkönyveibe színes ceruzával és krétával készült rajzok a mindennapi élet momentumai mellett csatajeleneteket, sorsfordító eseményeket is megörökítenek.

érkezőkkel. 1776 után a szerződések máig is élő nemzetek közötti megalapodásokká minősültek.¹⁶ Amikor a beáramló európaiak egyre inkább nyugatra szorították a keleti közösségeket, törzsi konfliktusok robbantak ki az élőhelyek, vadászterületek megszerzése és megtartása érdekében. Ebben gyökerezik annak az Indiánország-szerte kedvelt karikatúrának a magyarázata, amelyen egy egyértelműen George Armstrong Custert idéző amerikai katona megkérdezi egy indiánt: „Szóval Te és a néped nem ünneplitek a Függetlenség napját?” Mire a „névtelen” indián figura így válaszol: „Nem, mert Te és a néped még mindig itt vagytok.”¹⁷ Az Egyesült Államok születésnapja általában ironikus formában jelenik meg; a fentihez hasonló például az a mém, amelyen egy 19. századi, Edward Curtis által fotográfált harcos képéhez a következő szöveg társul: „Július 4. Amikor az amerikaiak felszabadultak az idegen elnyomás alól??” Vagy hasonló képi aláfestéssel: „Függetlenség napja. Mi a helyzet az én függetlenségemmel?” Ez a kérdés a 200 éves évforduló közeledtével is felmerült. 1975-ben Ken Powlas fehér közönségnek tette fel a kérdést, vajon milyen indián büszkeség származhat Amerika dicső örökségéből? „Talán a függetlenségi nyilatkozat 400. évfordulójára, ha még élünk egyáltalán, a Nagy Szellem megadja, hogy a túlélők minden nap ünnepelhessék saját függetlenségüket, nem pedig évente egyszer, esetleg a túlvilágon száz évben egyszer.”¹⁸ Bár az előadásról nem készült felvétel, Powlas alighanem iróniával fűszerezett szarkazmussal zárta a piros, fehér, kékbe öltözött patrióta közönségnek szóló mondandóját. Ha a gúny is része volt az előadásnak, amelyben felvilágosította hallgatóit, miért nem lelkesedik az őslakos kisebbség nagy hányada a július 4-ei parádéért, azzal azt a törzsi kultúrákra jellemző szokást idézte meg, amellyel a közösség szabályai ellen vétőket büntették. A túléléshez szükséges humor a *Wassaja* oldalain is megjelent: többen felvetették, hogy ha már parádék, lehetne egyszerre ünnepelni az Egyesült Államok 200. születésnapját, és

¹⁶ Az 1776 és 1871 között tárgyalt 900 szerződés több mint egy harmadát ratifikálta a Kongresszus, így ezek máig is kétoldalú, kormányközi, jogilag kötelező érvényű megegyezések.

¹⁷ MARK 2018. Ricardo Cate rajzainak állandó szereplői a Tábornok és a Törzsfőnök.

¹⁸ ALLEN 2012: 72. Az idézet az egyik legrégebbi, az 1916-ban alapított indián újság, a *Wassaja* 1976-os függetlenség napi kiadásában jelent meg.

az azt 1876-ban alig egy héttel megelőzően vívott Little Big Horn-i csata 100. évfordulóját.¹⁹

„Úgy hisszük, a történelem valamiféle nemes rendszer [...], amely elárulja, honnan hová jutottunk. Egy önmagunkkal folytatott viszony; olyan szerelmi kapcsolat, amelyet zászlókkal és himnuszokkal, fesztiválokkal és fegyverekkel ünneplünk”, írja Thomas King.²⁰ King Cherokee származású, Kanadában élő regényíró 2012-ben megjelent alternatív őslakos történelemkönyve az uralkodó történelmi narratívából sok esetben szándékosan kihagyott vagy eltorzított indián epizódokat tárja az olvasó elé. A *The Inconvenient Indian. A Curious Account of Native People in North America* ötvözi mindazt, amit Forbes 1987-ben az irodalom értelmezéséről megfogalmazott. Kélpve az elnyomott, tragikus áldozati szerepből, őslakos szempontból idéz meg a többségi társadalom által kevésbé vagy egyáltalán nem ismert vagy elhallgatott eseményeket, összefüggéseket, innen a kötet címének egyik jelentése: kellemetlen indián.²¹ Az alcím, *Érdekes beszámoló Észak-Amerika őslakosairól*, rávilágít: a hagyományos történetírással ellentétben sem szigorú időrendiségre, sem a történettudomány által megkövetelt háttérutalásokra ne számítsa az olvasó. Ahogy a bevezetőben fogalmaz: a tények sosem váltanak meg bennünket, és a fikció kevésbé makacs, mint a történelem.²² Ennek megfelelően, a *The Inconvenient Indian* a hagyományos/tudományos történetírással szemben inkább meseszerű. Ez lehetővé teszi, hogy a véres és tragikus telepes gyarmatosító eseményeket ne csupán dühvel és szomorúsággal tárgyalja, de az őslakos kultúrákra jellemző ironia és humor is teret nyerjen. A függetlenségi nyilatkozat „kegyetlen indián vadembereit” King egyszerű „indiánná” rövidíti, így szerinte, az uralkodó közbeszédet követve, a széles körben elterjedt kétpólusú MI/ŐK rendszerben mindenki cowboy, aki nem indián.²³ Ezek után azt tanácsolja, annak érdekében, hogy teljesebb

¹⁹ ALLEN 2012: 72.

²⁰ KING 2012: 14.

²¹ A *curious* másik jelentése a telepes gyarmatosítás útjában álló, a fejlődést, terjeszkedést akadályozó furcsa, abszurd indián.

²² „Fact will not save us”; „Fictions are less unruly than histories.” KING 2012: 7.

²³ KING 2012: 10.

és valóságghűbb képet kapjunk az őslakos világról, először is felejtjük el Kolumbuszt.²⁴

King az 1783-as párizsi békét szintén az elfeledett, kirekesztett indián szemszögből látatja:

„250 éven át a fehérek és az indiánok ellenségek voltak, majd szövetségesek, békét kötöttek, felrúgták a békemegállapodást, és ismét egymás ellen harcoltak. De amikor Nagy-Britannia, Franciaország és az újonnan alakult Egyesült Államok 1783-ban leült, hogy kidolgozza a párizsi szerződés részleteit, amely hivatalosan véget vetett az amerikai forradalomnak, az őslakosokat, akik Anglia és a gyarmatok oldalán is harcoltak, nem hívták meg a tárgyalásokra, és a békeszerződésben sem említették őket.”

Az objektív hangú, tömör, kissé elnagyolt történelmi összefoglaló bekezdés végén a csattanó: „Viszlát, és kösz mindent.”²⁵ A köszönetből süt az irónia, mintha azt mondaná, „kösz a semmit”. Az eredeti „So long and thanks for all the fish”-t a Douglas Adams rajongók bizonyára felismerik: a *Galaxis útikalauz stopposoknak* sorozat negyedik kötetében ezt az üzenetet hagyják a delfinek, mielőtt elindulnak a Földről. Arról a bolygóról, amely korábban az ő segítségükkel jött létre az emberiség megmentése érdekében. King indián-delfin áthallása egyértelmű; Adams delfinjei egy jobb világba költöztek, az elmúlt 250 év indiánpolitikája pedig bár alternatív, de az eredeténél semmiképpen nem jobb valóságokba kényszerítette a törzsi közösségeket; elég a rezervátumok bonyolult jogi helyzetére gondolni. A 18. századi vérszomjas vadember és erdei vadállat képe a komikus delfinben testesíti meg az indiánt; a kedves és bohókás delfinek egyike, bár nem érti a közönség, a „Csillagos, sávos lobogót” füttyögi búcsúzásul. Ugyanígy a kellemetlen indián is furcsaság, a modern Amerika számára értelmezhetetlen alak. Az indián törzsek nem egységesen közreműködtek függetlenségi háborúban, harcoltak a Brit Korona és az amerikaiak ellen is. De ahogyan a delfinek

²⁴ KING 2012: 14.

²⁵ KING 2012: 100.

elmerültek az óceánban, úgy tűnt el fontos szerepük a történelem sodrában, néha cirkuszi látványossággá degradálva őket.²⁶

King munkája részben pótolja az iskolai történelemkönyvekből kimaradt őslakos szempontot. Ha az 1776-os születés a kiindulópont, és ehhez képest tekintjük át az elmúlt 250 év történetét, óhatatlanul is felmerül a kérdés, mi történt a párhuzamos, indián történelemben. Július 4-e nem csupán amerikai, de amerikai indián ünnep is. Az Egyesült Államok létrejötte egyfelől a szisztematikus földszerzés és népirtás kezdete, ugyanakkor a jövőbe vetett hitet és bizalmat igazolja az, hogy sok indián közösség e napon tiszteleg veteránjai előtt, akik egyszerre küzdöttek az USA és saját népük szabadságáért. Részben a mélyen gyökerező harcos kultúrának köszönhetően, részben a szerződésekben eredő szövetséges szerepből adódóan az amerikai hadseregbe önként jelentkező őslakos katonák aránya jóval magasabb minden más kisebbségi közösséggel összehasonlítva. Mára már széles körben ismert a Navajo és Choctaw híradósok második világháborúban betöltött szerepe. Kevésbe nevezetes azonban például az első indián alapító okirat.

1776 után az őslakos nyilatkozat sem váratott sokáig magára. 1785. november 7-én, néhány a Narragansett, Niantic, Groton Pequot, Stonington Pequot, Tunxis, Montauk és Mohegan törzsből származó család megalapította az első amerikai köztársaságot, amely a függetlenségi háború után jött létre a mai Deansboro (New York) közelében. Az alapító okirat aláírói között volt az a Samson Occom, akit nemcsak az első indián származású (Mohegan) protestáns hittérítőként tartanak számon, de az első olyan indián szerzőként is, akinek írása nyomtatásban megjelent. Occom feljegyzései a történelmi esemény természetéből adódóan nélkülözik a humort, ugyanakkor irodalmi dokumentumai két, látszólag eltérő „nemzet” születésének. „Politikai testületté alakultunk. Városunkat Brothertonnak neveztük el, ami a nyelvünkön Eeyawquittoowauconnuck.”²⁷ A következőkben, inkább az 1620-as Mayflower-szerződést, mint a függetlenségi nyilatkozatot idézve, Occom így folytatja: „Megállapodtak abban, hogy békében és barátságban

²⁶ A múzeumi és cirkuszi látványosság szó szerint értendő. 1893-ban a chicagói, 1904-ben a St. Louisban megrendezett világkiállításokon működő indián „falvakat”, Buffalo Bill showjának indián csatáit, sőt, egy működő indián iskolát is megtekinthettek a látogatók.

²⁷ CIPOLLA 2013: 53.

élnek, mind vallási, mind világi ügyeiket harmóniában intézik, és mindenki viseli a közterhek ráeső részét.”²⁸ Brothertown lakosait hitük – keresztény őslakosok voltak – és az újonnan megalakult Egyesült Államok politikájához való hozzáállás kötötte össze.²⁹ Így tehát, csaknem egyidőben két „új” nemzet is született Észak-Amerikában, de alapító dokumentumaik aláírása után történetük egészen más fordulatot vett.

Occom irodalmi munkássága és történelmi értéke kevesek által ismert, ennek egyik magyarázata, hogy a Brothertown közösség létrejötte egyaránt idegen az őslakos és az európai szemszögből. Törzsi szövetségek ugyan korábban is kötöttek, de mind az indián közösség tagjai, mind az amerikaiak úgy vélték, hogy az őslakos nemzetek generációról generációra szálló hagyományok során alakultak ki, és az olyan „újoncok,” mint az Egyesült Államok, megszakították ezt a folyamatot.³⁰ Occom világlátott ember volt, jól ismerte mindkét kultúrát. Egy éppen 1776-ban, Európából feleségének küldött levelében parodizálja a londoni középosztály manírjait:

„Talán kérdezitek, jól vagyok-e; pompásan indultam el otthonról, útközben is jól voltam, jól megérkeztem, Londonban is jól fogadtak, és rendkívül jól bánnak velem, sőt, túlságosan is kedvesek hozzám. Imádkozzatok, hogy jól legyek, hogy jól teljesítsek, és jó időben hazatérjek. Remélem, hogy jól vagytok, és minden jót kívánok nektek. Mivel jól kezdtétek, folytassátok is jól, hogy jól végezzétek, akkor minden pompás. És most jöjjön a búcsúzás!”³¹

²⁸ CIPOLLA 2013: 53.

²⁹ Cipolla (2013) részletesen ismerteti, hogy Brothertown nem etnikai közösségként definiálta magát, viszont egységes „indián nemzettudat” nem létezett/létezik.

³⁰ CARR 2024.

³¹ Ferenczi Martin fordítása. Érdemes az eredeti szöveget teljes egészében idézni, mivel Occum a nyelvi humor számos eszközével él, az ismétlések, a szójátékok és a rím is erősíti a komikus hangot. „Perhaps you may Query whether I am well; I came from home well, was by the way well, I got over well, am received at London well, and am treated extremely well, yea I am Caress'd too Well, – And do you pray that I may be well; and that I may do well; and in time return Home well, – And I hope you are well, and wish you well, and as I think you begun well, So keep on well, that you may end well, and then all will be well: And so Farewell.” CARR 2023: 144.

Occom, a MI/ŐK gondolkodásban az ŐK közé tartozik, az uralkodó társadalmi képhez viszonyítva ő MÁS. De mi történik, ha a történelem-könyvek sugallta hős-kép új szerepbe kerül, és a MI-ből ŐK lesz? Ha a fehér társadalom az ördögi/ barbár „MÁS?” Ha nem is démonizálja, de mindenképpen az indián vadember képet hivatott újra fogalmazni William Apess Pequot/ Mashpee Wampanoag metodista lelkész. Apess a szerzője az első indián önéletrajznak, amely 1829-ben, *A Son of the Forest. The Experience of William Apes, A Native of the Forest, Comprising a Notice of the Pequod Tribe of Indians, Written by Himself* (Az erdő fia: A vadon gyermekének, William Apes-nek története, a Pequod [sic] indián törzs története, William Apes saját műve.)³² címen jelent meg. Négy évvel önéletrajza megjelenése után Apess számonkéri a függetlenségi nyilatkozatban megfogalmazott egyetemes emberi jogokat. Az alapító atyák egyértelműen kijelentették:

„Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtetett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen Jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az Élethez és a Szabadsághoz, valamint a jog a Boldogságra való törekvésre.”³³

1833-ra egyértelművé vált, hogy az „ember” fogalma nem foglal mindenkit magába. Az őslakos történelemben ez az időszak a kitelepítéseké, üldöztetése és a rezervátumokba való kényszerítése. Az *An Indian's Looking-Glass for the White Man* (Indián tükör a fehér embernek) című esszéjében Apess a fehér társadalom saját gyögyverét használja az igazságtalanságok bemutatására:

„Most hadd kérdezzem meg tőled, fehér ember, szegyen-e enni, inni és aludni Isten képmásával, vagy ülni, sétálni és beszélgetni vele. Vagy talán olyan

³² A címben még Apesként szerepel, később változtatott nevének írásmódján, valószínű az „apes” majmok jelentése miatt. A 19. században publikáló indián szerzők még az úgynevezett asszimilálódott irányzatot képviselik: keresztény hitűek, angol nyelvű oktatásban részesültek, és nem tesznek egyenlőségjelet a civilizáció és a gyarmatosítás közé, de elítélnék bizonyos gyakorlatokat, például az alkohollal kicsikart szerződéseket.

³³ *Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi Nyilatkozata* 1946.

bolond vagy, hogy azt hiszed, a fehér ember, aki tizenötből vagy tizenhatból egy, az Isten egyetlen szeretett képmása? Képzeld el, ahogy az összes nép összegyűlik egy helyen, aztán ültess le közéjük a fehéreket, és keressük meg őket! Bizonyára, nehéz lesz őket megtalálni, mert a többi néphez képest még mindig csak egy maroknyi emberről van szó.”³⁴

Hívóként a függetlenségi nyilatkozatban is szereplő Teremtőre hivatkozik, de hangnemet vált, és szinte szatirikus módon szembesíti a gyarmatosítót „kicsiny” mivoltával. A *nation* (nemzet) szót használja, amikor rávilágít, hogy létszámukat tekintve a fehérek vannak kisebbségben. A kicsinység azonban más értelmet nyer a következő mondatokban:

„Tegyük fel, hogy minden bőrszínre ráírták az adott nép bűneit – melyik bőrön lenne a legtöbb? [...] Vádolhatjuk-e az indiánokat azzal, hogy szinte az egész kontinenst elrabolták a néptől, nőket és gyermekeket gyilkoltak, a többieket pedig megfosztották törvényes jogaiktól, azoktól amelyek a teremészettől és Istentől adtak nekik?”³⁵

Megfordítja a történelmi szerepeket, így tart görbe tükröt a hangzatos élethez, szabadsághoz és boldogság kereséséhez való jogokat hirdető keresztény Amerikának. „Ha ránéznék arra a fehér bőrre, és látnám rajta a bűnöket, azonnal tiltakoznék ellene, és ragaszkodnék ahhoz, ami tisztább. Elmondhatom, teljes mértékben elégedett vagyok azzal, amilyennek teremtettem, függetlenül attól, hogy mások azok-e vagy sem.”³⁶ A „civilizált vadember” nyugati és keresztény tudását felhasználva szégyeníti meg a bűnöst. Ironikus, hogy mára a *skins* – bőr/szín – új értelmet nyert, de ugyanolyan

³⁴ APESS 1833: 157.

³⁵ Az indián tükrő három évvel azután született, hogy Andrew Jackson aláírta az indián kitelepítési törvényt, a Mississippitól nyugatra száműzve bizonyos törzseket. A Cherokee könnyek ösvénye és később a Navajo hosszú út ennek volt része. Csak becslések elérhetők a kitelepítés halálos áldozatainak számát illetően, a könnyek ösvényén 14 000 ember indult el, s alig 8000 érkezett meg a mai Oklahoma területére. A közösségek elszakítása őseik földjétől ma is a történelmi trauma gyökereinek tekintendő. Apess ugyanígy számonkéri a rabszolgaság kegyetlen intézményét is.

³⁶ APESS 1833: 159.

fontos szerepet játszik, mint a 19. század első felében. Humoros áthallása van a spanság (*skinship*) szónak, amely a csoporthoz/törzsi közösséghez tartozást jelenti, és már nem a megbélyegzés, az alsóbbrendűség jelzője.³⁷

Hasonló üzenetet közvetít Allison Adelle Hedge Coke költő *America, I sing You Back* (Amerika, visszaénekellek) című verse. A többek között Huron, Cherokee és Muscogee felmenőkkel rendelkező szerző így fogalmaz: „Mielőtt Amerika énekelni kezdett, én altattam őt, / tartottam a bölcsőjét, sírtam vele a napot. Dalommal teremtettem meg, előkészítettem születését, / tartottam gyöngyökkel gyönyörűen hímzett csonkolt köldökszinórját.”³⁸ A versszakból nem derül ki egyértelműen, hogy Amerikát mint kontinenst vagy mint az Egyesült Államokat szólítja meg a lírai én. A verset azonban Walt Whitmannek és Langston Hughesnak ajánlja a költő. Whitman, a demokrácia bárdja, július negyedike előtt egy sokszínű amerikai kórusról írt művel tisztelig. A kórustagok, „kézművesek, az ács, a révész, a cipész, a favágó, az anya, a leány, a vidám sihederek”. „Mindegyik azt dalolja, ha férfi, ha nő, amihez köze van, és nem egyebet, [...] Erőtjeljes, zengő dalokat dalolják, ahogy csak a torkukon kifér.”³⁹ Whitman mélyen hitt minden és mindenki egyenlőségében, néhány hang azonban kimaradt „Amerika dalá[ból], [...] sokféle szent éneké[ből]”.⁴⁰ Ezt az űrt pótolja Hughes 1926-os *Ēn is* című verse. Az afroamerikai költő „a sötétebbik testvér” hangján szólal meg, aki az első sorban még csupán annyit mond, hogy „Ēn is Amerikát dalolom”, a vers végére azonban határozottan kiáltja: „én is Amerika vagyok”.⁴¹ Hedge Coke csaknem egy évszázaddal később csatlakozik a még mindig hiányzó indián szólammal: nyilvánvaló indián utalásokkal – „bölcső” és „gyöngyökkel hímzett” – lép be a kórusba.⁴² Ami Amerikának az ünnepelt fejlődés, az őt életre éneklő számára az elszakadást jelenti, hiszen Amerika,

³⁷ A szó Thomas Ezekiel Cooper fordítása. Hasonló nyelvújításokról bővebben lásd ICT 2014.

³⁸ HEDGE COKE 2014.

³⁹ WHITMAN [é. n.].

⁴⁰ WHITMAN [é. n.].

⁴¹ HUGHES [é. n.].

⁴² Eredetiben *cradleboard* és *beaded*: előbbi arra a gyermekek hordozására szolgáló eszközre utal, amelyet lóháton is biztonságosan lehetett szállítani, utóbbi az elsősorban síksági és Nagy Tavak környéki gyöngydiszítést jelenti.

„ahogy a gyermekek szokták, / kihúzta a biztos talajt a lábam alól. / [...] el-taszított magától, arra kényszerítve, hogy távozzak”. A fejlődés/ növekedés motívumával a függetlenség kérdése ismét felvetődik. Az „anya-teremtő” nem hibáztatja az immár önállóságot szerzett teremtményét, de fogadalmat tesz: „[...] itt vagyok, itt vagyok, itt maradok minden csúcson, [...] / és újra énekelni fogok, ahogy mindig is tettem. / Soha nem hallgatók el, csak társaságban.”⁴³ A társaság a belső idegenségre utal, a kétpólusú MI/ŐK érzést jelenti. A kellemetlen indiánhoz hasonlóan Hughes versében a sötétebb testvért is elrejtik szem elől „A konyhába küldenek ki enni, / Amikor társaság jön”, hogy a család- és nemzetkép egységes és ideális maradjon. Hughes sötétebb testvére erőt merít a megaláztatásból és hisz a jövőben, amikor „meglátják, hogy milyen szép vagyok / És szégyenkeznek majd”.⁴⁴ Hedge Coke hangja másfajta, a törzsi kultúrákra inkább jellemző változást ígér: „Amikor dalom újra hangosan énekel. Amikor visszahívom a bölcsőbe. / Hívom, hogy nézze a vizet, hogy lássa magát sötétben és fényben, / nappal és éjjel, hívom, hogy énekeljen velem, hívom, hogy felnőjön, hogy elképzelje – / akkor megremeg majd. Ezt teszi vele a dalom.”⁴⁵ A lineáris fejlődéssel szemben az „anya-teremtő” megidézi azt a bölcsőben kezdődő állapotot, amikor Amerikának még szüksége volt rá. Hisz dala erejében, abban, hogy gyermeke rádöbben, csak együtt képesek létezni. Míg Whitman hallgatóságként élvezte Amerika dalát és Hughes a kórus részévé vált, Hedge Coke életre énekelte a független Egyesült Államokat, és dalának teremtő ereje visszahozhatja még a boldog békeidőt, amikor mindenkinek jutott szólam a „szent énekben”. Így zárul be a Teknős-sziget Amerikai Egyesült Államok, Indiánország, majd ismét Teknős-sziget kör.

Nem osztja Hedge Coke optimista üzenetét King 1993-ban megjelent *Green Grass, Running Water* (*Zöldellő fű, folyó víz*) című regénye.⁴⁶ A kanadai Blackfeet szereplő fehér amerikai férje sportot úz Kanada és az Egyesült

⁴³ HEDGE COKE 2014.

⁴⁴ HUGHES 1926.

⁴⁵ HEDGE COKE 2014.

⁴⁶ A cím a szerződések érvényességére tesz ironikus utalást: „amíg a fű zöld és a folyók áramlanak” („as long as the grass shall grow and the rivers shall run”) a két fél közötti örök szövetséget volt hivatott kifejezni.

Államok összehasonlításából. George szavaiban King a rosszul értelmezett függetlenséget fogalmazza meg: „Az amerikaiak függetlenek. [...] A kanadaiak alárendeltek. [...] Szociológiai szempontból az Egyesült Államok független, szuverén, Kanada meg függő nemzet.”⁴⁷ George a mai napig hatályos, 1831-ben született Legfelsőbb Bírósági ítéletben elhangzott definíciót alkalmazza. John Marshall bíró ebben az indián törzsek jogállását „belföldi (függő helyzetű) népekként” (*domestic dependent nations*) határozta meg. George ezt vetíti kanadai/ indián feleségére, és így igazolja az amerikai függetlenség felsőbbrendű voltát: „Ha ötven kanadait és egy amerikait bezárunk egy szobába, az amerikai pillanatok alatt átveszi az irányítást.”⁴⁸ A függetlenség eszményének George dicsekvése nyilvánvaló karikatúrája.

„Az Egyesült Államokban több orvos, több ügyvéd, több író, több motel, több autópálya, több egyetem, több nagyváros van, és több háborúban harcoltak, mint Kanada. Az amerikaiak modernnek, készek arra, hogy kihasználják a jövő adta lehetőségeket, hogy fejlődjenek. A kanadaiak tradicionalisták, a múltban ragadtak, és mindig féltek kockáztatni. Az amerikaiak szerették a kalandot és a kihívásokat.”⁴⁹

George szemszögéből semmi különbség a múltban rekedt, „konzervatív” Kanada és felesége Blackfeet gyökerei között. Amikor megtiltják neki, hogy a szent Naptánc rituálén felvételeket készítsen, felszínre tör az őslakos kultúráról alkotott véleménye:

„Nem hihetsz ebben a baromságban! [...] Őskori baromság! [...] A huszadik században vagyunk. Senkit nem érdekel a kis powwow-tok. Egy csapat öreg és részeg ül a sátrakban a semmi közepén. [...] Úgy viselkedtek, mintha ez fontos lenne, mintha ez megváltoztatná az életeteket. Jézusom, ti hülyének születetek és hülyén is fogtok meghalni.”⁵⁰

⁴⁷ KING 1993: 172.

⁴⁸ KING 1993: 172.

⁴⁹ KING 1993: 175.

⁵⁰ KING 1993: 427.

Végül George tűnik el a történelem süllyesztőjében és a teremtés- és Trickster-történetekből ismert mitikus alakok segítségével a Naptánc gyógyírt hoz a gyarmatosítás okozta sebekre.

Végezetül Sherman Alexie *Indian Fireworks: a Poem for Independence Day* (Indián tűzijáték: Függetlenség napja alkalmából) című versében vizsgáljuk meg, mit jelent július 4-e az őslakos kisebbségnek. A nemzeti ünnepen rokon gyerekek játszanak, petárdákat dobálnak a hangyabolyba. Az emelkedett hangulat és a kegyetlenség kéz a kézben jár, de van két kisfiú, „a bátyám és én, / a kedvesebb unokatestvérek, csak / palackrakétákat lőttünk / egymásra”. Ezt követik a július 4-ei ünnepségek kötelező kellékei: a hot dog, a chips és a csillagszóró, amelyek az ünnepélyesség és a hétköznapiság minden amerikai számára elérhető voltát jelentik. Az apró csillagszóró okozta égés azonban emlékezteti az elbeszélőt, „Nekünk, indián gyerekeknek, / mindig úgy tűnt, / hogy egy kis fájdalom / kíséri, amikor túl közel kerülünk / a szabadsághoz”.⁵¹ A kezdeti – bár kíméletlen – játék vége egy, a gyermekin túlnövő nagyobb valóság felismerése; a hangyabolynál ugyan erősebbek vagyunk, de a szabadság nem mindenkinek egyformán elérhető. Nem túl optimista üzenet, ugyanakkor Alexie a kisfiú lakonikus megállapításával oldja a helyzet tragikumát. A csillagszóró okozta kis fájdalommal bagatellizálja a nagyobb veszteségeket, mintha azt mondaná, ezen is túl lehet lépni.

A fentiekben olyan szerzőktől idézett művek segítségével mutattam be az amerikai őslakos kisebbség elmúlt 250 évre adott reakcióit, akik mindannyian Teknős-sziget leszármazottai, egyszerre az Egyesült Államok és Indiánország polgárai, és mint ilyenek, különlegesen viszonyulnak az amerikai függetlenség kérdéséhez. Kritikájuk a történelem tükrében érthető, ugyanakkor az irodalmi példák azt is bizonyítják, hogyan tudnak az áldozat szerepéből kilépve kitartani és megmaradni. Végezetül álljon itt Deloria frappáns üzenete 1976-ból: „Van egy mondás, miszerint nem ítélnünk meg senkit, amíg nem jártunk vele egy cipőben.” Tehát nem ítélnézhünk mindössze 200 évvel az Egyesült Államok alapítása után. „De egy dolgot

⁵¹ ALEXIE 2023.

a fehér embernek jó lenne megjegyeznie. Nem lopjuk el mások cipőjét, hogy kipróbáljuk, milyen benne járni.”⁵²

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALEXIE, Sherman (2023): Indian Fireworks: a Poem for Independence Day. *Shermanalexie.substack*, 2023. július 4. Online: <https://shermanalexie.substack.com/p/indian-fireworks>
- ALLEN, Chadwick (2012): *Trans-Indigenous Methodologies for Global Native Literary Studies*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- APESS, William (1833): An Indian's Looking-Glass for the White Man. In O'CONNELL, Barry (szerk.): *On Our Own Ground*. Amherst: University of Massachusetts, 155–161.
- Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi Nyilatkozata (1946). Ford. Vecseklőy József. Budapest: Rózsavölgyi és Társa. Online: <https://mek.oszk.hu/02200/02256/>
- BRANDT, Stefan L. (2017): The American Revolution and its Other: Indigenous Resistance Writing from William Apress to Sherman Alexie. *AAA: Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik*, 42(1), 35–56.
- CARR, Ryan (2023): *Samson Occom. Radical Hospitality in the Native Northeast*. New York: Columbia University Press.
- CARR, Ryan O. (2024): A Native American Declaration of Independence. *The Atlantic*, 2024. július 4. Online: <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2024/07/native-american-declaration-independence/678895/>
- CIPOLLA, Craig N. (2013): *Becoming Brothertown. Native American Ethnogenesis and Endurance in the Modern World*. Tucson: University of Arizona Press.
- DELORIA, Vine, Jr. (1969): *Custer Died for Your Sins. An Indian Manifesto*. New York: Macmillan.
- DELORIA, Vine Jr. (1976): The Ex Majority. *The New York Times*, 1976. július 4. Online: <https://www.nytimes.com/1976/07/04/archives/the-exmajority-a-last-word-from-the-first-americans.html>
- FORBES, Jack (1987): Colonialism and Native American Literature. *Wicazo Sa Review*, 3(2), 17–24.
- GRUBER, Eva (2008): *Humor in Contemporary Native North American Literature. Reimagining Nateness*. Rochester: Camden House.
- HEDGE COKE, Allison Adelle (2014): America, I Sing Back. *Splitthisrock*, 2014. június 25. Online: <https://www.splitthisrock.org/poetry-database/poem/america-i-sing-back>

⁵² DELORIA 1976. Eredetiben: „walked a moon in his moccasins,” azaz hónapig hordtuk a mokkaszinját.

- HUGHES, Langston [é. n.]: *Én is Ford*. Góz Adrienn. Online: https://www.magyarulbabelben.net/works/en/Hughes%2C_Langston-1902/I%2C_too%2C_sing_America./hu/77082-%C3%89n_is
- ICT (2014): 15 New Words That Belong in the NDN Dictionary. *ICT*, 2014. július 30. Online: <https://ictnews.org/archive/15-new-words-that-belong-in-the-ndn-dictionary/>
- KING, Thomas (1994): *Green Grass, Running Water*. New York: Bantam Books.
- KING, Thomas (2012): *The Inconvenient Indian. A Curious Account of Native People in North America*. Toronto: Doubleday Canada.
- MARK, Lois Alter (2018): Ricardo Caté Offers Political Cartoons without Reservations at the Indian Pueblo Cultural Center. *Forbes*, 2018. április 18. Online: <https://www.forbes.com/sites/loisaltermark/2018/04/18/ricardo-cate-offers-political-cartoons-without-reservations-at-the-indian-pueblo-cultural-center/>
- PORTER, Joy (2005): Historical and Cultural Contexts to Native American Literature. In PORTER, Joy – ROEMER, Kenneth M. (szerk.): *The Cambridge Companion to Native American Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 39–68. Online: <https://doi.org/10.1017/ccolo521822831.002>
- SZATHMÁRI Judit (2019): Nemzettől a nemzeti önrendelkezésig: az 1961-es chicagói indián konferencia. *Korunk*, 30(4), 6–14.
- VIZENOR, Gerald (1994): *Manifest Manners. Postindian Warriors of Survivance*. Hanover, N.H.: Wesleyan University Press.
- WHITMAN, Walt [é. n.]: Hallom Amerika Dalát. Ford. Szabó Lőrinc. Online: https://www.magyarulbabelben.net/works/en/Whitman%2C_Walt-1819/I_Hear_America_Singing

A MŰLT PERSPEKTÍVÁI:
A HIDEGHÁBORÚ EMLÉKEZETE
A KORTÁRS AMERIKAI PRÓZÁBAN¹

Amerika évszázadának történetében hosszú, jelentős fejleményeket dokumentáló fejezet a hidegháború időszaka. Erre a periódusra datálhatók ugyanis az első és második világ életmódjának és kultúrájának átalakulását hosszú távon, így a hidegháború „lezárulta” után is jelentősen meghatározó történések, az Amerikai Egyesült Államok puha hatalmának,² technológiai, gazdasági, politikai és kulturális hegemoniájának kiépítése. Ez a folyamat többféleképpen is jellemezhető. A hidegháborús elrettentés logikája által indukált fegyverkezési verseny olyan technikai/technológiai fejlesztéseket hívott életre, amelyek a globalizáció következtében a fogyasztói kultúra tárgyaiként a legkülönbözőbb társadalmak és kultúrák hétköznapijaiba épültek be. S legyen szó hűtőszekrényről, különböző hanghordozókon terjedő, népszerű zenei felvételekről, a wifihálózatról vagy a bulvársajtról és a papírfedeles bestsellerekről, az életmód kényelme magával hozta az értékrend beépülését az ezáltal amerikanizálódott társadalmak kultúrájába. A hidegháború korszakának értelmezésekor nem tekinthetünk el a globalizáció ideológiáját és gyakorlatát megteremtő és azt jelentősen befolyásoló gazdasági rend és politikai ideológia, a neoliberális kapitalizmus szerepétől, amely alapvetően hozzájárult a hidegháború kései korszakának és lezárásának folyamánként létrejött „világrend” kialakításához. Mindezekhez hozzájárult még azoknak a nemzeti és nemzetközi szervezeteknek a létrehozása, amelyek a hidegháború kezdetétől hozzájárultak a politikai és kulturális *status quo* fenntartásához, legyen szó az ENSZ (1945), benne az UNESCO (1946) és a WHO (1948), a Nemzetközi Valutaalap (1945), vagy éppen a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség (1957) tevékenységéről. Az Egyesült Államok történeti szerepe ezeknek a folyamatoknak

¹ A tanulmány szakmai lektora Tóth Zsófia Anna.

² Vö.: NYE 1990.

az alakításában olyannyira tagadhatatlan, hogy politikai hovatartozástól függetlenül többen is indokoltnak vélik a globalizációt és az amerikanizációt szinonimaként értelmezni.³

A hidegháború idején bekövetkezett gazdasági, társadalmi, kulturális és technológiai változásokból természetesen az amerikai irodalom sem volt képes kivonni magát. Greg Barnhisel a hidegháború irodalmi kultúráit tárgyaló kötet előszavában három tételben foglalja össze a hidegháború elsősorban angol nyelvű irodalmait, benne az amerikaiakat érintő változásokat. Az első tétel szerint a korszak során jelentős változások történtek az irodalom létrehozását, terjesztését és befogadását meghatározó intézményes környezetben.⁴ Ide sorolja – egymástól nem teljesen függetlenül – a kiadói szférának a monopolizálódás irányába mutató szerkezeti átalakulását, a papírfedeles kiadványok és ezzel párhuzamosan a műfaji próza előretörését, az irodalom termelésébe, terjesztésébe és befogadásába történő beavatkozás arányának növekedését, valamint a kormányzati szervezeteknek (mint a CIA és a USIA) intenzív fedett és nyilvános tevékenységét az irodalom legkülönbözőbb területein.⁵ Barnhisel második tétele a globális változásokra vonatkozik: arra, hogy mivel a hidegháború története párhuzamos zajlik a de- és rekolonizációs törekvésekkel, így a korabeli brit és az amerikai irodalom elsősorban magával a hidegháborús konfliktussal, míg a dekolonizált területek angol nyelven alkotó szerzői az intézményes és kulturális változásoknak a saját környezetükre gyakorolt hatásaival foglalkoznak elsősorban, s hogy ennek paradox fejleményeként az antikommunista kulturális törekvések jegyében fogatosított intézkedéseket egyes alkotók egykeztek saját

³ A kérdés hatalmi viszonyokra koncentráló összefoglalóját lásd OLDENZIEL 2007.

⁴ BARNHISEL 2022: 2.

⁵ BARNHISEL 2022: 3–5. Erről részletesebben lásd MENAND 2021: 55–91, 157–196, 452–511, 542–600. A CIA irodalmi programjához hasonló brit vállalkozás fiktív történetét írja meg Ian McEwan *Sweet Tooth* című regényében (MCEWAN 2012). Magáról a vállalkozásról, annak publikusan elérhető adatok alapján rekonstruált történetéről lásd ENGLISH 2025.

függetlenségi törekvéseik szolgálatába állítani.⁶ Barnhisel harmadik tétele arra vonatkozik, ahogyan az irodalmi intézményrendszerben a modernista esztétikai zsinórmércéjével szemben különböző törekvések alakultak ki, s ezek a törekvések lehetővé tették a kisebbségi szerzők számára, hogy akár az Egyesült Államokban, akár annak határain túl, rátaláljanak saját hangjukra, magukra vonják a figyelmet, s megteremtsék kulturális befogadásuk, sőt kanonizációjuk lehetőségét.⁷

Ugyan Barnhisel megállapításai további finomításra és kiegészítésre szorulnak, ahhoz elégségesek, hogy belássuk: az 1990-es évek elejére az éppen véget érő hidegháború maradandó módon befolyásolta az irodalmi szövegek létrehozásának, terjesztésének és befogadásának módozatait. Éppen ezért tartom fontosnak a kérdést, hogy az amerikai irodalom, legfőképpen az amerikai próza hogyan emlékezik meg a hidegháborúról az azt követő történeti időszakban. Milyen tud(om)ással bír saját történeti alakulásáról? Milyen, a hidegháború idején játszódó történetek elmesélésére vállalkozik? Milyen esztétikai elképzelések mentén? Miféle nézőpontból? Bár maradéktalan választ nem adhatok ezekre a kérdésekre – már csak a terjedelmi korlátok miatt sem –, négy hosszú regény rövid olvasata révén

⁶ BARNHISEL 2022: 5. Fontos kiemelni, hogy kimondottan irodalmi, reprezentációs stratégiákról van szó, s hatásuk és eredményességük megítélése kérdéses, a legtöbb esetben a kontextusnak szentelt fokozott figyelmet igényel, különös tekintettel a hidegháború során meglehetősen kényes ideológiai területnek számító faji kérdésekre tekintettel. Az utóbbi időben két film is foglalkozott – igaz, eltérő hangsúlyokkal – az amerikai kulturális diplomácia és a kolonializáció hidegháborús kérdéseinek összefüggéseivel: Hugo Berkeley *The Jazz Ambassadors* (2018) és Johan Grimonprez *Háttérzene államcsínyhez* (2024) című alkotásairól van szó.

⁷ BARNHISEL 2022: 6. Hasonlóan Barnhiselhez, Mark McGurl is a modernista esztétika intézményesüléseként értelmezi a világháború utáni fikciós próza fejleményeit, ám ezt az átalakulást szorosabb összefüggésbe hozza a felsőoktatás hidegháborús célokra való átalakításával, illetve magát a „hangra történő rátalálást” nemcsak a kisebbségi és „posztmodern” szerzőkre vonatkoztatja, mint Barnhisel, hanem a minimalizmusra is, valamint felveti fikció és tapasztalat episztemológiai kérdéseit is. Lásd MCGURL 2009: 1–74, 127–179. Ahogyan természetesen annak a gondolatnak is terjedelmes a szakirodalma, hogy a történeti idő nem mindig és mindenhol múlik egyformán, s a modernista esztétikák újrahaznosítására a legkülönbözőbb helyzetekben és helyszíneken kerül sor. Erről lásd KONSTANTINOU 2017; TRIMM 2018; MICKALITES 2023.

arra törekszem majd, hogy bemutassam a kortárs amerikai fikciós prózának a történeti emlékezet lehetőségeinek megteremtésére irányuló, sajátos kísérleteit. Sajátos kísérletekről van szó, amennyiben fikciós műfajról beszélünk, amely speciális helyet foglal el mind a korszakkal foglalkozó nem fikciós (tudományos és tényfeltáró) prózai alkotások, mind a fikciós játékfilmek és a korabeli képanyagokat is használó dokumentumfilmek között. Egyrészt az irodalmi szövegek képtelenek nem tudomást venni a képanyagokkal (is) gazdagon dokumentált történeti félműltről, másrészt viszont tudatában kell hogy legyenek az általuk megkonstruált fiktív történeteknek a különböző történeti narratívákhoz való viszonyának. Egyszerűbben fogalmazva és némileg a visszájára fordítva a kérdést: a nem fikciós próza és a dokumentumfilm is hasonló eljárásokkal és ideológiai tétek mentén működik, mint az utólagosan megszülető fikciós elbeszélések. Így a már korábban megemlített dokumentumfilm, Johan Grimont *Háttérzene államcsínyhez* című alkotása kiválóan mutatja be a könnyűzene afroamerikai képviselőinek hadrendbe állítását a hidegháborús puha hatalomgyakorlás szinte tankönyvszerűen alkalmazott eszközeként, s sikeresen veti fel felelősségük kérdését is (például Louis Armstrong esetében), másrészt viszont az olyan történelmi szereplőket, mint Hruscsov, Castro vagy éppen Malcolm X, mindenféle kommentár nélkül az egyetemes emberi szabadság bajnokaként ábrázolja. Még az olyan – ideológiai szempontból jóval kiegyensúlyozottabb – alkotások esetében is, mint Ken Burns és Lynn Novick maratoni, *The Vietnam War* című dokumentumfilmjében is megfigyelhető az elfogultság: a tizennyolc órás anyag konklúziójaként Tim O'Brien olvas fel saját novellájából, s ahogyan az eredeti irodalmi szövegben, úgy a filmben is: a(z amerikai) katonai menetfelszerelés tárgyainak terhe a háború közösen elszenvedett veszteségeinek súlyaként metaforizálódik.⁸ A nem fikciós prózai feldolgozások is sokat köszönhetnek a vizuális dokumentumoknak és azok dokumentumfilmes alkalmazásának. Így például Vincent Bevins kiváló munkája, a *The Jakarta Method* is két nagy sikerű dokumentumfilmre, a Joshua Oppenheimer (és Christine Cynn, illetve névtelenségbe burkolódzó alkotótársaik) által rendezett *Az ölés aktusa* (2012)

⁸ *The Vietnam War* 2017; O'BRIEN 1990: 1–25.

és *A csend képei* (2014) című alkotásokra hivatkozik, amelyekkel szemben ő szélesebbre állította vizsgálódásai perspektíváját, hogy a történesek globális kontextusával egészítse ki a filmek által feltárt indonéziai eseményeket.⁹ Azonban ebben a „globális kontextusban” erősen háttérbe szorul Kína, és legfőképpen a Szovjetunió, és annak a dekolonizációs folyamatban játszott szerepének politikai értékelése (vagy hogy a szovjeteknek maguknak is voltak „kolonizációs” törekvéseik).¹⁰

Mindezek tükrében nem véletlen, hogy a történeti eseményekhez és ábrázolásukhoz való viszony kitüntetett figyelmet kap a hidegháború utáni korszak amerikai prózájában. Az ennek bemutatására általam választott szövegek tárgyalását inkább didaktikai, semmint reprezentatív szempontok indokolják. Szerzőik együttesen képviselik a világháború után kialakult amerikai próza főbb kanonikus alakzatait: akad köztük női maximalista, posztmodern, minimalista és etnikai szerző is. Két regény begyűjtötte a legrangosabb amerikai irodalmi elismeréseket, másik kettő pedig felkerült a rövidített listára, vagyis kijelenthető: mindannyian a kulturális fősodor részei. A négyből két regény elérhető magyar fordításban,¹¹ s ennek oka talán az, hogy az egyiket filmre, a másikat televízióra adaptálták.¹² Ráadásul a kiválasztott négy amerikai nagyregény különböző vonatkozásait villantja fel a történeti emlékezet problematikájának. Joyce Carol Oates *Szösz* (eredetileg: *Blonde*)¹³ címmel megjelent regénye a hidegháború ideológiai fegyvereként élesített vizuális tömegkultúrára történő irodalmi emlékezés példája, s megteremti az alkalmat arra, hogy megfigyeljük, hogyan tör be a popkultúra és annak irodalmi ábrázolása a történelmi emlékezet terébe.

⁹ BEVINS 2020: 6. Bevins érvelésének másik sarokpontja Odd Arne Westad történész érvelése, aki a hidegháború történetét a világháborút követő megtorpanást követő időszakban a kolonializmus projektjének folytatásaként látta. BEVINS 2020: 230–231; WESTAD 2017: 130, 132.

¹⁰ Indokoltnak tűnik a „kolonizáció” kifejezés használata, még akkor is, ha a szovjet belső és külső kolonizációs törekvések nem feltétlenül kapitalista és csak gazdasági megfontolásokat követtek. Erről lásd THOMPSON 2014. A hidegháborút megelőző kommunista időszak kapcsán lásd LORING 2014.

¹¹ OATES 2022; NGUYEN 2024.

¹² *Szösz* 2022; *A szimpatizáns* 2024.

¹³ OATES 2000.

Don DeLillo, a hidegháborús rettenet posztmodern mesterének a korszakkal foglalkozó utolsó regénye kapcsán azt fogom vizsgálni, hogy a hidegháború, mint történelmi korszak, hogyan befolyásolja az *Underworld*¹⁴ című szöveg elbeszélői szerkezetét és cselekményesítését, s ezek hogyan hatnak vissza az irodalmi emlékezet működésére. Ezt követően Denis Johnsonnak, a minimalizmus és a vietnámi háború veteránjának *Tree of Smoke* (2007) című monstruózus elbeszélése kapcsán a helyszínválasztás és a történelem hiányának kapcsolatáról beszélek majd, rávilágítva a lehetséges történelmi és filmes szubtextusok szerepére. Az érvelés végén pedig Viet Thanh Nguyen *A szimpatizáns* (eredetileg: *The Sympathizer*)¹⁵ című regényét értelmezem majd a szerző sajátos, többnézőpontú emlékezetpolitikájának segítségével.

A FIKCIÓ BETÖRÉSE A TÖRTÉNELEMBE – A SZÖSZI ESETE A HIDEGHÁBORÚVAL

Joyce Carol Oates *Szösz*i című regénye 2000-ben mind a Pulitzer-, mind a Nemzeti Könyvdíj rövidített listájára felkerült, de végül egyik díjat sem sikerült elnyernie. A termékeny szerző ennek ellenére az egyik legfontosabb művének tartja, s a regényt alapvetően „biofikciós” szöveggént pozicionálja: olyan történetként, amely egy közismert személy fikcionalizált élettörténetét meséli el, ebben az esetben: hogyan válik Norma Jeane Baker Marilyn Monroe-vá.¹⁶ Ez a történet a szövegben nem csupán a művésznév megválasztásának és a vele való azonosulásnak a folyamatként jelenik meg, hanem Norma Jeane Baker testének publikussá válásaként. Maga az elbeszélés ezt a folyamatot a szerző írásmódjára jellemző módon egyes szám harmadik személyű, belső nézőpontú elbeszélésként viszi színre. Szereplőinek – így Marilyn Monroe-nak – a tudatfolyamát deklaratív kijelentések sorozataként jeleníti meg, amelyet kurzivált, különböző történeti forrásokból, Monroe-tól vagy kortársaitól származó, illetve fiktív, de minden esetben egyes szám első személyben íródott idézetek szakítanak félbe. Így keveredik a valós történeti személy és Oates róla alkotott víziója, amelyben két, egymást

¹⁴ DELILLO 1997.

¹⁵ NGUYEN 2015.

¹⁶ LACKEY 2014: 180.

kizáró elképzelés feszül egymásnak: Norma Jeane Baker természetesen önmagát adja, s nincs is szüksége a színészmesterség fogásaira, illetve Marilyn Monroe rafináltan zseniális, mindazonáltal képzett előadóművész. Ennek a biofikciós történetnek az elmesélése során szinte teljesen háttérbe szorul a történelem, miközben Oates ragaszkodik ahhoz az értelmezéshez, hogy a regény Monroe-t politikai merénylet áldozataként ábrázolja.¹⁷ Így némileg meglepő, hogy ha mégis szóba kerül a politikai merénylet elképzelését indokló hidegháborús történeti kontextus, akkor az milyen didaktikusan vagy éppen miféle, valószínűleg szándékos történelmi csúsztatásokkal történik.

A regény kitér rá, hogy Norma Jeane Baker karrierjét *pin-up* lányként kezdte még a második világháború idején, s feladata éppen a seregben szolgáló katonák „moráljának” fenntartása lett volna. Ugyan a terminust sokan „címlaplányként” fordítják, az történetileg a „falra kitűzött” fényképekre utalt, s a lányok képei egyáltalán nem biztos, hogy a címlapon szerepeltek. Marilyn Monroe karrierjében is magyarázkodásra adott okot, hogy a korábban „Mona Monroe” név alatt megjelent erotikus fotókat az akkoriban induló *Playboy* – a középső, dupla oldalon – újraközölte.¹⁸ A szexualitás és a szabadosság változó megítélése a közbeszédben és Monroe szerepe ebben a történetben a regény cselekménye szerint elsősorban magánjellegű problémákat okoz Monroe és partnerei között. Joe DiMaggio (a regényben: az „Exsportoló”) sérelmezi a képek – és egyáltalán: Marilyn – népszerűségét. A pár Japánba utazik, ahol DiMaggio a világháborús vereség után a szigetországban gyorsan terjedő baseball 1954-es szezonját nyitná meg, ám Marilyn nemcsak hogy melegebb fogadtatásban részesül, mint férje, de *pin-up* lány szerepéhez visszatérve a nagykövetségen tartott fogadáson beleegyezik abba is, hogy a „tengerentúlon szolgáló [Koreában állomásozó] csapatokat szórakozta[ss]a”: „Ó, igen, uram! Ez a legkevesebb, amit megtehetek!”¹⁹ Mindkét esetben a nő testének publikus megjelenése, közszereplő mivolta és a magánélettel kapcsolatos elképzelések korabeli ellentmondásainak lehetünk tanúi. Monroe itt hazafias kötelességének tesz eleget, anélkül, hogy tudná, miben is vesz részt.

¹⁷ NICHOLS 2001; OATES 2022: 913.

¹⁸ OATES 2022: 526–527.

¹⁹ OATES 2022: 591.

A regény máshol olyan ismereteket tulajdonít Monroe-nak, amelyekkel a korabeli művelődésszerkezet ismeretében aligha rendelkezhetett: ilyen a lánygyermekkel kapcsolatos kínai előítéletek megléte.²⁰ De az is feltűnő, hogy a nukleáris tesztrobbantások helyszínének lakói 1950-ben, egy évvel a nevadai légköri robbantások megkezdése *előtt* próbálják meg egy kaliforniai étteremben aláíratni petíciójukat Monroe-val és vacsorapartnerével (a nyilvános tiltakozások csak valamivel az 1951-ben kezdődő nevadai atmoszférikus kísérletek után kezdődtek).²¹ Ezek a történeti tévedések adódhatnak ugyan az időrend ismeretének hiányából, de éppúgy lehetnek a „biofikciós” játékszabályoknak megfelelően a szerzői szándék megnyilvánulásai: hogy a szerző az eltérések szisztematikus alkalmazása révén tulajdonítson szimbolikus jelentést a közismert alak élettörténetének és rajta keresztül az azt meghatározó történeti kontextusnak.²² Ez a tendencia még inkább megfigyelhető a regény legfontosabb történeti csúsztatásakor. A Kennedy elnökkel zajló titkos találka során Monroe fültanúja lesz egy, a rakétaválságot előrevetítő telefonbeszélgetésnek, és hangot ad a kubai szankciókkal kapcsolatos fenntartásainak is.²³ A gond csupán az, hogy míg a találkozóra 1962 húsvétja után kerül sor, a rakétaválság kirobbanására viszont csak októberben, jóval Marilyn Monroe augusztus 4-ei halála után. A regény azzal, hogy megbontja az események történeti sorrendjét, és Monroe szájába adja az amerikai embargós politika kritikáját (különösen, hogy közvetlenül előtte orálisan elégítette ki az elnököt), lehetséges okokkal szolgál a színésznő idegenkezűsége utaló erőszakos halálához. Ugyan a szöveg korábban távol tartotta Monroe alakját a politikától és a közvetlen politikai megnyilvánulásoktól, a cselekményesítésnek ezzel a fordulatával testét a pótlólagos/művi emlékezet (*prosthetic memory*) ikonjává avatja, abban az értelemben, ahogyan Alison Landsberg értelmezi annak működését a tömegkultúra terében. A pótlólagos/művi emlékeknek semmi közük az emlékező tapasztalatához, ám a nyilvánosság terében keringve lehetővé teszik, hogy kapcsolatba lépjenek az emlékező testével, hogy részévé váljanak

²⁰ OATES 2022: 567.

²¹ OATES 2022: 504–505.

²² A biofikció lehetséges használatáról lásd BOLDRINI et al. 2025.

²³ OATES 2022: 871–882.

az egyéni tapasztalat személyes archívumának, s ezáltal hatással legyenek az emlékező szubjektumára, a múltról és a jövőről alkotott fogalmaira.²⁴ Ezért fontos tehát, hogy Marilyn Monroe testének ábrázolása és a hidegháború legforróbb konfliktusa Oates regényében egymásra vetülnek, lehetővé téve az olvasó számára, hogy folytonosságot fedezzen fel a kulturálisan felszított vágyak és a politikailag motivált agresszió történeti megnyilvánulásai között.

A TERROR VÉGE –

DON DELILLO UTOLSÓ HIDEGHÁBORÚS REGÉNYE, AZ UNDERWORLD

Don DeLillo talán a hidegháború kései korszakának legismertebb amerikai szerzője, bár Magyarországon inkább legújabb – és leginkább minimalista irányultságú – szövegeiről ismert. Két fontos hidegháborús regénye, a katasztrófától való korszakos rettegést mesterien ábrázoló *White Noise* (1985) és a Kennedy-gyilkosságot feldolgozó *Libra* (1988) magyarul is olvasható, *Fehér zaj* (2006) és *A mérleg jegyében* (1991) címmel. Míg előbbi a politikai rendszerváltás környékén, a posztmodern próza iránti általános érdeklődés légkörében jelent meg, a korábbi szöveg megjelenését követően szinte visszhangtalanul tűnt el az őt megjelentető kiadóval, hogy aztán újra megjelenjen és több kiadást is megérjen, legutóbb a belőle készült filmadaptáció premierjére. DeLillo karrierjének középső (és sokak szerint kulturálisan legjelentősebb) szakasza a hidegháború atmoszferikus ábrázolásával jellemezhető, s ennek az alkotói korszaknak a lezárásaként jelenik meg az akár összefoglalásként is olvasható fő mű, az *Underworld*.²⁵ Fő mű, mert benne összpontosul az életmű szinte összes addigra kirajzolódó törekvése, s jó néhány előremutató motívum is megjelenik. Az *Underworld*-ben fellelhetjük a hidegháborús terror motívumait, a szexualitásnak a szorongáshoz kapcsolódó megjelenítését, a szerző technológia és tömegkultúra iránti vonzódását és a velük kapcsolatos szorongást, de éppúgy felbukkannak már a gazdasági motívumok és az etnikai háttér feltérképezésére tett kísérletek. Hidegháborús regényről beszélhetünk, amennyiben a regény történetének

²⁴ LANDSBERG 2004: 25–26.

²⁵ DELILLO 1997.

határait az jelöli ki, ahogyan DeLillo a korszak történeti ívét értelmezi: az egymásra montírozott első sikeres szovjet hidrogénbomba-kísérlet (1953. augusztus 12.) és Bobby Thomson MLB-győzelmet érő hazafutása (1951. november 4.) adják a történet kezdőpontját (a regényben 1951. október 3.),²⁶ míg a regény záró mondata egy haldokló apáca vízióját rögzíti valamikor a hidegháború „lezárulta” után: „Béke.”²⁷ Ráadásul a regény nyitóepizódjában a baseballmeccset J. Edgar Hoover is megtekinti Frank Sinatra társaságában, s ott értesül a szovjet kísérletről, miközben Bruegel *A halál diadala* című képének hatásán töpreng. A regény zárófejezetében pedig a győztes labdát végül birtokló központi szereplő, Nick Shay Kazahsztánba látogat, hogy megtekintsen egy bemutatót a hulladékok atomenergia segítségével történő megsemmisítéséről, miközben *Edgar* nővér (Nick egykori tanára) haldoklik, s kísérleti atomrobbantások internetes képeit böngészve éli át a „béke” látomását. Jelezve a „béke” által biztosított lehetőséget, a kódként is funkcionáló fejezet a *Das Kapital* címet viseli. Vagyis az *Underworld* ízig-veéig formai szempontból tudatos, virtuóz módon túlírt, kései posztmodern regény, amely mindazonáltal igyekszik számot vetni saját történeti kontextusával és szerzőjének életművével is.

Annak ellenére, hogy a regény több szálon futó történetét erős narratív keret fogja össze, és Nick Shay titkára az időben visszafelé haladó elbeszélés során derül fény, valamint a labda tulajdonosváltásai is kijelölik a cselekmény ívét, a szöveg mégis epizodikusan szerkesztett, a töredékesség, egy virtuóz improvizáció benyomását kelti. A szöveget gazdagon átszövő kulturális utalások is inkább centripetális irányban hatnak, semmint tematikusan egyben tartanak az elbeszélést és annak cselekményét. Nehéz lenne szerkezeti elvet keresni, amely összefogja az eredeti kiadás több mint 800 oldalát, hacsak az elvet magának az emlékezés nehézségeiben keresnénk, amelyet az emlékek tárgyiasult és egyben mediatizált mivolta okoz. Több olyan jelenet is

²⁶ DELILLO 1997: 23. A sporttörténeti pillanatot az angolban az *a shot heard 'round the world* kifejezéssel illetik, amelyet számos más történelmi esemény, így az amerikai függetlenségi háború elsőként eldörrenő vagy a Szarajevóban a trónörököst kivégző merénylet lövésére is használják. DeLillo ezt a használatot terjeszti ki a hidegháborús fegyverkezési verseny fokozódásának kezdeteként értelmezett, sikeres szovjet kísérletre.

²⁷ DELILLO 1997: 827.

akad a szövegben, amely erre hívja fel a figyelmet. A központi motívumnak számító labda eredetisége mellett Nick egykori partnerének, Klara Saxnek a művészeti törekvései érdemelnek itt figyelmet, hogy az arizonai sivatagban nyugalmazott B-52-es bombázókat újrifestve művészi installációt hozzon létre belőlük. A legbeszédesebb azonban mégis az a New York-i házibuli, ahol Klara Sax a Zapruder-film képkockáiból készült installációval szembesül, és azt tapasztalja, hogy a képek film mivolta, anyagi természete „leválasztotta őket azokról a dolgokról, melyeket jelenségeknek tekintünk”, és „[a] felvétel mintha a filmnek magának a természetéről állított volna valamit”,²⁸ s mindez – ahogyan Klara jelen lévő barátja, a dokumentumfilmese Miles Lightman fogalmaz – „[k]ívül van a nyelven”.²⁹ Vagyis a regény történeti emlékezettel kapcsolatos problémáját az jelenti, hogy a bőségesen rendelkezésre álló tárgyi relikviák és vizuális nyomok, valamint az ezekhez való korlátlan hozzáférés, illetve reprodukciójuk lehetősége és elszaporodásuk lehetetlenné teszik azt az emlékezeti munkát, hogy a tárgyakhoz kapcsolódó történeti eseményhez stabil jelentést rendeljünk.

DeLillo regénye így nem csupán a kulturális emlékezet mediális, de intézményes nehézségeiről is vall. Ahogyan Astrid Erll rámutat:

„Ugyan a fikciós próza lehetősége, hogy a kulturális emlékezet médiumává váljon intra- és intermediális stratégiák függvénye, ezen lehetőség csak egy mediálisan plurális térben tud kiteljesedni. Az »emlékeket létrehozó film« ahogyan az »emlékeket megteremtő regény« is az őket körülölelő mediális hálózatokban és azok által jön létre.”³⁰

DeLillo regénye éppen ennek a kettős meghatározottságnak a paradoxonát viszi színre: hogy a kultúra tárgyai ugyan a történeti időben léteznek, és ha mégoly bizonytalanul is, de kijelölik keletkezésük idejét és helyét a történeti időben (mint a Kennedy-gyilkosságról készült amatőr felvétel és annak pontos helye és időpontja), ám használatuk (akár a fiktív irodalmi keretben) csak és kizárólag akkor garantálja a kulturális emlékezetként

²⁸ DELILLO 1997: 495–496.

²⁹ DELILLO 1997: 496.

³⁰ ERL 2008: 396.

történő működésüket, ha azt a nemzeti közösség elképzelését létrehozó mediális hálózatok lehetővé teszik. Ez egyben azt is jelenti, hogy a nemzet elképzelt közösségét reprodukálható és újrahasznosított képek hozzák létre, azok a képek, amelyek ugyanennek az elképzelt közösségnek a kulturális emlékezeteként funkcionálnának, s hogy ennek a kettős folyamatnak az eredményéért a „nyelven kívül”, a reprezentáción túl az azt szabályozó intézményes struktúrák felelnek.³¹ Ennek tükrében az *Underworld* a történeti emlékeknek a kulturális emlékezetbe történő átmenetének/átmentésének a nehézségeiről szól, azt szcenéirozza és karikírozza. A Kennedy-gyilkosságból többet fed el néhány kimerevített és művészeti installációként alkalmazott filmkocka, mint amennyit megőriz; az ismétlés révén nem a kép jelentése, hanem az értelmetlensége sejlik fel a „nyelven túl”. És hogyan is gondolhatnánk komolyan, hogy a hidegháború története belefér egyetlen baseball-labda tulajdonosról tulajdonra vándorlásának történetébe? A regény végén így a magasztos „béke” kifejezés a kísérleti atomrobbantások képei után ugyanolyan ironikus, mint az amerikai szakemberek nagyszabású üzleti terve a hulladék nukleáris reakció segítségével történő eltüntetésére. Az *Underworld*ben DeLillo személyes hangvételű prózája a posztmodern irónia végére ér, amit csak még tovább erősít – legalábbis utólag – az első kiadás címlapján díszelgő André Kertész-fotó a World Trade Center ikertornyairól.

TÖRTÉNELMI ESZKATOLÓGIA –
DENIS JOHNSON *TREE OF SMOKE* CÍMŰ REGÉNYE

Denis Johnson *Tree of Smoke*³² című regénye azzal az eseménnyel kezdődik, amelyet DeLillo regénye is kitüntetett hivatkozási pontnak tekint: a Kennedy elnök elleni merénylettel. A Szöszivel és az *Underworld*del szemben azonban a *Tree of Smoke* helyszínéül nem az Amerikai Egyesült Államok területe

³¹ Talán nem véletlen, hogy DeLillo *Underworld*-öt követő művei, a pálya elejére részben visszakanyarodva, a testhez történő visszajutás lehetőségét keresték, s hogy például a *Cosmopolis* (DE LILLO 2003) című regényben a nemzeti közösség elképzelését egy félbehagyott filmforgatásán részt vevő, meztelen, multietnikus tömeg reprezentálja. Erről lásd SÁRI B. 2018.

³² JOHNSON 2007.

szolgál, s a regény nyitómondata szerint Kennedy elnök halála sem délután egykor, hanem hajnali három órakor áll be – manilai idő szerint. A regénynek ez a nyitánya több szempontból is szimbolikus: egyrészt jelzi, hogy a történet-világ – ahogyan a hidegháború – nem hogy nem korlátozódik az Egyesült Államokra, hanem leginkább a legváltozatosabb helyszíneken, kihelyezett konfliktusok sorozataként zajlott le. A *Tree of Smoke* főbb szereplői amerikaiak, de akad kanadai és német, akik küldetéseik során (legyenek azok katonaiak, hírszerzésiek vagy jótékonyak) mindig kapcsolatba kerülnek a helyekkel: a Fülöp-szigeteken, Dél-Vietnámban, Malajziában, illetve Délkelet-Ázsia egyéb régióiban. És még ha az elbeszélés legtöbbször az amerikai szereplőkre is fókuszál, a helyi szereplők saját történettel rendelkeznek, amelyekbe a szöveg itt-ott mélyebb bepillantást is enged. Éppen ezért szükséges hangsúlyozni, hogy a *Tree of Smoke* olyan „amerikai nagyregény”, amely nem teszi kizárólagossá az amerikai hidegháborús vagy vietnámi történeti narratívát. Ha valamiről, hát éppen ennek a narratívának a visszajáról vall a szöveg, miközben – némileg ellentmondásosan – egy hagyományosan koloniális narratívára és bibliai utalásokra támaszkodva teszi ezt. A regény központi alakja ugyanis Francis X. Sands ezredes, aki mintha a Joseph Conrad regényéből adaptált film, az *Apokalipszis most!* Kurtz ezredeseként játszaná a CIA zseniálisan őrült, engedetlen ügynökét.

A regény mentségére legyen mondva, hogy a hasonlóság csupán szerkezeti: Sands ezredes és a parancsait, illetve a nyomát követő unokaöcs, William „Skip” Sands viszonya csupán távolról emlékeztet a háborús racionalitást a vallásos megszállottságig feszítő – Marlon Brando alakította – figurára Coppola filmjéből, hiszen a regény – a vietnámi háború valós borzalmainak ábrázolását némileg háttérbe szorítva – leginkább a hírszerzés és a kémelhárítás szerepére, az információs és ideológiai hadviselés bemutatását helyezi az előtérbe. Vietnámi veteránként – és mivel évekig élt a Fülöp-szigeteken – ismerősen mozog az átlagamerikai számára ismeretlen, egzotikusnak számító terepen. Johnson ízig-vérig minimalista, a részletek, a feszültséggel teli párbeszédék mestere, távol tartja magát a posztmodern allegóriáktól. Így hiába terhelik Skip és Kathy Jones szerelmi viszonyát

teológiai eszmecserék Kálvin predesztinációs hittételéről,³³ hiába vitatják az ezredesnek a CIA folyóiratában megjelent cikkét a kettős ügynökök szerepéről,³⁴ a szerző részletek iránti figyelme megmarad a realizmus esztétikájának keretein belül, még akkor is, ha a fentebb említett utalásrendszer működik. Az ezredes cikkének esetében például az utalás Conrad regényére meglehetősen nyilvánvaló. Kurtz kéziratának konklúziója azonban, miszerint „Irtsátok ki valamennyit!”,³⁵ Johnson regényében új értelmet nyer. *A Tree of Smoke* realista történetében nemcsak az ezredes tűnik el rejtélyes körülmények között (valószínűleg a CIA ténykedésének köszönhetően), elindítva a nagyon is amerikai legendát, hogy még mindig életben van valahol, hanem a conradi párhuzam szerint a Marlow pozíciójában lévő Skip Sands is más helyzetben találja magát, mint Conrad elbeszélője. Bár Skip önmagát nagybátyja örökségének letéteményeseként látatja,³⁶ nem egy hajó fedélzetén meséli el nagybátyja történetét hiteles szemtanúként a kapitalista világrend és a kolonizációs misszió jelen lévő képviselőinek, hanem kivégzésére vár a fegyvercsempészetért rá Kuala Lumpurban 1983-ban kirótt halálos ítélet szerint.

Johnson regényének sikerét kritikus hangok övezték, és ez talán érthető is. Mert míg DeLillo fentebb értelmezett szövege a történeti emlékek a kulturális emlékezetbe való beépülésének mediális és intézményes nehézségéről beszél, addig Johnson egy lépéssel tovább megy, és bemutatja, hogy maguk a történeti emlékek sem csak a domináns történeti narratívák hagyományos értelmezése révén nyerhetik el jelentésüket. Johnsonnak a történeti esetlegesség látszatát keltő, realista ábrázolásmódja mögött ugyanis teológiai indíttatású szervezőelv rejlik. Erre utal már a cím is,³⁷ de leginkább a korábban említett eszmecsere Kathy és Skip között, amelynek

³³ JOHNSON 2007: 156.

³⁴ JOHNSON 2007: 249–255.

³⁵ CONRAD 1977: 83. Vámosi Pál fordítása. Az eredetiben: „Exterminate all the brutes.” Conrad megfogalmazása többértelmű a magyarításnál, hiszen a felszólítás az eredetiben arra vonatkozik, hogy „irtsátok ki mind, ki kegyetlen!”, s ez egyként vonatkozhat a győzőre és legyőzöttre, ahogy arra is, aki a felszólításnak engedelmeskedik.

³⁶ JOHNSON 2007: 609.

³⁷ Én 3,6; Jo 2,30–31; Kiv 33,9–10.

visszatérő utalása a bibliai passzus: „A szolgálatok is különfélék, de az Úr ugyanaz. / Sokfélék a jelek is, de Isten, aki mindenben mindent véghezvisz, ugyanaz” (1Kor 12,5–6). A „szolgálatok” és a „véghezvisz” kifejezéseket ráadásul az „administration” (kormányzat) és az „operation” (művelet) szavakkal adja vissza az angol fordítás,³⁸ s ezeknek nyilvánvaló hidegháborús konnotációit a regény messzemenőig kiaknázza. Mind Sands ezredes, mind unokaöccse az amerikai hidegháborús doktrínák alakulástörténetének esnek áldozatul: a tiszt nem csupán a kettős ügynök bevetésének tökéletes körülményeit igyekszik elméletileg és gyakorlatilag is körüljárni, de Trung Than segítségével a taktikai atomfegyver bevetésének lehetőségét akarja elhithetni az északiakkal, s valószínűleg ez a helyi konfliktus eszkáliciójával fenyegető, illegális „pszichológiai hadművelete”, valamint a hírszerzésről alkotott elképzelései³⁹ vezetnek a CIA általi kiiktatásához. Skip lebukása a regény végén és a rá váró halálos ítélet pedig tekinthető afféle költői igazságszolgáltatásnak, ugyanis korábban a CIA-nak írott jelentésében eltitkolta nagybátyja közreműködését a fegyvercsempészettel alaptalanul hírbe hozott Carignan atya (a kanadai hittérítő, Skip későbbi szeretőjének, Kathynek a férje) ellen elkövetett merényletben. Ugyan nem tudni, ki adta a maláj kormány kezére Skipet, a sokáig az ezredes szárnysegédként működő, hozzá a síron túl is hűséges James Houston a városban marad, és meggyőződik róla, hogy Skipet valóban kivégzik, majd egy új tetoválással ünnepli meg az alkalmat.⁴⁰

Johnson regénye így a biblikus retorikát a terror ellen vívott háború idején a hidegháború könyörtelen logikájaként építi be elbeszélésébe, s ezzel nem csupán a korszak legkülönbözőbb „szolgálati” által „véghezvitt”

³⁸ Az angolban: „And there are differences of administrations, but the same Lord. And there are diversities of operations, but it is the same God which worketh all in all.” Lásd még JOHNSON 2007: 153–154. A passzust idéző levélben Kathy ráadásul a spanyol konkvisztádorok kolonizációs törekvéseivel hozza összefüggésbe a szöveghehlyet.

³⁹ Ennek a műveletnek a lehetősége vetíti egymásra a címéli bibliai utalást és a felszíni atomrobbantás képét. Az ezredes hírszerzésről alkotott elképzelései pedig azt nem a politikai irányelvek alátámasztásához, hanem hadműveleti felhasználásukhoz köti, mert veszélyt lát a politikai végrehajtó hatalom törekvéseiben. Lásd JOHNSON 2007: 254–255.

⁴⁰ JOHNSON 2007: 559–560.

tevékenységének könnyörtelenségét képes elbeszélni, de felveti a folytonosság lehetőségét a hidegháborús „pszichológiai műveletek” és azok nagyon is valós és személyes következményei, valamint a regény megjelenésének idején kurrens amerikai hatalmi törekvések, a terror elleni „keresztesháború” között. Johnson úgy emlékezik a hidegháború eseményeire, hogy a történeti emlékeket és hatásukat valósként és jelenvalóként ábrázolja.

AZ ETIKUS EMLÉKEZET –
VIET THANH NGUYEN
A SZIMPATIZÁNS CÍMŰ REGÉNYE

Viet Thanh Nguyen irodalmi és kritikus munkássága is felveti az emlékezet kérdését a kortárs amerikai kontextusban, méghozzá mivel vietnámi–amerikai szerzőről lévén szó, a hidegháború, valamint – és itt a szerzőt követve nem a megszokott terminussal kell élnem – az Amerikai Egyesült Államok Vietnámban folytatott katonai tevékenységének vonatkozásában. Ahogyan Nguyen minden rendelkezésre álló fórumon hangoztatja: „Vietnám nem háború, hanem ország.”⁴¹ Nguyen első generációs vietnámi bevándorlóként vonja kérdőre az asszimiláció legkülönbözőbb gyakorlatokban és intézményekben megjelenő nézőpontját. Erről és az Amerikai Egyesült Államokhoz fűződő ellentmondásos viszonyáról szólnak már legkorábbi esszéi is, például az ázsiai–amerikaiak „modell kisebbségként” való megjelenítésének ellentmondásairól,⁴² de első regénye is. A *szimpatizáns* megjelenésekor számos irodalmi elismerést, így egy fikciós alkotásért járó Pulitzer-díjat is begyűjtött, s nem csupán az etnikai kisebbséghez való tartozás egyik sajátosan amerikai regénye, de azt is bemutatja, hogy ezt az identitást alapvetően befolyásolják a hidegháborús konfliktus politikai és kulturális vetületei. Nguyen ezt a kérdést a regénnyel közel egy időben megjelent esszékötetében is tárgyalja, az emlékezés etikai kérdéseit előtérbe helyezve. Az esszékötet és a regény összefüggései meglehetősen nyilvánvalók, ezért érdemes őket együtt tárgyalni.

A *Nothing Ever Dies. Vietnam and the Memory of War* már címében is vonakodik az országot a háborúval azonosítani, és az igyekezet abban is

⁴¹ NGUYEN 2016: 6.

⁴² NGUYEN 2002: 143–172.

megnyilvánul, hogy az emlékezeti munka imperatívuszainak beazonosítását igyekszik végrehajtani három, egyenként három-három részre tagolt, arányos fejezetben. Az első az etikával, a második a kultúripar mintájára és annak részeként leírt emlékezetiparral, a harmadik esztétikai kérdésekkel foglalkozik, hogy aztán a konklúzióban Nguyen rátérhessen az „igazságos felejtés” (*just forgetting*) kérdésére. A regény értelmezésének szempontjából a legfontosabb talán az első fejezet, amelynek érvelése szerint nem csupán a „sajátjainkra” kell emlékeznünk, hanem másokra is, elismerve emberi mivoltukat, miközben felismerjük a bennünk rejlő „embertelenséget” (*inhuman*). A *szimpatizáns* elbeszélője maradéktalanul megfelel ezeknek a kívánalmaknak. Elbeszéléséből kilálglik kétirányú lojalitása: az északiak kémjeként hűen szolgálja a déli rendszer titkosrendőrségét, mind hazájában, mind pedig menekülése után az Egyesült Államokban. Gyilkosságai révén nem pusztán saját embertelenségére, de a déli erők és az amerikaiak háborús bűneire is képes rávilágítani, olyannyira, hogy a regény végére, amikor egy reménytelen inváziós kísérletet követően másodjára is elhagyja Vietnámot, végérvényesen képtelenné válik arra, hogy maradéktalanul azonosuljon bármelyik politikai vagy kulturális pólussal. Az esszékötet második fejezetének érvelése is nyomon követhető a regény történetében. A háborús gépezet bemutatását jól példázza a szöveg elbeszélőjének kalandja, hogy tanácsadóként biztosítsa a háborúról szóló film kulturális hűségét az eredetihez, hogy egyáltalán elérje: a vietnámi szereplők megszólalhassanak s ezáltal humanizálódjanak, s így – ahogyan az esszékötet fogalmaz – az emlékezet szolgálatába állított erőforrások aszimmetrikus eloszlása ellenére az alárendeltek története is megjelenhessen. A kísérlet azonban látványos kudarcot vall. Az elbeszélő a filmforgatás során balesetet szenved: éppen a saját édesanyjának nevével és fényképével megjelölt sírhely előtt tiszteleg a filmes díszlet számára épített temetőben, amikor a Rendező utasítására megindul a filmes pirotechnikai eszközökkel kivitelezett „támadás”, amelynek során az elbeszélő majdnem életét veszti, a díszlet egyetlen hiteles darabja, az anya fényképe pedig megsemmisül.⁴³

⁴³ NGUYEN 2024: 218–219. A regényből készült tévéorozat ezt az aszimmetriát a komikum vizuális eszközével oldja fel: a hatalmi pozíció amerikai képviselőit ugyanaz a színész, Robert Downey Jr. alakítja, a feje tetejére állítva az etnikai és faji sztereotípiákat.

Mindez pedig elvezet az esszékötet harmadik fejezetének érveléséhez, az esztétikai kérdésekhez. Nguyen regénye ugyanis a komor témához esztétikai modalitások egész sorát rendeli: szövege az emelkedettől az undorítón át a komikusig a legkülönbözőbb regiszterekben igyekszik megragadni az identitás egymással konfliktusban álló kulturális összetevőiből adódó, feloldhatatlan ellentmondásokat. Regénye így nem is végződhet másként, mint a két politikai rendszer, két kultúra és két kontinens közötti úton levés toposzával: az elbeszélő a regény utolsó lapjain a „hajók népének”⁴⁴ tagjaként indul az ismeretlenbe.

KONKLÚZIÓ

Nguyen esztétikai útkeresése nemcsak az ő regénye, de egyáltalán: a hidegháború emlékével így vagy úgy számot vető irodalmi szövegek esetében is általános tendenciának tekinthető. Hiszen – ahogy azt bemutatni törekedtem – a maga módján mindegyik szerző, így Joyce Carol Oates, Don DeLillo és Denis Johnson is igyekszik megteremtteni az igazságos felejtés lehetőségét, amelyet Nguyen az igazságos emlékezés három feltételének teljesülése esetén tart egyáltalán elképzelhetőnek. Elsőként, hogy az egyéni és kollektív identitás értelmezése során etikailag tudatosítsuk az emberi mivolt és az embertelenség szerepét a hidegháborús küzdelmekben. Másodsorban, hogy mindenki számára egyenlő hozzáférést biztosítsunk az emlékezetipar erőforrásaihoz. S végül, hogy egy olyan világot tudjunk elképzelni, ahol senki nem válhat száműzötté.⁴⁵ Talán éppen ezen feltételek teljesíthetetlensége az oka, hogy az igazságos felejtés mégsem képes a hidegháború emlékeit maga mögött hagyni – a képzelőerő minden erőforrásának mozgósítása ellenére a kortárs amerikai prózában sem.

⁴⁴ A magyar fordításban „hajós népek” szerepel a „boat people” megfelelőjeként. NGUYEN 2024: 442.

⁴⁵ NGUYEN 2016: 283.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A szimpatizáns* (2024). Rend. Park Chan-wook. HBO – A24 & Rhombus Media.
- BARNHISEL, Greg szerk. (2022): *The Bloomsbury Handbook to Cold War Cultures*. London – New York – Oxford – New Delhi – Sidney: Bloomsbury Academic.
- BEVINS, Vincent (2020): *The Jakarta Method. Washington's Anticommunist Crusade & the Mass Murder Program that Shaped Our World*. New York: Public Affairs.
- BOLDRINI, Lucia et al. (2025): Introduction: Negotiating Biofiction's Territories. In BOLDRINI, Lucia et al. (szerk.): *The Routledge Companion to Biofiction*. New York: Routledge, 1–15.
- CONRAD, Joseph (1977): *A sötétség mélyén – A titokzatos idegen: Két kisregény*. Ford. Vámosi Pál, Katona Tamás. Budapest: Szépirodalmi.
- DELILLO, Don (1985): *White Noise*. New York: Viking.
- DELILLO, Don (1988): *Libra*. New York: Viking.
- DELILLO, Don (1997): *Underworld*. New York: Scribner.
- DELILLO, Don (2001): *A mérleg jegyében*. Ford. Harkányi András. Budapest: Európa.
- DELILLO, Don (2003): *Cosmopolis*. New York: Scribner.
- ENGLISH, Charlie (2025): *The CIA Book Club. The Best Kept Secret of the Cold War*. London: William Collins.
- ERLL, Astrid (2008): Literature, Film, and the Mediality of Cultural Memory. In ERLL, Astrid – NÜNNING, Ansgar (szerk.): *Media and Cultural Memory / Medien und kulturelle Erinnerung*. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 389–398.
- Háttérzene államcsínyhez* (2024). Rend. Johan Grimonprez. Onomatopée Films/Warboys Films.
- JOHNSON, Denis (2007): *Tree of Smoke*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- KONSTANTINOU, Lee (2017): Four Faces of Postirony. In AKKER, Robin van den et al. (szerk.): *Metamodernism. Historicity, Affect, and Depth After Postmodernism*. New York – London: Rowman & Littlefield, 87–102.
- LACKEY, Michael (2014): Enhanced Symbolic Interiors in the Biographical Novel. In LACKEY, Michael (szerk.): *Truthful Fictions. Conversations with American Biographical Novelists*. London: Bloomsbury Academic, 179–192.
- LANDSBERG, Alison (2004): *Prosthetic Memory. The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. New York: Columbia University Press.
- LORING, Benjamin (2014): „Colonizers with Party Cards”. *Soviet Internal Colonialism in Central Asia, 1917–39. Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 15(1), 77–102. Online: <https://doi.org/10.1353/kri.2014.0012>
- MC EWAN, Ian (2012): *Sweet Tooth*. New York: Jonathan Cape.
- MCGURL, Mark (2009): *The Program Era. Postwar Fiction and the Rise of Creative Writing*. Cambridge, Mass. – London: Harvard University Press.

- MENAND, Louis (2021): *The Free World. Art and Thought in the Cold War*. New York: Farrar, Strauss & Giroux.
- MICKALITES, Carey (2023): *Contemporary Fiction, Celebrity Culture, and the Market for Modernism*. London – New York – Oxford – New Delhi – Sidney: Bloomsbury Academic.
- NGUYEN, Viet Thanh (2002): *Race and Resistance. Literature and Politics in Asian America*. New York: Oxford University Press.
- NGUYEN, Viet Thanh (2015): *The Sympathizer*. New York: Grove Press.
- NGUYEN, Viet Thanh (2016): *Nothing Ever Dies. Vietnam and the Memory of the War*. Cambridge, Mass. & London: Harvard UP.
- NGUYEN, Viet Thanh (2024): *A szimpatizáns*. Ford. Csonka Ágnes. Budapest: GABO.
- NICHOLS, Peter S. (2001): Inventing Marilyn, But Not from Scratch. *The New York Times*, 2001. május 13. Online: <https://www.nytimes.com/2001/05/13/tv/cover-story-inventing-marilyn-but-not-from-scratch.html>
- NYE, Joseph S. (1990): *Bound to Lead. The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books.
- OATES, Joyce Carol (2000): *Blonde*. New York: Harper Collins.
- OATES, Joyce Carol (2022): *Szöszí*. Ford. Bíró Péter. Budapest: Európa.
- OLDENZIEL, Ruth (2007): Is Globalization a Code Word for Americanization? Contemplating McDonalds, Coca-Cola, and Military Bases. *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 3(4), 84–106.
- O'BRIEN, Tim (1990): *The Thing They Carried*. Boston – New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- SÁRI B. László (2018): Crisis and Literature. Future Imperfect, or the Case of Don DeLillo's *Cosmopolis*. *FOCUS: Papers in English Literary and Cultural Studies*, 11(1), 73–80. Online: <https://doi.org/10.15170/Focus.11.2018.5.73-80>
- Szöszí (2022). Rend. Andrew Dominik. Plan B. Entertainment.
- The Jazz Ambassadors* (2018). Rend. Hugo Berkeley. Antelope Films / Normal Life Pictures / Thirteen/WNET.
- The Vietnam War* (2017). Rend. Ken Burns & Lynn Novick. PBS.
- THOMPSON, Ewa (2014): It is Colonialism After All: Some Epistemological Remarks. *Teksty Drugie*, (English Special Issue), 67–81.
- TRIMM, Ryan (2018): Contemporary Fiction and Modernism. *Oxford Research Encyclopedia of Literature*, 2018. március 28. Online: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190201098.013.186>
- WESTAD, Odd Arne (2017): *The Cold War. A World History*. London: Allen Lane.

AZ AMERIKAI IRODALOM
MAGYAR TANTERVEKBEN:
KÁNONOK, KIHÍVÁSOK, ÚJ TÖRTÉNETEK¹

Az utóbbi évtizedekben az amerikai irodalom oktatása egyetemeinken következetesen és jelentősen átalakult. Korábban egy tömör, „klasszikus”, eurocentrikusnak mondható kánonhoz igazodott. Ma már olyan hangok és művek felé nyit, amelyek egykor marginálisnak számítottak, vagy egészen ismeretlenek voltak. Nem pusztán arról van szó, hogy új szerzők jelentek meg a kánonban. A változás egy radikális újragondolás eredménye, amely az irodalom céljának, közönségének és intézményes kereteinek átalakulásában gyökerezik. Amint Alvin Kernan irodalomtörténész fogalmaz: az irodalom nem időtlen tárgy, hanem társadalmi intézmény, egy olyan rendszer, amely a körülötte változó társadalommal együtt alakul.² E változás történetét talán semmi sem meséli el olyan érzékletesen, mint kurzusmatikáink, antológiáink és olvasmánylistáink.

Azt a többé-kevésbé stabil kánont, amelyet magam is megismertem – előbb olvasóként, majd egyetemi hallgatóként és oktatóként –, hosszú ideig egyfajta konszenzus övezte. A szakmán belül és azon kívül is körvonalazódott egy közös kép arról, hogy mit tekintünk amerikai irodalomnak, illetve kiket tartunk reprezentatív szerzőknek. Az irodalom iránt érdeklődő ismerőseim világában rendre előkerült John Steinbeck és Ernest Hemingway neve, időnként William Faulkneré is. Bár a szakmai kánon már az 1970-es és 1980-as évek során megmozdult, a változás jelei a tágabb olvasóközönség számára leginkább az 1990-es évek során váltak érzékelhetővé. Toni Morrison 1993-as Nobel-díja szimbolikusan is megerősítette azt a folyamatot, amelynek során az amerikai irodalom átértelmeződött. Egyre gyakrabban bukkant fel Morrison, Bret Easton Ellis, Cormac McCarthy vagy Jennifer Egan neve. Mások, például Leslie Marmon Silko, Louise Erdrich, Sandra

¹ A tanulmány szakmai lektora Tóth Zsófia Anna.

² KERNAN 1982: 6.

Cisneros vagy Daniel Mason műveit hiába keressük a frissen lefordított könyvek között.

Az itt bemutatott változások, az amerikai irodalom oktatásában bekövetkezett hangsúlyeltolódások, kánonformálódási folyamatok és tematikus átrendeződések részben személyes tapasztalataimon, részben pedig kollégáimmal való rendszeres szakmai eszmecseréken alapulnak. Szakmai pályafutásom az 1990-es években indult, és azóta is aktívan részt veszek az amerikai irodalom oktatásában. Az évek során különböző szinteken – alap- és mesterszakon, illetve a doktori képzésben – tartottam amerikanisztikai előadásokat és szemináriumokat. Az alább elmondottak tehát egyetlen egyetemi oktató tapasztalatainak lenyomatai, így értelemszerűen nem lehet teljes a kép. Azonban tanúja, részese és talán alakítója is lehettem azoknak a változásoknak, amelyekbe most betekintést nyújtok.

A szerzők és művek laza, mégis tartós hálózata, amelyet amerikai irodalmi kánonnak nevezünk, és amelyhez az oktatás és az irodalomkritikai közbeszéd évtizedeken keresztül igazodott, soha nem volt állandó vagy mozdulatlan. A 20. század közepére azonban már viszonylag világos körvonalakkal rendelkezett, különösen az egyetemi tananyagokban. T. S. Eliot modernista esztétikája, amely az irodalmat az „örök” és szervesen fejlődő hagyomány részének tekintette, elvi alapul szolgált a válogatáshoz. F. O. Matthiessen 1941-ben megjelent, *American Renaissance* (Amerikai reneszánsz) című monumentális monográfiája meg is nevezte a 19. század közepének legjelentősebb íróit – Ralph Waldo Emerson, Henry David Thoreau, Nathaniel Hawthorne, Herman Melville és Walt Whitman –, akik ettől kezdve a nemzeti irodalmi kánon középpontjába kerültek.³ Ezzel párhuzamosan, az 1930-as és az 1960-as évek között az új kritika irányzata, különösen Cleanth Brooks, Robert Penn Warren és John Crowe Ransom, a Vanderbilt Egyetem oktatói, didaktikai szempontból is megerősítették ezt a kánont. Az úgynevezett „szoros olvasás” módszertana, a formai és morális összetettség kidomborítása, valamint az irodalmi szövegek önálló, kontextustól független értelmezése mind hozzájárultak ahhoz, hogy az amerikai irodalom tanítása hosszú ideig e viszonylag homogén értékrendre épüljön. A kánon 1960-as és 1970-es

³ MATTHIESSEN 1941.

években megfogalmazódó kritikája, majd az 1980-as és az 1990-es évek fordulóján kibontakozó „kánonháborúk” ezt az örökséget kérdőjelezték meg. A viták hatása nemcsak az amerikai egyetemeken volt érzékelhető, hanem idővel a nemzetközi – ezzel együtt a magyar – irodalomoktatásban is átalakulásokat indított el. E változások határozták meg először egyetemi tanulmányaimat, majd oktatási gyakorlatomat.

A KÁNON HATÁRVIDÉKEI

A második világháborút követő két évtizedben az amerikai irodalom tanítása egy olyan kánonhoz igazodott, amelynek stabilitását egyfajta intézményi kompromisszum biztosította. Giles Gunn és Stephen Greenblatt ezt a korszakot „kényelmetlen szövetségként” írják le: a két világháború közötti, hagyományosan történeti szemléletű oktatás és az új kritika formalista, apolitikus módszertana együttesen határozta meg a tananyagszervezés alapelveit.⁴ A művek kronologikus korszakokba rendezése és a szövegközpontú, szoros olvasáson alapuló elemzés párhuzamosan volt jelen a kurzusokon, így biztosítva a történeti lefedettséget és az esztétikai értékek hangsúlyozását. Ez az oktatási modell egészen az 1960-as évek végéig fennmaradt, amikor új olvasási és értelmezési elvek kerültek előtérbe. A polgárjogi mozgalmak, a feminizmus, a vietnámi háború elleni tiltakozás, valamint a marxista kultúraelmélet hatására egyre többen kérdőjelezték meg azt a kritikai gyakorlatot, amely az irodalmi művet társadalmi kontextusától független objektumként kezelte. Margery Sabin „forradalmi fordulatként” emlékszik vissza erre az időszakra, amikor az Egyesült Államok politikai és társadalmi tiltakozó mozgalmai, az Európából érkező elméleti irányzatokkal szövetkezve, „megtörték az angol–amerikai irodalomkritika egyeduralmát”.⁵

Mindez nemcsak a kánon összetételét érintette, hanem az oktatás szerkezeti és módszertani alapelveit is átalakította. A hagyományos, kronológiai alapú kurzusok, amelyek a „nagyszerzők” és „kiemelt művek” köré szerveződtek, fokozatosan háttérbe szorultak. Helyüket olyan tematikus,

⁴ GUNN–GREENBLATT 1992: 2.

⁵ SABIN 1982: 91.

problémacentrikus megközelítések kezdtek átvenni, amelyek a kánont kritika tárgyának tekintették. Megjelentek a versengő elméleti irányzatok – feminizmus, dekonstrukció, marxizmus, posztkolonializmus –, amelyek az irodalmi szövegek jelentését nem tekintették örök érvényűnek, hanem társadalmi és politikai beágyazottságukat vizsgálták. Egyre világosabbá vált az is, hogy nem lehet, és nem is kell, „mindent megtanítani”. Az egyetemi oktatásnak nem egy rögzített, kimerítő ismeretanyagot kell közvetítenie, hanem kritikusan, esztétikai és gondolati érzékenységgel kell közelítenie az irodalmi szöveghez. Az Egyesült Államok felsőoktatásában a kánon újragondolása és az elméleti megközelítések beépülése már az 1960-as évek végén megkezdődött. Azonban Kelet- és Közép-Európába a változások késve és töredezett módon, illetve nem közvetlen formában jutottak el. A paradigmaváltás első jeleit irodalmi művek fordításán, tankönyvek kiadásán és egyéni tanári kezdeményezéseken keresztül vehettük észre. Ennek egyik példája a magyarországi tantervi hagyomány, amelyben még az 1980-as évek végén is erősen jelen volt egy korábbi kánon strukturális nyoma.

Az amerikai irodalmat tanulmányozó diákok és az érdeklődő magyarországi olvasóközönség évtizedeken át Országh László 1967-es *Az amerikai irodalom története* című munkájára támaszkodhatott. Ez a monográfia, minden tudományos érdeme és kivételes alapossága mellett, egy stabil, eurocentrikus és formalista kánont közvetít. Szerkezetét történeti szempontok határozzák meg, hangsúly a 19. század irodalmára helyeződik. A századforduló és a 20. század irodalmának tárgyalása műfajközpontú, és a tárgyalt időszak értelemszerűen az 1960-as évek közepéig tart. A könyv Virágos Zsolt átdolgozásában 1997-ben újra megjelent.⁶ Ebben a bővített kiadásban a második világháború utáni irodalmat tárgyaló zárófejezet megújult és jelentősen kibővült: a terjedelem csaknem felét teszi ki. Virágos nemcsak naprakészre tette a 20. század második felének irodalomtörténetét, hanem közvetítette azokat az elméleti és társadalmi változásokat is, amelyek az amerikai tananyag újrendeződését meghatározták. Úgy gondolom, hogy *Az amerikai irodalom története* 1997-es, megújult kiadása jó érzékkel válaszolt az amerikai kánonrevízió folyamataira, és összehangolta azokat

⁶ ORSZÁGH–VIRÁGOS 1997.

a magyarországi irodalomtanítás igényeivel. Egyetemi oktatóként Virágos megtette az első, meghatározó lépést, amely később hozzájárult az amerikai irodalom hazai kánonjának jelentős kibővítéséhez.

Mielőtt rátérnék arra, hogyan vált mindez az 1990-es évek közepével kezdődően tantermi gyakorlattá, érdemes visszatekintennem arra az időszakra, amikor egyetemi hallgatóként először találkoztam az amerikai irodalom változó képével, jóval azelőtt, hogy az új szempontok a tananyagban is megjelentek volna. Az 1980-as évek elején, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar–angol szakán folytatott tanulmányaim során még a „régikánon” uralta a tantervet. A kétkötetes *Norton Anthology of American Literature* első kiadása, amelyhez hozzájutottunk, egyértelműen a klasszikus, eurocentrikus szerzőket helyezte előtérbe.⁷ A korai amerikai irodalom kurzustematikáin a gyarmati korszak puritán történet- és önéletrajzírói, illetve a felvilágosodás megkerülhetetlen gondolkodója, Benjamin Franklin szerepeltek. A 19. század jelentős írói közül Edgar Allan Poe, Nathaniel Hawthorne, Ralph Waldo Emerson és Henry David Thoreau és Mark Twain műveivel foglalkoztunk. A nőírók közül csak Emily Dickinsont ismertük meg, Margaret Fullert és Edith Whartont nem. James Fenimore Cooper és Harriet Beecher Stowe lefordított regényei kamaszkori olvasmányaink voltak, ám egyetemi tanulmányaink során nem találkoztunk velük. A 20. századi irodalommal foglalkozó kurzusok a századközép modernizmusánál álltak meg. William Faulkner, Scott Fitzgerald és Ernest Hemingway több regénye szerepelt a tantervünkben, ám a költészetet csak Robert Frost és Carl Sandburg képviselték.

A Norton-antológia két kötete azonban már túlmutatott a klasszikus kánonon. Megtaláltuk bennük régi ismerőseinket, Stowe-t és Coopert. A válogatás előrevetítette azokat a szerzőket és témákat, amelyek később szerves részeivé váltak az irodalomtörténeti előadásoknak és szemináriumoknak: a „fekete” költőnő, Phillis Wheatley verseit, amelyekben a megszólaló én megrázó élettapasztalatát higgadt hang és letisztult formák szorítják fegyelmet, neoklasszicista keretbe; Mary Rowlandson fogságnarratíváját, egy puritán anya megpróbáltatásainak szövedékét, amely bepillantást enged

⁷ GOTTESMAN et al. 1979.

egy őslakos „indián” közösség mindennapi életébe is; Frederick Douglass önéletrajzát, a rabszolgaság intézményének érzékenyen, de sebészi pontossággal feltárt anatómiáját. Az 1980-as évek Romániájának érdeklődő angol szakos diákjai akár meg is sejtették volna egy árnyékkánon létezését, amelynek szerzői csak arra várnak, hogy előléphessenek és találkozzanak az olvasók új nemzedékével. Azonban a kanonizáció szempontjairól, illetve a kánonbővítés folyamatáról ekkor még semmit sem tudtunk. Visszatekintve világos, hogy tantervünk egy szűk, formalista kánonhoz igazodott, amelyet az újabb irodalom, a társadalmi szempontok és kritikai elméletek még nem érintettek meg. Ez a tapasztalat azonban nem csak a hiányokon keresztül formált. A szoros olvasás heurisztikus gyakorlata szemléletformáló volt, és elég rugalmas ahhoz, hogy szakmai olvasókként készen álljunk több, más típusú és új elméleti keretekbe illeszkedő művek befogadásához.

A találkozás az amerikai irodalom új kánonjával számomra már Magyarországon, doktori tanulmányaim idején történt meg, az 1990-es évek elején. Megismerkedtem Virágos Zsolt, Sarbu Aladár, Bollobás Enikő és Abádi Nagy Zoltán 1970-es és 1980-as években megjelent amerikanisztikai monográfiáival.⁸ Ugyanekkor jutottam hozzá a *Norton Anthology of American Literature* 1989-es kiadásához, amely a korábbi válogatásokhoz képest jelentős szemléletváltást képviselt.⁹ Megjelentek benne afrikai-amerikai, női és más, korábban marginalizált szerzők, valamint az 1945 utáni amerikai irodalom posztmodern és interkulturális törekvései. Az antológia új szellemisége, még ha nem is vált azonnal tantermi normává, már magában hordozta a kánon pluralizálódásának az ígérését. A doktori képzés során elsajátított elméleti háttér – feminizmus, posztkolonializmus, új historicizmus – lehetővé tette, hogy a számomra addig ismeretlen szerzők műveit nem csupán friss olvasmányoknak, hanem új értelmezési kihívásnak is tekintsem. Ezek az évek nemcsak szakmai fordulópontot jelentettek, hanem az egyetemi oktatásra való felkészítés alapját teremtették meg: azt a felismerést, hogy az amerikai irodalom tanítása nem a kánon átörökítéséről, hanem újragondolásáról is szól.

⁸ VIRÁGOS 1975; BOLLOBÁS 1986; ABÁDI 1982.

⁹ BAYM et al. 1989.

MULTIKULTURALIZMUS ÉS KÁNONREVÍZÍÓ

A multikulturalizmus gondolata az 1970-es években jelent meg egyre hangsúlyosabban az Egyesült Államok társadalmi és kulturális közbeszédében. A polgárjogi mozgalmak, a feminizmus és a posztkolonializmus elméleti apparátusa új értelmezési szempontokat kínált az amerikai irodalom és kultúra megközelítéséhez. Az addig tartósan beágyazottnak hitt nemzeti narratíva, amelyre az irodalmi kánon épült, hirtelen viták középpontjába került. Az irodalomról feltett alapvető kérdések is bizonytalanná váltak. Mi az irodalom szerepe a társadalomban? Milyen szempontok szerint kell értékelnünk? Barbara Herrnstein Smith arra figyelmeztet, hogy minden érték „radikálisan esetleges”: nem a tárgyak objektív sajátossága, hanem több, folyamatosan változó és egymással kölcsönhatásban levő tényező együttes hatásának a következménye. Amit örök érvényű irodalomnak tekintünk, az sohasem időtlen, hanem meghatározott történeti, kulturális és intézményi összefüggésekben jön létre: antológiákban, olvasmánylistákon szerepel; elemzik, idézik, hivatkoznak rá.¹⁰ A kánonképzés tehát elválaszthatatlan a társadalmi és intézményi hatalom újratermelésétől. A kánonbővítés igényének megfogalmazása pedig kihívást jelent a hagyományos irodalomtörténeti narratíva belső logikájának, amely egyetlen, zárt értékrend alapján rendezte el a múlt irodalmát, és rangsorolta a kortárs műveket.

A változás igénye nemcsak olyan, mindaddig kevésbé látható szerzők láthatóságára vonatkozott, mint például Audre Lorde, David Henry Hwang, Helena Maria Viramontes, Joy Harjo, Bharati Mukherjee, hanem felfedte a tantervi és intézményi struktúrák átalakításának szükségességét is. Emiatt az 1980-as évek végén kiéleződött az úgynevezett kánonháború: a vita, amely nemcsak arról szólt, hogy mi számít jelentős irodalomnak, hanem arról is, hogy ki dönthet erről. A tradicionális értékrendet képviselő Harold Bloom a „Nyugat” kánonjának időtlen érvényességét védelmezte, míg mások – Toni Morrison, Henry Louis Gates Jr. – a kulturális pluralizmus és a reprezentáció bővítése mellett érveltek.¹¹ A vita nem állt meg elméleti szinten: olyan gyakorlati kérdésekre is hatott, mint antológiák összeállítása és egyetemi

¹⁰ HERRNSTEIN-SMITH 1988.

¹¹ BLOOM 1994; MORRISON 1993; GATES 1992; LAUTER et al. 1998.

irodalmi kurzusok megtervezése. A *Heath Anthology of American Literature*¹² tudatosan vállalta a kirekesztett hangok bevonását, míg a konzervatívabb *Harper Anthology* harmadik kiadása (1993–1994) csak mérsékelt nyitást tükrözött. A kánon bővülése tehát nem hirtelen fordulat, hanem fokozatos és vitákkal kísért folyamat volt, amely az irodalomkritika, az oktatás és a közélet területeit egyaránt érintette. Mindez jól nyomon követhető Herman Melville *Moby-Dick* (1851) című regénye értelmezési kereteinek változásaiban. Az 1920-as évek Melville-reneszánszának idején, majd F. O. Matthiessen már említett nagymonográfiájában a regény, esztétikai összetettsége és filozófiai mélysége mellett, az amerikai demokrácia iránti elkötelezettsége révén vált a nemzeti kánon részévé.¹³ Az 1960-as és 1970-es években egyetértés alakult ki a formalista és strukturalista, illetve a humanista olvasatok közt arról, hogy a *Moby-Dick* elbeszéléstechnikája és kulcsszereplőinek filozófiai perspektívája révén az emberi lét alapvető dilemmáit járja körül. Az 1980-as és 1990-es években azonban új értelmezések kérdőjelezték meg ezt a megközelítést: William Spanos a regényt az amerikai imperializmus és totalitás kritikájaként értelmezte,¹⁴ míg Samuel Otter a test és a faji másság kérdéseit állította a középpontba.¹⁵

Az új szemlélet nemcsak a korábbi korszakok műveire terjedt ki, hanem túlmutatott az angol nyelvűség korábbi követelményén és új műfajokat emelt be az irodalmi kánonba. A tananyagokban megjelentek szövegek az őshonos nemzetek szóbeli hagyományaiból, eredetileg spanyol nyelven írott szépirodalmi, történeti vagy értekező művek, és megerősödött a 18. és 19. századi afrikai-amerikai szerzők jelenléte. Az amerikai irodalom sokféleségét tükröző tananyagok új részdiszciplínák, például az afrikai-amerikai és etnikai tanulmányok létrejöttét is elősegítették. Az 1990-es évekkel kezdődően a *New American Studies* (új amerikanisztika) néven ismertté vált kritikai irányzat tovább tágította a diszciplína kereteit. A Donald Pease, Amy Kaplan és Shelley Fisher Fishkin nevéhez köthető szemléletváltás célja nem csupán a kirekesztett vagy nem eléggé ismert szerzők kanonizálása

¹² LAUTER et al. 1998.

¹³ MATTHIESSEN 1941: ix.

¹⁴ SPANOS 1995.

¹⁵ OTTER 1999.

volt, hanem „Amerika” fogalmának történeti, geopolitikai és ideológiai beágyazottságát is vizsgálta.¹⁶ Az új amerikanisztika szakított az Egyesült Államok egységének és kiválóságának narratívájával. Ehelyett feltérképezte, hogyan fonódik össze az amerikai kultúra története a gyarmatosítással, a globalizációval vagy a hatalom diskurzusainak működésével. Ez a fordulat lehetővé tette, hogy az amerikai irodalmat ne egy nemzeti, hanem egy transznacionális és posztkoloniális keretben olvassuk, összhangban az irodalomtanítás új igényeivel és irányjaival.

Mindezek után felmerül a kérdés: milyen jelentősége volt a kánonháborúknak az olyan országok számára, amelyek, mint Magyarország, kívül estek az amerikai intézményrendszereken, ahol az amerikanisztikai kutatás szilárd, bár hagyományosabb alapokon állt, és az amerikai irodalom oktatását fontosnak tartották? Az 1990-es évek közepén, amikor magam is bekapcsolódtam az amerikai irodalom egyetemi oktatásába, az útkeresés jelei már láthatók voltak a hazai diskurzusokban. A rendszerváltás után bekövetkezett szellemi és szakmai nyitás nyomán fokozatosan elérhetőkké lettek a Norton- és Harper-antológiák újabb kiadásai, valamint a teljesen új Heath-antológia. A friss elméleti és irodalomtörténeti szakirodalom és a szakfolyóiratok jelentős szelete hozzáférhetővé vált az egyetemek könyvtáraiban, illetve a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában. Bár a digitális adatbázisok elérhetősége még egyenetlen volt, ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy a tananyagkészítésben és a kurzustervezésben egyre nagyobb mozgásteret kapjunk nemcsak a tartalom, hanem a szemlélet tekintetében is.

Amikor először állítottam össze – még a régi, ötéves képzésben – a 19. századi, majd a 20. századi amerikai irodalom évfolyam-előadások tematikáját, azokból a forrásokból dolgoztam, amelyek akkor rendelkezésemre álltak: a kézikönyvként használt *The Harper American Literature* harmadik, bővített kiadásából (1994), a *Columbia Literary History of the United States* (1988) című tanulmánygyűjteményből, valamint a már említett, Országh László és Virágos Zsolt által jegyzett, *Amerikai irodalom történetéből* (1997).¹⁷ Ezek a források fontos támpontokat adtak, ám a 2000-es évek elején már világossá vált számomra, hogy eljött az ideje egy új szemléletű, a kánonbővítés

¹⁶ KAPLAN–PEASE 1993; PEASE 2009; FISHKIN 2005: 17–57.

¹⁷ MCQUADE et al. 1994; ELLIOTT et al. 1988; ORSZÁGH–VIRÁGOS 1997.

szempontjait beépítő megközelítésnek. Ebben nyújtott segítséget Bollobás Enikő kézikönyve, *Az amerikai irodalom története* (2005), amely szakmailag és pedagógiaiilag egyaránt korszerű irodalomtörténeti narratívát kínál. Bevezető tanulmányában Bollobás többek között azt vizsgálja, milyen társadalmi és ideológiai tényezők vezettek a kánon megnyílásához: hogyan kerültek előtérbe a társadalmi nemi, faji, etnikai és osztályszempontok mentén marginalizált csoportokhoz tartozó szerzők, és miként változott meg az irodalmi érték fogalmának kritikai értelmezése. Kiemeli, hogy a lineáris, kronologikus irodalomtörténeti narratíva helyét fokozatosan a „sokféleség”, egy pluralizált, párhuzamos történetekre épülő narratíva vette át.¹⁸ Számomra ez a kötet nemcsak megerősítette azokat a tematikai és szerkezeti kísérletezéseket, amelyekkel már próbálkoztam saját kurzusaimon, hanem lehetővé tette azok tudatosabb megfogalmazását is. Az új kánon strukturális, történeti és ideológiai feltérképezése szilárd alapot adott az amerikai irodalom tantárgy újszerű és szakmailag megalapozott újragondolásához. E szemléletváltás először az amerikai irodalom történeti áttekintését nyújtó előadásaim struktúrájában és tartalmában jelentkezett.

A bolognai felsőoktatási reformfolyamat keretében a felsőoktatás Magyarországon is három, egymásra épülő szinten – alap-, mester- és doktori képzésben – zajlik. Ez alapvető változtatásokat tett szükségessé a tantervekben. Az amerikai irodalom oktatásában ez a strukturális váltás azt tette lehetővé, hogy az alapszak egyetlen, 90 perces irodalomtörténet előadása széles spektrumú áttekintést nyújtson az Egyesült Államok irodalmának és kultúrájának főbb korszakairól, és legjelentősebb szerzőiről; a mesterszak mélyebb összefüggéseket tárjon fel az irodalom történeti, társadalmi és politikai kontextusairól, illetve műfajok dinamikájáról; a doktori képzést végzők pedig az irodalomtörténet metanarratíváival ismerkedjenek. Az alapszakos előadás azért is különös jelentőségű, mert ez teremti meg azokat az értelmezési alapokat, amelyekre a későbbi, mélyebb irodalomtörténeti vizsgálódás, valamint az Egyesült Államok társadalmi és kulturális fejlődésének megértése épülhet.

¹⁸ BOLLOBÁS 2005: 14–15.

Az *Amerikai irodalom és kultúra* előadás újragondolása során arra törekedtem, hogy az amerikai irodalomról alkotott hagyományos képet felváltsa egy sokszólamúbb megközelítés. Megtartottam a történeti korszakolást, de minden egyes korszakon belül igyekeztem olyan szerzőket és szövegeket bevonni, amelyek új értelmezési lehetőségeket nyitnak meg. A gyarmati korszak kapcsán például nemcsak John Smith kapitány és propagandacéllal írott történeti narratívája és John Winthrop mítoszteremtő prédikációja kerülnek szóba, hanem Mary Rowlandson fogságnarratívája, Phillis Wheatley versei és Olaudah Equiano önéletrajzi írása is. A 19. század irodalmát Frederick Douglass, Harriet Jacobs, Harriet Beecher Stowe műveivel bővítem, a század második felének szerzői közt pedig Walt Whitman és Emily Dickinson költészete mellett helyet kapnak Kate Chopin elbeszélései, amelyek a rabszolgaság utóéletét tematizálják. A 20. század végének posztmodern és posztkoloniális irányzatainak ismertetésekor Toni Morrison, Sandra Cisneros, Louise Erdrich és Maxine Hong Kingston művei hangsúlyosan vannak jelen. Az irodalomtörténeti előadás rugalmasan alakuló tananyagával azt kívánom érzékeltetni, hogy az amerikai irodalom többféle hagyományt egyesít, és képe folyamatosan változik.

A sokféleség előtérbe helyezése az alapszakos szemináriumokban is változást hozott. Különösen emlékezetes volt az az alkalom, amikor három látszólag eltérő, de tematikusan összefüggő szöveget olvastunk együtt: Mary Rowlandson fogságnarratíváját (1642), Cotton Mather *Magnalia Christi Americana* című egyháztörténeti művének Hannah Dustan történetét tartalmazó szemelvényét, Nathaniel Hawthorne *The Duston Family* című elbeszélését és William Apress *Eulogy on King Philip* (Fülöp király dicsérete, 1836) című beszédét. Mindegyik szöveg a 17. századi gyarmatosítók és az őslakosok közti háborúk egy-egy epizódjához kapcsolódik. Rowlandson az indiánokat démonizáló puritán önértelmezés részeként írta meg saját fogságélményét. Cotton Mather hősként emlékezik meg egy indián fogságba esett puritán asszonyról, aki, egy kedvező alkalmat kihasználva, álmukban kivégez és megskalpolt egy teljes családot – a gyermekeket is –, majd felveszi a skalpokért járó, egyenként ötven font jutalmat. Hawthorne elbeszélése már a Duston-mítosz emlékeztétét és morális következményeit tematizálja. Apress szövege pedig éles vádat fogalmaz meg a gyarmati kegyetlenséggel

szemben. Alternatív nemzeti emlékezetet kínál, amely a hősiességet nem a gyarmatosítók, hanem az őslakos ellenállás felől határozza meg. A négy szöveg párbeszéde lehetővé teszi a diákok számára, hogy felismerjék a történetmesélés hatalmi aspektusait, és megértsék, hogyan írható újra, különböző nézőpontokból, az amerikai múlt. Az ilyen órai élmények mutatják meg igazán, hogy mit jelent a kánonbővítés mint pedagógiai gyakorlat: nem csupán új nevek beemelését, hanem új értelmezési terek megnyitását is.

Az amerikai irodalom tanítása az utóbbi évtizedben egyre sokszínűbbé vált nemcsak tematikusan, hanem szemléletmódjában is. Kollégáimmal, akik amerikai irodalmat, kultúrát, történelmet oktatnak országszerte – a diszciplináris határok már rég nem átjárhatatlanok –, évente legalább egyszer találkozom. Konferencia-előadásainkból, beszélgetéseinkből újra meg újra kitűnik, hogy milyen értékeket, reprezentációs szempontokat tartunk fontosnak az amerikai irodalom komplex világának a bemutatásában. A kánon pluralizálódása, vagyis annak a felismerése, hogy nem beszélhetünk egyetlen egységes nemzeti narratíváról, elkerülhetetlenné tette, hogy az amerikai irodalom tanítása is túllépjen a nemzeti kereteken. A hangsúly mindinkább a transznacionális és hemiszférikus megközelítések felé tolódott el, amelyek lehetővé teszik, hogy az Egyesült Államok irodalmát ne elszigetelten, hanem más amerikai népek és kultúrák viszonylatában vizsgáljuk.

A transznacionalitás irányába tett elmozdulást történetileg is megalapozza az a felismerés, hogy az amerikai irodalom nemzeti kereteken belüli értelmezése nem tükrözi az amerikai tapasztalat sokszólamúságát. Herbert Eugene Bolton történész már 1932-ben megkérdőjelezte az „epic of Greater America” gondolatát, a nacionalista történelemszemlélet egyik sarkkövét. Az amerikai történelem és kultúra, állította, csak akkor válik igazán érthetővé, ha az egész nyugati félteke tágabb összefüggésrendszerében vizsgáljuk.¹⁹ Az anglo-amerikai kiválóságtudattal szembefordulva Bolton a spanyol gyarmati örökség, a határtérségek és a kontinensen átvívelő kapcsolatok jelentőségét hangsúlyozta. Amint Antonio Barrenechea rámutat, ez a látásmód nem csupán történeti, hanem irodalmi és kulturális szempontból is új értelmezési horizontot nyitott, és előrevetítette a későbbi

¹⁹ HURTADO 2012: 183.

határterületi (*borderlands*) chicano/a és dekolonialista megközelítések létjogosultságát.²⁰ A „nagyobb” amerikai narratíva történeti háttére ugyan nem mentes az ellentmondásoktól – a „jó szomszédság” retorikája könnyen válhat a hegemonia eszközévé –, ám az irodalomtudomány számára termékeny kiindulóponttá vált.²¹ Tanári gyakorlatomban ezt a szemléletet támasztja alá Américo Paredes és Gloria Anzaldúa *borderlands* koncepciója,²² Leslie Marmon Silko Amerika-közi, sőt, transznacionális térben játszódó regényei, az *Almanac of the Dead* és a *Gardens in the Dunes*.²³ A nemzeti narratívák pluralizálódása tehát szükségszerűen vezetett el az amerikanisztika újrapozicionálásához. A legutóbbi években azonban ennél is újabb kihívásokkal kellett szembenéznünk: az amerikai irodalom tanítása egyre inkább az ökológiai válság, a globális igazságtalanságok és a poszthumán gondolkodás összefüggéseiben keresi új irányait.

ÚJ KIHÍVÁSOK ÉS TÁGULÓ HORIZONTOK

Az utóbbi másfél évtizedben az amerikai irodalom-tanítás ismét átalakuláson ment keresztül: a reprezentációs és identitáspolitikai kánonbővítés mellett egyre nagyobb figyelmet kapnak a műfajok közti határátlépések és a környezeti, planetáris szempontok. A klasszikus műfaji hierarchiák, amelyek a „magas” irodalmi formákat részesítették figyelemben, fokozatosan háttérbe szorultak. A tudományos-fantasztikus irodalom például sokáig marginalizált volt, ám az utóbbi időkben a „spekulatív fikció” tágabb kategóriáján belül új értelmezést nyert. Ez a gyűjtőfogalom magában foglalja az olyan irányzatokat, mint az afrofuturizmus, a klímafikció, az utópia és disztópia, az alternatív történelem vagy a poszthumán narratíva. Más szóval: azokat az irodalmi formákat, amelyek radikálisan új társadalmi, ökológiai és ontológiai viszonyokat képzelnek el. Octavia Butler afrikai-amerikai író, aki életében rendre elnyerte a tudományos-fantasztikus irodalom olyan díjait,

²⁰ BARRENECHEA 2009: 231–243, 233–234.

²¹ BARRENECHEA 2009: 236.

²² PAREDES 1958; ANZALDÚA 1987.

²³ SILKO 1991; SILKO 1999.

mint a Nebula, a Locus és a Hugo, ma már része az irodalmi kánonnak és az egyetemi tananyagnak. Regényei, például a *Kindred* (Rokonság), az *Imago* (Hibridek) vagy *Parable of the Sower* (A magvető példázata) nem csak a jövő társadalmait modellezzik.²⁴ A faji igazságtalanság, a történelmi trauma és a biopolitikai kontroll kérdéseit is középpontba állítják, és ezzel a spekulatív fikció etikai és episztemológiai dimenzióit egyaránt láthatóvá teszik.

Más szerzők esetében a műfaji sokféleség és átjárhatóság vált a kanonizációs elmozdulás alapjává. Linda Hogan, aki egyaránt ír verseket, regényeket és esszéket, munkáiban a törzsi hagyományok, a környezeti felelősség és a női tapasztalatok metszéspontjait mutatja meg. Írásai, például *Power* című regénye, valamint esszékötete, *The Radiant Lives of Animals* nem választhatók el a természethez és a földhöz való kapcsolódás spirituális dimenzióitól.²⁵ Sajátos szövegtájképei különösen termékeny terepet kínálnak a környezeti humán tudományok számára. Richard Powers regényei szintén új műfaji szintézisek: a tudományos gondolkodás – biológia, ökológia, neurológia – nem pusztán a cselekmény háttereként szolgál, hanem a történetiszövés szervező elveként működik. Az *Overstory* (Égig érő történet) vagy a *Bewilderment* (Rémület) a planetáris tudatosság regényeiként olvashatók.²⁶ Daniel Mason írásművészetében pedig az érzéki, történeti és földrajzi tapasztalatok szövedéke jelenik meg. Legújabb regénye, a *North Woods* (Északi erdőség) különleges elbeszélésformával kísérletezik: egyetlen massachusettsi erdei ház évszázadokon átívelő történetén keresztül vizsgálja az ember és a természet kapcsolatát.²⁷ A mozaikszerű, időben ide-oda mozgó narratív szerkezet, a különböző nézőpontok és dokumentumtípusok változtatása, az ember nélküli jelenetek – állatok, növények, mikroszkopikus életformák perspektívájából közvetítve – a planetáris és poszthumán narratívák egyik izgalmas példáját hozzák létre. Ezek a szerzők és művek nemcsak új nézőpontokat emelnek be az amerikai irodalom tanításába, hanem azt is

²⁴ BUTLER 1979; BUTLER 2020b; BUTLER 1989; BUTLER 2020a; BUTLER 1993; BUTLER 2021.

²⁵ HOGAN 1998; HOGAN 2020.

²⁶ POWERS 2018; POWERS 2020; POWERS 2022; POWERS 2023.

²⁷ MASON 2023.

megmutatják, hogy a 21. században milyen új szempontok szerint érdemes újragondolnunk a kanonikus irodalom fogalmát.

Az amerikai irodalom oktatásában egyre nagyobb hangsúlyt kap a környezeti és planetáris szempontok integrálása. Diákjaink figyelemmel kísérik világunk gyors változásait és a korábban stabilnak hitt társadalmi, politikai és környezeti egyensúly felbomlását. Egyetemi tanulmányaik alkalmat, fogalmi eszköztárt és – az olvasás élményén keresztül – érzelmi megalapozást adhatnak arra, hogy mélyebben, aktívabban foglalkozzanak a klímaválság, illetve a társadalmi és környezeti igazságosság kérdéseivel. Az irodalomoktatásban az ökokritikai fordulat nem pusztán kiegészítése, hanem elengedhetetlen korrekciója az emberközpontú tanterveknek. Lawrence Buell, az ökokritikai szemlélet alkalmazásának egyik úttörője, arra figyelmeztet, hogy a környezet válsága egyben a képzelőerő válsága is, amelyen csak úgy segíthetünk, ha új, jobb módot találunk a természet, illetve az ember természethez való viszonyának a megértéséhez.²⁸ Egy ökokritikai szemléletű tanterv arra készítheti diákjainkat, hogy a nem emberi környezetet ne háttérként, hanem az emberi történelemmel együtt alakuló, és egymást kölcsönösen meghatározó szereplőkként lássák. Egy ökokritikai szempontból megközelíthető irodalmi mű arra ösztönöz, hogy elismerjük: nem csak az emberi érdek lehet jogos, felelősséggel tartozunk a környezet iránt is.

Egy irodalmi szöveg Buell szerint akkor tekinthető ökokritikai szempontból relevánsnak, ha megfelel négy alapvető kritériumnak. Az irodalomtörténész ezekkel a szempontokkal kívánt megalapozni egy reflektív és etikus ökológiai irodalomértelmezést, amelyet az új évezred irodalomoktatásának is érdemes figyelembe vennie. Először is, a nem emberi környezetet nem csupán háttérként vagy díszletként, hanem olyan aktív szereplőként jeleníti meg, amely hozzájárul az emberi történet alakulásához. Másodszor, a szöveg nem kizárólag az emberi érdeket tekinti legitimnek: más élőlények, ökoszisztémák vagy anyagi folyamatok nézőpontja is érvényre juthat. Harmadszor, a mű etikai érzékenységet közvetít az ember és a környezet viszonylatában, vagyis az emberi felelősséget hangsúlyosan jeleníti meg. Végül, az ilyen irodalmi mű nem statikus háttérnek vagy eszményített

²⁸ BUELL 1995: 2.

őszállapotnak tekinti a természetet, hanem dinamikus és változó entitásként, folyamatként ábrázolja.²⁹

Lawrence Buell ökokritikai kritériumai különösen jól alkalmazhatók Herman Melville ikonikus regényére. A *Moby-Dick*, amely a kánonbővítés minden egyes szakaszában, minden értelmezési keretben új arcát mutatja, oktatói gyakorlatomban is visszatérő téma, kitartó kedvenc, amely nem veszít vonzerejéből. Ahab kapitány rögeszméjének a története, Ishmael tolmácsolásában, új értelmet nyer, amikor a világóceán és a bálna aktív, cselekvő jelenlétét helyezzük olvasatunk középpontjába. Az óceán már nem csupán színhely és háttér, hanem élő, formáló erő; a bálna nem csupán megfejthetetlen talány vagy szimbólum, hanem több mint emberi jelenlét, amelynek megértése szüntelen kihívás, amelyet uralni lehetetlen, és amelynek jelenléte ontológiai és morális kérdéseket vet fel. Az emberi történelem folyamatai és mozgatórugói – a bálnavadászat, a kapitalizmus minden lehetséges erőforrást bekebelező mohósága, a tudomány önhitt magabiztossága, a protestáns munkaetika – beleíródnak a természet történetébe. A narrátor – Ishmael – és a szereplők – Ahab, Starbuck, a hajóács, a meg nem nevezett tengerészek – önreflexiói, az etikai dilemmák és a természet folyamatos változása együtt teszik a regényt környezeti irányultságú irodalmi művé.

A jelentős művek különös vonzásterrel rendelkeznek, és megvilágítják egymást egy-egy kurzus tematikájában. Hart Crane *At Melville's Tomb* (Melville sírjánál) című modernista verse hasonló mélységben gondolkodik el az ember és az óceán viszonyán. A vershelyzetben a *Moby-Dick* első fejezetének mólójelenetét ismerjük fel, amelyben „[m]int néma örök posztjukon, szerte a városban ezer meg ezer halandó ember áll óceáni révületbe merülve”.³⁰ A költő e révület tárgyát, a halál misztériumát ragadja meg a partra vetett, „üzénő” csontokban, „fúltak” kocajátékában. Az emberi léptékkal nem mérhető és emberi fogalmakkal leírhatatlan óceán magában hordozza mindazt, ami a halál tényében megfogható – csontokat és kagylóhéjakat – és megfoghatatlan. A titkot magát nem ismerhetjük meg. Hajótöröttek és tengeri lények maradványai valamilyen üzenet darabjai – Tandori Dezső

²⁹ BUELL 1995: 7–8.

³⁰ MELVILLE 1969: 25.

szép fordításában: „A halál-bőségpohár visszaadta / Dúlt fejezet, ón színű rejtjelek, / Baljós seb körül” –, ám kérdéseinkre csupán „Csend-válaszokat” adnak.³¹ Crane verse jól szemlélteti az ökológiailag releváns szöveg egyik legfontosabb ismervét: a természet nemcsak az emberi tapasztalat színtere, hanem autonóm, kozmikus jelenlét, amely az emberi jelentésközlést visszautasítja vagy elnyeli. A természetet pedig, amelynek az ember is része, egy szüntelenül változó folyamatrendszerként írja le. Melville regénye és Crane verse, bár más műfajban és hangnemben szólalnak meg, együtt alapozzák meg az ökológiai érzékenységre hangoló kánonközpontú irodalomtanítás lehetőségét.

Korunk amerikai kánonja nemcsak földrajzi és ökológiai távlatokat nyitott meg, hanem egy újfajta történelmi érzékenységgel és emlékezetpolitikai szemlélettel gyarapodott. Az irodalom mindig is teret adott az emlékezet és felejtés ellentmondásainak, megjelenítette a kollektív múlt feldolgozásának nehézségeit, fokozatosan tágította a traumák elbeszélhetőségének határait. E történelmi érzékenység és emlékezetpolitikai gondolkodás egyik legjelentősebb terepe az afrikai-amerikai irodalom, ahol a trauma, a kollektív múlt feldolgozása és az ellenállás gesztusai összefonódnak. A kánon e vonulata olyan szövegeken keresztül vált taníthatóvá és átélhetővé, amelyek generációkon átívelő párbeszédet folytatnak egymással, mint például W. E. B. Du Bois, Richard Wright és Ta-Nehisi Coates írásai.

Az afroamerikai irodalomban az identitás, az önreflexió és a társadalmi láthatóság kérdése szorosan összefonódik a történelmi trauma és az emlékezet politikájával. W. E. B. Du Bois *The Souls of Black Folk* (*A fekete népek lelke*) című, 1903-ban megjelent művében így fogalmaz: „Köztem és a másik világ között ott lebeg egy örökké ki nem mondott kérdés: [...] Milyen érzés problémának lenni?”³² Ez a mondat nem csupán egy korszak tapasztalatát rögzíti. A három fogalmi metafora, amelyet Du Bois vezetett be az amerikai „feketék” élettapasztalatának meghatározására – a két világot elválasztó „bőrszínhatár”, a feketék „kettős tudata” és a „fátyol” – visszhangzó gondolati motívumként van jelen a 20. és 21. század afrikai-amerikai kultúrájában és irodalmában. Richard Wright *Between the World and Me* (*A világ és én közém*)

³¹ CRANE 1989: 15.

³² DU BOIS 2015: 3–4.

című, 1935-ben született verse megrázó módon jeleníti meg a kollektív trauma és a felejtés mechanizmusát: a megszólaló szubjektum egy lincselés helyszínén járva néz szembe egy megnevezhetetlen jelenet „füstös részleteivel”. A természet, az erdei tisztás nem felejt, őrzi az áldozat szenvedésének és a lincselő tömeg perverz élvezetének nyomait. A beszélő hangján most már az áldozat beszél, és mi, olvasók átéljük haláltusáját: „Nyöszörögve-könyörögve kapaszkodtam gyermekként a halál izzó partjaiba.”³³ Nyolcvan évvel később Ta-Nehisi Coates ugyanezzel a címmel írt önéletrajzi esszéregényt, amelyet serdülő fiának ajánlott. Akárcsak elődei, ő is a megszólalás lehetőségeit próbálgatja egy faji igazságtalansággal, feldolgozhatatlan traumákkal áthatott környezetben. De mindenekelőtt a megfelelő kérdést keresi, írja, „amely által megérthetem, mi hozta létre azt a szakadékot, amely a világ és én köztem tátong.”³⁴ Du Bois, Wright és Coates így történelmi és poétikai párbeszédet folytatnak egymással, amely a „faji másikat” a többségi nemzettől elválasztó törésvonal képével teszi érthetővé az emlékezés és ellenállás irodalmi nyelvét.

Amint láthattuk, az elmúlt évtizedekben nemcsak a kánon tartalma, hanem annak strukturális és oktatásmódszertani kérdései is megváltoztak. E változások nyomán lehetőség nyílt arra, hogy az irodalomtanítás ne csupán tudásanyagot közvetítsen, hanem a társadalmi igazságtalanságokra érzékeny, sokféleségre nyitott, reflektív kritikai és etikai gyakorlattá is váljék. Az amerikai irodalom tanulmányozása olyan új nézőpontokat nyit meg diákjaink számára, amelyek által világunk összetettebb, dilemmákkal és konfliktusokkal terhelt, ám ugyanakkor reménytelibb arcát ismerhetik meg. Az ökokritikai, planetáris vagy emlékezetpolitikai olvasatok révén az irodalom nem csak tükörként működik. Olyan kérdéseket is feltesz, amelyeket korábban talán ki sem mondtak, pedig kimondásuk lehetővé teszi a megértést, az együttérzést, és megnyitja a cselekvés lehetőségét. Az irodalmi szövegek halkabb hangon szólnak, mint a közéleti viták vagy a tudományos értekezések. Azonban rezonanciájuk, érzelmi mélységük és etikai nyitottságuk teszi őket nélkülözhetetlenné ahhoz, hogy egy élhetőbb világot képzelhessünk el.

³³ WRIGHT [é. n.].

³⁴ COATES 2015.

ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

Mi lenne, ha George Washington, az Egyesült Államok első elnöke, egyetlen napra visszatérne, hogy körülnézzen a történelem első modern köztársaságában? A kérdés nem is olyan különös. *Some Words with a Mummy* (*Pár szó egy múmiával*) című, 1845-ben közzétett elbeszélésében Edgar Allan Poe már feltett egy hasonlót. A „Volta-oszlop” segítségével életre delejezett ötezer éves „Allamistako” (Babits Mihály szellemes fordításában: „Tevedakoru”) történeti analógiával oktatgatja 19. századi beszélgetőtársait: „Tizenhárom egyiptomi tartomány együttesen elhatározta, hogy fölszabadítja magát, és nagyszerű példát ad az emberiségnek.”³⁵ A történet kimenetele sajnos kedvezőtlen, és a múmia modern hallgatóságának nem ígér semmi biztatót. Washington szellemének irodalmi kísértései is őszinte önvizsgálatra készítetik az elbizakodott utókort. Egyszer groteszk alakban látjuk viszont, mint F. Scott Fitzgerald *The Diamond as Big as the Ritz* (*Egy akkora gyémánt, mint a Ritz*) című novellájában (1922), ahol a Washington család Montana hegyvidékén elrejtőzve őrzi és élvezi kiváltságait és vagyonát, miközben lelkifurdalás nélkül elveszi mások szabadságát és életét.³⁶ Máskor ironikus játékként tér vissza, mint Edward Albee *Who's Afraid of Virginia Woolf?* (*Nem félünk a farkastól*) című drámájában (1962), amelyben George és Martha vitái a nemzeti mítoszokat bontják darabokra mielőtt belátják, hogy a jövő, amely felé makacsul mutogatnak, nem létezik.³⁷

És ha Washington ma körülnézne a világunkban? Nem is a válasz a fontos, hanem az, hogy ilyen kérdéseket feltehetünk. Az irodalom nem csupán visszatükrözi a valóságot, hanem átírja a gondolkodásunkat. Hatalma nem látványos. Ám abban a térben, ahol múlt és jelen, valóság és fikció összeérnek, láthatóvá válik nehezen mérhető és leírható ereje. Amit az elmúlt évtizedekben az amerikai irodalom tanulása és tanítása során megértettem, éppen ez: az irodalom képes láthatóvá tenni a rejtett összefüggéseket, megnyitni a jelentés új rétegeit, és felhívni a figyelmet azokra a hangokra, amelyeket különben nem hallanánk meg. Ez a képessége a mindenkori olvasó számára

³⁵ POE 1976: 69.

³⁶ FITZGERALD 1969: 76–120.

³⁷ ALBEE 1974.

nagyon is fontos, és mindenhol, minden korban úgy tűnik, hogy éppen ott és éppen akkor fontosabb, mint valaha.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABÁDI NAGY Zoltán (1982): *Válság és komikum. A hatvanas évek amerikai regénye*. Budapest: Magvető.
- ALBEE, Edward (1974): *Nem félünk a farkastól*. Ford. Elbert János. Bukarest: Kriterion.
- ANZALDÚA, Gloria (1987) *Borderlands/La Frontera. The New Mestiza*. San Francisco: Aunt Lute Books.
- BARENNECHEA, Antonio (2009): Good Neighbor/Bad Neighbor. Boltonian Americanism and Hemispheric Studies. *Comparative Literature*, 61(3), 231–243. Online: <https://doi.org/10.1215/00104124-2009-013>
- BAYM, Nina et al. szerk. (1989): *The Norton Anthology of American Literature I–II*. New York: W. W. Norton.
- BLOOM, Harold (1994): *The Western Canon. The Books and Schools of the Ages*. New York: Harcourt Brace.
- BOLLOBÁS, Enikő (1986): *Tradition and Innovation in American Free Verse. Whitman to Duncan*. Budapest: Akadémiai.
- BOLLOBÁS Enikő (2005): *Az amerikai irodalom története*. Budapest: Osiris.
- BUELL, Lawrence (1995): *The Environmental Imagination. Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge, MA: The Belknap Press.
- BUTLER, Octavia E. (1979): *Kindred*. Boston: Beacon Press.
- BUTLER, Octavia E. (1989): *Imago*. New York: Warner.
- BUTLER, Octavia E. (1993): *Parable of the Sower*. New York: Warner.
- BUTLER, Octavia E. (2020a) *Hibridek*. Ford. Huszár András. Budapest: Agave.
- BUTLER, Octavia E. (2020b): *Rokonság*. Ford. Kleinheincz Csilla. Budapest: Agave.
- BUTLER, Octavia E. (2021): *A magvető példázata*. Ford. Huszár András. Budapest: Agave.
- COATES, Ta-Nehisi (2015): *Between the World and Me*. London: The Text Publishing Company.
- CRANE, Hart (1989): Melville sírjánál. In CRANE, Hart: *Mindenek neve*. Ford. Tandori Dezső. Budapest: Európa, 15.
- DU BOIS, W. E. B. (2015): *The Souls of Black Folk*. New Haven: Yale University Press.
- ELLIOTT, Emory et al. (1988): *Columbia Literary History of the United States*. New York: Columbia University Press.

- FISHKIN, Shelley Fisher (2005): *Crossroads of Cultures: The Transnational Turn in American Studies*. Presidential Address to the American Studies Association. 12 November 2004. *American Quarterly*, 57(1), 17–57. Online: [10.1353/aq.2005.0004](https://doi.org/10.1353/aq.2005.0004)
- FITZGERALD, Francis Scott (1969): Egy akkora gyémánt, mint a Ritz. Ford. Abodi Béla. In FITZGERALD, Francis Scott: *Az ólomkristály*. Budapest: Európa, 76–120.
- GATES, Henry Louis Jr. szerk. (1992): *Loose Canons. Notes on the Culture Wars*. Oxford: Oxford University Press.
- GOTTESMAN, Ronald et al. szerk. (1979): *The Norton Anthology of American Literature I–II*. New York: W. W. Norton.
- GUNN, Giles – GREENBLATT, Stephen (1992): Introduction. In GUNN, Giles – GREENBLATT, Stephen (szerk.): *Redrawing the Boundaries. The Transformation of English and American Literary Studies*. New York: The Modern Language Association of America.
- HERRNSTEIN-SMITH, Barbara (1988): *Contingencies of Value. Alternative Perspectives for Critical Theory*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- HOGAN, Linda (1998): *Power*. New York: W. W. Norton.
- HOGAN, Linda (2020): *The Radiant Lives of Animals*. Boston: Beacon Press.
- HURTADO, Albert L. (2012) *Herbert Eugene Bolton. Historian of the American Borderlands*. Berkeley: University of California Press.
- KAPLAN, Amy – PEASE, Donald E. szerk. (1993): *Cultures of US Imperialism*. Durham: Duke University Press.
- KERNAN, Alvin B. (1982): *The Imaginary Library. An Essay on Literature and Society*. Princeton: Princeton University Press.
- LAUTER, Paul et al. (1998): *The Heath Anthology of American Literature I–II*. Lexington, Mass.: D. C. Heath.
- MASON, Daniel (2023): *The North Woods*. New York: Random House.
- MATTHIESSEN, F. O. (1941): *American Renaissance. Art and Expression in the Age of Emerson and Whitman*. New York: Oxford University Press.
- MCQUADE, Donald et al. (1994): *The Harper American Literature I–II*. New York: Harper Collins College Publishers.
- MELVILLE, Herman (1969): *Moby Dick, vagy a Fehér Bálna*. Ford. Szász Imre. Budapest: Magyar Helikon.
- MORRISON, Toni (1993): *Playing in the Dark. Whiteness and the Literary Imagination*. New York: Random House.
- OAKLEY, Francis (1982): Ignorant Armies and Nighttime Clashes: Changes in the Humanities Classroom, 1870–1995. In KERNAN, Alvin (szerk.): *What's Happened to the Humanities?* Princeton: Princeton University Press, 63–83.
- ORSZÁGH László (1967): *Az amerikai irodalom története*. Budapest: Gondolat.
- ORSZÁGH László – VIRÁGOS Zsolt (1997): *Az amerikai irodalom története*. Budapest: Eötvös József.

- OTTER, Samuel (1999): *Melville's Anatomies*. Berkeley: University of California Press.
- PAREDES, Américo (1958): *With His Pistol in His Hand. A Border Ballad and Its Hero*. Austin: University of Texas Press.
- PEASE, Donald E. (2009): *The New American Exceptionalism*. Minneapolis, MN: The University of Minnesota Press.
- POE, Edgar Allan (1976): Pár szó egy múmiával. Ford. Babits Mihály. In POE, Edgar Allan: *Az elveszett lélegzet. Fantasztikus történetek*. Bukarest: Kriterion, 52–70.
- POWERS, Richard (2018): *The Overstory*. New York: W. W. Norton.
- POWERS, Richard (2020): *Égig érő történet*. Ford. Barabás András. Budapest: Park.
- POWERS, Richard (2022): *Bewilderment*. New York: W. W. Norton.
- POWERS, Richard (2023): *Rémület*. Ford. Barabás András. Budapest: Park.
- SABIN, Margery (1982): Evolution and Revolution. Change in the Literary Humanities, 1968–1995. In KERNAN, Alvin (szerk.): *What's Happened to the Humanities?* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 84–103.
- SARBU Aladár (1981): *Henry James és a lélektani regény*. Budapest: Akadémiai.
- SILKO, Leslie Marmon (1991): *Almanac of the Dead*. New York: Simon and Schuster.
- SILKO, Leslie Marmon (1999): *Gardens in the Dunes*. New York: Simon and Schuster.
- SPANOS, William (1995): *The Errant Art of Moby-Dick. The Canon, the Cold War, and the Struggle for American Studies*. Durham: Duke University Press.
- VIRÁGOS Zsolt (1975): *A négerség és az amerikai irodalom*. Budapest: Akadémiai.
- WRIGHT, Richard [é. n.]: *A világ és én közém*. Ford. Jánosházy György. Online: <https://bit.ly/4s2RLV5>

POPULÁRIS KULTÚRA

AZ ŰR A LEGVÉGSŐ HATÁR, AVAGY
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK AZ AMERIKAI
SCIENCE FICTION TÜKRÉBEN¹

SCIENCE FICTION, SCI-FI, SF, NETÁN FANTI?
EGY MŰFAJ ÉS ELNEVEZÉSE

A *science fiction* (rövidítve sci-fi vagy SF) mint irodalmi műfaj már nevében is világosan jelzi angolszász gyökereit: a horrorhoz és a fantasyhez hasonlóan az elnevezést is készen kaptuk az angol nyelvből, és a 20. század második felében sem sikerült – több próbálkozás dacára – magyarítani. A „tudományos-fantasztikus irodalom” túl nehézkesnek bizonyult a köznapi beszédben, a Magyar Rádió által 1973-ban meghirdetett és az MTA illetékes bizottsága által elbírált nyelvújítási verseny győztese, a „fanti” pedig soha nem terjedt el szélesebb körben.² Így aztán maradt magyarul is a „sci-fi”, amelynek helyes kiejtéséről máig nem alakult ki egységes álláspont: a magyaros „scifi” változattól az angolosan hangzó, ám téves „szkifi”-n át az angol eredetihez legközelebb álló „szifi”-ig több változat is kering a köztudatban. Az 1970-es évektől kibontakozó angol nyelvű tudományos szakirodalom azonban a tömörebb és többféle feloldást is megengedő „SF” rövidítést preferálja, amely a magyar szaknyelvben is egyre népszerűbb, így a továbbiakban én is az utóbbit fogom használni.

A *science fiction* fogalma világszerte erősen összefonódott az Egyesült Államok populáris kultúrájával, ami korántsem véletlen: az elnevezés maga is amerikai eredetű, feltalálója Hugo Gernsback amerikai magazinszerkesztő és -kiadó, aki az 1920-as évek virágzó ponyvamagazin-piacán szerette volna saját kiadványát egy rövid, csattanós és vonzó szlogennel megkülönböztetni. Ezért 1926-ban az újonnan induló *Amazing Stories* (*Megdöbbenő történetek*) című, havonta megjelenő magazinjának azt az alcímet adta, hogy

¹ A tanulmány szakmai lektora Glant Tibor.

² Lásd LADÓ 1973.

The Magazine of Scientifiction, vagyis (az eredeti szójátékot megközelítő magyar fordításban) „A tudománysztorik magazinja”. Ezt a kissé erőltetett szóösszevonást váltotta fel a *science fiction* 1929-ben, amikor az *Amazing Stories* csődbe ment, és Gernsback egy új magazin, a *Science Wonder Stories* (*Tudományos csodatörténetek*) reklámozásához új elnevezést keresett.³ A következő évtizedben az új műfaji *terminus technicus* széles körben elterjedt az USA-ban, és 1945 után, az Egyesült Államok nemzetközi kulturális térhódításának „oldalvizén” világszerte egy jellegzetes irodalmi irányzat általánosan bevett márkanevévé vált.

A szűkre szabott területi határok miatt nem vállalkozhatok arra, hogy az amerikai SF napjainkig tartó történeti ívét felvázoljam és sokszínűségét kellően érzékeltessem. Az alábbiakban arra a jóval korlátozottabb, de még így is szerteágazó kérdésre keresem a választ, hogy miként jelenik meg a *science fiction* műfaji görbetükrében a 20. századi USA robbanásszerű tudományos és technológiai fejlődése és ennek szerteágazó társadalmi, politikai és kulturális következményei.

A SCIENCE FICTION TÁRSADALMI- KULTURÁLIS HÁTTERE ÉS A KIALAKULÁSÁT FORMÁLÓ TÉNYEZŐK

Természetesen a manapság *science fiction*ként emlegetett irányzatot nem a semmiből, előzmények nélkül hívta életre Gernsback: hogy ki milyen messzire vezet vissza a 20. századi *science fiction* gyökereit, az felfogás és megközelítés kérdése,⁴ de abban jóformán minden tudós egyetért, hogy a műfaj valódi felvirágzását és egyben önállósodását a 19. század viharos

³ JAMES 1994: 8–9.

⁴ Adam Roberts például ókori és 17. századi *science fiction*ról is ír műfaj történeti monográfiájában, de ez erősen vitatható állítás, amely jóformán mindenféle fantasztikus írást visszamenőlegesen SF-fé igyekszik átminősíteni. ROBERTS 2005: 21–63. Brian W. Aldiss elterjedt értelmezése a 19. század elejére helyezi, konkrétan Mary Shelley *Frankenstein* (1818) című regényéhez köti a műfaj kezdeteit (ALDISS [1994]: 40–61), ám ennek a felfogásnak némileg ellentmond, hogy tudományos-fantasztikus írások nagyobb számban csak a 19. század második felében látnak napvilágot.

tempójú tudományos és technikai fejlődése hozta el. A Nagy-Britanniából kiinduló ipari forradalom és az azzal párhuzamosan sorjázó természet-tudományos felismerések, illetve azok gyakorlati alkalmazásai addig soha nem látott mértékben alakították át a mindennapi emberek életmódját, közlekedését, kommunikációját és szórakozását. A gőzmozdony, a gőzhajó, majd a robbanómotoros gépkocsi és a repülőgép, az elektromos áram és a villanykörte, a távíró, majd a telefon, a fonográf és a rádió, illetve a fényképezés és a mozgókép egytől egyig csodaszámba mentek a maguk idejében, és a fejlett nyugati országok lakói számára azt sugallták, hogy a tudomány és a technika fejlődési lehetőségei szinte korlátlanok. A kultúrtörténeti megközelítést alkalmazó Roger Luckhurst szerint 1880 előtt azért nincs értelme SF-ről beszélni, mert az SF „a technológiával átitatott társadalmak irodalma”, amely elsősorban a „mechanizmus [a technológia 19. századi angol elnevezése] kulturális életre és az emberi szubjektumra gyakorolt hatásával foglalkozik”.⁵ A 20. század egyik leghíresebb amerikai SF-írója, Isaac Asimov nagyon hasonló nézetet fogalmazott meg egyik tanulmányában: „A gyors technológiai fejlődés [...] új tényező az emberi történelemben, [...] és a *science fiction* erre az új tényezőre adott irodalmi válasz.”⁶

A 19. század közepétől kezdve az Egyesült Államok is becsatlakozott az ipari forradalom élvonalába, és a fentebb felsorolt találmányok közül több is amerikai feltalálók nevéhez fűződik. Ám az amerikai ipar és technológia robbanásszerű fejlődésének két jelképes alakja emelkedett világhírré: Thomas A. Edison, a fonográf (1877) és villanykörte (1879) feltalálója, aki élete során több mint ezer szabadalmat védetett le, valamint ifjabb kortársa, Henry Ford, aki 1903-ban alapította és negyven éven át vaskézzel irányította autógyártó óriásvállalatát. Kettejük karrierje számos hasonlóságot mutat: egyikük sem rendelkezett felsőfokú végzettséggel, mérnöki-technikai tudásukat önállóan, gyakorlati úton szereztek, ennek ellenére mindketten rendkívül sikeres és dúsgazdag emberek lettek, elsősorban kiváló üzleti érzéküknek köszönhetően. Edison egymás után nyújtotta be szabadalmait, amelyek zömét az általa alkalmazott mérnökök és technikusok alkották meg Menlo Park-i kutatólaboratóriumában, míg Ford mérnökei alkották meg

⁵ LUCKHURST 2005: 3, 16.

⁶ ASIMOV 1977: 37.

az első futószalagot, amely lehetővé tette a T-modell olcsó sorozatgyártását és ezzel a gépkocsi tömeges elterjedését az amerikai mindennapokban.⁷

A korabeli sajtó mindkettejüket az amerikai gyakorlatias józan ész és műszaki kreativitás bajnokaiként ünnepelte, így jelképes figuráivá váltak a 19. század végi, 20. század eleji technikai haladásnak, amely az új találmányok és módszerek, a modernizáció és a hatékonyság valóságos fetisizálásához vezetett az Egyesült Államokban. Ennek egyik lenyomata a korszak populáris irodalmának technofíliaja, a csodálatos képzelt találmányokról és zseniális ifjú feltalálók kalandjairól szóló, sorozatban publikált történetek tömege, amelyeket egy későbbi műfajtörténész „edisonád”-nak keresztelt el, valamint a tudósok és a feltalálók hőssé stilizálása.⁸ Ford amerikai kultúr-héroszi státuszának szatirikus emlékét őrzi a brit Aldous Huxley világhírű disztópiája, a *Szép új világ* (1932), amelynek biotechnológiai futószalagon készült és egyformává kondicionált lakói Fordot tekintik istenüknek, és tőle számítják az új technokrata korszak időszámításának kezdetét.

A termelés, az utazás, a kommunikáció és a mindennapi élet modernizálódása és technicizálódása mellett nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a 19. század egyben a tudományos világkép megszilárdulásának korszaka is, amelynek során számos elméleti tudományos áttörés alapjaiban formálta át a világról alkotott felfogást. A csillagászat, az elméleti fizika, az orvostudomány, a biológia, a kémia, a geológia és a régészet egyaránt olyan felismerésekre jutott, amelyek évezredes filozófiai tanokat, vallási hitelveket és történelmi mítoszokat kérdőjeleztek meg, élesen szembeállítva a tudományos gondolkodás híveit és ellenlábasait. Talán mind közül a leghíresebb (és éppen az Egyesült Államokban máig nem meghaladott) vita Charles Darwin elsőként 1859-ben publikált biológiai evolúcióelmélete körül robbant ki, amelyet a konzervatív kereszténység hívei ateista propagandaként utasítottak el, mert az őszösvetségi tereméstörténettel szemben az emberi faj (és minden más biológiai organizmus) kialakulását a természetes kiválasztódás és a környezethez való alkalmazkodás által vezérelt hosszú,

⁷ Edisonról és Fordról magyarul lásd JOHNSON 2016: 574–576, 600–601.

⁸ Az ifjú feltalálók kalandjait tárgyaló könyvekről lásd LUCKHURST 2005: 53–56.

évmilliókon át tartó folyamatként mutatta be.⁹ A természettudományos világkép új perspektívákat nyitott a mikro- és makrokozmoszra, az emberiség és a Föld múltjára és jövőjére egyaránt, és ez szintén lecsapódott a korszak efféle problémákra nyitott szerzőinek gondolkodásában. Egyedül vagyunk-e értelmes lények az univerzumban? Képesek leszünk-e meghódítani a világűrt és más bolygókat? Hova vezethet az emberiség technológiai, társadalmi és kulturális evolúciója? A fantasztikus irodalom bizakodó és borúlátó válaszokat egyaránt kínált ezekre a kérdésekre.

Harmadik kulcsnézőként a 19. század drámai sebességgel átalakuló társadalmi és kulturális struktúráit kell megemlítenünk. A gombamódra szaporodó gyárak és a több százezres, majd milliós lakosságúvá hízó iparvárosok, az új társadalmi csoportok, mindenekelőtt az ipari munkásság és a városi középosztály növekvő súlya, a kötelező iskoláztatás bevezetése és az olvasásban szórakozást kereső tömegek egyre nagyobb száma a földművelésen, a falusi kisközösségeken és a szóbeliségen alapuló hagyományos vidéki életmód visszaszorulását és egy új, domináns városi kultúra előretörését jelezték. Ebben a modern, kíváncsi és jövőbe tekintő urbánus kultúrában (ahol már általánossá vált az írástudás, és a szegényebb tömegek is aktívan érdeklődtek az olcsón elérhető szórakoztató olvasmányok iránt) vált népszerűvé többek között az a fajta izgalmas új irodalom, amely a tudomány és a technika aktuális állapotából kiindulva, játékos képzelettel újabb modern „csodákat” és azoknak az emberi életmódra gyakorolt hatását igyekezett megjeleníteni.¹⁰

⁹ Miközben a darwinizmus és a kereszténység közötti vita Európában a 20. század elejére nyugvópontra jutott, és az evolúcióelmélet helytálló mivoltát általános konszenzus övezi, az Egyesült Államokban fundamentalista protestánsok milliói mindmáig elszántan tagadják azt, és egyre újabb „alternatív teóriákkal” rukkolnak ki, amelyek a bibliai teremtéstörténetet próbálják (ál-)tudományos elméletté formálni, mint például a kreacionizmus vagy az „intelligens tervezés” elmélete. Bővebben lásd MASI 1997 és CLEMMITT 2005.

¹⁰ A műfaj kialakulásának társadalmi és kulturális hátterét a legbővebben és a legalaposabban Luckhurst tárgyalja. LUCKHURST 2005: 15–29.

A SCIENCE FICTION ELŐTTI „SCIENCE FICTION”:

EGY ELJÖVENDŐ MŰFAJ EURÓPAI ÉS

AMERIKAI ELŐFUTÁRAI

Az amerikai *science fiction* térhódítása elválaszthatatlan az amerikai populáris kultúra egyik sajátos jelenségétől: a ponyvamagazinok létrejöttétől és népszerűvé válásától. A fapépból készült, gyenge minőségű, de olcsó papír feltalálása az 1880-as években lehetővé tette az angolul *pulp* (szó szerint „pép”, de magyar megfelelője a „ponyva”) néven ismert, igénytelen kivitelű, a 20. század elején már figyelemfelkeltő, harsány, túlszínezett borítókkal ellátott magazinok felfutását. Ezek a népszerű magazinok öldöklő harcot vívtak az olvasók kegyeiért, ezért folyamatosan keresték az új és sikerrel kecsegtető írásokat. Ennek hatására nagymértékben megnőtt az igény a szórakoztató elbeszélések iránt, amelyek esetében azonban az irodalmi színvonal sokadrangú szempontnak számított az izgalmas történet és az olvasókat magával ragadó (lenyűgöző-borzongató-elgondolkodtató) hatás mögött. Mivel a ponyvamagazinok rengeteg gyenge minőségű, szenzációhajhász, közheyles, helyenként plagizált irományt közöltek, a ponyvairodalmat és szerzőit a műveltebb közönség körében egyöntetű lenézés övezte, és ez a negatív asszociáció évtizedeken át kísérte a ponyvamagazinok által „megteremtett” műfaj, vagyis a *science fiction* fogalmát is. Mindazonáltal a népszerűbb SF-magazinokat lelkes olvasók tömegei olvasták, és kereskedelmi sikerük megelőlegezte a műfaj későbbi világhódítását is.

A műfaj névadója, Hugo Gernsback az *Amazing Stories* 1926. áprilisi 1-jei számában megjelent programadó írásában így határozta meg a „scientifiction” mibenlétét: „A »tudományossztori« név alatt a Jules Verne, H. G. Wells és Edgar Allan Poe típusú történeteket értem – egy bájos románc tudományos ténnyel és prófétai látomással elegyítve.”¹¹

Ebben az egy mondatban Gernsback voltaképpen fel is vázolta az általa elképzelt új irányzat példaképeit és előfutárait, akik mindegyikétől egy-egy történetet is közölt ugyanebben a számban. Akár jelképesnek is nevezhető, hogy egy francia, egy angol és egy amerikai szerzőt nevezett meg, akik

¹¹ GERNSBACK 1926: 3.

ugyan többnyire nem a *science fiction* műfajába sorolható elbeszéléseket írtak, ám mindegyikük életművének jelentős részét teszik ki a 20. századból visszatekintve „korai SF”-nek avagy „proto-SF”-nek minősíthető írások.

Háromjuk közül a legrégebbi író a kora 19. századi amerikai irodalom öntörvényű génusza, Edgar Allan Poe (1809–1849) volt, akinek leghíresebb elbeszélései a gótikus horror kategóriájába sorolhatók, valamint a közmegegyezés őt tekinti a detektívtörténet feltalálójának is,¹² de nagyjából egytucatnyi novelláját a 20. századi kritika utólag az SF címkével látta el.¹³ Ezek nagy része kevésbé ismert írás, és nem is tartoznak életműve legjavához. Mindazonáltal Poe szenvedélyesen érdeklődött a korabeli természettudományok és a technika legújabb eredményei iránt, és képes volt arra, hogy egyes, gazdag fantáziával megírt történeteinek hűvös rációval és tudományos zsargonnal megfogalmazott magyarázattal kölcsönözzen hitelességet, amellyel valóban megelőzte korát.¹⁴ Poe efféle írásai azonban inkább az utókor által felfedezett kuriózumok, semmint egy folytatálagos irodalmi hagyomány elindítói: a 20. századi amerikai SF ritkán nyúlt vissza hozzá, annál inkább a természetfeletti horror olyan hírességei, mint H. P. Lovecraft vagy a kortárs Stephen King.

Annál nagyobb hatást gyakorolt a műfajra világszerte a francia Jules Verne (magyaros nevén Verne Gyula, 1828–1905), aki 1863-tól kezdve „voyages extraordinaires”-nek, azaz „rendkívüli utazások”-nak titulált regénysorozatában nemcsak kalandos földrajzi felfedezésekre invitálta olvasóit, hanem olyan fantasztikus történeteket is írt, amelyek középpontjában vagy egy elképzelt új technikai csoda állt, mint például a tengeralattjáró és a repülőgép, vagy egy hihetetlen kaland, így a Föld belsejébe vagy a Hold felé indított expedíció.¹⁵ A képzelt utazás mint cselekményváz természetesen ezt megelőzően is sok

¹² Lásd BOLLOBÁS 2005: 92.

¹³ Ezek talán legteljesebb gyűjteményét lásd BEAVER 1974.

¹⁴ Poe hatott ezzel például Jules Vernére is: I. F. Clarke szerint Verne ágyúgolyós Hold-utazóinak története kimutathatóan merít Poe *Hans Pfaall páratlan kalandja* című novellájából, amelyben a narrátor léghajón egészen a Holdig emelkedik. CLARKE 1979: 97. A novellát lásd POE 1998: 62–111.

¹⁵ Az érintett regények: *Nemo kapitány* (1870), *Hódító Robur* (1886), *Utazás a Föld középpontja felé* (1864), *Utazás a Holdba* (1865), *Utazás a Hold körül* (1870).

évszázados hagyományra tekintett vissza,¹⁶ ám Verne megkülönböztető sajátossága volt a kortárs tudományos ismeretek középpontba állítása, a hihetetlen találmányok szinte pedáns alaposságú leírása. Verne elsősorban a C. S. Lewis által utóbb „mérnökirodalom”-ként¹⁷ aposztrofált (napjainkban leginkább „hard SF”-ként emlegetett) irányzat atyja: miközben a szerző rendkívül ötletesen, fantáziadúsan képzel el a közeljövő tudományos és műszaki csodáit, szereplői könnyen felismerhető szentimentális klisékből építkeznek, stílusa kedélyeskedő és körülményes, a cselekmény hol lassan csordogál, hol váratlan és motiválatlan fordulatokat vesz. Mindazonáltal műveit hamarosan szinte minden európai nyelvre lefordították, és különösen nagy hatást gyakorolt az amerikai népszerű ifjúsági irodalomra, amely az 1870-es évektől a századelőig ontotta a különféle „ifjú feltalálók” csodálatos gépezeteiről és izgalmas kalandjairól szóló történeteket filléres regényekként (*dime novels*) kiadott sorozatok formájában, amelyeket változatos álnevek alatt gyakran egyetlen szerző írt. Az egyik legtermékenyebb ilyen szerző Luis Senarens volt, az ifjabb Frank Reade- és a Jack Wright-sorozatok írója, akit már életében az „amerikai Jules Verne”-ként emlegették, és aki egyes becslések szerint 1500 ilyen ponyvaregényt hozott össze bő három évtizedes pályafutása során, több mint két tucat különféle álnév alatt.¹⁸

A három szerző közül Gernsback egyetlen élő kortársa a brit „tudományos románc”¹⁹ vitán felül legkiemelkedőbb szerzője, H. G. Wells (1866–1946) volt, aki 1895-ben adta ki a műfaj egyik klasszikusát, *Az időgép* című kisregényt, amelyet a következő másfél évtizedben közel tucatnyi világhírű

¹⁶ A kalandos-hihetetlen tengeri és szárazföldi utazások története jóformán egyidős az írott irodalommal, itt elég az akkád *Gilgames-eposzra* (Kr. e. 1500 k.) vagy az *Odüsszeiára* utalni, de említhetünk olyan klasszikusokat is, mint Morus Tamás *Utópiája* (1516) avagy a 18. századi angol irodalomból Daniel Defoe magányos hajótöröttéről szóló *Robinson Crusoe*-ja (1719) és Jonathan Swift *Gulliver utazásai* (1726) című satirikus regénye.

¹⁷ Lásd LEWIS 1977: 122.

¹⁸ Lásd JAMES 1994: 25–26.

¹⁹ Angolul *scientific romance*: a kifejezés először egy 1886-os kötet címeként bukkant fel, de az 1890-es években már rutinszerűen alkalmazzák műfaji címke gyanánt többek között H. G. Wells korai fantasztikus regényeinek recenziói is (lásd STABLEFORD 1985: 5–7). A fogalmat végül éppen az amerikai SF térhódítása szorítja ki a brit használatból is 1945 után. STABLEFORD 1985: 321–340.

SF-mű követett.²⁰ Ezek közül is kiemelkedik az amerikai SF-re gyakorolt hatása szempontjából a *Világok harca* (1898), amely először ábrázolta precíz, áldokumentarista hitelességgel a földönkívüliek invázióját, továbbá Wells marslakói – csápokkal rendelkező, groteszk, visszataszító lények, akik az embereket kizárólag táplálékforrásnak tekintik – a későbbi SF-szörnyek ősképevé váltak.²¹ Az evolúcióelméleten nevelkedett Wellset nem annyira a technológiai fejlődés, mint inkább a tudományos és műszaki forradalmak nyomán rohamos léptékben átalakuló életmód, a társadalom és a benne élő egyén problémái, illetve az emberiség hosszú távú kilátásai izgatták. Leghíresebb regényei igen termékeny SF-toposzok archetípusaivá váltak; Bernard Bergonzi brit kritikus egyenesen „modern mítoszoknak” nevezte őket.²² Wells cselekményszövése ugyan nem nélkülözi a kalandos-romantikus kliséket, ám stílusérzéke messze felülmúlja Vernét, többnyire pesszimista végkicsengésű történetei pedig sokkal gazdagabb metaforikus-szimbolikus jelentéspotenciállal rendelkeznek. Tematikai sokszínűsége, valamint a jövővel és az emberi természettel kapcsolatos ambivalens attitűdje mintegy megalapozta a 20. századi *science fiction* jellegét; nem érdemtelenül emlegette őt Brian Aldiss a *science fiction* Shakespeare-jeként,²³ de Edward James is úgy fogalmazott, hogy „az SF későbbi története szinte Wellshez fűzött lábjegyzetek sorozatának látszik”.²⁴ Wells írásai óriási hatást gyakoroltak a két világháború közötti amerikai SF-írókra is, de kevesen voltak képesek felmutatni hozzá hasonló gondolati mélységet és összetettséget.

Összegzőképpen elmondható, hogy a Gernsback által megnevezett műfaji előfutárok mindegyikétől örökölt valamit a 20. századi amerikai SF. Poe-tól (és persze Mary Shelley-től) a racionalitás vékony felszíne alatt bujkáló horrort, az idegentől, a másságtól való ösztönös iszonyodást, ami akár a visszataszító és gonosz földönkívüliek, akár az ember ellen forduló mesterséges teremtmények formájában is megjelenhet a műfajhoz tartozó történetekben. Vernétől a technicizmust, a gépeket, a műszaki újításokat,

²⁰ Részletesebben lásd PINTÉR 2024: 368–370.

²¹ A regény részletes elemzését lásd PINTÉR 2021.

²² BERGONZI 1961: 18–19.

²³ ALDISS 1994: 161.

²⁴ JAMES 1994: 28.

a mindenható tudomány, a természet feletti dominancia kultuszát tette magáévá a műfaj, de Verne az előképe a kalandos-viszontagságos cselekmény-bonyolításnak, az amerikai SF zömére jellemző akciódús, de a jellemépítésre és a nyelvi megformálásra kevés figyelmet fordító írásmódnak is. Wells elsősorban a „társadalmi SF”²⁵ vagy – a rövidítés alternatív feloldásával kitalált – „spekulatív fikció”²⁶ korai művelője, de életműve kirajzolja azt a két pólust is, amelyek között az SF jövőképe mozog: derűlátás és pesszimizmus, utópia és disztópia ellentéte ez, amelyen belül a korai SF inkább az előbbi pólus felé orientálódott, 1945 után viszont az utóbbi irányba fordult.

AZ AMERIKAI SCIENCE FICTION, AZ ATOMBOMBA ÉS A CIVILIZÁCIÓ VÉGÉNEK VÍZÍÓJA

Az SF néven ismertté vált önálló amerikai műfajt alapvetően néhány erre szakosodott ponyvamagazin hozta létre az 1930-as és 1940-es években, ezért is emlegették a rajongók ezt az időszakot a műfaj „aranykoraként”, és ezért lett az SF korai korszakának meghatározó (sőt, szinte kizárólagos) formája az elbeszélés.²⁷ Színvonalában kiemelkedett a többi közül a legendás szerkesztő, John W. Campbell által kiadott *Astounding Science Fiction* (*Elképesztő science fiction*). A fizikus végzettségű Campbellnek, aki korábban maga is írt SF-novellákat az *Amazing Stories*-ba és 1937-ben vette át a *Astounding* szerkesztését, nagyon határozott elképzelései voltak a műfajról, és ezeket következetesen – helyenként erőszakosan – érvényre is juttatta. Gernsbackhez hasonlóan ő is prófétai erényeket tulajdonított az SF-nek, de a valószerűtlen kalandok és találmányok, a csodás technika kultusza helyett a fókusz inkább az emberi társadalom és gondolkodás változásaira kívánta helyezni, valamint a „tudomány” az ő értelmezésében magában

²⁵ Az SF egyik úttörő elméleti teoretikusa, a Jugoszláviából Kanadába emigrált Darko Suvin az utópiát az SF „szociopolitikai alműfajaként” azonosította. SUVIN 1979: 95.

²⁶ A kifejezést elsőként a 20. századi amerikai SF egyik legbefolyásosabb alakja, Robert A. Heinlein népszerűsítette, mint az SF olyan alfaját, amely racionális extrapoláció segítségével igyekszik elképzelni az emberi társadalom jövőbeli problémáit és kihívásait (lásd HEINLEIN 1977).

²⁷ JAMES 1994: 62–63.

foglalta a társadalomtudományokat, beleértve a „jövő történelmét” is.²⁸ Gernsbacknél sokkal jobb érzéke volt a valódi tehetségek felfedezéséhez és formálásához: a 20. századi amerikai SF két kiemelkedő szerzője, Isaac Asimov és Robert A. Heinlein, valamint számos további neves írója egyaránt az *Astounding*ban kezdte pályafutását.

Asimov szerint 1945 mérőldkő a műfaj történetében, mert az atombomba bevetése Hirosimában és Nagasakiban rádöbbenette az olvasóközönséget, hogy az SF nem csupán furcsa, meghökkentő, valószerűtlennek hangzó történetekről és ifjúsági közönségnek szánt superhősökről szól, hanem aktuális és hűsbavágó kérdéseket vet fel, amelyeket komolyan kell venni: szerrinte ez adta meg a műfaj magasabb rangját, és ezáltal került be az irodalom főáramába.²⁹ Campbell az első sikeres nukleáris kísérletektől kezdve nagy figyelemmel követte az atomkutatást, és erre biztatta szerzőit is: az 1940-es évek elejétől kezdve az *Astounding*ban sorra jelentek meg az (akkor még csak elméleti lehetőségként létező) atomerőművekről és atomfegyverekről szóló történetek. Az egyik legendává nemesült anekdota szerint 1944-ben a magazin egyik novellája annyira precízen hivatkozott az uránium-235 izotópból láncreakció révén készíthető bombára, hogy az FBI katonai titkok kiszivárogtatásának gyanújával vizsgálat alá vette Campbellt és magazinját.³⁰

A nukleáris korszak tényleges beköszönte azonban inkább pesszimizmust és szorongást szült az SF-szerzők körében: a korábbi amerikai SF zömére jellemző technológiai optimizmus, a tudomány határtalan fejlődésébe és annak áldásos hatásaiba vetett szilárd hit helyét átvette az aggodalom és a gyanakvás. A Manhattan-terv ékes példát szolgáltatott arra, hogy a tudósok és mérnökök jószándékú naivitását könnyen kihasználhatják a politikusok és a katonák, akik hatalomvágya, szűklátókörűsége és paranoiája világméretű katasztrófához vezethet. A politikai elit bölcsességében kevésbé bízó írók komor történetekben vizionálták a két superhatalom közt kitörő atomháborút, az emberi civilizáció összeomlását és a radioaktív szennyeződés pusztító következményeit. Lírai tömörsége és tragikus ereje révén kiemelkedik ezen

²⁸ JAMES 1994: 55–66.

²⁹ ASIMOV 1977: 44.

³⁰ LUCKHURST 2005: 95–96.

íráások közül Ray Bradbury *Langy esők jönnek* (1950) című elbeszélése,³¹ amelyben egy önműködő családi ház túléli saját lakói és a város pusztulását. Talán a legmaradandóbb regényterjedelmű munka Walter M. Miller *Hozsánna néked, Leibowitz!* (1959) című fekete komédiája, amelyben évszázadokkal a nukleáris apokalipszist követően egy katolikus szerzetesrend őrzi a régmúlt technológiai civilizáció ereklyeként tisztelt maradványait, hogy aztán azokból újabb századok múltán ismét kifejlődjön a modern tudomány és létrehozzák ugyanazokat a tömegpusztító eszközöket, mint elődeik – hasonló eredménnyel. Miller antropológiai borúlátása egyáltalán nem ritka a korszakban: az atomfegyverek tömegessé válása és a két szuperhatalom hidegháborús szembenállása nagyon is élesen vetette fel azt a kérdést, hogy az emberiség képes-e fennmaradásra vagy „sárkányfog-vetemény”-ként önmaga elpusztítására ítéltetett. A nukleáris ítéletnap tematikája utat talált az amerikai filmekbe is: komor drámaként a *Fail Safe* (*Hibabiztos*, 1964), szatirikus fekete komédia formájában a *Dr. Strangelove* (1964) mutatta be a tragikus véletlenek és az emberi korlátoltság eredményeként bekövetkező atomháborús apokalipszist.

Az SF-szerzők érdeklődése azonban hamar túllépett a katasztrófa pusztá elképzelésén,³² és a posztapokalipszis, vagyis a modern tudományos-technológiai civilizáció összeomlása után létrejövő társadalom és életmód elképzelt bemutatása a műfaj egyik legnépszerűbb és legtermékenyebb toposzává vált. A tartós radioaktív háttérsugárzás mutációs hatása az emberi és állati szervezetekre, az ipari környezetszennyezés okozta ökológiai összeomlás, különféle pusztító járványok avagy a 20. század második felében látványos lendületet vevő népességrobbanás egyaránt megjelentek mint olyan tényezők, amelyek révén az emberi faj globális fejlődése zsákutcába juthat vagy negatív fordulatot vehet.³³

³¹ Lásd BRADBURY 1982: 210–217.

³² A 20. század talán legeredetibb amerikai SF-írója, Philip K. Dick már 1955-ben ezt sürgette egyik esszéjében: „Ahelyett, hogy a végétéletről írunk, talán adottnak kéne vennünk és tovább kéne lépnünk. Legyen a romokban heverő világ a kiindulópont: jelentsük ki az első bekezdésben és essünk túl rajta [...]. Legyen a történet központi témája vagy ötlete a szereplők kísérlete arra, hogy megoldják a háború utáni túlélést.” DICK 1995: 55.

³³ Bővebben lásd BENCZIK 2022.

Az 1945 utáni posztapokaliptikus látomások száma és variációja szinte végtelen, de a technológiához való viszonyuk alapján néhány jellemző altípusba sorolhatók. Gyakori változat a „vissza a természethez” jellegű világ, amely a technológiai civilizáció összeomlása után természetközelibb, agrárius jellegű, gyakran az európai középkort vagy a gyarmati korszak Amerikáját idéző emberi közösségeket ábrázol, adott esetben a pasztorális idill képeivel, aminek az amerikai irodalomban mélyre nyúló gyökerei vannak.³⁴ Ennek negatív ellenpontja a primitív, káoszba süllyedt emberiség, ahol a túlélők kis csoportjai könyörtelen harcot vívnak a túlélésért.³⁵ Egy másik jellemző irányzatot az „élhetetlen Föld” címkével lehetne jellemezni: ezekben a túlélő kisközösségek a föld alatt vagy az űrben, esetleg egy másik bolygón vészeli át a nagy többséget elpusztító kataklizmát, és jellemző problémájuk az erőforrások szűkössége, amely általában szigorúan szabályozott, autoriter vagy diktatórikus politikai berendezkedést von maga után. Az összes altípus közös vonása a modern civilizációhoz fűződő ellentmondásos viszony: a jelenből a múltba transzponált társadalom egyszerre lesz a nosztalgia rózsaszín szemüvegén át szemlélt elveszett paradicsom (mint például Philip K. Dick *Pisze Pat idejében* [1963] című novellájában, ahol a föld alá szorult túlélők az 1950-es évek kertvárosi életformáját felidéző Barbie-szerű babákkal és társasjátékokkal szórakoztatják magukat³⁶), és a katasztrófához vezető példázat, amelynek megismétlését mindenáron el kell kerülni (ezt egyes SF-történetek gyakran a múlt vagy annak tárgyi emlékei tabusításával fejezik ki, mint például a *Silo* [2021–] című tévésorozat). A domináns disztópikus jelleg ellenére nyomokban megjelenik egy új kezdet vagy kibontakozás ígérete is ezekben a narratívákban, elsősorban azon generációk számára, akiknek a régi világ már ismeretlen, míg az új (az olvasó számára ijesztő és nyomasztó) létezés magától értetődő.

³⁴ Az amerikai pasztorális hagyomány és a technológia viszonyának klasszikus tárgyalását lásd MARX 1967.

³⁵ Ennek a változatnak talán legnyomasztóbb példája a kortárs amerikai irodalom egyik nagysága, Cormac McCarthy *Az út* (2006) című regénye, amely egy apa és fia vándorlását mutatja be a kannibalizmusba süllyedt USA-ban.

³⁶ Lásd DICK 2005: 279–304.

AZ AMERIKAI SCIENCE FICTION,
AZ ŰR FELFEDEZÉSE ÉS AZ ÚJ EXPANZIÓ VÍZIÓJA

Az űrutazás az SF műfajának alaptoposza, és az űrhajó talán a legismertebb és legerősebb szimbóluma. Az írók képzelete ez esetben is messze megelőzte a technológia tényleges lehetőségeit, hiszen a Föld elhagyása ember készítette járművel már az 1920-as és 1930-as években is rendkívül népszerű témának számított, és a műfaj egyik korai sztárszerzője, Edward E. Smith (becenevén „Doc” Smith) már első, 1928-ban az *Amazing Stories*ban sorozatban közölt regényével, a *The Skylark of Space*-szel (*Az űr pacsirtája*) megteremtette a későbbi űropera műfaját,³⁷ hiszen hősei gátlástalanul száguldoztak keresztül-kasul a világűrben egyik kalandtól a másikig, a valószínűség látszatával sem törődve. Smith elsődleges közönsége a kamaszfiúk közül került ki, és a korszak pezsgő magazinpiaca termelte ki az 1940-es évek elején induló, előbb országos, majd nemzetközi hírnevet elérő első „nagy generáció” számos pályakezdő fiatal szerzőjét.³⁸ Az űropera a későbbiekben is népszerű és termékeny irányzata maradt az amerikai SF-nek, amely a műfaj kulisszái közé mentette át a kalandregények és a western jellegzetes szereplőit és cselekményelemeit: a bátor és kemény öklű magányos hőst, az elvetemült gonosztevőt, a romantikus fordulatokat és a pergő tempójú, izgalmas, küzdelmes, ám gyakran valószerűtlen kalandokat.

Cselekmény-központúsága miatt ez bizonyult a legkönnyebben vizuális médiumra adaptálható SF-irányzatnak: a mára nemzetközi legendává nemesült *Star Trek*-univerzum³⁹ első, 1966 és 1969 között bemutatott első sorozata is az addigra már megszokott és közismert űroperai kliséket hasznosította újra. A bátor Kirk kapitány és hűséges legénysége ismeretlen bolygókat fedez fel, és minden epizódban újabb és újabb veszélyes kalandokba bonyolódik,

³⁷ Az űroperáról magyarul részletesebben lásd SÁNTA 2012: 76–84.

³⁸ Ezek egyike, a ponyvamagazinokon felnőtt Isaac Asimov szemléletesen írta le, miként lettek a változásra és a jövőre nyitott tizenévesek az SF természetes közönsége, és hogy ennek megfelelően miként vált a kezdeti korszak domináns irányzatává a kalandos űropera, illetve a csodás találmányokra összpontosító „kütyü-SF”. ASIMOV 1977: 38–40.

³⁹ A magyar televízióban igen szerencsétlen magyarítással az *Űrszerek*ek címet kapta – rejtély, hogy miért, hiszen a történet egy Enterprise nevű katonai csillaghajó kalandjairól szól.

többnyire veszedelmes idegen lényekkel kell megküzdeniük.⁴⁰ Bár a sorozat a távoli jövőben játszódik, amikor a hagyományos nemzetek megszűntek és az emberiség kirajzott az űrbe, a „Föderáció”, amelynek képviselőiben az Enterprise és legénysége a galaxist járja, kézenfekvő párhuzamokat mutat az Egyesült Államokkal, amit a sorozat ikonikussá vált nyitó képsora még inkább aláhúzott. Az űrben elsuhanó űrhajó képei alatt a narráció így hangzott: „Az űr a legvégső határ. Ennek végtelenjét járja az Enterprise csillaghajó, melynek feladata, [...] hogy eljusson oda, ahová még ember nem merészkedett.”⁴¹ Az amerikai határvidék mítoszával és az ismeretlen kontinens felfedezésével és meghódításával sugallt hasonlóságok a *Star Trek*et és szereplőit jellegzetesen amerikai kulturális kontextusba ágyazták: korántsem véletlen, hogy az Enterprise űrhajó eredeti makettje napjainkban a washingtoni Nemzeti Légi és Űrmúzeum (National Air and Space Museum) állandó kiállításán látható, az amerikai űrkutatás valódi ereklényeivel egy fedél alatt.⁴² A *Star Trek* készítői számára is váratlan és tartós népszerűsége nyomán az 1980-as években több mozifilm született az eredeti sorozat szereplőivel, majd 1987-ben útjára indult a *The Next Generation* (A következő generáció) című folytatás, amely 80 évvel később, teljesen új szereplőkkel, de ugyanabban az univerzumban játszódik. A jóval mélyebb és összetettebb karakterek és színvonalasabb történetek végképp bebetonozták a *Star Trek*-univerzum népszerűségét, és azóta további sorozatokban és mozifilmekben talált utat a fiatalabb közönséghez.⁴³

Ám az amerikai űropera világraszóló karrierjét nem a *Star Trek* eredeti tévésorozata, hanem egy SF-történeteken felnőtt fiatal amerikai rendező, George Lucas indította el 1977-es filmjével, a *Csillagok háborújával* (eredeti angol címén *Star Wars*), amely kétségtelenül korszakhatár az SF-műfaj

⁴⁰ A sorozat producere, Gene Roddenberry úgy adta el a *Star Trek*et az NBC tévétársaságnak, mint egy űrben játszó pionírwesternt, ami jól mutatja a két irányzat hasonlóságát. Ugyanezt a módszert alkalmazta George Lucas is, amikor az eredeti *Star Wars*-filmet úgy mutatta be a 20th Century Fox döntéshozóinak, hogy annak lényege a „cowboyok az űrben”. BRODE 2012: 1.

⁴¹ A magyar szöveg forrása: INTROBOY 2018.

⁴² A szerző személyes tapasztalata 2017. júniusi látogatása során. Lásd még: National Air and Space Museum [é. n.].

⁴³ Lásd STOPPE 2022: 5–6.

történetében. Lucas forgatókönyve (amely később regény formájában is megjelent⁴⁴) az amerikai SF afféle kollázsának is felfogható, hiszen a műfaj szinte minden kelléke megjelenik benne a galaktikus birodalomtól és félelmetes űrhadseregétől kezdve a fénysebességnél gyorsabb utazáson, a lézerfegyvereken és a beszélő robotokon át egészen a legkülönfélébb jellegű idegen bolygókig és groteszk földönkívüli lényekig. Ezekből a heterogén elemekből Lucas olyan látványos, fordulatos és izgalmas történetet alkotott, amelynek cselekményváza a tündérmesékkal és a klasszikus fantasyvel rokon: árva parasztfiú főszereplője, Luke Skywalker látszólag véletlenül keveredik bele a gonosz birodalom és az ellene lázadó köztársaságpártiak konfliktusába (amely könnyen asszociálható például az amerikai függetlenségi háborúval), ám egy gyönyörű hercegnő megmentése és a birodalom szuperfegyvere, a Halálcsillag megsemmisítése révén a felkelők vezérévé és hőségévé emelkedik. Lucas talán legeredetibb kreációja a hajdani köztársaság stabilitása felett őrködő Jedi-lovagok csoportja, akik egy középkori nyugati lovagrend és egy keleti buddhista vagy taoista szerzetesrend vonásait ötvözik, és egy misztikus-természetfölötti energia, az Erő ismeretében és segítségével emberfeletti képességek birtokába jutnak.⁴⁵

A *Csillagok háborúja* elsöprő és világraszóló sikert aratott, olyannyira, hogy még az amerikai kultúrához erős fenntartásokkal viszonyuló kelet-európai szocialista országok sem tudtak kitérni előle, és (igaz, kétéves késéssel) 1979-ben a magyar mozikban is folytatta diadalútját. Az 1983-ig trilógiává, majd az azóta eltelt évtizedekben multimédiás univerzummá bővülő franchise a műfaj világszerte legismertebb reprezentánsává nőtte ki magát. Bár az idősebb és igényesebb SF-rajongók jelentős része egykor némi fanyalgással fogadta a sok fantasztikumot, de igen kevés tudományos-ságot felvonultató, fekete-fehér jellemekből építkező, meseszerű történetet, az 1970-es és 1980-as évek fiataljai számára lenyűgöző, életre szóló élményt jelentett a film, amelynek sikere a *science fiction*t az amerikai kultúra peremvidékéről a centrumába helyezte át. Az 1980-as évektől kezdve már futószalagon készültek nagy költségvetésű SF-filmek Hollywoodban, miután a filmipar

⁴⁴ Magyarul: LUCAS 1980.

⁴⁵ A Jedi-lovagok és tágabban a Star Wars-univerzum kelet-ázsiai inspirációiról lásd FIELDING 2012.

felfedezte a műfaj elképesztő népszerűségében rejlő profitlehetőségeket. A *Star Wars* még az amerikai közélet szókinscébe is utat talált: Reagan elnök hivatalosan SDI (Strategic Defense Initiative, vagyis Stratégiai Védelmi Kezdeményezés) néven ismert ambiciózus, ám utóbb megvalósíthatatlannak bizonyuló fegyverzetfejlesztési programja, amelynek alapelgondolása szerint az űrbe telepített eszközökkel semmisítették volna meg az USA-t fenyegető ballisztikus rakétákat, a korabeli amerikai, majd ennek nyomán a nemzetközi sajtóban is a „Star Wars program”, vagyis a „csillagháborús program” elnevezést kapta.⁴⁶

A képzelet szárnyán szabadon repkedő galaktikus kalandok mellett az SF igényesebb alkotói érzékenyen reagáltak az űrkutatás valódi fejleményeire. Az 1960-as években a Szovjetunióval versengő Egyesült Államok hatalmas anyagi ráfordítás és tudományos-mérnöki fejlesztőmunka révén megvalósította az emberiség évezredes álmát, és embert juttatott a Hold felszínére. A Neil Armstrong és Edwin „Buzz” Aldrin 1969. július 21-i történelmi landolását megelőző évben, 1968-ban került az amerikai mozikba Stanley Kubrick 2001: *Űrodüsszeia* című filmje, amelyet sokan máig minden idők legnagyobb SF-filmalkotásának tartanak. A neves brit SF-író, Arthur C. Clarke forgatókönyvén alapuló film története az ősemberek korától a Naprendszer felfedezéséig ível, és alapgondolata az, hogy az emberi evolúciót titokzatos, a filmben csak hátrahagyott fekete hasábjai által megjelenített földönkívüliek indították el, akik mindmáig figyelemmel kísérik az emberiség fejlődését. A mű úttörő képi világa korábban sosem látott valószerűséggel és aprólékos precizitással jelenítette meg az űrutazást és az űr élményét a vásznon,⁴⁷ a film zömére jellemző tudományos hitelességet azonban a film misztikus-fantasztikus zárata, a főszereplő űrhajós, Dave Bowman bizzar élményei, gyors öregedése, halála és újjászületése ellenpontozza.

A számítógépes trükkgrafikának (angol rövidítéssel: CGI) az 1990-es években induló robbanásszerű fejlődése a 21. században elhozta az SF-mozik

⁴⁶ Lásd HARTUNG 1998.

⁴⁷ Feltételezhetően Kubrick filmjének lenyűgöző vizualitása is hozzájárult annak az összeküvés-elméletnek a kiirthatatlan burjánzásához, miszerint valójában a Holdra szállás sosem történt meg, a világ nézőit hamisított stúdiófelvételekkel csapta be a fondorlatos NASA és az amerikai kormány. KNIGHT 2019.

és tévésorozatok aranykorát abban az értelemben, hogy a legelképesztőbb látványvilágok megteremtésére is lehetősége van a filmkészítőknek, beleértve az űrhajók és az űrutazás minden korábbinál tökéletesebb megjelenítését. Ez egybeesett az SF tágabb kulturális recepciójának előrehaladtával, az SF-narratívák és toposzok széles körű megismerésével és befogadásával, így napjainkban az SF-filmek és sorozatok elképesztően gazdag kínálata jellemző a mozikban és a streamingplatformokon egyaránt. Ebből a szinte áttekinthetetlen sokszínűségből egy kultúrtörténeti szempontból különösen izgalmas sorozatot ragadnék ki: a *For All Mankind* (*Az egész emberiségért*) című, 2019 óta négy évadot megért sorozat egy olyan alternatív történelmi narratívát mutat be, amelyben az USA-t megelőzte a Holdra szállásban a Szovjetunió, és ennek nyomán a következő évtizedekben mindkét ország továbbra is óriási anyagi és tudományos befektetésekkel folytatja a Hold, majd a Mars felfedezését és betelepítését. Az izgalmas és fordulatos történet alig leplezett üzenete, hogy a szuperhatalmak vetélkedésének hasznos mellékterméke volt az űrkutatás felfutása, és az egész emberiség látta kárát annak, hogy 1970 után más irányba fordult a nagypolitika figyelme. Ebben a tekintetben a sorozat hűen reprezentálja az amerikai SF egyik legjellemzőbb ideológiai meggyőződését, miszerint az emberiség küldetése a világűr, a Naprendszer vagy (egy jóval tágabb időhorizonton) akár az egész galaxis meghódítása, amely tudományos-technológiai, társadalmi és kulturális szempontból egyaránt pozitív hozadékkal jár.

AZ AMÉRIKAI SCIENCE FICTION,
A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ÉS
A POSZTHUMANIZMUS VÍZIÓJA

A *science fiction* másik jelképes figurája a robot, vagyis a mesterséges értelmes lény, amely persze számos más néven is ismert a műfajban (android, cyborg stb.). Köztudomású, hogy az elnevezés Karel Čapek cseh író nyelvi leleménye, amelyet *R. U. R.* című, 1921-ben bemutatott színdarabjában használt először, és a szláv nyelvek zömében létező *robota* (munka, szolgálat) szóból ered, ugyanis drámájában a „robotok” mesterséges munkások (de nem gépek),

akiket az emberek helyett dolgoztatnak a gyárban.⁴⁸ A szó valódi világkarrierjét azonban már az amerikai angol nyelvnek köszönheti, ugyanis az 1930-as évek ponyvamagazinjai sorozatban közöltek robottörténeteket – ekkor vált a szó a „gépmember”, vagyis az alapvetően fémből vagy más mesterséges anyagokból készült értelmes lény szinonimájává. Az első jelentékeny szerző Eando Binder (valójában két testvér, Earl és Otto Binder írói álneve) volt, aki egész sorozatot közölt egy Adam Link nevű, erősen emberszerű robot kalandjaiból, és feltehetően hatott a robottörténetek mindmáig leghíresebb amerikai mesterére, Isaac Asimovra is.⁴⁹

A biokémiából doktorált Asimov (1920–1992) még 1940-ben írta első robottörténetét Campbell magazinjának, és ezt számos további követte, ezek végül az *Én, a robot* (1950) című kötetben jelentek meg egybegyűjtve. Az általa kidolgozott szabályrendszer, amely a robotika három törvénye néven vált világhírűvé,⁵⁰ elsősorban azért született, mert Asimovot rendkívül irritálta a „gépmemberek” veszedelmes szörnyként való ábrázolása (amit ő maga egyik regényében Frankenstein-komplexusnak nevezett⁵¹), és ehelyett a mesterséges intelligencia békés, etikus és az emberiség érdekeit szolgáló felhasználása mellett foglalt állást. Robottörténetei zömében voltaképpen SF-krimik, amelyekben a furán viselkedő vagy meghibásodott robotok működési zavarai mögött a három törvény valamilyen különleges konfliktusa áll, és a főszereplő „robotpszichológus” ezeket a rejtélyeket fejti meg sajátos nyomozómunkával. Kései robotnovellái közül kiemelkedik

⁴⁸ A „robot” szó etimológiájáról lásd ZAICZ 2021: 738, illetve Čapekról lásd ALDISS 1994: 215–216.

⁴⁹ Lásd CLUTE–NICHOLLS 1995: 121.

⁵⁰ Asimov szinte minden történetében le van írva ez a három törvény: „1. A robotnak nem szabad kárt okoznia emberi lényben vagy tétlenül tűrnie, hogy emberi lény bármilyen kárt szenvedjen. 2. A robot engedelmeskedni tartozik az emberi lények utasításainak, kivéve, ha ezek az utasítások az első törvény előírásaiba ütköznenek. 3. A robot tartozik saját védelméről gondoskodni, amennyiben ez nem ütközik az első és második törvény előírásaiba.” ASIMOV 1991: 5. Ez a szabályrendszer a mesterséges intelligencia fejlődésének napjainkban tapasztalható szintugrása idején talán még aktuálisabbnak nevezhető, mint születésének idején, amikor a valóságos alkalmazására semmilyen reális esély nem látszott.

⁵¹ Lásd WARRICK 1977: 177.

a *Két évszázados ember* (1976), amelynek robot főhőse hosszú léte alatt egyre több emberszerű tulajdonságot és képességet sajátít el, míg végül lényegében emberré operáltatja át magát, vállalva ezzel saját halálát is.⁵²

Asimov történetei érdekesen járják körül az emberi és a mesterséges értelem különbségeit: a három törvény által vezérelt robotjai erkölcsileg voltaképpen felülmúlják gazdáikat, amennyiben az engedelmesség, a segítőkészség és az önfeláldozás esetükben „beégetett”, megváltoztathatatlan etikai normák, a szabad akarat hiánya egyben az önzés, a gyűlölet és a rosszindulat nemlétét is eredményezi. Talán legérdekesebb ilyen története a *Bizonyíték*, amely azt sugallja, hogy a 21. század egyik legkiemelkedőbb politikusa valójában emberformájú robot volt – éppen ezért bizonyult sokkal jobb politikai vezetőnek, mint emberi riválisai.⁵³ A robotokkal szembeni visszatérő irracionális gyanakvás, ellenszenv és lekezelés Asimov történeteiben ugyanakkor könnyen értelmezhető úgy is, mint a 20. század közepének legfeszítőbb társadalmi problémája, az amerikai feketék társadalmi diszkriminációjának allegorikus ábrázolása.

Asimovnak a mesterséges intelligenciát (MI) humanizáló törekvései dacára az SF műfajának kedvelt és különböző formákban minduntalan visszaköszönő témája az ellenséges és veszedelmes MI: az előzőleg már említett 2001: *Űrodüsszeia* HAL nevű, az űrhajót vezérlő számítógépe ugyanúgy az emberek ellen fordul, mint ahogy a *Mátrix* (1999–2003) című, nagy sikerű SF-filmtrilógiában is az embereket leigázó és számukra szimulált világot kreáló intelligens gépek az emberiség ellenségei. Ugyanerre az alapra épül a *Terminátor* filmsorozat (1984–2019), hiszen a jövőből a múltba küldött gyilkos robotok célpontja (többnyire) az a John Connor, aki majd az emberek felkelését vezeti az őket kipusztítani igyekvő gépek ellen. Ezek és más hasonló SF-narratívák voltaképpen évezredes hagyományra támaszkodnak: az emberi és a nem emberi esszenciális ellentétét, a máság, az idegenség szörnyként való megjelenítését tematizálják, de megtestesítik a modern technológiai civilizáció keltette félelmeket és szorongásokat is.⁵⁴

⁵² Lásd ASIMOV 1983.

⁵³ ASIMOV 1991: 196.

⁵⁴ Erről részletesen lásd GYURIS 2024.

Az 1950-es évek SF-jében a mesterséges intelligenciának a robotok mellett másik visszatérő képviselője a szuperszámítógép, amelyet emberfeletti kalkulációs képessége rövidesen amolyan félisteni státuszba helyezett a korszak számos elbeszélésében.⁵⁵ A számítástechnika 1950 utáni gyors fejlődésével, különösen a kisméretű nyomtatott áramkörök megjelenésével párhuzamosan ezek az eleinte gigantikusnak ábrázolt gépek is zsugorodni kezdtek, de az emberrel többnyire még mindig billentyűzet útján vagy szóban kommunikáltak. Az ember és a számítógép tudati szintű összekapcsolódása és a komputerhálózatokban létező MI narratív potenciálját teljes mértékben először William Gibson (1948–) korszakalkotó regénye, a *Neurománc* (1984) aknáztta ki, amely egyben megteremtette a *cyberpunk* néven ismertté vált irányzatot. Gibson szereplői különféle mesterséges neurális kiegészítések segítségével képesek a tudatukkal belépni a számítógépes hálózatokba és a „kibertérben” (*cyberspace*, Gibson szóalkotása) érzékelni, kommunikálni, cselekedni. A MI által létrehozott valóságsszimuláció persze nem Gibson találmánya: Philip K. Dick (1928–1982) egyedülálló SF-életművének jelentős része a realitás érzékelésének elbizonytalanításával, a valóság „szövetének felfeslésével” foglalkozik, beleértve a számítógépek által az emberek számára kreált virtuális valóságot is. Gibson azonban az internet kialakulásának hajnalán egy olyan markánsan disztópikus világot alkotott, amelyben – Klapcsik Sándor megfogalmazása szerint – keverednek a „*science fiction*, a »keménykötésű« detektívregények, a film noir, az animé, az avantgárd, a posztmodern és a punk kultúra” elemei,⁵⁶ és ezzel a markánsan amerikai kulturális ötvözzel a 21. századba átnyúló divathullámot is teremtett, amelynek hősei a különféle mesterséges biomechanikai kiegészítésekkel ellátott, „továbbfejlesztett” vagány hackerek, a kibertér magányos és erkölcsileg kétes hősei, Gibson elnevezésével a „konzol-cowboy”-ok.

Az Egyesült Államokból az 1990-es évek elején világhódító útjára indult internetforradalom, majd az okostelefonok és a „dolgok internetjének” elterjedése az elmúlt bő három évtizedben egyfelől kialakította a fejlett társadalmak történelmileg példátlan fokú technológiai függőségét, amelyet az 1980-as évek cyberpunk SF-je még csak vizionált, másfelől pedig

⁵⁵ Lásd például Fredric Brown: *Válasz* (1954) vagy Isaac Asimov: *Az utolsó kérdés* (1956).

⁵⁶ K L A P C S I K 2008: 116.

a géntechnológia és a bionika létrehozásával egyre közelebb hozza annak a lehetőségét, amelyet a 21. században divatosná vált kifejezésekkel „transzhumanizmus”-ként vagy „poszthumanizmus”-ként emlegetnek.⁵⁷ Az SF műfaja évtizedekkel megelőzte a közbeszédet az ezzel kapcsolatos filozófiai, társadalmi és morális problémák felvetésében – ennek talán legismertebb példája a *Black Mirror* (*Fekete tükör*, 2011–2025) című, eddig hét évadot megért antológiasorozat, amelynek egymással össze nem függő epizódjai többnyire a poszthumán technológiai fejlemények disztópikus potenciálját boncolgatják. A sorozat egyben az SF-műfaj globalizálódásának is látványos példája: bár eredeti producere és szerzői britek, a sorozat epizódjainak jelentős része az USA-ban játszódik, és az amerikai Netflix streamingszolgáltató tette világhírűvé. A *science fiction* a 21. századra valóban transznacionális műfajjá vált, amelynek szerzői és rajongói a világ minden részén megtalálhatók, de „műfaji DNS-ében” örzi az amerikai populáris kultúra lenyomatát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALDISS, Brian W. (1994): *Trillió éves dáridó. A science fiction története I.* Budapest–Szeged: Cédrus–Szukits.
- ASIMOV, Isaac (1977): Social Science Fiction. In KNIGHT, Damon (szerk.): *Turning Points. Essays on the Art of Science Fiction*. New York: Harper & Row, 3–61.
- ASIMOV, Isaac (1983): A két évszázados ember. Ford. Kugler Gyöngyi. In KUCZKA Péter (szerk.): *Metagalaktika 4.* 1 kötet. Budapest: Kozmoszkönyvek, 114–139.
- ASIMOV, Isaac (1991): *Én, a robot*. Ford. Baranyi Gyula és Vámosi Pál. Budapest: Móra.
- BEAVER, Harold szerk. (1976): *The Science Fiction of Edgar Allan Poe*. London: Penguin Classics.
- BENCZIK Vera (2022): Végre vége: az apokaliptikus ökopozitív lenyomata. *Apertúra*, 18(1).
Online: <https://doi.org/10.31176/apertura.2022.18.1.4>
- BERGONZI, Bernard (1961): *The Early H. G. Wells. A Study of the Scientific Romances*. Manchester: Manchester University Press.
- BOLLOBÁS Enikő (2005): *Az amerikai irodalom története*. Budapest: Osiris.
- BRADBURY, Ray (1982): *Marsbéli krónikák*. Ford. Kuczka Péter. Budapest: Európa.

⁵⁷ A poszthumanizmus fogalmi genealógiáját és vitatott értelmezéseit lásd HERBRECHTER 2013: 33–69.

- BRODE, Douglas (2012): „Cowboys in Space”. *Star Wars and the Western Film*. In BRODE, Douglas – DEYNEKA, Leah (szerk.): *Myth, Media, and Culture in Star Wars. An Anthology*. Lanham, MD: Scarecrow Press, 1–11.
- CLARKE, I. F. (1979): *The Pattern of Expectation 1644–2001*. New York: Basic Books.
- CLEMMITT, Marcia (2005): Intelligent Design. *The CQ Researcher*, 15(27), 637–660.
- CLUTE, John – NICHOLLS, Peter szerk. (1995): *The Encyclopedia of Science Fiction*. New York: St. Martin's Griffin.
- DICK, Philip K. (1995): Pessimism in Science Fiction. In SUTIN, Lawrence (szerk.): *The Shifting Realities of Philip K. Dick. Selected Literary and Philosophical Writings*. New York: Vintage, 54–56.
- DICK, Philip K. (2005): *Lenn a sívár Földön*. Ford. Pék Zoltán et al. Budapest: Agave.
- FIELDING, Julien (2012): Beyond Judeo-Christianity: *Star Wars* and the Great Eastern Religions. In BRODE, Douglas – DEYNEKA, Leah (szerk.): *Sex, Politics, and Religion in Star Wars. An Anthology*. Lanham, MD: Scarecrow Press, 25–46.
- GERNSBACK, Hugo (1926): A New Sort of Magazine. *Amazing Stories*, 1(1), 3. Online: <https://archive.org/details/AmazingStoriesVolume01Number01/page/n3/mode/2up>
- GYURIS Norbert (2024): A szimuláció reprezentációja: a mesterséges intelligencia ábrázolása. In GYURIS Norbert: *Szimuláció és sci-fi*. Eger: Líceum, 85–99.
- HARTUNG, William D. (1998): Reagan Redux. The Enduring Myth of *Star Wars*. *World Policy Journal*, 15(3), 17–24.
- HEINLEIN, Robert A. (1977): On the Writing of Speculative Fiction. In KNIGHT, Damon (szerk.): *Turning Points. Essays on the Art of Science Fiction*. New York: Harper & Row, 199–204.
- HERBRECHTER, Stefan (2013): *Posthumanism. A Critical Analysis*. London – New York: Bloomsbury.
- Introboy (2018): *Star Trek: Az Eredeti Sorozat 3. évad intro (Magyar nyelvű)*. YouTube, 2018. április 14. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=346iXHkGIgc>
- JAMES, Edward (1994): *Science Fiction in the Twentieth Century*. Oxford: Oxford University Press.
- JOHNSON, Paul (2016): *Az amerikai nép története*. Ford. Makovecz Benjamin. Budapest: Akadémiai.
- KLAPCSIK Sándor (2008): Mátrixok és párhuzamos világok – interpenetráció, szimulárum, paródia. In H. NAGY Péter (szerk.): *Idegen (látvány)-világok*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 113–138.
- KNIGHT, Peter (2019): How Moon Landing Conspiracy Theories Began and Why They Persist Today. *The Conversation*, 2019. július 10. Online: <https://theconversation.com/how-moon-landing-conspiracy-theories-began-and-why-they-persist-today-118643>
- LADÓ János (1973): Fanti és permet: egy pályázat tanulmányai. *Élet és tudomány*, 28(31), 1453.
- LEWIS, C. S. (1977): On Science Fiction. In KNIGHT, Damon (szerk.): *Turning Points. Essays on the Art of Science Fiction*. New York: Harper & Row, 119–131.

- LUCAS, George (1980): *Csillagok háborúja*. Ford. Gömöri Péter. Budapest: Kosmosz Fantasztikus Könyvek.
- LUCKHURST, Roger (2005): *Science Fiction*. Cambridge, UK: Polity Press.
- MARX, Leo (1967): *The Machine in the Garden. Technology and the Pastoral Ideal in America*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- MASCI, David (1997): Evolution v. Creationism. *CQ Researcher*, 7(32), 745–768.
- National Air and Space Museum [é. n.]: *Star Trek Starship Enterprise*. Online: <https://airandspace.si.edu/albums/star-trek-starship-enterprise>
- PINTÉR Károly (2021): Az evolúció szörnye és a szörny evolúciója: a földön kívüli lény értelmezési lehetőségei H. G. Wells Világok harca című regényében. In LIMPÁR Ildikó (szerk.): *Rémesen népszerű. Szörnyek a populáris kultúrában*. Budapest: Athenaeum, 59–86.
- PINTÉR Károly (2024): Utópia és science fiction a 19. század végén és a 20. század elején. In BÉNYEI Tamás – REICHMANN Angelika – SÉLLEI Nóra (szerk.): *Az angol irodalom története 5. A viktoriánus és a modernista időszak*. Budapest: Kijarat, 359–370.
- POE, Edgar Allan (1998): *Mellonta Tauta*. Ford. Nemes Ernő et al. Szeged: Szukits.
- ROBERTS, Adam (2005): *The History of Science Fiction*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan.
- SÁNTA Szilárd (2012): *Mesterséges horizontok. Bevezetés a kortárs sci-fi olvasásába*. Duna-szerdahely: Lilium Aurum.
- STABLEFORD, Brian M. (1985): *Scientific Romance in Britain 1890–1950*. New York: St. Martin's Press.
- STOPPE, Sebastian (2022): *Is Star Trek Utopia? Investigating a Perfect Future*. Jefferson, NC: McFarland.
- SUVIN, Darko (1979): *Metamorphoses of Science Fiction. On the Poetics and History of a Literary Genre*. New Haven – London: Yale University Press.
- WARRICK, Patricia S. (1977): Ethical Evolving Artificial Intelligence: Asimov's Computers and Robots. In OLANDER, Joseph D. – GREENBERG, Martin Harry (szerk.): *Isaac Asimov*. New York: Taplinger, 174–200.
- ZAICZ Gábor főszerk. (2021): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta.

Hegyi Pál

COUNTRY KONTRA DZSESSZ:
AZ ÖNTEREMTÉS VERSENGŐ
HAGYOMÁNYAI¹

LÉTREJÖN, FELFEDEZ VAGY FELTALÁL, LÉTREHOZ?

A függetlenségi nyilatkozat 250. évfordulója alkalmából a jelen kötet igyekszik méltóképp megemlékezni a 18. század születő nemzetéről, az anyaországtól való leválás történelmi jelentőségéről, de szólni kell az önállósulás előfeltételeként, eredményeként és velejárójaként az Egyesült Államok kulturális önazonosságáról is. Ez az írás az 1776-ra mintegy másfél évszázados múltra visszatekintő összetett folyamat részeként a *soft power* egyik hatóereje, a könnyűzenei ipar, azon belül is a sajátos amerikai népzene megteremtésének történetéhez igyekszik adalékokkal szolgálni. A szorosabb fókusz a country és az afroamerikai zenei formák – kiemelten a dzsessz – között hosszan fennálló versengés okai és eredményei jelentik. A country megjelenése alapvetően kulturális térfoglalást jelent egy olyan korszakban, ahol igény formálódik egy saját, sajátos népzene kialakítására. Egy nemzet számára a népzene általában természetszerű adottság. Arra hozható példa, hogy egy adott ország saját népművészetének felemelése kultúrpolitikai vagy művészeti törekvéssé válik, annak kialakulása azonban nem kapcsolódik szándékos törekvésekhez. Az új kontinens esetében a hiányzó folklór megteremtésének igénye, az abból következő tudatos ambíció hatással, lényegi befolyással van a kialakítandó amerikai népzeneré. Írásom azt kívánja igazolni, hogy az Egyesült Államokban a 19. század végi, 20. század eleji társadalmi, politikai és kulturális változások motivációi a mai napig nem elválaszthatók saját identitáspolitikájának gyakran kettősségekkel, ellentmondásokkal terhes törekvéseitől.

¹ A tanulmány szakmai lektora Pintér Károly.

Mint cseppben a tenger, úgy jellemzi az amerikai olvasztótégelyben kiforrt két könnyűzenei műfaj, a dzsessz és a country viszonya az amerikai identitás összetettségét. Míg a dzsessz olyan univerzális nyelvvé fejlődött, amely valamennyi zenei nyelvjárással képes párbeszédre, nyitott a keveredésre, az improvizációra és a disszonanciára, a country zártnak nevezhető hagyománya változatlan marad crossover irányzatai (country pop, country rock) kialakulásakor is. Ennek oka abban keresendő, hogy a countryt lényegileg határozza meg a történetmesélés igénye. Narratívái hangsúlyosan az amerikai emberek mindennapi élményeiről szólnak, ily módon az amerikai identitás megerősítésének rítusaiként szolgálnak. Míg a dzsessz nemzetközi zenei nyelvként indult hódító útjára, a country elfoglalta a nemzeti identitást őrző, erősítő népzene státuszát. A folyamat a modernizmus medializált világában rendkívül gyorsan zajlott le, amely részben annak is köszönhető, hogy tudatos törekvések társultak hozzá. Létezik egy városi legenda, miszerint a country kiemelt kulturális pozíciójának megteremtésében döntő szerepet játszott Henry Ford autóipari mágna, aki – megremülve attól az erkölcsi hanyatlástól, amelyet az urbánus dzsessz testesített meg számára – jelentős összegeket fektetett a vidéki, fehér zenei hagyományok népszerűsítésébe. Állítólag – erre a dolgotat még visszatér – Ford százezer dolláros nagyságrendben tett tétet az általa preferált hagyományos értéket képviselő country győzelmére. Ebben a keretezésben a nemzeti tőkésosztály vagyona segítette volna tehát előtérbe tolni a countryzenét, ezzel háttérbe szorítva a spontán kialakuló dzsessz növekvő népszerűségét. Az okok nyilvánvalónak látszanak: a dübörgő húszas évek (*roaring twenties*) fehér közönsége körében hódító új műfajt (vö. a Cotton Club² példátlan sikerével a korban) Ford és az őt felemelő társadalmi osztály az urbanizáció és az afroamerikai kulturális befolyás bűnre csábító metelyének látta (pontosan ugyanazokkal a jellemzőkkel ruházta fel, amelyek később előkerülnek majd a hiphoppal kapcsolatban is).

² A Cotton Club 1923 és 1936 között New York City, majd 1940-ig a színházi negyed egyik legfelkapottabb éjszakai szórakozóhelye volt a szesztilalom idején. A klubot elsősorban fehér közönség látogathatta, miközben színpadján olyan afroamerikai sztárok szerepeltek, mint például Louis Armstrong, Billie Holiday vagy Duke Ellington.

A countryzene intézményi támogatása a politikai szférára részéről szintén széles körben kiterjedtnek látszik már kialakulásakor. Az 1950-es évek McCarthy-korszakában az antikommunista hangulat még a zenei műfajok elnevezését is átformálta. A folk kifejezés – amelyet hosszú ideig mind a fekete, mind a fehér népi zene megjelölésére használtak³ – politikailag kényelmetlenné vált olyan művészek feketelistára kerülésével, mint például a baloldalisággal vádolt *The Weavers* zenészei. Ennek következtében vált favorittá a Country and Western – később egyszerűen csak country – elnevezés, amely immár ideológiailag is elfogadható imázst közvetített. Ezt az újraakartozást Hollywood is erősítette, mivel a western-cowboy kultúra vizuális esztétikája sokkal inkább bizonyult elfogadhatónak, mint a negatív *redneck* vagy *hillbilly* (körülbelül tanyasi bugris) sztereotípiák. A minduntalan dalra fakadó cowboyokat szerepeltető B kategóriás filmek (kiemelendő John Wayne rövid ideig tartó tündöklése ebben a műfajban) hozzájárultak ahhoz, hogy a country rokonértelművé váljon a hazafias, amerikai WASP-értékekkel.⁴ A country és western háziasításáért végeredményben kizárólag Hollywood volt a felelős, amely amellett, hogy a zenei műfajt népszerűsítette, kötelező kosztümöket is előírt. Gene Autry és más, western-cowboy ruhába öltöztetett előadók sokkal népszerűbbekké váltak az 1930-as, 1940-es évek B kategóriás filmjeiben, mint a déli, egyszerűbb, szürkébb *hillbilly* stílust képviselő előadók, például Roy Acuff. Így hát az újonnan feltűnő *honky-tonk* sztárok – Rex Griffin, Patsy Montana, Webb Pierce, Hank Snow és Ernest Tubb – immár cowboy stílusú öltözékben adták elő a jól ismert *hillbilly* dalokat.⁵

A fenti rövid bevezető leegyszerűsített kép ugyanakkor árnyalásra szorul. A műfaj születése körüli kettősségek, ellentmondások következményei a távolban gyökereznek. Jellemző, hogy a Taylor Swift fémjelezte country-pop műfaj széles körű sikere – Swiftet Jonathan Bate Shakespeare-kutató

³ MILLER 2010: 249.

⁴ A fehér angolszász protestáns (*white anglo-saxon protestant*) megjelölés hagyományosan a brit, illetve nyugat-európai felmenőkkel rendelkező, protestáns vallású fehér amerikai lakosság kulturális, társadalmi, politikai elsőbbségét jelöli.

⁵ MALONE–LAIRD 2018: 170.

egyenesen „irodalmi óriásnak”⁶ nevezi – lehetőséget nyit Beyoncé Knowlesnak, hogy a *Cowboy Carter* projekttel felhívja a figyelmet a country afroamerikai hagyományának kiemelkedő női előadóira (többek között Elizabeth Cotten, Ruby Falls, Sister Rosetta Tharpe, Jessie Mae Hemphill). A két produkció egymással folytatott párbeszéde még összetettebbé, nehezen szétszálazhatóvá teszi a country sajátosan amerikai műfajának identitás- és emlékezetpolitikai vonatkozásait.

A felsorolt példák is jelzik, hogy az identitáspolitika megosztó kettősségei olyan okokhoz nyúlnak vissza, amelyek ismerete nélkül alig értelmezhető a kortárs popkultúra egyes jelenségeinek dinamikája. A 17. század elejétől fogva Amerika folytonosan formálódó önazonossága az öreg kontinens nehéz örökségével versenyben olyan kulturális, művészeti teljesítménynek köszönhetően jött létre, amely ugyanúgy merített az európai hagyományokból, mint az amerikai őslakosok vagy az afroamerikai rabszolgák kultúráiból. A fentiekben összefoglaltak talán furcsának és különösnek hathatnak olyan nemzetek tagjai számára, akik esetében saját népzenejük, önálló – bár szomszédos környezetükkel keveredő – folklórhagyományaik természetes adottságnak tűnnek. Krétán nem is kérdés, hogy görög népzene szól, a rembétiko ugyanúgy helyi adottság, ahogy más vidékeken a klezmer, a flamenco, a fado, a salsa egyedi hagyománya is. Mindegyik műfaj egy-egy élő, memetikus kulturális forrás, amelyek folyamatos dialógusban, a többi, újonnan felbukkanó kortárs zenei irányzattal együttélésben, egymásra hatásukban lélegeznek és léteznek. Ezen tulajdonságok az amerikai népzene szintén jellemzik, ugyanakkor az a fajta tudatosság, amely nélkül Swift és Beyoncé eltérő countryfelfogása meg sem születhetett volna, egyedi amerikai újításnak tekinthető.

KÖZÖS EREDET, ELTÉRŐ IRÁNYOK

A 19. század végén, a modernitás beköszöntét mintegy megelőlegezve a két önálló amerikai zenei műfaj, a country és a dzsessz nagyjából egy

⁶ BATE 2023.

időben, hasonló gyökerekből táplálkozva kezdte meg kialakulását, majd evolúcióját. Szembetűnő, hogy a kultúrtörténet kitüntetett pontján két új könnyűzenei műfaj is megszületik az észak-amerikai kontinensen. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a keletkezéstörténetükben megfigyelhető számos párhuzam ellenére különbözőbbek nem is lehetnének. Az eltérés oka az addig megteremtett hagyománnyal fennálló két különböző viszony.

Ez a teremtett örökség a modernizmus kialakulásáig leginkább írott szövegek kánonját jelenti. A 17. századtól az első világháborút követő időszakig az Európával versengő amerikai kulturális teljesítmény kiemelten az irodalom területén vált nemzetközi szinten sikeressé. Míg sokak mellett Washington Irving, Edgar Allan Poe, Harriet Beecher Stowe sajátosan egyedi és önazonos hangja korán világszerte ismertté tette az amerikai kultúrát, a képzőművészetben inkább csak a Hudson-festőiskola (Hudson River School) 19. század közepi hatása említhető, a dráma műfajában pedig Eugene O'Neill irodalmi Nobel-díjára 1936-ig kell várni. A hetedik művészet amerikai átütő sikereit szintén a 20. századtól éri el. Ami a zenét illeti, a modernizmus hajnaláig néhány kevésbé ismert szerzőt említhetünk csupán. A globális kulturális színtéren George Gershwin elődei közül Francis Hopkinson, Anthony Philip Heinrich vagy William Billings neve ugyanúgy nem cseng ismerősen Európában, ahogy az „amerikai zene atyjaként” hivatkozott Stephen Fosteré sem.⁷

Az ipari forradalom, az urbanizáció és technológia új korszakának beköszöntével kettős irány nyílt meg az egyre inkább önállóvá váló amerikai kulturális identitás előtt. A tömegkultúrát magával hozó modernizmus egyrészt gyorsuló tempóban tette lehetővé a dzsessz új zenei nyelvének nemzetközi terjedését, de fokozódó igényt is teremtett az őt megelőző korszakok újításainak nemzeti összegzésére, konzerválására a country esetében.

Mindkét műfaj a 19. század végén és a 20. század elején született meg. A dzsessz forrásvidéke New Orleans, míg a countryé Nashville. Mindkét műfaj meghatározó módon táplálkozik a blues, a spirituálék és munkadalok afroamerikai örökségéből, valamint az európai zenei stílusjegyek beemeléséből. Mindezen párhuzamok mellett még korszakolásuk is

⁷ O'CONNELL 2016: xxx.

hasonló szakaszokra bomlik. A dzsessz első fejlődési periódusának lezárását az Original Dixieland Jass Band 1917-es felvételéhez kötik,⁸ a country felnőtte válását Fiddlin' John Carson első, 1923-ban rögzített dalaihoz.⁹ A populáris kultúra felgyorsuló kultúrtörténeti folyamatai az 1930-as, 1940-es évekre már teljes erejében mutatják meg a két műfajt: a dzsessz elér a swing korszak big bandjeihez – Duke Ellingtonhoz, Count Basie-hez és Benny Goodmanhez –, míg a country olyan klasszikusnak tekintett előadókkal büszkélkedhet, mint a The Carter Family és Jimmie Rodgers. A következő évtized az immár modern dzsessz számára a bebop és burjánzó utódstílusainak megszületését jelenti (cool jazz, hard bop, modal jazz, free jazz), míg a countrynak a honky-tonkot követő Nashville Sound időszakát hozza el. Azonban míg nagyjából az 1970-es évektől az egyre inkább olvasztótégelyként viselkedő dzsessz egyetemes fúziós zenei nyelvvé alakul, addig a másik oldalon ugyanebben az időszakban a csiszolt nashville-i hangzás képviselőivel (Patsy Cline, Jim Reeves, Chet Atkins) szembeni Outlaw Country (körülbelül bandita-country) lázadása zajlik. Willie Nelson, Waylon Jennings, Kris Kristofferson és Johnny Cash stílusukban visszakanyarodnak a hitelességet, a mindennapi élet igazságait kereső country karcos hangzásához, rusztikus gyökereihez.¹⁰

Míg tehát a modernitás globális folyamatainak köszönhetően a folytonos változásban formálódó dzsessz egyre inkább nyitottságával, az új zenei nyelvjárással megteremtésével hódít, addig a country történetmesélő hagyománya a korábban a magas kultúrában megteremtett műfaji újításokhoz kötődve egy sajátosan amerikai zenei műfaj kialakítására törekszik. A Taylor Swifttel kapcsolatban idézett *epitheton ornans*, miszerint az énekesnő-dalszerző valószínű „irodalmi óriás”,¹¹ Scott Joplinra vagy Cole Porterre nyilvánvalóan és szerencsés módon nem alkalmazható. Az amerikai irodalom azon sikeres műfajteremtő hagyományaira, amely a narratívák iránti igényt az egyedi identitás megalkotásának feladatához köti, már utaltam korábban. Érdemes itt egy rövid kitérőt tenni azzal kapcsolatban, hogy mi történt az amerikai

⁸ DEVEAUX–GIBBINS 2009: 91.

⁹ PETERSON 1997: 21.

¹⁰ MALONE–LAIRD 1968: 298, 330, 356.

¹¹ BATE 2023.

kultúrtörténetben a 20. századi country megszületéséig, milyen hagyományokra támaszkodhatott az új populáris műfaj, amely aztán a nemzeti identitás kifejezőjévé, amerikai folkzenévé volt képes válni.

Önteremtő irodalmi műfajok és nemzeti identitás

A 17. század elejétől az új kontinensre számos hullámban, különböző európai országokból érkező telepesek számára a közös, sajátos nemzeti identitás kialakítása meghatározó fontosságú volt. Éppen ezért lényegi kérdés, hogy maguk a francia felvilágosodás racionalizmusát a puritanizmus tanaival vegyítő, lázadó telepesek önnön meghatározásuk szerint miben látták az új világ felépítésének szellemi feladatát. A kiválasztottsággal járó felelősségről beszél John Winthrop a hegyen épülő város¹² eszményét, allegóriáját megalkotva,¹³ a természetet kultúrával átformáló küldetésről értekezik William Bradford, amikor civilizálatlan vadonról ír,¹⁴ egy igaz és tiszta világ megteremtéséről szól a puritán ébredés (*awakening*) hagyományát hirdető Cotton Mather, ha a lelki megújulás szükségéről prédikál.¹⁵

A filozófus-költő Ralph Waldo Emerson így fogalmaz: „Amerika számunkra nem lehet más, mint költemény: dúsgazdag tájai felizzítják képzeletünket, nem kell már soká várni zengő metrumaira.”¹⁶ Ezt a hagyományt nemcsak Emerson transzcendentalizmusa hívja meg, de két protomodern költő révén folytatódik a 20. század első felének modernizmusában is, amely az urbanizáció, az első világháborút követő ipari fellendülés révén majd a populáris műfajok előretörésével teszi nemzetközi mértékben felismerhetővé és vonzóvá az amerikai identitást. Walt Whitman *Hallom Amerika*

¹² WINTHROP 2020: 26.

¹³ A hegyre épülő város allegóriája Winthrop prédikációjában kiemelten a telepesek egységének megerősítését szolgálta, későbbi hagyományában, például az USA 40. elnökének, Ronald Reagannek számos beszédében a sajátos amerikai identitás szimbólumává vált (vö. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/election-eve-address-vision-for-america>).

¹⁴ BRADFORD 1952: 62.

¹⁵ MATHER 1702: 25.

¹⁶ EMERSON 1876: 37.

*dalát*¹⁷ című költeménye ugyanúgy az emersoni gondolatra adott válasz, ahogy Emily Dickinson is versben kapcsolódik a hegyre épülő város¹⁸ trópusának kulturális hagyományához.¹⁹ A líra és zeneiség mellett a másik meghatározó összetevő a megújulás, az újítás szükségessége. A protestánsok víziója szerint az új kontinens üres lapjára kell felróni Amerika nagy művét: az új Izrael, új Éden, új Paradicsom eddig sosemvolt költeményét. „Hallott már Kolumbusz Kristófról?” „Bien sur! Ő találta fel Amerikát, igazán nagy ember volt!”²⁰ – írja Henry James *Az amerikai* (1877) című regényében. Kolumbusz tehát nem felfedezett, hanem feltalált egy új világot, hogy betelepülők és a benne élők megteremthessék az Újvilágot.

Ahogy az amerikai népzene kialakulásában is szerepet kapott az őslakosok kultúrája, úgy az egyedülálló társadalmi berendezkedés felépülése is részben nekik köszönhető, ugyanis nem kizárólag a felvilágosodás európai eszméi vagy a puritanizmus tanai hatottak az alapító atyákra. Míg Thomas Jefferson és John Adams csak közvetetten érdeklődtek az Irokéz Konföderáció (más néven Haudenosaunee vagy Hat Nemzet) modellje iránt, Benjamin Franklin alaposan tanulmányozta a Nagy törvényt (Great Law of Peace).²¹ Az irokézek alkotmánya évszázadokkal a nyugati alkotmányos demokráciák előtt lefektette a béke, az egység és az együttműködés szabályait, ezzel lehetővé téve hat nemzet politikai, társadalmi és erkölcsi együttélését. Az egyes nemzetek autonómiáját biztosító, de azokat összefogó tanács ideálja, a fékek és ellensúlyok dinamikájára épülő közös döntéshozatali eljárások ihlető forrássá váltak mind a konföderációs cikkelyek, mind az alkotmány esetében (ezért nevezik időnként az USA „demokrácia DNS-ének” is).²² Benjamin Franklin a fehérek fölényének biztos tudatában is így

¹⁷ GAÁL 1994: 93.

¹⁸ Vö. MEYER 1993.

¹⁹ JOHNSON 1960: 662–663. „Az ismeretlen csodáért / Szokottat hátra hagy / Tekintete egy gyermeknek / Ha hegyre felszalad / A hegy mögött varázs terül / El ismeretlenül / Titkát kilesni mondd minek / Ha kaptatsz egyedül?” („J.1603”).

²⁰ JAMES 1981: 17.

²¹ JOHANSEN 1982: 15, 100, 135 ff.

²² Vö. MANSEAU 2015. 1988-ban a 100. Kongresszus második ülésének 331-es határozata a következőket rögzíti: „Az eredeti tizenhárom kolónia egyetlen konföderációs köztársaságba történő egyesítésére hatást gyakorolt az Irokéz Konföderáció, amint ez történt

ír erről: „Meglehetősen elszomorító volna, hogy ha arra az unióra, amelyre a tudatlan vadak hat nemzete képes volt, tíz vagy egy tucat angol kolónia képtelennek bizonyulna.”²³

Amint a puritán küldetésesség és a francia felvilágosodás elegyéből egy korábban nem létező társadalmi berendezkedés valósult meg, úgy a kultúra területén, az irodalmi műfajok esetében is mindaddig ismeretlen műfajok születtek meg az új kontinensen. Számos olyan, előzményekből átalakított vagy teljes egészében újonnan formált amerikai műfajra nézve elmondható, hogy lényegi módon az identitásképzés gyakorlataihoz kötődnek. Ezek között a biográfia zsánere az írásbeliséggel együtt mindig is létezett, de például Thomas Shepard (*The Autobiography of Thomas Shepard*, ~1640) vagy Franklin Benjámin önéletrajza (*Autobiography of Benjamin Franklin*, 1791) az európai hagyományokkal szemben nem a családi genealógia felől megrajzolt életutat, az örökölt társadalmi státuszra épülő karriert állítja középpontba, hanem az önmagát megteremtő ember (*self-made man*) saját jogon elért önkiteljesítését, az arra törekvő lelkiséget és szorgalmat. Korábban is ismert volt az útinapló hagyománya, de akár John Smith és William Bradford írásai, az első Amerikában született ilyen mű, a „Winthrop naplójaként” elhíresült *The History of New England* (*New England történelme*, 1853) a puritán identitás megfogalmazásának alapműveként került a kánonba, nem pedig egyszerű útleírásként. Az előzmények nélküli, újonnan létrejött műfajokról ugyanígy elmondható, hogy lényegében a fejlődésregény és a művészregény identitást performáló hagyományaihoz kapcsolódnak. A fogságelbeszélések (*captivity narratives*) kimondottan amerikai innovációt jelentenek abban az értelemben, hogy az eltávolodás és visszatérés monomitoszában²⁴ az önazonosság megerősítésének, kialakításának történeteit mesélik el. Párhuzamos alakzat figyelhető meg a jelenkor hanyatlását panaszoló jeremiádokban, ahol az „ébredés” megváltó és személyiségformáló hatalmának megélése a cél, de a megtérés narratívákban (*conversion narratives*) úgyszintén,

számos olyan demokratikus alapelv esetében is, amelyek alkotmányunk részét képezik” (H. Con. 331: 1). Vö.: <https://www.senate.gov/reference/resources/pdf/hconres331.pdf>

²³ FRANKLIN 1751: 41.

²⁴ CAMPBELL 1969: 271.

hiszen azok tétje olyan elbeszélés létrehozása, amelynek köszönhetően megszületik a közösség részét képező autentikus személy.²⁵ Ha a nyilvánosan előadott történetben nem találta a gyülekezet elég hitelesnek a „látható szent” (*visible saint*) megszületésének narratíváját, az a közösségből történő kizárással, végeredményben életveszélyes kockázatokkal járt. A rabszolga-elbeszélések (*slave narratives*) központi módon az önazonosság, az önálló cselekvőképesség megszerzéséről szólnak. Ezekben a regényekben az írásbeliség elsajátítása egyenlő a szuverén identitás létrehozásával, a szabadság lehetőségének megteremtésével.²⁶

A globális kulturális arénában elsősorban az európai dominanciával vetélkedő, kiemelkedő amerikai teljesítményeket motiválta jelentős részben az identitásképzés igénye a 18–19. század során. Washington Irvingnek a valóság és a képzeletbeli határait rováó novellái, Nathaniel Hawthorne románcos történetei, Herman Melville allegorikus, metafizikus fikciója, az Edgar Allan Poe-i déli gótikus (*southern gothic*) irányzat, az új-angliai transzcendentális irodalma és festészete vagy a zöld fikció (*green fiction*) művei ugyanúgy az identitás tereit kutatják, mint az amerikai kultúra számára nemzetközi rangot hozó modernizmussal megjelenő pszichológiai realizmus, vagy épp a társadalmi érdeklődésű dokumentarista műfajok innovációi. Az új korszak ugyanakkor az urbanizáció tömegkultúrájának létrejöttével máig hatóan terjeszti ki új színtérre, mégpedig a populáris kultúra terepére a művészet identitásformáló és -képző funkcióit.

²⁵ BOLLOBÁS 2015: 42ff.

²⁶ A számtalan példa közül álljon itt két jól ismert jellegzetes cím: Frederick Douglas: *The Narrative of the Life of Frederick Douglass, an American Slave. Written by Himself.* (Frederick Douglas amerikai rabszolga élettörténete saját maga tollából, 1845); Harriet Jacobs: *Incidents in the Life of a Slave Girl. Written by Herself* (Egy rabszolgalány naplója saját maga tollából, 1861).

ÖNTEREMTŐ KÖNNYŰZENEI MŰFAJOK

A keresett és feltalált country

Hogy az amerikai folkzene kialakulása milyen mértékben társul az annak kialakítására tett erőfeszítésekkel, mi sem jelzi jobban, minthogy homályba vesző eredete felülírható a tudatos gyűjtőmunka eredményeként megszületett írásbeli archívumok historiográfiájával. A country műfaja számára az Észak-Amerikában részben mesterségesen (lásd pasztorális nyugati romantika), részben természetes módon terjedő és fejlődő folkzene egyik legfontosabb inspirációs forrása a rabszolgasorba taszított afrikai népesség volt. Az afroamerikaiak kultúrája magával hozta a ritmikai komplexitást, a szinkópát, az improvizációt, a felelgetős éneklést, valamint az első bendzsókat. Forrásként ide kell venni a 17–19. századi brit-szigeteki népzenei hagyományokat és balladákat is, a német, cseh és skandináv polkákat, keringőket és a harmonikazenét, az őslakos amerikai ritmusokat, hangszereket és dallamvilágot; sőt, a 19. századi pionírok és munkások határvidéki és cowboydalait is, amely utóbbiak az egyszerű életet, a munkás hétköznapiakat, az élet gondját énekelték meg. Végezetül nem szabad elmulasztani hangsúlyozni a 20. századi kereskedelmi rádiók meghatározó pop- és tömegkulturális hatását sem.²⁷

Már egy ilyen rövid összefoglaló is számos ellentmondást hordoz magában. Az egymásra felelgető énekszólamok hagyománya sokkal inkább a dzsessz zenei forradalmához, semmint a countryhoz vezetett. Ritkán születik egy konkrét műfajhoz társítható új hangszer: a bendzsó kialakulása azonban bonyolultabb, mint első pillantásra látszik. Igaz ugyan, hogy az afrikai eredetű *akonting* és *ngoni* nevű, két húros, bund nélküli, vonóval játszott és lanthoz hasonló hangszerek szolgáltak kiindulásképp, de ezek nagymértékben alakultak át egy pergódob hangszekrényként való felhasználásával négyhúros, pengetős hangszerré. Ezt az újítást Joel Walker Sweeney, egy (*black face* módra arcát feketére festő) fehér minstrel-előadó nevéhez köthetjük, amely ellentmondás világos példáját adja annak, hogy

²⁷ MALONE–LAIRD 1968: 39–41.

a kulturális kisajátítás mindig kétirányú folyamat. A tömeges elérésű rádiók kereskedelmi, popkulturális hatása, mint látni fogjuk, nem kevésbé összetett.

A country esetében spontán kialakuló népzene helyett szerencsésebb eltérő zenei örökségek nemzeti hagyománnyá emeléséről beszélni, és ezek összetevőit, eredő forrásait keresni. Míg például a magyar népzene esetében többek között balkáni és dél-szláv, szerb, bolgár, román, török hatásokról beszélhetünk, a country kialakulásakor a már felsorolt népek hozott zenei anyagán kívül szerepet játszott a ráirányuló tudatos figyelem is. A 20. század elején az amerikai kultúrában nem létezett a népzene fogalma, az arra, annak felkutatására törekvő igény valójában Francis James Child harvardi professzor nevéhez köthető, aki a romantikus, herderiánus hagyományok szellemében kezdett angol és a skót balladák gyűjtésére. A herderi *Kultur des Volkes* (népi kultúra) és *Kultur der Gelehrten* (tudós kultúra) megkülönböztetése a pozitívizmus fejlődésszelményének ellenében tűzte ki céljait. A romantika szellemében Johann Gottfried Herder 1778-ban adta ki gyűjteményét *Volkslieder* (*Népdalok*) címen, bő száz évre rá, 1882-ben Child számos kisebb kötet megjelentetése után adta ki *The English and Scottish Popular Ballads* (*Angol és skót népi balladák*) című gyűjteményét. Amint zenetörténetében Benjamin Filene fogalmaz: „A huszadik század fordulóján, amikor az amerikai tudósok érdeklődni kezdtek az amerikaiak által énekelt dalok iránt, gondolkodásmódjukat szinte teljes mértékben az a kánon határozta meg, amelyet Child állított fel”.²⁸ A századfordulóra a lelkes muzikológusok elsősorban az Appalache-hegység területén fellelhető balladákat gyűjtötték, míg a modernizmus hajnalát jelentő tízes évekre a figyelem e területen belül a déli hegységekre, többek között az észak-karolinai Roan-hegyvidékre koncentrált.²⁹ A hegylakók (innen a *hillbilly* elnevezés) kultúrája nemcsak a gyűjtőket, de a zenészeket is lenyűgözte: Josephine McGill és Lorraine Wyman az 1920-as évekig egyre-másra adják ki saját gyűjtéseiket, majd megjelenik Cecil Sharp minden addiginál nagyobb munkája, az *English Folk Songs from the Southern Appalachians* (*Angol népdalok a Dél-Appalache-hegységből*, 1932). Ekkor azonban Sharp és kollégái

²⁸ FILENE 2000: 15.

²⁹ Jellegzetes darab a *Lord Thomas and Fair Anett* című skót ballada (vö.: <https://www.youtube.com/watch?v=5PU74GAaDMg>).

már nem a tiszta forrásból mentett, letűnt korok idealizált érintetlenségét még őrző gyöngyszemekként tekintettek a hegyi emberek dalaira: kialakult az igény, hogy visszacsempésszék ezeket a népdalokat a mindennapi emberek hétköznapijaiba.³⁰ A gyűjtőmunka ugyanakkor tovább folytatódott, többek között John Avery Lomax és fiai munkájának köszönhetően. Az angol és skót balladák gyűjtésével párhuzamosan ők már sokkal inkább az élő amerikai hagyomány balladáinak kiadására törekedtek, így született meg 1910-ben a *Cowboy Songs and Other Frontier Ballads* (*Cowboy-dalok és más határvidéki balladák*) olyan dalokkal, mint a „Jesse James balladája”. Hogy szándékolt, az identitáspolitikát erősítő kulturális aktusról volt szó, mi sem jelzi jobban, mint hogy a kötethez maga Theodore Roosevelt volt amerikai elnök írt előszót.

Az amerikai „népdalokra” fordított tudatos és tudós figyelem tehát hasonló mértékben játszott szerepet a kialakulóban lévő countryzene mint népi kultúra esetében, akár az előző fejezetben a 17–19. századi magas kultúra teljesítményeinél. Éppen mert népszerű műfajról van szó, a 19. századtól fogva a központinak tekinthető ballada zsánerét számos hatás érte. Nem pusztán a betelepülő nációk, de az őslakosok is alakították az újonnan létrejövő zenei formát. Nekik köszönhető, hogy ismétlődő, transzszzerű ritmusmintákkal, pentatonikus skálákkal gazdagodott a műfaj. Ez elsősorban a hegedűjátékra volt hatással, példa erre az azóta sztenderddé vált 1907-es „Red Wing”. Az afroamerikai hatásról egy újabb gyűjteményben Howard Washington Odum és Guy Benton Johnson adott számot *Negro Workaday Songs* (*Néger munkadalok*, 1926) címmel, de jellemző, hogy Odum a dalokat egy „furcsán idegen” kultúra produktumainak nevezte.³¹ A country dance, western swing, barn dance (összefoglaló néven: country tánc) kiemelten a német, cseh és skandináv polkákból, keringőkből merített. A tangóharmonika is ezeknek a táncoknak köszönhetően került be a country hangszerarzenáljába. Az 1930-as, 1940-es években többek között az Adolph Hofner and His San Antonians és a Light Crust Doughboys elegyítette ezeket a hagyományokat az új műfajjal, amely eredendően olyan témák hétköznapi igazságait öntötte dalformába, mint az utazás veszélyes kalandjai, a kemény

³⁰ FILENE 2000: 15.

³¹ FILENE 2000: 30.

munka terhe, a természet szépsége, a kitaszítottság magánya. A countryzene igazi jelentőségét azonban paradox módon a dübörgő 1920-as években érte el, köszönhetően az elektromosság és vele a rádiózás elterjedésének. Történt mindez abban a korszakban, amit F. Scott Fitzgerald 1922-es novelláskötetének címében egyszerűen csak dzsesszkorszaknak (*jazz age*) nevezett el.

A country már kezdeteinél kommersziális műfajként indult. Amint Richard A. Peterson 1997-es, találó című kötetében (*Creating Country Music – Fabricating Authenticity* [*A country zene megteremtése: egy kreált eredetiség*]) leírja, a századfordulótól egészen az 1940-es évekig gyakorlatilag valamennyi country-, dzsessz- és blues-muzsikust és -zeneszerzőt kizárták az ASCAP-tagsággal (American Society of Composers, Authors, and Publishers [Amerikai Szerzők, Zeneszerzők és Kiadók Egyesülete]) járó előnyökből. Ők tehát csak táncos események, zenei versenyek, üzletnyitók, ünnepélyek, politikai gyűlések, egyházi rendezvények, vándormutatványos előadások alkalmával tudtak egy teljes állás mellett kiegészítő keresethez jutni. Ez volt az oka, hogy legalább az 1920-as évek közepéig a countryelőadók mind amatőrök, legfeljebb félprofik maradtak.³² Radikális változást hozott, amikor 1925-ben (két évig még WSM Barn Dance néven) elindultak a WSM rádió Grand Ole Opry³³ adásai.³⁴

A fekete és fehér stílusú country számára a kitűnő (a fonográfénál jobb) minőségben sugározó rádióadók és az általuk megteremtett igényt kiszolgáló lemezcégek együttesen teremtették meg azt a keresletet, amelyre épülve a zeneipar megindulhatott a kommercializálódás mára évszázados útján.³⁵ A country kialakítását, megteremtését célzó marketingtevékenység abban is tetten érhető, hogy az első igazi countryasztárokat gyakorlatilag

³² PETERSON 1997.

³³ A Grand Ole Opry az amerikai rádiózás történetének legrégebbi, ma is sugárzott műsora. A nashville-i központú műsor azzal hirdeti magát, hogy az amerikai zene otthonaként ez a show tette híressé a countryt. A név Judge George D. Hay rádiós rögtönzéséből származik, aki azzal konferálta fel a soron következő country-műsorsávvot, hogy az elmúlt egy óra nagy operái után (*grand opera*) itt az ideje a Grand Ole Opry-nak (körülbelül nagyöreg operáknak). WOLFE 1975: 23.

³⁴ MALONE–LAIRD 1968: 83, 241.

³⁵ Érdekes adalék, hogy ebben a folyamatban eleinte meglepő módon nem a legendás Nashville, hanem Atlanta játszotta a főszerepet; vö. PETERSON 1997: 2. fejezet.

egyetlen tehetségkutatónak, az RCA lemeztársaságot képviselő Ralph Peernek köszönheti a műfaj. Hogy mekkora volt a sietség, jól mutatja, hogy a „country keresztapjaként” (*father of country music*)³⁶ emlegetett zenész, Jimmie Rodgers lenézően csak „hillbilly bandának” (*hillbilly ork*) csúfolta a Peer által összehozott trióját.³⁷ Peer másik meghatározó jelentőségű felfedezettje a The Carter Family együttese volt. A produkciós menedzser munkájáról Richard Peterson a következőt írja: „Azt, hogy Peer mi célból etette az aranytojáshoz tojót tyúkot, leginkább a The Carter Family karrierjével lehetne illusztrálni”.³⁸ Valóban, John Atkins 1941-ben egy anekdotával sommásan értékeli a The Carter Family zenei evolúcióját:

„Hihetetlen, minimum háromszáz egy kaptafára húzott lemezes dallal a hátuk mögött – pedig a country mennyit fejlődött a húszas évek óta! –, tizennégy évnyi stúdiózás után a Carter Family képes volt az untilig ismert hangszereléssel, az ezerszer előtt szólamkiosztással pontosan ugyanabban a stílusban felvenni az aktuális nótát, ahogy azt anno 1927-ben Bristolban megszokták.”³⁹

A popkultúra medializálódása a népiként értelmezett, népiesnek elgondolt és kialakított műfajt népszerűvé tette. A műdalok, a musicalek, a szórakoztatóipar befutott szerzőpárosai legalább akkora befolyással voltak, vannak a műfaji jegyekre, mint a már felsorolt, organikusan beépülő multikulturális elemek. Mint a The Carter Family példája is mutatja, a lényeg mindvégig a country alapvető poétikájának változatlanságában rejlő, abból részben következő identitásminták megőrzése volt. A csomagolás cserélődhet (vö. Carrie Underwood, Kacey Musgraves, Maren Morris), az identitás popkulturális terepe kisajátítható (vö. BTS: „Permission to Dance” [2021], PSY & Suga: „That That” [2022]), de ezeknek is előfeltétele, hogy maga identitáskonstrukció alapjaiban változatlan és könnyen megragadható maradjon.

³⁶ PETERSON 1997: 200.

³⁷ Róluk feleségének ennyit írt: „A városban éhen fogok halni ezekkel, mindegy, az erdőben majd jól eldano-lásztatunk magunknak.” PORTERFIELD 1992: 9.

³⁸ PETERSON 1997.

³⁹ ATKINS 1975: 109.

A szerető hitves Bradstreettel kezdődő lírai hagyománya⁴⁰ jelenik meg például a Jerome Kern-Oscar Hammerstein II. jegyezte *Revü hajó* (*Show Boat*, 1936) című (Edna Ferber 1926-ban megjelent azonos című regénye alapján készült) musical *Can't Help Lovin' That Man* (*Nem lehet őt nem szeretni*) című betétdalában, amely a korban rendkívüli népszerűsége tett szert. A rádiózás beköszöntével „mindenki ezt fütyülte”, és fütyüli ma is, hiszen a műfaji alkategória countrypop megfelelőjét könnyen felismerhetjük például Shania Twain *From this Moment On* (*Ettől a pillanattól*) vagy *You're Still the One* (*Csak te vagy*, 1997) című slágereiben.

Keresetlen dzsessz

Amit a rádiózás jelentett a countryzenének azzal, hogy a hétköznapiok nagy történeteivel a nemzet széles tömegeihez juttathatta el identitásképző és -erősítő üzeneteit, ugyanígy hozott paradigmaváltást a hangrögzítés technológiájának kialakulása a dzsessz számára. A country újító zenei, poétikai sajátosságai az önazonosság nagy témáin keresztül (vezeklés, megbocsátás, reménytelenség, csalódás, szerelem, szabadság) könnyen közvetíthető műfajjává állnak össze. Míg a rádió a country számára ideális, otthonos közvetítő közegnek bizonyult, a dzsessz élő közönséget kívánó, új zenei nyelve a darabokra hulló modernitás kríziseinek köszönhetette születését. Összetartó szerkezet helyett épp a nyitott, változásra épülő fluxus jellemzi. „A dzsesszzenészek sosem hallott dolgokat művelnek hangszereiken. Olyasmit, amit kifejezetten tiltanak a zeneiskolákban. Új világokra törnek.”⁴¹

A dzsessz műfajának kialakulását az irodalom jól meghatározhatóan a 20. század második évtizedére teszi, így az első világháború utáni elvezett generáció időszakára, illetve a harlemi reneszánsz és a nagy gazdasági válság közé datálja. A műfaj történetét leginkább az 1917-es New Orleans-i

⁴⁰ Vö. HEGYI 2021: 49–50. Ehhez kapcsolódik a *tradwife* (*traditional wife*) jelenség is, ami egy főleg az online térben (Instagram, TikTok, YouTube) felkapott kulturális irányzat, amelyben nők – leginkább fiatalok – tudatosan vállalják és népszerűsítik a hagyományos nemi szerepekhez való visszatérést.

⁴¹ LOCKE 1975: 221.

Storyville negyed bezárását követő felzúduláshoz köti a kultúrtörténet, de valójában ehhez is az úgynevezett nagy migráció (*great migration*) vezetett el. A már az első világháború során is jelentős migrációt követően 1918 után mintegy félmillió, a vidéki szegénység és a politikai elnyomás elől menekülő fekete hagyta el a Délt (ez a szám aztán évtizedek alatt hatmillióra duzzadt). A legtöbben északi nagyvárosokban, például New Yorkban és Chicagóban keresték a lehetőséget, ami természetsszerűleg társadalmi feszültséget okozott. A folyamat kicsúcsosodását az úgynevezett „vörös nyár” (*red summer*) jelentette 1919-ben, amikor is a fehérekből álló tömeg több mint húsz városban támadta meg a fekete közösség tagjait. Chicago és Washington DC zavargások, gyilkosságok helyszínévé vált. A dzsessz népszerűsége azonban a szesztilalom alatt kapott igazán erőre: a Volstead-törvényt (1919) a *speakeasy* néven emlegetett tiltott italmérésekben átvészelő fehér közönség szívesen kereste fel az éjszakai klubokat és szórakozóhelyeket, hogy kitűnő fekete muzsikások vérforraló muzsikáját élvezhesse. Olyan klubok, mint a chicagói Club Alabam vagy a harlemi Cotton Club fénykorukat élték, hiszen a nagyvárosi közönség a zenében, táncban és a jó társaságban kereste a felszabadulást. E korszak „dübörgése” a gazdasági válság után, az 1940-es évek elejére egyre visszafogottabbá vált, azonban az 1930-as évekre kialakult egy olyan, addig ismeretlen kortárs zenei nyelv, amely éppen a változásra, az előadás esetlegességeire való nyitottsága miatt nagyon is megkívánta, hogy hanglemezekre rögzítsék a zene múltó pillanatait. Thomas Alva Edison 1877-es találmánya, a gramofon, illetve az abból kifejlesztett lemezjátszó hosszú évtizedekre előre garantálta a műfaj virágzását.

Hangsúlyos, hogy bár a műfaj születésénél jelentős szerepet játszottak a művészek részéről a társadalmi feszültségekre adott impulzusok, az urbanizáció mégis alapvetően esztétikai élményként táplálja az új műfajt. Ahogy a kortárs könnyűzenei irányzatok hangzását is sok esetben az utca zaja adja: a szirénázó rendőrautók és riasztók ricsaja, az emberi nyüzsgés, a betörő ablakok csörömpölése, a lövések robaja,⁴² úgy a country is az em-

⁴² A hip-hop klasszikusai közül példaként hozhatók: N.W.A.: *Straight Outta Compton* (1988); Public Enemy: *It Takes a Nation of Millions to Hold Us Back* (1988); Cypress Hill: *Black Sunday* (1993).

berek mindennapjaihoz kötődő hangkavalkádból táplálkozik. A híres New Orleans-i gitáros, Danny Baker szerint:

„az utcáról beszüremelő zajból kihallottad a többieket, meghallottad a házalókat, a fagylaltárust, a jégkását, a rákárust – mindegyik a kedvenc dalát dúdolta, vagy kántálva árulta portékáját. [...] Éjjel-nappal állandóan jártak-keltek az emberek az utcán, folyamatosan népszerű dzsessz-dalokat énekeltek, meg szomorú, gyászos spirituálékat [...] mások viszont olyan ügyesen fütyülték el az épp menő dzsessz-slágereket, meg nem mondtad, hogy nem az eredeti.”⁴³

A dzsessz nagymértékben köszönheti létét annak, hogy a 19. század elején délre érkező munkások spirituáléikat, munkadalaikat a század közepére magukkal cipelték azokba a rézfúvós zenekarokba, ahol a kötelező indulókon kívül zenéjük a blues és a ragtime mellett New Orleans kulturális csomópontjában tovább gazdagodhatott vegyesen karibi, spanyol, francia zenei hatásokkal. Mindez a nyitottság, a lezáratlanság rögtönző, változásában formálódó zene nyelvét eredményezte. A dzsessz kiemelkedő úttörői: Buddy Bolden kürtös, Louis Armstrong trombitás-énekes, Jelly Roll Morton zongorista mind az improvizációban rejlő végtelen zenei kifejezőerőre építettek. Charles Nanry zenetörténész így fogalmaz: a dzsessz

„olyan zene, ahol az alkotás (formálisan a zeneszerzés) rendszerint az előadás közben történik. A dzsessz egyik kulcseleme, az improvizáció megköveteli, hogy új dallamok, harmóniai és ritmikai minták szülessenek az előadás során.”⁴⁴ Ugyanakkor határokat kell szabni – a közönségnek és az előadóknak is. A dzsessz előadása nem véletlenszerű folyamat. Az autentikusságot és

⁴³ O GREN 1992: 21.

⁴⁴ A dzsesszt tárgyaló muzikológus, Gunther Schuller a rögtönzésen nem az egyéni teljesítmény előtérbe helyezését, sokkal inkább az együttes alkotás közösségi természetét véli felfedezni: „Az improvizáció tipikusan afrikai eredetű a dzsesszben, és a műfaj valamennyi korai megnyilvánulási formájára jellemző volt, tulajdonképpen »kollektív improvizációnak« kellene nevezni.” SCHULLER 1968: 57.

a kreativitást összekötő vékony határmezsgyét egy jó dzsessz-muzsikusnak pontosan érzékelnie kell.”⁴⁵

Az önálló amerikai magaskultúra új, sajátos irodalmi zsánerei mellett tehát a populáris kultúra szintén egyedi és sajátos műfajokat volt képes létrehozni. Míg azonban a hangszereket és stílusokat magába olvasztó dzsessz univerzális zenei nyelvként indult nemzetközi hódító útjára, a country, az angolszász ballada középkorban gyökerező hagyományaira építve, az őt ért sokszínű kulturális hatás révén, nemzeti identitást teremtő és őrző műfajjá vált. Elsősorban választott hazájában lett meghatározó jelenség, majd erre építve nemzetközi szinten hódító útjára indult.⁴⁶ A country nyitott a más műfajokkal való házasításokra, de az amerikaióság mint karakteres jegy ezekben az esetekben is meghatározó marad.⁴⁷

AZ AMERIKAI NÉP ZENÉJE

A country zenei nyelve tehát történeti gyökereinél, poétikájánál, strukturális jegyei okán is alkalmasnak mutatkozik arra, hogy a zenében töltsse be *de facto* azt a státuszt, amit az angol a 2025-ös évtől fogva az észak-amerikai kontinensen beszélt nyelvek között hivatalosan is elfoglal az USA-ban.⁴⁸ A fentiekben már szerepelt az a városi legenda, miszerint Henry Ford anyagi támogatásának volt köszönhető, hogy a két megszülető műfaj közül a country vált a hazafiassággal szinonim folkzenévé. Ahhoz, hogy ennek valóságalapját vizsgálhassuk, az új műfajok megszületésének gazdasági vetületeit is

⁴⁵ NARRY-BERGERREL 1979: 20.

⁴⁶ Magyarországon a Fonográf és a Bojtorján együttesekkel például megszületett a Country and Eastern műfaja.

⁴⁷ A country rock műfaji hibridjére ez szintén jellemző, Kid Rock lemezei jól példázzák a fenti állítást: *Cocky* (2001); *Rock 'n' Roll Jesus* (2007); *Born Free* (2010); *Rebel Soul* (2012).

⁴⁸ Az angol egészen 2025-ig csupán *de facto* hivatalos nyelve volt az USA-nak, 2025-ben nyilvánította egy elnöki rendelet hivatalos nyelvvé. Vö.: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/03/designating-english-as-the-official-language-of-the-united-states/>

vizsgálni kell. A Ford-anekdota csak részben városi legenda. A milliárdos iparmágnás 1925 és 1926 között számos, hegedűsöknek rendezett versenyt, zenei találkozót, táncos eseményt finanszírozott.⁴⁹ Hogy a bőkezű anyagi (feltehetően valóban százezrekre rúgó) támogatás nem volt eredménytelen, azt többek között Uncle Bunt Stephens gyorsan felfelé ívelő karrierje jelzi, de a legjelentősebb kulturális intézmény, a Grand Ole Opry is ebben az időszakban vált a country promóciójának intézményévé. Nyilvánvaló, hogy az egyéni kezdeményezések önmagukban még nem igazolják feltétlenül, hogy a country népzenei státuszának megteremtése nemzeti törekvés lett volna. Éppen ezért érdemes pillantást vetni arra, hogy maga a kormányzat mivel és mennyiben támogatta az újonnan kialakult két zenei műfaj terjedését és terjesztését.

A Roosevelt-kormány New Deal-programjának köszönhetően a Works Progress Administration (Közmunkaügyi Hivatal) az 1930-as években, de még az 1940-es évek közepén is bőkezűen támogatta a folkgyűjtemények létrehozását. A már említett John Lomax fia, Alan Lomax⁵⁰ is jelentős mértékben ennek a szubvenciónak köszönhetette, hogy gazdagítani tudta a Kongresszusi Könyvtár zenei archívumát. A National Endowment for the Arts⁵¹ (Nemzeti Művészettámogatási Alapítvány) 1956-os megalapulása óta countryelőadók és zenészszervezetek számára is biztosít forrást. Az alá tartozó National Heritage Fellowships (A Nemzeti Örökség Egyesületi Ösztöndíja) olyan, szintén fehér előadóművészek munkáját finanszírozta, mint Roy Acuff és Doc Watson. A vállalatok anyagi szerepvállalása is megemlítendő, a WSM rádióadó és a Grand Ole Opry műsora is beállt country előadók mögé,⁵² Ralph Peer a később RCA-ként világhírűvé vált Victor Talking Machine Company tehetséggutatójaként segítette anyagilag is a jövő reménysegeit.⁵³

A dzsessz esetében szintén megfigyelhető, hogy az újonnan kialakuló művészeti ág felkelti a kultúrpolitika figyelmét, elnyeri támogatását, ám

⁴⁹ GIFFORD 2010: 331.

⁵⁰ Lásd: <https://www.loc.gov/collections/alan-lomax/>

⁵¹ Lásd: <https://www.arts.gov/honors/heritage>

⁵² WOLFE 2001: 23.

⁵³ MAZOR 2004: 74.

ennél a műfajnál mindez jellemzően kimerül gesztusértékű elismerésekben. Az USA külügyminisztériuma a hidegháború alatt elindítja Jazz Ambassador (A dzsessz nagykövete) programját azzal a céllal, hogy a műfaj képviselői külföldön népszerűsítsék az amerikai kultúrát és demokráciát. A nyíltan *soft power* kezdeményezésben olyan hírességek kaptak szerepet, mint Louis Armstrong, Dizzy Gillespie, Duke Ellington, Benny Goodman vagy Dave Brubeck. A Smithsonian intézménye 1990-ben megalapítja a Smithsonian Jazz Masterworks Orchestrát, míg a Kongresszusi Könyvtár olyan gyűjtemények létrehozását indítványozza, mint például a Charles Mingus Gyűjtemény.⁵⁴ A National Endowment for the Arts életműdíjjal jutalmazza a kiemelkedő előadókat (például Ella Fitzgerald, Ornette Coleman), a Rockefeller Alapítvány, illetve a Doris Duke Jótékonyági Alapítvány pedig dzsesszoktatási programokat tart fenn. Általánosságban elmondható tehát, hogy míg a dzsessz mint tisztán amerikai innovatív zenei forma elsősorban szimbolikus gesztusokat kap a kultúrpolitika részéről, a szubvenciókkal meg támogatott country tömegkulturális terjeszkedésével, nemzeti azonosságtudatot közvetítő műfajként az identitáspolitika terepét célozza meg.

Az utóbbi megállapítást támasztja alá, hogy a popkultúra autentikusként kanonizált countrysztárjai és hősei mellett (például Johnny Cash, Waylon Jennings, George Strait) megjelentek olyan előadók, akiknek piaci sikere tömegkulturális mértékben tette produkcióikat jövedelmezővé, nemzetközi szinten befolyásoló tényezővé (például Patsy Cline, Dolly Parton, Shania Twain, Taylor Swift). 2023-ban jelent meg a *Bloomberg* elemzése, amely kimutatta, hogy a világ valaha volt legjövedelmezőbb könnyűzenei turnéja, Taylor Swift *Eras*⁵⁵ produkciója nemcsak Stockholm költségvetését

⁵⁴ Lásd: <https://www.loc.gov/item/2004598900/>

⁵⁵ Taylor Swift a 2000-es évek közepén vált híressé country előadóként saját nevét viselő albumával (2006), majd az áttörést jelentő *Fearless* (2008) lemezzel. Később popzenei irányra váltott az 1989 (2014) albummal, majd a *Folklore* és *Evermore* (2020) albumokkal az indie-folk hangzás felé közeledett, amit a szinti-popos *Midnights* (2022) követett. Az *Eras Tour* (2023–2024) valamennyi korszakát felöleli, amelyeken átívelnek az énekesnő közvetlenül ható, vallomások dalszövegei (vö. *confessional poetry*).

duzzasztotta fel soha nem tapasztalt mértékben,⁵⁶ de 4,3 milliárd dollárral növelte az Egyesült Államok teljes bruttó hazai össztermékét is, és ezzel üzleti modellje kiérdemelte a *Swiftonomics* (körülbelül extraproswift) címkét. A színpadról lelépve Taylor Swift celebritásként, „magánemberként” is karakteres képviselője az amerikai értékeknek. 2025 szeptemberében, a Grammy-díjátadó után meg sem áll a Superbowl-döntő meccséig, hogy szurkolhasson vőlegényének, Travis Kelcenek, a Kansas City Chiefs sztár-játékosának. De Taylor Swift az az előadó is, aki az első hat lemezét hangról hangra újra felveszi, miután egykori kiadója, a Big Machine Records eladja a mesterfelvételeket Scooter Braun menedzsernek, aki végül egy magántőke-társaság portfóliójában helyezi el a Swift lázadó akciója után immár elértéktelenedett felvételeket. Mesés fordulat: a countrypacsirta kiéneklí a sajtot a karvalytőke csőréből, a „szomszéd lány” közfelkiáltásra egy szál gitárral visszaveszi a nép zenéjét a gazdagoktól.⁵⁷ Taylor Swift maga a megvalósult, 19. századi amerikai álom, mégpedig egy ízig-vérig *southern belle* (déli szépség) imidzsével párosítva.⁵⁸

Az amerikai popzene másik állócsillaga, a Grammyt Grammyre halmozó (a 99 alkalommal jelölt, 35 alkalommal jutalmazott) Beyoncé nettó értékét hozzávetőlegesen Taylor Swiftének felénél szokás meghatározni, de a *Cowboy Carter* turné igazi változást hozott az afroamerikai énekesnő számára. Ezzel az albummal Beyoncé Knowles elnyerte a legjobb country albumnak járó Grammy-díjat úgy, hogy a lemez megjelenése előtt Instagram-posztban közölte rajongóival: „Ez nem egy country album, ez egy »Beyoncé« album.”⁵⁹ Beyoncé projektje ugyanakkor felhívja a figyelmet nemcsak a country meghatározó afroamerikai eredetére, de a műfaj afroamerikai női előadóira is, például Elizabeth Cotten és Etta Baker munkásságára is. Az albumon

⁵⁶ Ez volt a *happyflation* (körülbelül ikersiker). Vö.: <https://www.hhs.se/en/about-us/news/sse/2024/happyflation-taylor-swift-made-stockholmers-significantly-happier-new-study-shows/>

⁵⁷ Vö.: <https://www.theguardian.com/music/2025/may/30/taylor-swift-buys-back-master-recordings-taylor-versions>

⁵⁸ A tőzsdei ügyletekből meggazdagodott, eredetileg pennsylvaniai Swift család leányuk karrierjének hajnalán gondos körütekintéssel költözött le épp a Tennessee állambeli Nashville közvetlen szomszédságában található, romantikus nevű Hendersonville-be.

⁵⁹ BEYONCÉ 2024.

a *Spaghettii* és a *The Linda Martell Show* című számokban a country talán legismertebb fekete énekesnőjének állít emléket a *Cowboy Carter* azzal, hogy Linda Martell hangját is beépíti ezekbe a slágerekbe. A country amerikai álmot megtestesítő, kissé múlt századi hercegnője mellett *Cowboy Carter* (a „Carter” Beyoncé Knowles Jay-Z után felvett saját neve) így lesz a multi-kulturalizmus kortárs papnője és/vagy cowboya. Hogy mit hoz a folytatás, mindenképp izgalmasnak ígérkezik.

Összefoglalva: a countryt konzervatív, jól rögzíthető műfaji konstrukciója tökéletesen alkalmassá teszi a kulturális kisajátításra, ezzel cserébe biztosítja saját túlélését is. A country azért tarthatja biztosan az Amerikai Egyesült Államok *de facto* népzenejének pozícióját, mert az eltérő műfajok felől érkező kisajátítások pusztán erősítik a részben már eleve mesterségesen létrehozott műfaji újítást. Az említett countrypop előadókon túl, Beyoncé *Cowboy Carter*-perszónája mellett, Kid Rock country rockját követően 2024-ben egy újabb irányból érkezett területfoglaló offenzíva. A hiphop, pop, R&B, trap műfajaiban sikeressé vált Post Malone *F-1 Trillion* (2024) című lemezén nemcsak a country kortárs sztárjai vendég szerepelnek meghívottként (Tim McGraw, Hank Williams Jr., Morgan Wallen, Blake Shelton, Brad Paisley, Luke Combs, Lainey Wilson, Jelly Roll, Ernest, Sierra Ferrell, Chris Stapleton, Hardy vagy a bluegrass műfajába új életet lehelő Billy Strings), de a hitelesítő pecsétet maga a folytonosságot képviselő Dolly Parton nyomja a borítóra.

A kulturális függetlenség negyedévezredének köszönhető, hogy mind a country, mind a dzsessz sokadik virágkorát éli. A kisajátításoktól⁶⁰ eltekintve a countryről elmondható: annak ellenére, hogy kialakuló nyelvjárások helyett ma már inkább tervezett stílusváltások éltetik, megmaradt az amerikai nép zenéjének. A dzsessz eltérő utat járt be: élő amerikai legendái – Herbie Hancock, Dave Holland, Keith Jarrett, Pat Metheny, John Scofield – mellé immár a világ minden tájáról felsorakoznak a műfajt gazdagító olyan újítók, mint Yusef Dayes, Nubya Garcia, Gunter Hampel, Allan Holdsworth, Hugh Masekela, Marius Neset vagy Sadao Watanabe.

⁶⁰ Például Avicii slágerei: *Addicted to You* (2013); *Broken Arrows* (2015); *Hey Brother* (2013); *Wake Me Up* (2013).

Elmondható, hogy a mindkét műfaj eredeténél megállapított hasonló-
ságok (a közös metszetet jelentő afroamerikai és őslakos kultúra) ellenére
a country és a dzsessz bő másfél évszázados evolúcióját eltérő hagyományok
mozgatják, éltetik. A függetlenségi nyilatkozat identitásteremtő gesztusa
egyben a kulturális versengés fontos állomása is, hiszen az önálló amerikai
kulturális azonosság elsősorban Európával szemben, vele rivalizálva jöhet
létre. A sajátos amerikai irodalmi műfajok, stílusok megszületését, az azokat
létrehozó szerzők, művészek nemzetközi kanonizációját követően a gyor-
suló tempójú modernizmus a könnyűzenében is új műfajokat teremt meg
az Egyesült Államokban. A kontinensen már meglévő, illetve oda behurcolt
zenei hagyományokból nagyjából azonos idővonalon és szakaszokban két
eltérő fejlődési irányú új műfaj jött létre. A countryzene elbeszélésekre
épülő műfajisága a mindennapi élet tapasztalatain, azok feldolgozásán ke-
resztül az amerikai kulturális identitás közvetítésében, megszilárdításában
érdeklődött. Amikor Európában vagy a világ bármely részén country muzsika
szól, az hallgatóját az egyedi, sajátos, önértékes amerikai kultúrához
kapcsolja. Amikor valaki dzsesszt hallgat, esetleg a világ USA-tól távoli szeg-
letében zenészként maga is formálójává, alakítójává válik ennek a stílusnak,
akár a fentiekben felsorolt brit, német, dél-afrikai, japán hírességek, akkor
az amerikai kultúra kisajátításának gyakorlatait végzi, tehát az amerikai
kultúrát kapcsolja a sajátjához. Ily módon végeredményben a country, de
a dzsessz is a sajátos amerikai identitást erősíti, hiszen az új kontinensen
termett és teremtett két stílus azzal nyilatkoztatja ki hazája függetlenségét,
hogy miközben szórakoztatóipari és gazdasági értelemben is jól muzsikál,
mindezt a világ kulturális örökségét megújító módon teszi.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ATKINS, John (1975): The Carter Family. In MALONE, Bill C. – McCULLOH, Judith
(szerk.): *Stars of Country Music*. Urbana: University of Illinois Press, 95–120.
BATE, Jonathan (2023): *Why Taylor Swift is a Literary Giant – by a Shakespeare Professor*.
Online: <https://www.smh.com.au/culture/music/why-taylor-swift-is-a-literary-giant-by-a-shakespeare-professor-20230518-p5d9cn.html>

- BEYONCE (2022): act ii COWBOY CARTER. *Instagram*, 2024. március 19. Online: <https://www.instagram.com/p/C4s6Zr7rlwA/?hl=en&utm>
- BOLLOBÁS Enikő (2015): *Az amerikai irodalom története*. Budapest: Osiris.
- BRADFORD, William (1952): *Of Plymouth Plantation (1620–1647)*. New York: Alfred A. Knopf.
- CAMPBELL, Joseph (1969): *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton: Princeton University Press.
- DEVEAUX, Scott – GIBBINS, Garry (2009): *Jazz*. New York: W. W. Norton.
- EMERSON, Ralph Waldo (1876): *Essays*. Houghton: Mifflin Company.
- FILENE, Benjamin (2000): *Romancing the Folk. Public Memory and American Folk Music*. Chapel Hill – London: The University of North Carolina Press.
- FRANKLIN, Benjamin (1751): *The Importance of Gaining and Preserving the Friendship of the Indians to the British Interest, Considered*. London: Printed for E. CAVE, jun. at St. John's Gate by Archibald Kennedy.
- GAÁL, György szerk. (1994): *Hallom Amerika dalát. Amerikai költők antológiája*. Kolozsvár: Dacia.
- GIFFORD, Paul M. (2010): Henry Ford's Dance Revival and Fiddle Contests: Myth and Reality. *Journal of the Society for American Music*, 4(03), 307–338.
- HEGYI Pál (2021): *Az amerikai fenségesről. A puritanizmustól a metamodernig*. Budapest: Eötvös.
- HENSLEY, Jeannine szerk. (1967): *The Works of Anne Bradstreet*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- JAMES, Henry (1981): *The American*. New Jersey: Penguin Classics.
- JOHANSEN, Bruce Elliott (1982): *Forgotten Founders. Benjamin Franklin, the Iroquois, and the Rationale for the American Revolution*. Montréal: Gambit.
- JOHNSON, Thomas J. szerk. (1960): *The Complete Poems of Emily Dickinson*. Boston: Little, Brown and Company.
- LOCKE, Alain szerk. (1975): *The New Negro*. New York: Atheneum.
- MALONE, Bill C. – LAIRD, Tracey E. W. (2018): *Country Music USA*. Austin: University of Texas Press.
- MANSEAU, Peter (2015): *One Nation, Under Gods. A New American History* [ePub]. Boston: Little, Brown and Company.
- MATHER, Cotton (1702): *Magnalia Cristi Americana or, the Ecclesiastical History of New-England from its First Planting*. Hartford: Published by Silas Andrus.
- MAZOR, Barry (2004): *Ralph Peer and the Making of Popular Roots Music*. Chicago: Chicago Review Press.
- MEYER, Jr., William E. H. (1993): Emily Dickinson's „Final Decision”: Masculine Voyeurism or Feminine Exhibitionism? In *Weber Studies*, 1993. tél. Vol. 10.1 Online: https://www.weber.edu/weberjournal/journal_archives/archive_a/vol_10-1/wmeyeress.html

- MILLER, Karl Hagstrom (2010): *Segregating Sound. Inventing Folk and Pop Music in the Age of Jim Crow*. Durham: Duke University Press.
- MORTON, Thomas (2018): *The New English Canaan of Thomas Morton*. Norderstedt: Hansebooks.
- NANRY, Charles – BERGERREL, Edward (1979): *The Jazz Test*. New York: Transaction Books.
- O'CONNELL, JoAnne (2016): *The Life and Songs of Stephen Foster. A Revealing Portrait of the Forgotten Man Behind "Swanee River," "Beautiful Dreamer," and "My Old Kentucky Home"*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- OGREN, Kathy J. (1992): *The Jazz Revolution. Twenties America and the Meaning of Jazz*. New York: Oxford University Press.
- PEDLETON, Devon et al. (2023): Taylor Swift Vaults into Billionaire Ranks with Blockbuster Eras Tour. *Bloomberg*, 2023. október 26. Online: <https://www.bloomberg.com/graphics/2023-taylor-swift-net-worth-billionaire/?embedded-checkout=true>
- PETERSON, Richard A. (1997): *Creating Country Music. Fabricating Authenticity*. [ePub] London–Chicago: The University of Chicago Press.
- PORTERFIELD, Nolan (1992): *Jimmie Rodgers. The Life and Times of America's Blue Yodeler*. Urbana: University of Illinois Press.
- SCHULLER, Gunther (1968): *The Early Jazz: Its Roots and Developement*. Oxford: Oxford University Press.
- WINTHROP, John (2020): *A Model of Christian Charity*. New York: Cosimo Inc.
- WOLFE, Charles K. (1975): *The Grand Ole Opry. The Early Years, 1925–1935*. London: Old Time Music.
- WOLFE, Charles K. (2001): *Classic Country: Legends of Country Music*. New York – London: Routledge.

HOLLYWOOD

A FILM HATALMA – HOLLYWOOD MINT SOFT POWER¹

A 20. század során világossá vált, hogy a hatalomgyakorlás már nem csupán a katonai erőn vagy a gazdasági befolyáson keresztül valósítható meg. A globalizáció erősödésével egyre nagyobb szerepet kapott az állam azon képessége, hogy meggyőzés és vonzerő révén formálja mások véleményét és viselkedését. Így alakult ki az úgynevezett *soft power*. A „puha hatalom” fogalmát Joseph S. Nye vezette be az olyan befolyáslási módszerre, amely a nemzetközi szintén nem kényszerítéssel vagy anyagi ellenszolgáltatással, hanem vonzással és meggyőzéssel, az állam és értékei szimpatikussá tételével éri el a kívánt eredményeket. Bár hosszú távú és bizonytalan mértékű haszonnal járó befektetést követel meg, napjainkra a nemzetközi kapcsolatok nélkülözhetetlen elemévé vált annak érdekében, hogy egy állam erő alkalmazása nélkül is elérhesse a célját.² A rendelkezésre álló eszköztár sokrétű, különösen jelentős a kultúra szerepe, ezen belül pedig a film az egyik legerőteljesebb képviselője. A legfontosabb példa az Egyesült Államokból hozható: az amerikai filmipar kiemelt szerepet játszott és játszik máig az amerikai értékek globális közvetítésében. A tanulmányom³ azt a kérdést járja körül, hogyan vált Hollywood és az amerikai filmkészítés a *soft power* egyik legfontosabb forrásává, és hogyan képes az USA értékeit és érdekeit globális szinten közvetíteni, valamint országhatáron belül is fontos befolyással lenni a politikai és társadalmi élet alakítására. A filmipar nem csupán kulturális termékek előállítója, hanem stratégiai eszköz is

¹ A tanulmány szakmai lektora Pintér Károly.

² Lásd részletesen: NYE 2004.

³ A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének Digitális Társadalom Kompetenciaközpontja támogatta. A szerző a „Diffúzió és globalizáció” kutatócsoport tagja.

a befolyásgyakorlás szolgálatában – egy olyan puha hatalmi tényező, amely formálja az országot és a világot, miközben szórakoztatja is annak lakóit.

Hollywood globális kulturális nagyhatalommá vált. A némafilmtől a látványos kasszasikerekén át a streamingkorszakig az amerikai filmkészítés mindig az egyén szabadsága, a demokrácia, a kapitalizmus és a fejlődés szimbólumait közvetítette. Nem véletlen, hogy ezek a motívumok kerültek előtérbe: szorosan kapcsolódnak az amerikai társadalom önképéhez, az évszázadokra visszatekintő amerikai „kivételesség” érzéséhez,⁴ amelyet a filmekben keresztül tudatosan formálnak és világszinten is kivetítenek. Hollywood az elmúlt 130 év során nemcsak történeteket mesélt, hanem előbb a belföldi, majd fokozatosan a nemzetközi közvéleményt is alakította, ezáltal audiovizuális formában megteremtette az amerikai élet eszményített képét. Ez a hatás túlmutatott a kultúrán: a filmipar a második világháborútól kezdődően az Egyesült Államok külpolitikájának informális eszközévé vált, de a belpolitikára és a társadalmi kérdésekre is nagy befolyással volt. Ahogy Nye kifejtette a hivatkozott munkájában, ha az emberek világszerte csodálják egy ország kultúrájának bizonyos szegmenseit, nagyobb valószínűséggel fogadják el annak politikáját és értékrendszerét is.⁵ Hollywood a szórakoztatás és az azzal együtt érkező ideológiai üzenetek terjesztésével hozzájárult ahhoz, hogy az amerikai értékek követendő példaként álljanak távoli régiókban is.

ÁLOMGYÁR SZÜLETIK

Az amerikai film *soft power*ként való értelmezésének gyökerei a 20. század elejére nyúlnak vissza, egy olyan korszakba, amelyben az Egyesült Államokban a látványos technológiai fejlődés folyamatai zajlottak. A mozgóképek ekkoriban alakult fokozatosan megdöbbentő technikai újdonságból tömegeket vonzó szórakozási formává. Kaliforniában született meg az amerikai filmgyártás központja, amely hamarosan a világ vezető filmes nagyhatalmává nőtte ki magát. Több oka is volt annak, hogy miért erre az államra esett az amerikai

⁴ Ezt összefoglalja: PETERECZ 2016.

⁵ NYE 2004: 16.

filmipar megteremtőinek választása: ideális klíma, napsütéses órák kiemelkedő száma, változatos domborzati viszonyok, olcsó munkaerő és alacsony áron megszerezhető földterületek, valamint nagy távolság Thomas Edisontól, aki monopóliumot szerzett a filmiparra vonatkozó technológiai szabadalmak felett, de a keleti parttól távol eső területeken ezt a jogát nehezen tudta érvényesíteni.⁶ Az 1920-as évek közepére az amerikai produkciók már a globális filmexport mintegy 80%-át tették ki,⁷ így az Egyesült Államok nemcsak gazdasági, hanem kulturális értelemben is növekvő befolyást gyakorolt a filmpiacokra. A hollywoodi filmek meghatározták a nemzetközi közönség számára az esztétikai normákat, a történetmesélés kereteit és a sztárkultusz fogalmát is, ezáltal olyan kulturális sémákat teremtve, amelyek a világ számos pontján követendő példává váltak.⁸ Az ekkor kialakult, öt nagy és három kisebb stúdióból álló rendszer – amely „lényegében a fordista tömegtermelést utánzó gyártói mechanizmussal volt egyenlő”⁹ – egészen az 1950-es évekig egyeduralkodó volt Hollywoodban, ezáltal pedig azt is meghatározta, hogy a világ más részein mit néz(het) a közönség. A filmvilág minden szegmensét ellenőrzése alatt tartó stúdiórendszer fokozatos felbomlásával is csak a strukturális keretek változtak, a hollywoodi befolyás ereje azonban tovább növekedett.

A némafilmkorszakban Charlie Chaplin és Buster Keaton filmjei megmutatták, hogy a mozgóképek leküzdheti a nyelvek által felállított kommunikációs határokat, és a világ különböző pontjain élő közönséget is megszólíthatja. Ebben az időszakban az amerikai filmek nemzetközi terjesztése természetesen még korlátozott volt, de ahová eljutottak, ott meggyőzték a nézőket az amerikai filmkészítés kivételességéről. Az 1920-as évek végén, a hangosfilm megjelenésével tovább növekedett Hollywood befolyása. A művek a szórakoztatás mellett erőteljes üzeneteket közvetítettek a társadalmi és gazdasági fejlődés amerikai felfogásáról, az egyén döntési szabadságáról és a fogyasztói kultúra terjedéséről is. Olyan értékekről, amelyek szorosan kapcsolódtak az amerikai életfelfogáshoz és identitáshoz.

⁶ SCOTT 2006.

⁷ MONACO 2010: 7.

⁸ MONACO 2010: 3–21.

⁹ LICHTER 2023: 21.

A globális mozgóképes piac felett gyakorolt ellenőrzés már korán megjelent a nagy amerikai stúdiók vezetőinek tervei között. A lehető leg szélesebb körű terjeszkedés és a filmipar Hollywooddal történő azonosítása reményében a külföldi filmszínházakban is dominánssá és könnyen elérhetővé akarták tenni a műveiket. Ennek érdekében az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején a stúdiók a kijelölt filmjeikből az eredeti, angol nyelvű forgatással párhuzamosan más nyelvű (német, francia, de legnagyobb számban spanyol) változatokat is készítettek, hogy a hollywoodi produkciókat a világ egyéb tájain is az anyanyelvén fogyasztassa a közönség. Nagy visszhangot keltettek a Latin-Amerika és Spanyolország számára készült spanyol verziók, amelyeket az eredeti filmmel egy időben, azonos forgatókönyvből, de jóval alacsonyabb költségvetésből és nagyrészt spanyol anyanyelvű stábbal forgattak, majd a világ különböző részein nagyjából egy időben mutatták be a megfelelő változatot. A leghíresebb példa az 1931-es *Drakula* angol nyelvű (címszerepben a magyar Lugosi Bélával) és spanyol nyelvű (a spanyol Carlos Villarias főszereplésével) verziói.¹⁰ Bár ez a rendszer nem maradt fenn sokáig, világosan jelezte, hogy az amerikai filmek külföldi jelenléte a jövőben is kulcskérdés lesz.

Hollywood hamarosan az „amerikai álom” legfőbb és leglátványosabb képviselőjeként annak az eszménynek a megtestesítője lett, amely szerint kellő szorgalommal bárki elérheti a sikert, függetlenül a származásától. Ez az üzenet – amely Frank Capra olyan filmjeiben jelent meg legeggyértelműbben, mint a *Beccsületből elégtelen* (1939) vagy *Az élet csodaszép* (1946) – világszerte visszhangra talált, és megerősítette Amerika imázsát a lehetőségek hazájaként. Ezzel párhuzamosan más országok is kiépítették a nemzeti filmgyártásukat (Európa egyes részein időben az USA-t is megelőzve), és megpróbálták a társadalmuk számára vonzóvá tenni a hazai műveket. Az amerikai film azonban már visszafordíthatatlanul a globális mozgóképkultúra uralkodójává vált, más nemzetek és filmjeik nem vehettek fel a versenyt a hollywoodi alkotások vonzerejével, valamint a stúdiók terjesztési mechanizmusaival.

¹⁰ Erről lásd LÉNÁRT 2013.

A POLITIKA ÉS A FILM TALÁLKOZÁSA

Az amerikai kormányzat korán felfedezte, hogy a filmvilág erejét felhasználhatja politikai célokra is. Az 1920-as évektől kezdve a választási kampányoktól a gazdasági és értékválasztási üzeneteken át a bel- és külpolitikai propagandáig terjedő skálán tudták kamatoztatni a producerek, stúdiók és filmsztárok befolyását és vonzerejét. Politikai pártok, kormányzati szervek, kampánystábok és civil szervezetek tudatosan folyamodtak Hollywoodhoz annak érdekében, hogy az adott korban legfontosabbnak ítélt közlendőt az álomgyári gépezet segítségével juttassák el az amerikai néphez és a külföldi közönséghez. Calvin Coolidge elnök és stábjja már az 1920-as években törekedett arra, hogy jó kapcsolatot ápoljon a hollywoodi stúdiómogulokkal, Herbert Hoovertól kezdődően pedig a pártok és a kormányok nemcsak az együttműködés különböző fokozatait valósították meg, de fel is használták a stúdiók és a sztárjaik által nyújtott lehetőségeket.¹¹ Franklin Delano Rooseveltné idején a Demokrata Párt már pontos tervekkel dolgozott ki annak érdekében, hogy a hollywoodi filmek és sztárok segítségével hogyan tudnak közvetlen kapcsolatba kerülni a belföldi (elsősorban a New Deal program témájában) és a külföldi (mindenekelőtt a fasizmus és nácizmus elleni harc és amerikai értékek népszerűsítése ügyében) közönséggel. Az elnök felszólalt az 1941-es, rádión keresztül közvetített Oscar-díj-átadón is, ahol kiemelte, a filmgyártás képviseli az amerikai civilizációt és a szabadság eszményét a világ más részein.¹² A Warner Bros. stúdió egyik alapítója, Harry Warner a második világháború kitörésekor arra hívta fel a kormány figyelmét, hogy Hollywood és filmjei sokat tudnak segíteni az amerikai termékek külföldi népszerűsítése terén, valamint az egyre feszültebbé váló nemzetközi helyzetben nagy szükség lehet arra, hogy az alkotásaik közvetítsék a külföld felé az Egyesült Államok jószolgálati és propagandisztikus üzeneteit is.¹³

Hollywood és az amerikai geopolitikai stratégia a második világháború idején szövetségre lépett egymással: a film otthon a mozgósítás és harcok támogatása, nemzetközi szinten pedig a befolyásgyakorlás egyik

¹¹ CRAMER BROWNELL 2014: 18–22.

¹² CRAMER BROWNELL 2014: 52.

¹³ MUSCIO 1997: 166.

kulcsfontosságú eszközévé vált. Az amerikai kormány felismerte a mozi véleményformáló erejét, ezért 1942-ben létrehozta a Háborús Információs Hivatalt (Office of War Information, OWI), amely partnerként tekintett a hollywoodi stúdiókra, elsősorban a háborús propagandát szolgáló filmek előállítására. A művek fő feladata összhangban állt a politika célrendszerével: bemutatni és vonzóvá tenni az amerikai értékeket, erősíteni a társadalmi összetartást és legyőzendő ellenségként ábrázolni a tengelyhatalmakat. Az OWI összeállított egy kézikönyvet a stúdiók számára, amely szerint az amerikai filmek meg kellett mutassák a világ számára, mit jelent a valódi demokrácia. A filmek célja a továbbiakban nem lehetett a pusztán szórakoztatás: minden alkotásnak fel kellett vállalnia az amerikai értékek, kultúra, társadalom és politikai eszmények képviseletét is. Hazafias produkciók sora született, amelyek az amerikai erényeket és a demokratikus rendet helyezték középpontba, kettős szerepet betöltve: belföldön mozgósították a lakosságot és erősítették a háborús támogatást, külföldön pedig az Egyesült Államokat jóindulatú, felszabadító hatalomnak mutatták.¹⁴ A Hollywood és a kormány közötti együttműködés egyik fontos példája Frank Capra és Anatole Litvak hét filmből álló *Amiért harcolunk* (1942–1945) című sorozatának elkészítése és globális terjesztése volt. A művek, amelyekhez Walt Disney is nélkülözhetetlen segítséget nyújtott, az amerikai demokrácia nagyszerűségét, a világháború kitörésének okait, a totalitárius rezsimek fenyegetését és az amerikai vezető szerep szükségességét magyarázták el a hazai és a külföldi közönségnek.

Az amerikai filmeket külföldön az Egyesült Államok nagykövetségei és kulturális intézményei is terjesztették, a lehető legnagyobb tömeget elérve. Latin-Amerikában például – Roosevelt elnök jószomszédság-politikájának keretében – a filmművészet eszközeit használták fel a tengelyhatalmak propagandájának ellensúlyozására, valamint az USA és a térség közötti korábbi rossz viszony javítására. A Fehér Ház megbízásából Walt Disney és stábj 1941-ben latin-amerikai körutat tett annak érdekében, hogy első kézből szerezzen tapasztalatot a természetről, a városokról és a társadalmakról, majd ennek nyomán olyan rajzfilmeket készítsen, amelyek erősítik

¹⁴ Lásd részletesen: KOPPES–BLACK 1990; McLAUGHLIN–PARRY 2006.

az Amerika-közi kapcsolatokat. A kormány úgy vélte, Disney tökéletes választás arra, hogy a filmjein keresztül egy barátságosabb, együttműködőbb Egyesült Államok képét közvetítse Latin-Amerika felé.¹⁵

Harry S. Truman elnök 1945-ben a Fehér Házban fogadta a filmipar kiemelkedő képviselőit, a köszöntőjében pedig kiemelte, hogy a jövőben az amerikai filmnek már magasabb céljai kell legyenek, mint kizárólag a szórakoztatás. Kijelentette, hogy a mozgóképpel a leghatásosabb médium, amelyen keresztül a tudást és az igazságot terjeszteni lehet a világban, ezért a köz érdekében az ország javát kell szolgálnia. Kijelölt egy állandó kapcsolattartót is Hollywood és a Fehér Ház között annak érdekében, hogy a döntéshozók akadálytalanul egyeztethessenek.¹⁶

HOLLYWOOD A HIDEGHÁBORÚ FRONTVONALÁN

A hidegháború kezdetével a filmművészet a korábbiaknál is jelentősebb szerepet kapott az amerikai ideológia terjesztésében.¹⁷ Az Egyesült Államok és a Szovjetunió ellentéte nem csak a fegyverkezési versenyre, az űrversenyre, a kölcsönös elrettentésre vagy a *proxy* háborúkra korlátozódott, a kulturális befolyásolásért folytatott harc legalább ennyire lényeges frontvonalat jelentett. Hollywood ebben a küzdelemben is kulcsfontosságú szerepet játszott: a filmek az idealizált nyugati, kapitalista demokrácia eszméinek képviselőiként és közvetítőiként küzdöttek a nézők meggyőzéséért. Ennek szellemében az Amerikai Filmszövetség (Motion Picture Association of America) elnöke, Eric Johnston 1946-ban kijelölte a filmstúdiók legfőbb feladatait. Abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a film az emberiség történetének legnagyobb befolyású médiumává vált, úgy vélte, a jövőben az amerikai filmek mutatnak példát és követendő irányt a világ nagy része számára. Emiatt hatalmas felelősség nyugszik a filmkészítők vállán, a megfelelő képet kell közvetítsék az országukról, biztosítva azt is, hogy a világ

¹⁵ LÉNÁRT 2024.

¹⁶ CRAMER BROWNELL 2014: 102.

¹⁷ Ebben a részben, ha máshogy nem jelölöm, elsősorban az alábbi művekre támaszkodom: DICK 2016; SHAW–YOUNGBLOOD 2010.

vezető hatalmaként tekintsenek rá. A hollywoodi hírességek képesek „eladni” a kapitalizmus és a demokrácia eszményét is. Johnston, aki közvetlen kapcsolatban állt a Fehér Házzal, biztos volt abban, hogy a filmek a jövőben is vezető szerepet fognak játszani a nemzetközi kapcsolatok alakításában, mert amit a világ az Egyesült Államokról tud, azt elsősorban a filmekből ismeri, így a változásokat is azokon keresztül lehet elérni. Ő és az egy évvel később a Színművészek Szakszervezetének elnökévé választott Ronald Reagan Hollywoodot Amerika nagykövetének nevezték a világban, a szabadság és a demokrácia közvetítőjeként tekintettek rá. Johnston később Dwight D. Eisenhower elnök megbízásából elutazott a világ több országába a vasfüggöny mindkét oldalán, ahol amerikai filmek exportálására vonatkozó egyezményeket kötött; a gazdasági haszon mellett az amerikai értékek és demokráciafelfogás filmekben keresztül történő terjesztése állt e misszió középpontjában.¹⁸

Az amerikai filmek természetesen csak korlátozott mértékben juthattak el a keleti blokkba, a cenzúra általában megakadályozta, hogy az ideológiaiilag károsnak ítélt művek „zavart keltsenek” a szocialista társadalmakban. Ugyanakkor a kelet-közép-európai szocialista országok az 1970-es évektől a mérsékelt globalizáció jeleit mutatták az itt forgalmazott filmek, tehát a filmkultúra esetében,¹⁹ így a térség nézőközönsége az 1989–90-ben bekövetkezett alapvető változások előtt is megismerhette a nyugati mozgóképkultúra egyes elemeit, azokból kialakíthatott a maga számára egy képet arról, hogy – a filmek alapján – milyen lehet a „szabadság földje”. Az Egyesült Államok filmekben keresztül közvetített önképe – mint a szabadság, a lehetőségek és az erkölcsi feddhetetlenség hazája – különösen erőteljesen hatott a második világháború utáni Európában, ahol a társadalmak éppen újjáépítették önmagukat, de ezt nem tehették mindenhol demokratikus módon.

Az amerikai filmes szaksajtó arról írt, hogy ösztönözni kell az olyan alkotások készítését, amelyek jobban megismertetik a világgal az országuk kultúráját, társadalmát és értékeit, ezáltal követendő példaként állíthatják azokat a jövő demokráciái számára. Hollywood nem okozott csalódást e

¹⁸ CRAMER BROWNELL 2014: 112–113; 126; 140.

¹⁹ TOMKA 2023: 56–57.

küldetésben.²⁰ A művekben hangsúlyosan megjelentek az olyan értékek, mint az egyén szabadsága, az elnyomás elleni harc és a „mindenki a saját szerencséjének kovácsa” hozzáállás; mindez éles ellentétben állt a szovjet tervgazdálkodás és a teljes körű állami ellenőrzés eszméivel. A filmek szerteágazó tematikában foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel: az egyénnek az igazságért folytatott fáradhatatlan küzdelmét bemutató *Ne bántsátok a feketerigót!* (1962), a kommunizmus veszélyeit nyíltan ábrázoló *A mandzúriai jelölt* (1962) vagy az idegen hatalmak inváziójától való rettegést *science fiction* köntösébe bújtató *A testrablók támadása* (1956) nemcsak szórakoztattak, hanem hol nyílt, hol rejtett politikai és kulturális üzeneteket is közvetítettek. Az említett filmek mellett sok más alkotás is képviselte ezt a megközelítést, legnagyobb számban az amerikai társadalomba beszivárgó szovjet kémek és a Földet megszálló földönkívüli lények tematikája volt jelen. Az ellenség, legyen az egy elnyomó politikus, a világűrből érkezett entitás vagy maga a Szovjetunió, nyíltan az amerikai életformát és társadalmat támadta, de a művek amerikai főszereplői nem adták fel a harcot az értékeik védelmében. A belföld és a külföld közönsége számára egyértelmű volt az üzenet: az Egyesült Államok kiáll a szabadság és az igazság mellett, a végsőig küzd az általa megteremtett világ megőrzéséért, amely, bár a filmekben konkrétan az USA-t jelölte, tágabb értelemben az egész nyugati demokratikus világra vonatkozhatott.

Az Egyesült Államok kormányja tudatosan támogatta a filmekben keresztül történő befolyásolást, amely ezáltal diplomáciai szerepet is kapott. Bár Hollywood elsősorban profitorientált vállalkozásként működött, a hidegháború éveiben szoros kapcsolatba került az amerikai külpolitikai célokkal. Az 1953-ban létrehozott Egyesült Államok Tájékoztatási Hivatala (United States Information Agency) egyik feladata volt, hogy a világban kedvező képet alakítson ki az országról, annak életstílusáról és kulturális termékeiről, és ebben fontos szerepet szántak a filmnek és a zenének. A hivatal többek között dokumentumfilmeket gyártott, nemzetközi filmfesztiválokat finanszírozott, és hollywoodi produkciók európai, ázsiai és latin-amerikai vetítéseit szervezte. Az üzenet gyakran nem egyértelmű módon jelent

²⁰ CRAMER BROWNELL 2014: 98.

meg, hanem a történetek háttérét adta, de mindig következetes maradt: az Egyesült Államok a szabadság, az igazságra való törekvés, a haladás és az emberi méltóság védelmezője. Hollywood teljes fegyverzetben jelent meg az eszmék csataterén, ahol az amerikai liberális demokrácia felsőbbrendűségét igyekeztek szembeállítani a szovjet autoriter modellel. Ellensúlyozni kívánták a szovjet propagandát, az Egyesült Államokat pedig követendő példaként állítani. Az amerikai nagykövetségek fontos szerepet játszottak az amerikai filmek külföldi bemutatásában, az általuk szervezett vagy támogatott vetítéseket gyakran beszélgetések és előadások kísérték, amelyek segítettek értelmezni a művek üzeneteit. Olyan alkotások természetesen nem kerülhettek a külföldi nézők elé (legalábbis nem a diplomáciai testületek révén), amelyek az amerikai társadalmat kedvezőtlen színben tüntették volna fel. Így a propaganda mellett jelen volt a cenzúra is, összefonódva a nemzeti érdekekkel.

A 20. század közepére Hollywood a lehető legnagyobb bevétel elérése érdekében egyre több látványos, nagy költségvetésű, sztárokat felvonultató filmet mutatott be, megteremtve az alapjait az 1970-es évekre a szuperprodukciók gyakorlatilag futószalagon történő érkezésének. A látványos történelmi eposzok, háborús kalandfilmek és musicalek már nemzetközi sikereket hoztak. A hollywoodi filmek által nyújtott letaglózó élmény áttörte a határsorompókat, idővel olyan országokba is eljutottak, amelyek másként talán elutasították volna az amerikai kulturális befolyást. A legtöbb helyi filmipar nem tudta felvenni a versenyt a hollywoodi költségvetésekkel és sztárokkal, így az amerikai filmek gyakran háttérbe szorították a hazai alkotásokat. Mindez a kulturális imperializmustól való félelemhez vezetett, de a világ más részei – amennyiben nem folyamodtak a művek betiltásához – alapvetően tehetetlenek voltak. A hollywoodi történetmesélés népszerűsége már visszafordíthatatlanul komoly puha hatalmi tőkét jelentett az Egyesült Államok számára.

Ugyanebben az időszakban Hollywood nem volt mentes a belső ellentmondásoktól sem. A Kongresszus alsóházának Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottsága (House Committee on Un-American Activities) az 1940-es és 1950-es években tartott meghallgatásai tucatnyi művészt bélyegeztek kommunistának vagy „társutasnak”. Forgatókönyvírók,

rendezők és színészek kerültek feketelistára, sokan közülük Európában tudták csak folytatni a karrierjüket. A félelem légköre árnyékot vetett arra a képre, amely szerint az ország a szólásszabadság és a demokrácia bástyája lenne. Miközben az amerikai filmek külföldön a szabadság, az individualizmus és az emberi jogok eszméit hirdették, az iparág saját belső gyakorlatainak kettőssége egyre nyilvánvalóbbá vált. Ugyanakkor külföldön erről csak keveset tudtak akkoriban, és az ellentmondásos helyzet nem befolyásolta érdemben Hollywood lehetőségeit a *soft power* terén.

Nyugat-Európában az amerikai filmekhez szabadon juthatott hozzá a közönség, így azok betölthették a nekik szánt fontos szerepet: a demokratikus értékek hordozóiként egy ideális világképet közvetítettek, és hozzájárultak az új nyugat-európai identitás kialakításához, amely természetes szövetségésének tekintette az Egyesült Államokat. Kelet-Európában a hollywoodi filmtermés nagy része tiltólistán volt vagy szigorú cenzúra alatt állt, az illetékes hatóságok gondosan megválogatták, milyen műveket láthat a közönség.²¹ Bár az évtizedek során bővült a „túrt” kategóriába tartozó amerikai filmek köre (nem csak Magyarországon, a 3T-modell hazájában), de a tiltottnak minősített művek egy része is utat talált a közönséghez. A filmklubos vetítéseken, majd a VHS-korszakban az amerikai filmek iránt érdeklődők egy olyan világgal találkozhattak, amely gyökeresen különbözött a mindennapjaik valóságától. Ezek az élmények hozzáadódtak a kulturális ellenálláshoz, és egyértelműen szerepet játszottak az antikommunista mozgalmak ideológiai formálódásában.

Az amerikai kultúra hatása a keleti blokk bizonyos társadalmaira nehezen mérhető következményekkel járt, miközben a szocialista vezetés valószínűleg nem is volt teljesen tisztában azzal, milyen tartalmakat enged be az országába az amerikai filmek és sorozatok révén. E kulturális nyitás egyik példája a *Dallas* (1978–1991) című sorozat, amely többek – köztük szociológusok, újságírók és maguk az alkotók – szerint jelentős szerepet játszott abban, hogy Romániában sokan csalódtak a kommunizmusban. A döntéshozók vélhetően azért engedélyezték a széria sugárzását, mert abban a kapitalizmus kritikáját látták. A történetben bemutatott Ewing

²¹ A magyar esetről lásd TAKÁCS 2022.

család intrikákkal teli, erkölcsileg megkérdőjelezhető világa jól illeszkedett ahhoz az elképzeléshez, hogy a nyugati piacgazdaság önző és igazságtalan rendszer. A román közönség azonban nem a társadalmi romlottságot, hanem a kényelmet és az anyagi lehetőségeket látta meg az epizódokban: az Egyesült Államokban még az átlagos életet élők is saját autóval jártak, miközben a szocialista országokban gyakran éveket vagy akár évtizedeket kellett várni egy gépjárműre. A fényűző házak, az úszómedencék és a hétköznapi luxus a jólét és a modern világ szimbólumaivá váltak. A *Dallas* tehát az amerikai fogyasztói társadalom vonzerejét közvetítette, és ez az élmény sokak szerint hozzájárulhatott ahhoz, hogy a keleti blokkba tartozó Románia lakossága egyre inkább megkérdőjelezze a saját életkörülményeit, és újragondolja a rendszer által ígért jövő hitelességét.²² A sorozat egyik főszereplője, Larry Hagman a Romániában szerzett személyes tapasztalatai alapján ezt azzal fokozta, hogy szerinte valójában a *Dallas* buktatta meg Ceaușescu rendszerét.²³ Hasonló vélemények a szovjetek által elfoglalt Észtország kapcsán is születtek, ahol egy finn tévécsatornán nézhették a sorozatot, és „nemzeti Dallas-mánia” alakult ki.²⁴ Igény szerint természetesen hozzátehetünk más film- vagy sorozatcímeket is ehhez a megállapításhoz, amennyiben elfogadjuk, hogy a populáris kultúra termékei nagy hatással lehetnek egy adott társadalom értékrendszerének formálására.

Az 1970-es évek második felétől érkezett el a nemcsak az Egyesült Államok, hanem a világ mozijaiban is hatalmas közönséget vonzó kasszasikerek kora. *A cápa* (1975), a *Csillagok háborúja* (1977), *Az elveszett frigyláda fosztogatói* (1981) és folytatásaik újraírták a világszerte eladható hollywoodi sikerfilm receptjét. Az elsősorban a fiatalabb nézők számára könnyen befogadható, szórakoztató és látványos művek váltak az amerikai filmkészítés új védjegyévé, amelyekkel más ország filmgyártása nem vehette fel a versenyt. Ezekben a filmekben is – illeszkedve a hidegháborús környezet amerikai értelmezéséhez – egyértelmű volt, hogy ki a jó és ki a rossz, a hősök pedig megbízhatóan rendet tettek a káoszban. E sor folytatásaként a színészből (valamint színészszakszervezeti elnökből) elnökké vált Ronald Reagan

²² GILLESPIE–WELCH 2008.

²³ GILLESPIE–WELCH–BRAGG 2012.

²⁴ HOLDEN 2010.

önmagában egyesítette Hollywood és a politikai hatalom szimbólumát. A reagani konzervativizmus előtérbe hozta a hagyományos értékeket és kialakította a legyőzhetetlen Egyesült Államok képét, amely az 1980-as években az akcióhősök korszakát is megteremtette. A Sylvester Stallone, Arnold Schwarzenegger, Chuck Norris és társaik által megformált amerikai hősök továbbra is az Egyesült Államok kivételességét mutatták, és az ellenség előtt soha meg nem alkuvó hazafiak képét közvetítették. A Reagan-korszakban született legyőzhetetlen Amerika képzete túlélte az 1980-as éveket, és máig jelen van a hollywoodi akciófilmek fősodrában is.

A szuperhatalmak közötti vetélkedés az űrversenyben is megmutatkozott. Míg ebben a küzdelemben a szovjetek eleinte mindig egy lépéssel az amerikaiak előtt jártak, a társadalom fantáziáját izgató tudományos-fantasztikus filmek készítésében az USA megőrizte az elsőbbségét. A *Star Trek* tévésorozat (1966–1969), a 2001: *Űrodüsszeia* (1968), *A majmok bolygója* (1968) vagy a *Csillagok háborúja* (1977) és folytatásai nem csupán lenyűgöző látványvilágot kínáltak, de fontos politikai, technológiai és társadalmi kérdéseket is boncolgattak. Ezek a filmek irányt mutattak a világnak az űrutazás és a technológiai fejlődés terén, az amerikai sci-fikben látottak (a teleportálástól a fejlett űrutazáson át a mindenhatóvá váló mesterséges intelligenciáig) jóslatként és iránytűként szolgáltak a társadalom számára a jövő alakítása kapcsán. A sci-fik visszatérő eleme a zsarnokság elleni küzdelem és a védekezés a tőlünk különböző népek támadásától, de az évtizedek során ezek a motívumok is változásokon mentek keresztül: míg az 1950-es években az inváziós filmek még leegyszerűsített cselekményszövénnyel tarták a nézők elé az idegen hatalom támadásától való rettegést, az 1960-as és 1970-es években e műfaj alkotásai már a bonyolultabb geopolitikai környezetet tükrözték vissza, az 1980-as évek végére pedig már megjelent „a békés egymás mellett élés” intergalaktikus narratívája is.

A FILM MINT ERŐ

Az amerikai filmipar és a külpolitika közötti kapcsolat mellett a *soft power* témakörben fontos kiemelni a Hollywood és a Pentagon között fenntartott

együttműködést is. Ez a partnerség egyfajta szimbiózison alapult: a filmkészítők hozzáférhettek a katonai eszközökhöz és a tanácsadók szakértelméhez, cserébe a Védelmi Minisztérium befolyással rendelkezett a katonaság filmes ábrázolása felett, jogot kapott bizonyos forgatókönyvek előzetes átnézésére, módosítására, időnként a gyártási folyamatba is beleszólt. Olyan alkotások sora született így az 1980-as évek közepétől egészen napjainkig, amelyek az amerikai hadsereget idealizálják, igazolják a külföldi beavatkozásokat, és megerősítik az Egyesült Államok erkölcsi és technológiai fölényéről szóló narratívát. Számos nemzetközi sikert arató film – mint a *Top Gun* (1986) és folytatása, *A Súlyom végveszélyben* (2001) vagy a *Zero Dark Thirty – A Bin Láden hajszá* (2012) – a hadsereg támogatásával készült.²⁵ Hollywood tehát a világ nézőközönségének figyelmét megragadó, izgalmas katonai történeteken keresztül országának fegyveres erőit is népszerűsíti, összhangban a külpolitika és védelmi politika céljaival. A 2001. szeptember 11-i terrortámadásokat követően a liberális demokrácia védelme, valamint a belföldi és nemzetközi terrorizmus elleni harc ismét filmekben és televíziós sorozatokon keresztül kapott igazolást, miközben táplálták a világ társadalmának félelmét is az őt körülvevő környezet stabilitásával és megbízhatóságával kapcsolatban. Legyen szó tévésorozatról (mint a 24 széria), akció- és kalandfilmekről vagy szuperhősökről, a közönség, bármely pontján is él a világnak, biztos lehet abban, hogy az Egyesült Államok és hősei továbbra is kulcsszereplők a demokratikus világrend fenntartásában. Ezek a filmek a stilizált erőszak, az erkölcsi dilemmák és a geopolitikai valóság beemelése révén nemcsak szórakoztatnak, hanem egyben keretet is nyújtanak a nemzetközi közönség számára az amerikai biztonságpolitikai gondolkodás megértéséhez. Az USA globális vezetőként tűnik fel, szükség esetén beavatkozik a világ stabilitásának védelmében, és a filmek igazolják, hogy ez mindannyiunk érdekében történik.

Hollywood és a Pentagon összefonódásának ténye átjárhatóbbá tette a propaganda és a szórakoztatás közötti vékony határvonalat. Amennyiben a nézők nincsenek tisztában azzal, hogy bizonyos filmek katonai együttműködéssel készültek, hajlamosak lehetnek kritika nélkül elfogadni

²⁵ Erről lásd ROBB 2004.

a mozgókép által közvetített üzeneteket. Ez a rejtett befolyás a műveket a kulturális meggyőzés egyszerre hatékony és vitatott eszközökké teszi. Nemzetközi szinten ugyanazok a narratívák, amelyek az Egyesült Államokban a nemzeti büszkeséget és a globális vezető szerep jogosságát erősítik, másutt akár ellenérzéseket is kelthetnek. Az amerikai katonai beavatkozásokat dicsőítő történetek értelemszerűen nem feltétlenül ugyanazt a hatást érik el annál a közönségnél, amely saját tapasztalatból ismeri az amerikai beavatkozást, vagy egyszerűen csak kritikusan szemléli az ország világszendőri szerepét és annak népszerűsítését. Így válik az amerikai film puha hatalma kétélű fegyverré: egyszerre képes csodálatot ébreszteni és visszatetszést kelteni, vagy a korábban is meglévő érzéseket erősíteni.

AZ „AMERIKAI ÁLOM” A GLOBÁLIS PIACON

Hollywood térhódítása nem a véletlen műve: az amerikai filmipar egy rendkívül kiterjedt és hatékonyan működtetett forgalmazói hálózattal rendelkezik, amely világszerte eléri a közönséget. E dominancia ellen legtöbbször csak államilag bevezetett forgalmazási korlátozásokkal, kvótákkal vagy tiltásokkal lehet fellépni. Az amerikai filmek a legtöbb országban jelentős szeletet hasítanak ki a mozijegyekből származó bevételekből, rendszerint a hazai filmgyártás kárára. A hollywoodi fölény több tényező összjátékának köszönhető: magas gyártási költségek, fejlett és célzott marketingtechnikák, valamint nemzetközileg ismert és kedvelt filmsztárok támogatják a terjesztést. Az amerikai stúdiók gondosan megtervezett, nemzetközi premiernaptár szerint dolgoznak, miközben igyekeznek elkerülni a konkurens produkciók bemutatóit is. Ez a stratégia lehetővé teszi a közönség- és bevételmaximalizálást, valamint a promóciós kampányokat gyakran a célország kulturális sajátosságaihoz alakítják, erősítve a filmek helyi piacra szabott vonzerejét.²⁶

Hollywood globális jelenléte hozzájárult ahhoz, hogy az amerikai értékrend, nyelvezet, normák és erkölcsi világnézet fokozatosan beépüljenek más kultúrák mindennapjaiba. Ha a nézők tudatában is vannak a filmek

²⁶ FALCÓN ARAUJO 2018.

mögött rejlő kulturális befolyásnak, a hollywoodi produkciónak élményszerűsége, a lebilincselő történetmesélés, a látványos képi világ és az érzelmi bevonódás gyakran felülírják a kritikus attitűdöt. A konkrét filmek mellett a művészek, a hollywoodi sztárok is a *soft power* részeivé lettek. A támogatásuk és kiállításuk egy ügy vagy politikus mellett vagy ellen sok esetben jelentős társadalmi visszhangot váltott ki. Az 1960-as évektől kezdődően a polgárjogi mozgalom, a faji és nemi diszkrimináció elleni harc, később a homoszexualitás széles körű elfogadása is e körbe tartozott: az ügyeket előbb hírességek karolták fel, majd fokozatosan megjelentek az amerikai filmekben és tévésorozatokban, végül pedig a világ más részein is.

Az amerikai filmipar egyik leghatékonyabb és legsikeresebb *soft power* eszköze az „amerikai álm” mítoszának közvetítése. Ez az eszme rendszeresen visszaköszön a filmekben: legyen szó egy tehetséges fiatalból lett milliárdosról, mint a *Social Network – A közösségi háló* (2010) esetében, egy legendává váló sportolóról, mint a *Rocky*-ban (1976) látható, vagy egy bevándorló küzdelmekkel teli életútjáról, ahogyan azt a *brutalista* (2024) bemutatja. Ezek a történetek az Egyesült Államokat mint a korlátlan lehetőségek földjét jelenítik meg, ahol a siker kizárólag szorgalom és tehetség kérdése. Bár az „amerikai álm” valósága gyakran ellentmondásos és távolról sem mindenki számára elérhető, az erről szóló narratíva világszerte fennmaradt. Különösen azokban a régiókban nagy a vonzereje, ahol a gazdasági kilátások szűkösek, a társadalmi mobilitás korlátozott, vagy ahol az önmegvalósítást autoriter politikai rendszerek gátolják. Az amerikai filmek ilyen esetben is mintául szolgálnak, cselekvési irányokat kínálnak. A *Forrest Gump* (1994) vagy a *boldogság nyomában* (2006) azt üzenik, a kitartás, az újrakezdés lehetősége és az önmagunkba vetett hit meghatározó részei az amerikai identitásnak, és egyben egyetemes értékeként jelennek meg. A filmek nem csupán az Egyesült Államok nemzeti ethosát képviselik, hanem olyan emberi vágyakat is, mint az önmegvalósítás, a méltóság és a társadalmi felemelkedés lehetősége. Mindennek árnyoldalai is lehetnek, a szárnyalást gyakran követi a bukás, de a nézőket ez nem tántoríthatja el, mert a művek arra is figyelmeztetnek, hogy legyünk tisztában a korlátainkkal.

A hollywoodi puha hatalom egyik alappillére az amerikai angol nyelv, valamint az ehhez kötődő társadalmi szokások, kifejezésmódok és kulturális

utalások globális terjesztése adja. A világ számos pontján a hollywoodi filmek jelentik az első és sok esetben a legerőteljesebb kapcsolatot az angol nyelvvel. Az ezekben használt nyelvezet és kifejezések fokozatosan beépülnek a nyelvhasználatba, különösen a fiatal generációk körében, ahol a nyelvi változások gyorsabban lekövetik a kulturális impulzusokat.²⁷ Az amerikai filmek emellett közvetítik a mindennapi amerikai élet jellegzetes elemeit is: az ünnepeket, a külvárosi környezetet, a sportesemények vagy a zene világát. Ezek a részletek nemcsak az Egyesült Államok nemzeti identitásának vizuális leképezései, hanem sokszor vágyott életformaként tűnnek fel a nemzetközi közönség szemében is. A hollywoodi filmekben keresztül az amerikai életstílus kíváncsító mintaként jelenik meg, a vizuális narratíva eszközeivel, érzelmi azonosuláson keresztül érvényesül. A művek nemcsak eszméket és életstílusokat exportálnak, hanem a globális fogyasztói kultúra alakítóivá is válnak. A nézőkben ugyanakkor egy ideális társadalom képe is kialakul: az amerikai filmek és tévésorozatok hatására világszerte nézők tízmilliói vélik úgy, hogy olyanok a mintaszerű kormányzati, rendvédelmi és egészségügyi dolgozók, mint amilyenek *Az elnök emberei* (1999–2006), az *Esküdt ellenségek* (1990–2010; 2022–) vagy a *Vészhelyzet* (1994–2009) epizódjai mutatják. A saját országukban szerzett mindennapi tapasztalataikat pedig ezekkel a teljesíthetetlen elvárásokkal állítják szembe.

A globalizáció és a digitális technológia robbanásszerű fejlődése radikálisan tágította az amerikai filmgyártás hatókörét, ebben a folyamatban pedig kulcsszerephez jutottak a streamingplatformok. Nemcsak a tartalmak elérhetőségét tették nemzetközivé, hanem jelentős befolyást gyakorolnak a közönség kulturális ízlésére is. A nézők fogyasztási szokásaira az amerikai produkciónak a korábbiaknál is nagyobb hatással vannak a világ minden részén, annak ellenére is, hogy egyre több nem angol nyelvű alkotás kerül fel a szolgáltatók kínálatába. A streamingkorszak hatékonyan lebontotta azokat az intézményi és piaci akadályokat, amelyek korábban részben védelmet biztosítottak a helyi filmiparnak az amerikai tartalmakkal szemben. Míg a televízió és a mozik esetében a nemzeti szabályozások – ahol volt egyáltalán ilyen szándék – képesek voltak befolyásolni, hogy milyen

²⁷ LLERENA MEDINA – RODRÍGUEZ HURTADO 2018.

mennyiségben jussanak el külföldi filmek és sorozatok a nézőkhöz, addig a streamingszolgáltatók a gátló tényezők többségét megkerülve közvetlenül juttatják el a tartalmaikat a felhasználók otthonába.²⁸

Miközben az amerikai film rendkívül hatékony eszköznek bizonyult az amerikai értékek és ideológiák globális terjesztésében, ugyanez a tulajdonsága éles kritikákat is kiváltott. Értelmiségiek és kritikusok egy része a hollywoodi filmek nemzetközi térhódítását a kulturális imperializmus egyik formájaként értelmezte, amely révén az Egyesült Államok a globális közgondolkodást oly módon alakítja, hogy előnyben részesítse az amerikai gazdasági, katonai és ideológiai dominanciát. Ez a nézet természetesen erőteljesen megjelenik a világ minden országában, ahol az amerikai befolyás fontos, néha első számú terjesztőjének tartják a filmeket, veszélyben érezve a helyi kultúrákat, nyelveket és művészeti hagyományokat. A kulturális sokféleség és a helyi sajátosságok nehezen kapnak teret egy olyan médiaterben, amelyet alapvetően az amerikai szemlélet határoz meg és formál át a saját képére. Vagyis mindazt, amit eddig az amerikai *soft power* filmes vonatkozásaként említettünk, a kritikai megközelítés is annak kezeli, de a negatív oldalát kiemelve. Ez ellen országok és intézmények (például az UNESCO) is megpróbáltak fellépni a múltban.²⁹ Ugyanakkor a streaming kora elhozta annak a lehetőségét, hogy más nyelvek, kultúrák és országok is puha hatalmi tényezőként tudják használni a filmművészetüket, a koreai és a hispán esetben már láthatjuk is az erősödő tendenciát. Hollywood *soft power* szerepének csökkenése a jövőben sem várható, de a korábbi amerikai dominancia valószínűleg átadja a helyét egy olyan többszereplős közegnek, amelyben az amerikai film továbbra is kiemelkedő, de nem egyeduralkodói szerepet tölt be a világon.

²⁸ LIMOV 2020.

²⁹ BROOKS 2006.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BROOKS, Eireann (2006): Cultural Imperialism vs. Cultural Protectionism: Hollywood's Response to UNESCO Efforts to Promote Cultural Diversity. *Journal of International Business and Law*, 5(1), 112–136.
- CRAMER BROWNELL, Kathryn (2014): *Showbiz Politics. Hollywood in American Political Life*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- DICK, Bernard F. (2016): *The Screen is Red. Hollywood, Communism, and the Cold War*. Jackson: University Press of Mississippi.
- FALCÓN ARAUJO, Ana Victoria (2018): Digital Marketing Strategies For Next Generation Film Distribution. *International Journal of Film and Media Arts*, 3(2), 98–123. Online: <https://revistas.ulusofona.pt/index.php/ijfma/article/view/6758>
- GILLESPIE, Nick – WELCH, Gillespie (2008): How 'Dallas' Won the Cold War. *The Washington Post*, 2008. április 26. Online: <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2008/04/27/how-dallas-won-the-cold-war/f674fios-fo88-42fa-96bc-e1e21ecbc46d/>
- GILLESPIE, Nick – WELCH, Gillespie – BRAGG, Meredith (2012): How Larry Hagman Saved Romania from Communism. *Reason*, 2012. november 24. Online: <https://reason.com/2012/11/24/how-larry-hagman-saved-romania-from-comm/>
- HOLDEN, Stephen (2010): J. R. Ewing Shot Down Communism in Estonia. *New York Times*, 2010. november 11. Online: <https://www.nytimes.com/2010/11/12/movies/12disco.html>
- KOPPES, Clayton R. – BLACK, Gregory D. (1990): *Hollywood Goes to War. How Politics, Profits and Propaganda Shaped World War II Movies*. Berkeley: University of California Press.
- LÉNÁRT András (2013): Hispanic Hollywood. Spanish-Language American Films in the 1920s and 1930s. *Americana. E-Journal of American Studies in Hungary*, 9(2). Online: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/americanaejournal/article/view/45191>
- LÉNÁRT András (2024): Donald Duck Goes South: Walt Disney and the Inter-American Relations. *Alphaville: Journal of Film and Screen Media*, 27, 24–36. Online: <https://doi.org/10.33178/alpha.27.03>
- LICHTER Péter (2023): *Az amerikai film rövid története*. Budapest: 16 : 9 Könyvműhely – Prae.
- LIMOV, Brad (2020): Click It, Binge It, Get Hooked. Netflix and the Growing U.S. Audience for Foreign Content. *International Journal of Communication*, 14, 6304–6323.
- LLERENA MEDINA, Edison Gerardo – RODRÍGUEZ HURTADO, Carlos Patricio (2018): Impact of Hollywood Movies in the Expansion of English as Global Language. *Ciencia Digital*, 2(2), 524–543. Online: <https://doi.org/10.33262/cienciadigital.v2i2.117>
- MCLAUGHLIN, Robert L. – PARRY Sally E. (2006): *We'll Always Have the Movies. American Cinema during World War II*. Lexington: The University Press of Kentucky.
- MONACO, Paul (2010): *A History of American Movies*. Plymouth: Scarecrow Press.

- MUSCIO, Giuliana (1997): *Hollywood's New Deal*. Philadelphia: Temple University Press.
- NYE, Joseph S. (2004): *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- PETERECZ Zoltán (2016): *A kivételes Amerika. Az amerikai kivételesség történelmi bemutatása*. Budapest: Gondolat.
- ROBB, David L. (2004): *Operation Hollywood. How the Pentagon Shapes and Censors the Movies*. Amherst: Prometheus Books.
- SCOTT, Allen J. (2006): Origins and Growth of the Hollywood Motion-Picture Industry: The First Three Decades. In BRAUNERHJELM, Pontus – FELDMAN, Maryann P. (szerk.): *Cluster Genesis. Technology-Based Industrial Development*. Oxford: Oxford Academic, 17–37.
- SHAW, Tony – YOUNGBLOOD, Denise Jeanne (2010): *Cinematic Cold War. The American and Soviet Struggle for Hearts and Minds*. Lawrence: University Press of Kansas.
- TAKÁCS Róbert (2022): *Hollywood a vasfüggönyön túl*. Budapest: Napvilág.
- TOMKA Béla (2023): *Globalizáció Kelet- Közép-Európában a második világháború után. Narratívák és ellennarratívák*. Pécs: Kronosz.

Hivatkozott filmek és televíziós sorozatok

- 24 (2001–2010). Alkotó. Joel Surnow – Robert Cochran. Imagine Television – Twentieth Century Fox Television.
- 2001: *Űrodüsszeia* (2001: *A Space Odyssey*, 1968). Rend. Stanley Kubrick. Stanley Kubrick Productions.
- A boldogságnyomában* (*The Pursuit of Happiness*, 2006). Rend. Gabriele Muccino. Columbia Pictures – Relativity Media.
- A brutalista* (*The Brutalist*, 2024). Rend. Brady Corbet. Brookstreet Pictures.
- A cápa* (*Jaws*, 1975). Rend. Steven Spielberg. Zanuck/Brown Company – Universal Pictures.
- A majmok bolygója* (*Planet of the Apes*, 1968). Rend. Franklin J. Schaffner. APJAC Productions.
- A mandzsúriai jelölt* (*The Manchurian Candidate*, 1962). Rend. John Frankenheimer. M.C. Productions.
- A Sóló végvesztélyben* (*Black Hawk Down*, 2001). Rend. Ridley Scott. Revolution Studios – Jerry Bruckheimer Films.
- A testrablók támadása* (*Invasion of the Body Snatchers*, 1956). Rend. Don Siegel. Walter Wanger Productions.
- Amiért harcolunk* (*Why We Fight*, 1942–1945). Rend. Frank Capra – Anatole Litvak. U.S. War Department.

- Az elnök emberei* (*The West Wing*, 1999–2006). Alkotó. Aaron Sorkin. John Wells Productions – Warner Bros. Television.
- Az elveszett frigyaráda fosztogatói* (*Raiders of the Lost Ark*, 1981). Rend. Steven Spielberg. Lucasfilm Ltd.
- Az élet csodaszép* (*It's a Wonderful Life*, 1946). Rend. Frank Capra. Liberty Films.
- Becsületből elégtelen* (*Mr. Smith Goes to Washington*, 1939). Rend. Frank Capra. Columbia Pictures.
- Csillagok háborúja* (*Star Wars*, 1977). Rend. George Lucas. Lucasfilm Ltd.
- Dallas* (1978–1991). Alkotó. David Jacobs. Lorimar Productions.
- Drakula* (*Dracula*, 1931). Rend. Tod Browning. Universal Pictures.
- Drakula* (*Dracula*, 1931). Rend. Carlos Villarias. Universal Pictures.
- Esküdt ellenségek* (*Law & Order*, 1990–2010; 2022–). Alkotó. Dick Wolf. Wolf Entertainment – Universal Television.
- Forrest Gump* (1994). Rend. Robert Zemeckis. The Tisch Company.
- Ne bántsátok a feketerigót!* (*To Kill a Mockingbird*, 1962). Rend. Robert Mulligan. Brentwood Productions.
- Rocky* (1976). Rend. John G. Avildsen. Chartoff-Winkler Productions.
- Social Network* – A közösségi háló (*The Social Network*, 2010). Rend. David Fincher. Columbia Pictures – Relativity Media.
- Star Trek* (1966–1969). Alkotó. Gene Roddenberry. Desilu Productions – Paramount Television.
- Top Gun* (1986). Rend. Tony Scott. Don Simpson/Jerry Bruckheimer Films.
- Vészhelyzet* (*ER*, 1994–2009). Alkotó. Michael Crichton. Amblin Television – Warner Bros. Television.
- Zero Dark Thirty* – A Bin Láden hajsza (*Zero Dark Thirty*, 2012). Rend. Kathryn Bigelow. Annapurna Pictures – First Light.

A WALT DISNEY COMPANY
FENNÁLLÁSÁNAK 100 ÉVE DIÓHÉJBAN¹

BEVEZETŐ

Tanulmányomban a Walt Disney Company munkásságára fókuszálok: azt szeretném bemutatni, hogy mekkora kulturális hatással rendelkezik ez az óriásvállalat, és hogy történeteik és reprezentációik milyen jelentős befolyással vannak az Amerikai Egyesült Államok határain túl is. Azt szeretném röviden áttekinteni, hogy a cég milyen változásokon ment keresztül fennállásának körülbelül 100 éve alatt, illetve, hogy miként próbált idomulni a társadalmi fejleményekhez, reagálni az őket ért vádakra és megfelelni a kihívásoknak. Kultúrtörténeti keretbe ágyazva igyekszem bemutatni, hogyan és miért jött létre maga a cég, az első animációs karakterek, és hogy mi volt Walt Disney eredeti víziója, illetve hogyan alakult a cég sorsa az elmúlt 100 évben a változásoknak és a kihívásoknak köszönhetően. A legjelentősebb animációs filmek és élő szereplős filmek rövid áttekintésével szeretném ismertetni, hogyan változott a cég stratégiája az évtizedek során.

Mivel azonban a jelen dolgozat terjedelme nem teszi lehetővé számos mű részletes elemzését, ezért a cég egyik központi jelentőségű termékére, a Disney-hercegnők figuráira fogok elsősorban fókuszálni, a hercegnőkön keresztül bemutatva a jelentős változásokat. Ahogy Robyn Muir kijelenti, a Disney-hercegnő márka (Disney Princess franchise) az egyik legjövödelmezőbb terméke a cégnek (hivatalosan 2000-ben hozták létre, de a hercegnők mindig is az első számú jövedelemforrást képezték mind a filmek, mind egyéb termékek szempontjából): például 2018-ban 1,686 milliárd dollár jövedelmet hozott csak a hercegnőkre épített marketing-birodalom.² A hercegnőkön és filmjeiken keresztül azt is ki fogom emelni,

¹ A tanulmány szakmai lektora Pintér Károly.

² MUIR 2023: 2–3.

hogy noha Walt Disney általában igyekezett az európai kultúrkör nép- és tündérmeséiből létrehozni saját meseverzióit, meglehetősen sablonosak és leegyszerűsítettek a történetei, ezért sok ismétlődést fogunk látni a tekintetben, hogy hogyan építi fel a narratívákat és a karakterek fejlődési vonalát. Jack Zipes kissé viccesen fogalmazza meg a Disney-formulát 2011-es könyvében, ahol leírja 14 pontba szedve, hogy mindig minden ugyanúgy történik a Disney-mesékben, és hogy semmi figyelemreméltó nincs ezekben a meseverziókban, illetve a 14. pont pontosan az, hogy ismételd „a receptet”³ Zipes azzal is kritizálja Walt Disney-t, hogy monopolizálni akarta a filmes mesék világát, és hogy mindent csak úgy lehet csinálni, ahogy ő előírja/írta; de szerinte attól függetlenül, hogy Disney szelleme még mindig uralkodik az animációs filmek világán, a király valójában nem visel ruhát (egy másik meseanalógiával élve), és felhívja a figyelmet arra, hogy olyan meséket kellene készíteni, amelyek „nem diznisítettek.”⁴ Kay Stone pedig azt kifogásolta, hogy Disney szinte csak európai meséket adaptál, és az amerikai folklórt és mesevilágot kihagyja annak ellenére, hogy ő maga amerikai; illetve azzal is vádolta, hogy a felismerhetetlenségig átváltoztatja ezeket az európai meséket, és az emberek végül csak az ő redukált verzióira emlékeznek.⁵ Ennek valószínűleg az az oka, hogy globális nézőközönséget szeretett volna meghódítani, és a szélesebb körben ismert meséket igyekezett „diznisíteni”. A speciális Disney-módszer azt szolgálta, hogy minél kevésbé legyenek a történetek szubverzívek a társadalom számára, mert ahogy a legendás alapító maga megfogalmazta: senkit sem akar „irritálni” és egyszerű szórakozást kíván nyújtani minél szélesebb körben.⁶ Tehát arra is ki fogok térni időnként, hogy milyen támadások és kritikák érték/érik ezt a szórakoztatóipari társaságot, és hogy hogyan igyekezett/igyekszik reagálni mindezekre és az új kihívásokra. A Walt Disney Company meghatározó jelenléte az Egyesült Államokban és a világon vitathatatlan, ezért fontos kritikai szemlélettel is megvizsgálni, hogy milyen kulturális tartalmakkal próbálják alakítani a látásmódunkat.

³ ZIPES 2011: 88.

⁴ ZIPES 2011: 14–17.

⁵ STONE 1975: 42–50.

⁶ DISNEY 1954: 327–329.

A KEZDETEK

A Walt Disney Company (a továbbiakban Disney) 1923-ban jött létre eredetileg Disney Brothers Cartoon Studio néven – a cég több kisebb névváltozáson ment át az évtizedek során. Fontos tény, hogy a cég eredeti nevében megtalálható a „brothers” (fivérek) szó, ugyanis Roy Disneynek nagy szerepe volt a cég irányításában és sikerre vitelésében. Bár Walt Disney felelt a kreatív tevékenységekért és igen „dörzsölt” üzletember volt, aki nagyon jó érzékkel tudott reagálni a társadalmi és kulturális igényekre, Roy pénzügyi és üzleti menedzseri munkája szintén nagy szerepet játszott ebben a sikerben. Hozzá kell tenni, hogy Walt Disney, bár eléggé siker- és pénzorientált volt a produkcióival kapcsolatban, mégis mindig igyekezett művészi és kulturális értéket is adni. A karrierje elején talán egy kissé idealista és naiv is volt, aki tiszta szívvel akart kísérletezni az új médiummal, és szubverzív tartalmakat is létrehozott vitás elemekkel, ahol pont Roynak kellett időnként közbe lépni, hogy bizonyos dolgok már nem megengedhetők: például rengeteg szexuális vagy szkatológiai (alsótáji) humort produkált, a halállal viccelt, vagy túl sok erőszak került egy-egy történetbe. Miki egér kezdetben igen agresszív és arrogáns karakter volt, aki nem fogadott el nemet Minnie-től és sokszor bántalmazta a gyengébbeket.⁷ Mindezt el kellett hagynia és Miki egér jó fiú lett, ahogy ma is ismerjük.⁸ Bár eleinte Walt Disney mert rizikót vállalni, és Douglas Brode konkrétan feministának tartja⁹ – erre jó példa az *Alice vígjátékok* (*Alice Comedies*) (1923–1927) –, később egy határozottan konzervatív és hagyományos értékrend képviselője lett a fősodorbeli médiában, jobboldali értékrenddel.¹⁰ Az egyik korai „traumatikus” hatás, amely későbbi pályáját nagyban befolyásolta, az volt, amikor az első karakterét, Oswaldot (a nyuszt) elvesztette – a cég, amelynek dolgozott, jogilag elvette tőle. Ezek után mindent megtett, hogy Miki egér (Mickey Mouse) és az összes többi további karakter, akit létrehozott, az ő birtokában maradjon. Miki egér először *A bolond repülő* (*Plane Crazy*) (1928) című fekete-fehér

⁷ BRODE 2005; GRIFFIN 2000: 3–47.

⁸ GRIFFIN 2000: 23.

⁹ BRODE 2005: 167–197.

¹⁰ GIROUX 1998: 253–266; BOOKER 2010: 169; MOLLETT 2020: 169.

rövidfilmben jelent meg, de a *Willie gőzhajó* (*Steamboat Willie*) (1928) tette őt híressé. A másik jelentős hatás az úgynevezett produkciós szabályzat vagy Hays-szabályzat volt, amely az 1930-as évektől az 1960-as évek végéig meghatározta az amerikai filmgyártást elég szigorú szabályrendszerével és a változó erősségű cenzúrával. Walt Disney tehát igen sok szubverzív, haladó és experimentális elemet tett a korai produkcióiba, de ahhoz, hogy a felszínen maradjon és elkerülje a cenzúrát, igen „óvatos” stratégiát épített ki, amit aztán szilárdan követett és igyekezett mindenféle „radikálisnak” számító aspektust kizárni. Mindehhez persze azt is hozzá lehet tenni, hogy alapvetően tradicionális középnyugati családból származott, aki aztán megtestesítette a *self-made man* (az önerőből felemelkedett ember) ethoszát is – mindkettő viszonylag hagyományos értékrendet feltételez.¹¹

A KLASSZIKUS KORSZAK

Történeti szempontból több korszakra szokták osztani a Disney világot. Több megközelítés is van, egyet említenék példaként: Tracey L. Mollett *A Cultural History of the Disney Fairy Tale* című munkájában (2020) a következő kategóriákat hozta létre: a klasszikus korszak (1937–1959), a reneszánsz korszak (1989–1991), a revizionista korszak (2007–2018), a megújulás korszaka (2009–2013) és az újraindítás korszaka (2014–2017). A listából egyértelmű, hogy kissé értelmetlen, következetlen, néha önellentmondó, olyan időszakok maradnak ki, amikor egyébként készültek Disney-produkciók, illetve ebben a felosztásban talán túl töredezett lesz a kép. Ezért én csak három kategóriára szorítokozom: a klasszikus (1923–1989), a reneszánsz (1989–2010) és a kortárs korszakra (2010-től napjainkig).

A klasszikus időszak legjelentősebb teljesítménye természetesen a *Hófehérke és a hét törpe* (*Snow White and the Seven Dwarfs*, 1937) volt. A film technikailag úttörőnek számított, mivel színesben készült és szinkronizálták a szereplőket, egész estés rajzfilm volt, tehát nem csak 10 vagy 20 perces rövidfilm, illetve az animáció hihetetlenül élethűre sikerült. Az egyik klasszikus

¹¹ BRODE 2005; GRIFFIN 2000: 3–47.

európai mesét dolgozta fel, de ez a verzió már határozottan mutatta, hogy mi lesz a Disney-látásmód, ugyanis sajátos módon átírta a klasszikus Grimm- és Perrault-verziókat – ez így is folytatódott évtizedeken át, mondhatni a mai napig. Szakmai, pénzügyi és közönségsiker is volt, és Walt Disney 1939-ben tiszteletbeli Oscar-díjat kapott érte.

A történet egyik „diznisítése” (Disney-eleme) az volt, hogy a törpéket kisfiúkként próbálták beállítani, akik sokszor a komikus feszültségoldás eszközei, Hófehérkét pedig anyukaszerepbe tették (az eredeti karakter elvileg 13 éves és nem egy érett nő), aki boldogan énekelve és táncolva takarít, miközben erdei állatkákkal barátkozik. Ezt azért érdemes megemlíteni, mert az „eredeti” Grimm-verzióban a törpék nem kisfiúk, hanem kisméretű férfiak, akik férfiként viselkednek, nem alárendelt gyerekként; bár a film természetesen nem helyezi Hófehérkét domináns szerepbe, de a törpékkel való kapcsolata olyan, mint egy anya-gyerek viszony. A történetet természetesen a klasszikus szentimentális romantikus musicalformula keretében valósították meg, ahol a herceg az elején rögtön beleszeret a lányba anélkül, hogy bármit tudna róla, énekel vele, majd eltűnik és csak a végén jelenik meg újra megmentőként – bár róla semmit nem tudunk meg, csak egy-két sor adatik számára, és a külsejére is alig lehet emlékezni. Ez a formula ismétlődik a klasszikus időszak animációs filmjeiben, ugyanis a férfi főszereplőket szinte alig lehet megkülönböztetni, jóformán semmit nem mondanak, nem ismerjük meg őket, és csak látszólag ők a megmentők, mert valójában nem is igazán csinálnak semmit, és körülbelül két percet töltenek a filmben. Ezt azért fontos megemlíteni, mert nagyon sok feminista kritika azzal támadta a Disney-t, hogy a nők – különösen a főszereplő hercegnő karakterek – jelentéktelenek, és a férfiak vannak a középpontban, ők a megmentők és a problémamegoldók. Ez többnyire nem helytálló és leegyszerűsíti a történetek karakterviszonyait és problematikáját. Ha ezt az első egész estés animációs filmet vesszük alapul, akkor – bár Hófehérke valóban eléggé leszűkített cselekvéskörrel rendelkezik, és mondanivalója sem sok van – a férfiak aligha nagy hősök, hiszen a vadász nem tudja elvégezni a munkáját, a herceg jelen sincs a film jelentős részében, és a végén megcsókol egy feltehetően halott lányt – mi a hősies ebben? –, a király pedig kezdettől fogva halott. A törpék csetlő-botló kisfiúkként vannak beállítva,

akiket elzavarnak kezet mosni evés előtt, és pusztit kapnak a homlokukra reggel, amikor elindulnak a bányába, mintha iskolába mennének. Tehát bármilyen furcsán is hangzik, de a gonosz királynő, a *femme fatale* az, aki az egész történetet irányítja, ő a valódi főszereplő. Úgy tűnik szinte végig, hogy Disney a gonosz királynőnek drukkol, mert gyönyörűnek rajzolták, szép színekkel, és ő az egyetlen, aki akar valamit, megfelelő tudással rendelkezik, és aki tesz is azért, hogy elérje célját – neki van ágenciája és ő a legaktívabb. Természetesen a produkciós szabályzat miatt meg kell ölni a végén, mert gonosz karakter nem nyerhet, de szinte végig úgy tűnik, hogy ez valójában az ő története.

A következő nagy siker a *Pinokkió* (*Pinocchio*, 1940) volt – itt megint egy klasszikus európai mesét dolgoztak fel, amit a Disney ismét a saját képére formált és amerikai ethosszal látott el – két Oscar-díj lett a jutalma. Ezt követte a *Fantázia* (*Fantasia*, 1940), amelyet csak azért érdemes megemlíteni, mert experimentális, szokatlan látványvilágú, komolyzenével ötvözött (animált és élő szereplős) kollázsként lehetne leírni, amelyben van egy különleges rész, ahol félmeztelen kentaurok orgiasztikus szeánszon vesznek részt. A következő nagy siker a *Dumbo* (1941) volt, az aranyos kiselefánt története, aki sajátos fogyatékossgal született, de sikerre tudta vinni speciális adottságát; díjazták is a filmet egy Oscar-díjjal. Ezt követte a *Bambi* (1942), amelynek címadó őzike főszereplője idilli életet élt az erdőben, majd elvesztette édesanyját – az egyik legtragikusabb ilyen jelenetként tartják számon az animációs filmek világában. A mesefilm azt mutatja be, hogy Bambi hogyan tanul meg felnőni anya nélkül, tehát az egyik központi kérdés az, hogy hogyan lehet megküzdeni az anya elvesztésével és megtalálni helyünket a világban. A *Dél dala – Rémusz bácsi meséi Tapsifülesről* (*Song of the South*, 1946) azért érdemel említést, mert ismét egy kevert, élő szereplős és egyben animált filmről van szó, amely idealizált, nosztalgikus képet igyekezett festeni az amerikai Délről, és elég sikeresnek bizonyult, kapott Oscar-díjat is. Viszont ez az egyik olyan film, amelyet később rasszistának neveztek és komoly vitákat váltott ki, olyannyira, hogy ma már csak úgy emlegetik a filmet a Disney-kutatók, hogy „a film, amit nem szabad megnevezni” (a *Harry Potter*-sorozat híres fordulatának analógiájára).

Ezt követően a cégnek egyre komolyabb anyagi gondjai támadtak. Az animációs filmek készítése ekkor még sok időt, hónapokat, akár éveket is igénybe vehetett, és nem arattak annyira nagy sikereket akkortájt, illetve a második világháború és a produkciós szabályzat sem segített a helyzeten. Így nagyon át kellett gondolni, hogy milyen projektbe fektetnek be. Ez lett a *Hamupipőke* (*Cinderella*, 1950), ami kihúzta a céget a csődből. A Perrault-féle verziót vették alapul, ami a kevésbé erőszakos a Grimm-változattal szemben, de még ezt is lágyabbá és egyszerűbbé tették; illetve az egyik legnagyobb változás az lett, hogy voltaképpen az egerek léptek elő a főszereplővé, ugyanis nekik nagyobb szerep jut az egész filmben, mint bárki másnak, és az övük a képernyőidő nagy része.¹²

A történetben a férfiaknak megint nem sok szerep jut, ugyanis a herceg alig kap néhány percet, nem is ő megy cipőt próbálni, egyetlen mondata van, és alig lehet rá emlékezni, hogy hogyan néz ki. Hamupipőke apja halott az elejétől kezdve, tehát nem tud neki segíteni. A két férfi, aki több képernyőidőt kap, a király, aki csak azzal van elfoglalva, hogy az unokákkal akar játszani, nem látjuk királyi teendők ellátása közben, és a tanácsadója, aki pedig szintén sokszor ügyetlen vagy hibázik – mindketten inkább feszültségoldó, komikus figurák. A mostohatestvérek szintén komikus elemként szolgálnak, mert eltúlzott, groteszk megjelenésükkel és viselkedésükkel komolytalanok és semmire sem képesek. Hamupipőke minden bántalmazást példamutatóan tűr és álmódzni próbál, miközben énekelve és lábujjhegyen tipegve takarít és anyaként gondoskodik az egerekről. Megint a mostohaanya, a gonosz női karakter, a *femme fatale* tűnik a leghatékonyabb szereplőnek, aki okos, van célja, és tudja, mit csinál. Mivel annyira gonosz dolgokat azért nem művel, őt nem pusztítják el a film végén, csak egy kis büntetést kap: nem a lányai nyerik el a herceg kezét. A film annak ellenére, hogy nem túl eseménydús, nincs benne különösebb meglepetés vagy bármiféle karakterfejlődés, mégis nagy siker volt. A Disney-nek sikerült talpra állni.

Az 1950-es években még nagyobb sikert hozott a *Pán Péter* (*Peter Pan*, 1953), amely szintén nagy klasszikus – ebben a filmben jelenik meg először Csingiling (Tinkerbell) is, aki aztán saját filmeket kapott a 2010-es évek

¹² OHMER 1993.

környékén. Itt még néma, butuska tündér, akit Marilyn Monroe mintájára készítettek, de amikor a saját filmjei elkészültek, komoly, összetett személyiséget kapott és komplex történeteket.

A stúdió következő kiemelkedő teljesítménye a *Csipkerózsika* (*Sleeping Beauty*, 1959) volt. Itt ismét próbáltak finomítani a történeten és egy kicsit leegyszerűsíteni azt. A férfiak megint nem igazán hatékonyak: Csipkerózsika apja nem tudja megvédeni sem a lányát, sem a királyságát, és a rokkák elégetése sem ér semmit, mert egy mágikus rokka okozza Csipkerózsika vesztét később. A két királyt együtt a leghosszabb ideig abban a jelenetben látjuk, ahol esznek-isznak és azon örülnek, hogy a gyerekeik összeházasodnak – nem szerepelnek királyként, országirányítóként. Fülöp herceg apja pedig teljesen tehetetlen (kétségbeesve leül egy lépcsőre), amikor a fia közli, hogy márpedig ő elvesz egy parasztlányt (nem tudva, hogy az valójában a hercegnő). A herceg, bár végre kicsit több képernyőidőt és több szöveget kap, valójában szintén eléggé tehetetlen, mert semmit nem tud egyedül megoldani, az idő nagy részében börtönben ül, ahonnan a tündérek mentik ki, és a sárkányt is a tündérek varázslatával sikerül végül elpusztítani. Csipkerózsika szerepéhez méltón énekel, táncol, házimunkát végez lábujjhegyen tipecgve, valamint az idő nagy részében alszik. A történet megint Demóna (*Maleficent*), a gonosz női karakter körül forog, aki aktívan alakítja a történetet (bár a végén elpusztítják büntetésként), miközben Flora, Fauna és Fiona (angol eredetiben Merryweather) próbál ellenpólust képezni. Végül a három jó tündér az, akinek sikerül minden problémát megoldani, mintha ők lennének a főszereplők: ők is vannak jelen a legtöbbet és ők a leghatékonyabbak.

Az 1960-as évek egyik kiemelkedő sikere a *101 kiskutya* (*One Hundred and One Dalmatians*, 1961) volt. A film főszereplői természetesen a kutyák, az emberek nem igazán hatékonyak. Ismét a gonosz női karakter (Szörnyella de Frász, azaz angolul Cruella DeVil) tűnik a legokosabbnak és a legaktívabbnak, ő irányítja a történetet, bár a végén büntetésként nem éri el, amit szeretne. Ami említésre méltó ebben az animációs filmben, hogy végre találunk benne egy működő családot (bár kutyákból áll), ahol apuka és anyuka is él és jelen van az elejétől a végéig; egalitárius elveken alapszik a kapcsolatuk, és az anyuka is csinál mindent, amit apuka, legyen

az gyerekmentés vagy tolvajharapdálás. A film idillel zárul, ahol az összes megmentett kiskutyát befogadják, és boldogan él együtt a család.

Az évtized másik nagy sikere a *Mary Poppins* volt (1964), amelyet több Oscar-díjjal jutalmaztak. Vegyes technikájú, élő szereplős és animált film volt egyben, amely a klasszikus gyerekgéniyt sajátosan Disney-módon adaptálta. Az apa a filmben kissé rosszul kezeli a felmerülő helyzeteket, és nem éppen sikeres a munkájában sem; de a végén rájön, hogy a családja számít igazán, és ez vezet aztán a szakmai sikeréhez is. A szüfrazsett anya semmilyen produktív teljesítményre nem képes: a gyerekei kezelhetetlenek és neveletlenek, semmilyen házimunkát nem végez és nem vezeti a háztartást, mert egy szakács, egy szolgáló és egy dajka végzi a feladatokat. Mindeközben ő eredménytelenül a női jogokért harcol, ami mind elfelejtődik a film végére, és a nők egyenlőségének a szalagja egy papírsárkány farkaként köt ki, ahogy a szereplők papírsárkány-eregetéssel üdvözlik a család egymásra találását a záró képekben. Mary Poppins mindent megold és mindenkit a helyére tesz, majd egyedül távozik. A film nagyban különbözik az eredeti könyvektől, de annyiban különleges a Disney-mesevilág tekintetében, hogy Mary Poppins nem megy férjhez és nem lesznek gyerekei, hanem hatékony munkaerőként megoldja a problémákat és független marad.

Nem sokkal később, 1966-ban Walt Disney meghalt. Bár a filmprodukciók folytatódtak a cégnél, jelentős sikerek nem következtek igen sokáig az animációs filmek piacán, mintha a cég az alapító nélkül nem találta volna a helyét. Bár ott volt *A dzsungel könyve* (*The Jungle Book*) 1967-ben, amely viszonylag sikeresnek számított, de manapság már csak azon kritikák mentén kerül szóba, hogy mennyire rasszista, szexista és téves az ökoszisztéma tekintetében is. A másik említésre méltó alkotás a *Micimackó kalandjai* (*The Many Adventures of Winnie the Pooh*, 1977), amely Micimackó története – irodalmi klasszikus egyszerű, kedélyes, de szintén többnyire feledhető feldolgozása. Egy különleges, kevert technikájú élő szereplős és animált film viszont figyelemre méltó ebből az időszakból, ugyanis teljes mértékben egyedülálló teljesítmény a cég életében: a *Roger nyúl a pácban* (*Who Framed Roger Rabbit*, 1988) 3 Oscar-díjat is kapott. Azonban sajátos neonoir megjelenése és különösen szexuális és erőszakos tartalma miatt nem a Disney-logó alatt futott, hanem a Touchstone Pictures produkciójaként,

amely egyébként szintén Disney-cég. A film nemcsak azért volt különleges, mert élő szereplőket kombinált animált karakterekkel, hanem mert más stúdiók jelentős figurái is megjelentek a történetben, mint például Tapsi Hapsi (Bugs Bunny) a Warner Brotherstől vagy a Max Fleischer (a Paramountnak készítették később) által létrehozott Betty Boop stb. egyedülálló filmtörténeti jelentőségű koprodukció volt: különösen emlékezetes Jessica Rabbit ikonikus alakja, aki például kijelenti, hogy ő nem rossz, csak olyannak rajzolják. Tehát még metanarratív utalások és önreflexív humor is található az alkotásban. Ekkortájt, különösen az élő szereplős filmekkel a Disney Company „felnőtt”.

A RENESZÁNSZ KORSZAK

Ekkorra a cégnek meg kellett próbálnia alkalmazkodni a több évtizede aktív egyenjogúsági mozgalmak vívmányaihoz. Hiába próbálták fenntartani az eredeti Disney-víziót, oly nagy mértékű társadalmi változások zajlottak le, hogy a megszokott mesekonstrukciójuk fenntarthatatlanná vált. Nem csak a nézők elvárásairól volt szó: egyre több szakmai és tudományos kritika is érte őket, hogy a világlátásuk nem kompatibilis a korszakkal. A cég felvette a kesztyűt: megpróbálták úgy alakítani a történeteiket és úgy formálni a karaktereket, hogy a diverzitás, a multikulturalizmus, a feminizmus (ekkorra már a harmadik hullámában vagyunk), az inkluzivitás, a különféle kisebbségek esélyeit javító pozitív diszkrimináció elvárásaival és eredményeivel összhangban legyenek a történeteik, miközben megtartják eredeti integritásukat. Virágzó és sikeres korszakot nyitottak meg ezzel a döntéssel.

A kis hableány (*Little Mermaid*, 1989) lett az az áttörés, amely bevezette a reneszánsz időszakot, a nagy változások korát. (És bár több emlékezetes élő szereplős film is készült a kérdéses időszakban, itt most nincs mód azok tárgyalására is.) A történet Hans Christian Andersen klasszikusa, de Disney-módra átalakították, hogy ne legyen annyira tragikus és vallásos; inkább egyszerűbb, világias és bugyután komikus lett. A legnagyobb változás a női főhős, a Disney-hercegnő ábrázolásával kapcsolatban történt,

ugyanis sokkal összetettebb lett a személyisége, nem férjvadászat a célja, hanem vannak álmai, világot akar látni és tanulni. A hajszíne annyiból figyelemreméltó, hogy ő az első vörös Disney-hercegnő, őt követi majd Belle, aki az első barna hajú női főszereplő stb. Ezt azért érdemes megemlíteni, mert a Disney-szépségideál a szőke haj és a kék szem volt, és minden női karakter, aki számított korábban, ennek felelt meg,¹³ amit Dorothy Hurley részletesen kritizált.¹⁴ Tehát a hajszínpaletta kinyílásával azt az üzenetet küldték, hogy nem csak a fehér, szőke hajú, kék szemű nők a szépek, és nem csak ők lehetnek szépségideálok. Innentől következett be az is, hogy a hercegnőket már nem balerinák alapján rajzolták és nem az ő testalkatukat reprodukálták kizárólag. Illetve a női főszereplők nem úgy mozogtak, mint aki épp balettet táncol – még ha épp takarít is vagy állatkákkal beszélget –, hanem alternatív táncosok és sportolók testét és mozgását kezdték alapul venni – amit Elizabeth Bell részletesen kifejti, és Rebecca-Anne C. Do Rozario szintén alátámaszt.¹⁵ Ami szintén kiemelendő, hogy ez a történet az utolsó, amely a „klasszikus” *femme fatale* karaktert tartalmazta a hercegnő nagy ellenlábasként. Do Rozario emelte ki azt is, hogy ebben a Disney-mesében történik meg az a váltás, hogy a klasszikus gonosz női karakter (itt konkrétan Ursula) átadja több személyiségjegyet a hercegnőknek, akik ettől függetlenebbek, határozottak, proaktívak és valódi vezetők lesznek.¹⁶ Innentől mindegyik Disney-hercegnő követi ezt a mintát. Ettől függetlenül az 1990-es évek meséiben még mindig csak odáig jutunk, hogy bár a hercegnők elméletileg más célokat tűznek ki maguk elé, végül mind feladja az álmait a házasság és a szerelem kedvéért a filmek végén.

A következő nagy siker *A szépség és a szörnyeteg* (*Beauty and the Beast*, 1991) volt, 2 Oscar-díjat is kapott. Mint már említettem, a női főszereplő itt barna hajú, ami ismét jelentős mozzanat volt, mivel egy kicsit a hétköznapiabb felé tolt a ideált. Belle szintén nem szándékozik férjhez menni, ki is kosarazza

¹³ Az egyetlen kivétel Hófehérke volt, mert az ő fekete haja évszázadok óta és minden meseverzióban szerepel. Rajta kívül azonban minden fekete hajú női karakter gonosz volt a korábbi Disney-mesékben.

¹⁴ HURLEY 2005: 224.

¹⁵ BELL 1995: 109–115; DO ROZARIO 2004: 46.

¹⁶ DO ROZARIO 2004.

Gastont, a település legkíváncsiabb fiatalemberét. Minden könyvet kiolvastott, amihez hozzájutott, és kalandokra, utazásra vágyik, hogy elmenjen a falujából, ahol nem értik meg, mert túl intellektuális alkat. Bátor is, hiszen utánamegy az apjának a sötét erdőbe, amikor a lovuk nélküle tér haza, és felajánlja a Szörnynek, hogy ottmarad az apja helyett, mert az öreg és beteg, ezért meghalna a börtönben. Azonban a végén csak feladja minden álmát és a kastélyban marad, amikor a Szörny neki köszönhetően visszaváltozik jóképű fiatalemberré – bár a történet mintha azt sugallná, hogy az impozáns könyvtár sokat nyom a latban. Azonban Allison Craven (és sokan mások) azzal vádolták meg a filmet, hogy kommodifikált, popkulturális feminizmust mutat be a filmben, ami nem segít; valamint az animációs film arra tanítja a lányokat, hogy a családon belüli erőszakot el kell tűrni, mert akkor a Szörny jóképű herceggé fog válni, és ez a nő felelőssége.¹⁷

A 2 Oscar-díjjal jutalmazott *Aladdin* (1992) következett: ez volt az első film, amely közel-keleti embereket ábrázolt. Jázmin az első Disney-hercegnő, aki kreol bőrű, hosszú fekete haja van, törökös nadrágot visel és egy tigris a háziállata. Ő is kalandra vágyik, világot szeretne látni, nem akar férjhez menni és tiltakozik, hogy ő nem egy díj, akit elnyerhet az apja által választott férfi. A végén természetesen mindenféle feminista indíttatása megszűnik és házasságra adja a fejét a kastély falain belül maradván, ahonnan annyira ki akart kerülni. A filmet szintén rasszizmussal vádolták, mert csak a rossz karakterek viselnek valóban közel-keleti jegyeket, míg Aladdin és Jázmin sokkal inkább fehér bőrű emberek fiziognómiai jegyeivel vannak megrajzolva. Az 1995-ös *Pocahontas* (2 Oscar-díj nyertese) lett az egyik legvitatottabb Disney-film, mert először szerepeltették benne az amerikai őslakosokat, egy kisebbségi és hátrányos helyzetű társadalmi csoportot az Egyesült Államokban. Ez volt az első, kisebbséggel foglalkozó animációs film, amely nyilvános tiltakozást váltott ki. A későbbiekben ez szinte minden kisebbségi figurát megjelenítő filmnél bekövetkezett. A filmben Pocahontas független, erős, atletikus, okos nő, aki méltó utódja lenne apjának, a törzs főnökének. Amikor az apja férjet javasol neki, ő nincs meggyőzve annak megfelelő mivoltáról és magának választ párt, egy fehér, szőke hajú, kék szemű férfit,

¹⁷ CRAVEN 2002: 123–142.

John Smitht, akinek azonban távoznia kell a film végén sebesülése miatt. Pocahontas az első Disney-hercegnő, aki nem megy férjhez a film végén, mert népével akar maradni, ezért lemond a szerelemről.

A cég szerint a filmben igyekeznek teret adni egy másféle világlátásnak, spiritualitásnak és vallásnak; megpróbálják bemutatni, hogy miként lehetne békésen együtt élni, ha mindkét fél hajlandó lenne megérteni a másikat. A film azonban jelentős tüntetéseket váltott ki, és az Amerikai Indián Mozgalom tiltakozását fejezte ki, hogy a cég megváltoztatta a történelmüket és hazug képeket közvetít, valamint beszennyezte Pocahontas nevét.¹⁸ Leigh H. Edwards azt is kifejti, hogy nemcsak az érintett népcsoport volt megsértve, hanem Pocahontast nem is amerikai őslakosként ábrázolják, hanem rasszkollázsként (1990-es évekbeli, különböző rasszú topmodellek keveréke – a cég úgy védekezett, hogy minden rasszból a legjobbat akarták belerakni). Edwards azt is állítja, hogy csak azért nincs szerelmi házasság a végén, mert a cég nem akarta, hogy különféle rasszból származó emberek házasságával zárja a filmet – erre egyébként azóta sem voltak képesek.¹⁹ Henry Giroux szintén azzal vádolta a céget, hogy a saját elképzelése és ízlése szerint rendszeresen átírja a történelmet, hamis történeteket mesélve és nagy kárt okozva, mert a gyerekek azt fogják hinni, hogy ez az igazság. Giroux szerint a cégóriás nem is igyekszik korrekt módon ábrázolni a történeteket, és a gyermekkori ártatlanság és a látszólagos apolitikus megközelítés álcájával kreál hamis álmokat, miközben csak a profit számít nekik.²⁰

A *Mulan* következett 1998-ban, az első történet, amely az ázsiai-amerikai, pontosabban a kínai-amerikai közönséget célozta meg, és ez volt az első, amelyet a célközönség viszonylag pozitívan fogadott, bár Kínában nem volt annyira egyértelmű az elismerés – az egyik vitatott elem Mushu volt, az apró, vicces sárkány (akinek Eddie Murphy, tehát egy afrikai-amerikai férfi kölcsönözte a hangját), mert bár a nyugati világban nagy kedvenc lett, pontosan a fent említett jegyek miatt sértő volt sok kínai számára, mert az ő kultúrájukban a sárkány isteni entitás, aki tisztelet érdemel, nem pedig egy bohóc. A történet azért is rendhagyónak számított, mert arról szól,

¹⁸ EDWARDS 1999.

¹⁹ EDWARDS 1999: 148–168.

²⁰ GIROUX 1998: 253–266.

hogy egy lány idős és beteg apja életét próbálja megmenteni azáltal, hogy férfinak öltözik és elmegy a háborúba harcolni helyette. Nagyon sok vicc szól arról, hogy mit jelent férfinak lenni, mert Mulan többször hibázik, de végül elfogadják egyenlőként, és megmenti Kínát. Természetesen annak ellenére, hogy egy férfi hős státuszába kerül, visszautasítja a császár tanácsadói címét és hazamegy a családjához, ahol Shang, a szerelmes férfi felkeresi, és bár konkrét esküvő nincs, a történet hagyományos módon zárul a sok szubverzív mozzanat után.

A *Tarzan* (1999, 1 Oscar-díj nyertese) volt a korszak utolsó animációs filmje, amely még viszonylag sikeresnek nevezhető. Az Edgar Rice Burroughs által megteremtett világhírű popkulturális karaktert emberszabású majmok nevelik fel a vadonban, és felnőtt férfiként a szerelem kedvéért megtanul emberként viselkedni, viszont mégis úgy dönt, hogy a vadon az ő valódi élettere, és az imádott nő vele marad.

Ezután ismét nehéz időszak következett a cég életében, mert nem igazán tudtak nagy sikerre vinni egyetlen projektet sem, némelyik pedig totális bukásnak bizonyult. A *Lilo és Stitch – A csillagkutya* (*Lilo & Stitch*, 2002) volt az egyetlen, amely maradandó sikert aratott azzal az üzenettel, hogy tönkrement családok és elárvult gyerekek/lények együtt új közösséget és családot tudnak létrehozni, ahol mindenkit szeretnek és megvédenek minden mássága vagy furcsasága ellenére.

A Disney ezredforduló környéki válságának két fő oka a számítógépes animáció robbanásszerű fejlődése, illetve az erre a forradalmian új technológiára alapozó két versenytárs, a Pixar és a DreamWorks animációs filmstúdiók piaca lépése volt. A Pixar 1995-ben a *Toy Story – Játékháború* című animációs filmjével robbant be az amerikai populáris kultúrába, és ezt olyan világsikerű produkciónak követték, mint a *Szörny Rt. (Monsters Inc., 2001)* és a *Némó nyomában (Finding Nemo, 2003)*. A DreamWorks Animation legnagyobb sikerét a *Shrek* (2001) című tündérmese-paródiával aratta, de nagy népszerűséget ért el a *Madagaszkár (Madagascar, 2005)* és az *Így neveld a sárkányodat (How to Train Your Dragon, 2010)* című animációs filmekkel is, amelyekből több folytatás is készült. Újszerű főhőseik, történeteik és képi világuk révén teljesen új irányt vett az animációs filmipar, miközben

különösen a DreamWorks előszeretettel parodizálta a Disney-történeteket és ábrázolásmódjukat.

A Disney hallgatott egy ideig, majd nagyot bukott *A hercegnő és a béka* (*The Princess and the Frog*, 2009) című filmmel, amely az afrikai-amerikai közösséget célozta meg, azonban megint elhibázták, és a célközönséget mélységesen megsértették, mert lekezelő és atyáskodó módon nyúltak a történethez: bár a főszereplő egy afrikai-amerikai nő, az idő nagy részében békaként látjuk, tehát vizualitás és reprezentáció szempontjából degradáló. Az alapötlet az volt, hogy Tiana, egy ambiciózus és keményen dolgozó lány megvalósítja álmát, azaz megnyitja saját éttermét apja emlékére, és sikeres lesz. Közben egy békává átváltozott herceg megcsókolásával ő is békává változik, és a küzdelmeiken keresztül sokat tanulnak magukról és az életről. A film szerelemmel és házassággal, valamint az étterem megnyitásával zárul.

A Disney animációs filmek évtizedekig uralták az Oscar-díj-átadókat (azonban sokszor technikai teljesítményért vagy zenéért kapták a díjakat), viszont a sors iróniája, hogy amikor valóban létrehozták a legjobb animációs film kategóriát, azt először a *Shrek* (2001) nyerte meg, amely pontosan a Disney hagyományos mesemondói stílusát ásta alá, kérdőjelezte meg, kritizálta és parodizálta. Ezek után évekig nem sikerült Oscar-díjat nyerniük az animációs film kategóriában, végül 2013-ban a *Merida, a bátorért* (2012) kapták meg a díjat, amely már Disney/Pixar koprodukció volt. Ez is jelzi azt, hogy a Walt Disney Company egyik legjelentősebb lépése a 21. század első évtizedében a Pixarral történt egyesülés volt 2006-ban. A Disney felvásárolta a világsikerű animációs filmek sorozatát készítő Pixart, így egyesítették a feltörekvő animációs cég kreatív energiáit és digitális technikai tudását, valamint a Disney elképesztő marketinggépezetét és pénzügyi háttérét, ami számos további sikerhez vezetett mindkét cég számára.

A KORTÁRS KORSZAK

A legújabb korszak filmjei több számottevő változást hoztak. Bár a Disney megpróbálja megtartani a középkori hangulatot, a varázslat és tündérmesék, valamint a klasszikus mesék világát, jelentősen megváltozott mind

a témaválasztás, mind az ábrázolásmód. A jelen korszakban a Disney-hercegnők és női főszereplők már nem azt tűzik ki célul, hogy férjhez menjenek egy herceghez. Nem passzívan várnak, alszanak és takarítanak a történet nagy részében, és gonosz idősebb női karakterek sem akarják elpusztítani őket csak azért, mert szépek és fiatalok. Minden női főhősnek van célja, amely általában túlmutat az egyénen, és aktívan alakítja a saját és mások életét. A jelen női karakterek nem lábujjhegyen tipegő balerinaként lépkednek, hanem atletikusak, erősek, és természetesebben mozognak. A testalkatuk és testarányaik is többnyire valóságűek, és egyre többen viselnek praktikusabb ruhákat, sőt nadrágot. Ami az egyik legérdekesebb fejlemény, hogy egyre több a felnőtt humor, az ironia és a női karakterek is viccelnek – mindez korábban elképzelhetetlen volt.

A korszak első jelentős produkciója az *Aranyhaj és a nagy gubanc* (*Tangled*, 2010) volt. A történet akörül forog, hogy egy gonosz boszorkány elrabolja a hercegnőt kisbabaként, mert mágikus haja gyógyítani és fiatalítani képes. Saját gyermekeként neveli, és a hercegnő azt hiszi, tényleg ő az anyja, és az az élete, hogy egy toronyba zárva egyedül éljen kis kameleonja társaságában, akit Pascalnak hívnak és filozofikus nyugalommal reagál mindenre. Rapunzel már újfajta hősnő, aki Flynn Ridert rögtön úgy fogadja, hogy egy serpenyővel kupánvágja, és amikor az férfi sármjával próbálja elcsábítani, a lány nem érti, hogy mit kellene ezzel kezdenie. Rapunzel időnként vicces is, és határozott lépéseket tesz álma megvalósítására, hogy lássa a lámpások, amelyek valódi élete titkát rejtik. Rapunzel atletikus, okos, leleményes, határozott, és nem fél konfrontálódni, ha a helyzet úgy hozza. Bár a film ismét házassággal zárul, a pár dinamikája és kapcsolatuk fejlődése sokkal életszerűbb, és nem a szerelem első látásra ethosz valósul meg, amit régóta sokan kritizáltak, mint a valódi kapcsolatokra nézve káros ideált.²¹

A következő emlékezetes teljesítmény a *Merida, a bátor* (*Brave*, 2012) volt, amely megkapta a legjobb animációs film Oscar-díját. Ez a film teljesen új perspektívát hozott a Disney/Pixar animációs filmek világába, és elsőként rendezte nő (akit egyébként eltávolítottak időközben, de a víziója megmaradt). A film teljesen új fényben tünteti fel az emberi és családi kapcsolatokat.

²¹ Lásd TANNER et al. 2003: 355–373.

Nagyon kevés példa van rá, a *Mulant* leszámítva, amikor a teljes család elejétől a végéig jelen van egy Disney-filmben, és például együtt étkeznek. Látjuk Meridát a testvéreivel kommunikálni, látjuk a szoros kapcsolatát az apjával és a konfliktusokkal teli viszonyát az anyjával. Ez az első film, amely be meri mutatni, hogy egy biológiai anya és saját lánygyermek kapcsolata lehet problémás, és miként próbálnak ebből kiutat találni. Merida ráadásul férfiasan viselkedik mozgás és beszédmód tekintetében, imád íjazni, lovagolni, hegyet mászni, elutasít minden lányos tevékenységet, és akkor a legboldogabb, ha az erdőben lehet a lovával. A kezéért vívott lovagi tornán beáll versenyezni a saját kezéért, mert nem akar férjhez menni, és győz, miközben szétszaggatja gyönyörű hercegnői ruháját. A film megoldása, hogy az anya változik meg, nincs esküvő, és Merida az anyjával lovagol el a film végén. A *Rontó Ralph* (*Wreck-it Ralph*, 2012) szintén az új szemszögekről szól, meglepő módon egy modern világban. Ez volt az egyik első animációs Disney-film, amely a jelen korban próbált történetet mesélni, és a rossz fiúról kiderül, hogy jó, a női főszereplőről pedig, hogy valójában egy autóversenyző hercegnő.

A *Jégvarázs* (*Frozen*, 2013), egy női-férfi író- és rendezőpáros munkája elnyerte a legjobb animációs film Oscar-díját, illetve a *Let it Go* című betétdalt is Oscar-díjjal jutalmazták. Az egész világon mindenkit lelkesített a gyönyörű dal és annak üzenete arról, hogy el kell tudni engedni, le kell tenni dolgokat a felsőbb jó érdekében, és hogy tovább lehessen haladni. Magyarországon fatális fordítási hibának köszönhetően elbagatelizált „legyen hó” lett a nagyon nehéz, komoly és egyben felszabadító üzenetből. A film ismét új perspektívát hozott, most végre nem anya-lány kapcsolatot látunk teljes valóságában, hanem két lánytestvér nehézségeit és küzdelmes viszonyát. A történet kétszer is viccet csinál a szerelem első látásra toposzból, és végre egy hercegről kiderül, hogy gonosz csaló, miközben egy tisztességes, hétköznapi munkás fiatalember méltó társa lesz Annának. A filmben ismét van női humor, a női-férfi kapcsolatok reálisan vannak bemutatva, és a női karakterek mind független, határozott, okos, erős személyek, akik legjobb tudásuk szerint cselekszenek. Elsa férjhez sem megy és nem is szeretne; a második részben derül ki, hogy valójában ő egy varázslatos ötödik elem, léleklény. A mindent megoldó első csók toposzát is átírják, mert mindenki azt hiszi, hogy csak ez válthatja meg Annát a fagyhaláltól, amikor is inkább

a nővérét választja a szerelme helyett. Utolsó csepp erejével Anna azt választja, hogy Elsát menti meg Hanstól, aki meg akarja ölni, és az igaz szeretet cselekedete (és nem a csókja) feloldja a jeges átkot. Így Elsa is rájön, hogy hogyan lehet varázserejét jóra használni. A történetben tehát a női karakterek egymáson keresztül találják meg a problémamegoldást és a testvéri szeretet kerül középpontba. Ilyen korábban nem fordult elő Disney-filmben.

A *Zootropolis* – *Állati nagy balhé* (*Zootopia*, 2016) azért volt lenyűgöző, mert itt is a sztereotípiák átírásával foglalkoznak: hogy miként lehet másképp látni embereket, ha valóban nyitottak vagyunk arra, hogy megismerjük és megértsük őket. Az amerikai álom megvalósításának a lehetőségét/lehetetlenségét is boncolgatják, miközben a rasszok és etnikai csoportok közötti konfliktusokat elemzik allegorikus módon, állatfajokon keresztül. Ez az első animációs Disney-film, ahol rasszok – jelen esetben fajok – közötti párkapcsolattal zárul a film. Meg is kapta a legjobb animációs filmnek járó Oscar-díjat. A *Vaiana* (*Moana*, 2016) szintén kiemelkedő teljesítmény volt, mert a polinéz világba helyezte a történetet, és a hercegnőkarakter ismét nem igyekszik férjhez menni, ő a következő vezetője a népének és felelősen gondoskodik róluk. A női főhős átnavigál a tengeren egyedül, megküzd szörnyekkel és mindenféle kihívással, hogy visszahelyezze Te Fiti szívét a helyére, és így helyreáll a rend a világban és mindenkit megment. A *Coco* (2017) azért volt nagy siker, mert végre a latino (spanyolajkú) közönségnek kínált történetet az ő kultúrájukról, pontosabban a mexikói kultúra egy jellegzetességét, a halottak napjának speciális ünneplését. A célközönség pozitívan reagált a filmre (ahogy a tágabb közösség is), amely autentikusan és tisztelettel igyekezett bemutatni a kérdéses kultúrát. A film megkapta a legjobb animációs filmnek járó Oscar-díjat és a zenéjéért is kapott egy Oscart. Említést érdemel még ebből az időszakból a Csingilingnek szentelt filmek sorozata (2008–2014 között 6 animációs film), mert itt a női főszereplő komplex karakter, aki feltaláló és szerelő, továbbá a baráti és munkakapcsolatai árnyaltan vannak bemutatva, a királynő pedig pozitív karakter, megtörve a pszichopata középkorú női vezetőkhöz/hatalmi státuszban levő személyek reprezentációs logikáját. Csingiling történeteiben mindenféle szociális érzékenységre odafigyelnek, és igyekeznek teret adni mindenkinek.

A *Raya és az utolsó sárkány* (*Raya and the Last Dragon*, 2021) különleges és lenyűgöző film arról, hogy hogyan kell összefogni és félretenni a konfliktusainkat, hogy túl lehessen élni egy világkrízist és visszahozni azokat, akiket elvesztettünk. A Druun egyértelműen a Covid–19 megfelelője, és a pandémia alatt arra kérték az embereket, hogy mindenki működjön együtt, és segítsük egymást. Az animációs filmben nagyon kifinomult a humorhasználat narratív és karakterszinten is, és a női karakterek rendszeresen viccelnek és ironizálnak. Emellett a női szereplők mind erősek, intelligensek, sokszor pozitív vezetőként mutatják őket. Raya nem akar férjhez menni, nadrágot visel, harcol, küzd és egy dolog érdekli, hogy megtalálja az összes sárkánykődarabot és összeillessze őket, amivel végleg el tudja pusztítani a Druunt, és megmenteni a világot, miközben apját is visszakapja. Ugyanebben az évben jött ki az *Encanto* (2021), ami ismét a latino közösséget célozta meg, ezúttal egy kolumbiai helyszínnel. Az *Encanto* megkapta a legjobb animációs filmnek járó Oscart. A filmet azért ünnepelték, mert a főszereplő lány, Mirabel egy szemüveges, rövid hajú, hétköznapi kinézetű latina, aki egy varázserővel rendelkező családban varázserő nélkül maradt. Végig azzal küzd, hogy ő miért varázstalan, és próbál megfelelni a nagymama szigorú elvárásainak, aki vasököllet irányít mindent. Végül kiderül, hogy ő olyan, mint a nagymama: belőle fakad mindenki varázssereje, ezért nincs specifikus képessége. Érintésével életre kelti Casitát, a varázsházukat is, és mindent, ami hozzá tartozik, így sikerül helyreállítani mindazt, ami elromlott.

KONKLÚZIÓ

Az *Encanto*-t követően megint olyan időszakba értünk, amikor a cég kevés jelentős sikert tudott felmutatni. A nagyon beharangozott centenáriumi *Kívánság* (*Wish*, 2023) is bukás lett, pedig ezt a filmet szánták a cég 100 éves fennállása apoteózisának. Minden siker vagy Pixar, vagy Disney/Pixar animációs filmeknek volt köszönhető, tehát kizárólagosan Disney-film nem ért el kiemelkedő eredményt. Ebben a korszakban néhány klasszikus mesefilm élő szereplős változatainak elkészítésébe is belevágtak, változó sikerrel, a többség határozottan nem érte el a várt eredményeket. Azonban a cég

nem adja fel, és igyekszik újabb módokat találni a megújulásra. Ilyen célokat szolgált a Marvel 2009-es és a Star Wars-franchise (Lucasfilm) 2012-es bekebelezése, valamint a Disney+ streamingszolgáltatás 2019-es beindítása is. Ez mutatja, hogy mostanában új irányokba fektetnek be inkább, és nem feltétlenül az animációs filmekre koncentrálnak. Viszont valószínűleg várható egy újabb korszak, újabb eredményekkel, ahogy ez mindig történt eddig is, amikor „szunnyadó korszakuk” volt. Erre utal például a *Zootropolis 2* (*Zootopia 2*, 2025) is, ahol határozottan látható, hogy a cég önvizsgálatot tartott, majd pedig önreflektív, önironikus, intertextuális és transzmediális történetmeséléssel és karakterábrázolással keresik az utat a versenytársak által generált tartalomáradatban. Úgy tűnik, sikerülni fog reagálni a kihívásokra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Animációs filmek

- 101 kiskutya (*One Hundred and One Dalmatians*, 1961). Rend. Clyde Geronimi et al. Walt Disney Animation Studios és Walt Disney Productions.
- A Dél dala – Rémszűz bácsi meséi Tapsifülesről (*Song of the South*, 1946). Rend. Harve Foster és Wilfred Jackson. Walt Disney Productions.
- A dzsungel könyve (*The Jungle Book*, 1967). Rend. Wolfgang Reitherman. Walt Disney Productions and Walt Disney Animation Studios.
- A hercegnő és a béka (*The Princess and the Frog*, 2009). Rend. Ron Clements és John Musker. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- A kis hableány (*Little Mermaid*, 1989). Rend. Ron Clements és John Musker. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- A szépség és a szörnyeteg (*Beauty and the Beast*, 1991). Rend. Gary Trousdale és Kirk Wise. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- A Willie gőzhajó (*Steamboat Willie*, 1928). Rend. Walt Disney és Ub Werks. Walt Disney Productions.
- Az oroszlánkirály (*The Lion King*, 1994). Rend. Roger Allers és Rob Minkoff. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- Aladdin (1992). Rend. Ron Clements és John Musker. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- Alice Comedies (1923–1927). Rend. Walt Disney. Walt Disney Studio és Laugh-O-Gram Studio.

- Aranyhaj és a nagy gubanc* (*Tangled*, 2010). Rend. Nathan Greno és Byron Howard. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- Bambi* (1942). Rend. James Algar et al. Walt Disney Animation Studios és Walt Disney Productions.
- Coco* (2017). Rend. Adrian Molina és Lee Unkrich. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- Csipkerózsika* (*Sleeping Beauty*, 1959). Rend. Les Clark et al. Walt Disney Animation Studios és Walt Disney Productions.
- Dumbo* (1941). Rend. Samuel Armstrong et al. Walt Disney Animation Studios és Walt Disney Productions.
- Encanto* (2021). Rend. Jared Bush et al. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- Fantázia* (*Fantasia*, 1940). Rend. James Algar et al. Walt Disney Animation Studios és Walt Disney Productions.
- Hamupipőke* (*Cinderella*, 1950). Rend. Clyde Geronimi et al. Walt Disney Animation Studios és Walt Disney Productions.
- Hófehérke és a hét törpe* (*Snow White and the Seven Dwarfs*, 1937). Rend. William Cottrell et al. Walt Disney Animation Studios és Walt Disney Productions.
- Így neveld a sárkányodat* (*How to Train Your Dragon*, 2010). Rend. Dean DeBlois és Chris Sanders. DreamWorks Animation.
- Jégvarázs* (*Frozen*, 2013). Rend. Chris Buck és Jennifer Lee. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- Jégvarázs 2.* (*Frozen II*, 2019). Rend. Chris Buck és Jennifer Lee. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- Kívánság* (*Wish*, 2023). Rend. Chris Buck és Fawn Veerashuntorn. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- Lilo és Stitch – A csillagkutya* (*Lilo & Stitch*, 2002). Rend. Dean DeBlois és Chris Sanders. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- Madagaszkár* (*Madagascar*, 2005). Rend. Eric Darnell és Tom McGrath. DreamWorks Animation és Pacific Data Images.
- Mary Poppins* (1964). Rend. Robert Stevenson. Walt Disney Productions.
- Merida, a bátor* (*Brave*, 2012). Rend. Mark Andrews, Brenda Chapman és Steve Purcell. Walt Disney Pictures és Pixar Animation Studios.
- Micimackó kalandjai* (*The Many Adventures of Winnie the Pooh*, 1977). Rend. John Lounsbery et al. Walt Disney Productions and Walt Disney Animation Studios.
- Mulan* (1998). Rend. Tony Bancroft és Barry Cook. Walt Disney Pictures and Walt Disney Animation Studios.
- Némó nyomában* (*Finding Nemo*, 2003). Rend. Andrew Stanton és Lee Unkrich. Pixar Animation Studios és Walt Disney Pictures.

- Olivér és társai (Oliver & Company, 1988)*. Rend. George Scribner. Walt Disney Pictures and Walt Disney Animation Studios.
- Pán Péter (Peter Pan, 1953)*. Rend. Clyde Geronimi et al. Walt Disney Animation Studios és Walt Disney Productions.
- Pinokkió (Pinocchio, 1940)*. Rend. Norman Ferguson et al. Walt Disney Animation Studios és Walt Disney Productions.
- Plane Crazy (1928)*. Rend. Walt Disney és Ub Werks. Walt Disney Productions.
- Pocahontas (1995)*. Rend. Mike Gabriel és Eric Goldberg. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- Raya és az utolsó sárkány (Raya and the Last Dragon, 2021)*. Rend. Paul Briggs et al. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- Roger nyúl a pácban (Who Framed Roger Rabbit, 1988)*. Rend. Robert Zemeckis. Touchstone Pictures, Amblin Entertainment és Silver Screen Partners III.
- Rontó Ralph (Wreck-it Ralph, 2012)*. Rend. Rich Moore. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- Shrek (2001)*. Rend. Andrew Adamson és Vicky Jenson. DreamWorks Pictures.
- Szörny Rt. (Monsters, Inc., 2001)*. Rend. Pete Docter et al. Pixar Animation Studios és Walt Disney Pictures.
- Tarzan (1999)*. Rend. Chris Buck és Kevin Lima. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- Toy Story – Játékháború (Toy Story, 1995)*. Rend. John Lasseter. Pixar Animation Studios és Walt Disney Pictures.
- Vaiana (Moana, 2016)*. Rend. Ron Clements et al. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- Zootropolis – Állati nagy balhé (Zootopia, 2016)*. Rend. Jared Bush et al. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.
- Zootropolis 2 (Zootopia 2, 2025)*. Rend. Jared Bush és Byron Howard. Walt Disney Pictures és Walt Disney Animation Studios.

Felhasznált irodalom

- BELL, Elizabeth (1995): Somatexts at the Disney Shop. In BELL, Elizabeth et al. (szerk.): *From Mouse to Mermaid. The Politics of Film, Gender and Culture*. Bloomington: Indiana University Press, 107–124.
- BOOKER, Keith M. (2010): *Disney, Pixar, and the Hidden Messages of Children's Films*. Santa Barbara: Praeger.

- BRODE, Douglas (2005): *Multiculturalism and the Mouse. Race and Sex in Disney Entertainment*. Austin: University of Texas Press.
- CRAVEN, Allison (2002): Beauty and the Belles. Discourses of Feminism and Femininity in Disneyland. *European Journal of Women's Studies*, 9(2), 123–142.
- DISNEY, Walt (1954): Humor. An International Sixth Sense. *The Phi Delta Kappan*, 35(8), 327–329.
- DO ROZARIO, Rebecca-Anne C. (2004): The Princess and the Magic Kingdom. Beyond Nostalgia, the Function of the Disney Princess. *Women's Studies in Communication*, 27(1), 34–59.
- EDWARDS, Leigh H. (1999): The United Colors of “Pocahontas”. Synthetic Miscegenation and Disney’s Multiculturalism. *Narrative*, 7(2), 147–168.
- GIROUX, Henry A. (1998): Public Pedagogy and Rodent Politics: Cultural Studies and the Challenge of Disney. *Arizona Journal of Hispanic Cultural Studies*, 2, 253–266.
- GRIFFIN, Sean (2000): *Tinker Belles and Evil Queens. The Walt Disney Company from the Inside Out*. New York: New York University Press.
- HURLEY, Dorothy L. (2005): Seeing White: Children of Color and the Disney Fairy Tale Princess. *The Journal of Negro Education*, 74(3), 221–232.
- MOLLETT, Tracey L. (2020): *A Cultural History of the Disney Fairy Tale. Once Upon an American Dream*. London: Palgrave Macmillan.
- MUIR, Robyn (2023): *The Disney Princess Phenomenon. A Feminist Analysis*. Bristol: Bristol University Press.
- OHMER, Susan (1993): ‘That Rags to Riches Stuff’. Disney’s Cinderella and the Cultural Space of Animation. *Film History*, 5(2), 231–249.
- STONE, Kay (1975): Things Walt Disney Never Told Us. *The Journal of American Folklore*, 8(347), 42–50.
- TANNER, Litsa Renée et al. (2003): Images of Couples and Families in Disney Feature-Length Animated Films. *The American Journal of Family Therapy*, 31, 355–373.
- ZIPES, Jack (2011): *The Enchanted Screen. The Unknown History of Fairy-Tale Films*. New York – London: Routledge.

A SZERZŐKRŐL

BORBÉLY BOGLÁRKA abszolvált PhD-hallgató a Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában, prof. dr. Stumpf István témavezetésével. Korábban vezető kormányfőtanácsos a Felsőoktatási modellváltás koordinációjáért felelős kormánybiztos mellett, majd a Politikai Igazgató Közpolitikai Elemzési Irodájának főosztályvezetője. A Budapesti Ügyvédi Kamara tagja. 2018-ban jogi szakvizsgát tett. Kutatásának középpontjában az Amerikai Legfelsőbb Bíróság szerepfelfogása és az ahhoz kapcsolódó intézményi reformjavaslatok vizsgálata áll. További kutatása az európai alkotmányos identitás témakörével foglalkozott.

CSIZMAZIA GÁBOR a Nemzeti Közszolgálati Egyetem John Lukacs Intézetének tudományos főmunkatársa, kutatási területe az amerikai külpolitika, különösen az Amerikai Egyesült Államok és Kelet-Közép-Európa biztonsági kapcsolata. Doktori fokozatát az NKE Hadtudományi Doktori Iskolájában szerezte 2021-ben. A George C. Marshall European Center for Security Studies (GCMC) korábbi ösztöndíjasa, továbbá a George Washington University és az Institute of World Politics vendégkutatója volt. Oktatóként a Magyar Diplomáciai Akadémián vezet biztonságpolitikai kurzust, emellett az amerikai politikai rendszer és külpolitika, valamint nemzetközi kapcsolatok és biztonság témakörökben tart előadásokat a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Csizmazia Gábor a GCMC Hungarian Alumni Association vezetője, a Magyar Amerikanisták Társaságának (HAAS) tagja.

CZENE-JÓ MÁTÉ politológia BA- és MA-szakokon végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, jelenleg ugyanott politikatudományok PhD-hallgató. Kutatási területe a közpolitika és kormányzás, valamint nagy érdeklődéssel követi az amerikai politika mindennapjait. Három hónapot töltött az Amerikai Egyesült Államokban ösztöndíjasként. 2021 óta az Eötvös Loránd Tudományegyetemen egy amerikai politikai témájú kurzus oktatója.

DEMKÓ ATTILA történelem és politikaelmélet szakon végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, PhD-fokozatát az ELTE Történettudományi Doktori Iskolájában szerezte 2008-ban. 2024 szeptembere óta a Nemzeti Köszolgálati Egyetemen az Eötvös József Kutatóközpont John Lukacs Intézetének tudományos munkatársa, a Stratégiai Jövők Kutatási Program vezetője. Ezt megelőzően a Mathias Corvinus Collegium Geopolitikai Műhelyét vezette, korábban a Honvédelmi Minisztérium Védelempolitikai Főosztályának vezetője, valamint a Miniszterelnöki Hivatal biztonságpolitikai tanácsadója is volt. 2005-ben és 2009-ben megkapta a Honvédelemért Kitüntető Cím III. és II. fokozatát. 2014-ben a NATO-ban végzett munkájáért köztársasági elnöki kitüntetésben részesült.

GLANT TIBOR a Debreceni Egyetem Észak-amerikai Tanszékének habilitált docense és a Nemzeti Köszolgálati Egyetem John Lukacs Intézetének kutatóprofesszora. 2011 óta a Debreceni Egyetem amerikanisztikai doktori alprogramjának vezetője, 2002 és 2017 között a Debreceni Egyetem Észak-amerikai Tanszékének vezetője, 2013 és 2024 között az Amerikanisták Magyarországi Társaságának elnöke. Egyetemi diplomáját a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen történelem–angol szakon 1991-ben, MA- és PhD-fokozatát az angliai Warwick Universityn 1992-ben, illetve 1996-ban szerezte meg. Debrecenben habilitált 2008-ban. Kutatási területei: az amerikai–magyar kapcsolatok, az amerikai történelem és külpolitika, az utazási irodalom és a filmtörténet. Nyolc kötet és több mint 100 tanulmány szerzője. Debrecenben él feleségével és lányával.

HEGYI PÁL az Eötvös Loránd Tudományegyetem Amerikanisztika Tanszékének habilitált egyetemi docense, műfordító. Számos tanulmányt, recenziót publikált kortárs amerikai és magyar szerzők műveiről mind hazai, mind nemzetközi folyóiratokban. Írásai kiemelten az irodalomelmélet és -történet, a narratológia, illetve a populáris kultúra területeire összpontosítanak. H. P. Lovecraft életművének memetikus örökségéről írt kötetét 2019-ben adta ki, két évvel később megjelent *Az amerikai fenségesről – a puritanizmustól a metamodernig* című könyve, Paul Auster munkásságáról magyarul (*Fehér terek*, 2016), illetve angolul (*Paul Auster's Early Works and the Fallacy of Critical Reception*, 2024) is elérhető egy-egy monográfiája. Szinkrondramaturgként és fordítóként többek között Paul Auster, Susan Howe, David Cronenberg, Philip K. Dick, Stephen King és Elmore Leonard írásait ültette át magyar nyelvre.

KÖKÉNY ANDREA az Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék adjunktusa a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Karán. Kutatási területe az Amerikai Egyesült Államok megalakulásának és nyugati terjeszkedésének története a 19. század első felében. Főként azt vizsgálja, hogy az amerikai telepesek hogyan viszonyultak a határvídedéken élő őslakos indiánokhoz és más etnikumokhoz, hogyan szervezték meg közösségeiket és eközben hogyan formálódott identitásuk. Kökény Andrea tagja a Magyar- és az Európai Amerikanisták Társaságának (HAAS, EAAS) és alapító tagja a Szegedi Tudományegyetemen működő Amerika-közi Tanulmányok Kutatóközpontnak.

LÉNÁRT ANDRÁS a Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszékének habilitált egyetemi docense. Doktori fokozatát és habilitációját történelemtudományból szerezte. Fő kutatási területei az Egyesült Államok és Latin-Amerika kapcsolata, a film és a történelem kapcsolata, valamint Spanyolország és Latin-Amerika 20. századi történelme, társadalmá, filmtörténete és jelenkori politikája. Négy könyv és több mint 190 könyvfejezet, tanulmány és cikk szerzője magyar, angol és spanyol nyelven, négy kötet társszerkesztője, publikációi több mint tíz országban jelentek meg. 2019 és 2023 között a Latin-Amerikai és Karibi Tanulmányok Nemzetközi Szervezetének (FIEALC) elnöki posztját töltötte be, jelenleg a Latin-Amerikai Társadalomtudományi Kutatások Európai Tanácsának (CEISAL) igazgatósági tagja. A Szegedi Tudományegyetem Amerika-közi Tanulmányok Kutatóközpontjának egyik alapítója, számos magyar és nemzetközi történelemtudományi és filmtudományi szervezet és kutatócsoport tagja.

LÉVAI CSABA a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének egyetemi tanára. Fő kutatási területe az észak-amerikai brit gyarmatok, az amerikai forradalom és az Egyesült Államok története az amerikai polgárháború előtti időszakban, különös tekintettel az amerikai forradalom vezetőinek politikai gondolkodására és a rabszolgatartó rendszer történetére. Legfontosabb publikációi: *Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez* (Debrecen, 1997); *A republikanizmus-vita: vita az amerikai forradalom eszmétörténeti hátteréről* (Budapest, 2003); *Amerikai történelem és történetírás* (Budapest, 2013); „*Förtelmes kereskedelem*”: *A rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartó rendszerek kialakulása a kora újkori Észak-Amerikában* (Budapest, 2020). Írásai hét

országban (Egyesült Államok, Kanada, Egyesült Királyság, Németország, Olaszország, Hollandia, Magyarország) jelentek meg magyarul és angolul.

MAGYARICS TAMÁS történész, professor emeritus, korábbi nagykövet. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója volt 1987-től, de tanított a University of California, Santa Barbarán (UCSB), a bécsi International European Studiesban (IES), valamint a Budapesti Corvinus Egyetemen is. A Magyar Külügyi Intézet főmunkatársa, majd igazgatója, valamint a *Külügyi Szemle* és a *Foreign Policy Review* főszerkesztője volt. 2011–2015 között Magyarország dublini nagyköveteként szolgált, ezt követően a Külgazdasági és Külügyminisztérium Észak-Amerika főosztályát vezette. Később tudományos munkáját a Nemzeti Közszerkeleti Egyetem tudományos főmunkatársaként, valamint a *Hungarian Conservative* és a *Hungarian Review* főszerkesztőjeként folytatta. Számos tanulmányt publikált az Amerikai Egyesült Államok, továbbá az Egyesült Királyság történetéről és külpolitikájáról, valamint a transzatlanti kapcsolatokról. Kiemelt publikációi közé tartozik *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: Értékek és érdekek* (2014), *Átalakított világ* (ford.) (2014), *Kínáról* (ford.) (2014) és az *Amerikai konzervatív gondolkodók* (szerk.) (2017).

PETERECZ ZOLTÁN 2010-ben szerezte meg doktori fokozatát az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, amerikanisztika szakterületen. 2009 óta az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem – illetve jogelőd intézményének – oktatója, ahol amerikai történelmet, alkotmányt, külpolitikát, médiát és kultúrát tanít. Fő kutatási területe az Egyesült Államok történelme és kultúrája, illetve az amerikai–magyar kapcsolatok a 20. század első felében, amely témákban rendszeresen publikál. Legutóbbi monográfiája 2025 végén jelent meg *Beteljesületlen illúziók: az Egyesült Államok követi Magyarországon a két világháború közötti időszakban, 1922–1941* címmel a Debreceni Egyetemi Kiadó „Amerika tegnap és ma” sorozatában. Emellett a *Pro&Contra* főszerkesztője, amely online lap PhD-hallgatóknak és friss PhD-fokozattal rendelkező közép-európai kutatóknak biztosít megjelenési lehetőséget.

PINTÉR KÁROLY a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának (PPKE BTK) docense, az Angol-amerikai Intézet vezetője. Egyetemi tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának angol-történelem szakán végezte 1988–1995 között. Doktori fokozatát 2005-ben szerezte az ELTE BTK-n, disszertációja 2010-ben

jelent meg *The Anatomy of Utopia* címmel (McFarland, USA). 2025-ben habilitált a PPKE BTK Történettudományi Doktori Iskolájában. Egyik kutatási területe a fantasztikus irodalom, különösen az angol nyelvű utópikus és disztópikus hagyomány és a science fiction, ezen belül H. G. Wells úttörő szerepe a fenti műfajok fejlődésében. Másik érdeklődési területe az amerikai történelem, politika és kultúra, különös tekintettel a kormányzat és a vallás viszonyára az amerikai alkotmányos berendezkedésben, valamint az amerikai civil vallás mibenléte. Erről írott monográfiája *Isten áldja Amerikát!* címmel megjelenés előtt áll a L'Harmattan kiadónál.

SÁRI B. LÁSZLÓ irodalomtörténész, kritikus, fordító. Szűkebb kutatási területei a kortárs amerikai próza és a kritikai kultúrakutatás. A Pécsi Tudományegyetem Anglisztika Intézetében oktat, jellemzően irodalom- és kultúraelméleti, amerikai prózával foglalkozó, brit filmtörténeti és szakfordítói kurzusokat, valamint az amerikanisztika mesterszak szakfelelősi teendőit látja el, illetve az angol nyelvű irodalmak doktori alprogram vezetője. 2009/2010-ben Fulbright-ösztöndíjjal az Egyesült Államokban folytatott kutatásokat Providence-ban (RI). Az *1749.hu* világirodalmi folyóirat szerkesztőbizottsági tagja és állandó szerzője. Írásai a *Jelenkor*, az *Irodalomtörténeti közlemények*, a *Literatúra*, az *Alföld*, a *Helikon: Irodalomtudományi Szemle* hasábjain, illetve magyar és angol nyelvű folyóiratokban és tanulmánykötetekben jelentek meg. Eddig három önálló kötetet publikált: *A hattyú és a görény: kritikai vázlatok irodalomra és politikára* (Budapest, 2006); *„Joe csikorgó fogsora vagyok”: Vázlat a kortárs amerikai minimalista prózáról* (Debrecen, 2014); *Mi jön a posztmodernre? Változatok a posztmodern utáni amerikai fikciós prózára* (Budapest, 2021). Utóbbi monográfiája 2022-ben elnyerte az MTA ITI Modern Magyar Irodalmi Osztályának Erdődy Edit-díját, a PTE BTK-n pedig „Az év publikációja” díjat „bölcészettudományi könyv” kategóriában. 2023-ban munkásságáért Országgh László-díjban részesült.

PROF. DR. STUMPF ISTVÁN alkotmányjogász, politológus, szociológus, Széchenyi-díjas egyetemi tanár, 2024 márciusa óta a Miniszterelnök Stratégiai Tanácsadó Testületének tagja. 1998–2002 között a miniszterelnök helyetteseként a Miniszterelnöki Hivatalt vezető miniszteri posztot töltötte be. 2010-ben az Országgyűlés alkotmánybíróvá választotta, a mandátuma 2019-ig tartott. 2021 és 2022 között az egyetemi modellváltás koordinálásáért felelős kormánybiztosként szolgált, alapítója a Tokaj-Hegyalja Egyetemnek. Egyetemi tanárként

jelenleg a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszékén, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolájában oktat. Emeritus kutatóprofesszorként részt vesz a Nemzeti Közszolgálati Egyetem John Lukacs Intézetének munkájában, a Mathias Corvinus Collegiumban az Államvezetési Stratégiák és Alkotmányos Jogállam Műhely vezetője.

SZATHMÁRI JUDIT a Debreceni Egyetem Angol–Amerikai Intézet Észak-amerikai Tanszék adjunktusa. Fulbright-ösztöndíjasként a Milwaukee Public Museumban és a D’Arcy McNickle Center for American Indian and Indigenous Studiesban végzett kutatómunkát. Kutatási területei a kortárs amerikai indián irodalom, az indián városi önszegélyező szervezetek, az amerikai indián humor és az amerikai indián politika, különös tekintettel a második világháború utáni időszakra. *The Revolving Door: American Indians in Multicultural American Society* című könyve 2013-ban jelent meg a Debreceni Egyetemi Kiadó gondozásában. A Dornbach Mária és Lénárt András szerkesztésében megjelent *Segítség! Gyermekrablás, -kereskedelem és átnevelés a 20–21. században* című kötetben (Budapest, 2024) az „Öld meg az indiánt, és mentsd meg az embert!” című fejezete az amerikai őslakos bentlakásos iskolák traumáját dolgozza fel.

TOKAI LÁSZLÓ jogásként, illetőleg filozófia-előadóként végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (ELTE) 1985-ben, illetve 1986-ban. Dolgozott az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán egyetemi oktatóként és a Magyar Köztársaság első Alkotmánybíróságának stábjában tanácsosként. Az 1990-es évek elején, részben posztgraduális diplomához vezető tanulmányokat és kutatásokat folytatott a Yale Egyetem, a Virginiai Egyetem, a Chicagói Egyetem, valamint a Christian-Albrechts Egyetem (Kiel) és a Helsinki Egyetem Jogi Fakultásain. Részt vett a Salzburg Seminar American Law and Legal Institutions kurzusán 1988-ban. Nemzetközi alkotmánybíráskodási joggyakorlattal (főleg Egyesült Államok és Németország) foglalkozik 38 éve. Nemzetközi ügyvédként tevékenykedett 32 évig, és 2025 óta a Mathias Corvinus Collegium Jogi Iskolájának kutatótanára.

TÓTH ZSÓFIA ANNA PhD-fokozatát a brit és amerikai irodalom és kultúra területén szerezte a Szegedi Tudományegyetemen, ahol jelenleg egyetemi adjunktusként dolgozik az Amerikanisztika Tanszéken. Doktori kutatása a női erőszak és agresszió ábrázolását vizsgálta az amerikai irodalomban, kultúrában különös tekintettel a filmekre. A doktori disszertációjából készült első könyvét

2011-ben adta ki a Cambridge Scholars Publishing (Egyesült Királyság) *Merry Murderers: The Farcical (Re)Figuration of the Femme Fatale in Maurine Dallas Watkins' Chicago (1927) and its Various Adaptations* címmel. Egyéb kutatási területei: Jane Austen munkássága és azok adaptációi; az *Új Nő* jelensége és annak (szak)irodalma; amerikai írónők, különösen Sandra Cisneros; és nem utolsósorban a Disney- és Pixar-animációk. Számos publikációja jelent meg itthon és külföldön, illetve több előadás is tartott e témákról hazai és nemzetközi konferenciákon. Jelenleg vizsgálódása középpontjában a humorkutatás áll: a különféle humorelméletek, különösen a női humor kérdése. Jelenleg egy monográfián dolgozik Mae West humoros teljesítményéről, komikus performanszairól és vígjátékairól.

VAJDA ZOLTÁN a Szegedi Tudományegyetem Amerikai Tanulmányok Tanszékének docense. Fő kutatási és oktatási területei az amerikai eszme- és kultúrtörténet korai szakasza, a polgárháború előtti déli államok történelme, Thomas Jefferson és kora, John C. Calhoun, valamint az amerikai politikai gondolkodás. Jelenlegi kutatási érdeklődése a szentimentalizmus jelentősége az amerikai politikai gondolkodás korai szakaszában, valamint a szabadság és a nemzeti identitás kérdésköre a korai amerikai köztársaságban. Tagja az *Aetas* magyar nyelvű történelemtudományi folyóirat és az *AMERICANA* e-folyóirat szerkesztőbizottságának. Legutóbbi publikációi között említendő a *From Poverty to Assimilation: Thomas Jefferson on Native Americans as Indigent People*. *Hungarian Journal of English and American Studies*, (2022) és a *[T]he Greatest of All Gamblers is the Farmer: Thomas Jefferson's Republican Conception of White Poverty in the Early Republic*. *Virginia Magazine of History and Biography* (2024).

VÖÖ GABRIELLA a Pécsi Tudományegyetem Anglisztika Intézetének oktatója. Szakterülete a 19. és 20. századi irodalom és kultúra. Két megjelent könyvében és tanulmányaiban a recepciókutatás, az amerikai próza történeti és műfaji kérdései, az utópiaelmélet, valamint az irodalom- és a humán környezet-tudományok határterületei állnak vizsgálódásai középpontjában.

Kötetünk, amely a Nemzeti Közszeroláati Egyetem John Lukacs Intézetének Amerika Kutatási Programja keretében jött létre, az Amerikai Egyesült Államok megalapításának 250. évfordulója alkalmából tartott ünnepi megemlékezéshez kíván méltó módon hozzájárulni.

A hazai amerikanisztika elismert képviselőinek tanulmányai hét tematikus egységbe rendezve járák körül az Amerikai Egyesült Államokról szoló szakmai és közéleti diskurzusok régebbre visszanyúló, továbbá napjainkban is aktuális kérdéseit. A tanulmányok részletesen tárgyalják az amerikai történelem sorsfordító eseményeit, az alkotmányjoggal kapcsolatos problémákat, vitákat, a külpolitikai gondolkodás és az amerikai–magyar viszony alakulását, s mindezek mellett betekintést nyújtanak az amerikai irodalomhoz, a populáris kultúrához, valamint az amerikai filmiparhoz, Hollywoodhoz kapcsolódó aktuális kutatásokba.

Noha az elmúlt két és fél évszázad vívmányait, gazdag történetét nem lehetséges egyetlen könyvben maradéktalanul keretbe foglalni, reményeink szerint e tanulmánygyűjtemény mégis kulcsot ad az „amerikai kísérlet” páratlan sokszínűségének és termékenységének megértéséhez.

ISBN 978-963-633-303-8

9 789636 533038